

तैत्तिरीय
ब्राह्मणम्

Colophon

This document was typeset using Xe_{La}TeX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several LaTeX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY

NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

अष्टकम् १

1

प्रथमः प्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	28
तृतीयः प्रश्नः	46
चतुर्थः प्रश्नः	68
पञ्चमः प्रश्नः	91
षष्ठमः प्रश्नः	112
सप्तमः प्रश्नः	137
अष्टमः प्रश्नः	160

अष्टकम् २

174

प्रथमः प्रश्नः	174
द्वितीयः प्रश्नः	194
तृतीयः प्रश्नः	218
चतुर्थः प्रश्नः	237
पञ्चमः प्रश्नः	264
षष्ठमः प्रश्नः	281
सप्तमः प्रश्नः	316
अष्टमः प्रश्नः	340

अष्टकम् ३

369

प्रथमः प्रश्नः	369
द्वितीयः प्रश्नः	393
तृतीयः प्रश्नः	423
चतुर्थः प्रश्नः	450
पञ्चमः प्रश्नः	456
षष्ठमः प्रश्नः	468
सप्तमः प्रश्नः	485
अष्टमः प्रश्नः	529
नवमः प्रश्नः	564

तैत्तिरीय आरण्यकम्

596

प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	596
द्वितीयः प्रश्नः	639
तृतीयः प्रश्नः	658
चतुर्थः प्रश्नः	676
पञ्चमः प्रश्नः	709
षष्ठः प्रश्नः	747
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	764
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	772
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	778

दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	784
---	-----

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्	832
---------------------------------	-----

प्रथमः प्रश्नः	832
--------------------------	-----

द्वितीयः प्रश्नः	849
----------------------------	-----

तृतीयः प्रश्नः	869
--------------------------	-----

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशोचिषा। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशोचिषा। सञ्जग्मानौ दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं

तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तुं तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तुं तां मे जिन्वतम्।
 आयुः स्थ आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्। प्राणः स्थः
 प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये
 धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्।
 तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ। कल्पयतुं देवीर्विशः। कल्पयतुं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च यजमाने च। निरस्तुः
 शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ शण्डामर्कौ सहामुना। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः
 समिदसि। स प्रथमः सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो
 बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

न्युन्त्वपानं सन्धत्तुं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तुं मानुषीरग्निर्द्वे च॥ (ब्रह्मं क्षत्रं तदिषमूर्जं रयिं पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तुं तत्प्राणमपानं व्यानं तं
 चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्। इषादिपञ्चके वाचं तां मे पशून्सन्धत्तुं तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे)॥[१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः। स्वायामेवैनं

दे॒वता॑यामा॒धाय॑ । ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी भ॑वति । मुखं॒ वा ए॒तन्नक्ष॑त्राणाम् । यत्कृ॒त्तिकाः॑ । यः
कृ॒त्तिका॑स्व॒ग्निमा॑ध॒त्ते । मुख्यं॒ एव॑ भ॒वति॑ । अथो॒ खलु॑ ॥ ६ ॥

अ॒ग्नि॒नक्ष॑त्रमित्यप॑चायन्ति । गृ॒हान् ह॒ दाहु॑को भवति । प्र॒जाप॑ती रोहि॒ण्याम॑ग्निम॒-
सृ॒जत॑ । तं दे॒वा रो॑हि॒ण्यामा॑द॒धत॑ । ततो॒ वै ते सर्वा॑न्नो॒हान॑रोहन् । तद्रो॑हि॒ण्यै
रो॑हि॒णित्व॑म् । यो रो॑हि॒ण्याम॑ग्निमा॑ध॒त्ते । ऋ॒ध्नोत्ये॒व । सर्वा॑न्नो॒हान्नो॑हति । दे॒वा वै भ॒द्राः
सन्तो॒ऽग्निमा॑धि॒त्सन्त॑ ॥ ७ ॥

तेषा॒मना॑हितो॒ऽग्निरा॑सीत् । अथै॒भ्यो वा॒मं व॑स्वपा॑क्रामत् । ते पुन॑र्वस्वो॒राद॑धत ।
ततो॒ वै तान् वा॒मं व॑सूपाव॑र्तत । यः पु॒राऽभ॒द्रः स॑न्पा॒पीया॑न्त्स्यात् । स
पुन॑र्वस्वो॒रग्नि॑माद॑धीत । पुन॑रे॒वैनं॑ वा॒मं व॑सूपाव॑र्तते । भ॒द्रो भ॑वति । यः का॒मये॑त्
दान॑का॒मा मे॒ प्र॒जाः स्यु॑रिति । स पूर्॒वयोः॑ फल्गु॑न्यो॒रग्नि॑माद॑धीत ॥ ८ ॥

अ॒र्य॒म्णो वा ए॒तन्नक्ष॑त्रम् । यत्पूर्वे॒ फल्गु॑नी । अ॒र्यमे॒ति तमा॑हुर्यो॒ ददा॑ति ।
दान॑का॒मा अ॒स्मै प्र॒जा भ॑वन्ति । यः का॒मये॑त् भ॒गी स्या॑मिति । स उत्त॑रयोः

फल्गु॑न्योर॒ग्निमाद॑धीत। भग॑स्य॒ वा ए॒तन्नक्ष॑त्रम्। यदु॒त्तरे॒ फल्गु॑नी। भ॒ग्यैव॑ भ॒वति॑।
का॒ल॒क॒ञ्जा॒ वै ना॒मासु॑रा आसन्॥९॥

ते सु॒वर्गाय॑ लो॒काया॒ग्निम॑चिन्वत। पुरु॑ष॒ इष्ट॑का॒मुपा॑दधात्पुरु॑ष॒ इष्ट॑काम्। स
इन्द्रो॑ ब्राह्म॒णो ब्रुवा॑ण॒ इष्ट॑का॒मुपा॑धत्त। ए॒षा मे॑ चि॒त्रा ना॒मेति॑। ते सु॒वर्गं॑ लो॒कमा॑
प्रा॒रोहन्। स इन्द्र॒ इष्ट॑का॒मावृ॑हत्। तेऽवा॑कीर्यन्त। येऽवा॑कीर्यन्त। त ऊ॒र्णाव॑भयो-
ऽभवन्। द्वावु॑द॒पत॑ताम्॥१०॥

तौ दि॒व्यौ श्वा॒ना॒व॒भव॑ताम्। यो भ्रातृ॑व्यवा॒न्थ॒स्यात्। स चि॒त्राया॑म॒ग्निमाद॑धीत।
अ॒व॒कीर्यै॑व भ्रातृ॑व्यान्। ओजो॑ बल॒मिन्द्रि॑यं वीर्य॑मा॒त्मन्ध॑त्ते। व॒सन्ता॑ ब्राह्म॒णो-
ऽग्नि॑माद॑धीत। व॒सन्तो॑ वै ब्रा॒ह्म॒णस्य॑र्तुः। स्व ए॒वैन॑मृतावा॒धाय॑। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी भ॑वति।
मुखं॑ वा ए॒तदृ॑तूनाम्॥११॥

यद्व॑सन्तः। यो व॒सन्ता॑ऽग्निमा॑धत्ते। मुख्यं॑ ए॒व भ॑वति। अथो॑ योनि॑मन्तमे॒वैनं॑
प्रजा॑तमाधत्ते। ग्री॒ष्मे रा॑ज॒न्यं आद॑धीत। ग्री॒ष्मो वै रा॑ज॒न्यस्य॑र्तुः। स्व
ए॒वैन॑मृतावा॒धाय॑। इन्द्रि॒या॒वी भ॑वति। श॒रदि॑ वैश्य॒ आद॑धीत। श॒रद्वै

वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व ए॒वैन॑मृ॒तावा॒धाय॑। प॒शुमा॑न्भवति। न पूर्व॑योः फल्गु॑न्योर॒ग्निमा॑द॒धीत॑। ए॒षा वै ज॑घ॒न्या रा॒त्रिः सं॒वत्स॒रस्य॑। यत्पूर्वे॑ फल्गु॑नी। पृ॒ष्टित॑ ए॒व सं॒वत्स॒रस्या॒ग्निमा॑धाय॑। पा॒पीया॑न्भवति। उत्त॑रयो॒रा द॑धीत। ए॒षा वै प्र॑थ॒मा रा॒त्रिः सं॒वत्स॒रस्य॑। यदुत्त॑रे फल्गु॑नी। मुख॑त ए॒व सं॒वत्स॒रस्या॒ग्निमा॑धाय॑। वसी॑यान्भवति। अथो॒ खलु॑। यदै॒वैन॑ य॒ज्ञ उ॑प॒नमे॑त्। अथाद॑धीत। सै॒वास्य॑र्द्धिः॥१३॥

खल्वाधि॒त्सन्तु॒ फल्गु॑न्योर॒ग्निमा॑द॒धीता॒सन्न॑प॒तता॑मृ॒तूनां॒ वैश्यस्य॑र्तु॒रुत्त॑रे॒ फल्गु॑नी॒ षट्॥ [२]

उ॒द्धन्ति॑। यदे॒वास्या॑ अमे॒ध्यम्। तदप॑हन्ति। अ॒पोऽवो॑क्ष॒ति शान्त्यै॑। सि॒क॒ता नि॒वप॑ति। ए॒तद्वा अ॒ग्नेर्वै॑श्वान॒रस्य॑ रू॒पम्। रू॒पेणै॒व वै॑श्वान॒रम॑व॒ रुन्धे॑। ऊ॒षा नि॒वप॑ति। पु॒ष्टि॒र्वा ए॒षा प्र॒जन॑नम्। यदू॒षाः॥१४॥

पु॒ष्ट्यामे॒व प्र॒जन॑नेऽ॒ग्निमा॑ध॒त्ते। अथो॑ सं॒ज्ञान॑ ए॒व। सं॒ज्ञानु॑ः ह्ये॒तत्प॑शूनाम्। यदू॒षाः। द्यावा॑पृ॒थि॒वी स॒हास्ता॑म्। ते वि॒य॒ती अ॑ब्रू॒ताम्। अ॒स्त्वे॒व नो॑ स॒ह

य॒ज्ञिय॒मिति॑। यद॒मुष्या॑ य॒ज्ञिय॒मासी॑त्। तद॒स्याम॑दधात्। त ऊ॒षा॑ अभवन्॥१५॥

यद॒स्या य॒ज्ञिय॒मासी॑त्। तद॒मुष्या॑मदधात्। तद॒दश्च॒न्द्रम॑सि कृ॒ष्णम्।
ऊ॒षा॑न्नि॒वप॑न्नदो ध्या॒येत्। द्यावा॑पृ॒थिव्यो॒रेव य॒ज्ञिये॒ऽग्निमा॑धत्ते। अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑
नि॒लाय॑त। आ॒खू रू॒पं कृ॒त्वा। स पृ॒थि॒वीं प्रा॑वि॒शत्। स ऊ॒तीः कु॑र्वा॒णः पृ॒थि॒वीमनु॑
सम॑चरत्। तदा॑खुकरी॒षम॑भवत्॥१६॥

यदा॑खुकरी॒षः सम्भ्रा॑रो भव॑ति। यदे॒वास्य॑ तत्र॒ न्य॑क्तम्। तदे॒वाव॑ रुन्धे। ऊ॒र्जं
वा ए॒तः रसं॑ पृ॒थि॒व्या उ॑प॒दी॒का उ॒द्दि॑हन्ति। यद्व॒ल्मीक॑म्। यद्व॒ल्मीक॑व॒पा सम्भ्रा॑रो
भव॑ति। ऊ॒र्जमे॒व रसं॑ पृ॒थि॒व्या अ॒व॑ रुन्धे। अथो॒ श्रोत्र॑मे॒व। श्रोत्र॑ः ह्ये॒तत्पृ॒थि॒व्याः।
यद्व॒ल्मीकः॑॥१७॥

अ॒ब॒धि॒रो भव॑ति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। तासा॒मन्न॑मु॒पाक्षी॑यत।
ताभ्यः॑ सू॒दमु॒पप्रा॑भि॒नत्। ततो॒ वै तासा॑म॒न्नं नाक्षी॑यत। यस्य॑ सू॒दः सम्भ्रा॑रो
भव॑ति। नास्य॑ गृ॒हेऽन्नं॑ क्षीयते। आपो॒ वा इ॒दम॑ग्रे॒ सलि॑लमा॑सीत्। तेन॑ प्र॒जा-

पतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदं स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्। सोऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमध आर्च्छत्। तस्या उपहत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्धूम्यै भूमित्वम्। तां दिशोऽनु वातः समंवहत्। तां शर्कराभिरदृहत्। शं वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं सम्भारो भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्वारमग्निमाधत्ते। शर्करा भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शन्त्वायं। सरेता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः समभवत्। तस्य रेतः पराऽपतत्। तद्विरण्यमभवत्। यद्विरण्यमुपास्यति। सरेतसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्वै स्वाद्रेतसो बीभत्सत् इत्याहुः॥२१॥

उत्तर॒त उपा॑स्यत्यर्वा॒भ॒त्सायै॑ । अति॒ प्रय॑च्छति । आ॒र्तिमे॒वाति॒ प्रय॑च्छति ।
 अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त । अ॒श्वो रू॒पं कृ॒त्वा । सोऽश्व॑त्थे सं॒वत्सर॑म॒तिष्ठ॑त् ।
 तद॑श्व॒त्थस्या॑श्व॒त्थत्व॑म् । यदाश्व॑त्थः सम्भा॒रो भव॑ति । यदे॒वास्य॒ तत्र॒ न्य॑क्तम् ।
 तदे॒वाव॑ रुन्धे ॥ २२ ॥

दे॒वा वा ऊ॒र्जं व्य॑भजन्त । तत॑ उदु॒म्बर॒ उद॑तिष्ठत् । ऊ॒र्वा उ॒दुम्बरः॑ । यदौदु॑म्बरः
 सम्भा॒रो भव॑ति । ऊ॒र्जमे॒वाव॑ रुन्धे । तृ॒तीय॑स्यामि॒तो दि॒वि सोम॑ आसीत् । तं
 गा॒य॒त्र्याऽह॑रत् । तस्य॑ पर्ण॑म॒च्छिद्य॑त । तत्पर्णो॑ऽभवत् । तत्पर्ण॑स्य॑ पर्ण॒त्वम् ॥ २३ ॥

यस्य॑ पर्ण॒मयः॑ सम्भा॒रो भव॑ति । सोम॑पी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे । दे॒वा वै ब्र॒ह्म॑न्नवदन्त ।
 तत्पर्ण॑ उपा॑शृणोत् । सु॒श्रवा॒ वै नाम॑ । यत्पर्ण॑मयः सम्भा॒रो भव॑ति । ब्र॒ह्म॑व॒र्च॒समे॒वाव॑
 रुन्धे । प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत । सोऽबि॑भेत्प्र मा॑ धक्ष्य॒तीति॑ । त॒ श॒म्या॑-
 ऽशम॑यत् ॥ २४ ॥

तच्छ॒म्यै शमि॑त्वम् । यच्छ॒मीम॑यः सम्भा॒रो भव॑ति । शान्त्या॒ अप्र॑दाहाय । अ॒ग्नेः

सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आर्च्छत्। यद्विकङ्कतः सम्भारो भवति। भा एवाव
 रुन्धे। सहृदयोऽग्निराधेय इत्याहुः। मरुतोऽद्विरग्निमतमयन्। तस्य तान्तस्य
 हृदयमाच्छिन्दन्। साऽशनिरभवत्। यदशनिहतस्य वृक्षस्य सम्भारो भवति।
 सहृदयमेवाग्निमा धत्ते॥२५॥

ऊर्षा अभवन्नभवद्बुल्मीकोऽश्राम्यदप्रथयद्धृत्यै बीभक्षत् इत्याहु रुन्धे पर्णत्वमंशमयदच्छिन्दुः३३णी च॥ [३]

द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेवैनमवरुद्ध्या
 धत्ते। यद्द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत। परिमितमव रुन्धीत। चक्षुर्निमित्तं आदधीत।
 इयद्द्वादश विक्रामा(३) इति। परिमितं चैवापरिमितं चाव रुन्धे। अनृतं वै वाचा
 वदति। अनृतं मनसा ध्यायति॥२६॥

चक्षुर्वै सत्यम्। अद्रा(३)गित्याह। अदर्शमिति। तत्सत्यम्। यश्चक्षुर्निमित्ते-
 ऽग्निमाधत्ते। सत्य एवैनमा धत्ते। तस्मादाहिताग्निर्नानृतं वदेत्। नास्य ब्राह्मणो-
 ऽनाश्वान्गृहे वसेत्। सत्ये ह्यस्याग्निराहितः। आग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति। पशून्नेवाव रुन्धे।

दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्। प्रतीच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परा भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा पराभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। तैन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्। अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेष्यन्ति। प्रजां तु न वैथस्यन्त इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमेति। प्रजां तु न विन्दते। साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि। यथा प्र

प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्मि॒थुनै॑र्जनि॒ष्यसै॑ ॥ ३१ ॥

प्रत्य॒स्मिँल्लो॒के स्था॒स्यसि॑ । अ॒भि सु॒वर्गं॑ लो॒कं जे॒ष्यसी॑ति । गार्ह॑पत्यमग्र
आद॑धात् । गार्ह॑पत्यं वा अनु॑ प्रजाः पशवः प्रजा॑यन्ते । गार्ह॑पत्येनैवा॒स्मै प्र॒जां
प॒शून्प्राज॑नयत् । अथा॑न्वाहार्य॒पच॑नम् । तिर्य॑ङ्ङि॒व वा अ॒यं लो॒कः । अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑
लो॒के प्रत्य॑तिष्ठत् । अथा॑ऽऽह॒वनी॑यम् । तेनै॒व सु॒वर्गं॑ लो॒कम॒भ्य॑जयत् ॥ ३२ ॥

यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑ । प्र प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्मि॒थुनै॑र्जा॒यते॑ । प्रत्य॒स्मिँल्लो॒के ति॑ष्ठति ।
अ॒भि सु॒वर्गं॑ लो॒कं ज॑यति । यस्य॒ वा अ॒यथा॑देवतम॒ग्निरा॑धी॒यते॑ । आ
दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते॑ । पापी॑यान्भवति । यस्य॒ यथा॑देवतम् । न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते ।
वसी॑यान्भवति ॥ ३३ ॥

भृ॒गूणां॑ त्वाऽङ्गि॒रसां॑ व्रतपते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ भृ॒ग्वङ्गि॒रसा॑माद॒ध्यात् । आ॒दि॒त्यानां॑
त्वा दे॒वानां॑ व्रतपते व्र॒तेना॑द॒धामी॑त्य॒न्यासां॑ ब्राह्म॑णीनां प्र॒जाना॑म् । वरु॑णस्य त्वा
राज्ञो॑ व्रतपते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ राज्ञः॑ । इन्द्र॑स्य त्वेन्द्रि॒येण॑ व्रतपते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒

राज॒न्य॑स्य। मनो॑स्त्वा ग्रा॒म॒ण्यो॑ व्रतपते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ वैश्य॑स्य। ऋ॒भू॒णां त्वा॑
दे॒वानां॑ व्रतपते व्र॒तेना॑द॒धामी॑ति॒ रथका॒रस्य॑। य॒थादे॒वत॑म॒ग्निरा॑धीयते। न दे॒वता॑भ्य॒
आवृ॑क्ष्यते। वसी॑यान्भवति॥३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चाव रुन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीद्भनिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नवं च॥ [४]

प्र॒जाप॑तिर्वा॒चः स॒त्यम॑पश्यत्। तेना॒ग्निमा॑धत्त। तेन॒ वै स आ॑र्ध्रोत्। भूर्भुवः
सुव॑रित्या॒ह। ए॒तद्वै वा॒चः स॒त्यम्। य ए॒तेना॒ग्निमा॑धत्ते। ऋ॒ध्रोत्ये॒व। अथो॑ स॒त्यप्रा॑शूरे॒व
भ॑वति। अथो॒ य ए॒वं वि॒द्वान॑भि॒चर॑ति। स्तृ॒णुत॑ ए॒वैन॑म्॥३५॥

भूरित्या॒ह। प्र॒जा ए॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सृजते। भुव॒ इत्या॑ह। अ॒स्मिन्ने॒व
लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। सुव॑रित्या॒ह। सुव॑र्ग ए॒व लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति।
त्रि॒भिर्क्ष॑रैर्गा॒र्हप॑त्य॒मा द॑धाति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॑ति॒-
ष्ठि॒तमा॑धत्ते। सर्वैः॑ प॒ञ्चभि॑राहव॒नीय॑म्॥३६॥

सुव॑र्गाय॒ वा ए॒ष लो॒काया॑धीयते। यदा॑हव॒नीयः॑। सुव॑र्ग ए॒वास्मै॑ लो॒के वा॒चः

सत्यं सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गार्हपत्यमा दधाति। पञ्चभिर्गार्हवनीयम्। अष्टौ सम्पद्यन्ते। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रौऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमार्धत्ते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्। ताभ्यो ज्योतिरुदगृह्णात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अभि समावर्तन्त। उपरीवाग्निमुद्गृहीयादुप-
ज्योतिरेव पश्यन्तीः प्रजा यजमानमभि समावर्तन्ते। प्रजापतेरक्ष्यंश्चयत्। तत्परा-
ऽपतत्। तदश्वोऽभवत्। तदश्वस्याश्वत्वम्॥३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्प्रजापतिरनूदेति। वज्री वा एषः। यदश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते। पुनरा वर्तयति॥३९॥

जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गार्हपत्यमकामयत। निगार्हपत्य आहवनीयम्। तौ विभाजं नाशक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्मूत्वा। प्राश्वं पूर्वमुदवहत्। तत्पूर्ववाहः पूर्ववाङ्मूत्वा। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो

नानावीर्याविवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरेत्। प्राणान् विच्छिन्द्यात्। अधोऽधः शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयत्यग्रे हरति। अथेयत्यथेयंति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मां धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय। यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यूहति। शान्त्या अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य सन्दधाति। पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय पशूनपिदध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नाक्रमयेत्। अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्। यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न रुद्रायपिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराज एव विक्रान्तं यजमानोऽनु विक्रमते। अग्नये

पवमानाय। अ॒ग्नये॑ पाव॒काय॑। अ॒ग्नये॑ शुच॑ये। यद॒ग्नये॑ पवमानाय निर्वप॑ति।
 पुनात्ये॒वैनम्॑। यद॒ग्नये॑ पाव॒काय॑। पू॒त ए॒वास्मिन्त्राद्यं॑ दधाति। यद॒ग्नये॑ शुच॑ये।
 ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्मिन्नुप॑रि॒ष्टाद॑धाति॥४४॥

ए॒नमा॒हुर्वनी॑यं धत्तेऽश्व॑त्वं वर्त॑यति कुरु॑त इति॑ रु॒द्रो द॑धाति॒ यद॒ग्नये॑ शुच॑य॒ एकं॑ च॥ [५]

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑। अ॒ग्नौ वा॒मं वसु॑ सं
 न्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो भविष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तद॒ग्निर्नो॑त्सह॑मशक्रोत्। तत्
 त्रे॒धा वि॒न्यद॑धात्। प॒शुषु॑ तृती॑यम्। अ॒प्सु तृती॑यम्। आ॒दित्ये॑ तृती॑यम्॥४५॥

तद्दे॒वा वि॒जित्य॑। पुन॒रवा॑रुरुत्सन्त। तेऽ॒ग्नये॑ पवमानाय पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं
 नि॒रव॑पन्। प॒शवो॑ वा अ॒ग्निः पव॑मानः। यदे॒व प॒शुष्वासी॑त्। तत्ते॒नावारु॑न्धत। तेऽ॒ग्नये॑
 पाव॒काय॑। आपो॑ वा अ॒ग्निः पा॑व॒कः। यदे॒वाप्स्वासी॑त्। तत्ते॒नावारु॑न्धत॥४६॥

तेऽ॒ग्नये॑ शुच॑ये। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्निः॑ शुचिः॑। यदे॒वाऽऽदि॒त्य आसी॑त्।
 तत्ते॒नावारु॑न्धत। ब्र॒ह्मवा॑दिनो॑ वदन्ति। त॒नुवो॑ वावैता अ॒ग्न्याधे॑यस्य। आ॒ग्नेयो॑ वा
 अ॒ष्टाक॑पालोऽ॒ग्न्याधे॑यमिति॑। यत्तं निर्वपे॑त्। नैतानि॑। यथाऽऽत्मा॑ स्यात्॥४७॥

नाङ्गानि। तादृगेव तत्। यदेतानि निर्वपेत्। न तम्। यथाऽङ्गानि स्युः। नाऽऽत्मा।
तादृगेव तत्। उभयानि सह निरुप्याणि। यज्ञस्य सात्मत्वाय। उभयं वा एतस्यैन्द्रियं
वीर्यमाप्यते॥४८॥

योऽग्निमाधत्ते। ऐन्द्राग्रमेकादशकपालमनु निर्वपेत्। आदित्यं चरुम्। इन्द्राग्नी वै
देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी। ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव
रुन्धे। आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। धेनै वा
एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनडुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवाव रुन्धे। घृते भवति।
यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वार आर्षेयाः प्राशन्ति। दिशामेव ज्योतिषि
जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि। एष रुद्रः। यदग्निः॥५०॥

यथ्सद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः
स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्।

संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरेणैवास्मै रुद्रः शमयित्वा। पशूनव रुन्धे।
यदेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजननमुच्छिंसेत्। एकं निरुप्य।
उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै लोकमुच्छिंषति प्रजननाय। तं प्रजया पशुभिरनु
प्रजायते। अथो यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति। मनुष्यरथेनैव देवरथं
प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रां(३) न होतव्या(३) मिति। यद्यजुषा
जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्। तूष्णीमेव
होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्नीधे ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तून्प्रीणाति। उपबर्हणं ददाति। रूपाणामवरुद्धौ। अश्वं ब्रह्मणे।
इन्द्रियमेवाव रुन्धे। धेनुः होत्रे। आशिष एवाव रुन्धे। अनुद्वाहमध्वर्यवे। वह्निर्वा
अनुद्वाहान्। वह्निरध्वर्युः॥५४॥

वह्नि॑नै॒व वह्नि॑ य॒ज्ञस्या॑व॒ रुन्धे॑। मि॒थुनौ॑ गावौ॑ द॒दाति॑। मि॒थुन॑स्याव॒रुद्धौ॑।
 वासो॑ द॒दाति॑। स॒र्वदे॒वत्य॑ वै वासः॑। सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॑। आ द्वा॑द॒शभ्यो॑
 द॒दाति॑। द्वा॑द॒श मा॒साः सं॒वत्स॒रः। सं॒वत्स॒र ए॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति। का॒ममूर्ध्व॑ दे॒यम्।
 अ॒प॒रि॒मि॒त॒स्याव॑रुद्धौ॑॥५५॥

आदित्ये तृतीयमप्स्वासीत्तत्तेनावारुन्धतु स्यादाप्यते रेतोऽग्निरकमेकमेतानि हवीरपि निर्वपेत्पूत्यवरोहति ददात्यध्वर्युर्दयमेकं च॥—————[६]

घ॒र्मः शि॒रस्त॑द॒यम॒ग्निः। स॒म्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्। छु॒र्दिस्तो॒काय॑ तन॑याय यच्छ।
 वा॒तः प्रा॒णस्त॑द॒यम॒ग्निः। स॒म्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्। स्व॒दि॒तं तो॒काय॑ तन॑याय पि॒तुं पंच॑।
 प्रा॒चीम॑नु॒ प्र॒दिशं॑ प्रेहि॑ वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रो अ॒ग्निर्भवे॑ह। वि॒श्व आ॒शा दी॒द्यानो॑
 विभा॑हि। ऊ॒र्जं नो॑ धेहि॑ द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे॥५६॥

अ॒र्कश्चक्षु॑स्त॒दसौ॑ सूर्य॑स्त॒दयम॒ग्निः। स॒म्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्। यत्ते॑ शु॒क्र शु॒क्रं वर्चः॑
 शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑ मे दी॒दिहि॑ तेन॒ त्वाऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने
 ब्र॒ह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे सर्व॑मायुर्व्या॑न॒शे। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒रा॒द्ध स्व॒रा॒द्ध।

ते माविंशतां ते मां जिन्वताम्॥५७॥

ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। सम्राद्धाभिभूश्च। ते माविंशतां ते मां जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विभूश्च परिभूश्च। ते मा विंशतां ते मां जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। प्रभ्वी च प्रभूतिश्च। ते मा विंशतां ते मां जिन्वताम्। यास्ते अग्ने शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ॥५८॥
चतुष्पदे जिन्वतां तनुवन्शीर्णि च॥ [७]

इमे वा एते लोका अग्नयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्। शोचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। तेनैवैनान्व्यावर्तयति। तथा न शोचयन्ति यजमानम्। रथन्तरमभिगायते गार्हपत्य आधीयमाने। रथन्तरो वा अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमभिगायत उद्धियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्। शान्तमेवैनं पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीय आधीयमाने। बार्हतो वा

असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराडैः। तं वारवन्तीयेनावारयत। तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अकुरुत। तच्छ्रैतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते। वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेन श्येती कुरुते। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः। स आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं सम्प्रियं करोति। पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। वार्तः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पचेत्याह। अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानित्याह। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आमेवैतामा शास्ते। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्। आनशे व्यानश इति
 त्रिरुदिङ्गयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमा धत्ते। तत्तथा न
 कार्यम्। वीङ्गितमप्रतिष्ठितमा दधीत। उद्धृत्यैवाधायाभिमन्त्रियः। अवीङ्गितमेवैनं
 प्रतिष्ठितमाधत्ते। विराट् स्वराट् यास्ते अग्ने शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदधु
 इत्याह। एता वा अग्नेः शिवास्तनुवः। ताभिरेवैनं समर्धयति। यास्ते अग्ने
 घोरास्तनुवस्ताभिर्मुं गुच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। ताभिरेवैनं पराभावयति॥६४॥

लोकौऽसृजतेनमार्धत्तेऽन्वाहार्यपचनं देवानामन्नमेनं प्रतिष्ठितमार्धत्ते पञ्च च॥ [८]

शमीगर्भादग्निं मन्थति। एषा वा अग्नेर्यज्ञिया तनूः। तामेवास्मै जनयति। अदितिः
 पुत्रकामा। साध्येभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मौदनमपचत्। तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्।
 सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्यमा चाजायेताम्। सा द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै मित्रश्च
 वरुणश्चाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्।
 सा रेतोऽधत्त। तस्या अशश्च भगश्चाजायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या इन्द्रश्च
विवस्वाःश्चाजायेताम्। ब्रह्मोदनं पंचति। रेत एव तदधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा
ओदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते। तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिती
रेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यथ्समिधः। एतद्रेतः। यदाज्यम्।
यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति। अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति
मिथुनत्वाय। इयंतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति। एतावद्वै पुरुषे
वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि रेतः सिच्यते।
चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति। घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यद्घृतम्। प्रियेणैवेन धाम्ना समर्धयति। अथो
तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्। गायत्रछन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वाय। त्रिष्टुग्भी राजन्यस्य। त्रिष्टुच्छन्दा वै राजन्यः। स्वस्य छन्दसः

प्रत्ययनस्त्वाय॥ ७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय। त९
संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सर९ हि रेतो हितं वर्धते। यद्येन९ संवत्सरे नोपनमेत्।
समिधः पुनरादध्यात्। रेत एव तद्धितं वर्धमानमेति। न मा९ समंश्जीयात्। न
स्त्रियमुपेयात्॥ ७१॥

यन्मा९ समंश्जीयात्। यत्स्त्रियमुपेयात्। निर्वीर्यः स्यात्। नैनमग्निरुपनमेत्। श्व
आधास्यमानो ब्रह्मौदनं पंचति। आदित्या वा इत उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। ते
वा इतो यन्तं प्रतिनुदन्ते। एते खलु वावाऽऽदित्याः। यद्वाह्मणाः। तैरेव सन्त्वं
गच्छति॥ ७२॥

नैनं प्रतिनुदन्ते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। क्वां सः। अग्निः कार्यः। योऽस्मै
प्रजां पशून्प्रजनयतीति। शल्कैस्ता९ रात्रिमग्निमिन्धीत। तस्मिन्नुपव्युषमरणी
निष्टपेत्। यथर्षभाय वाशिता न्याविच्छायति। तादृगेव तत्। अपोदूह्य भस्माग्निं

मन्थति॥७३॥

सैव साऽग्नेः सन्ततिः। तं मथित्वा प्राश्चमुद्धरति। संवत्सरमेव तद्रेतो
हितं प्रजनयति। अनाहितस्तस्याग्निरित्याहुः। यः समिधोऽनाधायाग्निमाधत्त
इति। ताः संवत्सरे पुरस्तादादध्यात्। संवत्सरादेवैनमवरुध्याधत्ते। यदि
संवत्सरेऽनादध्यात्। द्वादश्यां पुरस्तादादध्यात्। संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश
रात्रयः। संवत्सरमेवास्याऽऽहिता भवन्ति। यदि द्वादश्यां नादध्यात्। त्र्यहे
पुरस्तादादध्यात्। आहिता एवास्य भवन्ति॥७४॥

द्वितीयमपचत्तुर्थमपचद्विती रेतोऽधत्त समिन्ता घृतवतीभिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वार्येयाद्रच्छति मन्थति रात्रयश्चत्वारि च॥——[९]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत। स तपोऽतप्यत। स
आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत। तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां
देवासुरा व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।

अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्यं प्रजां मे गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। शङ्स्यं पशून्मे गोपायेति॥ ७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथं सभां मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत। तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे प्रविष्टा॥ ७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तोऽग्नय आधीयन्ते। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तेनैव पाङ्क्तं स्पृणोति। अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन स्पृणोति। नर्यं प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति। शङ्स्यं पशून्मे गोपायेत्याह॥ ७८॥

पशून्मेवैतेन स्पृणोति। सप्रथं सभां मे गोपायेत्याह। सभामेवैतेनेन्द्रियं

स्पृणोति। अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेत्याह। मन्त्रमेवैतेन श्रियः स्पृणोति।
 यदन्वाहार्यपचनेऽन्वाहार्यं पचन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यद्गार्हपत्य
 आज्यमधिश्चरन्ति सम्पत्नीर्याजयन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदाहवनीये
 जुह्वति॥७९॥

तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यथ्सभायां विजयन्ते। तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः।
 यदावसथेऽन्नं हरन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। तथाऽस्य सर्वे प्रीता अभीष्टा
 आधीयन्ते। प्रवसथमेष्यन्नेवमुपतिष्ठेतैकमेकम्। यथा ब्राह्मणाय गृहेवासिने परिदाय
 गृहानेति। तादृगेव तत्। पुनरागत्योपतिष्ठते। सा भागेयमेवेषां तत्। सा तत्
 ऊर्ध्वारोहत्। सा रोहिण्यभवत्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। रोहिण्यामग्निमादधीत।
 स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठितमाधत्ते। ऋध्नोत्येनेन॥८०॥

एषा पशून् गोपायेति प्रविष्टा पशून् गोपायेत्याह जुह्वति तिष्ठते सप्त च॥ [१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासूदन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नोद्धर्मः शिर इमे वै शमीगुर्भाल्प्रजापतिः स रिचिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥
 ब्रह्म सन्धत्तं तो दिव्यावथौ शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि यत्सद्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा जगतीभिरशीतिः॥८०॥
 ब्रह्म सन्धत्तमृध्नोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अप पाप्मानं यजमानस्य हन्तु। शिवा नः सन्तु
प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी लोकसाता। शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु
पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा
विशन्तु नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः। ऊषांकृष्णमवतु
कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञियमागमिष्ठाः। ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः।
गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः
सर्वीराः। ऊर्जं पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरूचीः॥२॥

वम्रीभिरनुवित्तं गुहांसु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः। प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्।
क्षुधोऽपहत्यै सुवित्तं नो अस्तु। उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो

रस॒माभ॑रामि। यस्य॑ रू॒पं बिभ्र॑दि॒मामवि॑न्दत्। गुहा॒ प्रवि॑ष्टा॒ सरि॒रस्य॑ मध्ये॑।
तस्ये॒दं विह॑तमा॒भर॑न्तः। अछ॑म्ब॒द्वार॑म॒स्यां वि॑धेम॥३॥

यत्प॒र्यप॑श्य॒त्सरि॒रस्य॑ मध्ये॑। उ॒र्वीमप॑श्य॒ज्जग॑तः प्रति॒ष्ठाम्। तत्पु॑ष्क॒रस्या॒ऽऽय॑त॒नाद्धि॑
जा॒तम्। पु॒र्णं पृ॑थि॒व्याः प्रथ॑न॒ हरा॑मि। याभि॒रदृ॑ह॒ज्जग॑तः प्रति॒ष्ठाम्। उ॒र्वीमि॒मां
वि॒श्वज॑नस्य॑ भ॒र्त्रीम्। ता नः॑ शि॒वाः शर्क॑राः सन्तु॒ सर्वाः॑। अ॒ग्ने रे॒तश्च॑न्द्र॒
हि॒र॑ण्यम्। अ॒द्भ्यः सम्भू॑तम॒मृतं॑ प्र॒जासु॑। तत्स॒म्भर॑न्नुत्त॒रतो॑ नि॒धाय॑॥४॥

अ॒तिप्र॑यच्छुं दुरि॑तिं तरेयम्। अश्वो॑ रू॒पं कृ॒त्वा यद॑श्व॒त्येऽति॑ष्ठः। स॒व॒त्सरं॑
दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑। तत्ते॒ न्य॑क्तमि॒ह स॒म्भर॑न्तः। श॒तं जी॑वेम श॒रदः॑ स॒र्वीराः॑। ऊ॒र्जः
पृ॑थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तोऽसि। वन॑स्पते श॒तव॑ल्शो वि॒रोह॑। त्वया॑ व॒यमि॑षमू॒र्जं म॑द॒न्तः।
रा॒यस्पोषे॑ण॒ समि॑षा म॑देम। गा॒य॒त्रिया॑ ह्रि॒यमा॑णस्य॒ यत्ते॑॥५॥

पु॒र्णमप॑त॒तृतीय॑स्यै दि॒वोऽधि॑। सो॒ऽयं पु॒र्णः सोम॑प॒र्णाद्धि॑ जा॒तः। ततो॑ ह॒रामि॑
सोम॑पी॒थस्याव॑रु॒द्धौ। दे॒वानां॑ ब्र॒ह्मवा॑दं व॒दतां॑ यत्। उ॒पाश्रृ॑णोः सु॒श्रवा॑ वै श्रु॒तोऽसि॑।

ततो॒ मामावि॑शतु ब्रह्मवर्च॑सम्। तत्स॒म्भर॑ऽस्तदव॑रुन्धीय सा॒क्षात्। यया॑ ते
सृष्ट॑स्या॒ग्नेः। हेति॑मश॑मयत्प्र॒जाप॑तिः। तामि॒माम॑प्र॒दाहा॑य॥६॥

श॒मीः शान्त्यै॑ ह॒राम्य॑हम्। यत्ते॑ सृष्ट॑स्य॒ यतः॑। वि॒कङ्क॑तं भा आ॑र्च्छ॒ज्जात॑वेदः। तया॑
भा॒सा स॑मि॒तः। उ॒रुं नो॑ लो॒कम॑नु प्रभा॑हि। यत्ते॑ ता॒न्तस्य॑ हृद॑य॒माच्छि॑न्द॒ज्जात॑वेदः।
म॒रुतो॑ऽद्विस्त॑मयित्वा। ए॒तत्ते॑ तद॑श॒नेः स॑म्भ॒रामि॑। सा॒त्मा अ॒ग्ने स॑हृद॑यो भवे॒ह।
चि॒त्रि॒याद॑श्व॒त्थात्स॑म्भृ॒ता बृ॑हत्यः॥७॥

शरी॑रम॒भि स॑ऽस्कृ॒ताः स्थ। प्र॒जाप॑तिना यज्ञ॒मुखे॑न॒ समि॑ताः। ति॒स्रस्त्रि॑वृ॒द्धिर्मि॑थुना
प्रजा॑त्यै। अ॒श्वत्था॑द्व्यवा॒हाद्वि जा॑ताम्। अ॒ग्नेस्त॑नूं य॒ज्ञिया॑ः स॑म्भ॒रामि॑।
शा॒न्तयो॑निः श॒मीग॑र्भम्। अ॒ग्नये॑ प्रज॑नयितवै। यो अ॑श्व॒त्थः श॑मीग॒र्भः। आ॒रुरो॑ह
त्वे स॒चा। तं ते॑ ह॒रामि॑ ब्रह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञियैः॑ के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑र॒ज्जात॑वेदः। य॒थाश॑री॒रं भू॑तेषु न्य॑क्तम्। स
स॑म्भृ॒तः सी॒द शि॒वः प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं नो॑ लो॒कम॑नु॒नेषि॑ वि॒द्वान्। प्र॒वेध॑से॒ क॒वये॑

मेध्याय। वचो वन्दारु वृषभाय वृष्णे। यतो भयमभयं तन्नो अस्तु। अव देवान्
यजे हेङ्गान्। समिधाऽग्निं दुवस्यत॥९॥

॥ घृत-सूक्तम् ॥

घृतैर्बोधयतातिथिम्। आऽस्मिन् हव्या जुहोतन। उप त्वाऽग्ने हविष्मतीः।
घृताचीर्यन्तु हर्यत। जुषस्व समिधो मम। तं त्वा समिद्धिरङ्गिरः। घृतेन वर्धयामसि।
बृहच्छोचा यविष्ठ्य। समिध्यमानः प्रथमो नु धर्मः। समक्तुभिरज्यते विश्ववारः॥१०॥

शोचिष्केशो घृतनिर्णिक्पावकः। सुयज्ञो अग्निर्यजथाय देवान्। घृतप्रतीको
घृतयोनिरग्निः। घृतैः समिद्धो घृतमस्यान्नम्। घृतप्रुषस्त्वा सरितो वहन्ति। घृतं
पिबन्त्सुयजा यक्षि देवान्। आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणः। घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि।
घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यम्। पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमम्॥११॥

त्वामग्ने समिधानं यविष्ठ। देवा दूतं चक्रिरे हव्यवाहम्। उरुज्रयंसं

घृतयोनिमाहुतम्। त्वेषं चक्षुर्दधिरे चोदयन्वति। त्वामग्ने प्रदिव आहुतं घृतेन।
सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे। स वावृधान ओषधीभिरुक्षितः। उरु ज्रयांसि
पार्थिवा वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्निं मित्रं न समिधान
ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदु नो यंसते धियम्। प्रजा अग्ने
संवासय। आशाश्च पशुभिः सह। राष्ट्राण्यस्मा आधेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे।
मही विश्वती सदाने ऋतस्य। अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वती जन्यं
जातवेदसम्। अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरोहतं दशतः शक्रिर्मम। ऋतेनाग्र आयुषा वर्चसा सह। ज्योग्जीवन्त
उत्तरामुत्तराः समाम्। दर्शमहं पूर्णमासं यज्ञं यथा यजै। ऋत्विगवती स्थो
अग्निरेतसौ। गर्भं दधाथां ते वामहं ददे। तत्सत्यं यद्वीरं बिभृथः। वीरं जनयिष्यथः।
ते मत्प्रातः प्रजनिष्येथे। ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यथे॥१४॥

प्रजयां पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनं सुवर्गे लोके। अनृतात्सत्यमुपैमि। मानुषाद्वैव्यमुपैमि।
 दैवीं वाचं यच्छामि। शल्कैरग्निमिन्धानः। उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्
 ऋध्वा। अति मृत्युं तराम्यहम्। जातवेदो भुवनस्य रेतः। इह सिञ्च तपसो
 यज्जनिष्यते॥१५॥

अग्निमंश्चत्थादधि हव्यवाहम्। शमीगर्भाञ्जनयन् यो मयोभूः। अयं ते
 योनिर्ऋत्वियः। यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नंश्च आरोह। अथा नो वर्धया
 रयिम्। अपेतु वीतु वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अदादिदं
 यमोऽवसानं पृथिव्याः। अक्रन्निमं पितरो लोकमस्मै॥१६॥

अग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसि। संज्ञानमसि कामधरणम्। मयि ते कामधरणं
 भूयात्। संवः सृजामि हृदयानि। सꣳसृष्टं मनो अस्तु वः। सꣳसृष्टः प्राणो अस्तु
 वः। सं या वः प्रियास्तनुवः। सं प्रिया हृदयानि वः। आत्मा वो अस्तु सम्प्रियः।
 सम्प्रियास्तनुवो मम॥१७॥

कल्पेतां द्यावापृथिवी। कल्पन्तामाप ओषधीः। कल्पन्तामग्नयः पृथक्। मम
ज्यैष्ठ्याय सव्रताः। यैऽग्नयः समनसः। अन्तरा द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृतू
अभि कल्पमानाः। इन्द्रमिव देवा अभि सं विशन्तु। दिवस्त्वा वीर्येण। पृथिव्यै
महिम्ना॥१८॥

अन्तरिक्षस्य पोषेण। सर्वपशुमादधे। अजीजनन्नमृतं मर्त्यासः। अस्त्रेमाणं तरणिं
वीडुजम्भम्। दश स्वसारो अश्रुवः समीचीः। पुमांसं जातमभि सश्रभन्ताम्।
प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभि प्राणिमि। पूष्णः पोषेण मह्यम्। दीर्घायुत्वाय शतशारदाय।
शतश्रु शरद्ध्य आयुषे वर्चसे॥१९॥

जीवात्वै पुण्याय। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि योनिस्तव
योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे लोककृञ्जातवेदः। प्राणे
त्वाऽमृतमादधामि। अन्नादमन्नाद्याय। गोप्तारं गुप्त्यै। सुगारुहपत्यो विदहन्नरातीः।
उषसः श्रेयसीः श्रेयसीर्दधत्॥२०॥

अग्ने॑ स॒पत्ना॑ꣳ अप॒ बाध॑मानः। रा॒यस्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑ धेहि। इ॒मा उ॒
मामुप॑तिष्ठन्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रिह॒ संव॑सेय। इ॒हो इ॒डां तिष्ठ॑तु वि॒श्वरू॑पी।
म॒ध्ये वसो॑र्दी॒दिहि॑ जा॒तवे॑दः। ओज॑से॒ बला॑य॒ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे शुष्मा॒याऽऽयु॑षे
वर्च॑से। स॒प॒त्न॒तूर॑सि वृ॒त्र॒तूः। यस्ते॑ दे॒वेषु॑ म॒हिमा॑ सु॒वर्गः॥२१॥

यस्त॑ आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रवि॑ष्टः। पु॒ष्टि॒र्या ते॑ म॒नुष्ये॑षु पप्र॒थे। तया॑ नो अग्ने
जु॒षमा॑ण॒ एहि॑। दि॒वः पृ॒थि॒व्याः पर्य॑न्तरि॒क्षात्। वाता॑त्प॒शुभ्यो॑ अ॒ध्योष॑धी॒भ्यः। यत्र॑
यत्र॑ जा॒तवे॑दः सम्ब॒भूथ॑। ततो॑ नो अग्ने जु॒षमा॑ण॒ एहि॑। प्राची॑मनु॒ प्रदि॑शं॒ प्रेहि॑
वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रो अ॑ग्नि॒र्भवे॑ह। वि॒श्वा आ॑शा दी॒द्यानो॑ वि भा॑हि॥२२॥

ऊ॒र्जं नो॑ धेहि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे। अ॒न्व॒ग्निरु॑षसा॒मग्र॑म॒ख्यत्। अ॒न्वहा॑नि प्रथ॒मो
जा॒तवे॑दाः। अनु॒ सूर्य॑स्य पु॒रुत्रा॑ च॒ रश्मी॑न्। अनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी आ॑त॒तान॑। वि॒क्रम॑स्व
म॒हाꣳ अ॑सि। वे॒दिष॑न्मानु॒षेभ्यः॑। त्रि॒षु लो॑केषु॒ जागृ॑हि। यद्वि॒दं दि॒वो यद्व॑दः
पृथि॒व्याः। सं॒वि॒दा॒ने रोद॑सी सं ब॒भूव॑तुः॥२३॥

तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः। शम्भूः प्रजाभ्यस्तनुवै स्योनः। प्राणं त्वाऽमृत
आ दधामि। अन्नादमन्नाद्याय। गोप्तारं गुप्त्यै। यत्ते शुक्रं शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः।
शुक्रं ज्योतिरजस्रम्। तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे
व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे॥२४॥

नर्यं प्रजां मे गोपाय। अमृतत्वाय जीवसे। जातां जनिष्यमाणां च। अमृते
सत्ये प्रतिष्ठिताम्। अथर्व पितुं मे गोपाय। रसमन्नमिहायुषे। अदब्धायोऽशीततनो।
अविषन्नः पितुं कृणु। शङ्स्यं पशून्मे गोपाय। द्विपादो ये चतुष्पदः॥२५॥

अष्टाशफाश्च य इहाग्ने। ये चैकशफा आशुगाः। सप्रथ सभां मे गोपाय। ये च
सभ्याः सभासदः। तानिन्द्रियावतः कुरु। सर्वमायुरुपासताम्। अहे बुध्निय मन्त्रं
मे गोपाय। यमृषयस्त्रैविदा विदुः। ऋचः सामानि यजूंषि। सा हि श्रीरमृता
सताम्॥२६॥

चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। मर्मज्यमाना

मह॑ते सौभ॑गाय। मह्यं॑ धु॒क्ष्व॒ यज॑मानाय॒ कामान्। इ॒हैव॑ सन्त॒त्रं स॒तो वो॑
अ॒ग्नयः॑। प्रा॒णेन॑ वा॒चा मन॑सा बिभ॒र्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॒मायु॑र्मा प्रहा॑सीत्।
ज्योति॑षा वो वैश्वान॒रेणोप॑तिष्ठे। प॒ञ्चधाऽग्नी॑न्व्य॒क्राम॑त्। वि॒राट्थ्सृ॑ष्टा प्र॒जाप॑तेः।
ऊ॒र्ध्वाऽऽरो॑हद्रोहिणी॑। योनि॑र॒ग्नेः प्रति॑ष्ठितिः॥२७॥

विशन्तु नः पुरुषोविधेम निधाय यत्तेऽप्रदाहाय बृहत्या ब्रह्मणा दुवस्यत विश्ववार इममञ्जते पुरोगां प्रजनयिष्यथो जनिष्यतेऽस्मे मम महिम्ना वर्चसे दधंथुवर्गो
भाहि सम्बभूवतुरायुर्व्यानशे चतुष्पदः सतां प्रजापतेर्द्वे च॥ [१]

न॒वैतान्य॑हा॒नि भव॑न्ति। न॒व॒ वै सु॑व॒र्गा लो॒काः। यदे॒तान्य॑हा॒न्युप॑यन्ति। न॒वस्वे॒व
तथ्सु॑व॒र्गेषु॑ लो॒केषु॑ स॒त्रिणः॑ प्रति॒तिष्ठ॑न्तो यन्ति। अ॒ग्नि॒ष्टोमाः॑ परः॑ सा॒मानः॑ कार्या॑
इत्या॑हुः। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑सं॒मितः॑ सु॒वर्गो॑ लो॒क इति॑। द्वा॒द॒शाग्नि॑ष्टोमस्य॑ स्तो॒त्राणि॑।
द्वा॒द॒श मा॑साः॑ सं॒वत्सरः॑। तत्त॒न्न सू॒क्ष्मम्। उ॒क्थ्या॑ ए॒व स॑प्त॒द॒शाः परः॑ सा॒मानः॑
कार्याः॑॥२८॥

प॒शवो॑ वा उ॒क्थानि॑। प॒शूना॑मव॒रुद्धौ॑। वि॒श्वजि॑द॒भिजि॑ता॒वग्नि॑ष्टोमौ। उ॒क्थ्याः॑
स॑प्त॒द॒शाः परः॑ सा॒मानः॑। ते स॒ंस्तु॑ता वि॒राज॑म॒भि सम्प॑द्यन्ते। द्वे च॒र्चाव॑तिरिच्येते।

एकया गौरतिरिक्तः। एकयाऽऽयुरूनः। सुवर्गो वै लोको ज्योतिः। ऊर्ग्विराट्॥२९॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परं राथन्तरम्। तत्प्रथमेऽहंकार्यम्। बृहद्वितीयै। वैरूपं तृतीयै। वैराजं चतुर्थै। शाक्रं पञ्चमे। रैवतं षष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो नयन्ति। सन्तनय एते ग्रहा गृह्यन्ते॥३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकान्त्सन्तन्वन्ति। मिथुना एते ग्रहा गृह्यन्ते। अतिग्राह्याः परः सामसु। मिथुनमेव तैर्यजमाना अवरुन्धते। बृहत्पृष्ठं भवति। बृहद्वै सुवर्गो लोकः। बृहतैव सुवर्गं लोकं यन्ति। त्रयस्त्रिंशि नाम सामं। माध्यं दिने पवमाने भवति॥३१॥

त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता एवावरुन्धते। ये वा इतः पराश्च संवत्सरमुपयन्ति। न हैनं ते स्वस्ति समश्नुवते। अथ येऽमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। ते हैनं स्वस्ति समश्नुवते। एतद्वा अमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। यदेवम्। यो ह खलु वाव प्रजापतिः। स उवेवेन्द्रः। तदु देवेभ्यो नयन्ति॥३२॥

सन्ततिर्वा एते ग्रहाः। यत्परः सामानः। विषूवान्दिवाकीर्त्यम्। यथा शालायै पक्षसी। एव९ संवत्सरस्य पक्षसी। यदेतेन गृह्येन। विषूची संवत्सरस्य पक्षसी व्यवस्र९सेयाताम्। आर्तिमार्च्छयुः। यदेते गृह्यन्ते। यथा शालायै पक्षसी मध्यमं व९शमभि समायच्छति॥३३॥

एव९ संवत्सरस्य पक्षसी दिवाकीर्त्यमभि सं तन्वन्ति। नार्तिमार्च्छन्ति। एकवि९शमहर्भवति। शुक्राग्रा ग्रहा गृह्यन्ते। प्रत्युत्तब्धे सयत्वाय। सौर्य एतदहः पशुरालभ्यते। सौर्योऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष बलिर्हियते। सप्तैतदहरतिग्राह्या गृह्यन्ते॥३४॥

सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। असावादित्यः शिरः प्रजानाम्। शीर्षन्नेव प्रजानां प्राणान्दधाति। तस्मात्सप्त शीर्षन्प्राणाः। इन्द्रो वृत्र९ हत्वा। असुरान्पराभाव्य। स इमाँल्लोकानभ्यजयत्। तस्यासौ लोकोऽनभिजित आसीत्। तं विश्वकर्मा भूत्वा-ऽभ्यजयत्। यद्वैश्वकर्मणो गृह्यते॥३५॥

सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। ये वैश्वकर्मणं गृह्णते।
 आदित्यः श्वो गृह्यते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। अन्योन्यो
 गृह्येते। विश्वान्येवान्येन कर्माणि कुर्वाणा यन्ति। अस्यामन्येन प्रति तिष्ठन्ति।
 तावाऽपरार्धात्संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते। तावुभौ सह महाव्रते गृह्येते। यज्ञस्यैवान्तं
 गत्वा। उभयोर्लोकयोः प्रति तिष्ठन्ति। अर्क्यमुक्थं भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ॥३६॥
 समायच्छत्यतिग्राह्यां गृह्यन्ते गृह्यते संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते पञ्च च॥ [३]

एकविंश एष भवति। एतेन वै देवा एकविंशेन। आदित्यमित उत्तमं
 सुवर्गं लोकमारोहयन्। स वा एष इत एकविंशः। तस्य दशावस्तादहानि। दशं
 परस्तात्। स वा एष विराज्युभयतः प्रतिष्ठितः। विराजि हि वा एष उभयतः
 प्रतिष्ठितः। तस्मादन्तरेमौ लोकौ यन्। सर्वेषु सुवर्गेषु लोकेष्वभितपन्नेति॥३७॥

देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। पराचोऽतिपादादबिभयुः। तं
 छन्दोभिरदृहं धृत्यै। देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। अवाचो-
 ऽवपादादबिभयुः। तं पञ्चमीं रश्मिभिरुदवयन्। तस्मादेकविंशेऽहन्यश्च

दिवाकीर्त्यानि क्रियन्ते। रश्मयो वै दिवाकीर्त्यानि। ये गांयत्रे। ते गांयत्रीषूत्तरयोः
पर्वमानयोः॥३८॥

महादिवाकीर्त्यं होतुः पृष्ठम्। विकर्णं ब्रह्मसामम्। भासोऽग्निष्टोमः। अथैतानि
पराणि। परैर्वै देवा आदित्यं सुवर्गं लोकमपारयन्। यदपारयन्। तत्पराणां
परत्वम्। पारयन्त्येनं पराणि। य एवं वेद। अथैतानि स्पराणि। स्परैर्वै देवा
आदित्यं सुवर्गं लोकमस्परयन्। यदस्परयन्। तत्स्पराणां स्परत्वम्।
स्परयन्त्येनं स्पराणि। य एवं वेद॥३९॥

एति पर्वमानयोः स्पराणि पञ्च च॥

[४]

अप्रतिष्ठां वा एते गच्छन्ति। येषां संवत्सरेऽनाप्तेऽथ। एकादशिन्याप्यते।
वैष्णवं वामनमालभन्ते। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै।
ऐन्द्राग्रमालभन्ते। इन्द्राग्नी वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी।
ते एवाऽऽलभन्ते॥४०॥

वैश्वदेवमालभन्ते। देवता एवावरुन्धते। द्यावापृथिव्यां धेनुमालभन्ते।

द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायव्यं वत्समालभन्ते। वायुरेवैभ्यो यथा-
ऽऽयतनाद्देवता अव रुन्धे। आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा अदितिः।
अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्। प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत
आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं
एवैष बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान् वा एते पूर्वैर्मासैरव
रुन्धते। यदेते गुव्याः पशव आलभ्यन्ते। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू
समस्येयुः। कनीय आयुः कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशव आलभ्यन्ते। नाप्रियं
भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्येते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥

[५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां रसं तेजः सम्भृत्य।
तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति।

तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्।
पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि प्राजायत। तदन्नं
पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत
एव प्रजानामूर्ध्नीयते। अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते।
अन्ततः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरौ भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छुवीरस्थि। परांचा स्तुवन्ति। तस्मात्तत्सदृगेव।
न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न कृश्यतोऽनु कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति।
सप्तदशोऽन्यः। तस्माद्वयाङ्स्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि तद्वरीयः
क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः। एकविंशं पुच्छम्।
द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी।

सुहोत्पतन्ति। एकैकामुच्छिंषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते। तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति। ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। यस्य तल्पसद्यमनभिजितः स्यात्। स देवानां साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजितः स्यात्। स देवानां साम्यक्षे। तल्पसद्यं मा पराजेषीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न तल्पसद्यं पराजयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महंस एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवासुराः संयन्ता आसन्। त आदित्ये व्यायच्छन्त। तं देवाः समजयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो ब्राह्मणः। असुर्यः शूद्रः। इमेऽराथ्सुरिमे सुभूतमक्रन्नित्यन्यतरो ब्रूयात्। इम उद्वासीकारिणं इमे दुर्भूतमक्रन्नित्यन्यतरः। यदेवैषां सुकृतं या राद्धिः। तदन्यतरोऽभि

श्रीणाति। यदेवैषां दुष्कृतं याऽराद्धिः। तदन्यतरोऽपं हन्ति। ब्राह्मणः सं जयति।
अमुमेवाऽऽदित्यं भ्रातृव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भवति भवति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥

[६]

उद्धन्यमानं नवैतानि सन्ततिरेकविंश एषोऽप्रतिष्ठां प्रजापतिर्वृत्तः षट्॥६॥

उद्धन्यमानं शोचिष्केशोऽग्नें सुपत्नानतिग्राह्यां वैश्वदेवमालभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आ॒सन् । ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः । अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः
सन्त्य॑दधत । इ॒दमु॑ नो भविष्यति । यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति । तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम् ।
ते दे॒वा वि॒जित्य॑ । अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन् । तेऽग्नि॑मन्व॒विन्द॑न् नृ॒तुषू॑त्सन्नम् । तस्य॒
विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूरवा॑रुन्धत ॥ १ ॥

ते सोम॑मन्व॒विन्द॑न् । तम॑घ्नन् । तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑ त॒नूर्व्य॑गृह्णत । ते ग्र॒हा अ॑भवन् ।
तद्ग्र॒हाणां॑ ग्र॒हत्व॑म् । यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते । तस्य॒ त्वेव॑ गृही॒ताः । नाना॑ऽऽग्नेयं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात् । यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात् । व्यृ॒द्धमे॒व तत् ॥ २ ॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते । यत्स॒मिध॒स्तनू॑नपा॒तमि॒डो ब॒र्हिर्य॑जति ।
उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॑भागौ स्याताम् । अना॑ज्यभागौ भवतु॒ इत्या॑हुः । यदु॒भावा॑ग्नेयाव॒न्वश्चा॑पि
अ॒ग्नये॒ पव॑माना॒योत्तरः॑ स्यात् । यत्पव॑मानाय । तेनाऽऽज्य॑भागः । तेन॑ सौ॒म्यः ।

बुधन्वत्याग्नेयस्याऽऽज्यभागस्य पुरोऽनुवाक्या भवति॥३॥

यथा सुप्तं बोधयति। तादृगेव तत्। अग्निन्यक्ताः पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनोऽऽग्नेयः सर्वं भवति। एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति। कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु। सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ। तेनोपांशु प्रचरति। एष्यं इव वा एषः। यत्पुनराधेयः। यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति। प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्। अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत् इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाऽऽग्नेयम्। तेन समृद्धं क्रियत् इति॥७॥

अरुन्धतेव तद्ववति सम्भृतसम्भार इत्याहुश्छति पत्नीसंयाजा नवं च॥ [१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजपेयमपश्यन्। ते। अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति। तेऽब्रुवन्। आजिमस्य धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुदजयत्। तेनायजत। स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन याजयेति। तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्येत। अगच्छत्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्। अग्रं समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय इत्याहुः। वाजाप्यो वा एषः। वाजं ह्येतेन देवा ऐप्सन्।

सोमो वै वाजपेयः। यो वै सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्येवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते। ब्रह्म वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य ब्रह्मा जायते॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्। ऐनं वाचा गच्छति। अपिवर्ती वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता वा एता उज्जितयो व्याख्यायन्ते। यज्ञस्य सर्वत्वाय। देवतानामनिर्भागाय। देवा वै ब्रह्मणश्चान्नस्य च शमलमपाघ्नन्। यद्ब्रह्मणः शमलमासीत्। सा गाथा नाराशस्यभवत्। यदन्नस्य। सा सुरा॥१३॥

तस्माद्वायंतश्च मत्तस्य च न प्रतिगृह्यम्। यत्प्रतिगृहीयात्। शमलं प्रतिगृहीयात्।

सर्वा वा एतस्य वाचोऽवरुद्धाः। यो वाजपेययाजी। या पृथिव्यां याऽग्नौ या रथन्तरे। याऽन्तरिक्षे या वायौ या वामदेव्ये। या दिवि याऽऽदित्ये या बृहति। याऽप्सु यौषधीषु या वनस्पतिषु। तस्माद्वाजपेययाज्यात्विजीनः। सर्वा ह्यस्य वाचोऽवरुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्येष्ठांय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजीन् एकं च॥—————[२]

देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावारुन्धत। तदतिग्राह्यैरतिगृह्यावारुन्धत। तदतिग्राह्याणामतिग्राह्यत्वम्। यदतिग्राह्या गृह्यन्ते। यदेवान्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नाव रुन्धे। तदेव तैरतिगृह्याव रुन्धे। पञ्च गृह्यन्ते। पाङ्क्तौ यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तमात्वाऽव रुन्धे॥१५॥

सर्व एन्द्रा भवन्ति। एकधैव यजमान इन्द्रियं दधति। सप्तदश प्राजापत्या ग्रहा गृह्यन्ते। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। सोमग्रहाः३श्च सुराग्रहाः३श्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां परममन्नम्। यत्सोमः॥१६॥

ए॒तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। य॒थ्सुरा॑। प॒र॒मे॒णै॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्ये॑नाव॒रम॒न्नाद्य॑मव॒ रुन्धे॑।
 सो॒म॒ग्र॒हा॒न्गृ॒ह्णा॒ति। ब्र॒ह्म॑णो॒ वा ए॒तत्ते॑जः। य॒थ्सोमः॑। ब्र॒ह्म॑ण ए॒व ते॑जसा॒ तेजो॑
 यज॑माने दधाति। सु॒रा॒ग्र॒हा॒न्गृ॒ह्णा॒ति। अन्न॑स्य॒ वा ए॒तच्छ॑म॒लम्। य॒थ्सुरा॑॥१७॥

अन्न॑स्यै॒व श॑म॒लेन॒ शम॑लं॒ यज॑मानादप॑हन्ति। सो॒म॒ग्र॒हाः॑श्च॒ सु॒रा॒ग्र॒हाः॑श्च
 गृ॒ह्णा॒ति। पु॒मा॒न् वै सोमः॑। स्त्री॒ सुरा॑। तन्मि॑थुनम्। मि॒थु॒नमे॒वास्य॑ तद्य॒ज्ञे
 क॑रोति प्र॒जन॑नाय। आ॒त्मान॑मे॒व सोम॑ग्र॒हैः स्पृ॑णोति। जा॒याः॑ सु॒रा॒ग्र॒हैः।
 तस्मा॑द्वाज॒पेय॑या॒ज्यमु॑ष्मि॒ल्लो॒के स्त्रिय॑ः स॒म्भ॑वति। वा॒ज॒पेया॑भिजि॒तः॑ ह्य॒स्य॥१८॥

पूर्वे॑ सोम॒ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। अप॑रे सु॒रा॒ग्र॒हाः। पु॒रोऽक्षः॑ सोम॒ग्र॒हान्त्सा॑दयति।
 प॒श्चा॒दक्षः॑ सु॒रा॒ग्र॒हान्। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ विधृ॒त्यै। ए॒ष वै यज॑मानः। य॒थ्सोमः॑। अन्नः॑
 सुरा॑। सो॒म॒ग्र॒हाः॑श्च॒ सु॒रा॒ग्र॒हाः॑श्च॒ व्यति॑षजति। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैनं॑ व्यति॑षजति॥१९॥

स॒म्पृ॒चः स्थ॒ सं मा॑ भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्गेत्या॑ह। अन्नं॑ वै भ॒द्रम्। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैनः॑ सः॑ सृ॒जति॑।
 अन्न॑स्य॒ वा ए॒तच्छ॑म॒लम्। य॒थ्सुरा॑। पा॒प्मे॒व ख॒लु वै श॑म॒लम्। पा॒प्म॒ना वा

ए॒नमे॒तच्छ॒म॒लेन॒ व्य॒तिष॑जति। य॒थ्सो॑म॒ग्रहा॑ः॒श्च॑ सु॒राग्र॑हाः॒श्च॑ व्य॒तिष॑जति। वि॒पृचः॑
स्थ॒ वि मां पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। पा॒प्मनै॒वैन॑ः॒ श॒म॒लेन॒ व्याव॑र्तयति॥२०॥

तस्मा॑द्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राडु॑द्ववति सोमग्रहैः। अ॒मुमे॒व
तैर्लो॒कम॒भिज॑यति। प्र॒त्यङ्ख॑सुराग्रहैः। इ॒ममे॒व तैर्लो॒कम॒भिज॑यति। प्र॒तिष्ठ॑न्ति
सोमग्रहैः। याव॑दे॒व स॒त्यम्। तेन॑ सूयते। वा॒ज॒सृ॒द्ध्यः सु॒राग्र॑हान् ह॑रन्ति। अ॒नृते॒नैव॑
वि॒शः॒ सः॒ सृ॒जति॑। हि॒र॒ण्य॒पा॒त्रं म॒धोः पूर्णं॑ द॑दाति। म॒ध॒व्योऽसा॑नीति। ए॒क॒धा
ब्र॒ह्म॒ण॒ उप॑ हरति। ए॒क॒धैव॑ यज॑मान् आ॒युस्तेजो॑ दधाति॥२१॥

आ॒त्वा॒ऽवं रु॒न्धे सोमः॑ श॒म॒लं य॒थ्सुरा॑ ह॒स्येन॑ व्य॒तिष॑जति व्याव॑र्तयति सृ॒जति च॒त्वारि॑ च॥ [३]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। ना॒ग्नि॒ष्टोमो॑ नोक्थ्यः। न षोड॒शी नाति॑रात्रः। अथ॒
कस्मा॑द्वाजपेये॒ सर्वे॑ य॒ज्ञक्र॑तवोऽव॑रुध्यन्त इति। प॒शुभि॑रिति ब्रूयात्। आ॒ग्नेयं॑
प॒शुमा॑ल॒भते॑। अ॒ग्नि॒ष्टोममे॒व तेना॑व॒ रुन्धे॑। ऐ॒न्द्रा॒ग्नेनो॑क्थ्यम्। ऐ॒न्द्रेण॑ षोड॒शिनः॑
स्तो॒त्रम्। सा॒र॒स्व॒त्याऽति॑रात्रम्॥२२॥

मा॒रु॒त्या बृ॑ह॒तः स्तो॒त्रम्। ए॒ताव॑न्तो॒ वै य॑ज्ञक्र॒तवः॑। ता॒न्य॒शुभि॑रे॒वाव॑ रुन्धे।

आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन। प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण।
वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन।
अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥ २३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं
रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेज एवाऽऽत्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।
इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचं सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं च मनुष्यलोकं चाभिजयति
मारुत्या वशया। सप्तदश प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥ २४॥

प्रजापतेराष्टौ। श्यामा एकंरूपा भवन्ति। एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धौ।
तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो यज्ञमजिघांसन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं
वशामालभत। तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्त्संज्ञपयेत्। मरुत एव
शमयित्वा॥ २५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति। एकदेवत्या हि। एते।

अथो॑ एक॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। नै॒वा॒रेण॑ स॒प्तद॑शशरावेणै॒तर॑हि प्रच॑रति।
 ए॒तत्पु॑रोडाशा॒ ह्ये॑ते। अथो॑ पशूनामे॒व छि॒द्रम॑पि॒दधा॑ति। सा॒र॒स्व॒त्योत्त॑मया॒ प्रच॑रति।
 वा॒ग्वै सर॑स्वती। तस्मा॑त्प्रा॒णानां॑ वा॒गुत्त॑मा। अथो॑ प्र॒जाप॑तावे॒व य॒ज्ञं प्र॑ति॒ष्ठाप॑यति।
 प्र॒जाप॑तिर॒हि वाक्। अप॑न्नदती भवति। तस्मा॑न्मनु॒ष्याः सर्वा॑ वाचं॑ वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् चं॥ _____[४]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति॒ कर्म॑णः कर्म॑णः पु॒रस्ता॑त्। कस्त॑द्वेदेत्या॑हुः। यद्वा॑ज॒पेय॑स्य॒ पूर्वं॒ यद॑पर॒मिति॑। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व य॑थापूर्वं कर्मा॑णि करोति। सर्व॑नेसवने जुहोति। आ॒क्रम॑णमे॒व त॒थ्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। वा॒चस्प॑तिर्वाचं॑म॒द्य स्व॑दाति न॒ इत्या॑ह। वा॒ग्वै दे॒वानां॑ पु॒राऽन्न॑मासीत्। वाचं॑मे॒वास्मा॑ अन्नं॑ स्वदयति॥२७॥

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्र॑घ्न॒ इति॑ रथंमुपाव॑हरति॒ विजि॑त्यै। वाज॑स्य॒ नु प्र॑स॒वे मा॒तरं॑ म॒हीमि॑त्या॑ह। यच्चै॒वेयम्। यच्चा॒स्याम॑धि। तदे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑ तस्मि॑न्ने॒वोभ॑ये-

ऽभिषिच्यते। अ॒प्स्वन्तर॒मृत॑म॒प्सु भै॑ष॒जमित्य॑श्वान्प॒लूल॑यति। अ॒प्सु वा अश्व॑स्य॒
तृती॑यं प्रविष्टम्। तद॑नु॒वेन॒न्वव॑प्लवते। यद॒प्सु प॑ल्पूलयति॥२८॥

यदे॒वास्या॒प्सु प्रवि॑ष्टम्। तदे॒वाव॑ रुन्धे। ब॒हु वा अश्वो॑ऽमे॒ध्यमु॑पंगच्छति। यद॒प्सु
प॑ल्पूलयति। मे॒ध्याने॒वैनान्क॑रोति। वा॒युर्वा॑ त्वा॒ मनु॑र्वा॒ त्वेत्या॑ह। ए॒ता वा ए॒तं
दे॒वता॑ अ॒ग्रे अश्व॑मयुञ्जन्। ताभि॑रे॒वैनान् यु॑नक्ति। स॒वस्यो॑ज्जित्यै। यजु॑षा युनक्ति॒
व्यावृ॑त्त्यै॥२९॥

अपा॑न्नपादाशुहेम॒न्निति॑ सम्म॑र्ष्टि। मे॒ध्याने॒वैनान्क॑रोति। अथो स्तौत्ये॒वैनाना॑जि॒
स॑रिष्यतः। वि॒ष्णुक्र॑मान्क्रमते। वि॒ष्णुरे॒व भू॒त्वेमाँ॑ल्लो॒कान॒भिज॑यति। वैश्व॑दे॒वो वै
रथः॑। अ॒ङ्गौ न्य॒ङ्काव॑भितो॒ रथं॑ यावित्या॑ह। या ए॒व दे॒वता॑ रथे॒ प्रवि॑ष्टाः। ताभ्य॑
ए॒व नम॑स्करोति। आ॒त्मनो॑ऽना॒त्यै। अश॑मरथं भावु॒कोऽस्य॒ रथो॑ भवति। य ए॒वं
वेद॑॥३०॥

स्वद॑यति प॒ल्पूल॑यति व्यावृ॑त्त्या अना॑त्यै द्वे च॥ [५]

दे॒वस्या॒ह॑ संवि॒तुः प्र॑स॒वे बृ॒हस्प॑ति॒ना वाज॑जिता॒ वाजं॑ जेष॒मित्या॑ह।

स॒वि॒तृ॒प्र॒सू॒त ए॒व ब्र॒ह्म॑णा॒ वा॒ज॒मु॒ञ्ज॑यति। दे॒व॒स्या॒ह॑ꣳ स॒वि॒तुः प्र॑स॒वे बृ॒ह॒स्प॒ति॑ना
वा॒ज॒जि॒ता व॑र्षि॒ष्ठं ना॒कꣳ रु॒हे॒य॒मि॒त्या॑ह। स॒वि॒तृ॒प्र॒सू॒त ए॒व ब्र॒ह्म॑णा॒ व॑र्षि॒ष्ठं
ना॒कꣳ रो॒ह॒ति। चा॒त्वा॒ले र॒थच॑क्रं नि॒र्मि॒तꣳ रो॒ह॒ति। अ॒तो वा अ॒ङ्गि॑रस॒ उत्त॑माः
सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षा॒दे॒व य॒ज॑मानः सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒वे॑ष्टयति। व॒ज्रो वै
र॒थः। व॒ज्रेणै॒व दि॒शोऽभि॑ज॒यति॥ ३१॥

वा॒जि॒नाꣳ सा॒मं गा॒य॒ते। अ॒न्नं वै वा॒जः। अ॒न्नमे॒वाव॑ रु॒न्धे। वा॒चो व॑र्ष्म
दे॒वेभ्योऽपा॑क्रामत्। तद्व॒न॒स्प॒तीन्प्रा॑वि॒शत्। सै॒षा वा॒ग्व॒न॒स्प॒तिषु॑ व॒द॒ति। या
दु॒न्दु॒भौ। तस्मा॑दु॒न्दु॒भिः सर्वा॑ वा॒चोऽति॑व॒द॒ति। दु॒न्दु॒भीन्त्स॒माघ्न॑न्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा
वाक्॑॥ ३२॥

या दु॒न्दु॒भौ। प॒र॒म॒यै॒व वा॒चाऽव॑रां वा॒च॒म॒व॑ रु॒न्धे। अ॒थो वा॒च ए॒व व॑र्ष्म॒ यज॑मा॒नो-
ऽव॑ रु॒न्धे। इ॒न्द्राय॑ वा॒चं व॒द॒तेन्द्रं॑ वा॒जं जा॒प॒य॒तेन्द्रो॑ वा॒ज॑म॒ज॒यि॒दि॒त्या॑ह। ए॒ष
वा ए॒त॒र्हीन्द्रः॑। यो य॒ज॑ते। य॒ज॑मान ए॒व वा॒ज॒मु॒ञ्ज॑यति। स॒प्त॒द॒श प्र॒व्या॒धाना॒जिं
धा॑वन्ति। स॒प्त॒द॒शꣳ स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्त॒द॒श॒सप्त॑द॒श दी॑यन्ते॥ ३३॥

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै॥ अर्वाऽसि सप्तिरसि वाज्यंसीत्याह। अग्निर्वा
अर्वा॥ वायुः सप्तिः। आदित्यो वाजी। एताभिरेवास्मै देवताभिर्देवरथं युनक्ति।
प्रष्टिवाहिनं युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥ ३४॥

वाजिनो वाजं धावतु काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै लोकः काष्ठां। सुवर्गमेव
लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्चो धावन्ति। प्राडिंव
हि सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि। छन्दोभिरेवैनान्सुवर्गं
लोकं गमयति॥ ३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं च आवर्तन्ते। अस्मादेव
तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो
जगम्यादित्याह। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति।
य आजिं धावन्ति॥ ३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृज्यः प्रयच्छति। यमेव ते वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं

परि॒क्रीयाव॑ रुन्धे। ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उप॑हरति। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। दे॒वा
वा ओष॑धीष्वा॒जिम॑युः। ता बृ॒ह॒स्पति॑रुद॑जयत्। स नी॒वारा॑न्नि॒रवृ॑णीत। तन्नी॒वारा॑णां
नी॒वार॑त्वम्। नै॒वार॑श्च॒रुर्भव॑ति॥ ३७॥

ए॒तद्वै दे॒वानां॑ प॒र॒म॒म॒न्नम्। यन्नी॒वाराः॑। प॒र॒मे॒णैवा॑स्मा अ॒न्नाद्ये॑ना॒वर॑म॒न्नाद्य॑मव॑
रुन्धे। स॒प्तद॑शशरा॒वो भ॑वति। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। क्षी॒रे
भ॑वति। रुच॑मे॒वास्मि॑न्दधाति। स॒र्पिष्वा॑न्भवति मे॒ध्य॒त्वाय॑। बा॒र॒ह॒स्प॒त्यो वा ए॒ष
दे॒वत॑या॥ ३८॥

यो वा॑ज॒पेये॑न॒ यज॑ते। बा॒र॒ह॒स्प॒त्य ए॒ष च॒रुः। अश्व॑न्त्स॒रिष्य॑तः स॒स्रुष॑श्चाव॑
घ्राप॑यति। यमे॒व ते वाजं॑ लो॒कमु॑ज्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑ रुन्धे। अजी॑जिप॒त वन॑स्प॒तय॑
इन्द्रं॑ वाजं॑ विमु॑च्यध्व॒मिति॑ दुन्दु॒भीन् विमु॑ञ्चति। यमे॒व ते वाजं॑ लो॒कमिन्द्रि॑यं
दुन्दु॒भय॑ उ॒ज्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑ रुन्धे॥ ३९॥

अ॒भिज॑यति वा ए॒षा वाग्दी॑यन्तेऽस्मै यु॒नक्ति॑ गमयति य आ॒जिं धा॑वन्ति भवति दे॒वत॑याऽष्टौ च॥

ता॒र्प्यं यज॑मानं॒ परि॑धापयति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्। य॒ज्ञेनै॒वैन॒ꣳ सम॑र्धयति। द॒र्भम॑यं॒ परि॑धापयति। प॒वित्रं॒ वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॒ वा ए॒षोऽव॑रुरु॒थ्सते। यो वाज॑पेयेन॒ यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद्व॑र्भम॑यं परिधा॒पय॑ति॥४०॥

वाज॒स्याव॑रुद्धै। जाय॒ एहि॒ सुवो॒ रोहा॒वेत्या॑ह। पत्न्या॑ ए॒वैष य॒ज्ञस्या॑न्वा॒रम्भो॒ऽन॑वच्छि॒त्यै। स॒प्तद॑शार॒त्रिर्यूपो॑ भवति। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै। तूप॑रश्चतु॒रश्रि॑र्भवति। गो॒धूमं॒ च॒षाल॑म्। न वा ए॒ते व्री॑हयो॒ न यवाः॑। यद्गो॒धूमाः॑॥४१॥

ए॒वमि॑व॒ हि प्र॒जाप॑तिः॒ समृ॑द्धै। अथो॑ अ॒मुमे॒वास्मै॑ लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः। यद्व॒ूपः। स॒र्वदे॒वत्य॑ वासः। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिः॒ सम॑र्धयति। अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तथ्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। द्वाद॑श वाजप्रस॒वीया॑नि जुहोति॥४२॥

द्वाद॑श॒ मासाः॑ संव॒त्सरः॑। संव॒त्सर॑मे॒व प्री॑णाति। अथो॑ संव॒त्सर॑मे॒वास्मा॑ उप॑दधाति। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। द॒शभिः॑ कल्पै॒ रोह॑ति। न॒व॒ वै पुरु॑षे

प्रा॒णाः। नाभि॑र्द॒श॒मी। प्रा॒णाने॒व य॑था॒स्थानं॑ क॒ल्पयि॑त्वा। सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। ए॒ताव॑द्वै
पु॒रुष॑स्य॒ स्वम्॥४३॥

याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तेन॑ स॒ह सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। सु॒व॒र्दे॒वाः
अ॒ङ्ग॒न्मे॒त्याह॑। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कमे॑ति। अ॒मृता॑ अ॒भूमे॒त्याह॑। अ॒मृत॑मि॒व हि सु॒व॒र्गो
लो॒कः। प्र॒जाप॑तेः प्र॒जा अ॒भूमे॒त्याह॑। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मादे॒व तेन॑
लो॒कान्नै॑ति॥४४॥

सम॑हं प्र॒जया॑ सं मया॑ प्र॒जेत्या॑ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। आ॒स॒पुटै॑र्घ्नन्ति। अ॒न्नं
वा इ॒यम्। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑ः सम॑र्धयन्ति। ऊ॒षैर्घ्न॑न्ति। ए॒ते हि सा॒क्षाद॑न्नम्। यदू॒षाः।
सा॒क्षादे॒वैन॑म॒न्नाद्ये॑न॒ सम॑र्धयन्ति। पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑ घ्नन्ति॥४५॥

पु॒रस्ता॑द्धि प्र॑ती॒चीन॑म॒न्नम॑द्यते। शी॒र्ष॒तो घ्न॑न्ति। शी॒र्ष॒तो ह्य॑न्नम॑द्यते। दि॒ग्भ्यो
घ्न॑न्ति। दि॒ग्भ्य ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्य॑मव॑रुन्धते। ई॒श्व॒रो वा ए॒ष परा॑ङ्मु॒दघ्नः॑। यो यू॒पः
रोह॑ति। हि॒र॒ण्यम॑ध्यव॑रोहति। अ॒मृतं॑ वै हि॒र॒ण्यम्। अ॒मृत॑ः सु॒व॒र्गो लो॒कः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गे लोके प्रति तिष्ठति। शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्पशून्परि प्रजायते। बस्ताजिनमध्यवं रोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने प्रति तिष्ठति॥४७॥

परिधापयति गोधूमां जुहोति स्वं नेति प्रत्यञ्चं प्रन्ति लोको नवं च॥_____ [७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि। तान्येवावं रुन्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तारण्याः। उभर्याषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ। यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्नीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्यृद्धेत। सर्वस्य समवदायं जुहोति। अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण सुवेणं जुहोति। ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यञ्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यतै। शीर्षतोऽभिषिञ्चति।

शीर्षतो ह्यन्नमृद्यते। आ मुखादन्ववस्त्रावयति। मुखत एवास्मां अन्नाद्यं दधाति।
अग्नेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। एष वा अग्नेः सवः। तेनैवैनमभिषिञ्चति।
इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। ब्रह्म
वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभिषिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चत्विग्भ्य
उपहरन्ति। अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वावदानीयानि च
वाजसृज्यः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो उभयींष्वेवाभिषिञ्च्यते। विमाथं
कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते। अनिरुक्तः प्रजापतिः।
प्रजापतेराप्त्यै। वाजवतीभिर्माध्यं दिने। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। शिपिविष्ट-
वतीभिस्तृतीयसवने। यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ एव पशुषु प्रति तिष्ठति।
बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैनऽश्रियै गमयति॥५२॥

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते। द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते। भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति वै तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमेवैतेन गच्छति। पृथिविषदं त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते। तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि देवतांनां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभूतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

इन्द्रो वृत्रं हृत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः
पूर्वेद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः।
तैऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वेद्युः क्रियाता
इति॥ ५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वेद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वेद्युः करोति।
पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम
इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमवं रुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहृष सोमपीथ
इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमवं रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां
जायामभ्यश्नुते॥ ५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते द्वेद्वे जाये अभ्याक्षत।
य एवं वेद। अभि द्वितीयां जायामभ्यश्नुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम
इत्याह। य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।
षट्त्सम्पद्यन्ते॥ ५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति। अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्त्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति। तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा हि पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न्न प्राश्या (३) मिति। यत्प्राशनीयात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्। यन्न प्राशनीयात्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं नेवाप्राशितम्। वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं वा ददति। दशां छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः। पितृनेव निरवदयते। उत्तर आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां ह्येतर्हि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितॄणाम्। नमो वः पितरो रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय। नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थः॥६३॥

युष्माङ्स्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके स्थः। यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति। यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति। न प्रमायुको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति। यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैनं तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंशुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽर्हविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति यत्पितृभ्यः करोति पञ्च च॥_____ [१०]

देवा॒सुरा अ॒ग्नीषो॑म॒योर्दे॒वा वै यथा॑दर्शं दे॒वा वै यद॑न्ये॒ग्रहैर्ब्र॑ह्मवादि॒नो नाग्नि॑ष्टोमो न सा॒वित्रं दे॒वस्या॒हं ता॒प्यं स॒तात्र॑होमा॒वृष॑दं त्वे॒न्द्रो वृ॒त्रं ह॒त्वा दश॑॥१०॥
 दे॒वा॒सुरा वा॒ज्यैवे॒नं तस्मा॑द्वाज॒पेय॑या॒जी दे॒वस्या॒हं वाज॑स्याव॒रुद्धा इन्द्रि॑यमे॒वास्मि॒न् ह्री॒का हि पि॒त्रः पञ्च॑प॒ष्टिः॥६५॥
 दे॒वा॒सुरा यज॑मानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शूनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्परस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपाशुः। सोमेन देवाऽस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपाशुं जुहोति। सोमेनैव तद्देवाऽस्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्रं आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्रं आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि

पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः स्थालीर्वायव्याः सोमग्रहणीरिति। देवा वै पृश्निमदुहन्॥४॥

तस्या एते स्तना आसन्। इयं वै पृश्निः। तामादित्या आदित्यस्थाल्या चतुष्पदः पशून्दुहन्। यदादित्यस्थाली भवति। चतुष्पद एव तया पशून् यजमान इमां दुहे। तामिन्द्र उक्थ्यस्थाल्येन्द्रियमदुहत्। यदुक्थ्यस्थाली भवति। इन्द्रियमेव तया यजमान इमां दुहे। तां विश्वे देवा आग्रयणस्थाल्योर्जमदुहन्। यदाग्रयणस्थाली भवति॥५॥

ऊर्जमेव तया यजमान इमां दुहे। तां मनुष्या ध्रुवस्थाल्याऽऽयुरदुहन्। यद्ध्रुवस्थाली भवति। आयुरेव तया यजमान इमां दुहे। स्थाल्या गृह्णाति। वायव्येन जुहोति। तस्मादन्येन पात्रेण पशून्दुहन्ति। अन्येन प्रतिगृह्णन्ति। अथो

व्यावृ॒तमे॒व तद्य॑ज॒मानो गच्छ॑ति॥६॥

ग्र॒हृत्वं ग्र॒हं जु॒होत्य॑कुर्वतादुहन्नाग्रयणस्थाली भवति नव च॥

[१]

यु॒व९ सु॒राम॑मश्विना। नमु॑चा॒वासुरे सचा॑। वि॒पिपा॑ना शु॒भस्प॑ती। इन्द्रं॑ कर्म
स्वाव॑तम्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑व॒श्विनो॒भा। इन्द्रा॑व॒तं कर्म॑णा द॒सना॑भिः। यथ्सु॒रामं
व्यपि॑बः शर्ची॑भिः। सर॑स्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहा॑व्यग्रे ह॒विरा॒स्येते। सु॒चीव॑
घृ॒तं च॒मू इ॒व सोमः॑॥७॥

वा॒ज॒सनि॑९ र॒यिम॒स्मे सु॒वीरम्। प्र॒श॒स्तं धे॑हि य॒शसं॑ बृ॒हन्तम्। यस्मि॑न्नश्वा॑स
ऋष॑भासं उ॒क्षणः। व॒शा मेषा॑ अ॒वसृ॑ष्टास॒ आहु॑ताः। की॒ला॒ल॒पे सोम॑पृ॒ष्ठाय
वे॒धसे॑। हृ॒दा म॒तिं ज॑नय॒ चारु॑म॒ग्नये॑। नाना॒ हि वा॑ दे॒वहि॑त॒९ सदा॑ मि॒तम्। मा
स९सृ॑क्षाथां प॒रमे॑ व्योमन्। सुरा॒ त्वमसि॑ शु॒ष्मिणी॒ सोम॑ ए॒षः। मा मा॑ हि॒९सीः
स्वां योनि॑मावि॒शन्॥८॥

यदत्र॑ शि॒ष्ट९ र॒सिनः॑ सु॒तस्य॑। यदिन्द्रो॒ अपि॑ब॒च्छर्ची॑भिः। अ॒हं तद॑स्य॒ मन॑सा

शिवेन॑। सोम॒ꣳ राजा॑नमि॒ह भ॑क्षयामि। द्वे स्रु॒ती अ॑शृणवं पित॒ृणाम्। अ॒हं दे॒वाना॑मु॒त
म॒र्त्याना॑म्। ताभ्या॑मि॒दं वि॒श्वं भु॑वंꣳ समे॑ति। अ॒न्तरा॑ पूर्॒वमप॑रं च के॒तुम्। यस्ते॑
दे॒व वरु॑ण गाय॒त्रछ॑न्दाः पाशः॑। तं तं ए॒तेना॑व॒ यजे॥१॥

यस्ते॑ दे॒व वरु॑ण त्रि॒ष्टुप्छ॑न्दाः पाशः॑। तं तं ए॒तेना॑व॒ यजे। यस्ते॑ दे॒व वरु॑ण
जग॑तीछन्दाः पाशः॑। तं तं ए॒तेना॑व॒ यजे। सोमो॑ वा ए॒तस्य॑ रा॒ज्यमा॑दत्ते। यो
राजा॑ स॒त्राज्यो॑ वा सोमे॑न॒ यज॑ते। दे॒वसु॒वामे॑तानि॒ हवी॑ꣳषि॒ भव॑न्ति। ए॒ताव॑न्तो
वै दे॒वाना॑ꣳ सु॒वाः। त ए॒वास्मै॑ सु॒वान्प्रय॑च्छन्ति। त ए॒नं पुनः॑ सु॒वन्ते रा॒ज्याय॑।
दे॒वसू॑ राजा॑ भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥

[२]

उद॑स्थाद्दे॒व्यदि॑तिर्वि॒श्वरू॒पी। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तावधात्। इन्द्रा॑य कृ॒ण्वती॑ भा॒गम्।
मि॒त्राय॑ वरु॒णाय॑ च। इ॒यं वा अ॑ग्निहो॒त्री। इ॒यं वा ए॒तस्य॑ नि॒षीद॑ति। यस्या॑ग्निहो॒त्री
नि॒षीद॑ति। तामु॒त्थाप॑येत्। उद॑स्थाद्दे॒व्यदि॑तिरिति॑। इ॒यं वै दे॒व्यदि॑तिः॥११॥

इ॒मामे॒वास्मा॑ उत्था॑पयति। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तावधा॒दित्या॑ह। आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति।

इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय वरुणाय चेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अवर्ति वा एषैतस्य पाप्मानं प्रतिख्याय निषीदति। यस्याग्निहोत्र्युपसृष्टा निषीदति। तां दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्यात्। यस्यान्नं नाद्यात्। अवर्तिमेवास्मिन्पाप्मानं प्रतिमुञ्चति॥१२॥

दुग्ध्वा ददाति। न ह्यदृष्टा दक्षिणा दीयते। पृथिवीं वा एतस्य पयः प्रविशति। यस्याग्निहोत्रं दुह्यमानं ऽ स्कन्दति। यदद्य दुग्धं पृथिवीमसक्त। यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह। पय एवाऽऽत्मन्गृहेषु पशुषु धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्भिरेवैनदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तं सः सृजति। उभे वै ते तर्ह्यार्च्छतः। आर्च्छति खलु वा एतदग्निहोत्रम्। यदुह्यमानं ऽ स्कन्दति। यदभिदुह्यात्। आर्ते नानार्तं यज्ञस्य सः सृजेत्। तदेव यादृक्कीदृक् होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१४॥

यद्युद्धृतस्य स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा पुनरेयात्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्। यत्र स्कन्देत्।

तन्निषद्य पुनर्गृहीयात्। यत्रैव स्कन्दति। तत एवैनत्पुनर्गृह्णाति। तदेव यादृक्कीदृक्
होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। अनातेनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्चिते श्वाऽन्तरा धावति।
रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या वर्तयेत्। रुद्राय पशूनपि
दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यदपोऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः।
अनाद्यमभ्यामपि दध्यात्। गार्हपत्याद्भस्मादायं। इदं विष्णुर्विचक्रम इति
वैष्णव्यर्चाऽऽहवनीयाद्ध्वंसयन्नुद्रवेत्। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञेनैव यज्ञः
सन्तनोति। भस्मना पदमपि वपति शान्त्यै॥१६॥

वे देव्यदितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥ [३]

नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। निगार्हपत्य आहवनीयम्।
यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। दर्भेण हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्।
अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यद्धिरण्यं पुरस्ताद्धरति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्।
ज्योतिरेवैनं पश्यन्नुद्धरति। यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भा॒ग॒धे॒ये॒नै॒वैनं॑ प्रण॑यति। ब्रा॒ह्म॒ण आ॑र्षेय उद्ध॑रेत्। ब्रा॒ह्म॒णो वै सर्वा॑ दे॒वताः॑।
 सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भि॒रुद्ध॑रति। अ॒ग्नि॒हो॒त्रमु॑प॒साद्या॑तमि॒तोरा॑सीत। व्र॒तमे॒व ह॒तम॑नु॒
 म्रिय॑ते। अन्तं॑ वा ए॒ष आ॒त्मनो॑ गच्छ॒ति। यस्ता॑म्य॒ति। अन्त॑मेष य॒ज्ञस्य॑ गच्छ॒ति।
 यस्या॒ग्निम॑नुद्ध॒तः॒ सूर्यो॑ऽभि नि॒म्रोच॑ति॥१८॥

पुनः॑ स॒मन्य॑ जुहोति। अन्ते॑नै॒वान्तं॑ य॒ज्ञस्य॑ निष्क॑रोति। वरु॑णो वा ए॒तस्य॑
 य॒ज्ञं गृ॑ह्णाति। यस्या॒ग्निम॑नुद्ध॒तः॒ सूर्यो॑ऽभि नि॒म्रोच॑ति। वारु॑णं च॒रुं निर्व॑पेत्।
 तेनै॒व य॒ज्ञं निष्क्री॑णीते। नि वा ए॒तस्या॑ऽऽहव॑नीयो गार्ह॑पत्यं का॒मय॑ते। नि
 गार्ह॑पत्य आहव॑नीयम्। यस्या॒ग्निम॑नुद्ध॒तः॒ सूर्यो॑ऽभ्यु॒देति॑। च॒तुर्गृ॑ही॒तमाज्यं॑
 पु॒रस्ता॑द्धरेत्॥१९॥

अथा॒ग्निम्। अथा॑ग्नि॒हो॒त्रम्। यदाज्यं॑ पु॒रस्ता॑द्धर॒ति। ए॒तद्वा अ॒ग्नेः प्रि॒यं धाम्।
 यदाज्यम्। प्रि॒येणै॒वैनं॑ धाम्ना॒ सम॑र्धयति। यद॒ग्निं पूर्वं॑ ह॒रत्य॑था॒ग्नि॒हो॒त्रम्।
 भा॒ग॒धे॒ये॒नै॒वैनं॑ प्रण॑यति। ब्रा॒ह्म॒ण आ॑र्षेय उद्ध॑रेत्। ब्रा॒ह्म॒णो वै सर्वा॑ दे॒वताः॑॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। पराची वा एतस्मै व्युच्छन्ती व्युच्छति।
 यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्।
 देवेभ्यो मधुमत्तम् स्वाहेति प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै
 विवासयति। अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु म्रियते। अन्तं वा
 एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। पुनः
 समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति।
 यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
 यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत्॥२२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्।
 यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्।
 वास्तव्यमग्निमुपासीत्। रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य।

गार्हपत्यं मन्थेत्॥ २३ ॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः। स गांयत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनः स्वाद्योनेः प्रजनयति। गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे रय्यै रमस्व॥ २४ ॥

सहसे द्युम्नाय। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः। पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोथ्सौ समिन्धातामित्याह। ऋक्सामे वै सारस्वताबुथ्सौ। ऋक्सामाभ्यामेवैनः समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्। बृहद्विराट्॥ २५ ॥

ताभ्यामेवैनः समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति। आहवनीयमुद्वाप्यं। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं हि ते। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भैरैतम्। सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥ २६ ॥

पूर्वेणैवास्यं यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्ने सप्रथां असीत्याह। अग्निः
 सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञं सन्तनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टा-
 कंपालं निर्वपेत्। अग्निमेव पथिकृतं स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं यज्ञियं
 पन्थामपि नयति। अनुद्वान्दक्षिणा। वही ह्येष समृद्धौ॥२७॥

हृत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेदेवतां गच्छत्युद्गार्यन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि निम्रोचति द्रमेण यद्विरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा
 एतस्याभ्युदेति चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युषाः पुनर्मित्रो मेत्रं यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वै मन्थेदुद्धरेत्॥)॥ [४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनं सवनं कामयमानो-
 ऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मरुतामिति धयद्वतीषु कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्।
 सन्धीव खलु वा एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्धयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
 शान्त्यै। गायत्रं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः सवनान्नयन्ति॥२८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते।
 होताऽनुं शंसति। मध्यत एव यज्ञं समादधाति। यस्य माध्यं दिने सवने
 सोमोऽतिरिच्यते। आदित्यं तृतीयसवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौरिवीतं

सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं यत्सर्वनस्यातिरिच्यते॥२९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महा९ असि सूर्येति कुर्वन्ति। यस्यैवाऽऽदित्यस्य सर्वनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवैनं कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीत९ सामं भवति। तेनैव माध्यं दिनात्सर्वनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव तृतीयसर्वनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु श९सति॥३०॥

मध्यत एव यज्ञ९ समादधाति। यस्य तृतीयसर्वने सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत। अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्येत। तत्त्वै दुष्प्रज्ञानम्। यजमानं वा एतत्पशव आसाहयन्ति। बृहत्सामं भवति। बृहद्वा इमाँल्लोकान्दाधार। बार्हताः पशवः। बृहतैवास्मै पशून्दाधार। शिपिविष्टवतीषु कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवैन९ समर्धयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनुश९सति। मध्यत एव यज्ञ९ समादधाति॥३१॥

यन्ति सर्वनस्यातिरिच्यते श९सति दाधाराष्टौ च॥ [५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि स९सुनुतः। यौ द्वौ

सं॑ सुनु॒तः। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष वि॑ता॒यते। यद्य॑ज्ञः। तस्य॑ ग्रावा॑णो॒ दन्ताः॑। अ॒न्य॒त॒रं
वा ए॒ते स॑ सु॒न्वतो॑र्निर्ब॑प्सति। पूर्वे॑णोप॒सृत्या॑ दे॒वता॑ इत्या॑हुः। पूर्वे॑णोप॒सृतस्य॑ वै
श्रेया॑न्भवति। ए॒ति॒व॒न्त्याज्या॑नि भवन्त्य॒भिजि॑त्यै॥३२॥

म॒रु॒त्वंतीः॑ प्र॒तिप॑दः। म॒रुतो॑ वै दे॒वाना॑मप॒राजि॑तमा॒यत॑नम्। दे॒वाना॑मे॒वाप॑राजित
आ॒यत॑ने यतते। उ॒भे बृ॑ह॒द्रथ॑न्त॒रे भ॑वतः। इ॒यं वा॑व र॒थन्त॑रम्। अ॒सौ बृ॑हत्।
आ॒भ्यामे॒वेन॑म॒न्तरे॑ति। वा॒चश्च॒ मन॑सश्च। प्रा॒णाच्चा॑पा॒नाच्च॑। दि॒वश्च॑ पृ॒थि॒व्याश्च॑॥३३॥

सर्व॑स्माद्वि॒त्ताद्वेद्या॑त्। अ॒भि॒व॒र्तो ब्र॑ह्मसा॒मं भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भि॒वृ॑त्यै।
अ॒भि॒जि॒द्भव॑ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भि॒जि॑त्यै। वि॒श्वजि॑द्भवति। वि॒श्वस्य॑ जि॒त्यै।
यस्य॑ भूया॑ंसो य॒ज्ञक्र॑तव॒ इत्या॑हुः। स दे॒वता॑ वृ॒द्ध इति॑। यद्य॑ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः
प॒रस्ता॑थ॒स्यात्॥३४॥

उ॒क्थ्यं॑ कुर्वीत। यद्यु॒क्थः॑ स्यात्। अ॒ति॒रा॒त्रं कु॑र्वीत। य॒ज्ञक्र॑तुभि॒रेवा॑स्य दे॒वता॑
वृ॒द्धे। यो वै छ॑न्दोभि॒रभि॑भवति। स स॑ सु॒न्वतो॑र॒भि॑भवति। सं॒वेशा॑य॒ त्वोप॑वेशाय॒

त्वेत्याह। छन्दांसि वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य छन्दांस्यभिभवति।
इष्टर्गो वा ऋत्विजामध्वर्युः॥३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽष्टुः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा पातमित्याह।
प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानौ मा मां हासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः
प्राणापानौ जंहितः। आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयते। तं
यदववर्ज्युः। क्रूरकृतामिवैषां लोकः स्यात्। आहर दहेति ब्रूयात्॥३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञियां ऋग्भिः स्तुयुः। इयं वै सर्पतो
राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः। यथस्तुतमननुशस्तमिति। होता
प्रथमः प्राचीनावीती मांर्जालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्।
उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥३७॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति। त्रयं इमे लोकाः।

एभ्य एवैनं लोकेभ्यो ध्रुवते। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।
 ऋतुभिरेवैनं ध्रुवते। अग्न आयूँषि पवस इति प्रतिपदं कुर्वीरन्। रथन्तरसामैषाँ
 सोमः स्यात्। आयुरेवाऽऽत्मन्दधते। अथो पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥ ३८॥

अभिजित्ये पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरुस्त्रीणि च॥

[६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। यस्य यूपो विरोहति।
 त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून्
 वीर्यं यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां
 दीक्षितानामग्निरुद्वायति॥ ३९॥

यदाहवनीयं उद्वायेत्। यत्तं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्।
 यदाहवनीयं उद्वायेत्। आग्नीद्धादुद्धरेत्। यदाग्नीद्ध उद्वायेत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्।
 यद्गार्हपत्य उद्वायेत्। अत एव पुनर्मन्थेत्॥ ४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति। तदेनमिच्छन्ति।

यस्माद्दारोरुद्वायेत्। तस्यारणीं कुर्यात्। ऋमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया
तनूः। यत्क्रुमुकः। प्रिययैवेनं तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्नैर्योनिः। स्वादेवेनं योनेर्जनयति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।
यस्य सोमं उपदस्येत्। सुवर्णं हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्।
जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य वा अभिषूयमाणस्य
प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तथ्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति। प्रिययैवेनं तनुवा
समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरैयुः। क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
यस्य क्रीतमपहरैयुः। आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यं
सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पुराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः पराऽपतत्। तानि
फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि। पशवः सोमो राजा। यदादाराश्च

फाल्गुनानि चाभिषुणोति। सोममेव राजानमभिषुणोति। श्रुतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्। दध्ना मध्यं दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तरसामा। य एवर्त्विजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः। एकां गां दक्षिणां दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्। यज्ञेनैव तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः सूत्रायागुरते। एतावान्खलु वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्। सर्ववेदसेनं यजेत। सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वाभ्य एव देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धार्यति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपंतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥ [७]

पवमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स पुनातु मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु विश्वं आयवः। जातवेदः पवित्रवत्। पवित्रेण पुनाहि मा। शुक्लेण देव दीद्यत्। अग्ने क्रत्वा क्रतूँ रनु॥४६॥

यत्ते पवित्रमर्चिषि। अग्रे विततमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे। उभाभ्यां देव सवितः।
पवित्रेण सवेन च। इदं ब्रह्म पुनीमहे। वैश्वदेवी पुनती देव्यागात्। यस्यै बह्वीस्तनुवो
वीतपृष्ठाः। तथा मदन्तः सधमाद्येषु। वयं स्याम पतयो रयीणाम्॥४७॥

वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु। वातः प्राणेनैषिरो मयोभूः। द्यावापृथिवी पयसा
पयोभिः। ऋतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्। बृहद्भिः सवितस्तृभिः। वर्षिष्ठैर्देव
मन्मभिः। अग्रे दक्षैः पुनाहि मा। येन देवा अपुनत। येनाऽऽपो दिव्यं कशः। तेन
दिव्येन ब्रह्मणा॥४८॥

इदं ब्रह्म पुनीमहे। यः पावमानीरध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं रसम्। सर्वं
स पूतमश्नाति। स्वदितं मातरिर्श्वना। पावमानीर्यो अध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं
रसम्। तस्मै सरस्वती दुहे। क्षीरं सर्पिर्मधूदकम्। पावमानीः स्वस्त्ययनीः॥४९॥

सुदुघा हि पयस्वतीः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः। ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्।
पावमानीर्दिशन्तु नः। इमं लोकमथो अमुम्। कामान्त्समर्धयन्तु नः। देवीर्देवैः

स॒माभृ॑ताः। पा॒व॒मा॒नीः स्व॒स्त्यय॑नीः। सु॒दु॒घा हि घृ॑त॒श्चुतः॑। ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो
रसः॥५०॥

ब्रा॒ह्म॒णेष्व॑मृतः॑ हि॒तम्। येन॑ दे॒वाः प॒वित्रे॑ण। आ॒त्मानं॑ पुन॒ते सदा॑। तेन॑
स॒हस्र॑धारेण। पा॒व॒मा॒न्यः पुन॑न्तु मा। प्रा॒जाप॑त्यं प॒वित्रम्। श॒तो॒द्याम॑ हिर॒ण्मयम्।
तेन॑ ब्रह्म॒विदो॑ व॒यम्। पू॒तं ब्रह्म॑ पुनीमहे। इन्द्रः॑ सुनी॒ती स॒ह मा पुना॑तु। सोमः॑
स्व॒स्त्या वरु॑णः स॒मीच्या॑। य॒मो राजा॑ प्रमृ॒णाभिः पुना॑तु मा। जा॒तवे॑दा मो॒र्जय॑न्त्या
पुना॑तु॥५१॥

अनु॑ रयीणां ब्रह्म॑णा स्व॒स्त्यय॑नीः सु॒दु॒घा हि घृ॑त॒श्चुतः॑ ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो रसः पुना॑तु त्रीणि च॥ [८]

प्र॒जा वै स॒त्रमा॑सत॒ तप॑स्तप्य॒माना अजु॑ह्वतीः। दे॒वा अप॑श्यश्चम॒सं घृ॑तस्य॑ पूर्णः॑
स्व॒धाम्। तमु॑पोद॑तिष्ठ॒न्तम॑जुहवुः। तेनार्ध॑मा॒स ऊ॒र्जम॑वारुन्धत। तस्मा॑दर्ध॒मासे॑ दे॒वा
इ॒ज्यन्ते॑। पि॒तरो॑ऽपश्यश्चम॒सं घृ॑तस्य॑ पूर्णः॑ स्व॒धाम्। तमु॑पोद॑तिष्ठ॒न्तम॑जुहवुः। तेन॑
मा॒स्यूर्ज॑मवारुन्धत। तस्मा॑न्मा॒सि पि॒तृभ्यः॑ क्रियते। म॒नुष्या॑ अपश्यश्चम॒सं घृ॑तस्य॑
पूर्णः॑ स्व॒धाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत। तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपह्रियते। प्रातश्च सायं च। पशवोऽपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः प्रेरते। प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत। ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयं स्म इति। त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्। तैरेवैषां तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावं रुन्धे। यत्पितृभ्यः करोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावं रुन्धे। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावं रुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावं रुन्धे। यच्चातुर्मास्यैर्यजते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावं रुन्धे। भवत्यात्मना। परास्य भ्रातृव्यो

भवति। वि॒राजो॒ वा ए॒षा वि॒क्रान्तिः॑। यच्चा॑तुर्मा॒स्यानि॑। वै॒श्वदे॒वेना॒स्मिँल्लो॒के
प्रत्य॑तिष्ठत्। व॒रुण॑प्र॒घासै॒रन्तरि॑क्षे। सा॒कमे॒धैर॒मुष्मिँ॑ल्लो॒के। ए॒ष ह॒ त्वावै॑तत्सर्वं
भवति। य ए॒वं वि॒द्वाऽश्वा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जते॥५६॥

मनुष्या अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा ददात्यतिष्ठच्चत्वारि च॥ [९]

अ॒ग्निर्वा॑व सं॒वत्स॒रः। आ॒दि॒त्यः प॑रि॒वत्स॒रः। च॒न्द्रमा॑ इ॒दाव॑त्स॒रः।
वा॒युर॑नु॒वत्स॒रः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते। अ॒ग्निमे॒व तत्सं॑वत्स॒रमा॑प्नोति। तस्मा॑द्वैश्वदे॒वेन॒
यज॑मानः। सं॒वत्स॒रीणा॑ऽस्व॒स्तिमा॑ शा॒स्तु इ॒त्याशा॑सीत। यद्व॑रुणप्र॒घासै॒र्यज॑ते।
आ॒दि॒त्यमे॒व तत्प॑रि॒वत्स॒रमा॑प्नोति॥५७॥

तस्मा॑द्व॒रुण॑प्र॒घासै॒र्यज॑मानः। प॒रि॒वत्स॒रीणा॑ऽस्व॒स्तिमा॑ शा॒स्तु इ॒त्याशा॑सीत।
यत्सा॑कमे॒धैर्य॑जते। च॒न्द्रम॑समे॒व तदि॑दाव॒त्स॒रमा॑प्नोति। तस्मा॑त्सा॒कमे॒धैर्य॑ज॒मानः।
इ॒दाव॑त्स॒रीणा॑ऽस्व॒स्तिमा॑ शा॒स्तु इ॒त्याशा॑सीत। यत्पि॑तृ॒य॒ज्ञेन॒ यज॑ते। दे॒वाने॒व
तद॒न्वव॑स्यति। अथ॒ वा अ॑स्य वा॒युश्चानु॑वत्स॒रश्चाप्री॑ता॒वुच्छि॑ष्येते। यच्छु॑नासी॒रीये॑ण॒
यज॑ते॥५८॥

वा॒युमे॒व तद॑नुव॒त्स॒रमा॑प्नोति। तस्मा॑च्छु॒नासी॒रीये॑ण॒ यज॑मानः। अ॒नुव॒त्स॒रीणा॑ः
स्व॒स्तिमा॑ शा॒स्तु इत्याशा॑सीत। सं॒व॒त्स॒रं वा ए॒ष ई॑प्स॒तीत्या॑हुः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑तु
इति॑। ए॒ष ह॒ त्वै सं॑व॒त्स॒रमा॑प्नोति। य ए॒वं वि॒द्वाःश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑ते। वि॒श्वे दे॒वाः
सम॑यजन्त। तेऽग्नि॑मे॒वाय॑जन्त। त ए॒तं लो॒कम॑जयन्॥५९॥

यस्मि॑न्न॒ग्निः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्न॒ग्निः। अ॒ग्नेरे॒व
सायु॑ज्यमु॒पैति॑। य॒दा वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते। अथ॑ सं॒व॒त्स॒रस्य॑ गृ॒हप॑तिमाप्नोति।
य॒दा सं॑व॒त्स॒रस्य॑ गृ॒हप॑तिमाप्नोति। अथ॑ स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्नोति। य॒दा
स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्नोति॥६०॥

अथ॑ गृ॒हमे॒धिन॑माप्नोति। य॒दा गृ॒हमे॒धिन॑माप्नोति। अथा॒ग्निर्भ॑वति। य॒दाग्निर्भ॑वति।
अथ॑ गौर्भ॑वति। ए॒षा वै वै॑श्वदे॒वस्य॒ मात्रा॑। ए॒तद्वा ए॒तेषा॑मव॒मम्। अतो॑तो
वा उ॒त्तरा॑णि॒ श्रेया॑ःसि भवन्ति। यद्वि॒श्वे दे॒वाः स॒मय॑जन्त। तद्वै॑श्वदे॒वस्य॑
वैश्वदे॒वत्वम्॥६१॥

अथाऽऽदित्यो वरुणं राजानं वरुणप्रघासैरयजत। स एतं लोकमजयत्।
यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैरयजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः।
आदित्यस्यैव सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणं राजानं वरुणप्रघासै-
रयजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो राजा छन्दांसि
साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति। यथ्साकमेधैरयजते। एतमेव
लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो
वै चन्द्रमाः। एष ह त्वे साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं विद्वान्थ्साकमेधैरयजते।
यथ्सोमंश्च राजा छन्दांसि च समैधन्त॥६३॥

तथ्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः प्रजापतिं पितरं
पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्। यस्मिन्नृतवः। यत्पितृयज्ञेन यजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नृतवः। ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः
प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्तु प्रथेमहीति। ततो वै ता अप्रथन्त।
य एवं विद्वांस्त्र्यम्बकैर्यजन्ते। प्रथते प्रजयां पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनः
शुनासीरीयेणायजत। स एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजन्ते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र चातुर्मास्ययाजी मीयता (३)
न प्रमीयता (३) इति। जीवन्वा एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्ता प्रमीयन्ते। वसन्तो
भवति। यदि ग्रीष्मे ग्रीष्मः। यदि वर्षासु वर्षाः। यदि शरदि शरत्। यदि हेमन्
हेमन्तः। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमप्येति। संवत्सरः प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥६६॥
परिवत्सरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजन्तेऽजयन्त्सहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्वः सांकमेधेरयजत समैधन्त पितृयज्ञत्वं जयति यस्मिन्वायुरहेमन्तस्त्रीणि च॥—[१०]

उभये युवः सुरामुदस्थानि वै यस्य प्रातः सवन एकैकोऽसुर्यं पवमानः प्रजा वै सत्रमासताग्निर्वाव संवत्सरो दश॥१०॥
उभये वा उदस्थाध्मर्वाभिर्मध्यतोऽत्र वाव ब्राह्मणेज्वर्यं गृहमेधिनः षट्स्थितिः॥६६॥
उभये वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताज्योतिरवस्तात्। प्रजापते रोहिणी। आपः
 परस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका विततानि। परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्।
 रुद्रस्य बाहू। मृगयवः परस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। अदित्यै पुनर्वसू। वातः
 परस्तादार्द्रमवस्तात्॥१॥

बृहस्पतेस्तिष्यः। जुह्वतः परस्ताद्यजमाना अवस्तात्। सर्पाणामाश्रेषाः।
 अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तोऽवस्तात्। पितृणां मघाः। रुदन्तः
 परस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्। अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृषभोऽवस्तात्।
 भगस्योत्तरे। बृहतवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥२॥

देवस्य सवितुरहस्तः। प्रसवः परस्तात्सुनिरवस्तात्। इन्द्रस्य चित्रा।
 ऋतं परस्तात्सत्यमवस्तात्। वायोर्निष्ठा व्रतर्तिः। परस्तादसिद्धिरवस्तात्।
 इन्द्राग्नियोर्विशाखे। युगानि परस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः।

अभ्या॒रोह॑त्प॒रस्ता॑द्भ्या॒रूढ॑म॒वस्ता॑त् ॥ ३ ॥

इन्द्र॑स्य रोहि॒णी। शृ॒णत्प॒रस्ता॑त्प्रतिशृ॒णद॑वस्ता॑त्। निर्ऋ॑त्यै मूल॒वर्ह॑णी।
प्र॒तिभ॒ञ्जन्तः॑ प॒रस्ता॑त्प्रतिशृ॒णन्तो॑ऽवस्ता॑त्। अ॒पां पूर्वा॑ अषा॒ढाः। वर्चः॑
प॒रस्ता॑त्समि॒तिर॑वस्ता॑त्। वि॒श्वेषां॑ दे॒वाना॒मुत्त॑राः। अ॒भिज॑य॒त्प॒रस्ता॑द्भिजि॑तम॒वस्ता॑त्
वि॒ष्णोः॑ श्रो॒णा पृ॒च्छमा॑नाः। प॒रस्ता॑त्प॒न्था अवस्ता॑त् ॥ ४ ॥

वसू॑नाः॒ श्रवि॑ष्ठाः। भू॒तं प॒रस्ता॑द्भू॒तिर॑वस्ता॑त्। इन्द्र॑स्य श॒तभि॑षक्।
वि॒श्वव्य॑चाः प॒रस्ता॑द्वि॒श्वक्षि॑तिर॒वस्ता॑त्। अ॒जस्यै॑कप॒दः पूर्वे॑ प्रो॒ष्ठप॒दाः। वै॒श्वान॑रं
प॒रस्ता॑द्वै॒श्वाव॑स॒वम॑वस्ता॑त्। अहे॑र्बु॒ध्रिय॑स्योत्त॑रे। अ॒भिषि॑ञ्चन्तः प॒रस्ता॑दभिषु॒ण्वन्तो॑-
ऽवस्ता॑त्। पू॒ष्णो रे॒वती॑। गावः॑ प॒रस्ता॑द्वि॒त्सा अवस्ता॑त्। अ॒श्विनो॑र॒श्वयु॑जौ। ग्रामः॑
प॒रस्ता॑त्सेना॒ऽवस्ता॑त्। य॒मस्या॑प॒भर॑णीः। अ॒प॒कर्ष॑न्तः प॒रस्ता॑दप॒वह॑न्तो॒ऽवस्ता॑त्।
पू॒र्णा प॒श्चाद्य॑त्तै॑ दे॒वा अद॑धुः ॥ ५ ॥

आर्द्रम॒वस्ता॑द्ब्रह्म॒ना अवस्ता॑द्भ्या॒रूढम॑वस्ता॒त्पन्था॑ अवस्ता॑द्वि॒त्सा अवस्ता॑त्प॒ञ्च च॥

यत्पुण्यं नक्षत्रम्। तद्वद्वुर्वीतोपव्युषम्। यदा वै सूर्य उदेति। अथ नक्षत्रं नैति।
 यावति तत्र सूर्यो गच्छेत्। यत्र जघन्यं पश्येत्। तावति कुर्वीत यत्कारी स्यात्।
 पुण्याह एव कुरुते। एव९ ह वै यज्ञेषु च शतद्युम्नं च माथ्स्यो निरवसाययां
 चकार॥६॥

यो वै नक्षत्रियं प्रजापतिं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः। हस्त एवास्य हस्तः।
 चित्रा शिरः। निष्ठ्या हृदयम्। ऊरू विशाखे। प्रतिष्ठाऽनूराधाः। एष वै नक्षत्रियः
 प्रजापतिः। य एव वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः॥७॥

अस्मि९श्चामुष्मि९श्च। यां कामयेत दुहितरं प्रिया स्यादिति। तां निष्ठ्यायां
 दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु पुनरागच्छति। अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्।
 उपरिष्ठादषाढानाम्। अवस्ताच्छ्रोणायै। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते
 देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानपजय्यं जयेदिति।

तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपूज्यमेव जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजा-
पतिः पशून्सृजत। ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते
रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्देवत्यां पशूनां कुर्वीत। यत्किं चावाचीन्५ सोमात्।
प्रेव भवन्ति। सुलिलं वा इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो
वा इह यजते। अमुं स लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्येव भवति। यानि वा इमानि
पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि। तस्मादक्षीलनामंश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत।
यथा पापाहे कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्। तानि देवनक्षत्राणि।
अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्। तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि।
तानि दक्षिणेन परियन्ति। यानि यमनक्षत्राणि॥१२॥

तान्युत्तरेण। अन्वेषामराध्मेति। तदनूराधाः। ज्येष्ठमेषामवधिष्मेति। तज्येष्ठघ्नी।

मूलमेषामवृक्षामेति। तन्मूलवरुहणी। यन्नासहन्त। तदषाढाः। यदश्लोणत्॥१३॥

तच्छ्रोणा। यदशृणोत्। तच्छ्रविष्ठाः। यच्छ्रुतमभिषज्यन्। तच्छ्रुतमिषक्। प्रोष्ठपदेषूदयच्छन्त। रेवत्यामरवन्त। अश्वयुजोरयुञ्जत। अपभरणीष्वपावहन्। तानि वा एतानि यमनक्षत्राणि। यान्येव देवनक्षत्राणि। तेषु कुर्वीत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव कुरुते॥१४॥

चकारैवं वेदोभयोरनं लोकयोर्विदुरजयत्रेवतीमुपातिष्ठन्त नक्षत्रत्वमन्यानि यानि यमनक्षत्राण्यश्लोणद्यमनक्षत्राणि त्रीणि च॥_____ [२]

देवस्य सवितुः प्रातः प्रसवः प्राणः। वरुणस्य सायमासवोऽपानः। यत्प्रतीचीनं प्रातस्तनात्। प्राचीनं सङ्गवात्। ततो देवा अग्निष्टोमं निरमिमत। तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। मित्रस्य सङ्गवः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि पशवः सुमायन्ति। यत्प्रतीचीनं सङ्गवात्॥१५॥

प्राचीनं मध्यं दिनात्। ततो देवा उक्थ्यं निरमिमत। तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। बृहस्पतेर्मध्यं दिनः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि तेक्षिणं तपति। यत्प्रतीचीनं मध्यं दिनात्। प्राचीनमपराह्णात्। ततो देवाः षोडशिनं निरमिमत। तत्तदात्तवीर्यं

निर्मार्गः॥१६॥

भग॑स्यापरा॒ह्णः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑दपरा॒ह्णे कु॑मा॒र्यो भग॑मिच्छ॒मानाश्चर॑न्ति।
यत्प्र॑तीचीन॑मपरा॒ह्णात्। प्रा॒चीनं॑ सा॒यात्। ततो॑ दे॒वा अ॑तिरा॒त्रं निर॑मिमत्।
तत्तदा॑त्तवी॒र्यं निर्मा॑र्गः। वरु॑णस्य सा॒यम्। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्तर्हि ना॒नृतं॑
वदेत्॥१७॥

ब्रा॒ह्म॒णो वा अ॑ष्टाविं॒शो नक्ष॑त्राणाम्। स॒मा॒नस्या॑हः पञ्च पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राणि।
च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॑ नव॑। यच्च॑ प॒रस्ता॒न्नक्ष॑त्राणां यच्चा॒वस्ता॑त्। तान्येका॑दश।
ब्रा॒ह्म॒णो द्वा॑द॒शः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सं॑व॒त्सरं॑ व्र॒तं चर॑ति। सं॒व॒त्सरे॑णै॒वास्य॑ व्र॒तं गुप्तं॑
भ॑वति। स॒मा॒नस्या॑हः पञ्च पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राणि। च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॑ नव॑। आ॒ग्नेयी॑
रात्रिः॑। ऐ॒न्द्रम॑हः। तान्येका॑दश। आ॒दित्यो॑ द्वा॑द॒शः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सं॑व॒त्सरं॑ व्र॒तं
चर॑ति। सं॒व॒त्सरे॑णै॒वास्य॑ व्र॒तं गुप्तं॑ भ॑वति॥१८॥

सङ्ग॒वाथो॑ड॒शिनं॑ निर॑मिमत् तत्तदा॑त्तवी॒र्यं निर्मा॑र्गो वदे॒द्ववति॑ स॒मा॒नस्या॑हः पञ्च पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राण्यष्टौ च॑॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कति पात्राणि यज्ञं वहन्तीति। त्रयोदशेति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कस्तानि निरमिमीतेति। प्रजापतिरिति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कुतस्तानि निरमिमीतेति। आत्मन् इति। प्राणापानाभ्यामेवोपांश्चन्तर्यामौ निरमिमीत॥१९॥

व्यानादुपांश्चसर्वनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षऋतुभ्यां मैत्रावरुणम्। श्रोत्रांदाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन् आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठार्या ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमीत। स निर्मितो नाद्धियत् समं ह्वीयत। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति। यज्ञस्य धृत्या असं ह्वयाय॥२०॥

उपांश्चन्तर्यामौ निरमिमीतामिमीत पदम्॥

[४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते समुद्र आहितः। ऋते भूमिरियंश्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तदृतं

तथ्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्लेकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२१॥

यद्घर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान् ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तथ्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्लेकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निवर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान् ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तथ्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्लेकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२३॥

एकं मासमुदसृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते मर्त्यामृतम्। येन मासा अर्धमासाः।

ऋतवः परिवत्सराः। येन ते ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य
 ब्रह्मणा। निवर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
 शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि
 वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तदृतं
 तत्सत्यम्। तदृतं तच्छुकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२४॥

परिवर्तये सुहाभिवर्तय उष्णिहा राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारि च। (ऋतमेव षोडश। यद्घर्मो यो अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥[५]

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वता। तदसुरा अकुर्वता। तेऽसुरा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्यो नापश्यन्। ते
 केशानग्रेऽवपन्ता। अथ श्मश्रूणि। अथोपपक्षौ। ततस्तेऽवाञ्च आयन्। पराऽभवन्।
 यस्यैवं वपन्ति। अवाङ्मेति॥२५॥

अथो परैव भवति। अथ देवा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्योऽपश्यन्। त उपपक्षावग्रेऽवपन्ता।
 अथ श्मश्रूणि। अथ केशान्। ततस्तेऽभवन्। सुवर्गं लोकमायन्। यस्यैवं वपन्ति।
 भवत्यात्मना। अथो सुवर्गं लोकमेति॥२६॥

अथैतन्मनुर्वप्रे मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत्। अथोपपक्षौ। अथ

केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजयां पशुभिः। यस्यैवं वपन्ति। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते संवत्सरे व्यायच्छन्त। तान्देवाश्चातुर्मास्यैरेवाभि प्रायुञ्जत॥२७॥

वैश्वदेवेन चतुरो मासोऽवृञ्जतेन्द्रराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परिं च। वरुणप्रघासैश्चतुरो मासोऽवृञ्जत वरुणराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परिं च। साकमेधैश्चतुरो मासोऽवृञ्जत सोमराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परिं च। या संवत्सर उपजीवाऽऽसीत्। तामेषामवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥२८॥

य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते। भ्रातृव्यस्यैव मासो वृक्त्वा। शीरुषं नि च वर्तयते परिं च। यैषा संवत्सर उपजीवा। वृङ्क्ते तां भ्रातृव्यस्य। क्षुधाऽस्य भ्रातृव्यः परा भवति। लोहितायसेन नि वर्तयते। यद्वा इमामग्निर्ऋतावागते निवर्तयति। एतदेवैनां रूपं कृत्वा निवर्तयति। सा ततः श्वश्वो भूयसी भवन्त्येति॥२९॥

प्र जायते। य एवं विद्वाँल्लोहितायसेन निवर्तयते। एतदेव रूपं कृत्वा नि

वर्तयते। स ततः श्वश्वो भूयान्भवन्नेति। प्रैव जायते। त्रेण्या शलल्या नि वर्तयेत।
 त्रीणि त्रीणि वै देवानामृद्धानि। त्रीणि छन्दांसि। त्रीणि सर्वानानि। त्रयं इमे
 लोकाः॥ ३०॥

ऋध्यामेव तद्वीर्यं एषु लोकेषु प्रति तिष्ठति। यच्चातुर्मास्ययाज्यात्मनो नावद्येत्।
 देवेभ्य आवृश्चेत। चतृषु चतृषु मासेषु नि वर्तयेत। परोक्षमेव तद्देवेभ्य आत्मनो-
 ऽवद्यत्यनाव्रस्काय। देवानां वा एष आनीतः। यश्चातुर्मास्ययाजी। य एवं विद्वान्नि
 च वर्तयते परि च। देवता एवाप्येति। नास्य रुद्रः प्रजां पशूनभि मन्यते॥ ३१॥

एत्येत्युज्जतासुरा एति लोका मन्यते॥ [६]

आयुषः प्राणं सन्तनु। प्राणादपानं सन्तनु। अपानाद्व्यानं सन्तनु।
 व्यानाच्चक्षुः सन्तनु। चक्षुषः श्रोत्रं सन्तनु। श्रोत्रान्मनः सन्तनु। मनसो वाचं
 सन्तनु। वाच आत्मानं सन्तनु। आत्मनः पृथिवीं सन्तनु। पृथिव्या अन्तरिक्षं
 सन्तनु। अन्तरिक्षादिवं सन्तनु। दिवः सुवः सन्तनु॥ ३२॥

अन्तरिक्षं सन्तनु द्वे च॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान नवतीर्नवा। इच्छन्नश्वस्य
यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्। तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम्
त्वष्टुरपीच्यम्। इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥३३॥

इन्द्रमर्केभिरर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्धर्योः सचा। सम्मिश्र आवचो
युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घाय चक्षसे। आ सूर्यः रोहयद्विवि। वि
गोभिरद्विमैरयत्। इन्द्र वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥३४॥

उग्र उग्राभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय हन्तवे। स वृषा वृषभो
भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः। ओजिष्ठः स बले हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः।
गिरा वज्रो न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥३५॥

बृहचास्तृतः॥ [८]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप न्यधत्। नेदेनमसुरा
बलीयाः सोऽहनन्निति। प्रहादो ह वै कायाधवः। विरोचनः स्वं पुत्रमप न्यधत्।

नेदेनं देवा अहन्त्रिति। ते देवाः प्रजापतिमुपसमेत्योचुः। नाराजकस्य युद्धमस्ति।
इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्। तमिष्टिभिरन्वविन्दन्।
तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण।
परोक्षप्रिया इव हि देवाः। तस्मा एतमाग्नावैष्णवमेकादशकपालं दीक्षणीयं
निरवपन्। तदपद्रुत्यातन्वत। तान्पत्नीसंयाजान्तु उपानयन्॥३७॥

ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। ते प्रायणीयमभि समारौहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।
ताञ्छय्वन्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि समारौहन्।
तदपद्रुत्यातन्वत। तानिडान्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता
एतदन्ता इष्ट्यः सन्तिष्ठन्ते॥३८॥

एव९ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै मनुष्याः कुर्वते। ते देवा
ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम। तन्नोऽसुराः पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपा९ शूपसदा

चराम। तथा नोऽसुराः पाप्मा नानुवेत्स्यन्तीति। त उपांशूपसदमतन्वत। तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य॥३९॥

स्रुवेणाघारमाघार्य। तिस्रः परांचीराहुतीरहुत्वा। स्रुवेणोपसदं जुह्वां चक्रुः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधीं स्वाहेति। अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं वचः। एतं ह वाव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं देवा अपञ्जघ्निरे। तथो एवैतदेवंविद्यजमानः। तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य। स्रुवेणाघारमाघार्य॥४०॥

तिस्रः परांचीराहुतीरहुत्वा। स्रुवेणोपसदं जुहोति। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधीं स्वाहेति। अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं वचः। एतमेव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं यजमानोऽपं हते। तेऽभिनीयैवाहः पशुमाऽलभन्त। अहं एव तद्देवा अवर्तिं पाप्मानं मृत्युमपञ्जघ्निरे। तेनाभिनीयैव रात्रेः प्राचरन्। रात्रिया एव तद्देवा अवर्तिं पाप्मानं मृत्युमपञ्जघ्निरे॥४१॥

तस्मादभिनीयैवाहः पशुमा लभेत। अहं एव तद्यजमानोऽवर्तिं पाप्मानं

भ्रातृव्या॒नपं॑ नुदते। तेना॑भिनीये॒व रात्रेः॑ प्रचरेत्। रात्रि॑या ए॒व तद्यज॑मानोऽव॑र्तिं
पा॒प्मानं॑ भ्रातृव्या॒नपं॑ नुदते। स ए॒ष उ॑पवस॒थीयेऽहं॑ द्विदे॒वत्यः॑ प॒शुरा ल॑भ्यते।
द्वयं॑ वा अ॒स्मिँल्लो॒के यज॑मानः। अ॒स्थिं च मा॑सं च। अ॒स्थिं चै॒व तेन॑ मा॑सं च
यज॑मानः सः॑ स्कु॒रुते। ता वा ए॒ताः पञ्च॑ दे॒वताः॑। अ॒ग्नीषो॒माव॑ग्नि॒र्मित्रा॑वरु॒णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै यज॑मानः। त्वङ्गा॒सं स्ना॒वाऽस्थिं॑ म॒ज्जा। ए॒तमे॒व
तत्पञ्च॑धावि॒हितमा॒त्मानं॑ वरु॒णपा॒शान्मुञ्च॑ति। भे॒षज॑तायै निर्व॒रुण॑त्वाय। तं
स॒प्तभि॑श्छन्दा॒भिः प्रा॒तर॑ह्वयन्। तस्मा॑त्स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि छन्दा॑सि प्रा॒तरनु॒वाके॑-
ऽनू॑च्यन्ते। तमे॒तयो॑पस॒मेत्योपा॑सीदन्। उपा॑स्मै गाय॒ता नर॑ इति। तस्मा॑दे॒तया॑
बहि॑ष्पवमान उ॒पसद्यः॑॥४३॥

ऐच्छन्ननयः॑ स्तिष्ठन्तेऽनूच्यान् च सुवि॑णाधारमा॒धार्य रात्रि॑या ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्तिं पा॒प्मानं॑ मृत्युम॑पज॒घ्निरे मि॒त्रावरु॑णौ नवं च (दे॒वा यज॑मानो दे॒वा दे॒वा यज॑मानो
यज॑मानः प्राच॑रं प्रच॑रं दालं भ॒न्तालं॑ भेत मृत्युम॑पज॒घ्निरे भ्रातृ॑व्यान्॥)॥

[१]

स सं॑मु॒द्र उ॑त्तर॒तः प्रा॒ज्वल॑द्भूम्यन्तेन। ए॒ष वा॒व स सं॑मु॒द्रः। यच्चा॒त्वा॒लः। ए॒ष
उ॒वे॒व स भू॑म्यन्तः। यद्वे॑द्यन्तः। तदे॒तत्रि॑शलं त्रि॒पूरु॑षम्। तस्मा॑त्तं त्रि॒वित॑स्तं ख॒नन्ति॑।

स सुवर्णरज्जुताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या अध्यजनयन्।
तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यथ्सुवर्णरज्जुताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। साऽस्य कौशिकता।
तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो
मात्रा। तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं पञ्चदशेनाहरन्। यावती
पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त९ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त९ सप्तदशेनाददत। त९ सप्तदशेनाहरन्।
यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्।
तमेकविंशेनाभि प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्।
यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती त्रिवृतो मात्रा।
अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा।

अ॒ग्नेरे॒वैनं॑ तत्। मा॒त्रा॒५ सायु॑ज्य॒५ सलो॑कतां॑ गमयन्ति। अथ॒ यत्प॑ञ्चद॒शेन॑
स्तुव॑ते॑। प॒ञ्चद॒शेनै॒व तद्य॑ज॒मान॒माद॑दते॥४७॥

तं प॑ञ्चद॒शेनै॒व ह॑रन्ति। याव॑ती पञ्चद॒शस्य॑ मा॒त्रा॑। च॒न्द्रमा॒ वै प॑ञ्चद॒शः। ए॒ष हि
प॑ञ्चद॒श्याम॑पक्षी॒यते॑। प॒ञ्चद॒श्यामा॑पूर्य॒ते। च॒न्द्रम॑स ए॒वैनं॑ तत्। मा॒त्रा॒५ सायु॑ज्य॒५
सलो॑कतां॑ गमयन्ति। अथ॒ यत्स॑प्तद॒शेन॑ स्तुव॑ते॑। स॒प्तद॒शेनै॒व तद्य॑ज॒मान॒माद॑दते।
त॒५ स॑प्तद॒शेनै॒व ह॑रन्ति॥४८॥

याव॑ती सप्तद॒शस्य॑ मा॒त्रा॑। प्र॒जाप॑तिर्वै स॑प्तद॒शः। प्र॒जाप॑तेरे॒वैनं॑ तत्। मा॒त्रा॒५
सायु॑ज्य॒५ सलो॑कतां॑ गमयन्ति। अथ॒ यदे॑कवि॒५शेन॑ स्तुव॑ते॑। ए॒कवि॒५शेनै॒व
तद्य॑ज॒मान॒माद॑दते। तमे॑कवि॒५शेनै॒व ह॑रन्ति। याव॑त्येकवि॒५शस्य॑ मा॒त्रा॑। अ॒सौ
वा आ॑दि॒त्य ए॑कवि॒५शः। आ॒दि॒त्यस्यै॒वैनं॑ तत्॥४९॥

मा॒त्रा॒५ सायु॑ज्य॒५ सलो॑कतां॑ गमयन्ति। ते कु॒श्यौ। व्य॑घ्नन्। ते अ॑होरा॒त्रे
अ॑भवताम्। अह॑रे॒व सु॒वर्णा॑ऽभवत्। र॒ज॒ता रा॒त्रिः। स यदा॑दि॒त्य उ॒देति॑।

ए॒तामे॒व तथ्सु॒वर्णां॑ कु॒शीम॑नु॒ समे॑ति। अथ॒ यद॑स्त॒मेति॑। ए॒तामे॒व तद्र॑ज॒तां
कु॒शीम॑नु॒संवि॑शति। प्र॒ह्लादो॑ ह॒ वै का॑याध॒वः। वि॒रोच॑न॒ऽस्व॑ पु॒त्रमु॑दा॒स्यत्। स
प्र॒द॒रोऽभ॑वत्। तस्मा॑त्प्र॒द॒रादु॑द॒कं नाचा॑मेत्॥५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रां स्तुवते पञ्चदशेनेव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनेव हंरन्त्यादित्यस्यैवेन तद्विशति चत्वारि च॥ [१०]

ये वै च॒त्वारः॒ स्तोमाः॑। क॒ृतं तत्। अथ॒ ये पञ्च॑। क॒लिः सः। तस्मा॑च्चतु॒ष्टोमः॑।
तच्चतु॒ष्टोम॑स्य चतु॒ष्टोम॑त्वम्। तदा॑हुः। क॒त॒मानि॑ तानि॒ ज्योती॑ऽषि। य ए॒तस्य॑ स्तोमा॒
इति॑। त्रि॒वृत्प॑ञ्चद॒शः स॑प्तद॒श ए॑कवि॒ंशः॥५१॥

ए॒तानि॑ वाव॒ तानि॑ ज्योती॑ऽषि। य ए॒तस्य॑ स्तोमाः॑। सोऽब्र॑वीत्। स॒प्तद॒शेन॑
ह्रिय॑माणो॒ व्य॑लेशिषि। भिष॑ज्य॒त मे॑ति। तम॒श्विनौ॑ धा॒नाभि॑रभिष॑ज्यताम्। पू॒षा
क॑र॒म्भेण॑। भा॒र॒ती परि॑वा॒पेण॑। मि॒त्रावरु॑णौ पय॒स्य॑या। तदा॑हुः॥५२॥

यद॒श्विभ्यां॑ धा॒नाः। पू॒ष्णः क॑र॒म्भः। भा॒र॒त्यै परि॑वा॒पः। मि॒त्रावरु॑णयोः
पय॒स्याऽथ॑। कस्मा॑दे॒तेषां॑ ह॒विषा॑मिन्द्र॑मे॒व य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॑नं दे॒वता॑ इति॑

ब्रूयात्। एतैर्हविर्भिरभिषज्य॑स्तस्मादिति॑। तं वसवोऽष्टाकपालेन प्रातः सवने-
ऽभिषज्यन्। रुद्रा एकादशकपालेन माध्यं दिने सवने। विश्वे देवा द्वादशकपालेन
तृतीयसवने॥ ५३ ॥

स यदष्टाकपालान्प्रातः सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्यं दिने सवने।
द्वादशकपालांस्तृतीयसवने। विलोमं तद्यज्ञस्य क्रियेत। एकादशकपालानेव
प्रातः सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्यं दिने सवने। एकादशकपालां-
स्तृतीयसवने। यज्ञस्य सलोमत्वाय। तदाहुः। यद्वसूनां प्रातः सवनम्। रुद्राणां
माध्यं दिनं सवनम्। विश्वेषां देवानां तृतीयसवनम्। अथ कस्मादितेषां
हविषामिन्द्रमेव यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैर्हविर्भिरभि-
षज्य॑स्तस्मादिति॑॥ ५४ ॥

एकविंश आहुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥

[११]

तस्यावाचोऽवपादादबिभयुः। तमेतेषु सप्तसु छन्दः स्वश्रयन्। यदश्रयन्।
तच्छ्रायन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम्। यदवारयन्। तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्।

तस्यावांच ए॒वाव॑पा॒दाद॑बिभयुः। तस्मा॑ ए॒तानि॑ स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि छन्दा॒ऽस्युपा॑दधुः।
तेषा॒मति॑ त्री॒ण्यरि॑च्यन्त। न त्री॒ण्युद॑भवन्॥५५॥

स बृ॒हती॑मे॒वास्पृ॑शत्। द्वाभ्या॑म॒क्षरा॑भ्याम्। अ॒होरा॒त्राभ्या॑मे॒व। तदा॑हुः। क॒तमा॑
सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती॑। यस्या॒न्तत्प्र॒त्यति॑ष्ठत्। द्वाद॑श पौ॒र्णमा॒स्यः। द्वाद॑शाष्ट॒काः।
द्वाद॑शामा॒वास्याः॑। ए॒षा वा॒व सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती॑॥५६॥

यस्यां॑ तत्प्र॒त्यति॑ष्ठ॒दिति॑। यानि॑ च॒ छन्दा॑ऽस्य॒त्यरि॑च्यन्त। यानि॑ च॒ नोद॑भवन्।
तानि॑ निर्वी॒र्याणि॑ ही॒नान्य॑मन्यन्त। साऽब्र॑वीद्धृ॒हती॑। मामे॒व भू॒त्वा। मामुप॑
सऽश्र॑य॒तेति॑। च॒तुर्भि॑र॒क्षरै॑रनुष्टु॒ग्बृ॒हतीं॑ नोद॑भवत्। च॒तुर्भि॑र॒क्षरैः॑ प॒ङ्क्तिर्बृ॒हती॑-
मत्य॑रिच्यत। तस्या॑मे॒तानि॑ च॒त्वार्य॑क्षरा॒ण्यप॑च्छिद्या॒दधात्॥५७॥

ते बृ॒हती॑ ए॒व भू॒त्वा। बृ॒हती॑मुप॑ सम॑श्रयताम्। अ॒ष्टाभि॑र॒क्षरै॑रु॒ष्णिग्बृ॒हतीं॑
नोद॑भवत्। अ॒ष्टाभि॑र॒क्षरै॑स्त्रि॒ष्टुग्बृ॒हती॑मत्य॑रिच्यत। तस्या॑मे॒तान्य॑ष्टाव॒क्षरा॑ण्यप॑च्छिद्या॒-
दधात्। ते बृ॒हती॑ ए॒व भू॒त्वा। बृ॒हती॑मुप॑ सम॑श्रयताम्। द्वाद॑शभि॑र॒क्षरै॑र्गाय॒त्री

बृ॒ह॒तीं नोद॑भवत्। द्वा॒द॒शभि॑र॒क्षरै॑र्ज॒गती॑ बृ॒ह॒तीम॑त्य॒रिच्य॑त। तस्या॑मे॒तानि॑
द्वा॒द॒शाक्ष॑रा॒ण्यप॒च्छिद्या॑दधात्॥ ५८ ॥

ते बृ॒ह॒ती ए॒व भू॒त्वा। बृ॒ह॒तीमु॒प॒ सम॑श्रयताम्। सोऽब्र॑वीत्प्र॒जाप॑तिः। छ॒न्दा॑ँसि॒
रथो॑ मे भवत। यु॒ष्माभि॑र॒हमे॑तमध्वा॒नम॑नु सञ्च॑रा॒णीति॑। तस्य॑ गा॒य॒त्री च॒ ज॒गती॑ च
प॒क्षाव॑भवताम्। उ॒ष्णिक्कं॑ त्रि॒ष्टुप् प्र॑ष्ट्यौ। अ॒नु॒ष्टुप् प॒ङ्क्तिश्च॑ धु॒र्यौ। बृ॒ह॒त्ये॒वोद्धि॑रभवत्।
स ए॒तं छ॑न्दो॒रथ॑मा॒स्थाय॑। ए॒तमध्वा॑न॒मनु॑ सम॑चरत्। ए॒त॑ ह॒ वै छ॑न्दो॒रथ॑मा॒स्थाय॑।
ए॒तमध्वा॑न॒मनु॑ सञ्च॑रति। येनै॒ष ए॒तत्स॑ञ्च॒रति॑। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सोमे॑न॒ यज॑ते। य उ॑
चै॒नमे॒वं वेद॑॥ ५९ ॥

अ॒भ॒व॒न्वा॒व सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒ह॒त्य॑दधाद्वा॒द॒शाक्ष॑रा॒ण्यप॒च्छिद्या॑दधादा॒स्थाय॑ षट्॥ [१२]

अ॒ग्नेः कृ॑त्तिका॒ यत्पु॑ण्यं दे॒वस्य॑ स॒वितु॑र्ब्रह्म॒वादि॑न् क॒त्यु॒तमे॒व दे॒वा वा आ॑युषः प्रा॒णमि॒न्द्रो दधी॑चो दे॒वासुराः॑ स प्र॒जाप॑तिः स सं॒मुद्रो॑ ये वै च॒त्वार॑स्तस्या॒वाचो॑
द्वा॒द॒श॥ १२ ॥

अ॒ग्नेः कृ॑त्तिका दे॒वगृ॑हा ऋ॒तमे॒वर्ध्या॑मे॒व तिस्रः॑ परा॒चीर्ये॑ वै च॒त्वारो॑ न॒वप॑ञ्चाशत्॥ ५९ ॥

अ॒ग्नेः कृ॑त्तिका॒ य उ॑ चै॒नमे॒वं वेद॑॥

हरिः ओम्॥

॥ इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनुमत्यै पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति। ये प्रत्यञ्चः शम्याया अवशीयन्ते। तन्नैर्ऋतमेककपालम्। इयं वा अनुमतिः। इयं निर्ऋतिः। नैर्ऋतेन पूर्वेण प्रचरति। पाप्मानमेव निर्ऋतिं पूर्वां निरवदयते। एककपालो भवति। एकधैव निर्ऋतिं निरवदयते। यदहुत्वा गार्हपत्य ईयुः॥१॥

रुद्रो भूत्वाऽग्निरनूत्थाय। अध्वर्युं च यजमानं च हन्यात्। वीहि स्वाहा-
ऽऽहुतिं जुषाण इत्याह। आहुत्यैवैनं शमयति। नार्तिमाच्छत्यध्वर्युर्न यजमानः। एकोल्मुकेन यन्ति। तद्धि निर्ऋत्यै भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै निर्ऋत्यै दिक्। स्वायामेव दिशि निर्ऋतिं निरवदयते॥२॥

स्वकृतं इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै निर्ऋत्या आयतनम्। स्व एवायतने निर्ऋतिं निरवदयते। एष ते निर्ऋते भाग इत्याह। निर्दिशत्यैवैनम्। भूते

ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह। भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चेम॑म॒हंस॒ इत्या॑ह। अ॒हंस॒ ए॒वैनं॑
मुञ्च॑ति। अ॒ङ्गुष्ठा॑भ्यां जुहोति॥३॥

अ॒न्त॒त ए॒व नि॒र्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णं वा॑सः कृ॒ष्णातू॑षं दक्षि॑णा। ए॒तद्वै
नि॒र्ऋ॑त्यै रू॒पम्। रू॒पेणै॒व नि॒र्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। अ॒प्र॒तीक्ष॑माय॑न्ति। नि॒र्ऋ॑त्या
अ॒न्त॒र्हि॒त्यै। स्वा॒हा नमो॑ य इ॒दं च॑का॒रेति॑ पुन॒रेत्य॑ गा॒र्ह॒पत्ये॑ जुहोति। आ॒हु॒त्यै॒व
न॑म॒स्यन्तो॒ गा॒र्ह॒पत्य॑मु॒पाव॑र्तन्ते। आ॒नु॒म॒तेन॒ प्रच॑रति। इ॒यं वा अ॒नु॒म॒तिः॥४॥

इ॒यमे॒वास्मै॑ रा॒ज्यम॑नु॒ मन्य॑ते। धे॒नु॒र्दक्षि॑णा। इ॒मामे॒व धे॒नुं कुरु॑ते। आ॒दि॒त्यं च॒रुं
निर्व॑पति। उ॒भ॒यी॑ष्वे॒व प्र॒जास्व॑भिषि॑च्यते। दै॒वी॑षु च॒ मानु॑षीषु च। व॒रो दक्षि॑णा।
व॒रो हि रा॒ज्यं॑ स॒मृद्धौ॑। आ॒ग्ना॒वैष्ण॑वमेका॑दशकपालं॒ निर्व॑पति। अ॒ग्निः सर्वा॑
दे॒वताः॥५॥

विष्णु॑र्य॒ज्ञः। दे॒वता॑श्चै॒व य॒ज्ञं चा॒व रु॒न्धे। वा॒म॒नो व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही।
तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः स॒मृद्धौ॑। अ॒ग्नी॒षोमी॒यमे॑का॑दशकपालं॒

निर्वपति। अ॒ग्नी॒षो॒माभ्यां॑ वा इन्द्रो वृ॒त्रम॑ह॒न्निति॑। यद॑ग्नी॒षो॒मी॒य॒मेका॑दशकपालं
निर्वपति॥६॥

वा॒र्त्र॒घ्नमे॒व विजि॑त्यै। हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। इन्द्रो वृ॒त्रं ह॒त्वा।
दे॒वता॑भिश्चेन्द्रि॒येण॑ च॒ व्या॑र्ध्यत। स ए॒तमै॑न्द्रा॒ग्रमे॑का॒दश॑कपालमपश्यत्।
तन्नि॒र॒वप॑त्। तेन॒ वै स दे॒वता॑श्चेन्द्रि॒यं चावा॑रुन्ध। यदै॑न्द्रा॒ग्रमे॑का॒दश॑कपालं
निर्वपति। दे॒वता॑श्चै॒व तेनै॑न्द्रि॒यं च॒ यज॑मा॒नोऽव॑ रुन्धे। ऋ॒षभो॒ वही॒ दक्षि॑णा॥७॥

यद्व॒ही। तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यदृ॑षभः। तेनै॒न्द्रः समृ॑द्धौ। आ॒ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पति।
ऐ॒न्द्रं दधि॑। यदा॑ग्ने॒यो भव॑ति। अ॒ग्निर्वै य॑ज्ञमु॒खम्। य॒ज्ञमु॒खमे॒वर्द्धि॑ पुरस्ता॑द्धत्ते।
यदै॒न्द्रं दधि॑॥८॥

इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। ऋ॒षभो॒ वही॒ दक्षि॑णा। यद्व॒ही। तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यदृ॑षभः।
तेनै॒न्द्रः समृ॑द्धौ। याव॑ती॒र्वै प्र॒जा ओष॑धीना॒महु॑ताना॒माश्जन्। ताः परा॑ऽभवन्।
आ॒ग्र॒यणं॑ भवति हु॒ताद्या॑य। यज॑मान॒स्याप॑राभावाय॥९॥

दे॒वा वा ओष॑धीष्वा॒जिम॑युः। ता इन्द्रा॑ग्नी उद॑जयताम्। तावे॒तमैन्द्रा॑ग्रं
द्वा॒द॒श॒क॒पा॒लं नि॑रवृणाताम्। यदैन्द्रा॑ग्नो भव॒त्युज्जि॑त्यै। द्वा॒द॒श॒क॒पा॒लो भव॑ति।
द्वा॒द॒श॒ मा॒साः सं॒व॒त्स॒रः। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मा॑ अन्न॒मव॑ रुन्धे। वै॒श्व॒दे॒वश्च॒रुर्भ॑वति।
वै॒श्व॒दे॒वं वा अन्न॑म्। अन्न॑मे॒वास्मै॑ स्वदयति॥१०॥

प्र॒थ॒म॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। सौ॒म्यः३ श्या॑मा॒कं च॒रुं निर्व॑पति। सोमो॒ वा
अ॒कृ॒ष्ट॒प॒च्यस्य॑ राजा॑। अ॒कृ॒ष्ट॒प॒च्यमे॒वास्मै॑ स्वदयति। वा॒सो दक्षि॑णा। सौ॒म्यः३ हि
दे॒वता॑या॒ वासः॑ समृ॑द्धौ। सर॑स्वत्यै च॒रुं निर्व॑पति। सर॑स्वते च॒रुम्। मि॒थु॒नमे॒वाव॑
रुन्धे। मि॒थु॒नौ गा॒वौ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। एति॒ वा ए॒ष य॑ज्ञमु॒खाद॑ध्याः॑। योऽ॒ग्नेर्दे॒वता॑या॒
एति॑। अ॒ष्टावे॒तानि॑ ह॒वीः३षि॑ भवन्ति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गा॒य॒त्रौऽग्निः॑। तेनै॒व
य॑ज्ञमु॒खाद॑ध्या॒ अ॒ग्नेर्दे॒वता॑यै॒ नैति॑॥११॥

ईयुर्निरवदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवतां निर्वपति वही दक्षिणा यदेन्द्रं दध्यपराभावाय स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धौ षट्॥—————[१]

वै॒श्व॒दे॒वेन॒ वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ताः सृ॒ष्टा न प्रा॑जायन्त।
सोऽ॒ग्निर॑कामयत। अ॒हमि॒माः प्र॑ज॒नये॑यमिति। स प्र॒जाप॑तये॒ शुच॑मदधात्।

सोऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः
प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजंनयत्। सरस्वती वाचंमदधात्। पूषाऽपोषयत्।
ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः।
संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजंनयत्। ताः प्रजा जाता मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न
प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकंपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। ततो वै
प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते। यज्ञस्य क्लृप्त्यै। प्रजानामर्धाताय।
सप्तकंपालो भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशं कल्पयति। स
प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः सृजेयेति। तस्य
शुष्मं आण्डं भूतं निर्वर्तत। तद्व्युदहरत्। तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा

ए॒तद्रूप॑म्। यदा॒मिक्षा॑। यद्बु॒द्धर॑ति॥१५॥

प्र॒जा ए॒व तद्य॑ज॒मानः॑ पोष॑यति। वै॒श्वदे॒व्यामि॑क्षा भवति। वै॒श्वदे॒व्यो वै प्र॒जाः।
प्र॒जा ए॒वास्मै॑ प्रज॑नयति। वाजि॑न॒मानं॑यति। प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु रेतो॑ दधाति।
द्या॒वापृ॑थि॒व्यं एक॑कपालो भवति। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑मुभ॒यतः॑ परि॑
गृह्णाति। दे॒वासुराः॑ संय॑त्ता आसन्। सोऽ॒ग्निर॑ब्रवीत्॥१६॥

माम॑ग्रे यजत। मया॒ मुखे॑नासुरा॒ञ्जेष्य॑थेति। मां द्वि॒तीयमि॑ति सोमोऽ॒ब्रवीत्।
मया॒ राज्ञा॑ जे॒ष्यथेति॑। मां तृ॒तीयमि॑ति स॒विता। मया॒ प्रसू॑ता जे॒ष्यथेति॑। मां
चतु॑र्थीमि॒ति सर॑स्वती। इन्द्रि॒यं वोऽहं॑ धा॒स्यामी॑ति। मां प॑ञ्च॒ममि॑ति पू॒षा। मया॑
प्रति॑ष्ठया जे॒ष्यथेति॑॥१७॥

तैऽ॒ग्निना॒ मुखे॑नासुरानजयन्। सोमे॑न॒ राज्ञा॑। स॒वित्रा॑ प्रसू॒ताः। सर॑स्वतीन्द्रि॒यम॑दधा
पू॒षा प्रति॑ष्ठाऽऽसीत्। ततो॒ वै दे॒वा व्य॑जयन्त। यदे॒तानि॑ ह॒वीः॒षि निरु॑प्यन्ते
विजि॑त्यै। नोत्तर॑वेदिमुप॑वपति। प॒शवो॒ वा उत्तर॑वेदिः। अजा॑ता इव॒ ह्येत॑र्हि

पशवः॥१८॥

ऐदित्यंशोचद्बृहत्त्यब्रवीत्प्रतिष्ठयां जेष्यथेत्येतरहि पशवः॥

[२]

त्रिवृद्धरुहिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्। उल्बं गर्भो जरायुः।
तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बरुहिः सन्नद्धं भवति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु
प्रति तिष्ठति। एकधा पुनः सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अस्मिन्नेव तेन लोके प्रति तिष्ठति। प्रसुवो भवन्ति। प्रथमजामेव पुष्टिमव
रुन्धे। प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। पृषदाज्यं गृह्णाति। पशवो वै पृषदाज्यम्।
पशूनेवाव रुन्धे। पञ्चगृहीतं भवति। पाङ्गा हि पशवः। बहुरूपं भवति॥२०॥

बहुरूपा हि पशवः समृद्धौ। अग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा वै प्रजापतिः प्रजा
असृजत। यदग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा एव तत्प्रजा यजमानः सृजते। नव प्रयाजा
इज्यन्ते। नवानूयाजाः। अष्टौ हवींषि। द्वावाघारौ। द्वावाज्यभागौ॥२१॥

त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव

रुन्धे। यजमानो वा एकंकपालः। तेज आज्यम्। यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। पशव आज्यम्॥२२॥

यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव पशुभिः समर्धयति। यदल्पमानयेत्। अल्पा एनं पशवो भुञ्जन्त उपतिष्ठेरन्। यद्वह्नीयत्। बहव एनं पशवोऽभुञ्जन्त उपतिष्ठेरन्। बह्वानीयाविः पृष्ठं कुर्यात्। बहव एवैनं पशवो भुञ्जन्त उपतिष्ठन्ते। यजमानो वा एकंकपालः। यदेकंकपालस्यावद्येत्॥२३॥

यजमानस्यावद्येत्। उद्धा माद्येद्यजमानः। प्र वा मीयेत। सकृदेव होतव्यः। सकृदिव हि सुवर्गो लोकः। हुत्वाऽभि जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा। तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। सुवर्गो लोक आहवनीयः॥२४॥

यदेकंकपालमाहवनीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति। यद्वस्तेन जुहुयात्। सुवर्गाल्लोकाद्यजमानमवविध्येत्। स्रुचा जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य

समंष्ट्यै। यत्प्राङ्घेत। देवलोकमभिजयेत्। यदक्षिणा पितृलोकम्। यत्प्रत्यक्॥२५॥

रक्षांसि यज्ञं हन्युः। यदुदङ्घ्रिः। मनुष्यलोकमभिजयेत्। प्रतिष्ठितो होतव्यः। एकंकपालं वै प्रतितिष्ठन्तं द्यावापृथिवी अनु प्रति तिष्ठतः। द्यावापृथिवी ऋतवः। ऋतून् यज्ञः। यज्ञं यजमानः। यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥२६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति। तान्येव तद्यजति। ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी सोमपानौ। तयोः परिधय आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥२७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्। प्रहृत्य परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बर्हिषि विषिञ्चन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै बर्हिः। रेतो वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहूय भक्षयन्ति। एतत्सोमपीथा ह्येते। अथो आत्मन्नेव रेतो दधते। यजमान उत्तमो भक्षयति। पशवो वै वाजिनम्। यजमान एव पशून्प्रतिष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको बहुरूपं भवत्याज्यभागौ पशव आज्यमवधेदाहवनीयः प्रत्यकस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यो भागधेयमेते चत्वारि च॥ [३]

प्रजापतिः सविता भूत्वा प्रजा असृजत। ता एनमत्यमन्यन्त। ता अस्मादपाक्रामन्। ता वरुणो भूत्वा प्रजा वरुणेनाग्राहयत्। ताः प्रजा वरुणगृहीताः। प्रजापतिं पुनरुपाधावन्नाथमिच्छमानाः। स एतान्प्रजापतिर्वरुण-
प्रघासानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स प्रजा वरुणपाशादमुञ्चत्। यद्वरुणप्रघासा निरुप्यन्ते॥ २९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्यक्र आसीत्। सव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं प्रसारयति। तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिल्लोक उभयाबाहुः। यज्ञाभिजितुं ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असम्भिन्ने भवतः॥ ३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुप वपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। पशूनेवाव रुन्धे। अथो यज्ञपरुषोऽनन्तरित्यै। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च

हवी॑ऽषि॑। अथै॒ष ऐ॑न्द्रा॒ग्नो भ॑वति। प्रा॒णापा॒नौ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यदिन्द्रा॒ग्नी।
यदैन्द्रा॒ग्नो भ॑वति॥ ३१॥

प्रा॒णापा॒नावे॒वाव॑ रुन्धे। ओजो॑ बलं॒ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यदिन्द्रा॒ग्नी। यदैन्द्रा॒ग्नो
भ॑वति। ओजो॑ बल॑मे॒वाव॑ रुन्धे। मा॒रुत्या॑मि॒क्षा भ॑वति। वा॒रुण्या॑मि॒क्षा। मे॒षी
च॑ मे॒षश्च॑ भवतः। मि॒थुना ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। लो॒मशौ भ॑वतो
मे॒ध्यत्वाय॑॥ ३२॥

श॒मीप॒र्णान्यु॑प॒ वप॑ति। घा॒समे॒वाभ्या॑मपि॒ यच्छ॑ति। प्र॒जाप॑तिम॒न्नाद्यं॑ नोपा॒नम॑त्।
स ए॒तेन॑ श॒तेध्मे॑न ह॒विषा॑ऽन्नाद्यम॒वारु॑न्ध। यत्प॑रः श॒तानि॑ श॒मीप॒र्णानि॑ भ॒वन्ति॑।
अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रु॒द्धौ। सौ॒म्यानि॑ वै क॒रीरा॑णि। सौ॒म्या ख॒लु वा आहु॑तिर्दिवो वृष्टिं
च्याव॑यति। यत्क॒रीरा॑णि॒ भव॑न्ति। सौ॒म्ययै॒वाऽऽहु॑त्या दि॒वो वृष्टि॑मव॒ रुन्धे॑।
का॒य एक॑कपालो भवति। प्र॒जाना॑ क॒न्त्वाय॑। प्र॒तिपू॑रु॒षं क॑र॒म्भपा॑त्राणि॒ भव॑न्ति।
जा॒ता ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। एक॑मतिरि॒क्तम्। ज॒निष्य॑माणा ए॒व प्र॒जा
व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति॥ ३३॥

निरुप्यन्ते भवतो भवन्ति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्॥

[४]

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हवींषि सादयति। दक्षिणायां मारुतीम्। अपधुरमेवैनां युनक्ति। अथो ओजं एवासांमव हरति। तस्माद्ब्रह्मणश्च क्षत्राच्च विशोऽन्यतोऽपक्रमिणीः। मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवाव यजते। वारुण्योत्तरया। अन्तत एव वरुणमव यजते। यदेवाध्वर्युः करोति॥३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छेयान्करोति। तत्पार्ष्णीयान्करोति। पत्नीं वाचयति। मेध्यामेवैनां करोति। अथो तपं एवैनामुप नयति। यज्ञारं सन्तन्न प्रब्रूयात्। प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्। निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयति॥३५॥

प्रधास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अह्वतैवैनाम्। यत्पत्नीं पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्। यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्यां सवीर्यत्वाय। यद्भामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव

वरुणमव यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव यजते। शीर्षन्नधि निधाय जुहोति। शीर्षत एव वरुणमव यजते। प्रत्यङ्घ्रिं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्घ्रिः वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह। देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह। वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीतस्यातिरिच्यते। तुषाश्च निष्कासश्च। तुषैश्च निष्कासेन चावभृथमवैति। वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते। अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमहीत्याह। समिधैवाग्निं नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो मयि

धेहीत्याह। तेजं एवाऽऽत्मन्धत्ते॥३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयुस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥

[५]

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। सोऽ॒ग्निर॑ब्रवीत्। ममे॒यम॑नी॒कव॑ती त॒नूः। तां प्री॑णीत। अथासु॑रान॒भि भ॑विष्य॒थेति॑। ते दे॒वा अ॒ग्नये॑ऽनी॒कव॑ते पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपन्। सोऽ॒ग्निर॑नी॒कवा॒न्ध्रस्वेन॑ भाग॒धेये॑न प्री॒तः। च॒तुर्धा॑ऽनी॒कान्य॑जनयत। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। पराऽसु॑राः॥४०॥

यद॒ग्नये॑ऽनी॒कव॑ते पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं नि॒र्वप॑न्ति। अ॒ग्निमे॒वानी॑कवन्तु॒ः स्वेन॑ भाग॒धेये॑न प्रीणाति। सोऽ॒ग्निर॑नी॒कवा॒न्ध्रस्वेन॑ भाग॒धेये॑न प्री॒तः। च॒तुर्धा॑ऽनी॒कानि॑ जनयते। अ॒सौ वा आ॑दित्योऽ॒ग्निर॑नी॒कवान्। तस्य॑ र॒श्मयो॑ऽनी॒कानि॑। सा॒कं सूर्ये॑णोद्य॒ता नि॒र्वप॑ति। सा॒क्षादे॒वास्मा॒ अनी॑कानि जनयति। तेऽसु॑राः परा॑जिता यन्तः। द्यावा॑पृथि॒वी उपा॑श्रयन्॥४१॥

ते दे॒वा म॒रुद्भ्यः॑ सान्तप॒नेभ्य॑श्चरुं निर॑वपन्। तान्द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒वोभ॑यतः सम॑तपन्। यन्म॒रुद्भ्यः॑ सान्तप॒नेभ्य॑श्चरुं नि॒र्वप॑न्ति। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒व तदु॑भयतो

यजमानो भ्रातृव्यान्त्सन्तंपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि हि तेक्षिणं तपति।
चरुर्भवति। सर्वत एवैनान्त्सन्तंपति। ते देवाः श्वोविजयिनः सन्तः। सर्वासां दुग्धे
गृहमेधीयं चरुं निर्वपन्॥४२॥

आशिता एवाद्योपवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा श्वो भवितेति। स श्रुतो-
ऽभवत्। तस्याहुतस्य नाश्नन्। न हि देवा अहुतस्याश्नन्ति। तैऽब्रुवन्। कस्मा
इमं होष्याम इति। मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो-
ऽजुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति।
भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यं
तत्। पाकत्रा वा एतत्क्रियते। यन्नेध्मावरुहिर्भवति। न सामिधेनीरन्वाहं॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद। पशुमान्भवति।
आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरैति। मरुतो गृहमेधिना यजति।

भा॒ग॒धेये॑नै॒वैना॒न्ध्सम॑र्धयति। अ॒ग्नि॒ऽस्वि॑ष्ट॒कृतं॑ यजति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। इडा॑न्तो भवति।
प॒शवो॑ वा इडा॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्ठात्प्रति॑ तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडान्तो भवति द्वे च॥ [६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्जीयात्। गृहमेध्ये॑व स्या॑त्। वि त्वस्य यज्ञ ऋध्येत।
यन्नाश्जीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य यज्ञो व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः।
तस्या॑श्जीयात्। गृहमेध्ये॑व भवति। नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते दे॒वा गृहमे॒धीये॑ने॒ष्ट्वा। आशि॑ता अभवन्। आञ्ज॑ताभ्यञ्जत। अनु॑
व॒त्स॒ान॑वा॒सयन्। तेभ्योऽसु॑राः क्षुधं प्राहि॑ण्वन्। सा दे॒वेषु॑ लो॒कम॑वित्वा।
असु॑रान्पुनरगच्छत्। गृहमे॒धीये॑ने॒ष्ट्वा। आशि॑ता भवन्ति। आञ्ज॑तेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु॑ वत्सान् वासयन्ति। भ्रातृ॑व्यायैव तद्यजमानः क्षुधं प्राहि॑णोति। ते दे॒वा
गृहमे॒धीये॑ने॒ष्ट्वा। इन्द्रा॑य निष्का॒सं न्य॑दधुः। अ॒स्माने॒व श्व इन्द्रो॑ निहि॑तभाग
उपाव॑र्तितेति। तानिन्द्रो॑ निहि॑तभाग उ॒पाव॑र्तत। गृहमे॒धीये॑ने॒ष्ट्वा। इन्द्रा॑य निष्का॒सं
निद॑ध्यात्। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑ निहि॑तभाग उ॒पाव॑र्तते। गार्ह॑पत्ये जुहोति॥४८॥

भा॒ग॒धे॒ये॒नै॒वैन॒५ सम॑र्धयति। ऋ॒ष॒भ॒मा॒ह्व॑यति। व॒ष॒ट्कार॑ ए॒वास्य॑ सः। अथो॑
इन्द्रि॒यमे॒व तद्वि॒र्यं॑ यज॑मानो भ्रातृ॒व्यस्य॑ वृ॒द्धे। इन्द्रो॑ वृ॒त्र५ ह॒त्वा। परा॑
परा॒वत॑मगच्छत्। अपा॑राध॒मिति॑ मन्य॑मानः। सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं वैदि॑ष्य॒तीति॑।
तेऽब्रु॑वन्म॒रुतो॒ वरं॑ वृ॒णाम॑हे॥४९॥

अथ॑ व॒यं वै॑दाम। अ॒स्मभ्य॑मे॒व प्र॑थ॒म५ ह॒विर्नि॑रु॒प्याता॒ इति॑। त ए॑न॒मध्य॑क्रीडन्।
तत्क्री॒डिना॑ क्री॒डित्व॑म्। यन्म॒रुद्भ्यः॑ क्री॒डिभ्यः॑ प्र॑थ॒म५ ह॒विर्नि॑रु॒प्यते॒ विजि॑त्यै।
सा॒क५ सू॒र्येणो॑द्य॒ता निर्व॑पति। ए॒तस्मि॒न्वै लो॒क इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑ह॒न्त्समृ॑द्धौ।
ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॑श्च॒ हवी॑५षि। ए॒तद्वा॑ह्म॒ण ऐन्द्रा॑ग्नः। अथै॑ष ऐ॒न्द्रश्च॒रुर्भ॑वति॥५०॥

उ॒द्धा॒रं वा॑ ए॒तमिन्द्र॑ उद॑हरत। वृ॒त्र५ ह॒त्वा। अ॒न्यासु॑ दे॒वता॑स्वधिं। यदेष॑
ऐ॒न्द्रश्च॒रुर्भ॑वति। उ॒द्धा॒रमे॒व तं यज॑मान॒ उद्ध॑रते। अ॒न्यासु॑ प्र॒जास्वधिं॑। वै॒श्व॒क॒र्म॒ण
एक॑कपालो भवति। वि॒श्वान्ये॒व तेन॑ क॒र्माणि॑ यज॑मानोऽव॑ रुन्धे॥५१॥

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुणप्रघासैर्वरुणपाशादमुञ्चत्।
साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयत्। पितृयज्ञेन सुवर्गं
लोकमगमयत्। यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता
वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधैः प्रतिष्ठापयति। त्र्यम्बकै रुद्रं
निरवादयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती निर्वपति।
दक्षिणावृद्धिं पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत एवोपवीय निर्वपेत्। उभये हि
देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। अथो यदेव दक्षिणार्धेऽधि श्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय
पितृमते पुरोडाशः षट्कपालं निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः पितृमान्॥५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा वै पितरो बर्हिषदः।
मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ पुरुषः प्रमीयते। सोऽस्यामुष्मिल्लोके भवति।
बहुरूपा धाना भवन्ति। अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो मन्थम्।

अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवाच्यायै दुग्धे भवति। सा हि पितृदेवत्यं दुहे।
यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो देवानाम्। अर्धः पितॄणाम्। अर्ध उपमन्यति।
अर्धो हि पितॄणाम्। एकयोपमन्यति॥५५॥

एका हि पितॄणाम्। दक्षिणोपमन्यति। दक्षिणावृद्धि पितॄणाम्। अनारभ्योपमन्यति।
तद्धि पितॄन्गच्छति। इमान्दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते।
चतुः स्रक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता भवति॥५६॥

खाता हि देवानाम्। मध्यतोऽग्निराधीयते। अन्ततो हि देवानामाधीयते।
वर्षीयानिध्म इध्माद्भवति व्यावृत्त्यै। परिश्रयति। अन्तरहितो हि पितृलोको
मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्। तद्देवानाम्। यदन्तरा। तन्मनुष्याणाम्॥५७॥

यथ्समूलम्। तत्पितॄणाम्। समूलं बर्हिर्भवति व्यावृत्त्यै। दक्षिणा स्तृणाति।
दक्षिणावृद्धि पितॄणाम्। त्रिः पर्येति। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति।

त्रिः पुनः पर्येति। षट्सम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा गृहीयात्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। यत्र गृहीयात्। अनायतनः स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति। नानायतनः। यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यत्र परिदध्यात्। रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधीं परिदधाति। रक्षसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति। यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरेयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वश्चः प्रमीयते। कशिपुं कशिपुव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय। आञ्जनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमेवैनान्प्रीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमानं शिष्वत्ता एक्योपं मन्थत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते पञ्च च॥_____ [८]

अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानुं ब्रूहीत्याह। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। एकामन्वाह। एका हि पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिर्हि देवानाम्।

आ॒घ्रा॒रावा॒घ्रा॒रय॑ति। य॒ज्ञप॒रुषो॒रन॑न्तरित्यै। नार्षे॒यं वृ॑णीते। न होता॑रम्॥६१॥

यदा॑र्षे॒यं वृ॑णी॒ता। यद्धो॑ता॑रम्। प्र॒मायु॑को॒ यज॑मानः स्यात्। प्र॒मायु॑को होता॑। तस्मा॒न्न वृ॑णीते। यज॑मानस्य॒ होतु॑र्गोपी॒थाय॑। अप॑ ब॒र्हिषः॑ प्रया॒जान् य॑जति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जा ए॒व मृ॒त्योरु॒थ्सृ॑जति। आज्य॑भागौ यजति॥६२॥

य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्त॑रेति। प्रा॒चीना॒वीती॑ सोमं॑ यजति। पि॒तृदे॒वत्या॑ हि। ए॒षाऽऽहु॑तिः। प॒ञ्चकृ॒त्वोऽव॑ द्यति। प॒ञ्च ह्ये॒ता दे॒वताः॑। द्वे पु॑रोऽनुवा॒क्ये। या॒ज्या दे॒वता॑ वष॒ट्कारः॑। ता ए॒व प्री॑णाति। सन्त॑त॒मव॑ द्यति॥६३॥

ऋ॒तूना॑ः सन्त॑त्यै। प्रै॒वैभ्यः॑ पूर्॒वया॑ पु॒रोऽनु॒वाक्य॑याऽऽह। प्रण॑यति द्वितीय॑या। ग॒मय॑ति या॒ज्यया॑। तृ॒तीये॒ वा इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। अहं॑ ए॒वैना॒न्पूर्व॑या पु॒रोऽनु॒वाक्य॑याऽत्यान॑यति। रात्रि॑यै द्वितीय॑या। ऐ॒वैना॑न् या॒ज्यया॑ गमयति। द॒क्षिण॑तो॒ऽवदा॑य। उद॒ङ्ङुति॑ क्राम॑ति॒ व्यावृ॑त्यै॥६४॥

आ स्व॒धेत्या॑श्रावयति। अस्तु॑ स्व॒धेति॑ प्र॒त्याश्रा॑वयति। स्व॒धा नम॑ इति॒

वषट्करोति। स्वधाकारो हि पितॄणाम्। सोममग्रे यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः।
सोमं पितॄमन्तं यजति। संवत्सरो वै सोमः पितॄमान्। संवत्सरमेव तद्यजति।
पितॄन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति। पितॄन्अग्निष्वात्तान्
यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः। ते पितरोऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति।
अग्निं कव्यवाहनं यजति। य एव पितॄणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्ते तत् ये च त्वामन्विति
तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा तृतीयात्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो
हीज्यन्ते। अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदश्चो
निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तद्विशमनु निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यत्सत्याहवनीये। अथान्यत्र चरन्ति।
आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वा। पितॄन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते

प्राणानां गच्छन्ति। य आतमितोरुप् तिष्ठन्ते। सुसन्दृशं त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवाऽऽत्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्तु हीति गार्हपत्यमुपेतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपेतिष्ठामह इति वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते। अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह। अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद। अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव मृत्योरुत्सृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति। द्वावनूयाजौ। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते। न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत। यत्संयाजयेयुः। प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न संयाजयन्ति। पत्नियै गोपीथाय॥७०॥

होतांमार्ज्यभागो यजति सन्ततमवंधति व्यावृत्त्यै बर्हिषदो यजति तमेव तद्यज्ञत्यनु निष्क्रामन्त्याहेनानृतवो नवं च॥—————[९]

प्रतिपूरुषमेककपालां निर्वपति। जाता एव प्रजा रुद्रान्निरवदयते।

एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव प्रजा रुद्रान्निरवदयते। एकंकपाला भवन्ति। एकधैव रुद्रं निरवदयते। नाभिघारयति। यदभिघारयेत्। अन्तरवचारिणः रुद्रं कुर्यात्। एकोल्मुकेन यन्ति॥ ७१॥

तद्धि रुद्रस्य भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रो वा अपशुकाया आहुत्यै नातिष्ठत। असौ ते पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्। आखुस्ते पशुरिति ब्रूयात्॥ ७२॥

न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति। नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति। एष वा अग्नीनां पङ्क्तिशो नाम। अग्निवत्येव जुहोति। मध्यमेन पूर्णेन जुहोति। सुगध्येषा। अथो खलु। अन्तमेनैव होतव्यम्। अन्त एव रुद्रं निरवदयते॥ ७३॥

एष ते रुद्र भागः सह स्वस्त्राऽम्बिकयेत्याह। शरद्वा अस्याम्बिका स्वसा। तया वा एष हिनस्ति। यः हिनस्ति। तयैवैनः सह शमयति। भेषजङ्गव इत्याह।

यावन्त ए॒व ग्रा॒म्याः पु॒शवः॑। तेभ्यो॑ भेष॒जं क॑रोति। अवा॑म्ब रु॒द्रम॑दिमु॒हीत्या॑ह।
आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥ ७४॥

त्र्य॑म्बकं यजाम॒ह इत्या॑ह। मृ॒त्योर्मु॑क्षीय॒ माऽमृ॑ता॒दिति॑ वावैतदा॑ह। उत्कि॑रन्ति।
भग॑स्य लीप्सन्ते। मू॒तेकृ॑त्वाऽऽस॑जन्ति। यथा॒ जनं॑ य॒तेऽव॑सं क॒रोति॑। ता॒दृगे॒व
तत्। ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒ग इत्या॑ह नि॒रव॑त्यै। अ॒प्रती॑क्ष॒मा य॑न्ति। अ॒पः परि॑षिञ्चति।
रु॒द्रस्या॒न्तर्हि॑त्यै। प्र॒ वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते। ये त्र्य॑म्बकै॒श्चर॑न्ति। आ॒दि॒त्यं च॒रुं
पु॒नरे॑त्य॒ निर्व॑पति। इ॒यं वा अ॑दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॑ति॒ तिष्ठ॑न्ति॥ ७५॥

यन्ति ब्रूयन्निर्वदयते शास्ते सिञ्चति षट्॥

[१०]

अनु॑मत्ये वैश्व॒देवे॑न् ताः सृ॒ष्टाश्चि॑वृ॒त्प॒जाप॑तिः स॒वितो॑त्तर॒स्यान्दे॒वासुराः॑ सो॒ऽग्नि॑र्य॒त्प॒त्री वैश्व॒देवे॑न् ता वरु॑णप्र॒घा॒सैर॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ प्रति॒पूरु॑षं दश॑॥ १०॥
अनु॑मत्ये प्रथ॒म॒जो वृ॒थ्मो ब॑हुरू॒पा हि पु॑शव॒स्तस्मा॑त्पृथ॒मात्रं॑ यद्ग॒न्येऽनौ॑कवत उ॒द्धारं॑ वा अ॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ प्रति॒पूरु॑षं पञ्च॑सप्ततिः॥ ७५॥
अनु॑मत्ये प्र॒ति तिष्ठ॑न्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॒ञ्च ह॒वी॑ऽषि॑। अ॒थेन्द्रा॑य॒ शुना॒सीरा॑य॒ पुरो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑क॒पालं॑
 निर्व॑पति। सं॒व॒त्स॒रो वा इन्द्रा॑शुना॒सीरः॑। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मा॑ अ॒न्नम॑व॒ रुन्धे॑।
 वा॒य॒व्यं प॒यो भ॑वति। वा॒युर्वै वृ॒ष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यि॒ता। स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं प्र॒दाप॑यति।
 सौ॒र्य ए॒क॒क॒पालो॑ भ॒वति॑। सूर्ये॑ण॒ वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॒ष्टिर्धृ॑ता। स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं
 नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒द॒श॒ग॒व॑ऽसी॒रं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आ॒सन्। ते दे॒वा
 अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सु॒रान॒भिभ॑वामेति। सोऽब्र॑वीत्। त्रे॒धाऽह॑मा॒त्मानं॑
 वि॒क॒रि॒ष्य इति॑। स त्रे॒धाऽऽत्मा॑नं॒ व्य॑कुरुत। अ॒ग्निं तृ॒तीय॑म्। रु॒द्रं तृ॒तीय॑म्। वरु॑णं
 तृ॒तीय॑म्॥२॥

सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं तुरी॑यमिति। अ॒हमि॑तीन्द्रोऽब्र॑वीत्। सन्तु सृ॑जावहा॒ इति॑। तौ
 सम॑सृजेताम्। स इन्द्र॑स्तुरीयमभवत्। यदिन्द्र॑स्तुरीयमभवत्। तदिन्द्र॑तुरीयस्येन्द्र॑-

तुरीयत्वम्। ततो वै देवा व्यंजयन्त। यदिन्द्रतुरीयं निरूप्यते विजित्यै॥३॥

वहिनीं धेनुर्दक्षिणा। यद्वहिनीं। तेनाऽऽग्नेयी। यद्वौः। तेन रौद्री। यद्धेनुः। तेनैन्द्री। यथ्स्त्री सती दान्ता। तेन वारुणी समृद्धौ। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत॥४॥

त९ सृष्ट९ रक्षाऽस्यजिघा९सन्। स एताः प्रजापतिरात्मनो देवता निरमिमीत। ताभिर्वै स दिग्भ्यो रक्षा९सि प्राणुदत। यत्पञ्चावत्तीयं जुहोति। दिग्भ्य एव तद्यजमानो रक्षा९सि प्रणुदते। समूढ९ रक्षः सन्दग्ध९ रक्ष इत्याह। रक्षाऽस्येव सन्दहति। अग्नये रक्षोग्ने स्वाहेत्याह। देवताभ्य एव विजिग्यानाभ्यो भागधेयं करोति। प्रष्टिवाही रथो दक्षिणा समृद्धौ॥५॥

इन्द्रो वृत्र९ हत्वा। असुरान्पराभाव्य। नमुचिमासुरं नालभत। त९ शच्याऽगृह्णात्। तौ समलभेताम्। सोऽस्मादभिश्नुतरोऽभवत्। सोऽब्रवीत्। सन्धा९ सन्दधावहै। अथ त्वाऽव स्रक्ष्यामि। न मा शुष्केण नाऽऽर्द्रेण हनः॥६॥

न दिवा न नक्तमिति। स एतमपां फेनमसिञ्चत्। न वा एष शुष्को नाऽऽर्द्रो

व्युष्टाऽऽसीत्। अनुदितः सूर्यः। न वा एतद्विवा न नक्तम्। तस्यैतस्मिंल्लोके। अपां
फेनेन शिर उदवर्तयत्। तदेनमन्ववर्तत। मित्रद्रुगिति॥७॥

स एतानपामार्गानजनयत्। तानजुहोत्। तैर्वै स रक्षास्यपाहत।
यदपामार्गहोमो भवति। रक्षसामपहत्यै। एकोल्मुकेन यन्ति। तद्धि रक्षसां
भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रक्षसां दिक्। स्वायामेव दिशि रक्षासि
हन्ति॥८॥

स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै रक्षसामायतनम्। स्व एवायतने रक्षासि
हन्ति। पूर्णमयेन सुवेण जुहोति। ब्रह्म वै पूर्णः। ब्रह्मणैव रक्षासि हन्ति। देवस्य
त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एव रक्षासि हन्ति। हुत रक्षोऽवधिष्म
रक्ष इत्याह। रक्षसां स्तृत्यै। यद्वस्ते तद्वक्षिणा निरवत्यै। अप्रतीक्षमायन्ति।
रक्षसामन्तरहित्यै॥९॥

यच्छ्रुति वरुणं तृतीयं विजित्या असृजत् समृद्धौ हनो मित्रद्रुगिति हन्ति स्तृत्यै त्रीणि च॥ [१]

धात्रे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वै धाता। संवत्सरेणैवास्मै

प्रजाः प्रजंनयति। अन्वेवास्मा अनुमतिर्मन्यते। राते राका। प्र सिनीवाली
जंनयति। प्रजास्वेव प्रजातासु कुहा वाचं दधाति। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धौ।
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति। ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालम्॥१०॥

वैष्णवं त्रिकपालम्। वीर्यं वा अग्निः। वीर्यमिन्द्रः। वीर्यं विष्णुः। प्रजा एव
प्रजाता वीर्यं प्रतिष्ठापयति। तस्मात्प्रजा वीर्यावतीः। वामन ऋषभो वही दक्षिणा।
यद्वही। तेनाऽऽग्नेयः। यदृषभः॥११॥

तेनैन्द्रः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ। अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति।
इन्द्रासोमीयमेकादशकपालम्। सौम्यं चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। अग्निः प्रजानां
प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं एवास्मै रेतो दधाति॥१२॥

अग्निः प्रजां प्रजंनयति। वृद्धामिन्द्रः प्रयच्छति। बभ्रुर्दक्षिणा समृद्धौ। सोमापौष्णं
चरुं निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णं चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। पूषा पशूनां प्रजनयिता।
वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं एवास्मै रेतो दधाति। पूषा पशून्प्रजंनयति॥१३॥

वृद्धानिन्द्रः प्रयच्छति। पौष्णश्चरुर्भवति। इयं वै पूषा। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। बहु वै पुरुषो मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवैनं स्वदयति। हिरण्यं दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राजन्योऽनृतं करोति। उपं जाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्। अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं चरुं निर्वपति। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। अश्वो दक्षिणा। वारुणो हि देवतयाऽश्वः समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालं यदपभो दधाति पूषा पशून्मर्जनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणैकं च॥ [२]

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः। एतेऽपादातारः। य एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। येऽपादातारः। त एवास्मै राष्ट्रं प्रयच्छन्ति। राष्ट्रमेव भवति। यत्समाहृत्य निर्वपेत्। अरत्निनः स्युः। यथायथं निर्वपति रत्नित्वाय॥१६॥

यथ्सद्यो निर्वपेत्। यावन्तीमेकेन हविषाऽऽशिषमव रुन्धे। तावन्तीमवरुन्धीत।
अन्वहन्निर्वपति। भूयसीमेवाशिषमव रुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बारुहस्पत्यं
चरुं निर्वपति ब्रह्मणो गृहे। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव
क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालः राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। ऋषभो दक्षिणा
समृद्धौ। आदित्यं चरुं महिष्यै गृहे। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
धेनुर्दक्षिणा समृद्धौ। भगाय चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति। विचित्तगर्भा
पष्ठौही दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणां नखनिर्भिन्नम्। पाप्मानमेव
निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालः सेनान्यो
गृहे। सेनामेवास्य सङ्श्यति। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। वारुणं दशकपालः सूतस्य
गृहे। वरुणसवमेवाव रुन्धे। महानिरष्टो दक्षिणा समृद्धौ। मारुतः सप्तकपालं

ग्राम॒ण्यो गृ॒हे॥१९॥

अन्नं॑ वै मरुतः॑। अन्नमे॒वाव॑ रुन्धे। पृ॒श्नि॒र्दक्षि॑णा समृ॒द्धौ। सा॒वि॒त्रं द्वा॒द॒श॒क॒पा॒लं
क्ष॒त्तुर्गृ॒हे प्र॒सू॒त्यै। उ॒प॒ध्व॒स्तो दक्षि॑णा समृ॒द्धौ। आ॒श्वि॒नं द्वि॒क॒पा॒लं सं॒ङ्ग॒ही॒तुर्गृ॒हे।
अ॒श्वि॒नौ वै दे॒वानां॑ भिष॒जौ। ता॒भ्यामे॒वास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति। स॒वा॒त्यौ दक्षि॑णा
समृ॒द्धौ। पौ॒ष्णं च॒रुं भा॒ग॒दु॒घस्य॑ गृ॒हे॥२०॥

अन्नं॑ वै पू॒षा। अन्नमे॒वाव॑ रुन्धे। श्या॒मो दक्षि॑णा समृ॒द्धौ। रौ॒द्रं गा॒वी॒धुकं
च॒रुम॑क्षा॒वाप॒स्य गृ॒हे। अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। श॒बल॒ उ॒द्वा॒रो दक्षि॑णा समृ॒द्धौ।
द्वा॒द॒शै॒तानि॑ ह॒वीं॒षि भ॑वन्ति। द्वा॒द॒श मा॒साः सं॒व॒त्स॒रः। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रम॑व
रुन्धे। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति॥२१॥

यन्न॑ प्र॒ति नि॒र्वपे॑त्। र॒त्नि॒नं आ॒शिषो॑ऽव॒रुन्धी॑रन्। प्र॒ति॒नि॒र्वप॑ति। इन्द्रा॒य सु॒त्रा॒म्णे
पु॒रो॒डा॒शमे॒का॒द॒श॒क॒पा॒लम्। इन्द्रा॒यां॒हो॒मुचै॑। आ॒शिषं॑ ए॒वाव॑ रुन्धे। अ॒यं नो॑ राजा
वृ॒त्र॒हा राजा॑ भू॒त्वा वृ॒त्रं व॑ध्या॒दित्या॑ह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। मै॒त्रा॒बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यं भ॑वति।

श्वे॒तायै॑ श्वे॒तव॑त्सायै दु॒ग्धे॑॥२२॥

बा॒रु॒हस्प॒त्ये मै॒त्रम॑पि दधाति। ब्रह्म॑ चै॒वास्मै॑ क्ष॒त्रं च॑ स॒मीचीं॑ दधाति। अथो॒
ब्रह्म॑न्ने॒व क्ष॒त्रं प्र॑तिष्ठापयति। बा॒रु॒हस्प॒त्येन॒ पूर्वे॑ण प्रच॑रति। मु॒ख॒त ए॒वास्मै॑ ब्रह्म॑
सं॒श्य॑ति। अथो॒ ब्रह्म॑न्ने॒व क्ष॒त्रम॒न्वार॑म्भयति। स्व॒यं कृ॒ता वेदि॑र्भवति। स्व॒यं दि॒नं
ब॒रु॒हिः। स्व॒यं कृ॒त इ॒ध्मः। अ॒न॒भि॒जित॑स्या॒भि॒जित्यै॑। तस्मा॒द्रा॒ज्ञा॒मर॑ण्यम॒भि॒जित॑म्।
सै॒व श्वे॒ता श्वे॒तव॑त्सा दक्षि॑णा स॒मृ॒द्धौ॑॥२३॥

र॒त्नि॒त्वाय॑ स॒मृ॒द्धौ प॒ष्ठौही॑ दक्षि॑णा स॒मृ॒द्धौ ग्रा॒म॒ण्यो गृ॒हे भा॑गदु॒घस्यं॑ गृ॒हे भ॑वति दु॒ग्धेऽभि॑जित्ये द्वे च॥ [३]

दे॒व॒सु॒वामे॒तानि॑ ह॒वींषि॑ भवन्ति। ए॒ताव॑न्तो॒ वै दे॒वानां॑ स॒वाः। त ए॒वास्मै॑
स॒वान्प्र॑यच्छन्ति। त ए॒नं॑ सु॒वन्ते। अ॒ग्निरे॒वैनं॑ गृ॒हप॑तीनां॑ सु॒वते। सोमो॑
व॒न॒स्पती॑नाम्। रु॒द्रः प॑शूनाम्। बृ॒हस्प॑ति॒र्वाचा॑म्। इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाना॑म्। मि॒त्रः
स॒त्याना॑म्॥२४॥

वरु॑णो ध॒र्मप॑तीनाम्। ए॒तदे॒व सर्वं॑ भवति। स॒वि॒ता त्वा॑ प्रस॒वानां॑ सु॒वता॑मिति॒

हस्तं गृह्णाति प्रसूत्यै। ये देवा देवः सुवः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। महते क्षत्राय
महत् आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। एष वो भरता
राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः। प्रति
त्यन्नामं राज्यमधायीत्याह॥ २५॥

राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वां तनुवं वरुणो अशिश्नेदित्याह। वरुणसवमेवाव
रुन्धे। शुचैर्मित्रस्य व्रत्या अभूमेत्याह। शुचिमेवैनं व्रत्यं करोति। अमन्महि महत्
ऋतस्य नामेत्याह। मनुत एवैनम्। सर्वे व्राता वरुणस्याभूवन्नित्याह। सर्वव्रातमेवैनं
करोति। वि मित्र एवैररातिमतारीदित्याह॥ २६॥

अरातिमेवैनं तारयति। असूषुदन्त यज्ञिया ऋतेनेत्याह। स्वदयत्येवैनम्।
व्यु त्रितो जरिमाणं न आनुडित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे।
द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां
च हविषामग्नये स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः परिगृह्णाति।

विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकान्भिजयति॥२७॥

सत्यानांमधायीत्याहातरिदित्याह क्रमतु एकं च॥ [४]

अर्थेतः स्थेति जुहोति। आहुत्यैवेना निष्क्रीय गृह्णाति। अथो हविष्कृतानामेवाभिघृतं गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति। एता वा अपां राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो श्रियमेवेनमभिवहन्ति। अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः। वृषा-
ऽस्यूर्मिरित्याह॥२८॥

ऊर्मिमन्तमेवेन करोति। वृषसेनोऽसीत्याह। सेनामेवास्य सङ्श्यति। व्रजक्षितः स्थेत्याह। एता वा अपां विशः। विशमेवास्मै पर्यूहति। मरुतामोजः स्थेत्याह। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। सूर्यवर्चसः स्थेत्याह॥२९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यंकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सत्यं वा एतत्। यद्वर्षति। अनृतं यदातपति वर्षति। सत्यानृते एवाव रुन्धे। नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। मान्दाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव ब्रह्मवर्चस्यंकः॥३०॥

वाशाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव वश्यकः। शक्करीः स्थेत्याह। पशवो वै शक्करीः। पशूनेवाव रुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव पयस्व्यकः। जनभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अग्नेस्तेजस्याः स्थेत्याह॥३१॥

राष्ट्रमेव तेजस्व्यकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव मध्व्यमकः। सारस्वतं ग्रहं गृह्णाति। एषा वा अपां पृष्ठम्। यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनं समानानां करोति। षोडशभिर्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः। यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिंशत्सम्पद्यन्ते। द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप्। वागनुष्टुप्सर्वाणि छन्दांसि। वाचैवेन सर्वेभिश्छन्दोभिरभिषिञ्चति॥३२॥

ऊर्मिरित्याहुः सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यकस्तेजस्याः स्थेत्याहुः पुरुषः षट् च॥ [५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह। ब्रह्मणैवैनाः सः सृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवैनाः सादयति। अन्तरा होतुंश्च धिष्णिंयं ब्राह्मणाच्छसिनश्च सादयति। आग्नेयो वै होता। ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छसी। तेजसा चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति। आहुत्यै हि

पुवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्त्यै॥३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टं ह्येतत्। वाचो बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः।
तपोजा इत्याह। तपोजा ह्येतत्। सोमस्य दात्रमसीत्याह॥३४॥

सोमस्य ह्येतद्दात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा ह्यापः। शुक्रं
हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः। चन्द्रं हिरण्यम्। अमृतां अमृतेनेत्याह।
अमृता ह्यापः। अमृतं हिरण्यम्॥३५॥

स्वाहा राजसूयायेत्याह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति। सधमादौ द्युम्निनीरूर्ज
एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति। वरुणसवमेवाव रुन्धे। एकया गृह्णाति। एकधैव
यजमाने वीर्यं दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिर्सीति तार्प्यं चोष्णीषं च
प्रयच्छति सयोनित्वाय। एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः पवयति। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः।
आत्मैकशतः॥३६॥

यावा॑ने॒व पु॒रुषः॑। तस्मि॑न्वी॒र्यं दधा॑ति। दध्या॑शयति। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे।
उ॒दु॒म्बर॑माशयति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ। शष्पा॑ण्याशयति। सुरा॑बलिमे॒वैनं॑ करोति।
आ॒विदं॑ ए॒ता भ॑वन्ति। आ॒विदं॑मे॒वैनं॑ गमयन्ति॥३७॥

अ॒ग्निरे॒वैनं॑ गा॒र्हप॑त्येनावति। इन्द्रं॑ इन्द्रि॒येण॑। पू॒षा प॒शुभिः॑। मि॒त्रावरु॑णौ
प्रा॒णापा॒नाभ्या॑म्। इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॑ वज्रमु॒दय॑च्छत्। स दि॒वंम॑लिखत्। सौ॑र्य॒म्णः
पन्था॑ अभवत्। स आ॒वि॒त्रे द्या॒वापृ॑थि॒वी धृ॒तव्र॑ते इति द्या॒वापृ॑थि॒वी उपा॑धावत्।
स आ॒भ्यामे॒व प्र॑सूत इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॑ वज्रं प्रा॒हरत्। आ॒वि॒त्रे द्या॒वापृ॑थि॒वी धृ॒तव्र॑ते
इति॒ यदा॑ह॥३८॥

आ॒भ्यामे॒व प्र॑सूतो॒ यज॑मानो॒ वज्रं॑ भ्रातृ॒व्याय॑ प्र॒हर॑ति। आ॒वि॒त्रा
दे॒व्यदि॑तिर्वि॒श्वरू॑पीत्या॒ह। इ॒यं वै दे॒व्यदि॑तिर्वि॒श्वरू॑पी। अ॒स्यामे॒व प्र॑ति
तिष्ठ॑ति। आ॒वि॒त्रोऽय॑म॒सावा॑मु॒ष्याय॑णो॒ऽस्यां वि॒श्यंस्मि॑न्नाष्ट्र इत्या॑ह। वि॒शैवे॒न
रा॒ष्ट्रेण॑ स॒मर्ध॑यति। म॒ह॒ते क्ष॒त्राय॑ म॒ह॒त आ॒धिप॑त्याय म॒ह॒ते जा॒न॒राज्या॑येत्या॒ह।

आमेवैतामा शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजेत्याह।
तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः॥ ३९॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति धनुः प्रयच्छति विजित्यै। शत्रुबाधनाः स्थेतीषून्।
शत्रून्नेवास्य बाधन्ते। पात मां प्रत्यश्च पात मां तिर्यश्चमन्वश्च मा पातेत्याह। तिस्रो
वै शरव्याः। प्रतीची तिरश्च्यनूची। ताभ्य एवैनं पान्ति। दिग्भ्यो मां पातेत्याह।
दिग्भ्य एवैनं पान्ति। विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह। अपरिमितादेवैनं पान्ति।
हिरण्यवर्णावुषसां विरोक इति त्रिष्टुभा बाहू उद्गृह्णाति। इन्द्रियं वै वीर्यं त्रिष्टुक्।
इन्द्रियमेव वीर्यमुपरिष्ठादात्मन्धत्ते॥ ४०॥

व्यावृत्त्यै दात्रमसीत्याहामृतं हिरण्यमेकशतो गमयन्त्याहं ब्राह्मणा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह चत्वारि च॥ [६]

दिशो व्यास्थापयति। दिशामभिजित्यै। यदनु प्रक्रामेत्। अभि दिशो जयेत्।
उत्तु माद्येत्। मनसाऽनु प्रक्रामति। अभि दिशो जयति। नोन्माद्यति। समिधमा
तिष्ठेत्याह। तेज एवाव रुन्धे॥ ४१॥

उ॒ग्रामा ति॒ष्ठेत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। वि॒राज॒माति॑ष्ठेत्या॑ह। अ॒न्नाद्य॑मे॒वाव॑ रुन्धे। उदी॑ची॒मा ति॒ष्ठेत्या॑ह। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। ऊ॒र्ध्वा॒माति॑ष्ठेत्या॑ह। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कम॒भिज॑यति। अनू॒ज्जिही॑ते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒मंष्ट्यै॑॥४२॥

मा॒रु॒त ए॒ष भ॑वति। अन्नं॑ वै म॒रुतः॑। अन्न॑मे॒वाव॑ रुन्धे। एक॑विंश॒तिक॑पालो भवति॑ प्र॒ति॒ष्ठित्यै॑। योऽरण्येऽनु॒वा॒क्यो गु॑णः। तं म॑ध्य॒त उप॑दधाति। ग्रा॒म्यैरे॒व प॒शुभि॑रा॒र॒ण्यान्प॒शून्परि॑ गृह्णाति। तस्मा॑द्ग्रा॒म्यैः प॒शुभि॑रा॒र॒ण्याः प॒शवः॑ परि॑गृहीताः। पृथि॑र्वै॒न्यः। अ॒भ्य॑षिच्यत॥४३॥

स रा॒ष्ट्रं ना॑भवत्। स ए॒तानि॑ पा॒र्थान्य॑पश्यत्। तान्य॑जुहोत्। तैर्वै स रा॒ष्ट्रम॑भवत्। यत्पा॒र्थानि॑ जुहोति॑। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। बा॒र॒ह॒स्प॒त्यं पूर्वे॑षामुत्त॒मं भ॑वति। ऐ॒न्द्रमु॒त्तरे॑षां प्रथ॒मम्। ब्रह्म॑ चै॒वास्मै॑ क्ष॒त्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। अथो ब्रह्म॑न्ने॒व क्ष॒त्रं प्र॒ति॒ष्ठाप॑यति॥४४॥

ष॒ट्पु॒रस्ता॑दभिषे॒कस्य॑ जुहोति। षडु॒परि॑ष्ठात्। द्वा॒द॒श स॒म्प॑द्यन्ते। द्वा॒द॒श मा॒साः सं॒व॒त्स॒रः। सं॒व॒त्स॒रः खलु॑ वै दे॒वानां॑ पूः। दे॒वाना॑मे॒व पु॒रं म॑ध्य॒तो व्य॑व॒स॒र्पति॑।

तस्य॒ न कु॑तश्च॒नोपा॑व्या॒धो भ॑वति। भू॒ताना॑मवै॒ष्टीर्जु॑होति। अत्रा॑त्र॒ वै मृ॑त्युर्जायते।
यत्र॑यत्रै॒व मृ॑त्युर्जायते। तत॑ ए॒वैन॒मव॑यजते। तस्मा॑द्राज॒सूये॑नेजा॒नो नाभि॑चरित॒वै।
प्र॒त्यगे॑नमभिचारः स्तृ॑णुते॥४५॥

रुन्धे॒ सम॑ष्ट्या असिच्यत॒ स्थाप॑यति॒ जाय॑ते पञ्च॒ च॥

[७]

सोम॑स्य॒ त्विषि॑रसि॒ तवै॑व मे॒ त्विषि॑र्भूया॒दिति॑ शा॒दूल॑च॒र्मोप॑स्तृणाति। यै॒व सोमे॒
त्विषि॑ः। या शा॑र्दूले। तामे॒वाव॑ रुन्धे। मृ॒त्योर्वा ए॒ष वर्णः॑। यच्छा॑र्दूलः। अ॒मृत॑श्च॒
हिर॑ण्यम्। अ॒मृत॑मसि॒ मृ॒त्योर्मा पा॑हीति॒ हिर॑ण्य॒मुपा॑स्यति। अ॒मृत॑मे॒व मृ॒त्योर॒न्तर्ध॑त्ते।
श॒तमा॑नं भवति॥४६॥

श॒तायुः॒ पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये॒ प्रति॑ तिष्ठति। दि॒द्योन्मा॑
पा॒हीत्यु॑परि॒ष्टादधि॑ नि॒दधा॑ति। उ॒भय॑त॒ एवा॑स्मै॒ शर्म॑ दधाति। अवै॑ष्टा द॒न्द॒शूका॑
इति॑ क्ली॒बश्च॑ सी॒सैन॑ वि॒ध्यति॑। द॒न्द॒शूका॑ने॒वाव॑यजते। तस्मा॑त्क्ली॒बं द॑न्द॒शूका॑
दश्च॑शूकाः। नि॒रस्तं॑ नमु॒चेः शिर॑ इति॑ लोहि॒ताय॑सं नि॒रस्य॑ति। पा॒प्मानं॑मे॒व नमु॑चिं

निरवदयते। प्राणा आत्मनः पूर्वेऽभिषिच्या इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचः सुवन्तां ते ते प्राणः सुवन्तामित्याह। प्राणानेवाऽऽत्मनः पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति। तेजस्व्येव स्यात्। दुश्कर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति। इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुणयोर्वीर्येणेत्याह। वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओज एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसीत्याह। क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अतिं दिवस्पाहीत्याह। अत्यन्यान्पाहीति वावैतदाह। समाववृत्रन्नधरागुदीचीरित्याह। राष्ट्रमेवास्मिन्भुवमंकः। उच्छेषणेन जुहोति। उच्छेषणभागो वै रुद्रः। भागधेयेनैव रुद्रं निरवदयते॥५०॥

उदङ्गुरेत्याग्नी॑द्धे जुहोति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒यां मे॒व दि॒शि रु॒द्रं नि॒रव॑न्दयते।
 रु॒द्र यत्ते॒ क्रयी॑ परं॒ नामेत्या॑ह। यद्वा अ॒स्य क्रयी॑ परं॒ नाम। तेन॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॒
 हि॑नस्ति। तेनै॒वैन॑ सह॒ शम॑यति। तस्मै॑ हु॒तम॑सि य॒मेष्ट॑म॒सीत्या॑ह। य॒मा दे॒वास्य॑
 मृत्यु॑मव॑यजते॥५१॥

प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्य इति॑ तस्यै॑ गृ॒हे जु॑हुयात्। यां का॒मये॑त रा॒ष्ट्रम॑स्यै प्र॒जा
 स्या॒दिति॑। रा॒ष्ट्रमे॒वास्यै॑ प्र॒जा भ॑वति। प॒र्णम॑ये॒नाध्व॑र्युर॒भिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वा-
 स्मि॒न्त्विषि॑ दधाति। औदु॑म्बरेण राज॒न्यः। ऊ॒र्जमे॒वास्मि॑न्न॒न्नाद्यं॑ दधाति। आश्व॑त्थेन॒
 वैश्यः॑। वि॒शमे॒वास्मि॑न्पु॒ष्टिं द॑धाति। नैय॑ग्रोधेन॒ जन्यः॑। मि॒त्राण्ये॒वास्मै॑ कल्पयति।
 अथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥५२॥

भ॒वत्याहुः॑ पुरु॑ष ओज॑सेत्या॒ह नि॒रव॑न्दयते यजते॒ जन्यो॑ द्वे च॥—————[८]

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्र॑घ्न इति॒ रथ॑मुपाव॑हरति॒ विजि॑त्यै। मि॒त्रावरु॑णयोस्त्वा
 प्रशा॒स्त्रोः प्र॒शिषा॑ युन॒ज्मीत्या॑ह। ब्र॒ह्मणै॒वैन॑ दे॒वता॑भ्यां युनक्ति। प्र॒ष्टिवा॒हिनं॑ युनक्ति।
 प्र॒ष्टिवा॒ही वै दे॒वर॑थः। दे॒वर॑थमे॒वास्मै॑ युनक्ति। त्रयो॑ऽश्वा॑ भवन्ति। रथ॑श्चतु॒र्थः। द्वौ

संख्येष्टसारथी। षट्थसम्पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं युनक्ति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः। सोऽन्वारभते। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्टुभाऽन्वारभते। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥५४॥

मरुतां प्रसवे जेषमित्याह। मरुद्भिरेव प्रसूत उज्जयति। आप्तं मन इत्याह। यदेव मनसैप्ससीत्। तदापत्। राजन्यं जिनाति। अनाक्रान्त एवाक्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यो राजन्यं जिनाति। समहमिन्द्रियेण वीर्येणेत्याह॥५५॥

इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्धत्ते। पशूनां मन्युरसि तवेव मे मन्युर्भूयादिति वाराही उपानहावुपं मुञ्चते। पशूनां वा एष मन्युः। यद्वराहः। तेनैव पशूनां मन्युमात्मन्धत्ते। अभि वा इयं सुषुवाणं कामयते। तस्येश्वरेन्द्रियं वीर्यमादातोः। वाराही उपानहावुपंमुञ्चते। अस्या एवान्तर्धत्ते। इन्द्रियस्य वीर्यस्यानात्यै॥५६॥

नमो॑ मा॒त्रे पृ॒थि॒व्या इत्या॑हाहि॒ःसायै॑ । इय॑द॒स्यायु॑र॒स्यायु॑र्मे धे॒हीत्या॑ह ।
 आयु॑रे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते । ऊ॒र्गस्यूर्जं॑ मे धे॒हीत्या॑ह । ऊ॒र्जमे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते । यु॒ङ्क्षि॑सि॒
 वर्चो॑ऽसि॒ वर्चो॑ मयि॑ धे॒हीत्या॑ह । वर्च॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते । ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उप॑हरति ।
 ए॒क॒धैव॑ यज॑मान॒ आयु॑रूर्जं॑ वर्चो॑ दधाति । र॒थ॒वि॒मोच॑नीयां जुहोति॒ प्रति॑-
 ष्ठित्यै॥ ५७ ॥

त्रयोऽश्वा॑ भवन्ति । रथ॑श्चतुर्थः । तस्मा॑च्चतुर्जुहोति । यदु॒भौ स॒हाव॑तिष्ठेताम् ।
 स॒मा॒नं लो॒कमि॑याताम् । स॒ह स॑ङ्ग॒हीत्रा र॑थ॒वाह॑ने रथ॒माद॑धाति । सु॒व॒र्गादे॒वैनं॑
 लो॒काद॑न्तर्दधाति । ह॒ःसः शु॒चिष॑दित्याद॑धाति । ब्रह्म॑णै॒वैन॑मुपाव॒हरति॑ । ब्रह्म॑णा-
 ऽऽद॑धाति । अति॑च्छ॒न्दसा॑ऽऽद॑धाति । अति॑च्छ॒न्दा वै सर्वा॑णि छ॒न्दाःसि॑ ।
 सर्वे॑भिरे॒वैनं॑ छ॒न्दोभि॑राद॑धाति । वर्ष॑ वा ए॒षा छ॒न्द॑साम् । यदति॑च्छ॒न्दाः ।
 यदति॑च्छ॒न्दसा॑ दधाति । वर्ष॑मै॒वैनं॑ स॒माना॑ करोति ॥ ५८ ॥

पद्यन्ते दधाति वीर्येणेत्याहानांत्ये प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणाऽऽदधाति सप्त च॥

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहः। वारुणी रात्रिः। अहोरात्राभ्यामेवैनमुपाव
मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रो वै दक्षिणः। वारुणः सव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षा।
स्वमेवैनौ भागधेयमुपावहरति। समहं विश्वैर्देवैरित्याह॥५९॥

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। ता एवाद्याः कुरुते। क्षत्रस्य नाभिरसि क्षत्रस्य
योनिरसीत्यधीवासमास्तृणाति सयोनित्वाय। स्योनामा सीद सुषदा मा
सीदेत्याह। यथायजुरेवैतत्। मा त्वा हिंसीन्मा मा हिंसीदित्याहाहिंसायै।
निषसाद धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यास्वा साम्राज्याय सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं
सुक्रतुं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसंव इत्याह।
सवितारमेवैनं सत्यसवं करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह। इन्द्रमेवैनं
सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि मित्रोऽसि सुशेव
इत्याह। मित्रमेवैनं सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि

स॒त्यध॒र्मे॒त्याह॑। वरु॑णमे॒वैनं॑ स॒त्यध॒र्माणं॑ करोति। स॒वि॒ताऽसि॑ स॒त्यसं॑व इत्या॑ह।
गा॒य॒त्रीमे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति। इन्द्रो॑ऽसि स॒त्यौजा॑ इत्या॑ह। त्रि॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि॒
व्याह॑रति॥६१॥

मि॒त्रो॑ऽसि सु॒शेव॑ इत्या॑ह। जग॑तीमे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति। स॒त्यमे॒ता दे॒वताः॑।
स॒त्यमे॒तानि॑ छ॒न्दाः॑सि। स॒त्यमे॒वाव॑ रुन्धे। वरु॑णोऽसि स॒त्यध॒र्मे॒त्याह॑।
अ॒नु॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति। स॒त्या॒नृ॒ते वा अ॑नु॒ष्टुप्। स॒त्या॒नृ॒ते वरु॑णः। स॒त्या॒नृ॒ते
ए॒वाव॑ रुन्धे॥६२॥

नैनं॑ स॒त्यानृ॒ते उ॑दि॒ते हि॑ऽस्तः। य ए॒वं वेद॑। इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्रघ्न॑ इति॒
स्फ्यं॑ प्रयच्छति। वज्रो॒ वै स्फ्यः॑। वज्रे॑णै॒वास्मा॑ अवर॒प॒रं र॑न्धयति। ए॒वं हि॑
तच्छे॒यः। यद॑स्मा ए॒ते र॑ध्यै॒युः। दि॒शोऽभ्य॑यं॑ रा॒जाऽभू॑दिति॒ पश्चा॒क्षान्प्रय॑च्छति।
ए॒ते वै स॑र्वेऽ॒याः। अ॒प॒रा॒जायि॑नमे॒वैनं॑ करोति॥६३॥

ओ॒द॒नमु॑द्ध॒वते॑। प॒र॒मे॒ष्ठी वा ए॒षः। यदो॑द॒नः। प॒र॒मा॒मे॒वैनं॑ श्रियं॑ गमयति।

सुश्लो॒काँ(४) सुमङ्ग॒लाँ(४) सत्य॑रा॒जा(३)नित्या॑ह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। शौ॒नः
 शे॒पमा॒ख्याप॑यते। व॒रुण॑पा॒शादे॒वैन॑ मु॒ञ्चति॑। प॒रः श॑तं भ॑वति। श॒तायुः पुरु॑षः
 श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति ति॑ष्ठति। मा॒रुत॑स्य॒ चैक॑विंश॒तिक॑पालस्य
 वैश्व॑दे॒व्यै चा॒मिक्षा॑या अ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स॒मव॑द्यति। दे॒वता॑भिरे॒वैन॑मु॒भय॑तः
 परि॑ गृह्णाति। अ॒पान्न॑त्रे॒ स्वाहो॒र्जो न॑त्रे॒ स्वाहा॒ऽग्नये॑ गृह॒प॑तये॒ स्वाहे॑ति॒ तिस्र॑
 आहु॑तीर्जुहोति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति॥६४॥

देवैरित्याह सत्यसंव करोति त्रिष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति सत्यानृते एवाव रुन्धे करोति शतेन्द्रियः पद चं॥ [१०]

एतद्ब्राह्मणानि धात्रे रुन्धिनान्देवसुवामर्थतो देवोर्दिशः सोमस्येन्द्रस्य मित्रो दश॥१०॥

एतद्ब्राह्मणानि वैष्णवं त्रिकपालमन्त्रं वै पूषा वाशाः स्थेत्याहु दिशो व्यास्थापयत्युदङ्गरेत्यु ब्रह्मा(३)न्त्व२ राजञ्चतुष्पष्टिः॥६४॥

एतद्ब्राह्मणानि प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। तथ्सृष्टिरनु समंसर्पत्।
 तथ्सृष्टिपांसृत्त्वम्। अग्निना देवेन प्रथमेऽहन्ननु प्रायुङ्क्त। सरस्वत्या वाचा
 द्वितीयै। सवित्रा प्रसवेन तृतीयै। पूष्णा पशुभिश्चतुर्थै। बृहस्पतिना ब्रह्मणा पञ्चमे।
 इन्द्रेण देवेन षष्ठे। वरुणेन स्वया देवतया सप्तमे॥१॥

सोमेन राज्ञाऽष्टमे। त्वष्टा रूपेण नवमे। विष्णुना यज्ञेनाऽऽप्रोत्। यथ्सृष्टो
 भवन्ति। इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमान आप्रोति। पूर्वापूर्वा वेदिर्भवति। इन्द्रियस्य
 वीर्यस्यावरुद्धौ। पुरस्तादुपसदाः सौम्येन प्रचरति। सोमो वै रेतोधाः। रेत
 एव तदधाति। अन्तरा त्वाष्ट्रेण। रेत एव हितं त्वष्टा रूपाणि विकरोति।
 उपरिष्टाद्वैष्णवेन। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञ एवान्ततः प्रति तिष्ठति॥२॥

जामि वा एतत्कुर्वन्ति। यथ्सद्यो दीक्षयन्ति सद्यः सोमं क्रीणन्ति। पुण्डरिस्रजां प्रयच्छत्यजामित्वाय। अङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यन्तः। अप्सु दीक्षातपसी प्रावेशयन्। तत्पुण्डरीकमभवत्। यत्पुण्डरिस्रजां प्रयच्छति। साक्षादेव दीक्षातपसी अव रुन्धे। दशभिर्वथ्सतरैः सोमं क्रीणाति। दशाक्षरा विराट्॥३॥

अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। मुष्कुरा भवन्ति सेन्द्रत्वाय। दशपेयो भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। शतं ब्राह्मणाः पिबन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। सप्तदशः स्तोत्रं भवति। सप्तदशः प्रजापतिः॥४॥

प्रजापतेराप्त्यै। प्राकाशावध्वर्यवे ददाति। प्रकाशमेवैनं गमयति। स्रजमुद्रात्रे। व्यैवास्मै वासयति। रुक्मः होत्रे। आदित्यमेवास्मा उन्नयति। अश्वं प्रस्तोतृप्रतिहर्तृभ्याम्। प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतेराप्त्यै॥५॥

द्वादश पष्ठौहीर्ब्रह्मणै। आयुरेवाव रुन्धे। वशां मैत्रावरुणाय। राष्ट्रमेव वश्यकः। ऋषभं ब्राह्मणाच्छःसिनै। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। वासंसी नेष्टापोतृभ्याम्। पवित्रे

ए॒वास्यै॑ते। स्थू॒रि॑ यवा॒चित॑म॒च्छावा॒काय॑। अ॒न्त॒त ए॒व वरु॑ण॒मव॑ यज॒ते॥६॥

अ॒न॒ङ्वाह॑म॒ग्नीधे॑। वह्नि॒र्वा अ॑न॒ङ्वान्। वह्नि॒र॒ग्नीत्। वह्नि॒नैव॑ वह्नि॒ यज्ञ॑स्याव॒
रुन्धे॑। इन्द्र॑स्य सुषु॒वाण॑स्य॒ त्रेधे॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ परा॑ऽप॒तत्। भृ॒गुस्तृ॑तीयमभवत्।
श्रा॒य॒न्ती॒यं तृ॑तीयम्। सर॑स्वती॒ तृ॑तीयम्। भा॒र्गवो॑ होता॑ भवति। श्रा॒य॒न्ती॒यं
ब्र॒ह्मसा॑मं भवति। वा॒र॒व॒न्ती॒यंम॒ग्निष्टोम॑सा॒मम्। सा॒र॒स्वती॒रपो॑ गृ॒ह्णाति॑। इन्द्रि॒यस्य॑
वी॒र्य॑स्याव॒रुद्धौ॑। श्रा॒य॒न्ती॒यं ब्र॒ह्मसा॑मं भवति। इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं॑ श्रयति।
वा॒र॒व॒न्ती॒यंम॒ग्निष्टोम॑सा॒मम्। इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं॑ वा॒रय॑ति॥७॥

वि॒राट्प्रजा॑पति॒रश्वः॑ प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑ यज॒ते ब्र॒ह्मसा॑मं भवति स॒प्त च॑॥ [२]

ई॒श्वरो॑ वा ए॒ष दि॒शोऽनु॑न्म॒दितोः॑। यं दि॒शोऽनु॑ व्या॒स्थाप॑यन्ति। दि॒शाम॑वैष्टयो
भवन्ति। दि॒क्ष्वैव॑ प्र॒ति तिष्ठ॑त्यनु॒न्मादा॑य। प॒ञ्च दे॒वता॑ यज॒ति। प॒ञ्च दि॒शः। दि॒क्ष्वैव॑
प्र॒ति तिष्ठ॑ति। ह॒विषो॑ह॒विष॑ इ॒ष्ट्वा बा॑र॒हस्प॑त्यम॒भिघा॑रयति। य॒ज्ञमा॑न॒दे॒वत्यो॑ वै
बृ॒हस्प॑तिः। य॒ज्ञमा॑नमे॒व तेज॑सा॒ सम॑र्धयति॥८॥

आ॒दि॒त्यां म॒ल्हां ग॒र्भिणी॒मा ल॑भते। मा॒रु॒तीं पृ॒श्निं प॒ष्ठौही॑म्। वि॒शं चै॒वास्मै॑
 रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। आ॒दि॒त्यया॒ पूर्॒वया॒ प्रच॑रति। मा॒रु॒त्योत्त॑रया। रा॒ष्ट्र
 ए॒व वि॒शम॑नु॒बध्ना॑ति। उ॒च्चैरा॑दि॒त्याया॒ आ॒श्राव॑यति। उ॒पा॒ंशु मा॑रु॒त्यै। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं
 वि॒शम॑तिवदति। ग॒र्भिण्या॑दि॒त्या भ॑वति॥९॥

इन्द्रि॒यं वै गर्भः॑। रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॒याव्य॑कः। अ॒ग॒र्भा मा॑रु॒ती। वि॒द्वै म॑रु॒तः। वि॒शमे॒व
 निरि॑न्द्रि॒याम॑कः। दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा अ॒श्विनोः॑ पू॒षन्वा॒चः स॒त्यं
 स॑न्नि॒धाय॑। अ॒नृ॒तेना॑सु॒रान॒भ्य॑भवन्। ते॑ऽश्वि॒भ्यां॑ पू॒ष्णे पु॑रो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑कपालं
 निर॑वपन्। ततो॒ वै ते वा॒चः स॒त्यम॑वा॒रुन्ध॑त॥१०॥

यद॒श्वि॒भ्यां॑ पू॒ष्णे पु॑रो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑कपालं निर्वप॑ति। अ॒नृ॒तेनै॒व भ्रातृ॑व्या॒नभि॒भूय॑।
 वा॒चः स॒त्यम॑व॒ रुन्धे॑। सर॑स्वते सत्य॒वाचे॑ च॒रुम्। पू॒र्वमे॒वोदि॑तम्। उ॒त्तरे॑णा॒भि
 गृ॑णाति। स॒वि॒त्रे स॒त्यप्र॑सवाय पु॒रो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑कपालं प्रसू॑त्यै। दू॒तान्प्र॑हि॒णोति॑।
 आ॒वि॒द ए॒ता भ॑वन्ति। आ॒वि॒दमे॒वैनं॑ गमयन्ति। अथो॑ दू॒तेभ्य॑ ए॒व न छि॑द्यते।

तिसृधृन्व९ शुष्कदृतिर्दक्षिणा समृद्धौ॥११॥

अर्धयति भवत्यरुन्धत गमयन्ति द्वे च॥

[३]

आग्नेयमृष्टाकपालं निर्वपति। तस्माच्छिशिरे कुरुपश्चालाः प्राञ्चो यान्ति। सौम्यं चरुम्। तस्माद्वसन्तं व्यवसायादयन्ति। सवित्रं द्वादशकपालम्। तस्मात्पुरस्ताद्यवाना९ सवित्रा विरुन्धते। बारुहस्पत्यं चरुम्। सवित्रैव विरुध्य। ब्रह्मणा यवानादधते। त्वाष्ट्रमृष्टाकपालम्॥१२॥

रूपाण्येव तेन कुर्वते। वैश्वानरं द्वादशकपालम्। तस्माञ्जघन्ये नैदाघे प्रत्यञ्चः कुरुपश्चाला यान्ति। सारस्वतं चरुं निर्वपति। तस्मात्प्रावृषि सर्वा वाचो वदन्ति। पौष्णेन व्यवस्यन्ति। मैत्रेण कृषन्ते। वारुणेन विधृता आसते। क्षेत्रपत्येन पाचयन्ते। आदित्येनादधते॥१३॥

मासिमास्येतानि हवी९षि निरुप्याणीत्याहुः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्ते इति। अथो खल्वाहुः। कः संवत्सरं जीविष्यतीति। षडेव पूर्वद्युर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्ते। दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तर उत्तरेषाम्।

संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्टमृष्टार्कपालं दधते युनक्त्येकं च॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स यत्प्रथमं निरर्णीवत्। तत्क्लमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्। यत्तृतीयम्। तत्कर्कन्धु। यन्नस्तः। स सिं॒हः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति। इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवाव रुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवाव रुन्धे। नाम्ना दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्धत्ते। सीसेन क्लीबाच्छष्पाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यथसीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा। यथसौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्वीं त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैनां करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व

सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।
तिस्रः स३सृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते परिस्नुतमिति यजुषा पुनाति
व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति। पवित्रेण हि सोमं पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह।
वारेण हि सोमं पुनन्ति। वायुः पूतः पवित्रेणेति नैतया पुनीयात्। व्यृद्धा ह्येषा।
अतिपवितस्यैतया पुनीयात्। कुविदङ्गेत्यनिरुक्तया प्राजापत्यया गृह्णाति॥१९॥

अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं
दधाति। आश्विनं धूम्रमालभते। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं
करोति। सारस्वतं मेषम्। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनं भिषज्यति। ऐन्द्रमृषभ३
सैन्द्रत्वाय॥२०॥

अक्ष्योलोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥ [५]

यत्रिषु यूपेष्वालभेत। बहिर्धाऽस्मादिन्द्रियं वीर्यं दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्।

ए॒क॒यूप॑ आल॑भते। ए॒क॒धै॒वास्मि॑न्निन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ दधाति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति।
नैतेषां॑ प॒शूनां॑ पु॒रोडा॑शा भवन्ति। ग्र॒हपु॑रोडाशा ह्ये॒ते। यु॒वः सु॒राम॑मश्वि॒नेति॑
सर्व॑दे॒वत्ये॑ याज्यानुवा॒क्ये भव॑तः। सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥ २१॥

ब्रा॒ह्मणं॑ परि॑क्रीणीयादु॒च्छेष॑णस्य पा॒तारम्। ब्रा॒ह्मणो॑ ह्याहु॒त्या उ॒च्छेष॑णस्य पा॒ता।
यदि॑ ब्रा॒ह्मणं॑ न वि॒न्देत्। व॒ल्मी॒कव॒पाया॒मव॑ नयेत्। सैव॑ ततः प्रायश्चि॒त्तिः। यद्वै
सौ॒त्राम॑ण्यै व्यृद्धम्। तद॑स्यै॒ समृ॑द्धम्। ना॒ना॒दे॒वत्याः॑ प॒शव॑श्च पु॒रोडा॑शाश्च भवन्ति
समृ॑द्धौ। ऐ॒न्द्रः प॑शूनामु॒त्तमो॑ भवति। ऐ॒न्द्रः पु॑रो॒डाशा॑नां प्रथ॒मः॥ २२॥

इन्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ स॒मीची॑ दधाति। पु॒रस्ता॑दनूया॒जानां॑ पु॒रोडा॑शैः प्रच॑रति। प॒शवो॑
वै पु॒रोडा॑शाः। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। ऐ॒न्द्रमे॒काद॑शकपालं निर्व॑पति। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे।
सा॒वि॒त्रं द्वा॑दशकपालं प्रसू॑त्यै। वा॒रु॒णं द॑शकपालम्। अ॒न्त॒त ए॒व व॑रु॒णम॑व॒ यज॑ते।
वड॑बा दक्षि॑णा॥ २३॥

उ॒त वा॑ ए॒षाऽश्व॑ः सू॒ते। उ॒ताऽश्व॑त॒रम्। उ॒त सोमं॑ उ॒त सुरा॑। यथ्सौ॒त्राम॑णी

समृद्धौ। बार्हस्पत्यं पशुं चतुर्थमतिपवितस्या लभते। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः।
 ब्रह्मणैव यज्ञस्य व्यद्धमपि वपति। पुरोडाशवानेष पशुर्भवति। न ह्येतस्य ग्रहं
 गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः पितरस्तृष्णुतेति शतातृष्णायाः समवनयति॥२४॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति।
 पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै। हिरण्यमन्तरा धारयति। पूतामेवैनां जुहोति। शतमानं
 भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। यत्रैव शतातृष्णां
 धारयति॥२५॥

तन्निदधाति प्रतिष्ठित्यै। पितृन् वा एतस्यैन्द्रियं वीर्यं गच्छति। यः सोमोऽति
 पवते। पितृणां याज्यानुवाक्याभिरुपं तिष्ठते। यदेवास्य पितृनिन्द्रियं वीर्यं गच्छति।
 तदेवाव रुन्धे। तिसृभिरुपं तिष्ठते। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति।
 अथो त्रीणि वै यज्ञस्यैन्द्रियाणि। अध्वर्युरहोता ब्रह्मा। त उपतिष्ठन्ते। यान्येव
 यज्ञस्यैन्द्रियाणि। तैरेवास्मै भेषजं करोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥ _____ [६]

अ॒ग्नि॒ष्टो॒मम॒ग्र आ॒ह॒रति॑ । य॒ज्ञ॒मु॒खं वा अ॑ग्नि॒ष्टो॒मः । य॒ज्ञ॒मु॒खमे॒वारभ्य॑ स॒वमा
क्र॑मते । अथै॒षोऽभि॑षेचनीयश्चतु॒स्त्रिंश॑प॒वमा॒नो भ॑वति । त्रयं॒स्त्रिंश॑द्वे दे॒वताः॑ । ता
ए॒वाऽऽप्रो॑ति । प्र॒जाप॑तिश्चतु॒स्त्रिंशः॑ । तमे॒वाऽऽप्रो॑ति । स॒ंश॒र ए॒ष स्तोमा॑नामयथा॒-
पूर्व॑म् । यद्विष॑माः स्तोमाः॑ ॥ २७ ॥

ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः । यावा॒न्प॒वमा॑नाः । अ॒न्तः श्ले॒षणं॑ त्वा अ॒न्यत् । यथ्स॒माः
प॒वमा॑नाः । तेना॒ऽसंश॑रः । तेन॑ यथापूर्वम् । आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टोमेन॒र्ध्नोति॑ । आ॒त्मना॒
पु॒ण्यो भ॑वति । प्र॒जा वा उ॒क्थानि॑ । प॒शव॑ उ॒क्थानि॑ । यदु॒क्थ्यो भ॑वत्यनु॒
सन्त॑त्यै ॥ २८ ॥

स्तोमाः पशव उक्थान्येकं च॥ _____ [७]

उप॑ त्वा जा॒मयो॒ गिर॒ इति॑ प्रति॒पद्भव॑ति । वा॒ग्वै वा॒युः । वा॒च ए॒वैषोऽभि॑षेकः ।
सर्वा॑सा॒मेव॒ प्र॒जाना॑ं सू॒यते॑ । सर्वा॑ ए॒नं प्र॒जा राजे॑ति वदन्ति । ए॒तमु॒ त्यन्द॑श्च क्षिप॒
इत्या॑ह । आ॒दि॒त्या वै प्र॒जाः । प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सू॒यते॑ । यन्ति॒ वा ए॒ते य॑ज्ञमु॒खात् ।

ये सम्भार्या अक्रन्॥२९॥

यदाह पवस्व वाचो अग्रिय इति। तेनैव यज्ञमुखान्नयन्ति। अनुष्टुक्प्रथमा भवति। अनुष्टुगुत्तमा। वाग्वा अनुष्टुक्। वाचैव प्रयन्ति। वाचोद्यन्ति। उद्वतीर्भवन्ति। उद्वद्वा अनुष्टुभो रूपम्। आनुष्टुभो राजन्यः॥३०॥

तस्मादुद्वतीर्भवन्ति। सौर्यनुष्टुगुत्तमा भवति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै। यो वै सवादेति। नैनः सव उपनमति। यः सामभ्य एति। पापीयान्सुषुवाणो भवति। एतानि खलु वै सामानि। यत्पृष्ठानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥३१॥

तैरेव सवान्नेति। यानि देवराजानां सामानि। तैरमुष्मिल्लोक ऋध्नोति। यानि मनुष्यराजानां सामानि। तैस्मिँल्लोक ऋध्नोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्नोति। देवल्लोके च मनुष्यलोके च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो भवति। एकविंशः केशवपनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो दशपेयः॥३२॥

विद्वा एकविंशः। राष्ट्रं सप्तदशः। विशं एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा

ए॒ष वि॒शां प्रि॒यः। वि॒शो हि म॑ध्य॒तोऽभि॑षि॒च्यते॑। यद्वा ए॑न॒म॒दो दि॑शोऽनु॒
व्या॒स्था॒पय॑न्ति। तथ्सु॑वर्गं लो॒कम॒भ्या रो॑हति। यद्वि॒मं लो॒कं न प्र॑त्यव॒रोह॑त्।
अ॒ति॒ज॒नं वे॒यात्। उ॒द्धा मा॑द्येत्। यदेष॑ प्र॒ती॒चीनः॑ स्तोमो॒ भव॑ति। इ॒ममे॒व तेन॑
लो॒कं प्र॑त्यव॒रोह॑ति। अथो॑ अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑त्यनु॒न्मादा॑य॥ ३३॥

अक्र॑न्नाज॒न्यो भव॑न्ति द॒श॒पयो॑ मा॒द्ये॒न्नोणि॑ च॥ [८]

इ॒यं वै रं॑ज॒ता। अ॒सौ हरि॑णी। यद्रु॒क्मौ भव॑तः। आ॒भ्यामे॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑
गृ॒ह्णाति॑। वरु॑णस्य॒ वा अ॑भि॒षि॒च्यमा॑न॒स्याऽऽपः॑। इन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ निर॑घ्नन्। तथ्सु॑वर्णं॒
हि॒र॑ण्यमभवत्। यद्रु॒क्मम॑न्त॒र्दधा॑ति। इन्द्रि॒यस्य॑ वी॒र्यस्या॑नि॒र्घाता॑य। श॒तमा॑नो भवति
श॒तक्ष॑रः। श॒तायुः॑ पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति तिष्ठ॑ति। आयु॑र्वै हि॒र॑ण्यम्।
आ॒युष्या॑ ए॒वैन॑म॒भ्यति॑ क्षरन्ति। तेजो॒ वै हि॒र॑ण्यम्। ते॒ज॒स्या ए॒वैन॑म॒भ्यति॑ क्षरन्ति।
वर्चो॒ वै हि॒र॑ण्यम्। वर्च॒स्या ए॒वैन॑म॒भ्यति॑ क्षरन्ति॥ ३४॥

श॒तक्ष॑रोऽष्टो च॥ [९]

अप्र॑तिष्ठि॒तो वा ए॒ष इत्या॑हुः। यो रा॑ज॒सूये॑न॒ यज॑त॒ इति॑। य॒दा वा

ए॒ष ए॒तेन॑ द्वि॒रात्रे॑ण॒ यज॑ते। अथ॑ प्र॒तिष्ठा॑। अथ॑ सं॒वत्स॒रमा॑प्नोति। याव॑न्ति
सं॒वत्स॒रस्या॑हो॒रात्रा॑णि। ताव॑न्तीरे॒तस्य॑ स्तो॒त्रीयाः॑। अ॒होरा॒त्रेष्वे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति।
अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ पूर्॒वम॑हर्भवति। अ॒ति॒रात्र॑ उत्त॑रम्॥३५॥

नानै॒वाहो॑रा॒त्रयोः॑ प्र॒ति तिष्ठ॑ति। पौ॒र्ण॒मास्यां॑ पूर्॒वम॑हर्भवति। व्य॑ष्टका॒यामुत्त॑रम्।
नानै॒वार्ध॑मा॒सयोः॑ प्र॒ति तिष्ठ॑ति। अ॒मा॒वा॒स्यायां॑ पूर्॒वम॑हर्भवति। उ॒द्दृष्ट॑ उत्त॑रम्। नानै॒व
मा॒सयोः॑ प्र॒ति तिष्ठ॑ति। अथो॒ खलु॑। ये ए॒व सं॒मान॑प॒क्षे पु॑ण्या॒हे स्याता॑म्। तयोः॑
का॒र्यं प्र॑ति॒ष्ठित्यै॑॥३६॥

अ॒प॒श॒व्यो द्वि॒रात्र॑ इत्या॑हुः। द्वे ह्ये॑ते छ॒न्दसी॑। गा॒य॒त्रं च॒ त्रैष्टु॑भं च।
जग॑तीम॒न्तर्य॑न्ति। न तेन॑ जग॑ती कृ॒तेत्या॑हुः। यदे॑नान्तृ॒तीय॑स॒वने॑ कुर्व॑न्तीति।
य॒दा वा ए॒षाऽही॑न॒स्याह॑र्भव॑ते। सा॒हस्य॑ वा॒ स॒वन॑म्। अथै॒व जग॑ती कृ॒ता।
अथ॑ प॒श॒व्यः। व्यु॑ष्टि॒र्वा ए॒ष द्वि॒रात्रः॑। य ए॒वं वि॒द्वान्द्वि॒रात्रे॑ण॒ यज॑ते। व्यै॒वास्मा॑
उच्छ॑ति। अथो॒ तम॑ ए॒वाप॑ ह॒ते। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑म॒न्त॒त आ ह॑रति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑।

दे॒वता॑स्वे॒व प्रति॑ तिष्ठति॥३७॥

उत्त॑रं प्रति॑ष्ठित्ये पश॑व्यः सु॒त च॑॥ [१०]

वरु॑णस्य जा॒मि वा ई॒श्वर आ॑ग्नेयमिन्द्र॑स्य यन्नि॒ष्वग्नि॑ष्टोममु॒प त्वे॒यं वै रं॑जताऽप्रति॑ष्ठितो दश॑॥१०॥

वरु॑णस्य यद॒ग्निभ्यां॑ यन्नि॒षु तस्मा॑दुद्व॑तीः सु॒तत्रिं॑शत्॥३७॥

वरु॑णस्य प्रति॑ तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै स॒त्रमा॑सत। तेषां पृश्नि॑र्धर्म॒धुगा॑सीत्। सर्जी॑षेणाजीवत्। तेऽब्रुवन्।
कस्मै॒ नु स॒त्रमा॑स्महे। येऽस्या ओष॑धीर्न॒ जनया॑म् इति॑। ते दि॒वो वृष्टि॑मसृजन्त।
याव॑न्तः स्तो॒का अ॒वाप॑द्यन्त। ताव॑ती॒रोष॑धयोऽजायन्त। ता जा॒ताः पि॒तरो॑
वि॒षेणा॑लिम्पन्॥१॥

तासां॑ ज॒ग्ध्वा रु॒प्यन्त्यै॑त्। तेऽब्रुवन्। क इ॒दमि॒त्थम॑क॒रिति॑। व॒यं
भा॒ग॒धेय॑मिच्छ॒माना॒ इति॑ पि॒तरो॑ऽब्रुवन्। किं वो॑ भा॒ग॒धेय॑मिति॑। अ॒ग्नि॒होत्र॑
ए॒व नोऽप्य॒स्त्वित्य॑ब्रुवन्। तेभ्य॑ ए॒तद्भा॑ग॒धेयं॑ प्राय॑च्छन्। यद्धु॒त्वा नि॒मार्ष्टि॑। ततो॒ वै
त ओष॑धीरस्वदयन्। य ए॒वं वेद॑॥२॥

स्वद॑न्तेऽस्मा॒ ओष॑धयः। ते व॒त्समु॑पावा॑सृजन्। इ॒दं नो॑ ह॒व्यं प्रदा॑प॒येति॑।

सोऽब्रवीद्वरं वृणो। दशं मा रात्रीर्जातं न दोहन्। आसङ्ग्वं मात्रा सह चराणीति।
तस्माद्वत्सं जातं दश रात्रीर्न दुहन्ति। आसङ्ग्वं मात्रा सह चरति। वारिवृतः
ह्यस्य। तस्माद्वत्सं सः सृष्टधियं रुद्रो घातुकः। अति हि सन्धान्धयति॥३॥

अलिम्पन्वेद घातुक एकं च॥

[१]

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग उपास्त। सोऽस्य
प्रजाभिरपाक्रामत्। तमवरुरुत्समानोऽन्वैत्। तमवरुधं नाशक्रोत्। स तपोऽतप्यत।
सोऽग्निरुपांरमतातापि वै स्य प्रजापतिरिति। स रराटादुदमृष्ट॥४॥

तद्घृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः। ताभ्यैष्ठलक्ष्मी
प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट। तस्माद्रराटे केशा न सन्ति। तद्ग्नौ प्रागृह्णात्।
तद्विचिकित्सत्। जुह्वानी(३) मा हौषा(३)मिति। तद्विचिकित्सायै जन्मं। य एवं
विद्वान् विचिकित्सति॥५॥

वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्जुहूधीति। सोऽब्रवीत्। कस्त्वमसीति। स्वैव ते
वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोत्स्वाहेति। तत्स्वाहाकारस्य जन्मं। य एवः स्वाहाकारस्य

जन्म वेदं। क॒रोति॑ स्वा॒हाका॒रेण॑ वी॒र्यम्॑। यस्यै॒वं वि॒दुषः॑ स्वा॒हाका॒रेण॑ जु॒ह्वति॑॥६॥

भो॒गा॒यै॒वास्य॑ हु॒तं भ॑वति। तस्या॒ आहु॑त्यै पु॒रुष॑मसृजत। द्वितीयंमजुहोत्।
सोऽश्व॑मसृजत। तृतीयंमजुहोत्। स गाम॑सृजत। च॒तुर्थ॑मजुहोत्। सोऽवि॑मसृजत।
प॒ञ्चम॑मजुहोत्। सोऽजाम॑सृजत॥७॥

सोऽग्नि॑र॒बिभेत्। आहु॑तीभि॒र्वै माँऽऽप्रो॑तीति। स प्र॒जाप॑तिं पुनः प्रावि॑शत्।
तं प्र॒जाप॑तिरब्रवीत्। जाय॒स्वेति॑। सोऽब्र॑वीत्। किं भा॒ग॒धेय॑म॒भि ज॑निष्य॒ इति॑।
तुभ्य॑मे॒वेदः॑ हू॒याता॒ इत्य॑ब्रवीत्। स ए॒तद्भा॑ग॒धेय॑म॒भ्यजा॑यत। यद॑ग्निहोत्रम्॥८॥

तस्मा॑द॒ग्निहो॑त्रमुच्यते। तद्धू॒यमा॑नमादित्योऽब्र॑वीत्। मा हौ॑षीः। उ॒भयो॑र्वै
ना॒वेत॑दिति। सोऽग्नि॑र॒ब्रवीत्। क॒थं नौ॑ होष्य॒न्तीति॑। सा॒यमे॒व तुभ्य॑ जुहवन्।
प्रा॒तर्म॑ह्यमित्य॑ब्रवीत्। तस्मा॑द॒ग्नये॑ सा॒यः॑ हू॒यते। सू॒र्याय॑ प्रा॒तः॥९॥

आ॒ग्नेयी॒ वै रा॒त्रिः। ऐ॒न्द्रम॑हः। यदनु॑दिते॒ सूर्ये॑ प्रा॒तर्जु॑हुयात्। उ॒भय॑मे॒वाग्ने॒यः॑

स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते। अह्ना प्रति तिष्ठन्ति। यत्सायं जुहोति॥१०॥

प्रैव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्। तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते सूर्येऽग्निहोत्रं जुहोति॥११॥

प्रैव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्। अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसंतः। यस्तयोरन्यं राधयत्यन्यं ना उभौ वाव स तावृच्छतीति। अग्निं वावाऽऽदित्यः सायं प्र विशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे। उभे हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽऽदित्यमग्निरनु समारोहति। तस्माद्धूम एवाग्नेर्दिवा ददृशे। यदग्नये

सायं जुहुयात्। आ सूर्याय वृश्चेत्। यथ्सूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नये वृश्चेत्।
 देवताभ्यः समदं दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्येव सायं होतव्यम्।
 सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातः। तथोभाभ्यां सायं हूयते॥१३॥

उभाभ्यां प्रातः। न देवताभ्यः समदं दधाति। अग्निर्ज्योतिरित्याह। अग्निर्वै
 रेतोधाः। प्रजा ज्योतिरित्याह। प्रजा एवास्मै प्र जनयति। सूर्यो ज्योतिरित्याह।
 प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति। ज्योतिरग्निः स्वाहेत्याह। प्रजा एव प्रजाता
 अस्यां प्रतिष्ठापयति॥१४॥

तूष्णीमुत्तरामाहुतिं जुहोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यदुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्।
 यथाऽतिथये प्रद्वृताय शून्यायावस्थायाहार्यं हरन्ति। तादृगेव तत्। काऽऽह
 ततस्तद्भवतीत्याहुः। यथ्स न वेद। यस्मै तद्धरन्तीति। तस्माद्यदौषसं जुहोति।
 तदेव सम्प्रति। अथो यथा प्रार्थमौषसं परिवेवैष्टि। तादृगेव तत्॥१५॥

अमृष्टं विचिकिंशन्ति जुह्वत्यजामंसजताग्निहोत्रं सूर्याय प्रातर्जुहोति जुह्वति सम्यद्येते हूयते स्थापयति सम्प्रति द्वे च॥ [२]

रुद्रो वा ए॒षः। यद॒ग्निः। पत्नीं॑ स्था॒ली। यन्मध्ये॑ऽग्नेर॑धि॒श्रये॑त्। रुद्राय॑ पत्नीम॒पि
दध्यात्। प्र॒मायु॑का स्यात्। उदी॒चोऽङ्गारा॑न्नि॒रूह्या॑धि॒ श्रय॑ति। पत्न्यै॑ गोपी॒थाय॑।
व्य॑न्तान्करोति। तथा॑ पत्न्यप्र॒मायु॑का भवति॥१६॥

घ॒र्मो वा ए॒षोऽशान्तः॑। अह॑र॒हः प्र वृ॑ज्यते। यद॒ग्निहो॑त्रम्। प्रति॑षि॒ञ्चेत्प॒शुकाम॑स्य।
शान्तमि॑व हि प॒शव्यम्। न प्रति॑षि॒ञ्चेद्ब्र॒ह्मवर्च॑सकामस्य। समि॑द्धमि॒व हि
ब्र॒ह्मवर्च॑सम्। अथो॒ खलु॑। प्र॒तिषि॑च्यमे॒व। यत्प्र॑तिषि॒ञ्चति॥१७॥

तत्प॑श॒व्यम्। य॒ज्ञुहो॑ति। तद्ब्र॒ह्मवर्च॑सि। उ॒भय॑मे॒वाकः॑। प्रच्यु॑तं वा
ए॒तद॒स्माल्लो॒कात्। अ॒गतं॑ दे॒वलो॒कम्। यच्छ्रु॑तं ह॒विरन॑भिघारितम्। अ॒भि
द्यो॑तयति। अ॒भ्यैवैन॑द्धारयति। अथो॑ दे॒वत्रै॑वैन॑द्गमयति॥१८॥

पर्य॑ग्नि करोति। रक्ष॑सामप॒हत्यै। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑
मे॒ध्यत्वाय॑। यत्प्रा॒चीन॑मुद्वा॒सये॑त्। यज॑मानं शु॒चाऽर्प॑येत्। यद॑क्षिणा। पि॒तृदे॒वत्य॑
स्यात्। यत्प्र॒त्यक्॥१९॥

पत्नीः शुचाऽर्पयेत्। उदीचीनमुद्वासयति। एषा वै देवमनुष्याणां शान्ता दिक्।
तामेवैनदनूद्वासयति शान्त्यै। वर्त्म करोति। यज्ञस्य सन्तत्यै। निष्टपति। उपैव
तथ्स्तृणाति। चतुरुन्नयति। चतुष्पादः पशवः॥२०॥

पशून्वाव रुन्धे। सर्वान्पूर्णानुन्नयति। सर्वे हि पुण्यां राद्धाः। अनूच उन्नयति।
प्रजायां अनूचीनत्वाय। अनूच्येवास्य प्रजाऽर्धुका भवति। सम्मृशति व्यावृत्त्यै।
नाहोष्यन्नुप सादयेत्। यदहोष्यन्नुपसादयेत्। यथाऽन्यस्मां उपनिधाय॥२१॥

अन्यस्मै प्रयच्छति। तादृगेव तत्। आऽस्मै वृश्चेत। यदेव गार्हपत्येऽधि-
श्रयति। तेन गार्हपत्यं प्रीणाति। अग्निरबिभेत्। आहुतयो माऽत्येष्यन्तीति। स
एतां समिधमपश्यत्। तामाऽधत्त। ततो वा अग्नावाहुतयोऽधियन्त॥२२॥

यदेनं समयच्छत्। तथ्समिधः समित्वम्। समिधमा दधाति। समेवैनं
यच्छति। आहुतीनां धृत्यै। अथो अग्निहोत्रमेवेध्मवत्करोति। आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदेकां समिधमाधाय द्वे आहुती जुहोति। अथ कस्यां

स॒मिधिं द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोतीति॥२३॥

यद्वे समिधा॑वा द॒ध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। एका॑ः समिधमा॒धाय॑। यजु॑षा-
ऽन्यामाहु॑तिं जुहोति। उ॒भे ए॒व स॒मिद्व॑ती आहु॑ती जुहोति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति।
आदी॑तायां जुहोति। समि॑द्धमिव॒ हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। अथो॒ यथाऽति॑थिं॒ ज्योति॑ष्कृत्वा
प॑रि वेवे॑ष्टि। ता॒दृगे॒व तत्। च॒तुरु॑न्नयति। द्विर्जु॑होति। तस्मा॑द्वि॒पाच्चतु॑ष्पादमत्ति।
अथो॑ द्वि॒पद्ये॒व चतु॑ष्पदः प्रति॑ष्ठापयति॥२४॥

भवति॑ प्रति॒ष्ठति॑ गमयति॑ प्रत्यक्प॒शवं॑ उपनि॒धाय॑भि॒यन्तेति॑ तच्च॒त्वारि॑ च॥ [३]

उ॒त्तरा॑व॒तीं वै दे॒वा आहु॑तिमजु॒हवुः। अवा॑चीमसु॒राः। ततो॑ दे॒वा अ॒भवन्।
परा॑ऽसु॒राः। यं का॒मये॑त् वसी॒यान्थ॒स्यादि॑ति। कनी॑य॒स्तस्य॒ पूर्वं॑ हु॒त्वा। उत्त॑रं
भूयो॑ जुहुयात्। ए॒षा वा उ॑त्तराव॒त्याहु॑तिः। तान्दे॒वा अ॑जुहवुः। तत॒स्तेऽभ॑वन्॥२५॥

यस्यै॒वं जुह॑ति। भव॑त्ये॒व। यं का॒मये॑त् पापी॒यान्थ॒स्यादि॑ति। भूय॒स्तस्य॒ पूर्वं॑ हु॒त्वा। उत्त॑रं कनी॒यो जुहु॑यात्। ए॒षा वा अवा॑च्याहु॑तिः। तामसु॒रा अ॑जुहवुः। तत॒स्ते
परा॑ऽभवन्। यस्यै॒वं जुह॑ति। परै॒व भ॑वति॥२६॥

हुत्वोपं सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं प्रतीक्षते।
 अननुध्यायिनमेवैनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्।
 यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा अग्निहोत्रस्य स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां
 यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥२७॥

यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। अतिहाय पूर्वमाहुतिं जुहोति। यज्ञस्थाणुमेव परि वृणक्ति।
 अथो भ्रातृव्यमेवास्वाऽति क्रामति। अवाचीनः सायमुपमार्ष्टि। रेत एव तदधाति।
 ऊर्ध्वं प्रातः। प्र जनयत्येव तत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। चतुरुन्नयति॥२८॥

द्विर्जुहोति। अथ कं द्वे आहुती भवतु इति। अग्नौ वैश्वानुर इति ब्रूयात्। एष
 वा अग्निर्वैश्वानुरः। यद्वाह्मणः। हुत्वा द्विः प्राश्नाति। अग्नावेव वैश्वानुरे द्वे आहुती
 जुहोति। द्विर्जुहोति। द्विर्निमार्ष्टि। द्विः प्राश्नाति॥२९॥

षट्त्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं
 देवत्यमग्निहोत्रमिति। वैश्वदेवमिति ब्रूयात्। यद्यजुषा जुहोति। तदैन्द्राग्रम्।

यत्तूष्णीम्। तत्प्राजापत्यम्॥३०॥

यन्निमार्ष्टि। तदोषधीनाम्। यद्वितीयम्। तत्पितृणाम्। यत्प्राश्नाति।
तद्गर्भाणाम्। तस्माद्गर्भा अनंश्जन्तो वर्धन्ते। यदाचामति। तन्मनुष्याणाम्।
उदङ्घ्र्यावृत्याचामति॥३१॥

आत्मनो गोपीथाय। निर्णेनेक्ति शुद्धौ। निष्टपति स्वगाकृत्यै। उद्दिशति।
सप्तर्षीनेव प्रीणाति। दक्षिणा पर्यावर्तते। स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते।
तस्मादक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरः। अथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते।
हुत्वोप समिन्धे॥३२॥

ब्रह्मवर्चसस्य समिद्धौ। न बर्हिरनु प्र हरेत्। असङ्स्थितो वा एष यज्ञः।
यदग्निहोत्रम्। यदनु प्रहरेत्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्। तस्मान्नानु प्रहृत्यम्। यज्ञस्य
सन्तत्यै। अपो नि नयति। अवभृथस्यैव रूपमकः॥३३॥

अभ्वन्भवति जुहुयान्नयति मार्ष्टि द्विः प्राश्नाति प्राजापत्यमाचामतीत्येकः॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं प्रायणमग्निहोत्रमिति।
 वत्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्। अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य पृथिवी सदः।
 अन्तरिक्षमाग्नीद्धम्। द्यौरहविर्धानम्। दिव्या आपः प्रोक्षणयः। ओषधयो
 बर्हिः॥ ३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः। यजमानः पशुः। समुद्रो-
 ऽवभृथः। संवत्सरः स्वंगाकारः। तस्मादाहिताग्नेः सर्वमेव बर्हिष्यं दत्तं भवति।
 यत्सायं जुहोति। रात्रिमेव तेन दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥ ३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा। यावन्तो वै
 देवा अहुतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं सर्वस्यैव संमवदायां जुहवुः।
 तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्निति। यत्सायं जुहोति।
 रात्रिया एव तद्धुताद्याय॥ ३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय।

यत्ततोऽश्नाति। हुतमेव तत्। द्वयोः पयसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा नयति। योनावेव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्व्येव भवति। पयसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै पशूनव रुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि। इन्द्रियाव्येव भवति। यवाग्वां ग्रामकामस्यौषधा वै मनुष्याः। भागधेयेनैवास्मै सजातानव रुन्धे। ग्राम्येव भवति। अयंज्ञो वा एषः। योऽसामा॥३९॥

चतुरुन्नयति। चतुरक्षरं रथन्तरम्। रथन्तरस्यैष वर्णः। उपरीव हरति। अन्तरिक्षं वामदेव्यम्। वामदेव्यस्यैष वर्णः। द्विर्जुहोति। द्व्यक्षरं बृहत्। बृहत् एष वर्णः। अग्निहोत्रमेव तथ्सामन्वत्करोति॥४०॥

यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्।
उन्नीयोप सादयति। पृथिवीमेव प्रीणाति। होष्यन्नुपसादयति। अन्तरिक्षमेव
प्रीणाति। हुत्वोप सादयति। दिवमेव प्रीणाति। एता वा अग्निहोत्रस्योपसदः॥४१॥

य एवं वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्। यो वा
अग्निहोत्रस्याश्रावितं प्रत्याश्रावितुं होतारं ब्रह्माणं वषट्कारं वेद। तस्य त्वेव
हुतम्। प्राणो वा अग्निहोत्रस्याश्रावितम्। अपानः प्रत्याश्रावितम्। मनो होता।
चक्षुर्ब्रह्मा। निमेषो वषट्कारः॥४२॥

य एवं वेद। तस्य त्वेव हुतम्। सायं यावानश्च वै देवाः प्रातर्यावाणश्चाग्निहोत्रिणो
गृहमागच्छन्ति। तान् यन्न तर्पयेत्। प्रजयाऽस्य पशुभिर्वि तिष्ठेरन्। यत्तर्पयेत्।
तृप्ता एनं प्रजया पशुभिस्तर्पयेयुः। सजूर्देवैः सायं यावभिरिति सायं
सम्मृशति। सजूर्देवैः प्रातर्यावभिरिति प्रातः। ये चैव देवाः सायं यावानो ये च
प्रातर्यावाणः॥४३॥

तानेवोभयाऽस्तर्पयति। त ए॑नं तृ॒प्ताः प्र॒जया॑ प॒शुभि॑स्तर्पयन्ति। अ॒रु॒णो
हं स्मा॒हौप॑वेशिः। अ॒ग्नि॒होत्र॑ ए॒वाह॑ꣳ सा॒यं प्रा॑त॒र्वज्रं॑ भ्रातृ॒व्येभ्यः॑ प्र ह॑रामि।
तस्मा॑न्मत्पापी॒याꣳसो भ्रातृ॑व्या इति॑। च॒तुरु॑न्नयति। द्वि॒र्जुहो॑ति। स॒मिथ्सं॑समी।
स॒प्तप॑दा श॒क्र॒री। शा॒क्र॒रो वज्रः॑। अ॒ग्नि॒होत्र॑ ए॒व तथ्सा॑यं प्रा॑त॒र्वज्रं॑ यज॑मानो
भ्रातृ॑व्याय॒ प्र ह॑रति। भ॒व॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति॥४४॥

ब॒र्हिः प्रा॑त॒रहु॑ताद्याय॒ जाय॑ते रु॒न्धेऽस्मा॑ क॒रोत्ये॒ता वा अ॑ग्निहोत्रस्या॑प॒सदो॑ वष॒ट्कारश्च॑ प्रा॒त॒र्यावा॑णो वज्र॒स्त्रीणि॑ च॥ ————— [५]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यताऽऽत्म॒न्वन्मे॑ जाये॒तेति॑। सोऽजु॑होत्। तस्या॑ऽऽत्म॒न्वद॑जायत।
अ॒ग्नि॒र्वायु॑रा॒दित्यः॑। ते॑ऽब्रुवन्। प्र॒जाप॑तिरहौषीदात्म॒न्वन्मे॑ जाये॒तेति॑। तस्य॑
व॒यम॑जनिष्महि। जाय॑तान्न आत्म॒न्वदिति॑ ते॑ऽजु॒हवुः। प्रा॒णाना॑म॒ग्निः। त॒नुवै
वा॒युः॥४५॥

चक्षु॑ष आ॒दित्यः॑। तेषा॑ꣳ हु॒ताद॑जायत॒ गौरे॒व। तस्यै॑ प॒यसि॑ व्याय॑च्छन्त। मम॑
हु॒ताद॑जनि॒ ममे॑ति। ते प्र॒जाप॑तिं प्र॒श्न॑मा॒यन्। स आ॑दि॒त्योऽग्नि॑म॒ब्रवी॑त्। य॒त॒रो नौ
जया॑त्। तन्नौ॑ स॒हास॑दिति॑। कस्यै॑ कोऽहौ॑षी॒दिति॑ प्र॒जाप॑तिरब्रवी॒त्कस्यै॑ क॒ इति॑।

प्राणानामहमित्यग्निः ॥ ४६ ॥

तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेरहुतादजनीति। तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एवं वेद गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति। अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति ॥ ४७ ॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति। यदेव गार्हपत्ये-
ऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्ववान्। तेन त्वां प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्ये-
ऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्ववति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः सृजमानः।
अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सोऽन्यदालम्भ्यमवित्त्वा ॥ ४८ ॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्। सोऽमुमादित्यमात्मनो निरमिमीत।
तं हुत्वा पराङ्मर्यावर्तत। ततो वै स मृत्युमपाजयत्। अपं मृत्युं जयति। य एवं
वेद। तस्माद्यस्यैवं विदुषः। उतैकाहमुत द्वहं न जुहति। हुतमेवास्य भवति। असौ

ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुर्वै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥ [६]

रौ॒द्रं ग॒विः। वा॒य॒व्यं॑मु॒प॑सृष्टम्। आ॒श्वि॒नं दु॒ह्य॒मा॒नम्। सौ॒म्यं दु॒ग्ध॒म्। वा॒रु॒णम॑धि॒
श्रि॒तम्। वै॒श्व॒दे॒वा भि॒न्द॒वः। पौ॒ष्ण॒मु॒द॒न्त॒म्। सा॒र॒स्व॒तं वि॒ष्य॒न्द॒मा॒नम्। मै॒त्रं श॒रः।
धा॒तुरु॒द्वा॑सि॒तम्। बृ॒ह॒स्प॒ते॒रु॒न्नी॑तम्। स॒वि॒तुः प्र॒क्रा॑न्तम्। द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यं हि॒य॒मा॑णम्।
ऐ॒न्द्रा॒ग्न॒मु॒प॑स॒न्नम्। अ॒ग्नेः पूर्वा॑ऽऽहु॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रु॒त्तरा॑। ऐ॒न्द्रं हु॑तम्॥५०॥

उद्वासितं सप्त च॥ [७]

द॒क्षि॒ण॒त उ॒पं सृ॑जति। पि॒तृ॒लो॒कमे॒व ते॒न ज॑यति। प्रा॒ची॒मा व॑र्तयति। दे॒व॒लो॒कमे॒व
ते॒न ज॑यति। उ॒दी॒ची॒मा॒वृ॒त्य दोग्धि॑। म॒नु॒ष्य॒लो॒कमे॒व ते॒न ज॑यति। पूर्वा॑ दु॒ह्या॒ज्ये॑ष्ठस्य
ज्यै॑ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो वा॑ ग॒त॒श्रीः स्या॑त्। अ॒प॒रौ दु॒ह्या॒त्क॒नि॒ष्ठस्य॑ का॒नि॒ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो
वा॑ बु॒भू॒षे॑त्॥५१॥

न सं मृ॑शति। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॑त्त्यै। वा॒य॒व्यं वा॑ ए॒तदु॒प॑सृष्टम्।
आ॒श्वि॒नं दु॒ह्य॒मा॒नम्। मै॒त्रं दु॒ग्ध॒म्। अ॒र्य॒म्ण उ॑द्वा॒स्य॒मा॒नम्। त्वा॒ष्ट्रमु॒न्नी॑य॒मा॒नम्।

बृहस्पतेरुन्नीतम्। सवितुः प्रक्रान्तम्। द्यावापृथिव्यः ह्रियमाणम्॥५२॥

ऐन्द्राग्रमुप सादितम्। सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्यो जुहोति। योऽग्निहोत्रं जुहोति। यथा खलु वै धेनुं तीर्थे तर्पयति। एवमग्निहोत्री यजमानं तर्पयति। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। प्र सुवर्गं लोकं जानाति। पश्यति पुत्रम्। पश्यति पौत्रम्। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुह्वति। य उ चैनदेवं वेद॥५३॥

बुभूयेद्वियमाणं जायते द्वे च॥

[८]

त्रयो वै प्रैयमेधा आसन्। तेषां त्रिरेकोऽग्निहोत्रमजुहोत्। द्विरेकः। सकृदेकः। तेषां यस्मिन्नुजुहोत्। स ऋचाऽजुहोत्। यो द्विः। स यजुषा। यः सकृत्। स तूष्णीम्॥५४॥

यश्च यजुषाऽजुहोद्यश्च तूष्णीम्। तावुभावाध्रुताम्। तस्माद्यजुषाऽऽहुतिः पूर्वा होतव्या। तूष्णीमुत्तरा। उभे एवर्धी अव रुन्धे। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायं जुहोति। रेत एव तदधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातः। रेत

एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य हितं न प्र जायते॥५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुतं५ सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीय प्राङ्मुदाद्रवेत्। स
उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा ताम्येत्। अथ भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै
भूतः। तमेवोपासरत्। स एवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥५६॥

तूष्णीं जायते यजमानः॥ _____ [९]

यदग्निमुद्धरति। वसंवस्तरह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।
वसुष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। निहितो धूपायच्छेते। रुद्रास्तरह्यग्निः। तस्मिन्
यस्य तथाविधे जुहति। रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। प्रथममिध्ममर्चिरा
लभते। आदित्यास्तरह्यग्निः॥५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। सर्व
एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे देवास्तरह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे
जुहति। विश्वेष्वेवास्य देवेष्वग्निहोत्रं हुतं भवति। नितरामर्चिरुपावैति लोहिनीकेव

भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। इन्द्रं एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदेति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। प्रजापतावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अय्यूहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। ब्रह्मन्नेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वादित्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रं प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उ चैनदेवं वेद॥५९॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निर्इन्द्रं एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निर्हितः प्रथमं सर्वं एव नितरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्वष्टौ॥)=[१०]

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः सत्यम्। अग्निमेव तदादित्येन सायं परिषिञ्चति। अग्निनाऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे भवतः। तावदस्य लोकस्य। नार्तिर्न रिष्टिः। नान्तो न पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उचैनदेवं वेद॥६०॥

अस्ति द्वे चं॥

[११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निं रुद्र उतुरावर्तौ ब्रह्मवादिनौऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वद्रौद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो वै यदग्निमृतं त्वां सत्येनेकादश॥११॥
 अङ्गिरसः प्रैव तेनं पशूनेव यन्निमार्ष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतः पृष्टिः॥६०॥
 अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारमपश्यत्। तं मनसा-
ऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टा
अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स
दशहोतारं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजा-
पतेराप्त्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। न्यूनया जुहोति।
न्यूनाद्धि प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत। यस्मादेव योनेः
प्रजापतिः प्रजा असृजत। तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते।
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो भवति। प्रजानां सृष्टानां
धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं पुरेत्य। दर्भस्तम्बमुद्ग्रथ्य। ब्राह्मणं दक्षिणतो निषाद्य। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत।
एतद्वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं
प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति। दर्भस्तम्बमुद्ग्रथ्य व्याचष्टे॥४॥

अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः। अग्नित्येव व्याचष्टे। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते।
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येवैनं यशं ऋच्छति। ईश्वरन्तं
यशोर्तोरित्याहुः। यस्यान्ते व्याचष्ट इति। वरस्तस्मै देयः। यदेवैनं तत्रोपनमति।
तदेवाव रुन्धे॥५॥

अग्निमादधानो दशहोत्राऽरणिमव दध्यात्। प्रजातमेवैनमा धत्ते। तेनैवोद्धृत्याग्निहोत्रं
जुहुयात्। प्रजातमेवैनञ्जुहोति। हविर्निर्वप्स्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। प्रजातमेवैनं
निर्वपति। सामिधेनीरनुवक्ष्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य
प्रतनुते। अथो यज्ञो वै दशहोता। यज्ञमेव तनुते॥६॥

अभिचरं दशहोतारं जुहुयात्। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी।

सप्राणमेवैनमभि चरति। एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्। यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति।
तदभि चरति। स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वा अस्यै निर्ऋतिगृहीतम्।
निर्ऋतिगृहीत एवैनं निर्ऋत्या ग्राहयति। यद्वाचः क्रूरम्। तेन वर्षद्वरोति। वाच
एवैनं क्रूरेण प्र वृश्चति। ताजगार्तिमार्च्छति॥७॥

दशहोता सृष्ट्या ऋच्छेद्याचष्टे रुन्ध एव तनुते निर्ऋतिगृहीतं पञ्च च॥_____ [१]

प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति। स एतं चतुर्होतारमपश्यत्।
तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स दर्शपूर्णमासाव-
सृजत। तावस्मात्सृष्टावपाक्रामताम्। तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्।
दर्शपूर्णमासावालभमानः। चतुर्होतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये जुहुयात्।
दर्शपूर्णमासावेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥८॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सोऽकामयत चातुर्मास्यानि
सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो
वै स चातुर्मास्यान्यसृजत। तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि ग्रहेणागृह्णात्।

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥

पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। चातुर्मास्यान्येव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां सृष्टानां धृत्यै। सौऽकामयत पशुबन्धं सृजेयेति। स एतं षड्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स पशुबन्धमसृजत। सौस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्होतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य धृत्यै। सौऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सौस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरं सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो वै यज्ञो न प्राभवत्।

तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यथ्संम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यथ्संम्भारा भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै।
आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं वा आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञं सम्भृत्य
प्र तनुते। अयंज्ञो वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे।
यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै पत्नीनामायतनम्। स्व
एवैना आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्त्यद्वं॥

[२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स त्रिवृतं स्तोममसृजत।
तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत उदतृणत्। तौ पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं देवा
अन्वसृज्यन्त। अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत्
वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यं कामयेत् पापीयान्त्स्यादिति।
तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः।

प्रजापतिर्वै दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता। षड्होता सप्तहोता। ऋतवः
संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशव इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं वेद। बहोरेव
भूयान्भवति। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्।
इन्द्रं नो जनयेति। सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं
जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्। जायस्वेति।
सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। ऋतून्त्संवत्सरम्। प्रजाः
पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तं चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आज्ञायतेति। स
चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते।
जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरं हि
देवा एतयाऽऽहुत्या प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं

पूर्वे सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वे सुवर्गं लोकमायन्। यः सुवर्गकामः स्यात्। स पञ्चहोतारं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीध्रे जुहुयात्। संवत्सरो वै पञ्चहोता। संवत्सरः सुवर्गो लोकः। संवत्सर एवर्तुषु प्रतिष्ठाय। सुवर्गं लोकमेति। तेऽब्रुवन्नङ्गिरस आदित्यान्॥१९॥

क्व स्थ। क्व वः सद्ध्यो हव्यं वक्ष्याम इति। छन्दः स्वित्यब्रुवन्। गायत्रियां त्रिष्टुभि जगत्यामिति। तस्माच्छन्दः सु सद्ध्य आदित्येभ्यः। आङ्गीरसीः प्रजा हव्यं वहन्ति। वहन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं वेद। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एतस्मिन्वा एष श्रितः। एतस्मिन्प्रतिष्ठितः। य एवमेतं श्रितं प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥२०॥

स्यादिति संवत्सरो जनयध्वमितीत्यब्रवीत्पूर्वं इत्यादित्यानुतवः षट्॥

[३]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतं दशहोतारमपश्यत्। तेन दशधाऽऽत्मानं

विधायां दशहोत्राऽतप्यत। तस्य चित्तिः सुगासीत्। चित्तमाज्यम्। तस्यैतावत्येव वागासीत्। एतावान् यज्ञक्रतुः। स चतुर्होतारमसृजत। सोऽनन्दत्॥२१॥

असृक्षि वा इममिति। तस्य सोमो हविरासीत्। स चतुर्होत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्। स भूमिमसृजत। अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ यजूंषि। स द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥

सोऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स तृतीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्। स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा व्याहृतीः प्रजाता वेद॥२३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत। स हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्ते हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्रत्यङ्मुखाधत। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥२४॥

तद्दुर्वर्णः५ हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। स द्वितीयमतप्यत।
सोऽताम्यत्। स प्राड्बाधत। स देवानसृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तथ्सुवर्णः५
हिरण्यमभवत्। तथ्सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव५ सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म
वेद॥२५॥

सुवर्ण आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मात्सुवर्णः५ हिरण्यं भार्यम्।
सुवर्ण एव भवति। ऐनं प्रियं गच्छति नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स सप्तहोत्रैव
सुवर्णं लोकमैत्। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदत। त्रयस्त्रिंशेन
प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन रुचंमधत्॥२६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्सोमैर्न यजते। सप्तहोत्रैव सुवर्णं लोकमैति।
त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यान्प्राणुदते। त्रयस्त्रिंशेन प्रति तिष्ठति।
एकविंशेन रुचं धत्ते। सप्तदशेन प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न निरुह्यः।
प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते प्रजात्यै॥२७॥

अनन्दद्वय इति व्याहरद्वेदासीद्वेदाथत् प्रजातैः॥

[४]

दे॒वा वै वरु॑णमयाजयन्। स यस्यै॑यस्यै दे॒वता॑यै दक्षि॑णामनयत्। ताम॑व्हीनात्।
तैऽब्रु॑वन्। व्या॒वृत्य॑ प्रति॑गृह्णाम। तथा॑ नो दक्षि॑णा न व्ले॑ष्यतीति। ते व्या॒वृत्य॑
प्रत्य॑गृह्णन्। ततो॑ वै तान्दक्षि॑णा नाव्ही॑नात्। य एवं वि॒द्वान्व्या॒वृत्य॑ दक्षि॑णां
प्रति॑गृह्णाति। नैनं॑ दक्षि॑णा व्हीनाति॥२८॥

राजा॑ त्वा वरु॑णो नयतु दे॒वि दक्षि॑णेऽग्नये॑ हिर॑ण्यमित्या॑ह। आ॒ग्नेयं॑ वै
हिर॑ण्यम्। स्वयै॑वैन॑दे॒वता॑या प्रति॑गृह्णाति। सोमा॑य वा॒स इत्या॑ह। सौ॒म्यं वै वा॒सः।
स्वयै॑वैन॑दे॒वता॑या प्रति॑गृह्णाति। रु॒द्राय॑ गा॒मित्या॑ह। रौ॒द्री वै गोः। स्वयै॑वैना॑ दे॒वता॑या
प्रति॑गृह्णाति। वरु॑णायाश्च॒मित्या॑ह॥२९॥

वा॒रु॒णो वा अश्वः॑। स्वयै॑वैनं॑ दे॒वता॑या प्रति॑गृह्णाति। प्र॒जाप॑तये॒ पुरु॑ष॒मित्या॑ह।
प्र॒जा॒प॒त्यो वै पुरु॑षः। स्वयै॑वैनं॑ दे॒वता॑या प्रति॑ गृह्णाति। मन॑वे तल्प॒मित्या॑ह। मा॒न॒वो
वै तल्पः॑। स्वयै॑वैनं॑ दे॒वता॑या प्रति॑ गृह्णाति। उ॒त्ता॒नाया॑ङ्गीर॒सायान् इत्या॑ह। इ॒यं वा
उ॒त्ता॒न आ॑ङ्गीर॒सः॥३०॥

अ॒न॒यै॒वैन॒त्प्र॒ति॒ गृ॒ह्णा॒ति॒। वै॒श्वान॒र्य॒र्चा रथं॒ प्र॒ति॒ गृ॒ह्णा॒ति॒। वै॒श्वान॒रो वै दे॒वत॑या॒ रथः॑।
 स्व॒यै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ प्र॒ति॒ गृ॒ह्णा॒ति॒। तेना॑मृ॒त॒त्वम॑श्या॒मित्या॑ह। अ॒मृत॑मे॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते।
 वयो॑ दा॒त्र इत्या॑ह। वयं॑ ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा। सु॒व॒र्गं लो॒कं ग॑मयति। मयो॒ मह्य॑मस्तु
 प्र॒ति॒ग्रही॒त्र इत्या॑ह॥३१॥

यद्वै शि॒वम्। तन्म॑यः। आ॒त्मन॑ ए॒वैषा॑ प॒री॒तिः। क इ॒दं कस्मा॑ अदा॒दित्या॑ह।
 प्र॒जाप॑तिर्वै कः। स प्र॒जाप॑तये ददाति। कामः॒ कामा॑येत्या॒ह। कामे॑न॒ हि ददा॑ति।
 कामे॑न॒ प्र॒ति॒गृ॒ह्णा॒ति॒। कामो॑ दा॒ता कामः॑ प्र॒ति॒ग्रही॒तेत्या॑ह॥३२॥

कामो॒ हि दा॒ता। कामः॑ प्र॒ति॒ग्रही॒ता। कामः॑ स॒मु॒द्रमा॑वि॒शेत्या॑ह। स॒मु॒द्र इ॒व हि
 कामः॑। ने॒व हि काम॑स्यान्तोऽस्ति। न स॒मु॒द्रस्य॑। कामे॑न॒ त्वा प्र॒ति॒गृ॒ह्णा॒मीत्या॑ह।
 येन॒ कामे॑न॒ प्र॒ति॒गृ॒ह्णा॒ति॒। स ए॒वैन॑म॒मुष्मि॑ल्लो॒के काम॑ आ॒गच्छ॑ति। कामै॒तत्त ए॒षा
 ते॑ काम॑ दक्षिणेत्या॒ह। काम॑ ए॒व तद्य॑ज॒मानो॑ऽमुष्मि॑ल्लो॒के दक्षि॑णामिच्छति। न
 प्र॒ति॒ग्रही॒तरि॑। य ए॒वं वि॒द्वान्दक्षि॑णां प्र॒ति॒गृ॒ह्णा॒ति॒। अ॒नृ॒णामे॒वैनां॑ प्र॒ति॒ गृ॒ह्णा॒ति॒॥३३॥

हीनात्यश्वमित्याहाङ्गिरसः प्रतिग्रहीत्र इत्याह प्रतिग्रहीतेत्याह दक्षिणेत्याह चत्वारि च॥ [५]

अन्तो वा एष यज्ञस्य। यदशममहः। दशमेऽहन्त्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुवन्ति।
यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। अन्नाद्यमव रुन्धते। तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रयं इमे लोकाः।
एभ्य एव लोकेभ्योऽन्नाद्यमव रुन्धते। पृश्निर्वतीर्भवन्ति। अन्नं वै पृश्नि॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति। मनसा प्रति हरति। मन
इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। देवा वै सर्पाः। तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञिया
ऋग्भिः स्तुवन्ति। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुर्होतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै। अन्तो वा एष यज्ञस्य।
यदशममहः। एतत्खलु वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। दशमेऽहंश्चतुर्-
होतृन्व्याचष्टे। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। परमं देवानां गुह्यं ब्रह्माव रुन्धे। तदेव प्रकाशं
गमयति॥३६॥

तदेनं प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति। वाचं यच्छति। यज्ञस्य

धृत्यै॑। य॒ज॒मा॒न॒दे॒व॒त्यं॑ वा अहः॑। भ्रा॒तृ॒व्य॒दे॒व॒त्यां॑ रात्रिः॑। अ॒ह्ना रात्रिं॑ ध्यायेत्।
 भ्रा॒तृ॒व्य॒स्यै॒व त॒ल्लो॒कं वृ॑ङ्क्ते। यद्वि॒वा वाचं॑ वि॒सृ॒जेत्। अ॒हर्भ्रा॒तृ॒व्या॒योच्छि॑ःषेत्।
 यन्न॑क्तं वि॒सृ॒जेत्। रात्रिं॑ भ्रा॒तृ॒व्या॒योच्छि॑ःषेत्। अ॒धिवृ॑क्ष॒सूर्ये॑ वाचं॑ वि॒सृ॒जति॑।
 ए॒ताव॑न्तमे॒वास्मै॑ लो॒कमुच्छि॑ःषति। याव॑दादि॒त्योऽस्त॑मेति॥ ३७ ॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शिःषेत्पञ्च च॥

[६]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ताः सृ॒ष्टाः स॒मंश्लि॑ष्यन्। ता रू॒पेणा॑नु॒प्रावि॑शत्।
 तस्मा॑दाहुः। रू॒पं वै प्र॒जाप॑तिरिति॑। ता नाम्ना॑ऽनु प्रावि॑शत्। तस्मा॑दाहुः। ना॒म॒ वै
 प्र॒जाप॑तिरिति॑। तस्मा॑द॒प्यामि॑त्रौ सृ॒ङ्गत्य॑। नाम्ना॑ चेद॒ध्वये॑ते॥ ३८ ॥

मि॒त्रमे॒व भ॑वतः। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वासु॑रान॑सृजत। स इन्द्र॑मपि॒ नासृ॑जत। तं
 दे॒वा अ॑ब्रुवन्। इन्द्रं॑ नो ज॒नये॑ति। स आ॒त्मन्निन्द्र॑मपश्यत्। तम॑सृजत।
 तं त्रि॒ष्टुग्वी॑र्यं भू॒त्वाऽनु॑ प्रावि॑शत्। तस्य॑ वज्रः॑ पञ्चद॒शो हस्त॑ आप॑द्यत।
 तेनो॑द॒य्यासु॑रान॒भ्यभवत्॥ ३९ ॥

य एवं वेद। अ॒भि भ्रातृ॑व्यान्भवति। ते दे॒वा असुरैर्विजित्य॑। सु॒वर्गं लो॒कमा॑यन्।
तै॑ऽमुष्मिँ॑ल्लो॒के व्य॑क्षुध्यन्। तै॑ऽब्रुवन्। अ॒मुतः प्र॑दानं वा उ॒पजिजीवि॑मेति। ते
स॒प्तहो॑तारं य॒ज्ञं वि॒धाया॒यास्य॑म्। आ॒ङ्गीर॒सं प्राहि॑ण्वन्। ए॒तेना॒मुत्र॑ कल्पयेति॥४०॥

तस्य॒ वा इ॒यं क्लृ॑तिः। यद्वि॒दं किं च॑। य एवं वेद। कल्प॑तेऽस्मै। स वा अ॒यं
म॑नुष्येषु य॒ज्ञः स॒प्तहो॑ता। अ॒मुत्र॑ स॒द्भ्यो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं वह॑ति। य एवं वेद। उ॒पैनं
य॒ज्ञो न॑मति। सोऽम॑न्यत। अ॒भि वा इ॒मेऽस्मा॑ल्लो॒काद्मुं लो॒कं क॑मिष्यन्त॒ इति॑।
स वाच॑स्पते॒ हृदि॑ति॒ व्याह॑रत्। तस्मा॑त्पु॒त्रो हृद॑यम्। तस्मा॑द्स्मा॒ल्लो॒काद्मुं लो॒कं
नाभि॑ का॒मय॑न्ते। पु॒त्रो हि हृद॑यम्॥४१॥

ह्वयेते अभवत्कल्पयेतीति च॒त्वारि॑ च॥

[७]

दे॒वा वै चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञ॑म॒तन्व॑त। ते वि पा॒प्मना॒ भ्रातृ॑व्ये॒णाज॑यन्त। अ॒भि सु॒वर्गं
लो॒कम॑जयन्। य एवं वि॒द्वाश्चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञं त॑नुते। वि पा॒प्मना॒ भ्रातृ॑व्ये॒ण ज॑यते।
अ॒भि सु॒वर्गं लो॒कं ज॑यति। षड्ढो॑त्रा प्रायणीय॒मा सा॑दयति। अ॒मुष्मै॒ वै लो॒काय॑
षड्ढो॑ता। घ्नन्ति॒ खलु॒ वा ए॒तत्सोम॑म्। यद॑भिषुण्वन्ति॥४२॥

ऋजुधैवैनममुं लोकं गमयति। चतुर्होत्राऽऽतिथ्यम्। यशो वै चतुर्होता। यशं
 एवाऽऽत्मन्धत्ते। पञ्चहोत्रा पशुमुपसादयति। सुवर्ग्यो वै पञ्चहोता। यजमानः पशुः।
 यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति। ग्रहान्गृहीत्वा सप्तहोतारं जुहोति। इन्द्रियं वै
 सप्तहोता॥४३॥

इन्द्रियमेवाऽऽत्मन्धत्ते। यो वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयति। तृप्यति प्रजयां
 पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति। बहिष्पवमाने दशहोतारं व्याचक्षीत। माध्यं
 दिने पवमाने चतुर्होतारम्। आर्भवे पवमाने पञ्चहोतारम्। पितृयज्ञे षड्होतारम्।
 यज्ञायज्ञियस्य स्तोत्रे सप्तहोतारम्। अनुसवनमेवैनां स्तर्पयति॥४४॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति। देवा वै चतुर्होतृभिः
 सत्रमांसत। ऋद्धिपरिमितं यशंस्कामाः। तैऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्।
 सर्वेषान्नस्तथ्सहासदिति। सोमश्चतुर्होत्रा। अग्निः पञ्चहोत्रा। धाता षड्होत्रा॥४५॥

इन्द्रः सप्तहोत्रा। प्रजापतिर्दशहोत्रा। तेषां सोमः राजानं यशं आर्च्छत्।

तन्त्र्यकामयत। तेनापांक्रामत्। तेन प्रलायमचरत्। तं देवाः प्रैषैः प्रैषमैच्छन्।
तत्प्रैषाणां प्रैषत्वम्। निविद्भिर्न्यवेदयन्। तन्निविदां निवित्त्वम्॥४६॥

आप्रीभिरापुवन्। तदाप्रीणांमाप्रित्वम्। तमघ्नन्। तस्य यशो व्यगृह्णत। ते ग्रहा
अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्। यस्यैवं विदुषो ग्रहा गृह्यन्ते। तस्य त्वैव गृहीताः।
तैऽब्रुवन्। यो वै नः श्रेष्ठोऽभूत्॥४७॥

तमवधिष्म। पुनरिमं सुवामहा इति। तं छन्दोभिरसुवन्त। तच्छन्दसां
छन्दस्त्वम्। साम्ना समानयन्। तत्साम्नः सामत्वम्। उक्थैरुदस्थापयन्।
तदुक्थानामुक्थत्वम्। य एवं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥४८॥

सर्वमायुरेति। सोमो वै यशः। य एवं विद्वान्त्सोममागच्छति। यश एवैनमृच्छति।
तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न। तावुभौ सोममार्गच्छतः। सोमो हि यशः। तं
त्वाऽव यश ऋच्छतीत्याहुः। यः सोमे सोमं प्राहेति। तस्मात्सोमे सोमः प्रोच्यः।
यश एवैनमृच्छति॥४९॥

इदं वा अग्रे नैव किं च नाऽऽसीत्। न द्यौरासीत्। न पृथिवी। नान्तरिक्षम्। तदसदेव सन्मनोऽकुरुत् स्यामिति। तदतप्यत। तस्मात्तेपा॒नाद्धूमोऽजायत। तद्धूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नादग्निरजायत। तद्धूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपा॒नाज्योतिरजायत। तद्धूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नादर्चिरजायत। तद्धूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नान्मरीचयोऽजायन्त। तद्धूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नादुदारा अजायन्त। तद्धूयोऽतप्यत। तद्भ्रमिव॒ समहन्यत। तद्वस्तिम॑भिनत्॥५१॥

स संमुद्रोऽभवत्। तस्मात्समुद्रस्य॒ न पिबन्ति। प्र॒जननमिव॒ हि मन्यन्ते। तस्मात्प॒शोर्जायमाना॒दापः पुरस्ता॑द्यन्ति। तद्दश॑होताऽन्व॑सृज्यत। प्र॒जाप॑तिर्वै दश॑होता। य एवं तप॑सो वीर्यं वि॒द्वाऽस्तप्य॑ते। भव॑त्येव। तद्वा इ॒दमापः॑ सलिलमासीत्। सोऽरोदीत्प्र॒जाप॑तिः॥५२॥

स कस्मा॑ अ॒ज्ञि। यद्य॒स्या अ॒प्रति॑ष्ठाया॒ इति॑। यद॒प्स्व॑वाप॑द्यत। सा पृथि॒व्य॑भवत्। यद्व॒मृष्ट॑। तद॒न्तरि॑क्षमभवत्। यदूर्ध्व॑मुद॒मृष्ट॑। सा द्यौर॑भवत्।

यदरोदीत्। तदनयो रोदस्त्वम्॥५३॥

य ए॒वं वेद॑। नास्य॑ गृ॒हे रु॑दन्ति। ए॒तद्वा ए॒षां लो॒कानां॑ जन्म॑। य ए॒वमे॒षां
लो॒कानां॑ जन्म॑ वेद॑। नैषु॑ लो॒केष्वार्ति॑माच्छति। स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑विन्दत। स
इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठां वि॒त्वाऽका॑मयत् प्रजा॑येयेति। स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽन्तर्वा॑नभवत्। स
ज॒घना॒दसु॑रानसृजत॥५४॥

तेभ्यो॑ मृ॒न्मये॒ पात्रे॑ऽन्नमदुहत्। याऽस्य॑ सा त॒नूरासी॑त्। तामपा॑हत। सा
तमि॑स्त्राऽभवत्। सो॑ऽकामयत् प्रजा॑येयेति। स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽन्तर्वा॑नभवत्। स
प्र॒जन॑नादे॒व प्र॒जा अ॑सृजत। तस्मा॑दि॒मा भूयि॑ष्ठाः। प्र॒जन॑ना॒द्धेना॒ असृ॑जत॥५५॥

ताभ्यो॑ दा॒रुमये॒ पात्रे॑ पयो॑ऽदुहत्। याऽस्य॑ सा त॒नूरासी॑त्। तामपा॑हत। सा
जो॒ध्नाऽभवत्। सो॑ऽकामयत् प्रजा॑येयेति। स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽन्तर्वा॑नभवत्।
स उ॑प॒प॒क्षाभ्या॑मे॒वर्तू॑नसृजत। तेभ्यो॑ रज॒ते पात्रे॑ घृ॒तम॑दुहत्। याऽस्य॑ सा
त॒नूरासी॑त्॥५६॥

तामपां॑हत। सौ॑ऽहोरा॒त्रयोः॑ स॒न्धिर्भवत्। सौ॑ऽकामयत् प्रजा॑येयेति। स तपो॑-
ऽतप्यत। सौ॑ऽन्तर्वा॒नभवत्। स मुखा॑द्वेवान॑सृजत। तेभ्यो॑ हरि॑ते पात्रे सोम॑मदुहत्।
याऽस्य॑ सा त॒नूरासी॑त्। तामपां॑हत। तदह॑रभवत्॥५७॥

ए॒ते वै प्र॒जाप॑तेर्दोहाः॑। य ए॒वं वेद॑। दुह॑ ए॒व प्र॒जाः। दिवा॑ वै नो॑ऽभूदिति।
तद्वे॒वानां॑ दे॒वत्व॑म्। य ए॒वं दे॒वानां॑ दे॒वत्वं वेद॑। दे॒ववा॑ने॒व भ॑वति। ए॒तद्वा अ॑होरा॒त्राणां॑
जन्म॑। य ए॒वम॑होरा॒त्राणां॑ जन्म॑ वेद॑। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति॥५८॥

अस॒तोऽधि॑ मनो॑ऽसृज्यत। मनः॑ प्र॒जाप॑तिमसृजत। प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत।
तद्वा इ॒दं मन॑स्ये॒व प॑र॒मं प्रति॑ष्ठितम्। यद्वि॒दं किं च॑। तदे॒तच्छो॑वस्य॑सन्नाम॑ ब्रह्म॑।
व्युच्छ॑न्ती॒व्युच्छ॑न्त्यस्मै॒ वस्य॑सी॒वस्य॑सी॒ व्युच्छ॑ति। प्रजा॑यते प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र
प॑रमे॒ष्ठिनो॑ मा॒त्रा॒माप्रो॑ति। य ए॒वं वेद॑॥५९॥

अग्नि॑रजायत॑ तद्व्यो॑ऽतप्यताभिनदरोदीत्य॒जाप॑तीरोद॒स्वम॑सृजतासृजत॑ घृतम॑दुह॒द्याऽस्य॑ सा त॒नूरासी॑दह॑रभवदृच्छति॑ वेदं (इ॒दं धूमो॑ऽग्नि॒ज्योति॑र॒चिर्म॑रीचय॑ उ॒दारा॑स्तद॒भ्रं स
ज॒घना॑त्सा तमि॑न्ना स प्र॒जन॑नात्सा जो॒त्स्वा स उ॑प॒पक्षा॑भ्या॒ सौ॑ऽहोरा॒त्रयोः स॒न्धिः स मुखा॑त्तदह॑र्दे॒वान्मृ॑न्मयै॒ दारु॑मयै रज॑ते हरि॑ते तेभ्य॑स्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं॑ पयो॑
घृतं॑ सोम॑म्॥)॥

[९]

प्र॒जाप॑तिरिन्द्र॑मसृजतानुजा॒वरं॑ दे॒वानां॑म्। तं प्राहि॑णोत्। पर॑हि। ए॒तेषां॑

देवाना॑मधि॑पतिरे॒धीति॑। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। कस्त्वमसि॑। व॒यं वै त्वच्छ्रेया॑ः सः
स्म इति॑। सोऽब्रवीत्। कस्त्वमसि॑ व॒यं वै त्वच्छ्रेया॑ः सः स्म इति॑ मा दे॒वा
अ॒वोच॒न्निति॑। अथ॒ वा इ॒दं तर्हि॑ प्र॒जाप॑तौ ह॒र आ॑सीत्॥६०॥

यद॒स्मिन्ना॑दित्ये। तदे॒नम॑ब्रवीत्। ए॒तन्मे॑ प्रयच्छ। अथा॒हमे॒तेषां॑ दे॒वाना॑मधि॑पति॒र्भवि॑ष्य
कोऽहं॑ स्या॒मित्य॑ब्रवीत्। ए॒तत्प्र॒दायेति॑। ए॒तत्स्या॑ इत्य॑ब्रवीत्। यदे॒तद्वी॒षीति॑।
को ह॒ वै नाम॑ प्र॒जाप॑तिः। य ए॒वं वेद॑॥६१॥

वि॒दुरे॑न॒ नाम्ना॑। तद॑स्मै रु॒क्मं कृ॒त्वा प्र॒त्यमु॑ञ्चत्। ततो॒ वा इन्द्रो॑
दे॒वाना॑मधि॑पति॒रभव॑त्। य ए॒वं वेद॑। अधि॑पतिरे॒व संमा॑नाना॑ भवति। सोऽम॑न्यत।
किं किं॑ वा अ॒कर॑मिति॑। स च॒न्द्रं म॒ आह॑रेति॒ प्राल॑पत्। तच्च॒न्द्रम॑सश्चन्द्रम॒स्त्वम्।
य ए॒वं वेद॑॥६२॥

च॒न्द्रवा॑ने॒व भ॑वति। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। सु॒वीर्यो॑ मर्या॒ यथा॑ गोपा॒यत॑ इति॑।
तत्सूर्य॑स्य सूर्य॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑। नैनं॑ द॒भोति॑। कश्च॒ नास्मि॒न्वा इ॒दमिन्द्रि॑यं

प्रत्य॑स्था॒दिति॑। तदिन्द्र॑स्येन्द्र॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑। इन्द्रि॒याव्ये॑व भ॒वति॥६३॥

अ॒यं वा इ॒दं प॑र॒मोऽभू॑दिति॑। तत्प॑रमे॒ष्ठिनः॑ परमे॒ष्ठित्वम्। य ए॒वं वेद॑। प॒र॒मा॒मे॒व
का॒ष्ठां गच्छ॑ति। तं दे॒वाः सं॒मु॒न्तं पर्य॑विशन्। वस॑वः पुर॒स्तात्। रु॒द्रा दक्षि॑ण॒तः।
आ॒दि॒त्याः प॒श्चात्। वि॒श्वे दे॒वा उ॑त्तर॒तः। अङ्गि॑रसः प्र॒त्यश्च॑म्॥६४॥

सा॒ध्याः परा॑श्चम्। य ए॒वं वेद॑। उपै॑न॒ समा॒नाः संवि॑शन्ति। स प्र॒जाप॑तिरे॒व
भू॒त्वा प्र॒जा आ॒व॑यत्। ता अ॑स्मै नाति॑ष्ठन्ता॒न्नाद्या॑य। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्पश्य॑न्तीः।
दक्षि॑ण॒तः पर्या॑यन्। स दक्षि॑ण॒तः पर्य॑वर्तयत। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्पश्य॑न्तीः। मुखं॑
दक्षि॑ण॒तः॥६५॥

प॒श्चात्प॑र्या॒यन्। स प॒श्चात्प॑र्यवर्तयत। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्पश्य॑न्तीः। मुखं॑ दक्षि॑ण॒तः।
मुखं॑ प॒श्चात्। उ॒त्तर॒तः पर्या॑यन्। स उ॑त्तर॒तः पर्य॑वर्तयत। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्पश्य॑न्तीः।
मुखं॑ दक्षि॑ण॒तः। मुखं॑ प॒श्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्ठान्यवर्तयत। ताः सर्वतोमुखो भूत्वा-
ऽऽवयत्। ततो वै तस्मै प्रजा अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयन्ते नि
च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अंति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा अन्नाद्याय। अन्नाद एव
भवति॥६७॥

आसीद्वदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदैन्द्रियाव्यैव भवति प्रत्यञ्चं मुखं दक्षिणतो मुखं पश्चान्न च॥[१०]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्थस्यामिति। स एतं दशहोतारमपश्यत्। तं
प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत बहोर्भूयान्थस्यामिति। स
दशहोतारं प्रयुञ्जीत। बहोरेव भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म आजायेतेति।
स दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म आजायेतेति। स चतुर्होतारं
प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो जायते। सोऽकामयत पशुमान्थस्यामिति। स चतुर्होतुः
पञ्चहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति पशुमानभवत्। यः कामयेत
पशुमान्थस्यामिति। स पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

प॒शु॒मा॒ने॒व भ॑वति। सोऽ॒का॒म॒य॒त॒र्त॒वो मे॑ क॒ल्पे॒र॒न्नि॒ति। स प॑ञ्च॒हो॒तुः ष॒ड्भो॑ता॒रं
नि॒र॒मि॒मी॒त। तं प्रा॑यु॒ङ्क्त। तस्य॑ प्र॒यु॒क्त॒वृ॒त॒वोऽ॒स्मा अ॑क॒ल्प॒न्त। यः का॒म॒ये॒त॒र्त॒वो मे॑
क॒ल्पे॒र॒न्नि॒ति। स ष॒ड्भो॑ता॒रं प्र॑यु॒ञ्जी॒त। क॒ल्प॒न्ते॒ऽस्मा ऋ॑त॒वः। सोऽ॒का॒म॒य॒त सो॑म॒पः
सो॑म॒या॒जी स्या॑म्। आ मे॑ सो॒म॒पः सो॑म॒या॒जी जा॑ये॒तेति॑॥७०॥

स ष॒ड्भो॑तुः स॒प्त॒हो॑ता॒रं नि॒र॒मि॒मी॒त। तं प्रा॑यु॒ङ्क्त। तस्य॑ प्र॒यु॒क्ति॒ सो॒म॒पः
सो॑म॒या॒ज्य॒भव॑त्। आऽस्य॑ सो॒म॒पः सो॑म॒या॒ज्य॒जा॒य॒त। यः का॒म॒ये॒त सो॑म॒पः
सो॑म॒या॒जी स्या॑म्। आ मे॑ सो॒म॒पः सो॑म॒या॒जी जा॑ये॒तेति॑। स स॒प्त॒हो॑ता॒रं प्र॑यु॒ञ्जी॒त।
सो॑म॒प ए॒व सो॑म॒या॒जी भ॑वति। आऽस्य॑ सो॒म॒पः सो॑म॒या॒जी जा॑यते। स वा ए॒ष
प॒शुः प॑ञ्च॒धा प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति॥७१॥

प॒द्भि॒र्मुखे॑न। ते दे॒वाः प॒शून् वि॒त्वा। सु॒व॒र्गं लो॒क॒मा॑यन्। तेऽमु॒ष्मिँ॒ल्लो॒के
व्य॑क्षु॒ध्यन्। तेऽब्रु॑वन्। अ॒मृतः॑ प्र॒दानं॑ वा उ॒प॒जि॒जीवि॑मेति। ते स॒प्त॒हो॑ता॒रं य॒ज्ञं
वि॒धा॒या॒या॒स्य॑म्। आ॒ङ्गी॒र॒सं प्रा॑हि॒ण्वन्। ए॒तेना॒मुत्र॑ क॒ल्प॒येति॑। तस्य॑ वा इ॒यं
क्व॑प्तिः॥७२॥

यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पंतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता।
 अमुत्र सद्ध्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो
 वै चतुर्होतृणां निदानं वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै दशहोतुर्निदानम्।
 दर्शपूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि पञ्चहोतुः। पशुबन्धः षड्होतुः। सौम्यो-
 ऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै चतुर्होतृणां निदानम्। य एवं वेद। निदानवान्भवति॥ ७३ ॥
 अग्निमीत तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति कृत्तिर्दशहोतुर्निदानं सप्त च॥ [११]

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति प्रजापतिरकामयत प्रजायेयेति स तपः स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत दशहोतारं
 तेन दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समंश्चिष्यं देवा वै चतुर्होतृभिरिदं वा अत्रै प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत बृहोभूयानेकां दश॥ ११ ॥
 प्रजापतिस्तद्वहस्य प्रजापतिरकामयतानयेवै न तस्य वा इयं कृत्तिस्तस्मात्तेपां नाज्योतिर्यदस्मिन्नादित्ये स षड्होतुः सप्तहोतारं त्रिसप्ततिः॥ ७३ ॥
 प्रजापतिरकामयत निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥ इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वमिति। यदेवेषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवं चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद। कल्पन्तेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्त इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठ देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्।

अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु
बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति॥३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेदं बुध्यन्ते षट्॥ ————— [१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्त्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव समिन्धे।
तेजसे वीर्याय। अथो प्रजापतिरेवेना भूत्वा प्रतिगृह्णाति। आत्मनो-
ऽनात्यै। यद्येनमार्त्विज्यादृतं सन्तं निरुहरेरन्। आग्नीध्रे जुहुयाद्वशहोतारम्।
चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन। पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्। प्रतिलोमं विग्राहम्॥४॥

प्राणानेवास्योप दासयति। यद्येनं पुनरुप शिक्षेयुः। आग्नीध्र एव
जुहुयाद्वशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन। पश्चात्प्राङ्गसीनः। अनुलोममविग्राहम्।
प्राणानेवास्यै कल्पयति। प्रायश्चित्ती वाग्धोतेत्यृतुमुखऋतुमुखे जुहोति।
ऋतूनेवास्यै कल्पयति। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः॥५॥

कृता अस्मा ऋतव आरन्ति। षड्होता वै भूत्वा प्रजापतिरिदं सर्वमसृजत। स

मनोऽसृजत। मनसोऽधि गायत्रीमसृजत। तद्गायत्रीं यशं आर्च्छत्। तामाऽलंभत।
गायत्रिया अधि छन्दांस्यसृजत। छन्दोभ्योऽधि सामं। तत्सामं यशं आर्च्छत्।
तदाऽलंभत॥६॥

साम्नोऽधि यजूंष्यसृजत। यजुर्भ्योऽधि विष्णुम्। तद्विष्णुं यशं आर्च्छत्।
तमाऽलंभत। विष्णोरध्योषधीरसृजत। ओषधीभ्योऽधि सोमम्। तत्सोमं यशं
आर्च्छत्। तमाऽलंभत। सोमादधि पशूनसृजत। पशुभ्योऽधीन्द्रम्॥७॥

तदिन्द्रं यशं आर्च्छत्। तदेनं नाति प्राच्यवत। इन्द्रं इव यशस्वी भवति।
य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते। यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान
एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृह्णीयात्।
तत्सर्वमुत्तानस्त्वाऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृह्णीयात्। इयं वा उत्तान
आङ्गीरसः। अनयैवेनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति। बर्हिषा प्रतीयाद्वां वाऽश्वं
वा। एतद्वै पशूनां प्रियं धाम। प्रियेणैवेनं धाम्ना प्रत्येति॥८॥

यो वा अविद्वान्निवर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके भवति। अथ यो विद्वान्निवर्तयते। सशीर्षा विपाप्माऽमुष्मिल्लोके भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामान्यवर्तयन्त। अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाः। अग्निर्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्। वायुर्यवर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत। तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रश्मिभिरपुष्यत्। द्यौर्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत। सोऽहोरात्रैरर्धमासैर्मासैर्ऋतुभिः संवत्सरेणापुष्यत्। तान्योषान्पुष्यति। याऽस्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च वर्तयते परि च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्यञ्च च॥ [३]

तस्य वा अग्नेरहिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। अर्धमिन्द्रियस्या-

ऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति।
अर्धमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः प्रतिजग्रहुषः। तृतीयमिन्द्रिय-
स्यापक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त।
तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् वासः प्रतिगृह्णाति। अथ
योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। तृतीयमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै रुद्रस्य गां
प्रतिजग्रहुषः। चतुर्थमिन्द्रियस्यापक्रामत्। तामेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स
चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त॥१२॥

चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां प्रतिगृह्णाति। अथ
योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै वरुणस्याश्वं
प्रतिजग्रहुषः। पञ्चममिन्द्रियस्यापक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै
स पञ्चममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। पञ्चममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं

विद्वानश्वं प्रतिगृह्णाति॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः। षष्ठमिन्द्रियस्यापक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामति॥१४॥

तस्य वै मनोस्तल्पं प्रतिजग्रहुषः। सप्तममिन्द्रियस्यापक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स सप्तममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। सप्तममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्स्तल्पं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। सप्तममस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वा उत्तानस्याऽऽङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रहुषः। अष्टममिन्द्रियस्यापक्रामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सौऽष्टममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। अष्टममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति।

अष्टममस्येन्द्रियस्यापक्रामति। यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान एवा-
ऽऽङ्गीरसः प्रत्यंगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृह्णीयात्।
तत्सर्वमुत्तानस्त्वाऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृह्णीयात्। इयं वा उत्तान
आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापक्रामच्चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मब्रूपाधृताश्च प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामत्यष्टममिन्द्रियस्यापक्रामत्यतिगृह्णीयाच्चत्वारि च (तस्य वा अग्नेरहिरण्यं सोमस्य
वासस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन वरुणस्याश्च प्रजापतेः पुरुषं मनोस्तत्पन्तमेतेनोत्तानस्य तदेतेनाप्राणद्यद्वे। अर्धं तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं संसमन्तम्।
तदेतेन द्वे तामेतेनेकं तमेतेन त्रीणि तदेतेनेकम्॥)॥

[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्वशहोतारः सत्रमासंत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्ववन्। केन
प्रजा असृजन्तेति। प्रजापतिना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्ववन्। तेन प्रजा असृजन्त।
यच्चतुर्होतारः सत्रमासंत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्ववन्। केनौषधीरसृजन्तेति।
सोमेन वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्ववन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासंत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्ववन्।
केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। केनैषां पशूनवृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिना-
ऽऽर्ध्ववन्। तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशूनवृञ्जत। यथ्यङ्गोतारः

सुत्रमासंत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केन तून्कल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन तून्कल्पयन्त।
यथ्सप्तहोतारः सुत्रमासंत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्।
केनेमाँल्लोकान्ध्समतन्वन्निति। अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन सुवरायन्।
तेनेमाँल्लोकान्ध्समतन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य गार्हपते दीक्षते।
अवान्तरमेव सुत्रिणामृध्नोति। यो वा अर्यमणं वेद। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति।
यज्ञो वा अर्यमा। आर्यावसतिरिति वै तमाहुर्यं प्रशंसन्ति। आर्यावसतिर्भवति।
य एवं वेद॥२०॥

यद्वा इदं किं च। तत्सर्वं चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधि यज्ञो निर्मितः। स य
एवं विद्वान् विवदेत। अहमेव भूयो वेद। यश्चतुर्होतृन् वेदेति। स ह्येव भूयो वेद।
यश्चतुर्होतृन् वेद। यो वै चतुर्होतृणां होतृन् वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति॥२१॥

सर्वा दिशोऽभि जयति। प्रजापतिर्वै दशहोतृणां होता। सोमश्चतुर्होतृणां होता। अग्निः पञ्चहोतृणां होता। धाता षड्होतृणां होता। अर्यमा सप्तहोतृणां होता। एते वै चतुर्होतृणां होतारः। तान् य एवं वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति। सर्वा दिशोऽभि जयति॥२२॥

आध्वुन्नार्ध्वन्नित्येवं वेदोति सर्वा दिशोऽभि जयति (वै तेन सूत्रेण॥)। [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा व्यस्रंसत। स हृदयं भूतोऽशयत्। आत्मन् हा (३) इत्यह्वयत्। आपः प्रत्यशृण्वन्। ता अग्निहोत्रेणैव यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त। ताः कुसिन्धुमुपौहन्। तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं ऋत्विक्। चतुष्कृत्वोऽह्वयत्। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाः॥२३॥

ते प्रत्यशृण्वन्। ते दशपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त। त उपौहंश्चत्वार्यङ्गानि। तस्मादशपूर्णमासयोर्यज्ञक्रतोः। चत्वारं ऋत्विजः। पञ्चकृत्वोऽह्वयत्। पशवः प्रत्यशृण्वन्। ते चातुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छुवीं मांसमस्थिं मज्जानम्। तस्माच्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोः॥२४॥

पञ्च॒त्विजः॑। ष॒ट्क॒त्वोऽह्व॑यत्। ऋ॒तवः॑ प्रत्य॑शृण्वन्। ते प॑शुब॒न्धेनै॒व
य॑ज्ञक्र॒तुनोप॑प॒र्याव॑र्तन्त। त उपौ॑ह॒न्थस्तना॑वा॒ण्डौ शि॒श्जमवा॑श्च॒ प्राण॑म्।
तस्मा॑त्पशुब॒न्धस्य॑ यज्ञक्र॒तोः। ष॒ट्त्विजः॑। स॒प्तक॒त्वोऽह्व॑यत्। हो॒त्राः प्रत्य॑शृण्वन्।
ताः सौ॒म्येनै॒वाध्व॑रेण॑ यज्ञक्र॒तुनोप॑प॒र्याव॑र्तन्त॥ २५॥

ता उपौ॑ह॒न्थस॒प्त शी॑र्ष॒ण्यान्प्रा॑णान्। तस्मा॑त्सौ॒म्यस्या॑ध्व॒रस्य॑ यज्ञक्र॒तोः। स॒प्त
हो॒त्राः प्राची॑र्वष॒ट्कुर्व॑न्ति। द॒शक॒त्वोऽह्व॑यत्। तपः॑ प्रत्य॑शृणोत्। तत्कर्म॑णै॒व संव॑त्स॒रेण॑
सर्वै॑र्यज्ञक्र॒तुभिरु॑प॒ प॒र्याव॑र्तत। तत्सर्व॑मा॒त्मान॑मप॒रिव॑र्गमुपौ॑हत्। तस्मा॑त्संव॑त्स॒रे
सर्वे॑ यज्ञक्र॒तवोऽव॑रुध्यन्ते। तस्मा॑द्दश॑होता॒ चतु॑र्होता। पञ्च॑होता॒ षड्धौ॑ता स॒प्तहो॑ता।
एक॑होत्रे ब॒लिः ह॑रन्ति। ह॒रन्त्यस्मै॑ प्र॒जा ब॒लिम्। ऐ॒नम॑प्रतिख्यातं गच्छ॒ति। य
ए॒वं वेद॑॥ २६॥

चन्द्रमा॑श्चातुर्मा॒स्यानां॑ यज्ञक्र॒तोरध्व॑रेण॑ यज्ञक्र॒तुनोप॑ प॒र्याव॑र्तन्त स॒प्तहो॑ता च॒त्वारि॑ च॥ [६]

प्र॒जाप॑तिः पुरु॑षमसृजत। सो॑ऽग्नि॒रब्र॑वीत्। ममा॒यम॒न्नम॑स्त्विति॑। सो॑ऽबिभेत्।
सर्व॑ वै मा॒ऽयं प्र ध॑क्ष्यतीति॑। स ए॒तांश्च॑तु॒र्होत॑ृना॒त्मस्पर्॑णानपश्यत्।

तानंजुहोत्। तैर्वै स आत्मानमस्पृणोत्। यदग्निहोत्रं जुहोति। एकहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोत्यग्निहोत्रम्॥२७॥

कुसिन्धं चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। चतुर्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति दर्शपूर्णमासौ। चत्वारि चाऽऽत्मनोऽङ्गानि स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। समित्पञ्चमी। पञ्चहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति चातुर्मास्यानि। लोमं छुर्वी मांसमस्थिं मज्जानम्॥२८॥

तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। षड्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति पशुबन्धम्। स्तनावाण्डौ शिश्वमवाञ्च प्राणम्। तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति॥२९॥

समिथ्सप्तमी। सप्तहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति सौम्यमध्वरम्। सप्त चाऽऽत्मनः शीर्षण्यान्प्राणान्स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति।

द्विर्जुहोति। द्विर्निर्माष्टि। द्विः प्राश्नाति। दशहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति
 संवत्सरम्। सर्वं चाऽऽत्मानमपरिवर्गं स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं
 गच्छति॥ ३०॥

अग्निहोत्रं मृज्जानन्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गं स्पृणोत्येकं च॥ [७]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स हरितः
 श्यावोऽभवत्। तस्मात्स्यन्तर्वली। हरिणी सुती श्यावा भवति। स विजायमानो
 गर्भेणाताम्यत्। स तान्तः कृष्णः श्यावोऽभवत्। तस्मात्तान्तः कृष्णः श्यावो भवति।
 तस्यासुरेवाजीवत्॥ ३१॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत। तदसुराणामसुरत्वम्। य एवमसुराणामसुरत्वं वेद।
 असुमानेव भवति। नैनमसुर्जहाति। सोऽसुरान्सृष्ट्वा पितेवामन्यत। तदनु पितृन-
 सृजत। तत्पितृणां पितृत्वम्। य एवं पितृणां पितृत्वं वेद। पितेवैव स्वानां
 भवति॥ ३२॥

यन्त्यस्य पितरो हवम्। स पितृन्सृष्ट्वाऽऽमनस्यत्। तदनु मनुष्यान्सृजत।

तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वम्। य एवं मनुष्याणां मनुष्यत्वं वेद। मनुष्यैव भवति। नैनं मनुर्जहाति। तस्मै मनुष्यान्त्ससृजानाय। दिवा देवत्राऽभवत्। तदनु देवानसृजत। तद्देवानां देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं वेद। दिवा हैवास्यं देवत्रा भवति। तानि वा एतानि चत्वार्यम्भांसि। देवा मनुष्याः पितरोऽसुराः। तेषु सर्वेष्वम्भो नभ इव भवति। य एवं वेद॥३३॥

अजीवध्वानां भवति देवानसृजत सप्त च॥

[८]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यो वा इमं विद्यात्। यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरियात्। न पुराऽऽयुषः प्र मीयेत। पशुमान्त्स्यात्। विन्देत प्रजाम्। यो वा इमं वेद॥३४॥

यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरेति। न पुराऽऽयुषः प्र मीयते। पशुमान्भवति। विन्देत प्रजाम्। अद्ध्यः पवते। अपोऽभि पवते। अपोऽभि सम्पवते॥३५॥

अस्याः पवते। इमामभि पवते। इमामभि सम्पवते। अग्नेः पवते। अग्निमभि

पंवते। अग्निम॒भि सम्प॑वते। अ॒न्तरि॑क्षात्पवते। अ॒न्तरि॑क्षम॒भि प॑वते। अ॒न्तरि॑क्षम॒भि सम्प॑वते। आ॒दि॒त्यात्प॑वते॥३६॥

आ॒दि॒त्यम॒भि प॑वते। आ॒दि॒त्यम॒भि सम्प॑वते। द्योः प॑वते। दि॒वंम॒भि प॑वते। दि॒वंम॒भि सम्प॑वते। दि॒ग्भ्यः प॑वते। दि॒शोऽभि प॑वते। दि॒शोऽभि सम्प॑वते। स यत्पु॒रस्ता॑द्वाति॑। प्रा॒ण ए॒व भू॒त्वा पु॒रस्ता॑द्वाति॑॥३७॥

तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑द्वा॒न्तम्। सर्वाः प्र॒जाः प्र॑ति नन्दन्ति। प्रा॒णो हि प्रि॒यः प्र॒जाना॑म्। प्रा॒ण इ॒व प्रि॒यः प्र॒जाना॑ भवति। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒ष प्रा॒ण ए॒व। अथ॑ यद्वक्षिण॒तो वा॑ति॑। मा॒त॒रि॒श्चै॒व भू॒त्वा दक्षि॑ण॒तो वा॑ति॑। तस्मा॑द्वक्षिण॒तो वा॒न्तं वि॒द्यात्। सर्वा दि॒श आ वा॑ति॑॥३८॥

सर्वा दि॒शोऽनु॑ वि वा॑ति॑। सर्वा दि॒शोऽनु॑ सं वा॒तीति॑। स वा ए॒ष मा॑त॒रि॒श्चै॒व। अथ॑ यत्प॒श्चाद्वा॑ति॑। प॒व॒मान ए॒व भू॒त्वा प॒श्चाद्वा॑ति॑। पू॒तम॑स्मा॒ आह॑रन्ति। पू॒तमु॑प॒हर॑न्ति। पू॒तम॑श्चाति॑। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒ष प॒व॒मान ए॒व॥३९॥

अथ यदुत्तरतो वाति। सवितैव भूत्वोत्तरतो वाति। सवितेव स्वानां भवति। य एवं वेद। स वा एष सवितैव। ते य एनं पुरस्तादायन्तमुपवदन्ति। य एवास्य पुरस्तात्पाप्मानः। तांस्तेऽपं घ्नन्ति। पुरस्तादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनं दक्षिणत आयन्तमुपवदन्ति॥४०॥

य एवास्य दक्षिणतः पाप्मानः। तांस्तेऽपं घ्नन्ति। दक्षिणत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनं पश्चादायन्तमुप वदन्ति। य एवास्य पश्चात्पाप्मानः। तांस्तेऽपं घ्नन्ति। पश्चादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनमुत्तरत आयन्तमुप वदन्ति। य एवास्योत्तरतः पाप्मानः। तांस्तेऽपं घ्नन्ति॥४१॥

उत्तरत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। तस्मादेवं विद्वान्। वीवं नृत्येत्। प्रेवं चलेत्। व्यस्येवाक्ष्यौ भाषेत। मृण्टयेदिव। क्राथयेदिव। शृङ्गायेतैव। उत मोपं वदेयुः। उत मे पाप्मानमपं हन्युरिति। स यान्दिशं सनिमेष्यन्थस्यात्। यदा तान्दिशं वातो वायात्। अथ प्रवेयात्। प्र वां धावयेत्। सातमेव रदितं व्यूढं गन्धमभि प्रच्यवते। आऽस्य तं जनपदं पूर्वा कीर्तिर्गच्छति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। य एवं

वेद॥४२॥

वेदु सम्पवत आदित्यात्पवते वात्या वाँत्येष पवमान एव दक्षिणत आयन्तमुप वदन्त्युत्तरतः पाप्मानस्ताः स्तेपं घ्नन्तीत्यष्टौ च॥—————[९]

प्रजापतिः सोमं राजानमसृजत। तं त्रयो वेदा अन्वसृज्यन्त। तान् हस्तैः
ऽकुरुत। अथ ह सीता सावित्री। सोमं राजानं चकमे। श्रद्धामु स चकमे।
साऽऽहं पितरं प्रजापतिमुपससार। तं होवाच। नमस्ते अस्तु भगवः। उप
त्वाऽयानि॥४३॥

प्र त्वा पद्ये। सोमं वै राजानं कामये। श्रद्धामु स कामयत इति। तस्यां उ ह
स्थांग्रमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारं दक्षिणतः।
पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च
मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति। तं होवाच। भोगं
तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्तं पाणाविति। तस्यां उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ।
तस्मादुह स्त्रियो भोगमैव हारयन्ते। स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वा कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मा एतः स्थांगुरमलङ्कारं कल्पयित्वा।
 दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।
 षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य।
 आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो हैव भवति॥४६॥

अन्यान्यलङ्कृत्य स्यामिति भवति॥

[१०]

ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत।
 तस्मै दशमः हूतः प्रत्यशृणोत्। स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः।
 तं वा एतं दशहूतः सन्तम्। दशहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि
 देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै सप्तमः हूतः प्रत्यशृणोत्। स सप्तहूतोऽभवत्।
 सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतः सप्तहूतः सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण।
 पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै षष्ठः हूतः प्रत्यशृणोत्।
 स षड्हूतोऽभवत्॥४८॥

षड्रूतो ह वै नामैषः। तं वा एत९ षड्रूत९ सन्तम्। षड्रूतेत्याचक्षते पुरोक्षेण।
पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै पञ्चम९ हूतः
प्रत्यशृणोत्। स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं पञ्चहूत९
सन्तम्। पञ्चहूतेत्याचक्षते पुरोक्षेण॥४९॥

पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै चतुर्थ९ हूतः
प्रत्यशृणोत्। स चतुर्हूतोऽभवत्। चतुर्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं चतुर्हूत९
सन्तम्। चतुर्हूतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तमब्रवीत्। त्वं वै
मे नेदिष्ठ९ हूतः प्रत्यश्रौषीः। त्वयैनानाख्यातार इति। तस्मान्नु हैना९श्चतुर्होतार
इत्याचक्षते। तस्माच्छुश्रूषुः पुत्राणा९ हृद्यतमः। नेदिष्ठो हृद्यतमः। नेदिष्ठो ब्रह्मणो
भवति। य एवं वेद॥५०॥

देवाः षड्रूतोऽभवत्पञ्चहूतेत्याचक्षते पुरोक्षेणाश्रौषीः षड्रू॥

[११]

ब्रह्मवादिनः किं दक्षिणां यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यद्वशहोतारः प्रजापतिर्व्यसं प्रजापतिः पुरुषं प्रजापतिरकामयत् स तपः सौऽन्तर्वाङ्मह्मवादिनो
यो वा इमं विद्यात्प्रजापतिः सोम९ राजानं ब्रह्मात्मन्बदेकादश॥११॥

ब्रह्मवादिनस्तस्य वा अग्रेयद्वा इदं किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्यं दक्षिणतः पञ्चाशत्॥५०॥

ब्रह्मवादिनो य एव वेदः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि विद्वान्। विश्वा अग्नेऽभियुजो
विहत्य। शत्रूयतामा भरा भोजनानि। अग्ने शर्ध महते सौभगाय। तव द्युम्नान्युत्तमानि
सन्तु। सञ्जास्पत्य९ सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा महा९सि। अग्ने यो
नोऽभितो जनः। वृको वारो जिघा९सति॥१॥

ता९स्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा। अग्ने यो नोऽभिदासति। समानो
यश्च निष्ठ्यः। इध्मस्येव प्रक्षार्यतः। मा तस्योच्छ्रैषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि।
देवो विज्ञातवीर्यः। वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वा९ अमित्रान्॥२॥

अपापांचो अभिभूते नुदस्व। अपोदींचो अपशूराधरा च ऊरौ। यथा तव
शर्मन्मदेम। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्।
युजे रथं गवेषण९ हरिभ्याम्। उप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्ठास्य रोदसी

महित्वा। इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्। ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं
पुरन्धिम्। अग्निं स्विष्टकृतमा हुवेम। स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव
पृतना अभि प्या उरुं नः पन्थां प्रदिशन्विभाहि। ज्योतिष्मद्धेह्यजरं न आयुः।
त्वामग्ने हविष्मन्तः। देवं मर्तास ईडते॥४॥

मन्ये त्वा जातवेदसम्। स हव्या वक्ष्यानुषक्। विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः।
सिन्धुं न नावा दुरिताऽतिं पर्षि। अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानः। अस्माकं बोध्यविता
तनूनाम्। पूषा गा अन्वेतु नः। पूषा रक्षत्वर्वतः। पूषा वाजं सनोतु नः। पूषेमा
आशा अनुवेद सर्वाः॥५॥

सो अस्मां अभयतमेन नेषत्। स्वस्तिदा अघृणिः सर्ववीरः। अप्रयुच्छन्पुर
एतु प्रजानन्। त्वमग्ने सप्रथा असि। जुष्टो होता वरेण्यः। त्वया यज्ञं वितन्वते।

अ॒ग्नी रक्षा॑ंसि सेधति। शु॒क्रशो॑चिरम॒र्त्यः। शुचिः॑ पाव॒क ईड्यः॑। अ॒ग्ने रक्षा॑ णो
अ॒हंसः॑॥६॥

प्रति॑ ष्म देव॒ रीष॑तः। तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ दह। अ॒ग्ने ह॒सि न्य॑त्रिणम्। दी॒द्यन्म॒र्त्येष्वा॑।
स्वे क्षये॑ शुचि॒व्रत॑। आ वा॑त वाहि भेष॒जम्। वि वा॑त वाहि यद्र॒पः। त्व॒ हि
वि॒श्वभे॑षजः। दे॒वानां॑ दू॒त ईय॑से। द्वावि॒मौ वा॒तौ वा॒तः॥७॥

आ सि॒न्धो॒रा प॑रा॒वतः॑। दक्षं॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑। परा॒न्यो वा॑तु यद्र॒पः। यद्दो॑ वा॑त
ते गृ॒हे। अ॒मृत॑स्य नि॒धिर्हि॒तः। ततो॑ नो देहि जी॒वसे॑। ततो॑ नो धेहि भेष॒जम्।
ततो॑ नो॒ मह॑ आव॑ह। वा॒त आ॒वातु॑ भेष॒जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे॥८॥

प्र ण॒ आयू॑षि तारिषत्। त्वम॑ग्ने अ॒यासि॑। अ॒या सन्मन॑सा हि॒तः। अ॒या सन्
ह॒व्यमू॑हिषे। अ॒या नो॑ धेहि भेष॒जम्। इ॒ष्टो अ॒ग्निराहु॑तः। स्वाहा॑कृतः पिप॒र्तु नः॑।
स्व॒गा दे॒वेभ्य॑ इ॒दं नमः॑। कामो॑ भू॒तस्य॑ भ॒व्यस्य॑। स॒म्राडे॑को विरा॑जति॥९॥

स इ॒दं प्रति॑ पप्रथे। ऋ॒तूनु॑त्सृजते व॒शी। काम॑स्तद॒ग्ने सम॑वर्त॒ताधि॑। मन॑सो

रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसंति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा।
त्वया मन्यो सरथमारुजन्तः। हर्षमाणासो धृषता मरुत्वः। तिग्मेषव आयुधा
सुशिशानाः। उप प्रयन्ति नरो अग्निरूपाः॥१०॥

मन्युर्भगो मन्युरेवास देवः। मन्युरहोता वरुणो विश्ववेदाः। मन्युं विश ईडते
देवयन्तीः। पाहि नो मन्यो तपसा श्रमेण। त्वमग्रे व्रतभृच्छुचिः। देवा आसादया
इह। अग्रे हव्याय वोढवे। व्रतानुबिभ्रद्व्रतपा अदाभ्यः। यजा नो देवा अजरः
सुवीरः। दधद्रत्नानि सुविदानो अग्रे। गोपाय नो जीवसे जातवेदः॥११॥

जिघांसत्यग्निं त्रिभिर्वाग्धन्वा नीडते सर्वा अहंसो वातो हृदे राजत्यग्निरूपाः सुविदानो अग्रे एकं च॥ [१]

चक्षुषो हेते मनसो हेते। वाचो हेते ब्रह्मणो हेते। यो मां ऽघायुरभिदासंति। तमग्रे
मेन्या मेनिं कृणु। यो मा चक्षुषा यो मनसा। यो वाचा ब्रह्मणा ऽघायुरभिदासंति।
तयां ऽग्रे त्वं मेन्या। अमुममेनिं कृणु। यत्किञ्चासौ मनसा यच्च वाचा। यज्ञैर्जुहोति
यजुषा हविर्भिः॥१२॥

तन्मृत्युर्निर्ऋत्या संविदानः। पुरादिष्टादाहुतीरस्य हन्तु। यातुधाना

निर्ऋतिरादुरक्षः। ते अस्य घृन्त्वन्तेन सत्यम्। इन्द्रैषिता आज्यमस्य
मध्नन्तु। मा तत्समृद्धिं यदसौ करोति। हन्मि तेऽहं कृतं हविः। यो मे
घोरमर्चीकृतः। अपाँश्चौ त उभौ बाहू। अपनह्याम्यास्यम्॥१३॥

अपं नह्यामि ते बाहू। अपं नह्याम्यास्यम्। अग्नेर्देवस्य ब्रह्मणा। सर्वं तेऽवधिषं
कृतम्। पुराऽमुष्यं वषट्कारात्। यज्ञं देवेषु नस्कृधि। स्विष्टमस्माकं भूयात्।
माऽस्मान्प्रापन्नरातयः। अन्ति दूरे सतो अग्ने। भ्रातृव्यस्याभिदासतः॥१४॥

वषट्कारेण वज्रेण। कृत्यां हन्मि कृतामहम्। यो मा नक्तं दिवा सायम्।
प्रातश्चाहौ निपीयति। अद्या तमिन्द्र वज्रेण। भ्रातृव्यं पादयामसि। इन्द्रस्य गृहोऽसि
तन्त्वा। प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। ईडे अग्निं विपश्चितम्॥१५॥

गिरा यज्ञस्य साधनम्। श्रुष्टीवानन्धितावानम्। अग्ने शकेमं ते वयम्। यमं देवस्य
वाजिनः। अति द्वेषांसि तरेम। अवतं मा समनसौ समोकसौ। सचेतसौ सरेतसौ।
उभौ मामवतञ्जातवेदसौ। शिवौ भवतमद्य नः। स्वयं कृण्वानः सुगमप्रयावम्॥१६॥

ति॒ग्मशृ॑ङ्गो वृ॒षभः॑ शो॒शु॒चानः॑ । प्र॒त्नं स॒धस्थ॑मनु पश्य॑मानः । आ तन्तु॑म॒ग्निर्दि॑व्यं
त॑तान । त्वन्न॒स्तन्तु॑रु॒त सेतु॑रग्रे । त्वं पन्था॑ भवसि देव॒यानः॑ । त्वया॑ऽग्रे पृ॒ष्ठं
व॒यमारु॑हेम । अथा॑ दे॒वैः स॒धमा॑दं मदेम । उदु॑त्तमं मु॒मुग्धि॑ नः । वि पाशं॑
मध्य॑मश्रु॒त । अवा॑ध॒मानि॑ जी॒वसै॑ ॥ १७ ॥

व॒यं सो॑म व्र॒ते तव॑ । मन॑स्त॒नूषु॑ बिभ्र॑तः । प्र॒जाव॑न्तो अशीमहि । इन्द्रा॑णी
दे॒वी सु॒भगा॑ सु॒पत्नी॑ । उद॑ःशेन पति॒विद्यै॑ जिगाय । त्रि॑ःशद॑स्या ज॒घनं॑ योज॑नानि ।
उ॒पस्थ॑ इन्द्र॑ः स्थवि॑रं बिभर्ति । सेना॑ ह॒ नाम॑ पृथि॒वी ध॑नञ्जया । वि॒श्वव्य॑चा अदि॑तिः
सूर्य॑त्वक् । इन्द्रा॑णी दे॒वी प्रा॒सहा॑ ददा॑ना ॥ १८ ॥

सा नो॑ दे॒वी सु॒हवा॑ शर्म॒ यच्छ॑तु । आत्वा॑ऽहार्षम॒न्तर॑भूः । ध्रुव॑स्ति॒ष्ठावि॑चाचलिः ।
विश॑स्त्वा॒ सर्वा॑ वाञ्छन्तु । मा त्वद्रा॒ष्ट्रमधि॑ भ्रशत् । ध्रु॒वा द्यौर्ध्रु॒वा पृ॑थि॒वी । ध्रु॒वं
विश्व॑मि॒दं जग॑त् । ध्रु॒वा ह॒ पर्व॑ता इ॒मे । ध्रु॒वो राजा॑ वि॒शाम॑यम् । इ॒हैवैधि॑ मा
व्य॑थिष्ठाः ॥ १९ ॥

पर्वत इवाविचाचलिः। इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठ। इह राष्ट्रमु धारय। अभितिष्ठ
 पृतन्युतः। अधरे सन्तु शत्रवः। इन्द्र इव वृत्रहा तिष्ठ। अपः क्षेत्राणि सञ्जयन्।
 इन्द्र एणमदीधरत्। ध्रुवं ध्रुवेण हविषा। तस्मै देवा अधिब्रवन्। अयं च
 ब्रह्मणस्पतिः॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासतो विपश्चितमप्रयावञ्जीवसे ददाना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥_____ [२]

जुष्टी नरो ब्रह्मणा वः पितृणाम्। अक्षमव्ययं न किलारिषाथ। यच्छक्रीषु बृहता
 रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा वसिष्ठाः। पावका नः सरस्वती। वाजैर्भिर्वाजिनीवती।
 यज्ञं वष्टु धिया वसुः। सरस्वत्यभिनौ नेषि वस्यः। मा पस्फरीः पयसा मा न
 आधक्। जुषस्व नः सख्या वेश्या च॥२१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्नमसा बर्हिरग्नौ। अयामि सुगधृतवती
 सुवृक्तिः। अम्यक्षि सद्म सदने पृथिव्याः। अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमति
 ह्वये। इन्द्रं जैत्राय जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः। अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे।
 यो गोजिद्धं न जिदश्च जिद्यः॥२२॥

इ॒मं नो॑ य॒ज्ञं वि॒ह्वे जु॑षस्व। अ॒स्य कु॑र्मो ह॒रिवो मे॒दिनं॑ त्वा। अ॒सं॒मृष्टो जा॑यसे
मा॒तृवोः शुचिः॑। म॒न्द्रः क॒विरु॑दतिष्ठो वि॒वस्व॑तः। घृ॒तेन॑ त्वा वर्धयन्न॒ग्न आ॑हुत। धू॒मस्ते
के॒तुर॑भवद्वि॒वि श्रि॑तः। अ॒ग्निर॒ग्रे प्रथ॑मो दे॒वता॑नाम्। सं॒या॒ता॒नामु॑त्त॒मो विष्णु॑रासीत्।
यज॑मानाय परि॒गृह्य॑ दे॒वान्। दी॒क्षये॑द॒ ह॒विरा ग॑च्छतन्नः॥ २३॥

अ॒ग्निश्च॑ विष्णो॒ तप॑ उत्त॒मं म॒हः। दी॒क्षा॒पा॒लेभ्यो॑ऽव॒नंतु॑ हि शं॒क्रा।
वि॒श्वेर्दे॒वैर्य॒ज्ञियैः॑ सं॒विदा॑नौ। दी॒क्षाम॒स्मै यज॑मानाय ध॒त्तम्। प्र तद्विष्णुः॑ स्तवते
वी॒र्या॑य। मृ॒गो न भी॑मः कु॒चरो गि॑रि॒ष्ठाः। य॒स्यो॒रुषु॑ त्रि॒षु वि॒क्रम॑णेषु। अधि॑
क्षि॒यन्ति॒ भुव॑नानि॒ विश्वा॑। नू॒मर्तो॑ दयते स॒निष्यन्॑ यः। विष्ण॑व उ॒रुगा॒याय॒
दा॑शत्॥ २४॥

प्र यः स॒त्राचा॒ मन॑सा॒ यजा॑तै। ए॒ताव॑न्त॒न्नर्य॑मा॒ विवा॑सात्। विच॑क्रमे पृ॒थि॒वीमेष॑
ए॒ताम्। क्षे॒त्राय॑ विष्णु॒र्मनु॑षे द॒शस्य॑न्। ध्रु॒वासो॑ अ॒स्य की॒रयो॒ जना॑सः। उ॒रु॒क्षि॒तिः
सु॒जनि॑मा चकार। त्रि॒दे॒वः पृ॑थि॒वीमेष॑ ए॒ताम्। विच॑क्रमे श॒तर्च॑सं म॒हित्वा। प्र

विष्णुरस्तु त्वसस्तवीयान्। त्वेषः ह्यस्य स्थविरस्य नाम्॥२५॥

होतारं चित्ररथमध्वरस्य। यज्ञस्ययज्ञस्य केतुः रुशन्तम्। प्रत्यर्धिं देवस्यदेवस्य
महा। श्रिया त्वग्निमतिथिं जनानाम्। आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म
जुषाणो हर्यश्च याहि। वरीवृजथस्थविरेभिः सुशिप्रा। अस्मे दधद्वृषणः शुष्ममिन्द्र।
इन्द्रः सुवर्षा जनयन्नहानि। जिगायोशिग्भिः पृतना अभि श्रीः॥२६॥

प्रारोचयन्मनवे केतुमहाम्। अविन्दज्योतिर्बृहते रणाय। अश्विनाववसे
निहये वाम्। आ नूनं यातः सुकृताय विप्रा। प्रातर्युक्तेन सुवृता रथेन।
उपागच्छतमवसागतन्नः। अविष्टं धीष्वश्विना न आसु। प्रजावद्रेतो अहयं नो
अस्तु। आवां तोके तनये तूतुजानाः। सुरत्नासो देववीतिं गमेम॥२७॥

त्वः सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भूः। त्वं दक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः। त्वं वृषां
वृषत्वेभिर्महित्वा। द्युम्नेभिर्द्युम्यभवो नृचक्षाः। अषाढं युथ्सु पृतनासु पप्रिम।
सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्। भरेषुजाः सुक्षितिः सुश्रवसम्। जयन्तं

त्वामनु॑ मदे॒म सोम॑। भवा॑ मि॒त्रो न शे॒व्यो घृ॒तासु॑तिः। विभू॑तद्यु॒म्न ए॒व या उ॑
स॒प्र॒थाः॥२८॥

अधा॑ ते वि॒ष्णो वि॒दुषा॑ चि॒दृ॒ध्यः। स्तोमो॑ य॒ज्ञस्य॑ रा॒ध्यो ह॒विष्म॑तः। यः पू॒र्व्याय॑
वे॒धसे॒ नवी॑यसे। सु॒म॒ज्ज्ञान॑ये वि॒ष्णवे॒ ददा॑शति। यो जा॒तम॒स्य म॑हतो म॒हि ब्रवा॑त्।
सेदु॑ श्रवो॑भिर्यु॒ज्यं चि॒द॒भ्य॑सत्। तमु॑ स्तो॒तारः पू॒र्व्यं यथा॑ वि॒द ऋ॒तस्य॑। गर्भ॑ ह॒विषा॑
पि॒प॒र्त॒न। आ॒ऽस्य॑ जा॒नन्तो॒ नाम॑ चि॒द्वि॒व॒क्त॒न। बृ॒ह॒तै वि॒ष्णो सु॒म॒तिं भ॑जामहे॥२९॥

इ॒मा धा॒ना घृ॑त॒स्रुवः॑। हरी॑ इ॒होप॑वक्षतः। इन्द्र॑ सु॒ख॒तमे॒ रथे॑। ए॒ष ब्र॒ह्मा
प्र॒ते॒म॒हे। वि॒द॒थे श॑सिषः॒ हरी॑। य ऋ॒त्वियः॑ प्र॒ते व॑न्वे। व॒नुषो॑ ह॒र्य॒तं म॒दम्।
इन्द्रो॑ नाम॑ घृ॒त॒न्नयः॑। ह॒रि॒भि॒श्चा॒रु॒ सेच॑ते। श्रु॒तो गु॒ण आ॒ त्वा॑ वि॒श॒न्तु॥३०॥

ह॒रि॒व॒र्ष॒स॒ङ्गि॒रः। आच॑र्षणि॒प्रा वृ॑ष॒भो ज॒ना॒नाम्। राजा॑ कृ॒ष्टी॒नां पु॑रु॒हू॒त इन्द्रः॑।
स्तु॒तश्र॑व॒स्य॒न्नव॑सोप॒म॒द्रिक्। यु॒क्त्वा ह॒री वृ॑ष॒णाया॑ह्य॒र्वाङ्। प्र॒ य॒त्सि॒न्ध॒वः प्र॑स॒वं
य॒दाय॑न्। आपः॑ स॒मु॒द्रः र॒थ्ये॒व ज॑ग्मुः। अ॒त॒श्चि॒दिन्द्रः॑ स॒द॒सो व॑री॒यान्। यदी॑

सोमः पृणति दुग्धो अ॒शुः। ह्यामसि॒ त्वेन्द्र॑ या॒ह्यर्वा॑ङ्॥३१॥

अर॑न्ते सोम॑स्तनु॒वे भ॑वाति। शत॑क्रतो मा॒दय॑स्वा सु॒तेषु॑। प्रा॒स्मा॑ अ॒व
पृ॒त॑नासु प्रयु॒त्सु। इन्द्रा॑य॒ सोमाः॑ प्र॒दिवो॑ वि॒दा॒नाः। ऋ॒भुर्येभि॑र्वृष॑प॒र्वा वि॑हा॒याः।
प्र॒य॒म्यमा॑णा॒न्प्रति॑ षू गृ॒भाय॑। इन्द्र॒ पिब॑ वृष॑धूतस्य॒ वृष्णाः॑। अहे॑ड॒मान॑ उ॒पया॑हि
य॒ज्ञम्। तुभ्य॑ पवन्त॒ इन्द्र॑वः सु॒तासः॑। गावो॑ न व॒ज्रिन्स्व॑मोको॒ अच्छ॑॥३२॥

इन्द्रा॑ ग॒हि प्र॑थ॒मो य॒ज्ञिया॑नाम्। या ते॑ का॒कुत्सु॑कृ॒ता या वरि॑ष्ठा। यया॑
श॒श्वत्पि॑ब॒सि म॒ध्वं ऊ॒र्मिम्। तया॑ पा॒हि प्र ते॑ अध्व॒र्युर॑स्थात्। सन्ते॒ वज्रो॑
वर्त॑तामिन्द्र॒ ग॒व्युः। प्रा॒तर्यु॑जा॒ वि बो॑धय। अ॒श्विना॑वेह गच्छ॒तम्। अ॒स्य सोम॑स्य
पी॒तये॑। प्रा॒तर्या॑वा॒णा प्र॑थ॒मा य॑जध्वम्। पु॒रा गृ॒ध्राद॑ररुषः पि॒बाथः॑। प्रा॒तर॑हि
य॒ज्ञम॒श्विना॑ दधा॒ते। प्रश॑स॒न्ति क॒वयः॑ पू॒र्वभा॑जः। प्रा॒तर्य॑जध्वम॒श्विना॑ हि॒नोत॑। न
सा॒यम॑स्ति दे॒वया॑ अजु॑ष्टम्। उ॒तान्यो॑ अ॒स्मद्य॑जते॒ विचा॑यः। पू॒र्वः पू॒र्वो य॑ज॒मानो॑
वनी॑यान्॥३३॥

नृक्तं जा॒ताऽस्यो॑षधे। रामे॒ कृष्णे॒ असि॑क्रि च। इ॒दं रं॑जनि रजय। कि॒लासं॑
पलि॑तं च॒ यत्। कि॒लासं॑ च॒ पलि॑तं च। निरि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। आ नः॒ स्वो अ॑श्नुतां
वर्णः॑। परा॑ श्वे॒तानि॑ पातय। अ॒सितं॑ ते नि॒लय॑नम्। आ॒स्थान॒मसि॑तं तव॑॥ ३४॥

अ॒सि॑क्रियस्योषधे। निरि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। अ॒स्थि॒जस्य॑ कि॒लास॑स्य। त॒नूज॑स्य
च॒ यत्त्व॑चि। कृ॒त्यया॑ कृ॒तस्य॑ ब्रह्म॑णा। लक्ष्मं॑ श्वे॒तम॑नीनशम्। स॒रूपा॒ नाम॑ ते
मा॒ता। स॒रूपो॒ नाम॑ ते पि॒ता। स॒रूपाऽस्यो॑षधे सा। स॒रूपमि॑दं कृ॒धि॥ ३५॥

शुन॑ रं हु॒वेम॑ म॒घवा॑न॒मिन्द्र॑म्। अ॒स्मिन्भ॑रे नृ॒तमं॑ वाज॑सातौ। शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमृ॑तये
स॒मथ्सु॑। घ्नन्तं॑ वृ॒त्राणि॑ स॒ञ्जितं॑ धना॑नाम्। धू॒नुथ॑ द्यां पर्व॑तान्दा॒शुषे॑ वसु॑। नि
वो॒ वना॑ जिह॑ते॒ यामं॑ नो भि॒या। को॒पय॑थ पृ॒थि॒वीं पृ॑ञ्जिमा॒तरः॑। यु॒धे यदु॑ग्राः
पृष॑ती॒रयु॑ग्वम्। प्रवे॑पयन्ति॒ पर्व॑तान्। वि॒विञ्च॑न्ति॒ वन॑स्पतीन्॥ ३६॥

प्रोवा॑रत मरु॒तो दु॑र्मदा॒ इव॑। देवा॑सुः सर्व॑या वि॒शा। पु॒रु॒त्रा हि स॒दृङ्मु॑सि॑। वि॒शो
वि॒श्वा अनु॑ प्र॒भु। स॒मथ्सु॑ त्वा ह॒वाम॑हे। स॒मथ्स॑व॒ग्निम॑वसे। वा॒ज॒यन्तो॑ ह॒वाम॑हे।

वाजेषु चित्राधसम्। सङ्गच्छध्वं संवदध्वम्। सं वो मनांसि जानताम्॥३७॥

देवा भागं यथा पूर्वं। सञ्जानाना उपासत। समानो मन्त्रः समितिः समानी।
समानं मनः सह चित्तमेषाम्। समानं केतो अभि स रभध्वम्। संज्ञानेन वो
हविषा यजामः। समानी व आकूतिः। समाना हृदयानि वः। समानमस्तु वो
मनः। यथा वः सुसहासति॥३८॥

संज्ञानं नः स्वैः। संज्ञानमरणैः। संज्ञानमश्विना युवम्। इहास्मासु नियच्छतम्।
संज्ञानं मे बृहस्पतिः। संज्ञानं सविता करत्। संज्ञानमश्विना युवम्। इह मह्यं
नि यच्छतम्। उप च्छायामिव घृणैः। अगन्म शर्म ते वयम्॥३९॥

अग्ने हिरण्यसन्दृशः। अदब्धेभिः सवितः पायुभिर्ध्वम्। शिवेभिरद्य परिपाहि नो
गयम्। हिरण्यजिह्वः सुविताय नव्यसे। रक्षा मार्किर्नो अघशंस ईशत। मदेमदे
हि नो ददुः। यूथा गवामृजुक्रतुः। सङ्गभाय पुरुशता। उभया हस्त्या वसु। शिशीहि
राय आ भर॥४०॥

शिप्रिन्वाजानां पते। शचीवस्तव द॒सना॑। आ तू न इन्द्र भाजय।
गोष्वश्वेषु शुभ्रुषु। सहस्रेषु तुवीमघ। यद्दे॒वा दे॒वहे॒डन॑म्। दे॒वासश्च॑कृ॒मा व॒यम्।
आदि॒त्यास्त॒स्मान्मा॑ यूयम्। ऋ॒तस्य॒र्तेन॑ मुञ्चत। ऋ॒तस्य॒र्तेना॑ऽऽदि॒त्याः॥४१॥

यज॑त्रा मुञ्च॒तेह॒ मा॑। य॒ज्ञैर्वो॑ य॒ज्ञवा॑हसः। आ॒शि॒क्षन्तो॑ न शे॒किम॑। मेद॑स्वता॒
यज॑मानाः। सु॒चाऽऽज्ये॑न जुह॒तः। अ॒का॒मा वो॑ विश्वेदे॒वाः। शि॒क्षन्तो॑ नोप॑ शे॒किम॑।
यदि॒ दि॒वा यदि॒ नक्त॑म्। ए॒न ए॒नस्यो॑क॑रत्। भू॒तं मा॒ तस्मा॒द्भव्यं॑ च॥४२॥

द्रु॒पदा॑दिव मुञ्चतु। द्रु॒पदा॑दि॒वेन्मु॑चा॒नः। स्वि॒न्नः स्ना॒त्वी म॒लादि॑व। पू॒तं
प॒वित्रे॑णे॒वाऽऽज्य॑म्। वि॒श्वे मु॑ञ्चन्तु॒ मेन॑सः। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑। प॒श्यन्तो॑
ज्योति॑रुत्त॑रम्। दे॒वं दे॒वत्रा॑ सूर्य॑म्। अ॒गन्म॒ ज्योति॑रुत्त॑मम्॥४३॥

तव॑ कृ॒धि व॒नस्प॑ती॒ज्ञान॑ता॒मस॑ति व॒यं भ॑रादि॒त्याश्च॒ नव॑ च॥ _____[४]

वृषा॒ सो अ॒शुः प॑वते ह॒विष्मा॒न्सोमः॑। इन्द्र॑स्य भा॒ग ऋ॒तयुः॑ श॒तायुः॑।
स मा॒ वृषा॑णं वृष॒भं कृ॑णोतु। प्रि॒यं वि॒शां सर्व॑वीरं सु॒वीर॑म्। कस्य॒ वृषा॑

सुते सचा॑। नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्। वृ॒त्रहा॑ सोम॑पीतये। यस्ते॑ शृङ्ग॑ वृषो॑नपात्।
प्रण॑पात्कुण्ड॒पाय्यः॑। न्य॑स्मिन्दध्र॒ आ मनः॑॥४४॥

त॒ ५ स॒ध्रीची॑रू॒तयो॑ वृ॒ष्णि॑यानि। पौ॒५स्या॑नि नि॒युतः॑ स॒श्वुरि॑न्द्रम्। स॒मुद्रं॑ न
सिन्ध॑व उ॒क्थशु॑ष्माः। उ॒रुव्यच॑स॒ङ्गिर॒ आ वि॑शन्ति। इन्द्रा॑य॒ गिरो॑ अनि॑शितसर्गाः।
अ॒पः प्रैर॑य॒न्त्सग॑रस्य बु॒ध्रात्। यो अक्षे॑णेव च॒क्रिया॑ श॒ची॑भिः। विष्व॑क्त॒स्तम्भं॑
पृथि॒वीमु॑त द्याम्। अक्षो॑दय॒च्छव॑सा॒ क्षाम॑बुध्रम्। वा॒र्णवा॑त॒स्तवि॑षीभि॒रिन्द्रः॑॥४५॥

दृ॒ढान्यौ॑घ्रादु॒शमा॑न् ओजः॑। अवा॑भिनत्क॒कुभः॑ पर्व॑तानाम्। आ नो॑ अ॒ग्ने
सुके॑तुना॑। र॒यिं वि॒श्वायु॑पोषसम्। मा॒र्डीकं॑ धे॒हि जी॒वसे॑। त्व॒ ५ सोम॑ म॒हे भग॑म्।
त्वं यू॒नं ऋ॑ताय॒ते। दक्ष॑ दधासि जी॒वसे॑। रथं॑ यु॒ञ्जते॑ म॒रुतः॑ शु॒भे सु॑गम्। सू॒रो न
मि॒त्रावरु॑णा॒ गवि॑ष्टिषु॥४६॥

रजा॑ ५सि चि॒त्रा विच॑रन्ति त॒न्यवः॑। दिवः॑ स॒म्राजा॑ पय॑सा न उक्षतम्। वाच॑ ५
सुमि॑त्रावरुणा॒ विरा॑वतीम्। प॒र्जन्य॑श्चि॒त्रां व॑दति॒ त्विषी॑मतीम्। अ॒भ्रा व॑सत मरुतः॑

सुमायया॑। द्यां वर्षय॑तमरु॒णाम॑रेपसम्। अयु॑क्त स॒प्त शु॒न्युवः॑। स॒रो रथ॑स्य
न॒त्रियः॑। ताभि॑र्याति॒ स्वयु॑क्तिभिः। वहि॑ष्ठेभिर्वि॒हरन् या॑सि॒ तन्तु॑म्॥४७॥

अ॒व॒व्यय॑न्नसि॒तं दे॒व व॒स्वः। दवि॑ध्वतो र॒श्मयः॑ सूर्य॑स्य। च॒र्मे॒वावा॑धुस्त॒मो
अ॒प्स्वन्तः॑। प॒र्जन्या॑य॒ प्र गा॑यत। दि॒वस्पु॑त्राय॒ मी॒ढुषे॑। स नो॑ य॒वस॑मिच्छतु।
अच्छा॑ वद त॒वसं॑ गी॒र्भिरा॑भिः। स्तु॒हि प॒र्जन्यं॑ नम॒साऽऽवि॑वास। कनि॑क्रदद्वृष॒भो
जी॒रदा॑नुः। रेतो॑ दधा॒त्वोष॑धीषु॒ गर्भ॑म्॥४८॥

यो गर्भ॑मोष॑धीनाम्। गवा॑ कृ॒णोत्य॑र्वताम्। प॒र्जन्यः॑ पुरु॒षीणा॑म्। तस्मा॒ इदा॑स्ये
ह॒विः। जु॒होता॒ मधु॑मत्तमम्। इडा॑ नः स॒न्यतं॑ करत्। ति॒स्रो यद॑ग्रे श॒रद॑स्त्वामि॒त्।
शुचि॑ घृ॒तेन॒ शुच॑यः सप॒र्यन्। नामा॑नि चिद्व॒धिरे य॒ज्ञिया॑नि। असू॑दयन्त त॒नुवः॑
सुजा॑ताः॥४९॥

इन्द्र॑श्च नः शुनासीरौ। इ॒मं य॒ज्ञं मि॑मिक्षतम्। गर्भं॑ धत्त॒ः स्व॒स्तये॑। ययो॑रि॒दं

विश्वं भुवनमा विवेश। ययोरानन्दो निहितो महश्च। शुनांसीरावृतुभिः संविदानौ।
 इन्द्रवन्तौ हविरिदं जुषेथाम्। आघाये अग्निमिन्धते। स्तृणन्ति बर्हिः।
 येषामिन्द्रो युवा सखा। अग्न इन्द्रश्च मेदिना। हथो वृत्राण्यप्रति। युवः हि
 वृत्रहन्तमा। याभ्याः सुवरजयन्नग्र एव। यावातस्थतुर्भुवनस्य मध्ये। प्रचर्षणी
 वृषणा वज्रबाहू। अग्नी इन्द्रावृत्रहणा हुवे वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गविष्टिषु तन्तु गर्भः सुजाताः सखा सप्त च॥

[५]

उत नः प्रिया प्रियासु। सप्तस्वसा सुजुष्टा। सरस्वती स्तोम्याऽभूत्। इमा
 जुह्वानायुष्मदा नमोभिः। प्रति स्तोमः सरस्वति जुषस्व। तव शर्मन्प्रियतमे
 दधानाः। उपस्थेयाम शरणं न वृक्षम्। त्रीणि पदा विचक्रमे। विष्णुर्गोपा अदाभ्यः।
 ततो धर्माणि धारयन्॥५१॥

तदस्य प्रियमभि पाथो अश्याम्। नरो यत्र देवयवो मदन्ति। उरुक्रमस्य स
 हि बन्धुरित्था। विष्णोः पदे परमे मध्व उथ्सः। क्रत्वादा अस्थु श्रेष्ठः। अद्य त्वा
 वन्वन्थसुरेक्षणाः। मर्त आनाश सुवृक्तिम्। इमा ब्रह्म ब्रह्मवाह। प्रिया त आ बर्हिः

सीद। वीहि सूर पुरोडाशम्॥५२॥

उप नः सूनवो गिरः। शृण्वन्त्वमृतस्य ये। सुमृडीका भवन्तु नः। अद्या नो देव सवितः। प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा दुःष्वप्रियं सुव। विश्वानि देव सवितः। दुरितानि परा सुव। यद्भद्रं तन्म आ सुव। शुचिमर्कैर्बृहस्पतिम्॥५३॥

अध्वरेषु नमस्यत। अनाम्योज आ चके। या धारयन्त देवा सुदक्षा दक्षपितारा। असुर्याय प्रमहसा। स इत् क्षेति सुधित ओकंसि स्वे। तस्मा इडा पिन्वते विश्वदानी। तस्मै विशः स्वयमेवानमन्ति। यस्मिन्ब्रह्मा राजानि पूर्व एति। सकूतिमिन्द्र सच्युतिम्। सच्युतिं जघनच्युतिम्॥५४॥

कनात्काभान्न आ भरा। प्रयप्स्यन्निव सक्थ्यौ। वि न इन्द्र मृधो जहि। कनीखुनदिव सापयन्। अभि नः सुष्टुतिं नय। प्रजापतिः स्त्रियां यशः। मुष्कयौरदधात्सपम्। कामस्य तृप्तिमानन्दम्। तस्याग्ने भाजयेह मा। मोदः प्रमोद आनन्दः॥५५॥

मुष्कयोर्निहितः सपः। सृत्वेव कामस्य तृप्याणि। दक्षिणानां प्रतिग्रहे।
मनसश्चित्तमाकूतिम्। वाचः सत्यमशीमहि। पशूनां रूपमन्नस्य। यशः श्रीः
श्रयतां मयि। यथाऽहमस्या अतृपः स्त्रियै पुमान्। यथा स्त्री तृप्यति पुंसि
प्रिये प्रिया। एवं भगस्य तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराहु तत्। हन्तेति
सत्यं चन्द्रमाः। आदित्यः सत्यमोमिति। आपस्तथ्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य
दक्षिणाम्। असौ मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्।
वैश्वानरात्पुणरुतारमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरं क्षेत्रजित्याय देवाः। येषामिमे पूर्वे
अर्मास आसन्। अयूपाः सद्म विभृता पुरूणि। वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः।
पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनांसः। पृथिवीं मातरं महीम्। अन्तरिक्षमुप ब्रुवे।
बृहतीमूतये दिवम्। विश्वं बिभर्ति पृथिवी॥५८॥

अ॒न्तरि॑क्षं वि पंप्रथे। दु॒हे द्यौर्बृ॑हती पयः। न ता न॑शन्ति न द॑भाति तस्करः।
 नैना॑ अमि॒त्रो व्यथि॑रादध॒र्षति॑। दे॒वाः॒श्च याभि॑र्यज॒ते ददा॑ति च। ज्यो॒गित्ताभिः॑
 सच॑ते गोप॑तिः स॒ह। न ता अ॒र्वा रे॒णुक॑काटो अश्नुते। न सः॑स्कृ॒तत्र॑मुप॑ यन्ति
 ता अ॒भि। उ॒रुगा॑यमभ॒यं तस्य॑ ता अनु॑। गावो॒ मर्त्य॑स्य वि च॑रन्ति यज्व॑नः॥५९॥

रात्री॑ व्य॒ख्यदा॑यती। पुरु॒त्रा दे॒व्यक्ष॑भिः। विश्वा॒ अधि॑ श्रियोऽ॒धिता॑। उप॑ ते गा
 इ॒वाक॑रम्। वृ॒णीष्व दु॑हितर्दिवः। रात्री॑ स्तोमं न जि॒ग्युषी॑। दे॒वीं वाच॑मजनयन्त
 दे॒वाः। तां वि॒श्वरू॑पाः प॒शवो॑ वदन्ति। सा नो॑ म॒न्द्रेष॑मूर्जं दुहा॑ना। धे॒नुर्वा॑ग॒स्मानु॑प
 सुष्टु॑तैतु॥६०॥

यद्वा॑ग्वद॒न्त्यवि॑चेत॒नानि॑। रा॒ष्ट्री दे॒वानां॑ निष॒साद॑ म॒न्द्रा। चत॑स्र ऊ॒र्जं दु॑दुहे
 पया॑सि। क्व॑ स्विदस्याः पर॒मं ज॑गाम। गौरी॑ मि॒माय॑ सलिलानि तक्ष॑ती। एक॑पदी
 द्वि॒पदी॑ सा चतु॑ष्पदी। अ॒ष्टाप॑दी नव॑पदी बभू॒वुषी॑। स॒हस्रा॑क्षरा पर॒मे व्यो॑मन्।
 तस्या॑स्र॑ समु॒द्रा अधि॑ विक्ष॑रन्ति। तेन॑ जीवन्ति प्र॒दिश॑श्चत॑स्रः॥६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरां जुनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वां
 अस्तु गणवान्सजातवान्। अस्य स्नुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्। सपत्न्या वाचं
 मनसा उपासताम्। इन्द्रः सूरौ अतरद्रजांसि। स्नुषा सपत्न्या श्वशुरो-
 ऽयमस्तु। अयं शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणः। अयं वाजं जयतु वाजंसातौ। अग्निः
 क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः। सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः समिधा न
 उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगन्धाम्॥६२॥

धारयन्पुरोडाशं बृहस्पतिं जुघनं च्युतिमानन्दो भगस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो वाजंसातौ चत्वारि च॥ [६]

वृषाऽस्य शुर्वृषभाय गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नृचक्षसे। दिव्यः कर्मण्यो हितो
 बृहन्नाम। वृषभस्य या ककुत्। विषूवान् विष्णो भवतु। अयं यो मामको वृषा।
 अथो इन्द्र इव देवेभ्यः। वि ब्रवीतु जनैभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्। अथो
 अधिपतिं विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः सुशृङ्गः सुवृषभः।

क॒ल्याणो॒ द्रोण॒ आ॒हि॒तः। कार्षी॑वल॒ प्रगा॑णेन। वृष॒भेण॑ यजामहे। वृष॒भेण॑
यज॑मानाः। अ॒क्रूरे॑णेव स॒र्पिषा॑। मृ॒द्धश्च॒ सर्वा॒ इन्द्रे॑ण। पृ॒त॒नाश्च॒ जयाम॑सि॥६४॥

यस्या॒यमृ॑ष॒भो ह॒विः। इन्द्रा॑य परिणी॒यते॑। जया॑ति॒ शत्रु॑मा॒यन्त॑म्। अथो॑ हन्ति
पृ॒त॒न्यतः॑। नृ॒णाम॑हं प्र॒णीर॑सत्। अग्रं॑ उ॒द्भिन्द॑ताम॑सत्। इन्द्र॒ शुष्मं॑ त॒नुवा॒ मेर॑यस्व।
नी॒चा वि॒श्वा अ॒भिति॑ष्ठा॒भिमा॑तीः। नि शृ॒णीह्या॒बाधं॒ यो नो॒ अस्ति॑। उ॒रुं नो॑ लो॒कं
कृ॑णुहि जी॒रदा॑नो॥६५॥

प्रेह्य॒भि प्रेहि॒ प्र भ॑रा॒ सह॑स्व। मा विवे॑नो॒ वि शृ॑णुष्व। जने॑षु। उदी॑डितो वृष॒भ
तिष्ठ॑ शुष्मैः॑। इन्द्र॒ शत्रू॑न्पु॒रो अ॒स्माकं॑ यु॒ध्य। अग्रे॑ जेता॒ त्वं ज॑य। शत्रू॑न्सहस॒
ओज॑सा। वि शत्रू॑न् विमृ॒धो नुद॑। ए॒तं ते॒ स्तोमं॑ तुविजात॒ विप्रः॑। रथं॒ न धी॑रः
स्वपा॑ अतक्षम्। यदीद॑ग्रे॒ प्रतित्वं॑ दे॒व ह॑र्याः॥६६॥

सुव॑र्वतीर॒प ए॑ना जयेम। यो घृ॒तेना॒भिमा॑नितः। इन्द्र॒ जैत्रा॑य जज्ञिषे। स नः॒
सङ्का॑सु पारय। पृ॒त॒नासा॒ह्येषु॑ च। इन्द्रो॑ जिगाय पृथि॒वीम्। अ॒न्तरि॑क्ष॒ सुव॑र्म॒हत्।

वृत्रहा पुंरुचेतनः। इन्द्रो जिगाय सहसा सहांसि। इन्द्रो जिगाय पृतनानि विश्वा॥६७॥

इन्द्रो जातो वि पुरो रुरोज। स नः परस्पा वरिवः कृणोतु। अयं कृत्तुरगृभीतः। विश्वजिदुद्धिदिथ्सोमः। ऋषिर्विप्रः काव्येन। वायुरंग्रेगा यज्ञप्रीः। साकङ्गन्मनसा यज्ञम्। शिवो नियुद्धिः शिवाभिः। वायो शुक्रो अयामि ते। मध्वो अग्रं दिविष्टिषु॥६८॥

आ याहि सोम पीतये। स्वारुहो देव नियुत्वता। इममिन्द्र वर्धय क्षत्रियाणाम्। अयं विशां विश्पतिरस्तु राजा। अस्मा इन्द्र महि वर्चांसि धेहि। अवर्चसं कणुहि शत्रुमस्य। इममा भञ्ज ग्रामे अश्वेषु गोषु। निरमुं भञ्ज योऽमित्रो अस्य। वर्ष्मन् क्षत्रस्य ककुभि श्रयस्व। ततो न उग्रो वि भञ्जा वसूनि॥६९॥

अस्मे द्यावापृथिवी भूरि वामम्। सन्दुहाथां घर्मदुधेव धेनुः। अयं राजा प्रिय इन्द्रस्य भूयात्। प्रियो गवामोषधीनामुतापाम्। युनज्मि त उत्तरावन्तमिन्द्रम्।

येन जयांसि न परा जयांसै। स त्वाऽकरेकवृषभः स्वानाम्। अथो राजन्नुत्तमं
मानवानाम्। उत्तरस्त्वमधरे ते सपत्नाः। एकवृषा इन्द्रसखा जिगीवान्॥७०॥

विश्वा आशाः पृतनाः सञ्जयं जयन्। अभि तिष्ठ शत्रूयतः सहस्व। तुभ्यं भरन्ति
क्षितयो यविष्ठ। बलिमग्ने अन्तित ओत दूरात्। आ भन्दिष्ठस्य सुमतिं चिकिद्धि।
बृहत्ते अग्ने महि शर्म भद्रम्। यो देह्यो अनमयद्वधस्त्रैः। यो अर्यपत्नीरुषसंश्चकार।
स निरुध्या नहुषो यहो अग्निः। विशश्चक्रे बलिहृतः सहोभिः॥७१॥

प्र सद्यो अग्ने अत्येष्यन्यान्। आविर्यस्मै चारुतरो बभूथ। ईडेन्यो वपुष्यो
विभावा। प्रियो विशामतिथिर्मानुषीणाम्। ब्रह्मज्येष्ठा वीर्या सम्भृतानि। ब्रह्माग्ने
ज्येष्ठं दिवमा ततान। ऋतस्य ब्रह्म प्रथमोत जज्ञे। तेनार्हति ब्रह्मणा स्पर्धितुङ्कः।
ब्रह्म सुचो घृतवतीः। ब्रह्मणा स्वरवो मिताः॥७२॥

ब्रह्म यज्ञस्य तन्तवः। ऋत्विजो ये हविष्कृतः। शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणाः सन्ददृश्रिरे।
चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम्। ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः। नमः सखिभ्यः

सन्नान्माऽवंगात। अभिभूरग्निरंतरद्रजांसि। स्पृधो विहत्य पृतना अभिश्रीः।
 जुषाणो म आहुतिं मामहिष्ट। हत्वा सपत्नान् वरिवस्करन्नः। ईशानं त्वा
 भुवनानामभिश्चियम्। स्तौम्यग्न उरुकृतं सुवीरम्। हविर्जुषाणः सपत्नां
 अभिभूरसि। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्व॥७३॥

विशां जयामसि जीरदानो हर्या विश्वा दिविष्टिषु वसूनि जिगीवान्महोभिर्मिता नश्चत्वारि च॥ [७]

स प्रत्नवन्नवीयसा। अग्ने द्युम्नेन संयता। बृहत्तन्थ भानुना। नवं नु स्तोममग्नये।
 दिवः श्येनाय जीजनम्। वसोः कुविद्वनाति नः। स्वारुहा यस्य श्रियो दृशे।
 रयिर्वीरवतो यथा। अग्ने यज्ञस्य चेततः। अदाभ्यः पुरएता॥७४॥

अग्निर्विशां मानुषीणाम्। तूर्णी रथः सदा नवः। नवँ सोमाय वाजिनै। आज्यं
 पयंसोऽजनि। जुष्टँ शुचितमं वसु। नवँ सोम जुषस्व नः। पीयूषस्येह तृष्णुहि।
 यस्ते भाग ऋता वयम्। नवस्य सोम ते वयम्। आ सुमतिं वृणीमहे॥७५॥

स नो रास्व सहस्रिणः। नवँ हविर्जुषस्व नः। ऋतुभिः सोम भूतमम्।

तदङ्गं प्रतिहर्षं नः। राजन्त्सोमं स्वस्तये। नवस्तोमन्नवः हविः। इन्द्राग्निभ्यां
नि वेदय। तज्जुषेतां सचेतसा। शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्य। इन्द्राग्नी वृत्रहणा
जुषेथाम्॥ ७६॥

उभा हि वाः सुहवा जोहवीमि। ता वाजः सद्य उशते धेष्ठा। अग्निरिन्द्रो
नवस्य नः। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्। इह देवौ सहस्रिणौ। यज्ञं न आ हि
गच्छताम्। वसुमन्तः सुवर्विदम्। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्। अग्निरिन्द्रो नवस्य
नः। विश्वान्देवाः स्तर्पयत॥ ७७॥

हविषोऽस्य नवस्य नः। सुवर्विदो हि जज्ञिरे। एदं बरुहिः सुष्टरीमा नवेन। अयं
यज्ञो यजमानस्य भागः। अयं बभूव भुवनस्य गर्भः। विश्वे देवा इदमद्यागमिष्ठाः।
इमे नु द्यावापृथिवी समीचीं। तन्वाने यज्ञं पुरुपेशसन्धिया। आऽस्मै पृणीतां
भुवनानि विश्वा। प्रजां पुष्टिममृतं नवेन॥ ७८॥

इमे धेनू अमृतं ये दुहाते। पयस्वत्युत्तरामेतु पुष्टिः। इमं यज्ञं जुषमाणे नवेन।

समीची द्यावापृथिवी घृताचीं। यविष्ठो हव्यवाहनः। चित्रभानुर्घृतासुतिः। नवजातो
वि रोचसे। अग्रे तत्ते महित्वनम्। त्वमग्रे देवताभ्यः। भागे देव न मीयसे॥७९॥

स एना विद्वान् यक्ष्यसि। नवः स्तोमं जुषस्व नः। अग्निः प्रथमः प्राश्नातु। स
हि वेद यथा हविः। शिवा अस्मभ्यमोषधीः। कृणोतु विश्वचर्षणिः। भद्रान्नः श्रेयः
समनैष्ट देवाः। त्वयाऽवसेन समशीमहि त्वा। स नो मयोभूः पितो आ विशस्व। शं
तोकाय तनुवे स्योनः। एतमु त्यं मधुना संयुतं यवम्। सरस्वत्या अधिमनावचर्कषुः।
इन्द्र आसीत्सीरपतिः शतक्रतुः। कीनाशा आसन्मरुतः सुदानवः॥८०॥

पुरेता वृणीमहे जुषथान्तर्पयतामृतत्रवेन मीयसे स्योनश्चत्वारि च॥ [८]

जुष्टश्चक्षुषो जुष्टीनरो नक्तञ्जाता वृषास उत नो वृषाँऽस्यः सप्रब्रवदष्टौ॥८॥
जुष्टो मन्युर्भगो जुष्टी नरो हरिवर्षसङ्घिः शिप्रिन्वाजानामुत नः प्रिया यद्वाग्वदन्तो विश्वा आशा अशीतिः॥८०॥
जुष्टः सुदानवः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इ॒र्यो भू॑त्वा ब॑हुधा ब॒हूनि॑। स इ॒त्सर्वं॑ व्या॑नशे। यो
 दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आ॒वृ॑द॒दात् क्षे॒त्रिय॑ध्व॒गद्व॑षा॑। तमि॒त्प्रा॑णं म॒न॒सोप॑ शिक्ष॒त।
 अ॒ग्रं दे॒वाना॑मि॒दम॑त्तु नो ह॒विः। म॒न॒स॒श्चित्ते॒दम्। भू॒तं भ॒व्यं च॑ गु॒प्यते॑। तद्धि
 दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पु॒रश्च॒रम्। स॒ह दे॒वैरि॒मं ह॒वम्। म॒नः श्रे॒यसि॑ श्रे॒यसि॑। क॒र्मन् य॒ज्ञप॑तिं
 दध॑त्। जु॒षता॑ मे॒ वा॒गि॒दं ह॒विः। वि॒राड्दे॒वी पु॒रोहि॑ता। ह॒व्य॒वाड॑न॒पायि॑नी।
 यया॑ रू॒पाणि॑ ब॒हुधा॑ वद॑न्ति। पे॒शांसि॑ दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा नो॑
 वि॒राड॑न॒पस्फु॑रन्ती॥२॥

वा॒ग्दे॒वी जु॒षता॑मि॒दं ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वानां॑ ज्योति॑र॒मृते॒ न्य॑क्तम्। अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य
 ब॒हुधा॑ नि॒धी॑यते। तस्य॑ सु॒म्रम॑शीमहि। मा नो॑ हा॒सीद्वि॒चक्ष॑णम्। आ॒युरि॒न्द्रः

प्रतीर्यताम्। अनन्धाश्चक्षुषा वयम्। जीवा ज्योतिरशीमहि। सुवज्योतिरुतामृतम्।
 श्रोत्रेण भद्रमुत शृण्वन्ति सत्यम्। श्रोत्रेण वाचं बहुधोद्यमानाम्। श्रोत्रेण मोदश्च
 महश्च श्रूयते। श्रोत्रेण सर्वा दिश आ शृणोमि। येन प्राच्या उत दक्षिणा।
 प्रतीच्यै दिशः शृण्वन्त्युत्तरात्। तदिच्छोत्रं बहुधोद्यमानम्। अरान्न नेमिः परि सर्वं
 बभूव॥३॥

अश्रियमनपस्फुरन्ती सत्यं सुप्तं च॥

[१]

उदेहि वाजिन्यो अस्यप्स्वन्तः। इदं राष्ट्रमा विश सूनृतावत्। यो रोहितो
 विश्वमिदं जजान। स नो राष्ट्रेषु सुधितान्दधातु। रोहं रोहं रोहित आरुरोह।
 प्रजाभिर्वृद्धिं जनुषामुपस्थम्। ताभिः स रब्धो अविदथ्यदुर्वीः। गातुं प्रपश्यन्निह
 राष्ट्रमाऽहः। आऽहार्षीद्राष्ट्रमिह रोहितः। मृधो व्यास्थदभयं नो अस्तु॥४॥

अस्मभ्यं द्यावापृथिवी शक्करीभिः। राष्ट्रं दुहाथामिह रेवतीभिः। विममर्श रोहितो
 विश्वरूपः। समाचक्राणः प्ररुहो रुहश्च। दिवं गत्वाय महता महिम्ना। वि नो
 राष्ट्रमुनत्तु पयसा स्वेन। यास्ते विशस्तपसा सं बभूवुः। गायत्रं वथ्समनु तास्त

आऽगुः। तास्त्वा विंशन्तु महंसा स्वेन। सं माता पुत्रो अभ्येतु रोहितः॥५॥

यूयमुग्रा मरुतः पृश्निमातरः। इन्द्रेण सयुजा प्रमृणीथ शत्रून्। आ वो रोहितो
अशृणोदभिद्यवः। त्रिसंतासो मरुतः स्वादुसम्मुदः। रोहितो द्यावापृथिवी जंजान।
तस्मिंस्तन्तुं परमेष्ठी तंतान। तस्मिंञ्छिश्रिये अज एकपात्। अदृहं द्यावापृथिवी
बलेन। रोहितो द्यावापृथिवी अदृहत्। तेन सुवः स्तभितन्तेन नाकः॥६॥

सो अन्तरिक्षे रजंसो विमानः। तेन देवाः सुवरन्वविन्दन्। सुशेवं त्वा भानवो
दीदिवांसम्। समंग्रासो जुह्वो जातवेदः। उक्षन्ति त्वा वाजिनमा घृतेन।
संसमग्रे युवसे भोजनानि। अग्रे शर्धं महते सौभगाय। तवं द्युमन्युत्तमानि
सन्तु। सञ्जास्पत्यं सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा महांसि॥७॥

अस्त्वेतु रोहितो नाको महांसि॥ [२]

पुनर्न इन्द्रो मघवा ददातु। धनानि शक्रो धन्यः सुराधाः। अर्वाचीनं कृणुतां
याचितो मनः। श्रुष्टी नो अस्य हविषो जुषाणः। यानि नोऽजिनं धनानि। जुहर्थ

शूर॑ म॒न्युना॑। इन्द्रा॑नु॒विन्द॑ न॒स्तानि॑। अ॒नेन॑ ह॒विषा॑ पुनः॑। इन्द्र॑ आशा॑भ्यः परि॑।
सर्वा॑भ्योऽभयं॑ करत्॥८॥

जेता॑ शत्रून् विच॑र्षणिः। आकू॑त्यै त्वा॒ कामा॑य त्वा स॒मृधे॑ त्वा। पु॒रो द॑धे
अमृ॑त॒त्वाय॑ जी॒वसे॑। आकू॑तिम॒स्याव॑से। काम॑मस्य॒ समृ॑द्धौ। इन्द्र॑स्य यु॒ञ्जते॑ धियः॑।
आकू॑तिं दे॒वीं मन॑सः पु॒रो द॑धे। य॒ज्ञस्य॑ मा॒ता सु॒हवा॑ मे अस्तु। यद्वि॑च्छामि॒ मन॑सा॒
सका॑मः। वि॒देय॑मे॒नद्धृ॑दये॒ निवि॑ष्टम्॥९॥

सेद॑ग्निर॒ग्नी॒रत्ये॑त्य॒न्यान्। यत्र॑ वा॒जी तन॑यो वी॒डुपा॑णिः। स॒हस्र॑पाथा अ॒क्षरा॑
स॒मेति॑। आशा॑नां त्वाऽऽशा॑पा॒लेभ्यः॑। च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृते॑भ्यः। इ॒दं भू॑तस्याध्य॑क्षेभ्यः।
वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्। विश्वा॑ आशा॒ मधु॑ना॒ सꣳ सृ॑जामि। अ॒न॒मी॒वा आप॑ ओष॑धयो
भवन्तु। अ॒यं यज॑मानो मृ॒धो व्य॑स्यताम्॥१०॥

अगृ॑भीताः प॒शवः॑ सन्तु॒ सर्वे॑। अ॒ग्निः सोमो॑ वरु॒णो मि॒त्र इन्द्रः॑। बृह॑स्पतिः सवि॒ता
यः स॑ह॒स्री। पू॒षा नो॑ गोभि॒रव॑सा॒ सर॑स्वती। त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ सम॑नक्तु॒ यज्ञैः॑। त्वष्टा॑

रूपाणि दधती सरस्वती। पूषा भगः सविता नो ददातु। बृहस्पतिर्दददिन्द्रः
सहस्रम्। मित्रो दाता वरुणः सोमो अग्निः॥११॥

कृत्रिविष्टमस्यतान्नवं च॥

[३]

आ नो भर भगमिन्द्र द्युमन्तम्। नि ते देष्णस्य धीमहि प्ररेके। उर्व इव पप्रथे
कामो अस्मे। तमापृणा वसुपते वसूनाम्। इमं कामं मन्दया गोभिरश्वैः। चन्द्रवंता
राधसा पप्रथश्च। सुवर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्राः। इन्द्राय वाहः कुशिकासो अक्रन्।
इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचम्। यानि चकार प्रथमानि वज्री॥१२॥

अहन्नहिमन्वपस्तर्द। प्रवक्षणा अभिन्त्पर्वतानाम्। अहन्नहिं पर्वते
शिश्रियाणम्। त्वष्टाऽस्मै वज्रः स्वर्यन्ततक्ष। वाश्रा इव धेनवः स्यन्दमानाः।
अञ्जः समुद्रमव जग्मुरापेः। वृषायमाणोऽवृणीत सोमम्। त्रिकद्रुकेष्वपिबत्सुतस्य।
आ सायकं मघवा दत्त वज्रम्। अहन्नेनं प्रथमजा महीनाम्॥१३॥

यदिन्द्राहन्नप्रथमजा महीनाम्। आन्मायिनाममिनाः प्रोत मायाः। आत्सूर्य

ज॒नय॒न्द्यामु॒षासम्। ता॒दी॒क्रा श॒त्रून् किला॑विवि॒त्से। अह॑न्वृ॒त्रं वृ॒त्र॒तरं॑ व्य॒सम्।
 इन्द्रो॑ वज्रेण॒ मह॒ता व॒धेन॑। स्कन्धा॑सीव॒ कुलि॑शेना॒विवृ॑क्णा। अहिः॑ शयत
 उप॒पृक्पृ॑थिव्याम्। अ॒यो॒ध्येव॑ दुर्म॒द आ हि॑ जु॒ह्वे। म॒हावी॑रं तु॒विबा॑धमृ॒जीषम्॥१४॥

नाता॑रीरस्य॒ समृ॑तिं व॒धाना॑म्। स॒ रु॒जानाः॑ पिपिषु॒ इन्द्र॑शत्रुः। विश्वो॑ विहा॒या
 अ॒रतिः॑। वसु॑र्दधे॒ हस्ते॑ दक्षि॒णे। त॒रणि॑र्न शि॒श्रथत्। श्रव॑स्य॒या न शि॑श्रथत्।
 विश्व॑स्मा॒ इदि॑षुध्य॒से। दे॒व॒त्रा ह॒व्यमू॑हिषे। विश्व॑स्मा॒ इत्सु॑कृते॒ वारं॑मृण्वति।
 अ॒ग्नि॒र्द्वारा॑ व्यृण्वति॥१५॥

उदु॑ञ्जिहा॒नो अ॒भि काम॑मी॒रयन्। प्र॒पृश्न॑न्वि॒श्वा भुव॑नानि पूर्॒वथा॑। आ के॒तुना॑
 सुष॑मिद्धो॒ यजि॑ष्ठः। कामं॑ नो अ॒ग्ने अ॒भिह॑र्य दि॒ग्भ्यः। जुषा॑णो ह॒व्यम॑मृतेषु
 दू॒ढ्यः। आ नो॑ र॒यिं ब॑हुलां गोम॒तीमि॑षम्। नि धै॑हि॒ यक्ष॑दमृतेषु भूषन्। अ॒श्विना॑
 य॒ज्ञमा॑गतम्। दा॒शुषः॑ पुरु॒द॒ससा॑। पू॒षा र॑क्षतु नो र॒यिम्॥१६॥

इ॒मं य॒ज्ञम॒श्विना॑ वर्धय॒न्ता। इ॒मौ र॒यिं य॒ज॑मानाय ध॒त्तम्। इ॒मौ प॒शून् र॑क्षतां

विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्। प्रते महे संरस्वति। सुभगे वाजिनीवति।
 सत्यवाचे भरे मतिम्। इदं ते हव्यं घृतवत्सरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा हवींषि।
 इमानि ते दुरिता सौभंगानि। तेभिर्वयं सुभगांसः स्याम॥१७॥

वज्रहीनामृजीषं व्यृण्वति रक्षतु नो रयिं सौभंगान्येकं च॥

[४]

यज्ञो रायो यज्ञ ईशे वसूनाम्। यज्ञः सस्यानामुत सुक्षितीनाम्। यज्ञ इष्टः
 पूर्वचित्तिं दधातु। यज्ञो ब्रह्मण्वां अप्येतु देवान्। अयं यज्ञो वर्धतां गोभिरश्वैः।
 इयं वेदिः स्वपत्या सुवीरा। इदं ब्रह्मिरति ब्रह्मींष्यन्या। इमं यज्ञं विश्वे अवन्तु
 देवाः। भग एव भगवां अस्तु देवाः। तेन वयं भगवन्तः स्याम॥१८॥

तं त्वा भग सर्व इज्जोहवीमि। स नो भग पुरएता भवेह। भग प्रणेतुर्भग
 सत्यराधः। भगेमां धियमुदव ददन्नः। भग प्र णो जनय गोभिरश्वैः। भग प्र
 नृभिर्नृवन्तः स्याम। शश्वतीः समा उपयन्ति लोकाः। शश्वतीः समा उपयन्त्यापः।
 इष्टं पूतं शश्वतीनां समांनां शाश्वतेन। हविषेष्वाऽनन्तं लोकं परमा रुरोह॥१९॥

इयमेव सा या प्रथमा व्यौच्छत्। सा रूपाणि कुरुते पञ्च देवी। द्वे स्वसारौ

वयतस्तन्नमेतत्। सनातनं विततं षण्मयूखम्। अवान्यास्तन्तून्किरतो धृतो
 अन्यान्। नावंपृज्याते न गमाते अन्तम्। आ वो यन्तूदवाहासो अद्य। वृष्टिं
 ये विश्वे मरुतो जुनन्ति। अयं यो अग्निर्मरुतः समिद्धः। एतं जुषध्वं कवयो
 युवानः॥२०॥

धारावरा मरुतो धृष्णुवोजसः। मृगा न भीमास्तविषेभिरूर्मिभिः। अग्नयो न
 शुशुचाना ऋजीषिणः। भ्रुमिन्धमन्त उप गा अवृण्वत। वि चक्रमे त्रिदेवः। आ
 वेधसं नीलपृष्ठं बृहन्तम्। बृहस्पतिं सदने सादयध्वम्। सादद्यौनिं दम् आ
 दीदिवांसम्। हिरण्यवर्णमरुषं संपेम। स हि शुचिः शतपत्रः स शुन्ध्युः॥२१॥

हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः। बृहस्पतिः स स्वावेश ऋष्याः। पूरू सखिभ्य
 आसुतिं करिष्ठः। पूषं स्तवं व्रते वयम्। नरिष्येम कदाचन। स्तोतारस्त इह
 स्मसि। यास्ते पूषन्ना वो अन्तः समुद्रे। हिरण्ययीरन्तरिक्षे चरन्ति। याभिर्यासि
 दूत्यां सूर्यस्य। कामेन कृतश्रवं इच्छमानः॥२२॥

अ॒र॒ण्या॒न्य॒र॒ण्या॒न्य॒सौ। या प्रे॒व॒ नश्य॑सि। क॒था ग्रा॒मं न पृ॑च्छसि। न त्वा॒भीरि॑व
वि॒न्दती (३)। वृषा॒र॒वाय॑ वद॑ते। यदु॒पाव॑ति चिच्चि॒कः। आ॒घा॒टीभि॑रिव धा॒वय॑न्।
अ॒र॒ण्या॒निर्म॑हीयते। उ॒त गा॒वं इ॒वा॒दन्। उ॒तो वे॒श्मे॒व दृ॒श्यते॥२३॥

उ॒तो अ॒र॒ण्या॒निः सा॒यम्। श॒क॒टीरि॑व स॒र्जति॑। गा॒म॒ङ्गैष॑ आ ह॒यति॑।
दा॒र्व॒ङ्गैष॑ उ॒पा॒वधी॑त्। वस॑न्न॒र॒ण्या॒न्या॑ः सा॒यम्। अ॒क्रु॒क्ष॒दिति॑ म॒न्यते॑। न वा
अ॒र॒ण्या॒निर्ह॑न्ति। अ॒न्यश्चे॒न्नाभि॑गच्छ॑ति। स्वा॒दोः फ॒ल॒स्य ज॒ग्ध्वा। यत्र॑ का॒मं नि
प॑द्यते। आ॒ञ्जन॑गन्धी॑ः सु॒र॒भीम्। ब॒हू॒न्नाम॑कृ॒षी॒वला॑म्। प्रा॒हं मृ॒गाणां॑ मा॒तर॑म्।
अ॒र॒ण्या॒नीम॑श॑ः सि॒षम्॥२४॥

स्याम् रुरोह युवानः शुन्यूरिच्छमानो दृश्यते निपद्यते चत्वारि च॥ [५]

वा॒त्र॒ह॒त्याय॑ श॒व॑से। पृ॒त॒ना॒सा॒ह्याय॑ च। इन्द्र॒ त्वा वर्त॑यामसि। सु॒ब्र॒ह्मा॒णं वी॒र॒वंतं॑
बृ॒ह॒न्त॑म्। उ॒रुं ग॑भी॒रं पृ॒थु॒बु॒ध्मिन्द्र॑। श्रु॒त॒र्षि॑मु॒ग्र॒म॒भि॒मा॒ति॒षा॒ह॑म्। अ॒स्मभ्यं॑ चि॒त्रं
वृष॑ण॑ः र॒यिं दा॑ः। क्षे॒त्रि॒यै त्वा॒ नि॒र्ऋ॒त्यै त्वा॑। द्रु॒हो मु॑ञ्चामि वरु॑ण॒स्य पाशा॑त्।
अ॒ना॒ग॒सं ब्र॒ह्म॒णे त्वा॒ करो॑मि॥२५॥

शिवे ते द्यावापृथिवी उभे इमे। शं ते अग्निः सहाद्विरस्तु। शं द्यावापृथिवी
सहोषधीभिः। शमन्तरिक्षं सह वातेन ते। शं ते चतस्रः प्रदिशो भवन्तु। या
दैवीश्चतस्रः प्रदिशः। वातपत्नीरभि सूर्यो विचष्टे। तासां त्वा जरस आ दधामि।
प्र यक्ष्म एतु निर्ऋतिं पराचैः। अमोचि यक्ष्माद्दुरितादवर्त्यै॥ २६॥

द्रुहः पाशान्निर्ऋत्यै चोदमोचि। अहा अवर्तिमविदथ्स्योनम्। अप्यभूद्भूद्रे
सुकृतस्य लोके। सूर्यमृतं तमसो ग्राह्या यत्। देवा अमुञ्चन्नसृजन्व्येनसः।
एवमहमिमं क्षेत्रियाज्जामिशसात्। द्रुहो मुञ्चामि वरुणस्य पाशात्। बृहस्पते
युवमिन्द्रश्च वस्वः। दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य। धत्तं रयिं स्तुवते
कीरयेचित्॥ २७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। देवायुधमिन्द्रमा जोहुवानाः। विश्वावृधमभि ये
रक्षमाणाः। येन हता दीर्घमध्वान्मायन्। अनन्तमर्थमनिवथ्स्यमानाः। यत्ते सुजाते
हिमवथ्सु भेषजम्। मयोभूः शन्तमा यद्धृदोऽसि। ततो नो देहि सीबले। अदो

गिरिभ्यो॒ अधि॒ यत्प्र॒धाव॑सि। स॒ः शोभ॑माना क॒न्ये॒व शु॒भ्रे॥२८॥

तां त्वा॒ मुद्र॑ला ह॒विषा॑ वर्धयन्ति। सा नः॑ सी॒बले॑ रयि॒मा भा॑जये॒ह। पूर्वं॑
देवा॒ अप॑रेणानुपश्यं॒ जन्म॑भिः। जन्मा॒न्यव॑रैः परा॑णि। वेदा॑नि देवा अ॒यम॒स्मीति॑
माम्। अ॒ह॒ हि॒त्वा शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। प्रा॒णापा॒नौ चक्षुः॑ श्रोत्र॑म्। वाचं॑ मन॑सि
सम्भृ॑ताम्। हि॒त्वा शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। आ भूतिं॑ भूतिं॑ व॒यम॑श्नवामहे। इ॒मा ए॒व
ता उ॒षसो॑ याः प्र॑थ॒मा व्यौच्छ॑न्। ता दे॒व्यः कुर्व॑ते पञ्च॑रू॒पा। शश्व॑ती॒र्नाव॑पृज्यन्ति।
न ग॑म॒न्त्यन्त॑म्॥२९॥

क॒रोम्य॑वर्त्ये चिच्छु॒भ्रेऽश्न॑वामहे च॒त्वारि॑ च॥ [६]

वसू॑नां त्वाऽधी॑तेन। रु॒द्राणा॑मूर्त्या। आ॒दि॒त्यानां॑ तेज॑सा। वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑
ऋतु॑ना। म॒रुता॑मे॒घ्रा जु॑होमि स्वाहा॑। अ॒भिभू॑तिर॒हमा॑गमम्। इन्द्र॑सखा स्वा॒युधः॑।
आस्वा॑शा॒सु दु॒ष्पहः॑। इ॒दं वर्चो॑ अ॒ग्निना॑ द॒त्तमा॑गात्। यशो॑ भर्गुः॒ सह॒ ओजो॑ बलं॑
च॥३०॥

दी॒र्घायु॑त्वाय॑ श॒तशा॑रदाय। प्रति॑गृ॒भ्णामि॑ म॒हते॑ वी॒र्या॑य। आयु॑रसि वि॒श्वायु॑रसि।

स॒र्वायु॑रसि॒ सर्व॑मायु॑रसि। सर्वं॑ म॒ आयु॑र्भूयात्। सर्व॑मायु॑र्गेषम्। भूर्भुवः॑ सुवः॑।
अ॒ग्नि॒र्ध॒र्मे॒णान्ना॑दः। मृ॒त्यु॒र्ध॒र्मे॒णान्न॑पतिः। ब्रह्मं॑ क्ष॒त्रं॑ स्वाहा॑॥३१॥

प्र॒जाप॑तिः प्रणे॒ता। बृ॒ह॒स्प॑तिः पुर॑ण॒ता। य॒मः प॑न्थाः॑। च॒न्द्रमा॑ः पुनर॒सुः स्वाहा॑॥
अ॒ग्नि॒रन्ना॑दोऽन्न॑पतिः। अ॒न्नाद्य॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑॥ सोमो॑ राजा॒
राज॑पतिः। रा॒ज्यम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑॥ वरु॑णः स॒म्राट् स॒म्राट् प॑तिः।
साम्रा॑ज्यम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑॥३२॥

मि॒त्रः क्ष॒त्रं क्ष॒त्रप॑तिः। क्ष॒त्रम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑॥ इन्द्रो॑ बलं॒
बल॑पतिः। बलं॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑॥ बृ॒ह॒स्प॑तिर्ब्रह्म॒ ब्रह्म॑पतिः।
ब्रह्मा॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑॥ स॒वि॒ता रा॒ष्ट्रं॑ रा॒ष्ट्रप॑तिः। रा॒ष्ट्रम॒स्मिन्
य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑॥ पू॒षा वि॒शां वि॑दतिः। वि॒शंम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
ददातु॒ स्वाहा॑॥ सर॑स्वती॒ पुष्टिः॑ पुष्टि॑पत्नी। पुष्टि॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒
स्वाहा॑॥ त्वष्टा॑ पशूनां मि॒थुना॑नां रूप॒कृद्रूप॑पतिः। रू॒पेणा॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय

प॒शून् द॑दातु॒ स्वाहा॑ ॥ ३३ ॥

च॒ स्वाहा॒ सा॒म्राज्य॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे य॒ज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॒ विश॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे य॒ज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑ च॒त्वारि॑ च (अ॒ग्निः सोमो॑ वरु॒णो मि॒त्र इन्द्रो॑ ब॒हुस्पतिः॑ स॒विता॑ पृ॒षा सर॑स्वती॒ त्वष्टा॑ दश॑) ॥ [७]

स ई॑ पाहि॒ य ऋ॑जी॒षी तरु॑त्रः। यः शि॒प्र॒वान्वृ॑ष॒भो यो म॑ती॒नाम्। यो गो॑त्र॒भिर्द्व॑ज्र॒भृद्यो॑ ह॒रि॒ष्टाः। स इन्द्र॑ चि॒त्रा॑ अ॒भि तृ॑न्धि॒ वाजा॑न्। आ ते शु॒ष्मो वृ॑ष॒भ ए॑तु प॒श्चात्। ओ॒त्तरा॑द॒धरा॑गा पु॒रस्ता॑त्। आ वि॒श्वतो॑ अ॒भिस॑मे॒त्व॒र्वाङ्। इन्द्र॑ द्यु॒म्न॑ सु॒वर्व॑द्धे॒ह्यस्मे। प्रो॒ष्वस्मै॑ पु॒रोर॑थम्। इन्द्रा॑य शू॒षम॑र्चत ॥ ३४ ॥

अ॒भीके॑ चिदु॒ लोक॑कृत्। स॒ङ्गे स॒मथ्सु॑ वृ॒त्रहा॑। अ॒स्माकं॑ बोधि॒ चोदि॑ता। नभ॑न्तामन्य॒केषा॑म्। ज्या॒का अधि॑ धन्व॑सु। इन्द्र॑ व॒य॑ शु॒नासी॑रम्। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे ह॑वामहे। आ वा॒जैरु॑प॒ नो ग॑मत्। इन्द्रा॑य शु॒नासी॑रा॒य। सु॒चा जु॑हुत नो ह॒विः ॥ ३५ ॥

जु॒षतां॑ प्रति॒ मेधि॑रः। प्र ह॒व्यानि॑ घृ॒तव॑न्त्यस्मै। हर्य॑श्वाय॒ भर॑ता स॒जोषा॑ः। इन्द्र॑र्तुभिर्ब्रह्म॑णा वावृ॒धानः॑। शु॒नासी॑री ह॒विरि॑दं जु॒षस्व। वयः॑ सु॒पर्णा॑ उप॑सेदु॒रिन्द्र॑म्।

प्रियमैधा ऋषयो नाधमानाः। अपं ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुः। मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव
बृहान्। बृहदिन्द्राय गायत॥३६॥

मरुतो वृत्रहन्तमम्। येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधः। देवं देवाय जागृवि।
कामिहैकाः क इमे पतङ्गाः। मान्थालाः कुलिपरिमापतन्ति। अनावृतैनान्प्रधमन्तु
देवाः। सौपर्णं चक्षुस्तनुवा विदेय। एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तम्।
नमस्याधीरममृतस्य गोपाम्। स नः शर्म त्रिवरूथं वियंसत्॥३७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। नार्के सुपर्णमुप यत्पतन्तम्। हृदा वेनन्तो
अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतम्। यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्। शं
नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः। ईशाना वार्याणाम्।
क्षयन्तीश्चर्षणीनाम्॥३८॥

अपो याचामि भेषजम्। अप्सु मे सोमो अब्रवीत्। अन्तर्विश्वानि भेषजा। अग्निं
च विश्वशम्भुवम्। आपश्च विश्वभेषजीः। यदप्सु ते सरस्वति। गोष्वश्वेषु यन्मधु।

तेन॑ मे वाजिनीवति। मुखंमङ्घ्रि सरस्वति। या सरस्वती वैशम्भल्या॥३९॥

तस्यां॑ मे रास्व। तस्यां॑स्ते भक्षीय। तस्यां॑स्ते भूयिष्ठभाजो भूयास्म। अ॒हं त्वद॑स्मि
मद॑सि त्वमे॒तत्। ममा॑सि योनि॒स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्व॑ह ह॒व्यान्य॑ग्ने। पु॒त्रः
पि॒त्रे लो॑क॒कृञ्जा॑तवेदः। इ॒हैव सन्त॑त्र॒ सन्तं॑ त्वाऽग्ने। प्रा॒णेन॑ वा॒चा मन॑सा बिभर्मि।
ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्रहा॑सीत्॥४०॥

ज्योति॑षा त्वा वैश्वान॒रेणोप॑तिष्ठे। अ॒यं ते॒ योनि॑र्ऋ॒त्वियः॑। यतो॑ जा॒तो
अ॒रोच॑थाः। तं जा॒नन्न॑ग्र आ॒रोह॑। अथा॑ नो वर्ध॒या र॒यिम्। या ते॑ अ॒ग्ने य॒ज्ञियां॑
त॒नूस्त॑येह्यारो॑हात्माऽऽत्मान॑म्। अ॒च्छा व॑सू॒नि कृ॑ण्वन्न॒स्मे न॒र्या पु॑रूणि। य॒ज्ञो
भू॒त्वा य॒ज्ञमा॑ सीद॒ स्वां योनि॑म्। जा॒तवे॑दो भुव॒ आ जा॑य॒मानः॒ सक्ष॑य॒ एहि॑।
उ॒पाव॑रोह जा॒तवे॑दः पु॒न॒स्त्वम्॥४१॥

दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑ह नः प्रजा॒नन्। आयुः॑ प्र॒जा र॒यिम्स्मासु॑ धेहि। अज॑स्रो
दीदि॑हि नो दुरो॒णे। तमिन्द्रं॑ जोह॒वीमि म॒घवा॑नमु॒ग्रम्। स॒त्रा दधा॑न॒मप्र॑तिष्कु॒तः॒

शवाँ॑सि। मँ॑हिष्ठो गी॒र्भिरा च॑ य॒ज्ञियोऽव॑वर्तत्। रा॒ये नो॒ विश्वा॑ सु॒पथा॑ कृ॒णोतु॑
व॒ज्री। त्रि॒क॑द्रु॒केषु॑ म॒हिषो॑ यवा॑शिरं तुवि॒शुष्म॑स्तृ॒पत्। सोम॑मपिब॒द्विष्णु॑ना सु॒तं यथा॑
ऽव॑शत्। स ईँ॑ ममाद् म॒हि कर्म॑ कर्त॒वे म॒हामु॑रुम्॥४२॥

सैनँ॑ स॒श्वद्वे॒वं दे॒वः स॒त्यमि॒न्दुँ॑ स॒त्य इन्द्रः॑। वि॒दद्यती॑ स॒रमा॑ रु॒ग्णम॑द्रैः।
म॒हि पाथः॑ पू॒र्व्यँ॑ स॒द्विर्य॑क्कः। अ॒ग्रं नय॑त्सु॒पद्य॑क्ष॒राणाम्। अ॒च्छा रवं॑ प्रथ॒मा
जा॑न॒तीगा॑त्। वि॒दद्भ॑व्यँ॑ स॒रमा॑ दृ॒ढमूर्व॑म्। येना॒नुकं॑ मा॒नुषी॑ भो॒जंते॑ विट्। आ
ये विश्वाः॑ स्व॒प॒त्यानि॑ च॒क्रुः। कृ॒ण्वा॒नासो॑ अमृ॒त॒त्वाय॑ गा॒तुम्। त्वं नृ॑भिर्नृ॒पते॑
दे॒वहू॑तौ॥४३॥

भूरी॑णि वृ॒त्वा ह॑र्य॒श्व हँ॑सि। त्वन्नि॑द॒स्युश्चु॑मु॒रिम्। धुनिं॑ चास्वा॑पयो द॒भीत॑ये
सु॒हन्तु॑। ए॒वा पा॑हि प्र॒लथा॑ म॒न्दतु॑ त्वा। श्रु॒धि ब्र॑ह्म॒ वावृ॑धस्वो॒त गी॒र्भिः। आ॒विः
सूर्य॑ कृ॒णुहि॑ पी॒पिही॑षः। ज॒हि शत्रूँ॑ र॒भि गा॑ इन्द्र॒ तृन्धि॑। अ॒ग्रे बा॑धस्व॒ वि मृ॑धो
नुद॑स्व। अ॒पामी॑वा॒ अप॒ रक्षाँ॑सि से॒ध। अ॒स्मात्स॑मु॒द्राद्वृ॑हतो दि॒वो नः॑॥४४॥

अ॒पां भू॒मान॒मुप॑ नः सृ॒जेह॑। यज्ञ॒ प्रति॑ तिष्ठ सु॒म॒तौ सु॒शेवा॒ आ त्वा॑। वसू॑नि
 पुरु॒धा वि॑शन्तु। दी॒र्घमा॒युर्यज॑मानाय कृ॒ण्वन्। अथा॒मृते॑न ज॒रितार॑मङ्घ्रि। इन्द्रः
 शु॒नाव॒द्वित॑नोति॒ सीर॑म्। सं॒व॒त्स॒रस्य॑ प्रति॒माण॑मेतत्। अ॒र्कस्य॒ ज्योति॑स्तदिदा॒स
 ज्येष्ठ॑म्। सं॒व॒त्स॒रः शु॒नव॒त्सीर॑मेतत्। इन्द्र॑स्य॒ राधः॑ प्रय॑तं पुरु॒ त्मना॑। तदर्क॑रूपं
 वि॒मिमा॑नमेति। द्वा॒द॒शारे॑ प्रति॑ तिष्ठ॒तीदृषा॑। अ॒श्वाय॑न्तो॒ ग॒व्यन्तो॑ वा॒जय॑न्तः। ह॒वाम॑हे
 त्वोप॑गन्त॒वा उ॑। आ॒भूष॑न्तस्त्वा सु॒म॒तौ नवा॑याम्। व॒यमिन्द्र॑ त्वा शु॒नः हु॑वेम॥४५॥

अर्च॑त॒ ह॒विर्गा॑यत य॒सञ्च॑र॒षणी॑नां वैश॑म्भ॒त्या हा॑सी॒त्त्वमु॑रुं दे॒वहू॑तौ न॒स्मना॑ ष॒ट्॥ [८]

प्रा॒ण उदे॑हि पु॒नरा॑ नो॒ भर॑ य॒ज्ञो रा॒यो वा॒त्रह॑त्याय॒ वसू॑ना॒ः स ई॑ पा॒ष्ट्यो॑॥८॥
 प्रा॒णो रं॑क्ष॒त्यगृ॑भीता धा॒राव॑रा म॒रुतो॑ दी॒र्घायु॑त्वाय॒ ज्योति॑षा त्वा पञ्च॑त्वारि॒ंशत्॥४५॥
 प्रा॒णः शु॒नः हु॑वेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

स्वा॒द्वीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒व्रां ती॒व्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृते॑न। मधु॑मतीं॒ मधु॑मता। सृ॒जामि॑
 स॒ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑ पच्यस्व। सर॑स्वत्यै पच्यस्व। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णो॑
 पच्यस्व। परी॒तो पि॑श्वता सु॒तम्। सोमो॒ य उ॑त्तम॒ ह॒विः॥१॥

द॒ध॒न्वा यो न॑र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑। सु॒षाव॒ सोम॒मद्वि॑भिः। पु॒नातुं॑ ते परि॒स्रुत॑म्। सोम॒ऽ
 सूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण॒ शश्व॑ता॒ तना॑। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्रा॒ङ्ख॒सोमो॑ अति॑द्रुतः।
 इन्द्र॑स्य॒ युज्यः॒ सखा॑। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्र॒त्यङ्ख॒सोमो॑ अति॑द्रुतः॥२॥

इन्द्र॑स्य॒ युज्यः॒ सखा॑। ब्रह्म॑ क्ष॒त्रं प॑वते॒ तेजं॑ इन्द्रि॒यम्। सुर॑या॒ सोमः॑ सु॒त
 आसु॑तो॒ मदा॑य। शु॒क्रेण॑ देव दे॒वताः॑ पिपृ॒ग्धि। रसे॑नान्नं॒ यज॑मानाय धेहि। कु॒विद॒ङ्ग
 यव॑मन्तो॒ यव॑श्चित्। यथा॒ दान्त्य॑नुपूर्वं वि॒यूय॑। इहे॒हैषां॑ कृणु॒त भो॑ज॒नानि॑। ये
 ब॒र्हिषो॑ नमो॑वृत्तिं॒ न ज॒ग्मुः॑। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा जुष्टं॑ गृह्णामि॥३॥

सरस्वत्या॒ इन्द्राय॑ सु॒त्राम्णो॑। ए॒ष ते॒ योनि॑स्तेज॑से त्वा। वी॒र्या॑य त्वा॒ बला॑य
त्वा। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि॒ वी॒र्यं॑ मयि॑ धेहि। बल॑मसि॒ बलं॑ मयि॑
धेहि। नाना॑ हि वां दे॒वहि॑त॒ः सदः॑ कृतम्। मा स॒ः सृ॑क्षाथां पर॒मे व्यो॑मन्। सुरा॒
त्वमसि॑ शु॒ष्मिणी॒ सोमं॑ ए॒षः। मा मां हि॒ः सीः॑ स्वां योनि॑मावि॒शन्॥४॥

उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्याश्वि॒नं तेजः॑। सा॒र॒स्व॒तं वी॒र्य॑म्। ऐ॒न्द्रं बल॑म्। ए॒ष ते॒
योनि॑र्मोदा॒य त्वा। आ॒न॒न्दा॒य त्वा॒ मह॑से त्वा। ओजो॑ऽस्यो॒जो मयि॑ धेहि।
म॒न्युर॑सि॒ म॒न्युं मयि॑ धेहि। महो॑ऽसि॒ महो॑ मयि॑ धेहि। सहो॑ऽसि॒ सहो॑ मयि॑
धेहि। या व्याघ्रं॑ विषू॒चिका॑। उ॒भौ वृ॒कं च॑ रक्ष॑ति। श्ये॒नं प॑त॒त्रिण॑ः सि॒ः ह॑म्।
सेमं॑ पा॒त्वः ह॑सः। स॒म्पृ॒चः स्थ॒ सं मां भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्ग। वि॒पृ॒चः स्थ॒ वि मां पा॑प्मनां
पृ॒ङ्ग॥५॥

हविः प्रत्यङ्खसोमो अतिद्रुतो गृह्याम्याविशन्विषूचिका पञ्च च॥ [१]

सोमो॑ राजा॒ऽमृत॑ः सु॒तः। ऋ॒जी॒षेणा॑जहान्मृत्युम्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्।
वि॒पान॑ः शु॒क्रम॑न्ध॒सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्। इ॒दं पयो॑ऽमृतं॒ मधु॑। सोमं॑म॒द्भ्यो व्य॑पिबत्।

छन्दसा ह॒सः शुचि॑षत्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अ॒द्भ्यः क्षी॒रं व्य॑पिबत्॥६॥

कुङ्कु॑ङ्गि॒रसो धि॒या। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अन्ना॑त्परि॒स्रुतो रस॑म्। ब्रह्म॑णा
व्य॑पिबत् क्ष॒त्रम्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। रेतो॑ मू॒त्रं विज॑हाति। योनिं॑
प्रवि॑शदिन्द्रि॒यम्। गर्भो॑ ज॒रायु॑णाऽऽवृ॑तः। उल्बं॑ जहाति॒ जन्म॑ना। ऋ॒तेन॑
स॒त्यमिन्द्रि॑यम्॥७॥

वेदे॑न रू॒पे व्य॑करोत्। सु॒तासु॑ती प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। सोमे॑न सोमौ
व्य॑पिबत्। सु॒तासु॑तौ प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। दृ॒ष्ट्वा रू॒पे व्या॑करोत्।
स॒त्यानृ॑ते प्र॒जाप॑तिः। अश्र॑द्धामनृ॒तेऽद॑धात्। श्र॒द्धां स॒त्ये प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑
स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। दृ॒ष्ट्वा परि॑स्रुतो रस॑म्। शु॒क्रेण॑ शु॒क्रं व्य॑पिबत्। पयः॑ सोमं प्र॒जा-
प॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। वि॒पानं॑ शु॒क्रम॑न्ध॒सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्। इ॒दं पयो॑-
ऽमृ॒तं मधु॑॥८॥

अ॒द्भ्यः क्षी॒रं व्य॑पिब॒न्मन॑तेन स॒त्यमिन्द्रि॑यं श्र॒द्धां स॒त्ये प्र॒जाप॑तिरष्टौ च॥ [२]

सुरा॑वन्तं ब॒र्हिष॑दं सु॒वीर॑म्। य॒ज्ञं हि॑न्वन्ति म॒हिषा॑ नमो॒भिः। दधा॑नाः सोमं

दिवि देवतासु। मदेमेन्द्रं यजमानाः स्वर्काः। यस्ते रसः सम्भृतं ओषधीषु। सोमस्य शुष्मः सुरया सुतस्य। तेन जिन्व यजमानं मदेन। सरस्वतीमश्विनाविन्द्रमग्निम्। यमश्विना नमुचेरासुरादधि। सरस्वत्यसनोदिन्द्रियाय॥९॥

इमन्तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुम्। सोमं राजानमिह भक्षयामि। यदत्र रितं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबच्छर्चाभिः। अहं तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि। पितृभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। पितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। प्रपितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। अक्षन्पितरः॥१०॥

अमीमदन्त पितरः। अतीतृपन्त पितरः। अमीमृजन्त पितरः। पितरः शुन्धध्वम्। पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः। पुनन्तु मा पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः। पवित्रेण शतायुषा। पुनन्तु मा पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः॥११॥

पवित्रेण शतायुषा। विश्वमायुर्व्यश्नवै। अग्र आयूषि पवसेऽग्रे पवंस्व। पवमानः सुवर्जनः पुनन्तु मा देवजनाः। जातवेदः पवित्रवद्यत्ते पवित्रमर्चिषि।

उ॒भाभ्यां॑ दे॒व स॒वित॒र्वैश्व॒दे॒वी पु॑न॒ती। ये स॑मा॒नाः स॑म॒नसः॑। पि॒तरौ॑ यम॒राज्ये॑।
तेषां॑ लो॒कः स्व॒धा नमः॑। य॒ज्ञो दे॒वेषु॑ कल्पताम्॥१२॥

ये स॑जा॒ताः स॑म॒नसः॑। जी॒वा जी॒वेषु॑ मा॒म॒काः। तेषां॑ श्री॒र्मयि॑ कल्पताम्।
अ॒स्मिँल्लो॒के श॒त५ स॑माः॑। द्वे सु॒ती अ॑श्रुण॒वं पि॒तृणा॑म्। अ॒हं दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्याना॑म्।
याभ्या॑मि॒दं वि॒श्वमे॒ज॒त्समे॑ति। यद॑न्त॒रा पि॒तरं॑ मा॒तरं॑ च। इ॒द५ ह॒विः प्र॒जन॑नं मे
अस्तु। द॒शवी॑र५ स॒र्वग॑ण५ स्व॒स्तये॑। आ॒त्म॒सनि॑ प्र॒जा॒सनि॑। प॒शु॒स॒न्य॑भ॒य॒सनि॑
लो॒क॒सनि॑। अ॒ग्निः प्र॒जां ब॑हु॒लां मे॑ करोतु। अ॒न्नं प॒यो रे॒तो अ॒स्मासु॑ धत्त।
रा॒य॒स्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑ दी॒ध॒र॒त्स्वाहा॑॥१३॥

इन्द्रियाय॑ पि॒तरः॑ श॒तायु॑षा पु॒नन्तु॑ मा पि॒ताम॑हाः पु॒नन्तु॑ प्र॒पिता॑महाः कल्प॒ता५ स्व॒स्तये॑ पञ्च॑ च॥ [३]

सी॒सैन॑ तत्र॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। ऊ॒र्णा॒सू॒त्रेण॑ क॒वयो॑ वयन्ति। अ॒श्विना॑ य॒ज्ञ५
स॒वि॒ता सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रू॒पं वरु॑णो भिष॒ज्यन्। तद॑स्य रू॒पम॒मृत॑५ श॒चीभिः॑।
ति॒स्रोऽद॑धु॒र्दे॒वताः॑ स॒र॒रा॒णाः। लो॒मा॒नि श॒ष्यैर्ब॑हु॒धा न॑ तो॒क्मभिः॑। त्वग॑स्य

मा॒ऽस॒म॒भ॒व॒न्न॒ ला॒जाः। तद॒श्वि॒ना॑ भि॒ष॒जा॑ रु॒द्रव॑र्तनी। सर॑स्वती वयति॒ पेशो॒
अन्त॑रः॥१४॥

अस्थि॑ म॒ज्जानुं॑ मास॑रैः। का॒रो॒त॒रेण॑ दध॑तो गवां त्व॒चि। सर॑स्वती॒ मन॑सा पेश॒लं
वसु॑। नास॑त्याभ्यां वयति॒ दर्श॑तं वपुः। रसं॑ परि॒स्रुता॒ न रोहि॑तम्। न॒ग्रहु॑र्धीर॒स्तसर॑न्न
वेम॑। पय॑सा शु॒क्रम॒मृतं॑ ज॒नित्र॑म्। सुर॑या मूत्रा॑ञ्जनयन्ति॒ रेतः॑। अपा॑मतिं दुर्म॒तिं
बाध॑मानाः। ऊ॒र्व॒ध्यं वात॑ः स॒बुव॑न्तदारात्॥१५॥

इन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ हृद॑येन स॒त्यम्। पुरो॒डाशे॑न सवि॒ता ज॑जान। यकृ॑त्क्लो॒मानं॑ वरु॑णो
भिष॑ज्यन्। मत॑स्त्रे वाय॒व्यैर्न॑ मि॒नाति॑ पित्तम्। आ॒त्राणि॑ स्था॒ली मधु॑ पिन्व॑माना।
गुदा॑ पात्रा॑णि सु॒दुघा॑ न धे॒नुः। श्ये॒नस्य॑ पत्रं न प्ली॒हा शर्चा॑भिः। आ॒स॒न्दी नाभि॑रु॒दरं॑
न मा॒ता। कु॒म्भो व॑नि॒ष्ठुर्ज॑नि॒ता शर्चा॑भिः। यस्मि॒न्नग्रे॑ यो॒न्यां गर्भो॑ अ॒न्तः॥१६॥

प्ला॒शीर्व्य॑क्तः श॒तधा॑र उ॒त्सः। दु॒हे न कु॑म्भीः स्व॒धां पि॒तृभ्यः॑। मुख॑ः स॒दस्य॑
शिर॑ इ॒त्सदे॑न। जि॒ह्वा प॒वित्रं॑म॒श्विना॑ सः सर॑स्वती। चप्प॑न्न पा॒युर्भिष॑गस्य॒ वालः॑।

व॒स्तिर्न॑ शे॒पो॒ हर॑सा तर॒स्वी। अ॒श्विभ्यां॑ चक्षु॒र॒मृतं॑ ग्रहा॒भ्याम्। छागे॑न् तेजो॑ ह॒विषा॑
श्रु॒तेन॑। पक्ष्मा॑णि गो॒धूमैः॑ क्लैरु॒तानि॑। पेशो॑ न शुक्ल॑मसितं वसाते॥१७॥

अवि॑र्न मे॒षो न॒सि वी॒र्या॑य। प्रा॒णस्य॑ पन्था॑ अ॒मृतो॑ ग्रहा॒भ्याम्।
सर॑स्वत्युपवाकै॑र्व्या॒नम्। नस्या॑नि ब॒र्हिर्ब॑दरैर्ज॒जान॑। इन्द्र॑स्य रू॒पमृ॑षभो
बला॑य। कर्णा॑भ्या॒ऽश्रोत्र॑म॒मृतं॑ ग्रहा॒भ्याम्। यवा॑ न ब॒र्हिर्भु॑वि केस॑राणि। क॒र्कन्धु॑
जज्ञे॑ मधु॑ सा॒रघं॑ मुखा॑त्। आ॒त्मन्नु॑पस्थे॒ न वृ॑कस्य॒ लोम॑। मुखे॑ श्मश्रू॑णि न
व्या॑घ्रलो॒मम्॥१८॥

केशा॑ न शी॒रूष॑न् यश॑से श्रि॒यै शि॒खा॑। सि॒ःहस्य॑ लो॒म॒ त्विषि॑रिन्द्रि॒याणि॑।
अङ्गा॑न्या॒त्मन्भि॒षजा॑ तद॒श्विना॑। आ॒त्मान॑मङ्गैः॒ सम॑धा॒त्सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रू॒पः
श॒तमा॑न॒मायुः॑। च॒न्द्रेण॑ ज्योति॑र॒मृतं॑ दधा॑ना। सर॑स्वती॒ योन्यां॑ गर्भ॑मन्तः। अ॒श्विभ्यां॑
पत्नी॑ सु॒कृतं॑ बिभ॑र्ति। अ॒पाः रसे॑न॒ वरु॑णो न साम्ना॑। इन्द्र॑ः श्रि॒यै ज॒नय॑न्न॒प्सु
राजा॑। तेजः॑ पशू॒नाः ह॒विरि॑न्द्रि॒याव॑त्। प॒रि॒स्रुता॑ पय॑सा सा॒रघं॑ मधु॑। अ॒श्विभ्यां॑

दुग्धं भिषजा सरस्वत्या सुतासुताभ्याम्। अमृतः सोम इन्दुः॥१९॥

अन्तर आरादन्तर्वसाते व्याघ्रलोम* राजा चत्वारि च॥

[४]

मित्रोऽसि वरुणोऽसि। समहं विश्वैर्देवैः। क्षत्रस्य नाभिरसि। क्षत्रस्य योनिरसि।
स्योनामा सीद। सुषदा मा सीद। मा त्वां हिंसीत्। मा मां हिंसीत्। निषंसाद
धृतव्रतो वरुणः। पस्त्यांस्वा॥२०॥

साम्राज्याय सुक्रतुः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्याम्। अश्विनोर्भैषज्येन। तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा
सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। सरस्वत्यै भैषज्येन॥२१॥

वीर्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्।
पूष्णो हस्ताभ्याम्। इन्द्रस्येन्द्रियेण। श्रियै यशसे बलायाभिषिञ्चामि। कोऽसि
कतमोऽसि। कस्मै त्वा कायं त्वा। सुश्लोकाँ(४) सुमङ्गलाँ(४) सत्यराजा(३)न्।
शिरो मे श्रीः॥२२॥

यशो मुखम्। त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि। राजा मे प्राणोऽमृतम्। सम्राट्क्षुः।
 विराट्क्षेत्रम्। जिह्वा मे भद्रम्। वाङ्महः। मनो मन्युः। स्वराङ्गमः। मोदाः प्रमोदा
 अङ्गुलीरङ्गानि॥२३॥

चित्तं मे सहः। बाहू मे बलमिन्द्रियम्। हस्तौ मे कर्म वीर्यम्। आत्मा क्षत्रमुरो
 मम्। पृष्ठीर्मे राष्ट्रमुदरम्सौ। ग्रीवाश्च श्रोण्यौ। ऊरू अरुन्नी जानुनी। विशो
 मेऽङ्गानि सर्वतः। नाभिर्मे चित्तं विज्ञानम्। पायुर्मेऽपचितिर्भसत्॥२४॥

आनन्दनन्दावाण्डौ मे। भगुः सौभाग्यं पसः। जङ्घाभ्यां पुद्ग्यां धर्मोऽस्मि। विशि
 राजा प्रतिष्ठितः। प्रति क्षत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे। प्रत्यश्वेषु प्रति तिष्ठामि गोषु।
 प्रत्यङ्गेषु प्रति तिष्ठाम्यात्मन्। प्रति प्राणेषु प्रति तिष्ठामि पुष्टे। प्रति द्यावापृथिव्योः।
 प्रति तिष्ठामि यज्ञे॥२५॥

त्रया देवा एकादश। त्रयस्त्रिंशाः सुराधंसः। बृहस्पतिपुरोहिताः। देवस्य सवितुः
 सवे। देवा देवैरवन्तु मा। प्रथमा द्वितीयैः। द्वितीयास्तृतीयैः। तृतीयाः सत्येन। सत्यं

य॒ज्ञेन॑। य॒ज्ञो य॒जुर्भिः॥२६॥

यजू॑षि॒ साम॑भिः। सामा॑न्यृ॒ग्भिः। ऋचो॑ या॒ज्याभिः॑। या॒ज्या व॑ष॒ट्कारैः॑। व॒ष॒ट्कारा॑
आहु॑तिभिः। आहु॑तयो मे॒ कामा॑न्त्सम॒र्धय॑न्तु। भूः स्वाहा॑। लोमा॑नि॒ प्रय॑ति॒र्मम॑।
त्वङ्ग॑ आन॑तिराग॑तिः। मा॒सं म॒ उप॑नतिः। वस्व॑स्थि॒। म॒ज्जा म॒ आन॑तिः॥२७॥

पुस्त्यांस्वा सरंस्वत्ये भेषंज्येन् श्रीरङ्गानि भुसद्युजे यज्ञो यजुर्भिरुपनतिर्द्वे च॥ [५]

यद्वे॑वा दे॒वहे॑डनम्। दे॒वा॑सश्च॒कृमा॑ व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः।
विश्वा॑न्मुश्च॒त्वह॑सः। यदि॒ दि॒वा यदि॒ नक्त॑म्। एना॑सि॒ च॒कृमा॑ व॒यम्।
वा॒युर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः। विश्वा॑न्मुश्च॒त्वह॑सः। यदि॒ जाग्र॑द्यदि॒ स्वप्ने॑। एना॑सि॒ च॒कृमा॑ व॒यम्॥२८॥

सूर्यो॑ मा॒ तस्मा॒देन॑सः। विश्वा॑न्मुश्च॒त्वह॑सः। यद्वा॒मे यद॑रण्ये। यत्स॒भाया॑
यदि॑न्द्रि॒ये। यच्छू॑द्रे यद॒र्ये। एन॑श्च॒कृमा॑ व॒यम्। यदे॒कस्या॑धि॒ धर्म॑णि।
तस्या॑वय॒जन॑मसि। यदापो॒ अ॒ग्नि॒या व॑रु॒णेति॒ शपा॑महे। ततो॑ वरुण॒ नो
मुश्च॑॥२९॥

अव॑भृथ निचङ्कु॑ण निचे॒रुर॑सि निचङ्कु॑ण। अव॑ दे॒वैर्दे॒वकृ॑त॒मेनो॑ऽयाद्। अव॑
मर्त्यै॑र्मर्त्य॑कृतम्। उ॒रोरा नो॑ देव रि॒षस्पा॑हि। सु॒मित्रा न॑ आप॒ ओष॑धयः सन्तु।
दुर्मि॑त्रास्तस्मै॑ भूयासुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। द्रु॒पदादि॑वेन्मुमुचा॒नः।
स्वि॒न्नः स्ना॒त्वी मला॑दिव॥३०॥

पू॒तं प॒वित्रे॑णे॒वाऽऽज्य॑म्। आपः॑ शु॒न्धन्तु॑ मै॒नसः॑। उ॒द्वयं तम॑स॒स्परि॑। पश्य॑न्तो
ज्योति॑रुत्त॒रम्। दे॒वं दे॒वत्रा॑ सूर्य॑म्। अग॑न्म॒ ज्योति॑रुत्त॒मम्। प्रति॑युतो वरु॑णस्य
पाशः॑। प्रत्य॑स्तो वरु॑णस्य॒ पाशः॑। ए॒धो॑ऽस्येधि॒षीम॑हि। स॒मिद॑सि॥३१॥

तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ मयि॒ धेहि॑। अ॒पो अ॒न्व॒चारि॑षम्। रसे॑न॒ सम॑सृक्ष्महि। पय॑स्वा॒
अ॒ग्न आ॑गमम्। तं मा॒ स॒सृ॒ज॒ वर्च॑सा। प्र॒जया॑ च॒ धने॑न च। स॒माव॑वर्ति पृथि॒वी।
समु॑षाः। समु॒ सूर्यः॑। समु॒ विश्व॑मिदं जग॑त्। वै॒श्वान॒रज्यो॑तिर्भूयासम्। वि॒भुं का॑मं
व्य॑श्जवै। भूः स्वाहा॑॥३२॥

स्वप्न एना॑सि चकृ॑मा वयं मुंश्च॑ मला॑दिव॒ समिद॑सि॒ जग॑त्रीणि॒ च॥

[६]

होता यक्षत्समिधेन्द्रमिडस्पदे। नाभा पृथिव्या अधि। दिवो वर्ष्मत्समिध्यते।
 ओजिष्ठश्चर्षणी सहान्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातम्।
 ऊतिभिर्जेतारमपराजितम्। इन्द्रं देव॑ सुवर्विदम्। पृथिभिर्मधुमत्तमैः।
 नराश॑सेन तेजसा॥ ३३॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिडाभिरिन्द्रमीडितम्। आजुह्वानममर्त्यम्।
 देवो देवैः सर्वीर्यः। वज्रहस्तः पुरन्दरः। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वर्हिषीन्द्रं
 वृषभं नर्यापसम्। वसुभीरुद्रैरादित्यैः। सयुग्भिर्बर्हिरासदत्॥ ३४॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदोजो न वीर्यम्। सहो द्वार इन्द्रमवर्धयन्।
 सुप्रायणा विश्रयन्तामृतावृधः। द्वार इन्द्राय मीढुषे। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं।
 होता यक्षदुषे इन्द्रस्य धेनू। सुदुघे मातरौ मही। सवातरौ न तेजसी।
 वत्समिन्द्रमवर्धताम्॥ ३५॥

वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा। भिषजा सखाया। हविषेन्द्रं

भिषज्यतः। कवी देवौ प्रचेतसौ। इन्द्राय धत्त इन्द्रियम्। वीतामाज्यस्य होतुर्यजं।
होता यक्षत्तिस्रो देवीः। त्रयस्त्रिधातवोपसः। इडा सरस्वती भारती॥३६॥

महीन्द्रपत्नीरुहविष्मतीः। वियन्त्वाज्यस्य होतुर्यजं। होता यक्षत्त्वष्टारमिन्द्र
देवम्। भिषजं सुयजं घृतश्रियम्। पुरु रूपं सुरेतसं मघोनिम्। इन्द्राय त्वष्टा
दधदिन्द्रियाणि। वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं
शतक्रतुम्। धियो जोष्टारमिन्द्रियम्॥३७॥

मध्वा समञ्जन्यथिभिः सुगेभिः। स्वदाति हव्यं मधुना घृतेन। वेत्वाऽऽज्यस्य
होतुर्यजं। होता यक्षदिन्द्रः स्वाहाऽऽज्यस्य। स्वाहा मेदसः। स्वाहा स्तोकानाम्।
स्वाहा स्वाहाकृतीनाम्। स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्।
स्वाहेन्द्रः होत्राङ्गुषाणाः। इन्द्र आज्यस्य वियन्तु। होतुर्यजं॥३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनात्तमिडाभिर्बृहियोजं उपे दैव्यां तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमिन्द्रम्॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेकौ वियन्तु
द्विर्वीतामेकौ वियन्तु द्विवेत्वेकौ वियन्तु होतुर्यजं॥)

[७]

समिद्ध इन्द्र उषसामनीके। पुरोरुचां पूर्वकृद्वावृधानः। त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता

वज्रबाहुः। जघानं वृत्रं वि दुरो ववार। नराशंसः प्रतिशूरो मिमानः। तनूनपात्प्रति
यज्ञस्य धाम। गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन्। हिरण्यैश्चन्द्री यजति प्रचेताः। ईडितो
देवैर्हरिवांस अभिष्टिः। आजुह्वानो हविषा शर्धमानः॥३९॥

पुरन्दरो मघवान् वज्रबाहुः। आयातु यज्ञमुपनो जुषाणः। जुषाणो
बर्हिर्हरिवान् इन्द्रः। प्राचीनंसि दत्प्रदिशा पृथिव्याः। उरुव्यचाः प्रथमानंस्योनम्।
आदित्यैरुक्तं वसुभिः सजोषाः। इन्द्रं दुरः कवष्यो धावमानाः। वृषाणं
यन्तु जनयः सुपत्नीः। द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ताम्। सुवीरा वीरं प्रथमाना
महोभिः॥४०॥

उषासानक्ता बृहती बृहन्तम्। पयस्वती सुदुधे शूरमिन्द्रम्। पेशस्वती तन्तुना
संव्ययन्ती। देवानां देवं यजतः सुरुक्मे। दैव्या मिमाना मनसा पुरुत्रा। होतांराविन्द्रं
प्रथमा सुवाचा। मूर्धन् यज्ञस्य मधुना दधाना। प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृधातः। तिस्रो
देवीर्हविषा वर्धमानाः। इन्द्रं जुषाणा वृषाणं न पत्नीः॥४१॥

अच्छिन्नं तन्तुं पयसा सरस्वती। इडां देवी भारती विश्वतूर्तिः। त्वष्टा दधुदिन्द्राय
 शुष्मम्। अपाकोचिष्टुर्यशसे पुरूणि। वृषा यजन्वृषणं भूरिरेताः। मूर्धन् यज्ञस्य
 समनक्तु देवान्। वनस्पतिरवसृष्टो न पाशैः। त्मन्या समञ्जच्छमिता न देवः।
 इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः। स्वदाति हव्यं मधुना घृतेन। स्तोकानामिन्दुं प्रति शूर
 इन्द्रः। वृषायमाणो वृषभस्तुराषाट्। घृतप्रुषा मधुना हव्यमुन्दन्। मूर्धन् यज्ञस्य
 जुषतां स्वाहा॥४२॥

शर्धमानो महोभिः पर्वधुतेन चत्वारि च॥

[८]

आचर्षणिप्रा विवेष यन्मां। तं सध्रीचीः। सत्यमित्तन्न त्वावां अन्यो अस्ति।
 इन्द्रं देवो न मर्त्यो ज्यायान्। अहन्नहिं परिशयान्मर्णः। अवांसृजोऽपो अच्छां
 समुद्रम्। प्रसंसाहिषे पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्म इह रातिरस्तु। इन्द्रा भर
 दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्। स शेवृधमधि धाद्युम्नमस्मे।
 महिं क्षत्रं जनाषाडिन्द्र तव्यम्। रक्षां च नो मघोनः पाहि सूरीन्। राये च नः
 स्वपत्या इषे धाः॥४३॥

रेवतीनां चतुर्वारि च॥

[९]

दे॒वं ब॒र्हिरिन्द्र॑ सु॒दे॒वं दे॒वैः। वी॒रव॑त्स्ती॒र्णं वे॒द्याम॑वर्धयत्। वस्तो॑र्वृ॒तं प्रा॒क्तो॑र्भृ॒तम्। रा॒या ब॒र्हिष्म॑तोऽत्य॑गात्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु॒ यज॑। दे॒वीर्द्वा॒र॒ इन्द्र॑ स॒ङ्घा॒ते। वि॒ङ्घीर्या॑म॒न्नव॑र्धयन्। आ व॒त्सेन॒ तरु॑णेन कुमा॒रेण॑ चमी॒विता॑ अपा॒र्वाण॑म्। रे॒णुक॑काटं नुदन्ताम्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑॥४४॥

दे॒वी उ॒षासा॑न॒क्ता॑। इन्द्र॑ य॒ज्ञे प्र॑य॒त्य॒हेता॑म्। दै॒वीर्वि॑शः प्रा॒या॑सि॒ष्टाम्। सु॒प्री॑ते सु॒धि॑ते अ॒भूता॑म्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वी जो॑ष्टी वसु॑धि॒ती। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्। अया॑व्य॒न्याघा॑ द्वेषा॑सि। आ॒न्यावा॑क्षी॒द्वसु॑ वा॒र्या॑णि। यज॑मानाय शि॒क्षिते॑॥४५॥

व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती॒ दुघे॑ सु॒दुघे॑। प॒य॒सेन्द्र॑मवर्धताम्। इष॒मूर्ज॑म॒न्याऽवा॑क्षीत्। स॒ग्धि॒ स॒पी॑तिम॒न्या। नवे॑न॒ पूर्वं॑ दय॑माने। पु॒रा॒णेन॑ नवम्। अधा॑ता॒मूर्ज॑मूर्जाहु॑ती॒ वसु॑ वा॒र्या॑णि। यज॑मानाय शि॒क्षिते॑। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वी॒तां

यजं॥४६॥

दे॒वा दै॒व्या॒ हो॒ता॒रा। दे॒वमिन्द्रं॑मव॒र्धता॑म्। ह॒ताघं॑श॒ः सा॒वाभा॑ष्टा॒ वसु॑वा॒र्याणि॑।
यज॑मा॒नाय॑ शि॒क्षितौ॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः।
पति॑मिन्द्रं॑मव॒र्धयन्॑। अस्पृ॑क्ष॒द्भार॑ती॒ दिव॑म्। रु॒द्रैर्य॑ज्ञ॒ः सर॑स्वती। इडा॒ वसु॑मती
गृ॒हान्॥४७॥

व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वि॒यन्तु॑ यज॑। दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒श॒ः संः। त्रि॒व॒रूथ॑स्त्रि॒वन्धुरः॑।
दे॒वमिन्द्रं॑मव॒र्धयत्॑। श॒तेन॑ शि॒तिपृ॑ष्ठाना॒माहि॑तः। स॒हस्रे॑ण॒ प्रव॑र्तते। मि॒त्रावरु॑णे॒दस्य॑
हो॒त्रम॑र॒हतः॑। बृह॒स्पतिः॑ स्तो॒त्रम्। अ॒श्विनाऽऽध्व॑र्यवम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒
यज॑॥४८॥

दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑। हि॒र॒ण्यपर्णो॑ मधु॒शाखः॑ सु॒पिप्पलः॑। दे॒वमिन्द्रं॑मव॒र्धयत्॑।
दि॒वम॑ग्रे॒णाप्रा॑त्। आऽन्त॑रि॒क्षं पृ॑थि॒वीम॑दृ॒हीत्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑।
दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीना॑म्। दे॒वमिन्द्रं॑मव॒र्धयत्॑। स्वा॒स॒स्थमि॑न्द्रे॒णास॑न्नम्। अ॒न्या
ब॒र्हीऽप्य॒भ्यभू॑त्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्।

देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्विष्टं कुर्वन्स्विष्टकृत्। स्विष्टमद्य करोतु नः। वसुवनै
वसुधेयस्य वेतु यजं॥४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वसुवनै वसुधेयस्य वेतां यजं गृहान् वेतु यजाम्भृथद्वं (देवं बर्हिर्देवीद्वारां देवी उपासान्तां देवी जोष्टीं देवी ऊर्जाह्वी
देवा दैव्या होतांरा शिक्षितौ देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीर्देव इन्द्रो नराशंसौ देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितानादेवो अग्निः स्विष्टकृदेवम्। वेतु वियन्तु
चतुर्वीतामैको वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयन्निर्वर्धतामैकोऽवर्धयश्चतुर्वर्धयत्। वस्तोरा वृथसेन देवीरयावीपहृताऽस्युक्षच्छतेन दिवश्च स्वास्यश्च स्विष्टश्च शिक्षिते शिक्षिते
शिक्षितौ॥)॥

[१०]

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्रश्च सरस्वतीम्। अजो धूम्रो न
गोधूमैः क्लैर्भेषजम्। मधु शष्पैर्न तेज इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपाथसरस्वती। अविर्मेषो न भेषजम्।
पथा मधुमताभरन्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्मभिः। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षं नराशंसं न नग्नहुम्। पतिश्च सुरायै
भेषजम्। मेषः सरस्वती भिषक्। रथो न चन्द्राश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम्।
बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्मभिः। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यजं॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलैर्न वर्धयन्। ऋषभेण
 गवैन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः कर्कन्धुभिः। मधुं लाजैर्न मासरम्।
 पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरुहिः
 सुष्टरीमोर्णम्रदाः। भिषङ्गासत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती। भिषग्दुह इन्द्राय भेषजम्।
 पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुरो दिशः।
 कवप्यो न व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न रोदसी दुधै। दुहे
 कामान्त्सरस्वती॥५३॥

अश्विनेन्द्राय भेषजम्। शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधुं।
 वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुपेशसोषे नक्तं दिवा। अश्विनां सञ्जानाने।
 समं जाते सरस्वत्या। त्विषिमिन्द्रे न भेषजम्। श्येनो न रजसा हृदा। पयः सोमः
 परिस्नुतां घृतं मधुं॥५४॥

वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा भिषजाऽश्विना। इन्द्रं न
जागृवी दिवा नक्तं न भेषजैः। शूषं सरस्वती भिषक्। सीसेन दुह इन्द्रियम्।
पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्रो देवीर्न
भेषजम्। त्रयस्त्रिधातवोऽपसः। रूपमिन्द्रै हिरण्ययम्॥५५॥

अश्विनेडा न भारती। वाचा सरस्वती। मह इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्। पयः सोमः
परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्त्वष्टारमिन्द्रमश्विना।
भिषजं न सरस्वतीम्। ओजो न जूतिरिन्द्रियम्। वृको न रभसो भिषक्। यशः
सुरया भेषजम्॥५६॥

श्रिया न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं।
होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं शतक्रतुम्। भीमं न मन्युं राजानं व्याघ्रं
नमसाऽश्विना भामम्। सरस्वती भिषक्। इन्द्राय दुह इन्द्रियम्। पयः सोमः
परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं॥५७॥

होता यक्षदग्निं स्वाहाऽऽज्यस्य स्तोकानाम्। स्वाहा मेदसां पृथक्।

स्वाहा छागंम॒श्विभ्या॑म्। स्वाहा॑ मे॒षः सर॑स्वत्यै। स्वाह॑र्षभमिन्द्राय॑ सि॒ःहाय॑
सह॑सेन्द्रियम्। स्वाहा॑ऽग्निं न भै॒षज॑म्। स्वाहा॑ सोम॑मिन्द्रियम्। स्वाहेन्द्र॑ः
सु॒त्रामा॑णः सवि॒तारं वरु॑णं भि॒षजां पति॑म्। स्वाहा॑ वन॒स्पति॑ प्रियं पाथो न
भै॒षज॑म्। स्वाहा॑ दे॒वाः आ॑ज्य॒पान्॥५८॥

स्वाहा॑ऽग्निः हो॒त्राञ्जु॑षा॒णो अ॒ग्निर्भै॒षज॑म्। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑।
विय॑न्त्वाज्यस्य॒ होत॑र्यजं। हो॒ता यक्ष॑द॒श्विना॒ सर॑स्वतीमिन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑णम्। इ॒मे
सोमाः॑ सु॒रामा॑णः। छा॒गेन॑ मे॒षैर्ऋ॒षभैः सु॒ताः। श॒ष्पेन॑ तो॒क्त्राभिः॑। ला॒जैर्मह॑स्वन्तः।
मदा॑ मा॒सरेण॑ परि॒ष्कृताः॑। शु॒क्राः पय॑स्वन्तो॒ऽमृताः॑। प्र॒स्थिता॑ वो मधु॒श्रुतः॑।
ता॒न॒श्विना॒ सर॑स्वतीन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑। जु॒षन्ताः॑ सौ॒म्यं मधु॑। पिब॑न्तु म॒दन्तु॑
विय॑न्तु सोमम्। होत॑र्यजं॥५९॥

वीर्यं वियन्त्वाज्यस्य होत॑र्यजं नासत्या॑ सर॑स्वती मधुं हिर॑ण्ययं भै॒षजं विय॑न्त्वाज्यस्य होत॑र्यजा॑ज्यपान॒मृताः पञ्च॑ च (सुमि॒धाऽग्निः॑ षट्। तनून॑पा॒थ्सुता॑ नरा॒शःस॒मृषिः॑।
द्वेडे॒डितो॑ यवै॒रष्टौ। वरु॑हिः सु॒ता दुरो॑ऽश्विना॒ नवं सु॑पेश॒स॒मृषिः॑। दै॒व्या हो॑ता॒रा सी॑से॒न रसः॑। ति॒स्रस्त्वष्टा॑रमृ॒ष्टावष्टौ। वन॑स्पति॒मृषिः॑। अ॒ग्नि॒त्रयो॑दश। अ॒श्विना॒ द्वाद॑श
त्रयो॑दश। सु॒मि॒धाऽग्निं ब॒दैर्ब॒दैर्यवै॑र॒श्विना॒ त्विषि॑म॒श्विना॒ न भै॒षज॑ः रू॒पम॑श्विना॒ भीमं॑ भामम्॥) [११]

समि॑द्धो अ॒ग्निर॑श्विना॒। त॒प्तो घ॒र्मो वि॒राट्थ्सु॑तः। दु॒हे धे॒नुः सर॑स्वती।

सोम॑ शु॒क्रमि॒हेन्द्रि॒यम्। त॒नूपा भि॒षजा॑ सु॒ते। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती। मध्वा॒
रजा॑सीन्द्रि॒यम्। इन्द्रा॑य प॒थिभिर्व॑हान्। इन्द्रा॑येन्दु॒ः सर॑स्वती। नरा॒शः सैन॑
न॒ग्रहः॑ ॥ ६० ॥

अधा॑ताम॒श्विना॒ मधु॑। भे॒षजं॑ भि॒षजा॑ सु॒ते। आ॒जुह्वा॑ना सर॑स्वती।
इन्द्रा॑येन्द्रि॒याणि॑ वी॒र्यम्। इडा॑भिर॒श्विनावि॑षम्। समूर्ज॑ः स॒ रयि॑ं द॒धुः। अ॒श्विना॒
नमु॑चेः सु॒तम्। सोम॑ शु॒क्रं प॑रि॒स्रुता॑। सर॑स्वती॒ तमा॑भरत्। ब॒र्हिषेन्द्रा॑य
पात॑वे ॥ ६१ ॥

क॒व॒प्यो न व्य॑च॒स्वतीः। अ॒श्विभ्या॑ न दुरो दि॒शः। इन्द्रो॑ न रोद॑सी दु॒घै।
दु॒हे का॒मान्त्सर॑स्वती। उ॒षासा॑ नक्त॑म॒श्विना। दि॒वेन्द्र॑ सा॒यमिन्द्रि॑यैः। स॒ज्जाना॑ने
सु॒पेश॑सा। समं॑ जा॒ते सर॑स्वत्या। पा॒तं नो॑ अ॒श्विना॒ दिवा॑। पा॒हि नक्त॑ः
सर॑स्वति ॥ ६२ ॥

दै॒व्यां हो॒तारा॑ भिषजा। पा॒तमिन्द्र॑ः सचा॑ सु॒ते। ति॒स्रस्त्रे॒धा सर॑स्वती। अ॒श्विना॒
भा॒रती॒डा। ती॒व्रं प॑रि॒स्रुता॑ सोमम्। इन्द्रा॑य सु॒षवु॑र्मदम्। अ॒श्विना॒ भे॒षजं॑ मधु॑।

भेष॑जं नः सर॑स्वती। इन्द्रे॑ त्वष्टा॒ यशः॑ श्रियम्। रूप॑रूपमधुः सु॒ते। ऋ॒तु॒थेन्द्रो॑
वन॑स्पतिः। श॒श॒मा॒नः प॑रि॒स्रुता॑। की॒ला॒ल॑म॒श्विभ्यां॑ मधु। दु॒हे धे॒नुः सर॑स्वती।
गोभि॑र्न सोम॑म॒श्विना॑। मा॒स॑रेण परि॒ष्कृता॑। स॒म॑धा॒ताः सर॑स्वत्या। स्वाहे॑न्द्रे सु॒तं
मधु॑॥६३॥

न॒ग्रहः॑ पा॒तवे॑ सर॒स्वत्यधुः॑ सु॒तैऽष्टौ॑ च॥ [१२]

अ॒श्विना॑ ह॒वि॒रिन्द्रि॑यम्। नमु॑चे॒र्धिया॑ सर॑स्वती। आ शु॒क्रमा॑सु॒राद्व॑सु। म॒घमिन्द्रा॑य
ज॒ग्निर॑। यम॒श्विना॑ सर॑स्वती। ह॒वि॒षेन्द्र॑मव॑र्धयन्। स बि॑भेद व॒लं म॒घम्। नमु॑चावा॒सुरे
सचा॑। तमिन्द्रं॑ प॒शवः॑ सचा॑। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती॥६४॥

दधा॑ना अ॒भ्यनू॑षत। ह॒वि॒षा य॒ज्ञमिन्द्रि॑यम्। य इन्द्रं॑ इन्द्रि॒यं द॒धुः। स॒वि॒ता
वरु॑णो भ॒गः। स सु॒त्रामा॑ ह॒वि॒ष्पतिः॑। यज॑मानाय सश्च॒त। स॒वि॒ता वरु॑णोऽद॒धत्।
यज॑मानाय दा॒शुषै॑। आद॑त्त नमु॑चे॒र्वसु॑। सु॒त्रामा॑ बल॑मिन्द्रि॒यम्॥६५॥

वरु॑णः क्ष॒त्रमिन्द्रि॑यम्। भ॒गेन॑ स॒वि॒ता श्रि॑यम्। सु॒त्रामा॑ यश॑सा बलम्। दधा॑ना

य॒ज्ञमा॑शत। अ॒श्विना॒ गोभि॑रिन्द्रि॒यम्। अ॒श्वेभि॑र्वी॒र्यं॑ बलम्। ह॒विषे॑न्द्र॒ः सर॑स्वती।
 यज॑मानमवर्धयन्। ता नास॑त्या सु॒पेश॑सा। हिर॑ण्यवर्तनी॒ नरा॑। सर॑स्वती ह॒विष्म॑ती।
 इन्द्र॒ कर्म॑सु नोऽवत। ता भि॒षजा॑ सु॒कर्म॑णा। सा सु॒दुघा॑ सर॑स्वती। स वृ॒त्रहा॑
 श॒तक्र॑तुः। इन्द्रा॑य दधुरिन्द्रि॒यम्॥६६॥

उ॒भा सर॑स्वती॒ बल॑मिन्द्रि॒यत्रा॑ ष॒ट्ठम्॥ [१३]

दे॒वं ब॒र्हिः सर॑स्वती। सु॒दे॒वमि॑न्द्रे अ॒श्विना॑। तेजो॒ न चक्षु॑र॒क्ष्योः। ब॒र्हिषा॑
 दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒वीद्वा॑रो अ॒श्विना॑। भि॒षजे॑न्द्रे
 सर॑स्वती। प्रा॒णं न वी॒र्य॑न्न॒सि। द्वा॒रो दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒
 यज॑॥६७॥

दे॒वी उ॒षासा॑व॒श्विना॑। भि॒षजे॑न्द्रे सर॑स्वती। बलं॒ न वाच॑मा॒स्ये। उ॒षाभ्या॑
 दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒वी जो॑ष्टी अ॒श्विना॑। सु॒त्रामे॑न्द्रे
 सर॑स्वती। श्रो॒त्रं न क॑र्णयो॒र्यशः॑। जो॑ष्टी॒भ्यां दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य

वियन्तु यज॥६८॥

दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दु॒घे सु॒दुघे॑। प॒य॒सेन्द्र॑ꣳ स॒र॒स्वत्य॑श्चिना भि॒षजा॑ऽवत। शु॒क्रं न
ज्योतिः॑ स्तन॑यो॒राहु॑ती ध॒त्त इन्द्रि॑यम्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यज॑। दे॒वा
दे॒वानां॑ भि॒षजा॑। हो॒ता॒रा॒विन्द्र॑म॒श्चिना॑। व॒ष॒ट्कारैः॑ स॒र॒स्वती॑। त्विषिं॑ न हृद॑ये म॒तिम्।
होतृ॑भ्यां दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यज॑॥६९॥

दे॒वीस्ति॑स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। स॒र॒स्वत्य॑श्चिना भा॒रती॑डा। शू॒ष॒न्न मध्ये॑ नाभ्या॑म्।
इन्द्रा॑य दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यज॑। दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒श॑ꣳसः।
त्रि॒व॒रू॒थः स॒र॒स्वत्या॑ऽश्चि॒भ्यामी॑यते रथः॑। रे॒तो न रू॒पम॑मृ॒तं ज॒नि॒त्रम्। इन्द्रा॑य
त्वष्टा॑ दध॑दिन्द्रि॒याणि॑। व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यज॑॥७०॥

दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑। हि॒र॒ण्य॑पर्णो अ॒श्चि॒भ्याम्। स॒र॒स्वत्याः॑ सु॒पि॒प्पलः॑। इन्द्रा॑य
प॒च्यते॑ म॒धु। ओ॒जो न जू॑तिमृष॒भो न भा॑मम्। वन॒स्पति॑र्नो दध॑दिन्द्रि॒याणि॑।
व॒सुव॑ने वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यज॑। दे॒वं ब॒र्हि॒र्वारि॑तीनाम्। अ॒ध्व॒रे स्ती॑र्णम॒श्चि॒भ्याम्।

ऊर्णम्रदाः सरस्वत्याः॥ ७१॥

स्योनमिन्द्र ते सदः। ईशायै मन्युः राजानं बर्हिषां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो अग्निः स्विष्टकृत्। देवान् यक्षद्यथायथम्।
होतारविन्द्रमश्विनां। वाचा वाचः सरस्वतीम्। अग्निः सोमः स्विष्टकृत्।
स्विष्ट इन्द्रः सुत्रामां सविता वरुणो भिषक्। इष्टो देवो वनस्पतिः। स्विष्टा देवा
आज्यपाः। इष्टो अग्निरग्निनां। होता होत्रे स्विष्टकृत्। यशो न दधदिन्द्रियम्।
ऊर्मपंचितिः स्वधाम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥ ७२॥

द्वारां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं होतृभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यजैन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं सरस्वत्या वनस्पतिः षट् (देवं बर्हिदेवीद्वारां देवी उपासावश्विनां देवी जोष्टी देवी ऊर्जाहंती देवा देवानां भिषजां
वषट्कारेदेवास्तिस्तिस्तिस्तिस्ति देवीदेव इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवान्। समिधाऽग्निं देवं बर्हिः सरस्वत्यश्विना सर्वं
वियन्तु। द्वारस्तिस्तिः सर्ववियन्तु। अज इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्। नक्तं पूर्वं सरस्वति। अन्यत्र सरस्वती। भिषक्पूर्वं दुह इन्द्रियम्। अन्यत्र दधुरिन्द्रियम्।
सौत्रामण्याः सुतासुती। अञ्जन्ययं यजमानः॥)॥ [१४]

अग्निमद्य होतारमवृणीत। अयः सुतासुती यजमानः। पचन्पत्तीः।
पचन्पुरोडाशान्। गृह्णन्ग्रहान्। बध्नन्नश्विभ्यां छागः सरस्वत्या इन्द्राय।
बध्नन्सरस्वत्यै मेषमिन्द्रायश्विभ्याम्। बध्नन्निन्द्रायर्षभमश्विभ्याः सरस्वत्यै।

सूपस्था अद्य देवो वनस्पतिरभवत्। अश्विभ्यां छागेन सरस्वत्या इन्द्राय॥७३॥

सरस्वत्यै मेषेणेन्द्रायाश्विभ्याम्। इन्द्रायर्षभेणाश्विभ्यां सरस्वत्यै।
अक्षस्तान्मेदस्तः प्रतिपचताग्रभीषुः। अवीवृधन्त ग्रहैः। अपातामश्विना
सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा वृत्रहा। सोमान्सुराम्णः। उपो उक्थामदाः श्रौद्विमदा अदन्।
अवीवृधन्ताङ्गूषैः। त्वामद्यर्ष आर्षेयर्षीणान्नपादवृणीत। अयं सुतासुती
यजमानः। बहुभ्य आ सङ्गतेभ्यः। एष मे देवेषु वसु वार्या यक्ष्यत इति। ता या
देवा देवदानान्यदुः। तान्यस्मा आ च शास्व। आ च गुरस्व। इषितश्च होतरसि
भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः। सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहि॥७४॥

इन्द्राय यजमानः सुत च॥ [१५]

उशन्तस्त्वा हवामह आ नो अग्ने सुकेतुना। त्वं सोम महे भगं त्वं
सोम प्रचिकितो मनीषा। त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे त्वं सोम पितृभिः
संविदानः। बर्हिषदः पितर आऽहं पितृन्। उपहूताः पितरोऽग्निष्वात्ताः पितरः।
अग्निष्वात्तानृतुमतो हवामहे। नराशंसो सोमपीथं य आशुः। ते नो अर्वन्तः सुहवा

भवन्तु। शं नो भवन्तु द्विपदे शं चतुष्पदे। ये अग्निष्वात्ता येऽनग्निष्वात्ताः॥७५॥

अ॒हो॒मुचः॑ पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। परेऽवरेऽमृता॑सो भवन्तः। अधि॑ ब्रुवन्तु
ते अ॒वन्त्व॒स्मान्। वा॒न्या॒यै दु॒ग्धे जु॒षमा॑णाः क॒र॒म्भम्। उ॒दीरा॑णा॒ अवरे॑ परे
च। अ॒ग्निष्वा॒त्ता ऋ॒तुभिः॑ संविदा॒नाः। इन्द्र॑वन्तो ह॒विरि॒दं जु॑षन्ताम्। यद॑ग्रे
कव्य॑वाह॒न् त्वम॑ग्र ईडि॒तो जा॑तवेदः। मा॒त॒ली क॒व्यैः। ये ता॑तृपु॒र्देव॑त्रा जेह॑मानाः।
हो॒त्रावृ॒धः स्तोम॑त॒ष्टासो अ॒कैः। आऽग्रे॑ याहि सुवि॒दत्रै॑भिर्वाङ्। स॒त्यैः क॒व्यैः
पि॒तृभिर्ध॑र्म॒सद्भिः॑। ह॒व्यवा॑ह॒मजर॑ पुरु॒प्रियम्। अ॒ग्निं घृ॒तेन॑ ह॒विषा॑ स॒पर्यन्।
उपा॑सदं कव्य॑वाहं पि॒तृणाम्। स नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑ती॒ः समृ॑ण्वतु॥७६॥

अ॒न॒ग्निष्वा॒त्ता जेह॑मानाः स॒प्त च॑॥ [१६]

होता॑ यक्ष॒दि॒डस्प॑दे। स॒मि॒धानं॑ म॒हद्य॑शः। सुष॑मिद्धं वरे॑ण्यम्। अ॒ग्निमिन्द्र॑
वयो॒धस॑म्। गा॒य॒त्रीं छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। त्र्य॒विं गां वयो॑ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य
होत॑र्यज॒। होता॑ यक्ष॒च्छुचि॑व्रतम्। तनू॒नपा॑तमु॒द्भिद॑म्। यं गर्भ॑मदि॒तिर्दधे॑॥७७॥

शुचि॒मिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। उ॒ष्णिहं॑ छन्द॒ इन्द्रि॒यम्। दि॒त्य॒वाहं॑ गां वयो॒ दध॑त्।
 वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षदी॒डेन्य॑म्। ई॒डितं॑ वृ॒त्रह॑न्त॒मम्। इडा॑भिरीड्य॒ः
 सहः॑। सोम॒मिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। अ॒नुष्टु॒भं छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। त्रि॒व॒त्सं गां वयो॒
 दध॑त्॥ ७८॥

वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्सुब॑र्हिषदम्। पू॒ष॒ण्वन्त॒मम॑र्त्यम्। सीद॑न्तं
 ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये। अ॒मृतेन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। बृ॒हतीं॑ छन्द॒ इन्द्रि॒यम्। पश्चा॑विं गां वयो॒
 दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑यक्ष॒द्व्यच॑स्वतीः। सु॒प्रा॒य॒णा ऋ॑ता॒वृधः॑॥ ७९॥

द्वा॒रो दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। ब्र॒ह्माण॑ इन्द्रं॒ वयो॒धसम्॑। प॒ङ्क्तिं॑ छन्द॒ इहेन्द्रि॒यम्। तु॒र्य॒वाहं॑
 गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्सुपे॑श॒से। सु॒शि॒ल्पे बृ॒हतीं॑
 उ॒भे। न॒क्तो॒षासा॑ न द॑र्श॒ते। वि॒श्वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। त्रि॒ष्टु॒भं छन्द॑ इन्द्रि॒यम्॥ ८०॥

प॒ष्ठ॒वाहं॑ गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्प्रचै॑तसा।
 दे॒वाना॑मुत्त॒मं यशः॑। होता॑रा॒ दै॒व्या क॒वी। स॒युजेन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। जग॑तीं

छन्द इहेन्द्रियम्। अ॒न॒द्वाहं॑ गां वयो॒ दधत्। वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षत्पेश॑स्वतीः॥८१॥

ति॒स्रो दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। भार॑तीर्बृ॒हती॑र्म॒हीः। पति॑मिन्द्रं वयो॒धसम्। वि॒राजं॑ छन्द॒ इहेन्द्रि॑यम्। धे॒नुं गां न वयो॒ दधत्। वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षत्सुरे॑त॒सम्। त्वष्टा॑रं पुष्टि॒वर्धन॑म्। रू॒पाणि॒ बिभ्र॑तं पृथ॑क्। पुष्टि॑मिन्द्रं वयो॒धसम्॥८२॥

द्वि॒पदं॑ छन्द॒ इहेन्द्रि॑यम्। उ॒क्षाणं॑ गां न वयो॒ दधत्। वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षच्छ॒तक्र॑तुम्। हि॒र॒ण्यपर्ण॑मु॒क्थिन॑म्। र॒शनां॑ बिभ्र॑तं व॒शिम्। भग॑मिन्द्रं वयो॒धसम्। क॒कुभं॑ छन्द॒ इहेन्द्रि॑यम्। व॒शां वे॒हतं॑ गां न वयो॒ दधत्। वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षत्स्वाहा॑कृ॒तीः। अ॒ग्निं गृ॒हप॑तिं पृथ॑क्। वरु॑णं भेष॒जं क॒विम्। क्ष॒त्रमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्। अति॑च्छन्द॒सं छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। बृ॒हद॑ष्ट॒भं गां वयो॒ दधत्। वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑॥८३॥

दधे दध॑दता॒वृधं॑ इन्द्रि॒यं पेश॑स्वतीर्वयो॒धसं॑ वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑ सप्त च॑ (इडस्पदेऽग्निङ्गायत्रीञ्यविम्। शुचि॑व्रत॒ः शुचि॑मुष्णिह॒न्दित्वा॑हम्। ईडे॒न्यः सोम॑मनुष्टु॒भं त्रिव॑त्सम्। सुव॑र्हिषद॒ममृ॑तेन्द्रं बृ॒हतीं॑ पश्चा॒विम्। व्य॑च॒स्वतीः सु॒प्राय॑णा द्वा॒रौ ब्र॒ह्माणः॑ प॒ङ्क्ति॑मिह॒ तुर्य॑वाहम्। सु॒पेशं॑सु॒ विश्व॑मिन्द्रं त्रि॒ष्टुभं॑ प॒ष्टवा॑हम्। प्रचै॑तसा॒ सयु॑जेन्द्रं जग॑तीमिहानु॒द्वाहम्। पेश॑स्वतीस्ति॒स्रः पति॑ वि॒राजं॑मिह॒ धेनु॑न्ना। सुरे॑त॒सन्त्वष्टा॑रं पुष्टि॑मिन्द्रं द्वि॒पदं॑मिहो॒क्षाण॑न्ना। श॒तक्र॑तुं भग॑मिन्द्रं क॒कुभं॑मिह॒ वशा॑न्ना। स्वाहा॑कृ॒तीः

क्षत्रमतिच्छन्दसं बृहदंशं गां वयो दधेदिन्द्रियमपि वसु नवं दशेहोन्द्रियमष्टं नव दश गां न वयो दधेदिदस्पदे सर्वं वेतु॥)———[१७]

समिद्धो अग्निः समिधा॥ सुषमिद्धो वरेण्यः। गायत्री छन्द इन्द्रियम्।
त्र्यविर्गोर्वयो दधुः। तनूनपाच्छुचिव्रतः। तनूपाच्च सरस्वती। उष्णिक्छन्द इन्द्रियम्।
दित्यवाङ्गोर्वयो दधुः। इडाभिरग्निरीड्यः। सोमो देवो अमर्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्द इन्द्रियम्। त्रिवृत्सो गोर्वयो दधुः। सुबृहिरग्निः पूषण्वान्।
स्तीर्णबर्हिरमर्त्यः। बृहती छन्द इन्द्रियम्। पञ्चाविर्गोर्वयो दधुः। दुरो देवीर्दिशो
महीः। ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः। पङ्क्तिश्छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाङ्गोर्वयो दधुः॥८५॥

उषे यही सुपेशसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रियम्। पष्ठवाङ्गोर्वयो
दधुः। दैव्या होतारा भिषजा। इन्द्रेण सयुजा युजा। जगती छन्द इहेन्द्रियम्।
अनङ्गान्गोर्वयो दधुः। तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥

विराट्छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुर्गौर्न वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो अद्भुतः। इन्द्राग्नी
पुष्टिवर्धना। द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियम्। उक्षा गौर्न वयो दधुः। शमिता नो वनस्पतिः।

सविता प्रसुवन्भगम्। ककुच्छन्द इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्गौर्न वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं वरुणः। सुक्षत्रो भेषजं करत्। अतिच्छन्दाश्छन्द इन्द्रियम्। बृहदृषभो गौरवयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाङ्गौरवयो दधुर्विशो वशा वेहद्गौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥—————[१८]

वसन्तेनर्तुना देवाः। वसवस्त्रिवृतां स्तुतम्। रथन्तरेण तेजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा ऋतुनां। रुद्राः पञ्चदशे स्तुतम्। बृहता यशसा बलम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः। वर्षाभिर्ऋतुनाऽऽदित्याः। स्तोमै सप्तदशे स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेण विशौजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शारदेनर्तुना देवाः। एकविंश ऋभवः स्तुतम्। वैराजेन श्रिया श्रियम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः। हेमन्तेनर्तुना देवाः। मरुतस्त्रिणवे स्तुतम्। बलेन शक्करीः सहः। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शैशिरेणर्तुना देवाः। त्रयस्त्रिंशोऽमृतं स्तुतम्। सत्येन रेवतीः क्षत्रम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः॥८९॥

स्तोमै सप्तदशे स्तुतं सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारि च (वसन्तेन ग्रीष्मेण वर्षाभिः शारदेन हेमन्तेन शैशिरेण षट्॥)॥—————[१९]

देवं बर्हिरीन्द्रं वयोधसम्। देवं देवमवर्धयत्। गायत्रिया छन्दसेन्द्रियम्। तेज

इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवीद्वारो देवमिन्द्रं वयोधसम्।
 देवीदेवमवर्धयन्। उष्णिहा छन्दसेन्द्रियम्। प्राणमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यज॥१०॥

देवी देवं वयोधसम्। उषे इन्द्रमवर्धताम्। अनुष्टुभा छन्दसेन्द्रियम्। वाचमिन्द्रे
 वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवी जोष्टी देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी
 देवमवर्धताम्। बृहत्या छन्दसेन्द्रियम्। श्रोत्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य
 वीतां यज॥११॥

देवी ऊर्जाहुती देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी देवमवर्धताम्। पङ्क्ता छन्दसेन्द्रियम्।
 शुक्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवा दैव्या होतां देवमिन्द्रं
 वयोधसम्। देवा देवमवर्धताम्। त्रिष्टुभा छन्दसेन्द्रियम्। त्विषिमिन्द्रे वयो दधत्।
 वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज॥१२॥

देवीस्तिस्तिस्तिस्ती देवीर्वयोधसम्। पतिमिन्द्रमवर्धयन्। जगत्या छन्दसेन्द्रियम्।

बलमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो नराशंसो देवमिन्द्रं
वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्। विराजा छन्दसेन्द्रियम्। रेत इन्द्रे वयो दधत्।
वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं॥१३॥

देवो वनस्पतिर्देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्। द्विपदा छन्दसेन्द्रियम्।
भगमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवं बर्हिर्वारितीनां
देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवं देवमवर्धयत्। ककुभा छन्दसेन्द्रियम्। यश इन्द्रे वयो
दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवमिन्द्रं वयोधसम्।
देवो देवमवर्धयत्। अतिच्छन्दसा छन्दसेन्द्रियम्। क्षत्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
वसुधेयस्य वेतु यजं॥१४॥

वियन्तु यजं वीतां यजं वीतां यजं वेतु यजं वेतु यजं पञ्च च (देवं बर्हिर्वायत्रिया तेजः। देवोद्वारं उष्णिहां प्राणम्। देवी देवमुपे अनुष्टुभा वाचम्। देवी
जोष्टीं बृहत्या श्रोत्रम्। देवी ऊर्जाहृती पङ्कजा शुक्रम। देवा दैव्या होतांरा त्रिष्टुभा त्विषिम्। देवास्तिस्रस्तिस्रो देवीः पतिं जगत्या बलम्। देवो नराशंसो
विराजा रेतः। देवो वनस्पतिर्द्विपदा भगम्। देवं बर्हिर्वारितीनां ककुभा यशः। देवो अग्निः स्विष्टकृदतिच्छन्दसा क्षत्रम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको वियन्तु
चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयश्चतुर्वर्धतामेकोऽवर्धयश्चतुर्वर्धयत्॥) [२०]

स्वाद्धीं त्वा सोमः सुरावन्तं सीसेन मित्रोऽसि यद्वेवा होतां यक्षश्मिधेन्द्रं समिद्धं इन्द्र आचरषणिप्रा देवं बर्हिर्होतां यक्षश्मिधाऽग्निं समिद्धो
अग्निरिन्धनाऽग्निनां हविरिन्द्रियं देवं बर्हिः सरस्वत्यग्निमद्योशन्तो होतां यक्षदिडस्पदे समिद्धो अग्निः समिधा वसन्तेनर्तुनां देवं बर्हिर्हिरिन्द्रं वयोधसं विशतिः॥२०॥

स्वा॒द्वीं त्वाऽमी॑मदन्त॒ पित॑रः सा॒म्राज्या॑य पू॒तं प॒वित्रे॑णोपासा॒नक्ता॑ ब॒दरै॑रधा॒तां दे॒व इन्द्रो॑ व॒नस्पतिः॑ प॒ष्टवा॑ह॒ङ्गां दे॒वी दे॒वं वं॒योध॑सं चतु॒र्न॒वतिः॑॥१४॥
 स्वा॒द्वीं त्वां वेतु॑ यजं॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

त्रिवृथ्स्तोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वै त्रिवृत्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। अग्निष्टोमः सोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वा अग्निष्टोमः। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। रथन्तरं सामं भवति। ब्रह्मवर्चसं वै रथन्तरम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। परिस्रजो होता भवति॥१॥

अरुणो मिर्मिरस्त्रिशुक्रः। एतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपम्। रूपेणैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। बृहस्पतिरकामयत देवानां पुरोधां गच्छेयमिति। स एतं बृहस्पतिसवमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स देवानां पुरोधामगच्छत्। यः पुरोधाकामः स्यात्। स बृहस्पतिसवेन यजेत॥२॥

पुरोधामेव गच्छति। तस्य प्रातः सवने सन्नेषु नाराशंसेषु। एकादश दक्षिणा नीयन्ते। एकादश माध्यं दिने सवने सन्नेषु नाराशंसेषु। एकादश तृतीयसवने सन्नेषु नाराशंसेषु। त्रयस्त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता एवाव रुन्धे। अश्वश्चतुस्त्रिंशः। प्राजापत्यो वा अश्वः॥३॥

प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशो देवतानाम्। यावतीरेव देवताः। ता एवाव रुन्धे।
कृष्णाजिनैऽभिषिञ्चति। ब्रह्मणो वा एतद्रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मवर्चसेनैवैनं
समर्धयति। आज्येनाभिषिञ्चति। तेजो वा आज्यम्। तेज एवास्मिन्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत वा अश्वो दधाति॥ [१]

यदग्नेयो भवन्ति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पौष्णः। पुष्टिर्वै पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य।
पुष्टिमेवाव रुन्धे। प्रसवाय सावित्रः। अथ यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति।
निर्वरुणत्वाय वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्धसूयते। स हि वारुणः। अथ यद्वैश्वदेवः। वैश्वदेवो
हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो हि वैश्यः। सप्तैतानि हवींषि भवन्ति।
सप्तगणा वै मरुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या लभ्यते। विड्वै मरुतः। विश
एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशः प्रियः। विशो हि मध्यतो-
ऽभिषिच्यते। ऋषभचर्मैऽध्यभिषिञ्चति। स हि प्रजनयिता। दध्राऽभिषिञ्चति।
ऊर्वा अन्नाद्यं दधि। ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्धयति॥६॥

वारुणो विड्वै मरुतोऽष्टौ च॥ [२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यथ्सौम्यः। सौम्यो हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वार्हस्पत्यः। एतद्वै ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यथ्सारस्वतः। एतद्धि प्रत्यक्षं ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः। अथो य एव कश्च सन्थसूयते। स हि वारुणः। अथ यद्वावापृथिव्यः। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। तं द्यावापृथिवी नान्वमन्येताम्। तमेतेनैव भागधेयेनान्वमन्येताम्॥८॥

वज्रस्य वा एषोऽनुमानाय। अनुमतवज्रः सूयाता इति। अष्टावेतानि हवीर्यं भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्री ब्रह्मवर्चसम्। गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमं रुन्धे। हिरण्येन घृतमुत्पुनाति। तेजस एव रुचे। कृष्णाजिनेऽभिषिञ्चति। ब्रह्मणो वा एतदृक्सामयो रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मन्नेवैनमृक्सामयोरध्यभिषिञ्चति। घृतेनाभिषिञ्चति। तथा वीर्यावत्तरो भवति॥९॥

न वै सोमेन॑ सोम॑स्य सु॒वोऽस्ति॑। ह॒तो ह्ये॑षः। अ॒भिषु॑तो ह्ये॑षः। न हि ह॒तः
 सू॒यते॑। सौ॒मीꣳ सू॒तव॑शा॒मा ल॑भते। सोमो॒ वै रे॑तो॒धाः। रे॒त ए॒व तद॑धाति। सौ॒म्यर्चा॑-
 ऽभिषि॑ञ्चति। रे॒तो॒धा ह्ये॑षा। रे॒तः सोमः॑। रे॒त ए॒वास्मि॑न्दधाति। यत्किं च॑ राज॒सूय॑मृते
 सोमम्। तथ्सर्व॑ भवति। अषा॑ढं यु॒थ्सु पृ॑त॒नासु॑ पप्रिम्। सुव॑र्षाम॒प्स्वां वृ॑जन॑स्य
 गो॒पाम्। भ॒रेषु॑जाꣳ सु॑क्षि॒तिꣳ सु॒श्रव॑सम्। जय॑न्तं त्वामनु॑ मदेम सोम॥१०॥

रेतः सोमः सुत च॥

[४]

यो वै सोमे॑न सू॒यते॑। स दे॒वस॒वः। यः प॒शुना॑ सू॒यते॑। स दे॒वस॒वः। य इष्ट्या॑
 सू॒यते॑। स म॑नुष्यस॒वः। ए॒तं वै पृथ॑ये दे॒वाः प्राय॑च्छन्। ततो॒ वै सोऽप्या॑र॒ण्याना॑
 प॒शूनाम॑सूयत। याव॑न्तीः किय॑न्तीश्च प्र॒जा वाचं॑ वद॑न्ति। तासा॒ꣳ सर्वा॑साꣳ
 सू॒यते॑॥११॥

य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ना॒रा॒शꣳस्य॑र्चाऽभिषि॑ञ्चति। म॒नुष्या॑ वै
 नरा॒शꣳसः॑। नि॒हुत्य॑ वावैतत्। अथा॒भिषि॑ञ्चति। यत्किं च॑ राज॒सूय॑मनुत्तरवे॒दीकम्॑।

तत्सर्वं भवति। ये मे पञ्चाशतं ददुः। अश्वानां सधस्तुतिः। द्युमदग्रे महि श्रवः।
बृहत्कृधि मृधोनाम्। नृवदमृत नृणाम्॥१२॥

सूयते सधस्तुतिस्त्रीणि च॥

[५]

एष गोसवः। षट्त्रिंश उक्थ्यो बृहत्सामा। पवमाने कण्वरथन्तरं भवति। यो
वै वाजपेयः। स सम्राट्सवः। यो राजसूयः। स वरुणसवः। प्रजापतिः स्वाराज्यं
परमेष्ठी। स्वाराज्यं गौरेव। गौरिव भवति॥१३॥

य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः। तद्धि स्वाराज्यम्।
अयुतं दक्षिणाः। तद्धि स्वाराज्यम्। प्रतिधुषाऽभिषिञ्चति। तद्धि स्वाराज्यम्।
अनुद्धते वेद्यै दक्षिणत आहवनीयस्य बृहतः स्तोत्रं प्रत्यभिषिञ्चति। इयं वाव
रथन्तरम्॥१४॥

असौ बृहत्। अनयोरेवैनमनन्तरहितमभिषिञ्चति। पशुस्तोमो वा एषः।
तेन गोसवः। षट्त्रिंशः सर्वः। रेवञ्जातः सहसा वृद्धः। क्षत्राणां क्षत्रभृत्तमो
वयोधाः। महान्महित्वे तस्तभानः। क्षत्रे राष्ट्रे च जागृहि। प्रजापतेस्त्वा परमेष्ठिनः

स्वारा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॑ह। स्वारा॑ज्यमे॒वैनं॑ गमयति॥१५॥

इव भवति रथन्तरमाहकं च॥

[६]

सि॒॒हे व्याघ्र॑ उ॒त या पृ॒दा॑कौ। त्विषि॑र॒ग्नौ ब्रा॑ह्म॒णे सूर्ये॑ या। इन्द्रं॑ या दे॒वी
सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। या रा॑ज॒न्ये दु॒न्दुभा॑वाय॒तायाम्।
अश्व॑स्य॒ क्रन्द्ये॑ पुरु॒षस्य॑ मा॒यौ। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा
संविदा॒ना। या ह॒स्तिनि॑ द्वी॒पिनि॑ या हि॒रण्ये॑। त्विषि॑रश्वेषु॒ पुरु॑षेषु॒ गोषु॑॥१६॥

इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। रथे॑ अ॒क्षेपु॑
वृष॒भस्य॑ वा॒जे। वा॒ते प॒र्जन्ये॑ वरु॒णस्य॑ शु॒ष्मे। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा
न॒ आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। रा॒डसि॑ वि॒राडसि॑। स॒म्राडसि॑ स्व॒राडसि॑। इन्द्रा॑य त्वा
तेज॑स्वते॒ तेज॑स्वन्तः॒ श्री॑णामि। इन्द्रा॑य त्वौज॑स्वत॒ ओज॑स्वन्तः॒ श्री॑णामि॥१७॥

इन्द्रा॑य त्वा॒ पय॑स्वते॒ पय॑स्वन्तः॒ श्री॑णामि। इन्द्रा॑य त्वाऽऽयु॑ष्मत॒ आयु॑ष्मन्तः॒
श्री॑णामि। तेजो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र य॑च्छामि। तेज॑स्वदस्तु मे॒ मुखम्। तेज॑स्वच्छि॒रो

अस्तु मे। तेजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। तेजसा सम्पिपृग्धि मा। ओजोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि॥१८॥

ओजस्वदस्तु मे मुखम्। ओजस्वच्छिरो अस्तु मे। ओजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। ओजसा सं पिपृग्धि मा। पयोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। पयस्वदस्तु मे मुखम्। पयस्वच्छिरो अस्तु मे। पयस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। पयसा सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्। आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्। आयुषा सं पिपृग्धि मा। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि। प्रियं रेतो वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ। विश्वे देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो वातो मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासां त्वा सर्वासां रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्णना। सोमं इवास्वदाभ्यः। अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्। सूर्य इव ज्योतिषा

विभूः॥२१॥

अ॒पां यो द्रव॑णे॒ रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मुष्याय॒णाय॑। तेज॑से ब्रह्मवर्च॒साय॑ गृह्णामि।
अ॒पां य ऊ॒र्मौ रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मुष्याय॒णाय॑। ओज॑से वी॒र्याय॑ गृह्णामि। अ॒पां
यो म॑ध्य॒तो रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मुष्याय॒णाय॑। पु॒ष्ट्यै प्र॑जन॒नाय॑ गृह्णामि। अ॒पां यो
य॒ज्ञियो॒ रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मुष्याय॒णाय॑। आयु॑षे दी॒र्घायु॑त्वाय॑ गृह्णामि॥२२॥

गोष्वोर्जस्वन्तः३ श्रीणाम्योर्जोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पर्यसा सम्पिपृग्धि माऽसद्विभूर्यज्ञियो रसो द्वे च॥_____ [७]

अ॒भिप्रे॑हि वी॒रय॑स्व। उ॒ग्रश्चे॑त्ता॒ सप॑त्न॒हा। आ॒तिष्ठ॑ मि॒त्रव॑र्धनः। तुभ्य॑ दे॒वा
अधि॑ब्रवन्। अ॒ङ्गौ न्य॒ङ्गाव॑भित् आ॒तिष्ठ॑ वृ॒त्रह॑त्रथम्। आ॒तिष्ठ॑न्तं॒ परि॒ विश्वे॑ अभूषन्।
श्रियं॑ वसा॒नश्चर॑ति॒ स्वरो॑चाः। म॒हत्तद॑स्यासुर॒स्य॒ नाम॑। आ॒ विश्व॑रूपो अ॒मृता॑नि
तस्थौ। अनु॒ त्वेन्द्रो॑ मद॒त्वनु॒ बृह॑स्पतिः॥२३॥

अनु॒ सोमो॒ अन्व॑ग्नि॒रावीत्। अनु॑ त्वा॒ विश्वे॑ दे॒वा अ॑वन्तु। अनु॑ स॒प्त राजा॑नो
य उ॒ताभि॑षि॒क्ताः। अनु॑ त्वा मि॒त्रावरु॑णावि॒हाव॑तम्। अनु॑ द्यावा॑पृथि॒वी वि॒श्वश॑म्भू।
सूर्यो॒ अहो॑भि॒रनु॑ त्वाऽवतु। च॒न्द्रमा॒ नक्ष॑त्रै॒रनु॑ त्वाऽवतु। द्यौश्च॑ त्वा पृथि॒वी च॒

प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु। अनु स्वधा चिकिता२ सोमो अग्निः।
आऽयं पृणक्तु रजसी उपस्थम्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरेकं च॥

[८]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्। स एतं प्रजा-
पतिरोदनमपश्यत्। सोऽन्नं भूतोऽतिष्ठत्। ता अन्यत्रान्नाद्यमवित्वा। प्रजापतिं प्रजा
उपावर्तन्त। अन्नमेवैनं भूतं पश्यन्तीः प्रजा उपावर्तन्ते। य एतेन यजते। य उ
चैनमेवं वेद। सर्वाण्यन्नानि भवन्ति॥२५॥

सर्वे पुरुषाः। सर्वाण्येवान्नान्यव रुन्धे। सर्वान्पुरुषान्। राडसि विराडसीत्याह।
स्वाराज्यमेवैनं गमयति। यद्विरण्यं ददाति। तेजस्तेनाव रुन्धे। यत्तिसृधन्वम्।
वीर्यं तेन। यदष्ट्राम्॥२६॥

पुष्टिं तेन। यत्कमण्डलुम्। आयुष्टेन। यद्विरण्यमा बध्नाति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्।
ज्योतिरेवास्मिन्दधाति। अथो तेजो वै हिरण्यम्। तेज एवाऽऽत्मन्धत्ते। यदोदनं

प्राश्नाति। एतदेव सर्वमवरुध्य॥२७॥

तदस्मिन्नेकधाऽधात्। रोहिण्यां कार्यः। यद्वाह्मण एव रोहिणी। तस्मादेव। अथो
वर्ष्मैवैनं१ समानानां करोति। उद्यता सूर्येण कार्यः। उद्यन्तं वा एत१ सर्वाः प्रजाः
प्रतिनन्दन्ति। दिदृक्षेण्यो दर्शनीयो भवति। य एवं वेद। ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥२८॥

अवेत्योऽवभृथा (३) ना (३) इति। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति। तत्स्विदेवावैति।
तन्नावैति। त्रिभिः पवयति। त्रयं इमे लोकाः। एभिरेवैनं लोकैः पवयति। अथो
अपां वा एतत्तेजो वर्चः। यद्दर्भाः। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति। अपामेवैनं तेजसा
वर्चसाऽभिषिञ्चति॥२९॥

भुवन्त्यष्टामवरुध्यं वदन्ति दर्भा यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत बृहोर्भूयान्स्थामिति। स एतं पञ्चशार्दीयमपश्यत्।
तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स बृहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत
बृहोर्भूयान्स्थामिति। स पञ्चशार्दीयेन यजेत। बृहोरेव भूयान्भवति। मरुथ्स्तोमो

वा ए॒षः। म॒रुतो॒ हि दे॒वानां॒ भूयि॑ष्ठाः॥३०॥

ब॒हु॒र्भ॒वति॑। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑। प॒ञ्च॒शा॒र॒दीयो॑ भवति। पञ्च॒
वा ऋ॒तवः॑ संव॒त्स॒रः। ऋ॒तुष्वे॒व संव॑त्स॒रे प्रति॑ तिष्ठति। अथो॒ पञ्चा॑क्षरा प॒ङ्क्तिः॑।
पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। य॒ज्ञमे॒वाव॑ रुन्धे। स॒प्त॒द॒शः स्तोमा॒ नाति॑ यन्ति। स॒प्त॒द॒शः प्र॒जाप॑तिः।
प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑॥३१॥

भूयि॑ष्ठा यन्ति द्वे च॥ _____ [१०]

अ॒ग॒स्त्यो म॒रुद्भ्य॑ उ॒क्ष्णः प्रौक्ष॑त्। तानिन्द्र॒ आद॑त्त। त ए॒नं वज्र॑मुद्यत्याभ्या॒यन्त॑।
तान॒ग॒स्त्यश्चै॒वेन्द्र॑श्च कयाशुभीये॒नाश॑मयताम्। ताञ्छा॒न्तानु॑पा॒ह्वय॑त। यत्क॑याशुभीयं
भव॑ति॒ शान्त्यै॑। तस्मा॑दे॒त ऐ॒न्द्रा॒मा॒रुता॑ उ॒क्षाणः॑ सव॒नीया॑ भवन्ति। त्रयः॑ प्रथ॒मेऽह॑न्ना
ल॑भ्यन्ते। ए॒वं द्वि॒तीयै॑। ए॒वं तृ॒तीयै॑॥३२॥

ए॒वं च॑तु॒र्थे। पञ्चो॑त्त॒मेऽह॑न्ना ल॑भ्यन्ते। वर्षि॑ष्ठमिव ह्येतद॒हः। वर्षि॑ष्ठः स॒मा॒नाना॑
भव॑ति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑। स्वा॒रा॒ज्यं वा ए॒ष य॒ज्ञः। ए॒तेन॒ वा

एक॒या वा॑ का॒न्द॒मः स्वा॒रा॑ज्यमगच्छत्। स्वा॒रा॑ज्यं गच्छति। य ए॒तेन॒ यज॑ते॥३३॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। मा॒रु॒तो वा ए॒षः स्तोमः॑। ए॒तेन॒ वै म॒रुतो॑ दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठा
अभवन्। भूयि॑ष्ठः समा॒नानां॑ भवति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑।
पञ्च॒शा॒र॒दीयो॑ वा ए॒ष य॒ज्ञः। आ पञ्च॒मात्पुरु॑षा॒दन्न॑मत्ति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य
उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। स॒प्त॒द॒शः स्तोमा॒ नाति॑ यन्ति। स॒प्त॒द॒शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तेरे॒व
नैति॑॥३४॥

तृतीये गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उ चैनमेवं वेद त्रीणि च (अगस्त्यः स्वाराज्यं मारुतः पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः सप्तदशं प्रजापतेरेव नैति॥)॥ [११]

अ॒स्या जरा॑सो द॒मा म॒रि॒त्राः। अ॒र्च॒द्धू॒मासो॑ अ॒ग्नयः॑ पाव॒काः। श्वि॒ची॒चयः॑ श्वा॒त्रासो॑
भु॒र॒ण्यवः॑। व॒न॒रू॒षदो॑ वा॒यवो॑ न सोमाः॑। यजा॑ नो मि॒त्रावरु॑णा। यजा॑ दे॒वाः ऋ॒तं
बृ॒हत्। अ॒ग्ने यक्षि॑ स्व॒न्दम॑म्। अ॒श्वि॒ना पि॒बन्तः॑ सु॒तम्। दी॒द्य॒ग्री शु॒चि॒व्रता॑। ऋ॒तुना॑
य॒ज्ञवा॑हसा॥३५॥

द्वे वि॒रू॒पे चर॑तः स्व॒र्थे। अ॒न्याऽन्या॑ व॒त्समु॑प॒ धाप॑येते। हरि॑र॒न्यस्यां॑ भव॑ति
स्व॒धावा॑न्। शु॒क्रो अ॒न्यस्यां॑ ददृ॒शे सु॒वर्चाः॑। पूर्वा॑प॒रं च॑रतो मा॒यये॑तौ। शिशू॑ क्रीड॑न्तौ।

परि॑ यातो अध्व॒रम्। विश्वा॑न्य॒न्यो भुव॑नाऽभि चष्टे॑। ऋ॒तून॒न्यो वि॒दध॑ञ्जायते पुनः॑।
त्रीणि॑ श॒ता त्री॑ष॒हस्रा॑ण्य॒ग्निम्। त्रि॒ंशच्च॑ दे॒वा नव॑ चाऽस॒पर्य॑न्॥३६॥

औक्ष॑ घृ॒तैरास्तृ॑णन्ब॒र्हिर॑स्मै। आदि॑द्धोता॒रं न्य॑षादयन्त। अ॒ग्निना॒ऽग्निः
समि॑ध्यते। क॒विर्गृ॑हप॒तिर्यु॑वा॑। ह॒व्यवा॑ङ्मुह्वा॑ऽऽस्यः। अ॒ग्निर्दे॒वानां॑ ज॒ठर॑म्। पू॒तद॑क्षः
क॒विक्र॑तुः। दे॒वो दे॒वेभि॒रा ग॑मत्। अ॒ग्नि॒श्रियो॑ म॒रुतो॑ वि॒श्वकृ॑ष्टयः। आ त्वे॒षमु॒ग्रम॑व
ई॒महे व॒यम्॥३७॥

ते स्वा॒निनो॑ रु॒द्रिया॑ व॒र्षनि॑र्णिजः। सि॒ंहा न ह॑ेषक्र॑तवः सु॒दान॑वः। यदु॑त्त॒मे
म॑रुतो मध्य॒मे वा॑। यद्वा॑ऽव॒मे सु॑भगासो दि॒वि ष्ठा॑। ततो॑ नो रु॒द्रा उ॒त वा॒ऽन्वस्य॑।
अ॒ग्ने वि॒त्ताद्ध॑विषो॒ यद्य॑जा॒मः। ईडे॑ अ॒ग्निं स्व॑वंस॒न्नमो॑भिः। इ॒ह प्र॑स॒तो वि च॑
यत्कृ॑तं नः। रथै॑रिव॒ प्रभ॑रे वाज॒यद्भिः॑। प्र॒दक्षि॑णिन्म॒रुता॑ऽस्तोम॑मृ॒द्ध्याम्॥३८॥

श्रु॒धि श्रु॑त्कर्ण॒ वह्नि॑भिः। दे॒वैर॑ग्ने स॒याव॑भिः। आसी॑दन्तु ब॒र्हिषि॑।
मि॒त्रो वरु॑णो अर्य॒मा। प्रा॒तर्या॑वा॒णो अध्व॒रम्। विश्वे॑षा॒मदि॑तिर्य॒ज्ञिया॑नाम्।

विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम्। अग्निर्देवानामव आवृणानः। सुमृडीको भवतु
विश्ववेदाः। त्वे अग्ने सुमतिं भिक्षमाणाः॥३९॥

दिवि श्रवो दधिरे यज्ञियांसः। नक्ता च चक्रुरुषसा विरूपे। कृष्णं च वर्णमरुणं
च सन्धुः। त्वामग्र आदित्यासं आस्यम्। त्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे। त्वां
रातिषाचो अध्वरेषु सश्विरे। त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम्। नि त्वां यज्ञस्य साधनम्।
अग्ने होतारमृत्विजम्। वनुष्वदेव धीमहि प्रचेतसम्। जीरं दूतममर्त्यम्॥४०॥

यज्ञवाहुसासपर्यन्वयमृद्धां भिक्षमाणाः प्रचेतसमेकं च॥ [१२]

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि। वायुर्न नियुतो नो अच्छ। पिबास्यन्धो
अभिसृष्टो अस्मे। इन्द्रः स्वाहा ररिमा ते मदाय। कस्य वृषां सुते सचा।
नियुत्वान्वृषभो रणत्। वृत्रहा सोमपीतये। इन्द्रं वयं महाधने। इन्द्रमर्भे हवामहे।
युजं वृत्रेषु वज्रिणम्॥४१॥

द्विता यो वृत्रहन्तमः। विद इन्द्रः शतक्रतुः। उप नो हरिभिः सुतम्। स सूर

आजुनयं ज्योतिरिन्द्रम्। अया धिया तरणिरद्रिबर्हाः। ऋतेन शुष्मी नवमानो
अकैः। व्युस्त्रिधो अस्रो अद्रिर्बिभेद। उतत्यदाश्वश्चियम्। यदिन्द्र नाहुषीष्वा। अग्रे
विक्षु प्रतीदयत्॥४२॥

भरेष्विन्द्रः सुहवः हवामहे। अहोमुचः सुकृतं दैव्यं जनम्। अग्निं मित्रं
वरुणं सातये भगम्। द्यावापृथिवी मरुतः स्वस्तये। महि क्षेत्रं पुरुश्चन्द्रं
वि विद्वान्। आदिथ्सखिभ्यश्चरथः समैरत्। इन्द्रो नृभिरजनदीद्यानः साकम्।
सूर्यमुषसं गातुमग्निम्। उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान्। सुवर्वज्योतिरभयः
स्वस्ति॥४३॥

ऋष्या तं इन्द्र स्थविरस्य बाहू। उपस्थेयाम शरणा बृहन्ता। आ नो
विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि। वरीवृज्स्थविरैभिः
सुशिप्रा। अस्मे दधद्वृषणः शुष्ममिन्द्र। इन्द्राय गावं आशिरम्। दुदुहे वज्रिणे
मधु। यथ्सीमुपह्वरे विदत्। तास्ते वज्रिन्धेनवो जोजयुनः॥४४॥

गभस्तयो नियुतो विश्ववाराः। अहरहर्भूय इज्जोगुवानाः। पूर्णा इन्द्र क्षुमतो
भोजनस्य। इमां ते धियं प्र भरे महो महीम्। अस्य स्तोत्रे धिषणा यत्तं आनजे।
तमुत्सवे च प्रसवे च सासहिम्। इन्द्रं देवासः शवसा मदं ननु॥४५॥

वृज्जिणमयध्वस्ति जोजयुनः सप्त च॥ [१३]

प्रजापतिः पशूनसृजत। तैऽस्मात्सृष्टाः परां च आयन्। तानग्निष्टोमेन
नाऽऽप्रोत्। तानुक्थ्येन नाऽऽप्रोत्। तान्धोडुशिना नाऽऽप्रोत्। तान्नात्रिया
नाऽऽप्रोत्। तान्धसन्धिना नाऽऽप्रोत्। सौऽग्निमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति।
तान्गिस्त्रिवृता स्तोमेन नाऽऽप्रोत्॥४६॥

स इन्द्रमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तानिन्द्रः पञ्चदशेन स्तोमेन नाऽऽप्रोत्।
स विश्वान्देवानब्रवीत्। इमान्म ईप्सतेति। तान् विश्वेदेवाः सप्तदशेन स्तोमेन
नाऽऽप्रुवन्। स विष्णुमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन
स्तोमेनाऽऽप्रोत्। वारवन्तीयेनावारयत॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम इति व्यक्रमत। यस्मात्पशवः प्रप्रेव भ्रंशैरन्। स एतेन

यजेत। यदाप्रोत्। तदतो॒र्याम॑स्यातो॒र्याम॑त्वम्। ए॒तेन॒ वै दे॒वा जै॒त्वानि॑ जि॒त्वा। यं
का॒मम॑का॒मय॑न्त॒ तमा॑ऽऽप्नुवन्। यं का॒मं का॒मय॑ते। तमे॒तेना॑ऽऽप्नोति॥४८॥

स्तोमे॒न नाऽऽप्नो॑दवारयत् नवं च॥

[१४]

व्याघ्रो॑ऽयम॒ग्नौ च॑रति॒ प्रवि॑ष्टः। ऋषी॑णां पु॒त्रो अ॑भि॒शस्ति॒पा अ॒यम्। न॒म॒स्का॒रेण॒
नम॑सा ते जुहोमि। मा दे॒वानां॑ मिथु॒याक॑र्म भा॒गम्। सावी॒रु॒हि दे॒व प्रस॒वाय॑ पि॒त्रे।
व॒र्ष्माण॑म॒स्मै वरि॑माण॑म॒स्मै। अथा॒स्मभ्य॑ꣳ स॒वितः॑ स॒र्वता॑ता। दि॒वेदि॑व॒ आ सु॑वा॒
भू॒रि प॒श्वः। भू॒तो भू॒तेषु॑ चरति॒ प्रवि॑ष्टः। स भू॒ताना॑मधि॒पति॑र्बभूव॥४९॥

तस्य॑ मृ॒त्यौ च॑रति॒ राज॒सूय॑म्। स राजा॑ रा॒ज्यम॑नु॒ मन्य॑तामि॒दम्। येभिः॑
शि॒ल्पैः प॑प्रथा॒नाम॑दृꣳहत्। येभि॒र्द्याम॒भ्यपि॑ꣳशत्प्र॒जाप॑तिः। येभि॒र्वाचं॑ वि॒श्वरू॑पाꣳ
स॒मव्य॑यत्। तेने॒मम॑ग्न इ॒ह वर्च॑सा॒ सम॑ङ्घि। येभि॑रादि॒त्यस्त॑प॒ति प्र॑ के॒तुभिः॑।
येभिः॑ सू॒र्यो द॒दृशे॑ चि॒त्रभा॑नुः। येभि॒र्वाचं॑ पुष्क॒लेभि॑रव्ययत्। तेने॒मम॑ग्न इ॒ह वर्च॑सा॒
सम॑ङ्घि॥५०॥

आऽयं भातु शवसा पञ्च कृष्टीः। इन्द्र इव ज्येष्ठो भवतु प्रजावान्। अस्मा
अस्तु पुष्कलं चित्रभानु। आऽयं पृणक्तु रजसी उपस्थम्। यत्ते शिल्पं कश्यप
रोचनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त साकम्।
तस्मिन्नाजानमधि विश्रयेमम्। द्यौरसि पृथिव्यसि। व्याघ्रो वैयाघ्रेऽधि॥५१॥

विश्रयस्व दिशो महीः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्।
या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः। या अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। तासां त्वा
सर्वासां रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। अभि त्वा वर्चसाऽसिचं दिव्येन। पयसा
सुह। यथासां राष्ट्रवर्धनः॥५२॥

तथा त्वा सविता करत्। इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्। समुद्रव्यं च सङ्गिरः। रथीतमं
रथीनाम्। वाजानां सत्पतिं पतिम्। वसवस्त्वा पुरस्तादभिषिञ्चन्तु गायत्रेण
छन्दसा। रुद्रास्त्वा दक्षिणतोऽभिषिञ्चन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा। आदित्यास्त्वा
पश्चादभिषिञ्चन्तु जागतेन छन्दसा। विश्वे त्वा देवा उत्तरतोऽभिषिञ्चन्तु त्वाऽनुष्टुभेन

छन्दसा। बृहस्पतिस्त्वोपरिष्ठादभिषिञ्चतु पाङ्केन छन्दसा॥५३॥

अरुणं त्वा वृकमुग्रङ्खजङ्कुरम्। रोचमानं मरुतामग्रे अर्चिषः। सूर्यवन्तं मघवानं
विषासहिम्। इन्द्रमुक्थेषु नामहूतम५ हुवेमा। प्र बाहवां सिसृतं जीवसे नः। आ
नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन। आ नो जनै श्रवयतं युवाना। श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमा।
इन्द्रस्य ते वीर्यकृतः। बाहू उपाव हरामि॥५४॥

बभूवाव्ययुत्तेनेममग्र इह वर्चसा समङ्घि वैयाघ्रेऽधि राष्ट्रवर्धनः पाङ्केन छन्दसोपावहरामि॥ [१५]

अभि प्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ वृत्रहन्तमः। तुभ्यं
देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्गावभितो रथं यौ। ध्वान्तं वाताग्रमनु सञ्चरन्तौ।
दूरेहेतिरिन्द्रियावाँन्पतत्री। ते नोऽग्रयः पप्रयः पारयन्तु। नमस्त ऋषे गदा।
अव्यथायै त्वा स्वधायै त्वा॥५५॥

मा न इन्द्राभितस्त्वदृष्वारिष्ठासः। एवा ब्रह्मन्तवेदस्तु। तिष्ठा रथे अधि
यद्वज्रहस्तः। आ रश्मीन्देव युवसे स्वश्वः। आ तिष्ठ वृत्रहन्नातिष्ठन्तं परि।
अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु त्वा मित्रावरुणौ। द्यौश्च त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो

बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु। अनु स्वधा चिकिता५ सोमो अग्निः। अनु त्वाऽवतु
सविता सुवेन॥५६॥

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्। समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतम५ रथीनाम्। वाजाना५
सत्पतिं पतिम्। परिमा सेन्या घोषाः। ज्याना वृञ्जन्तु गृध्रवः। मेथिष्ठाः पिन्वमाना
इह। मां गोपतिमभि संविशन्तु। तन्मेऽनुमतिरनु मन्यताम्। तन्माता पृथिवी
तत्पिता द्यौः॥५७॥

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुत५ सौभगा युवम्। अव ते हेड
उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं परिषस्वजानाः। सि५ह५ हिन्वन्ति महते सौभगाय। समुद्रं
न सुहुवन्तस्थिवा५सम्। मर्मृज्यन्ते द्वीपिनमप्स्वन्तः। उदसावेतु सूर्यः। उदिदं
मामकं वचः। उदिहि देव सूर्य। सह वग्नुना मम। अहं वाचो विवाचनम्। मयि
वागस्तु धर्णसिः। यन्तु नदयो वर्षन्तु पर्जन्याः। सुपिप्पला ओषधयो भवन्तु।
अन्नवतामोदनवतामामिक्षवताम्। एषा५ राजा भूयासम्॥५८॥

ये के॒शिनः॑ प्रथ॒माः सु॒त्रमा॑सन्त। येभिराभृ॑तं यदि॒दं वि॒रोच॑ते। तेभ्यो॑ जुहोमि
 बहु॒धा घृ॒तेन॑। रा॒यस्पोषे॑णे॒मं वर्च॑सा॒ सꣳ सृ॑जाथ। न॒र्ते ब्र॒ह्मण॑स्तप॑सो विमो॒कः।
 द्वि॒नाम्नी॑ दी॒क्षा व॒शिनी॑ ह्यु॒ग्रा। प्र के॒शाः सु॒वते॑ क॒ण्डिनो॑ भवन्ति। तेषां॑ ब्र॒ह्मेदी॑शे
 वप॑नस्य॒ नान्यः॑। आ रो॒ह प्रोष्ठं॑ विष॑हस्व॒ शत्रून्॑। अवा॑स्त्राग्दी॒क्षा व॒शिनी॑ ह्यु॒ग्रा॥५९॥

दे॒हि दक्षि॑णां॒ प्रति॑र॒स्वायुः॑। अथा॑मुच्यस्व॒ वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्। येनाव॑पथ्सवि॒ता
 क्षु॒रेण॑। सोम॑स्य॒ राज्ञो॑ वरु॑णस्य वि॒द्वान्। तेन॑ ब्र॒ह्माणो॑ वप॒तेदम॑स्योर्जे॒मम्। र॒य्या
 वर्च॑सा॒ सꣳ सृ॑जाथ। मा ते॒ केशा॑ननु॒ गाद्वर्च॑ ए॒तत्। तथा॑ धा॒ता क॑रोतु ते।
 तुभ्य॑मिन्द्रो॒ बृह॑स्पतिः। स॒वि॒ता वर्च॑ आद॑धात्॥६०॥

तेभ्यो॑ नि॒धानं॑ बहु॒धा व्यैच्छ॑न्। अ॒न्तरा॑ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒पः सु॒वः। द॒र्भस्त॑म्बे
 वी॒र्य॑कृते नि॒धाय॑। पौ॒ऽस्ये॑ने॒मं वर्च॑सा॒ सꣳ सृ॑जाथ। बलं॑ ते बाहु॒वोः स॒वि॒ता द॑धातु।
 सोम॑स्त्वाऽनक्तु॒ पय॑सा॒ घृ॒तेन॑। स्त्रीषु॑ रू॒पम॑श्विनै॒तन्नि ध॑त्तम्। पौ॒ऽस्ये॑ने॒मं वर्च॑सा॒

स० सृजाथ। यथ्सीमन्तं कङ्कतस्ते लिलेख। यद्वा क्षुरः परिववर्ज वपस्ते। स्त्रीषु
रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्। पौ० स्येनेम० स० सृजाथो वीर्येण॥६१॥

अवाग्नाग्दीक्षा वशिनी ह्यग्राऽदधाद्ववर्ज वपस्ते द्वे च॥

[१७]

इन्द्रं वै स्वाविशो मरुतो नापांचायन्। सोऽनपचाय्यमान एतं विघ्नमपश्यत्।
तमाऽहरत्। तेनायजत। तेनैवासान्त० स० स्तम्भं व्यहन्। यद्वहन्। तद्विघ्नस्य
विघ्नत्वम्। वि पाप्मानं भ्रातृव्य० हते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥६२॥

य० राजानं विशो नापचायेयुः। यो वा ब्राह्मणस्तमसा पाप्मना प्रावृतः स्यात्।
स एतेन यजेत। विघ्नेनैवैनद्विहत्य। विशामाधिपत्यं गच्छति। तस्य द्वे द्वादशे
स्तोत्रे भवतः। द्वे चतुर्विंशे। औद्भिद्यमेव तत्। एतद्वै क्षत्रस्यौद्भिद्यम्। यदस्मै
स्वाविशो बलि० हरन्ति॥६३॥

हरन्त्यस्मै विशो बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं वेद। प्रबाहुग्व
अग्रे क्षत्राण्यातेपुः। तेषामिन्द्रः क्षत्राण्यादत्त। न वा इमानि क्षत्राण्यभूवन्निति।
तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्। आ श्रेयसो भ्रातृव्यस्य तेज इन्द्रियं दत्ते। य एतेन यजते।

य उ चैनमेवं वेद॥६४॥

तद्यथा ह वै संचक्रिणौ कल्लकावुपावहितौ स्याताम्। एवमेतौ युग्मन्तौ स्तोमौ। अयुक्षु स्तोमेषु क्रियेते। पाप्मनोऽपहत्यै। अप पाप्मानं भ्रातृव्यं हते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। तद्यथा ह वै सूतग्रामण्यः। एवं छन्दांसि। तेष्वसावादित्यो बृहतीरभ्यूढः॥६५॥

सुतोबृहतीषु स्तुवते सुतो बृहन्। प्रजयां पशुभिरसानीत्येव। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तं वै क्षत्रं विशा। विशैवेन क्षत्रेण व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तो वै ग्रामणीः सजातैः। सजातैरेवेन व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तो वै पुरुषः पाप्मभिः। व्यतिषक्ताभिरेवास्य पाप्मनो नुदते॥६६॥

वेद हरन्त्येनमेवं वेदाभ्यूढः पाप्मभिरैकं च॥ [१८]

त्रिवृद्यदग्निर्द्यौर्ऽग्निर्मुखा हृद्विद्यदग्नेय आग्नेयो न वै सोमं यो वै सोमं नैष गौंसवः सिंहेऽभि प्रेहि मित्रवर्धनः प्रजापतिस्ता ओदनं प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयानुगस्त्योस्या जरांसि तिष्ठ हरौ प्रजापतिः पशून्व्याघ्रौऽयमभिप्रेहि वृत्रहन्तमो ये केशिन इन्द्रं वा अष्टादश॥१८॥
त्रिवृद्यो वै सोमनायुरसि बहुर्भवति तिष्ठा हरौरथ आयं भातु तेभ्यो निधानं षट्थंष्टिः॥६६॥
त्रिवृत्पाप्मनो नुदते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ꣳ रयि॑वृधः सुमे॒धाः। श्वे॒तः सि॑षक्ति नि॒युता॑मभि॒श्रीः। ते वा॒यवे॒ सम॑नसो
 वित॑स्थुः। विश्वे॒न्नरः॑ स्वप॒त्यानि॑ चक्रुः। रा॒येऽनु॑ यञ्ज॒ज्ञतू॑ रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी
 धि॒षणा॑ धाति दे॒वम्। अधा॑ वा॒युं नि॒युतः॑ सश्चत॒ स्वाः। उ॒त श्वे॒तं वसु॑धिति॒न्निरे॑के।
 आ वा॒यो प्र या॑भिः। प्र वा॒युम॑च्छा बृह॒ती म॑नी॒षा॥१॥

बृह॒द्रयि॑ वि॒श्ववा॑राꣳ रथ॒प्राम्। द्यु॒तद्या॑मा नि॒युतः॑ पत्य॑मानः। क॒विः
 क॒विमि॑यक्षसि प्रयज्यो। आ नो॑ नि॒युद्धिः॑ श॒तिनी॑भिरध्व॒रम्। स॒हस्रि॑णीभि॒रुप॑
 याहि॑ य॒ज्ञम्। वा॒यो अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादयस्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः।
 प्रजा॑पते॒ न त्वदे॑तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॒तानि॑ परि॒ ता ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तं
 नो॑ अस्तु॥२॥

वय॑ꣳ स्या॑म पत॑यो रयी॒णाम्। रयी॑णां पति॑ यज॒तं बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्मिन्भरे॑ नृ॒तम॑
 वाज॑सातौ। प्र॒जाप॑तिं प्रथम॒जामृ॑तस्य। यजा॑म दे॒वमधि॑ नो ब्रवी॒तु। प्रजा॑पते॒

त्वन्निधिपाः पुराणः। देवानां पिता जनिता प्रजानाम्। पतिर्विश्वस्य जगतः परस्पाः।
हविर्नो देव विहवे जुषस्व। तवेमे लोकाः प्रदिशो दिशश्च॥३॥

पुरावतो निवतं उद्वतंश्च। प्रजापते विश्वसृज्जीवधन्य इदं नो देव। प्रतिहर्य
हव्यम्। प्रजापतिं प्रथमं यज्ञियानाम्। देवानामग्रे यजतं यजध्वम्। स नो ददातु
द्रविणं सुवीर्यम्। रायस्पोषं विष्यंतु नाभिंस्मे। यो राय ईशे शतदाय उक्थ्यः।
यः पशूनां रक्षिता विष्टितानाम्। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य॥४॥

सहस्रधामा जुषतां हविर्नः। सोमापूषणमौ देवौ। सोमापूषणा रजसो
विमानम्। सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम्। विषूवृतं मनसा युज्यमानम्। तं जिन्वथो
वृषणा पञ्चरश्मिम्। दिव्यन्यः सदनं चक्र उच्चा। पृथिव्यामन्यो अध्यन्तरिक्षे।
तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुम्। रायस्पोषं विष्यन्तान्नाभिंस्मे॥५॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वः। रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु। अवंतु
देव्यदितिरनर्वा। बृहद्वदेम विदथे सुवीराः। विश्वान्यन्यो भुवना जजान।

विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति। सोमापूषणाववतं धियं मे। युवभ्यां विश्वाः पृतना
जयेम। उदुत्तमं वरुणास्तभ्राद्याम्। यत्किं चेदं कितवासः। अव ते हेडस्तत्त्वा
यामि। आदित्यानामवसा न दक्षिणा। धारयन्त आदित्यासस्तिस्त्रो भूमीर्धारयन्।
यज्ञो देवानां शुचिरपः॥६॥

मनीषाऽस्तु चर्तस्यास्मे कितवासश्चत्वारि च॥ [१]

ते शुक्रासः शुचयो रश्मिवन्तः। सीदन्नादित्या अधि बर्हिषि प्रिये। कामेन
देवाः सूरथं दिवो नः। आ यान्तु यज्ञमुप नो जुषाणाः। ते सूनवो अदितेः
पीवसामिषम्। घृतं पिन्वत्प्रतिहर्यन्नृतेजाः। प्र यज्ञिया यजमानाय येमुरे।
आदित्याः कामं पितुमन्तमस्मे। आ नः पुत्रा अदितेर्यान्तु यज्ञम्। आदित्यासः
पृथिभिर्देवयानैः॥७॥

अस्मे कामं दाशुषे सन्नमन्तः। पुरोडाशं घृतवन्तं जुषन्ताम्। स्कभायत
निर्ऋतिं सेधतामतिम्। प्र रश्मिभिर्यतमाना अमृधाः। आदित्याः कामं प्रयतां

वषट्कृतिम्। जुषध्वं नो हव्यदातिं यजत्राः। आदित्यान्काममवसे हुवेम। ये भूतानि
जुनयन्तो विचिख्युः। सीदन्तु पुत्रा अदितेरुपस्थम्। स्तीर्णं बर्हिर्हविरद्याय
देवाः॥८॥

स्तीर्णं बर्हिः सीदता यज्ञे अस्मिन्। ध्राजाः सेधन्तो अमंतिं दुरेवाम्। अस्मभ्यं
पुत्रा अदितेः प्र यंसता। आदित्याः कामं हविषो जुषाणाः। अग्ने नयं सुपथा
राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूर्यिष्ठान्ते
नमं उक्तिं विधेम। प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वम्। हव्यं मतिं चाग्नये सुपूतम्॥९॥

यो दैव्यानि मानुषा जुनूषि। अन्तर्विश्वानि विद्वान् जिगाति। अच्छा गिरो
मतयो देवयन्तीः। अग्निं यन्ति द्रविणं भिक्षमाणाः। सुसन्दशं सुप्रतीकं स्वश्वम्।
हव्यवाहमरतिं मानुषाणाम्। अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवाः। अनग्नित्रा अभ्यमन्त
कृष्टीः। पुनरस्मभ्यं सुविताय देव। क्षां विश्वेभिरजरेभिर्यजत्र॥१०॥

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्। स्वस्तिभिरतिं दुर्गाणि विश्वा। पूश्च पृथ्वी

बहुला न उर्वी। भवा तोकाय तनयाय शं योः। प्रकारवो मनना वच्यमानाः।
 देवद्रीचीं नयथ देवयन्तः। दक्षिणावाङ्वाजिनी प्राच्येति। हविर्भरन्त्यग्नये घृताचीं।
 इन्द्रं नरो युजे रथम्। जगृभ्णाते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्॥११॥

वसूयवो वसुपते वसूनाम्। विद्मा हि त्वा गोपतिः शूर गोनाम्। अस्मभ्यं
 चित्रं वृषणं रयिन्दाः। तवेदं विश्वमभितः पशव्यम्। यत्पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य।
 गवामसि गोपतिरेकं इन्द्र। भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः। समिन्द्र णो मनसा नेषि
 गोभिः। सः सूरिभिर्मघवन्त्सः स्वस्त्या। सं ब्रह्मणा देवकृतं यदस्ति॥१२॥

सं देवानां सुमत्या यज्ञियानाम्। आराच्छत्रुमपं बाधस्व दूरम्। उग्रो यः
 शम्बः पुरुहूत तेन। अस्मे धेहि यवमद्गोमदिन्द्र। कृधीधियं जरित्रे वाजरत्नाम्।
 आ वेधसः स हि शुचिः। बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। महो ज्योतिषः परमे
 व्योमन्। सप्तास्यस्तुविजातो रवेण। वि सप्तरश्मिरधमत्तमांसि॥१३॥

बृहस्पतिः समजयद्वसूनि। महो व्रजान्गोमतो देव एषः। अपः

सिषासुन्धसुव्रप्रतीतः। बृहस्पतिरुहन्त्यमित्रमर्केः। बृहस्पते पर्येवा पित्रे।
 आ नो दिवः पार्वीरवी। इमा जुह्वाना यस्ते स्तनः। सरस्वत्यभि नो नेषि। इयं
 शुष्मेभिर्विसखा इवारुजत्। सानुं गिरीणान्तविषेभिरूमिभिः। पारावदघ्नीमवसे
 सुवृक्तिभिः। सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः॥१४॥

देवयानैर्देवाः संपूर्तं यजत्र हस्तमस्ति तमांस्यूर्मिभिर्द्वे च॥ _____[२]

सोमो धेनुः सोमो अर्वन्तमाशुम्। सोमो वीरं कर्मण्यं ददातु। सादन्यं विदथ्यं
 सभेयम्। पितुः श्रवणं यो ददाशदस्मै। अषाढं युथ्सु त्वं सोमं क्रतुभिः। या ते
 धामानि हविषा यजन्ति। त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वाः। त्वमपो अंजनयस्त्वङ्गाः।
 त्वमाततन्थोर्वन्तरिक्षम्। त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ॥१५॥

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम्। या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु। तेभिर्नो विश्वैः
 सुमना अहेडन्। राजन्धसोमं प्रति हव्या गृभाय। विष्णोर्नुकं तदस्य प्रियम्। प्र
 तद्विष्णुः। परो मात्रया तनुवा वृधान। न ते महित्वमन्वश्नुवन्ति। उभे ते विद्म
 रजंसी पृथिव्या विष्णो देव त्वम्। परमस्य विथ्से॥१६॥

विचक्रमे त्रिर्देवः। आ ते महो यो जात एव। अभि गोत्राणि। आभिः स्पृधो
मिथुतीररिषण्यन्। अमित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्र। आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीः।
आर्याय विशोवतारीर्दासीः। अयं शृण्वे अध जयन्नुत घ्नन्। अयमुत प्र कृणुते
युधा गाः। यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रः॥१७॥

विश्वं दृढं भयत एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरन्नापो अस्य। अवर्धत मध्य आ
नाव्यानाम्। सध्रीचीनेन मनसा तमिन्द्र ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्नभिद्यून्। मरुत्वंतं
वृषभं वावृधानम्। अकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रम्। विश्वासाहमवसे नूतनाय। उग्रं
सहोदामिह तं हुवेम। जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय॥१८॥

मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः। अवर्धन्निन्द्र मरुतश्चिदत्र। माता यद्वीरं
दधनद्धनिष्ठा। कस्यावो मरुतः स्वधाऽऽसीत्। यन्मामेकं समधत्ताहिहत्ये।
अहं ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्। विश्वस्य शत्रोरनमं वधस्त्रैः। वृत्रस्य त्वा श्वसथा
दीषमाणाः। विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः। मरुद्विरिन्द्र सख्यं ते अस्तु॥१९॥

अथे॒मा वि॒श्वाः पृ॒त॒ना जया॑सि। वर्ध॑ीं वृ॒त्रं म॑रुत इन्द्रि॒येण॑। स्वेन॒ भामे॑न तवि॒षो
ब॑भू॒वान्। अ॒हमे॑ता मन॑वे वि॒श्वश्च॑न्द्राः। सु॒गा अ॒पश्च॑कर॒ वज्र॑बाहुः। स यो वृषा॒
वृ॒ष्णि॒येभिः॑ समो॑काः। म॒हो दि॒वः पृ॒थि॒व्याश्च॑ स॒म्राट्। स॒ती॒नस॑त्वा ह॒व्यो भ॑रेषु।
म॒रुत्वा॑ नो भव॒त्विन्द्र॑ ऊ॒ती। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑तरद्वृ॒त्रतू॑र्ये॥२०॥

अ॒नाधृ॑ष्यो म॒घवा॒ शूर॒ इन्द्रः॑। अन्वे॑नं वि॒शो अ॑मदन्त पूर्वीः। अ॒य॑ राजा॒
जग॑तश्चर॒षणी॒नाम्। स ए॒व वी॒रः स उ॑ वी॒र्या॑वान्। स ए॑करा॒जो जग॑तः पर॒स्याः।
य॒दा वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑। अथा॑भवद्मि॒ताभि॑क्र॒तूना॑म्। इन्द्रो॑ य॒ज्ञं वर्ध॑यन्वि॒श्ववे॑दाः।
पु॒रोडा॑शस्य जुषता॑ ह॒विर्नः॑। वृ॒त्रं ती॒र्त्वा दा॑न॒वं वज्र॑बाहुः॥२१॥

दि॒शोऽदृ॑हद्दृ॑हि॒ता दृ॑ह॒णेन॑। इ॒मं य॒ज्ञं वर्ध॑यन्वि॒श्ववे॑दाः। पु॒रोडा॑शं प्रति॑
गृ॒ष्णा॒त्विन्द्रः॑। य॒दा वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑। अथै॑करा॒जो अ॑भव॒ज्जनाना॑म्। इन्द्रो॑
दे॒वाञ्छ॑म्बर॒हत्य॑ आवत्। इन्द्रो॑ दे॒वाना॑मभवत्पु॒रोगाः॑। इन्द्रो॑ य॒ज्ञे ह॒विषा॑
वावृ॑धा॒नः। वृ॒त्रतू॑र्नो अ॒भय॑ शर्म॒ य॑सत्। यः स॒प्त सि॒न्धू॑ र॒दधा॑त्पृथि॒व्याम्। यः

सप्त लोकानकृणोद्विशश्च। इन्द्रो हविष्मान्त्सगणो मरुद्भिः। वृत्रतूर्नो यज्ञमिहोप
यासत्॥२२॥

ववर्थ विथ्म् इन्द्रंस्तुरायांस्तु वृत्रतूर्ये वज्रंवाहुः पृथिव्यान्नीणि च॥ _____[३]

इन्द्रस्तरस्वानभिमातिहोग्रः। हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः। तस्य वयं सुमतौ
यज्ञियंस्य। अपि भद्रे सौमनसे स्याम। हिरण्यवर्णो अभयं कृणोतु। अभिमातिहेन्द्रः
पृतनासु जिष्णुः। स नः शर्म त्रिवरूथं वि यंसत्। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा
नः। इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं स्तोमपृष्ठम्। पुरोडाशस्य जुषतां हविर्नः॥२३॥

हत्वाभिमांतीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि विश्वतो नः। स्तुहि शूरं
वज्रिणमप्रतीतम्। अभिमातिहनं पुरुहूतमिन्द्रम्। य एक इच्छतपतिर्जनैषु।
तस्मा इन्द्राय हविरा जुहोत। इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां
पतिरभवद्वाजिनीवान्। अभिमातिहा तंविषस्तुविष्मान्। अस्मभ्यं चित्रं वर्षणं
रयिन्दात्॥२४॥

य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी म॑हि॒त्वा। ब॒लेना॑दृ॒हद॑भिमाति॒हेन्द्रः॑। स नो॑ ह॒विः प्र॑ति
 गृ॒भ्णातु॑ रा॒तये॑। दे॒वानां॑ दे॒वो नि॑धि॒पा नो॑ अव्यात्। अ॒न॒वस्ते॑ रथं वृ॒ष्णे य॑त्ते।
 इन्द्र॑स्य॒ नु वी॒र्या॑ण्यह॒न्नहि॑म्। इन्द्रो॑ या॒तोऽव॑सितस्य॒ राजा॑। श॒म॑स्य च शृ॒ङ्गिणो॑
 वज्र॑बाहुः। सेदु॑ राजा॑ क्षेति च॒र्षणी॑नाम्। अ॒रान्न॑ ने॒मिः परि॒ ता ब॑भूव॥२५॥

अ॒भि सि॒ध्मो अ॑जिगादस्य॒ शत्रू॑न्। वि॒ति॒ग्मेन॑ वृष॒भेणा॒ पुरो॑भेत्। सं
 वज्रे॑णासृजद्वृ॒त्रमिन्द्रः॑। प्र॒ स्वां म॒तिम॑तिर॒च्छाश॑दानः। वि॒ष्णुं दे॒वं व॑रुणमू॒तये॑
 भग॑म्। मे॒द॑सा दे॒वा व॑पया॑ यजध्वम्। ता नो॑ य॒ज्ञमा॑ग॒तं वि॒श्वधे॑ना। प्र॒जाव॑द॒स्मे
 द्रवि॑णे॒ह ध॑त्तम्। मे॒द॑सा दे॒वा व॑पया॑ यजध्वम्। वि॒ष्णुं च॑ दे॒वं व॑रुणं च रा॒तिम्॥२६॥

ता नो॑ अ॒मी॒वा अ॒प॒ बा॒ध॑मानौ। इ॒मं य॒ज्ञं जु॒षमा॑णावुपेतम्। वि॒ष्णूव॑रुणा
 यु॒वम॑ध्व॒राय॑ नः। वि॒शे जना॑य॒ महि॑ श॒र्म य॑च्छ॒तम्। दी॒र्घप्र॑य॒ज्यू ह॒विषा॑ वृ॒धा॒ना।
 ज्योति॑षाऽरा॑तीर्द॒हत॑न्त॒मा॒सि। ययो॑रोज॑सा स्क॒भि॒ता र॒जा॑सि। वी॒र्ये॑भिर्वी॒रत॑मा॒
 शवि॑ष्ठा। याऽप॒त्ये ते॒ अप्र॑ती॒त्ता स॒हो॒भिः। वि॒ष्णू अ॒ग॒न्व॒रुणा॑ पू॒र्वहू॑तौ॥२७॥

विष्णूवरुणावभिशस्तिपावाँम्। देवा यजन्त हविषां घृतेन। अपामीवाँ९ सेधत९
 रक्षसंश्च। अथाधत्तं यजमानाय शं योः। अ९होमुचां वृषभा सुप्रतूर्ती। देवानां
 देवतमा शचिष्ठा। विष्णूवरुणा प्रतिहर्यतन्नः। इदं नरा प्रयतमूतर्ये हविः। मही नु
 द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे। रुचा भवता९ शुचयद्विरकैः॥२८॥

यथ्सीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन्। नृवद्भ्योक्षा पप्रथानेभिरेवैः। प्रपूर्वजे पितरा
 नव्यंसीभिः। गीर्भिः कृणुध्व९ सदाने ऋतस्य। आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन। जनेन
 यातं महि वां वरूथम्। स इथ्स्वपा भुवनेष्वास। य इमे द्यावापृथिवी जजान।
 उर्वी गभीरे रजसी सुमेकै। अव९शे धीरः शच्या समैरत्॥२९॥

भूरिं द्वे अचरन्ती चरन्तम्। पद्वन्तं गर्भमपदीदधाते। नित्यं न सूनुं पित्रोरुपस्थे।
 तं पिपृत९ रोदसी सत्यवाचम्। इदं द्यावापृथिवी सत्यमस्तु। पितृमातर्यदिहोप
 ब्रुवे वाँम्। भूतं देवानामवमे अवोभिः। विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम्। उर्वी पृथ्वी
 बहुले दूरे अन्ते। उप ब्रुवे नमसा यज्ञे अस्मिन्। दधाते ये सुभगे सुप्रतूर्ती। द्यावा

रक्ष॑तं पृथि॒वी नो॒ अ॒भ्वा॑त्। या जा॒ता ओष॑धयोऽति॒ विश्वाः॑ परि॒ष्ठाः। या ओष॑धयुः
 सोम॑राज्ञीर॒श्वाव॑ती॒५ सोम॑व॒तीम्। ओष॑धीरिति॒ मातरो॑ऽन्या वो॒ अ॒न्याम॑वतु॥३०॥
 ह॒विर्नो॑ दा॒द्वभू॒व रा॒तिं पूर्व॑ह॒ताव॑र्कैर॒रद॑स्मिन् यश्च॑ ॥ [४]

शुचि॑ं नु स्तोम॒ः५ श॒जथ॑द्व॒त्रम्। उ॒भा वा॑मिन्द्रा॒ग्नी प्र च॑र्ष॒णिभ्यः॑। आ वृ॒त्रह॑णा
 गी॒र्भिर्वि॑प्रः। ब्रह्म॑णस्पते॒ त्वम॑स्य य॒न्ता। सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जि॒न्वा। विश्वं॑ तद्भ॒द्रं
 यद॑वन्ति॒ देवाः॑। बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। स ई॒५ स॒त्येभिः॑ स॒खिभिः॑ शुच॑द्भिः।
 गो॒धा॒यसं॑ वि॒धन॑सैर॒तर्द॑त्। ब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्वृष॒भिर्व॑राहैः॥३१॥

घ॒र्मस्व॑देभिर्द्रवि॑णं॒ व्या॑नट्। ब्रह्म॑ण॒स्पते॑र॒भव॑द्यथाव॒शम्। स॒त्यो म॒न्युर्म॑हि कर्मा
 करि॑ष्यतः। यो गा उ॒दाज॑त्स दि॒वे वि चा॑भजत्। म॒हीव॑ रीतिः शव॑सा सर॒त्पृथ॑क्।
 इ॒न्धा॒नो अ॒ग्निं व॑नवद्वनु॒ष्यतः॑। कृ॒तब्र॑ह्मा शूशुव॒द्रात॑ह॒व्य इ॒त्। जा॒तेन॑ जा॒तम॑ति॒सृ॒त्र
 सृ॒५स॒ते। यं यं॑ युजं॒ कृणु॑ते ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑। ब्रह्म॑णस्पते सु॒यम॑स्य वि॒श्वहा॑॥३२॥

रा॒यः स्या॑म र॒थ्यो वि॑वंस्वतः। वी॒रेषु॑ वी॒रा५ उप॑पृ॒ङ्क्षि न॒स्त्वम्। यदी॑शा॒नो
 ब्रह्म॑णा॒ वेषि॑ मे॒ हव॑म्। स इ॒ज्जने॑न॒ स वि॒शा स जन्म॑ना। स पु॒त्रैर्वा॑जं॒ भर॑ते॒ धना॒

नृभिः। देवानां यः पितरमा विवासति। श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम्। यास्ते
पूषन्नावो अन्तः। शुक्रं ते अन्यत्पूषेमा आशाः। प्रपथे पथामजनिष्ट पूषा॥३३॥

प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः। उभे अभि प्रियतमे सधस्थे। आ च परां च चरति
प्रजानन्। पूषा सुबन्धुर्दिव आ पृथिव्याः। इडस्पतिर्मघवां दस्मवर्चाः। तं देवासो
अददुः सूर्यायै। कामेन कृतं तवसः स्वश्चम्। अजाऽश्वः पशुपा वाजबस्त्यः।
धियं जिन्वो विश्वे भुवने अर्पितः। अष्ट्रं पूषा शिथिरामुद्वरीवृजत्॥३४॥

सञ्चक्षाणो भुवना देव ईयते। शुचीं वो हव्या मरुतः शुचीनाम्। शुचिः
हिनोम्यध्वरः शुचिभ्यः। ऋतेन सत्यमृतसाप आयन्। शुचिजन्मानः शुचयः
पावकाः। प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय। मारुताय स्वतवसे भरध्वम्। ये सहासि
सहसा सहन्ते। रेजते अग्ने पृथिवी मखेभ्यः। असेष्वा मरुतः खादयो वः॥३५॥

वक्षः सुरुक्मा उप शिश्रियाणाः। वि विद्युतो न वृष्टिर्भी रुचानाः। अनु
स्वधामायुधैर्यच्छमानाः। या वः शर्म शशमानाय सन्ति। त्रिधातूनि दाशुषे

यच्छ्रुताधिं। अस्मभ्यं तानि मरुतो वियन्त। रयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम्। इमे
तुरं मरुतो रामयन्ति। इमे सहः सहस्र आ नमन्ति। इमे शस्त्रं सवनुष्यतो नि
पांति॥३६॥

गुरुद्वेषो अरुरुषे दधन्ति। अरा इवेदचरमा अहेव। प्रप्रं जायन्ते अकंवा महोभिः।
पृश्नेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः। स्वया मत्या मरुतः सं मिमिक्षुः। अनु ते दायि
मह इन्द्रियाय। सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये। अनु क्षत्रमनु सहो यजत्र। इन्द्र
देवेभिरनु ते नृषह्ये। य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति॥३७॥

शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः। त्वं हि दृढा मघवन्विचेताः। अपावृधि परिवृतिं
न राधः। इन्द्रो राजा जगतश्चरषणीनाम्। अधिक्षमि विषुरूपं यदस्ति। ततो
ददातु दाशुषे वसूनि। चोदद्राध उपस्तुतश्चिदवाक्। तमुष्टुहि यो अभिभूत्योजाः।
वन्वन्नवातः पुरुहूत इन्द्रः। अषाढमुग्रं सहमानमाभिः॥३८॥

गीर्भिर्वर्ध वृषभं चरषणीनाम्। स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे। तमुष्टवाम

विदथे॑ष्विन्द्रम्। यो वा॒युना॒ जय॑ति गोम॑तीषु। प्र धृ॑ष्णुया न॑यति वस्यो॒ अच्छ॑। आ ते॒
शुष्मो॑ वृष॒भ ए॑तु प॒श्चात्। ओत्तरा॑दध॒रागा पुर॑स्तात्। आ वि॒श्वतो॑ अ॒भिसमे॑त्व॒र्वाङ्।
इन्द्रं॑ द्यु॒म्रः सु॒र्वद्वेह्य॑स्मे॥ ३९॥

वराहैर्विश्वहाञ्जनिष्ट पृषोद्वरीवृजत्खादयो वः पान्त्यस्त्याभिर्नवं च॥ _____[५]

आ दे॒वो या॑तु सवि॒ता सुर॑तः। अ॒न्तरि॑क्ष॒प्रा वह॑मानो अश्वैः॑। हस्ते॒ दधा॑नो नर्या॒
पुरू॑णि। नि॒वेशय॑ च प्रसु॒वं च॒ भूम॑। अ॒भीवृ॑तं कृ॒शनैर्वि॒श्वरू॑पम्। हि॒र॒ण्यश॑म्यं यज॒तो
बृ॒हन्त॑म्। आ॒स्था॒द्रथः॑ सवि॒ता चि॒त्रभा॑नुः। कृ॒ष्णा रजा॑ःसि तवि॑र्षी दधा॑नः। सघा॑
नो दे॒वः स॑वि॒ता स॒वाय॑। आ सा॑विष॒द्वसु॑पतिर्वसू॒नि॥ ४०॥

वि॒श्रय॑माणो अम॑तिमु॒रूची॑म्। म॒र्तभो॑ज॒नमध॑रासतेन। विज॒नाञ्छ्या॑वाः
शि॑ति॒पादो॑ अख्यन्। रथः॑ हि॒र॒ण्यप्र॑उ॒गं वह॑न्तः। शश्व॑द्वि॒शः सवि॑तुर्दे॒व्यस्य॑।
उ॒प॒स्थे वि॒श्वा भु॑व॒नानि॑ तस्थुः। वि सु॑प॒र्णो अ॒न्तरि॑क्षाण्यख्यत्। ग॒भीर॑वै॒पा असु॑रः
सुनी॑थः। क्रे॒दानी॑ः सूर्यः॑ कश्चि॑केत। क॒तमा॑न्द्याः र॒श्मिर॑स्या त॑तान॥ ४१॥

भगं॑ धियं वा॒जय॑न्तः पुर॑न्धिम्। नरा॒शःसो॒ ग्रास्प॑तिर्नो॒ अव्या॑त्। आ ये वा॒मस्य॑

सङ्ग॑थे र॑यी॒णाम्। प्रि॒या दे॒वस्य॑ स॒वितुः॑ स्या॑म। आ नो॑ वि॒श्वे अ॒स्क्रा॑गमन्तु दे॒वाः।
मि॒त्रो अ॑र्य॒मा वरु॑णः स॒जोषाः॑। भुव॑न् यथा॑ नो॒ विश्वे॑ वृ॒धासः॑। क॒र॑न्त्सु॒षाहा॑ वि॒थुरं
न श॑वः। शं नो॑ दे॒वा वि॒श्वदे॒वा भ॑वन्तु। श॒र॑स्व॒ती स॒ह धी॒भिर॑स्तु॥४२॥

श॒म॑भि॒षाचः॑ श॒मु रा॒ति॒षाचः॑। शं नो॑ दि॒व्याः पा॒रि॒वाः शं नो॑ अ॒प्याः। ये स॑वितुः
स॒त्यस॑वस्य॒ विश्वे॑। मि॒त्रस्य॑ व्र॒ते वरु॑णस्य दे॒वाः। ते सौ॑भ॒गं वी॒रव॑द्भोम॒दप्रः॑। दधा॑तन्
द्रवि॑णं चि॒त्रम॒स्मे। अ॒ग्ने या॒हि दू॒त्यं वा॒रि॒षेण्यः॑। दे॒वा॒ अ॒च्छा॑ ब्र॒ह्म॒कृता॑ गु॒णेन॑।
स॒र॑स्व॒तीं म॒रुतो॑ अ॒श्विना॒पः। य॒क्षि दे॒वान्त्र॑त्न॒धेया॑य॒ विश्वा॑न्॥४३॥

द्यौः पि॑तुः पृथि॑वि मा॒तर॑धृक्। अ॒ग्ने भ्रा॑त॒र्वस॑वो मृ॒डता॑ नः। वि॒श्वे आ॑दि॒त्या
अ॒दिते॑ स॒जोषाः॑। अ॒स्मभ्य॒॑ शर्म॑ बहु॒लं वि य॑न्त। वि॒श्वे दे॒वाः शृ॑णु॒तेम॒॑ हव॑ मे।
ये अ॒न्तरि॑क्षे॒ य उप॑ द्यवि॒ ष्ठा। ये अ॒ग्निजि॑ह्वा उ॒त वा॒ यज॑त्राः। आ॒सद्या॑स्मिन्ब॒र्हिषि॑
मा॒दय॑ध्वम्। आ वा॑ मि॒त्राव॑रुणा ह॒व्यजु॑ष्टिम्। नम॑सा दे॒वाव॑व॒साऽऽव॑वृ॒त्याम्॥४४॥

अ॒स्माकं॑ ब्र॒ह्म पृ॑त॒नासु॑ स॒ह्या अ॒स्माक॑म्। वृ॒ष्टिर्दि॒व्या सु॑पा॒रा। यु॒वं वस्त्रा॑णि

पीवसा वसाथे। युवोरच्छिद्रा मन्तवो ह सर्गाः। अवातिरतमनृतानि विश्वा। ऋतेन मित्रावरुणा सचेथे। तथ्सु वा मित्रावरुणा महित्वम्। ईर्मा तस्थुषीरहभिर्दुदुहे। विश्वाः पिन्वथ स्वसरस्य धेनाः। अनु वामेकः पविरा ववर्ति॥४५॥

यद्वहं हिष्ठनाति विदे सुदानू। अच्छिद्रं शर्म भुवनस्य गोपा। ततो नो मित्रावरुणाववीष्टम्। सिषासन्तो जीगिवांसः स्याम। आ नो मित्रावरुणा हव्यदातिम्। घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिडाभिः। प्रति वामत्र वरमा जनाय। पृणीतमुद्रो दिव्यस्य चारोः। प्र बाहवा सिसृतं जीवसे नः। आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन॥४६॥

आ नो जने श्रवयतं युवाना। श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमा। इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः। क्षिप्रेषवे देवाय स्वधाम्ने। अषाढाय सहमानाय मीढुषे। तिग्मायुधाय भरता शृणोतन। त्वादत्तेभी रुद्र शन्तमेभिः। शतं हिमा अशीय भेषजेभिः। व्यस्मद्वेषो वितरं व्यहः। व्यमीवाश्चातयस्वा विषूचीः॥४७॥

अर्हन्विभर्षि मा नस्तोके। आ ते पितर्मरुता सुम्नमेतु। मा नः सूर्यस्य

स॒न्द्दशो॑ यु॒योथाः। अ॒भि नो॑ वी॒रो अ॒र्वति॑ क्षमेत। प्र जा॑येमहि रु॒द्र प्र॒जाभिः॑। ए॒वा
 ब॑भ्रो वृषभ चे॒कितान॑। यथा॑ दे॒व न ह॑णी॒षे न ह॑सि। हा॒व॒न॒श्रू॒र्नो रु॒द्रेह॑ बो॒धि।
 बृ॒ह॒द्व॒दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। परि॑ णो रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः स्तु॒हि श्रु॒तम्। मी॒ढु॒ष्ट॒मा॒र्ह॒न्विभ॑र्षि।
 त्वम॑ग्ने रु॒द्र आ वो॒ राजा॑नम्॥४८॥

वसूनि ततानास्तु विश्वान् ववृत्यां ववर्ति घृतेन विपूचीः श्रुतन्द्रे च॥ [६]

सूर्यो॑ दे॒वीमु॒षस॒ रोच॑माना॒मर्यः॑। न योषा॑म॒भ्येति॑ प॒श्चात्। यत्रा॒ नरो॑ दे॒व॒यन्तो॑
 यु॒गानि॑। वि॒त॒न्वते॑ प्र॒ति भ॒द्राय॑ भ॒द्रम्। भ॒द्रा अ॒श्वा ह॒रितः॑ सूर्य॑स्य। चि॒त्रा ए॒द॒ग्वा
 अनु॑माद्या॑सः। न॒म॒स्यन्तो॑ दि॒व आ पृ॑ष्ठम॑स्थुः। परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः।
 तथ्सूर्य॑स्य दे॒व॒त्वं तन्म॑हित्वम्। म॒ध्या क॒र्तो॒र्वित॑त॒ सञ्ज॑भार॥४९॥

य॒दे॒दयु॑क्त ह॒रितः॑ स॒धस्था॑त्। आ॒द्रात्री॑ वा॒स॑स्तनुते सि॒मस्मै॑। तन्मि॒त्रस्य॑
 वरु॑णस्याभि॒चक्षे॑। सूर्यो॑ रू॒पं कृ॑णुते द्यो॒रुप॑स्थे। अ॒न॒न्तम॒न्यद्रु॑श॑दस्य॒ पाजः॑।
 कृ॒ष्णम॒न्यद्ध॒रितः॑ सं भ॑रन्ति। अ॒द्या दे॒वा उ॒दिता॑ सूर्य॑स्य। नि॒र॒ह॑सः

पिपृ॒तान्नि॑र॒व॒द्यात्। तन्नो॑ मि॒त्रो वरु॑णो माम॒हन्ता॑म्। अदि॑तिः सिन्धुः पृथि॒वी उ॒त
द्यौः॥५०॥

दि॒वो रु॒क्म उ॑रु॒चक्षा॑ उदे॑ति। दू॒रे अ॑र्थ॒स्तर॑णि॒भ्राज॑मानः। नू॒नं जनाः॑ सू॒र्येण॑
प्रसू॑ताः। आयन्न॒र्थानि॑ कृ॒णव॑न्नपा॒सि। शं नो॑ भव॒ चक्ष॑सा शं नो अ॒ह्ना। शं भा॒नुना॑
श॒ हि॒मा शं घृ॑णेन। यथा॒ शम॑स्मै शमस॑द्दुरो॒णे। तथ्सू॑र्य॒ द्रवि॑णं धे॒हि चि॒त्रम्।
चि॒त्रं दे॒वाना॑मुद॑गा॒दनी॑कम्। चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॑ वरु॑णस्या॒ग्नेः॥५१॥

आप्रा॒ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒न्तरि॑क्षम्। सू॒र्य आ॒त्मा जग॑तस्त॒स्थुष॑श्च। त्वष्टा॑
दध॒त्तन्न॑स्तु॒रीप॑म्। त्वष्टा॑ वी॒रं पि॒शङ्ग॑रूपः। दशे॑मन्त्वष्टु॒र्जन॑यन्त॒ गर्भ॑म्। अत॑न्द्रासो
युव॑तयो॒ बिभ॑र्त्रम्। ति॒ग्मानी॑क॒ः स्वय॑शसं॒ जने॑षु। विरोच॑मानं॒ परि॑षीन्नयन्ति।
आवि॑ष्ट्यो॒ वर्ध॑ते॒ चारु॑रासु। जि॒ह्मना॑मूर्ध्वस्वय॑शा उ॒पस्थे॑॥५२॥

उ॒भे त्वष्टु॑र्बिभ्यतु॒र्जाय॑मानात्। प्र॒तीचीं॑ सि॒ंहं प्र॑तिजोषयेते। मि॒त्रो जना॑न्प्र
स मि॒त्र। अ॒यं मि॒त्रो न॑म॒स्यः सु॒शेवः॑। राजा॑ सुक्ष॒त्रो अ॑जनिष्ट वे॒धाः। तस्य॑

वयं सुम॒तौ यज्ञि॑यस्य। अपि॑ भ॒द्रे सौम॑नसे स्या॒म। अ॒न॒मी॒वा॒स इडं॑या॒ मद॑न्तः।
मि॒त॒ज्म॑वो॒ वरि॑म॒न्ना पृ॑थि॒व्याः। आ॒दि॒त्यस्य॑ व्र॒तमु॑प॒क्ष्यन्तः॥५३॥

वयं मि॒त्रस्य॑ सुम॒तौ स्या॑म। मि॒त्रं न ई॑ शि॒म्या गो॑षु ग॒व्यव॑त्। स्वा॒धि॒यो
वि॒दथे॑ अ॒प्स्वजी॑जनन्। अ॒रे॒ज॒यता॑ रोद॒सी पा॑ज॒सा गि॑रा। प्र॒ति प्रि॑यं य॒ज॒तं
ज॒नुषा॑मवेः। म॒हा॑ आ॒दि॒त्यो न॑र्म॒सोप॑सद्यः। या॒त॒य॒ज्जनो॑ गृण॒ते सु॑शेवः। तस्मा॑
ए॒तत्प॑न्य॒तमा॑य जुष्टम्। अ॒ग्नौ मि॒त्राय॑ ह॒विरा जु॑होत। आ वा॒ रथो॑ रोद॒सी
ब॒द्धा॒नः॥५४॥

हि॒र॒ण्य॒यो वृ॑ष॒भि॒र्या॒त्वश्चैः॑। घृ॒तव॑र्त॒निः प॒वि॒र्भीरु॑चा॒नः। इ॒षां वो॒ढा
नृ॒प॒ति॒र्वा॒जिनी॑वान्। स प॑प्र॒थानो॑ अ॒भि प॑ञ्च भू॒मः। त्रि॒व॒न्धुरो॑ म॒न॒साया॑तु
यु॒क्तः। वि॒शो ये॒न ग॑च्छ॒थो दे॒व॒यन्तीः॑। कु॒त्रा चि॒द्याम॑म॒श्विना॑ दधा॒ना। स्व॒श्वा
य॒शसा॑ऽऽया॒तम॑र्वाक्। द॒स्रा नि॒धिं म॑धु॒मन्तं॑ पि॒बाथः॑। वि वा॒ रथो॑ व॒ध्वा
याद॑मानः॥५५॥

अ॒न्तां दि॒वो बा॑ध॒ते व॑र्त॒निभ्या॑म्। यु॒वोः श्रि॒यं परि॑ योषा॑वृणीत। सू॒रो दु॑हि॒ता

परितक्मियायाम्। यद्वैवयन्तुमवन्तः शचीभिः। परिघ्नः सवां मनावां वयोगाम्। यो
हस्यवाः रथिरावस्तं उस्त्राः। रथो युजानः परियातिं वर्तिः। तेन नः शं योरुषसो
व्युष्टौ। न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन्। युवं भुज्युमवविद्धः समुद्रे॥५६॥

उदूहथुरणसो अस्त्रिधानैः। पुत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिः। दुःसनाभिरश्विना
पारयन्ता। अग्नीषोमा यो अद्य वाम्। इदं वचः सपर्यतिं। तस्मै धत्तः सुवीर्यम्।
गवां पोषः स्वश्वियम्। यो अग्नीषोमा हविषा सपर्यात्। देवद्रीचा मनसा यो
घृतेन। तस्य व्रतः रक्षतं पातमः हंसः॥५७॥

विशे जनाय महि शर्म यच्छतम्। अग्नीषोमा य आहुतिम्। यो वां
दाशाद्धविष्कृतिम्। स प्रजया सुवीर्यम्। विश्वमायुर्व्यश्नवत्। अग्नीषोमा चेति
तद्वीर्यं वाम्। यदमुष्णीतमवसं पणिङ्गोः। अवातिरतं प्रथयस्य शेषः। अविन्दतं
ज्योतिरेकं बहुभ्यः। अग्नीषोमाविमः सु मेऽग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्य॥५८॥

जभार द्यौरुपस्थं उपक्ष्यन्तो बद्धधानो वधां यादमानः समुद्रेऽहंसः प्रस्थितस्य॥ [७]

अ॒हम॑स्मि प्रथ॒म॒जा ऋ॒तस्य॑। पूर्वं दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य नाभिः। यो मा ददा॑ति स
इदे॒व माऽऽवा॑ः। अ॒हम॑न्नम॒न्नम॑दन्तम॒ग्निः। पूर्व॑म॒ग्नेरपि॑ द॒हत्य॑न्नम्। य॒त्तौ हा॑साते
अ॒हमु॒त्तरेषु॑। व्या॒त्तम॑स्य प॒शवः॑ सु॒जम्भ॑म्। प॒श्यन्ति॑ धीराः प्रच॑रन्ति पाकाः।
जहा॑म्यन्यन्न जहा॑म्यन्यम्। अ॒हम॑न्नं व॒शमि॑च्छरामि॥५९॥

स॒मा॒नम॑र्थं पर्य॑मि भु॒ञ्जत्। को माम॑न्नं मनु॒ष्यो द॑येत। परा॑के अन्नं निहि॑तं
लो॒क ए॒तत्। वि॒श्वेर्दे॒वैः पि॒तृभिर्गु॑प्तमन्नम्। यद॑द्यते लु॒प्यते॑ यत्प॑रोप्यते। श॒त॒त॒मी
सा त॒नूर्मे॑ बभू॒व। म॒हान्तो॑ च॒रू संकृ॑द्गु॒धेन॑ पप्रौ। दि॒वं च॒ पृ॒श्निं पृ॒थि॒वीं च॑
सा॒कम्। तथ्स॒म्पिब॑न्तो न मि॑नन्ति वे॒धसः॑। नैत॒द्भूयो॑ भव॑ति नो कनी॑यः॥६०॥

अन्नं प्रा॒णम॑न्नम॒पान॑माहुः। अन्नं मृ॒त्युं तमु॑ जी॒वातु॑माहुः। अन्नं ब्र॒ह्माणो॑ ज॒रसं॑
वद॑न्ति। अन्नमाहुः प्र॒जन॑नं प्र॒जाना॑म्। मोघ॑मन्नं विन्द॑ते अ॒प्रचे॑ताः। स॒त्यं ब्र॑वीमि
व॒ध इ॒त्थं तस्य॑। ना॒र्यम॑णं पु॒ष्यति॑ नो सखा॑यम्। के॒वला॑घो भव॑ति के॒वला॒दी।
अ॒हं मे॒घः स्त॒नय॑न्व॒र्षन्न॑स्मि। माम॑दन्त्य॒हम॑द्व्यन्यान्॥६१॥

अ॒ह॒९ स॒द॒मृ॒तो॑ भवामि। म॒दा॑दि॒त्या अ॒धि॒ सर्वे॑ तपन्ति। दे॒वीं वाच॑म॒जन॒यन्त॒
य॒द्वा॒ग्वद॑न्ती। अ॒न॒न्ता॒मन्ता॒दधि॑ निर्मि॒तां म॒हीम्। यस्यां॑ दे॒वा अ॑द॒धुर्भोज॑नानि।
एका॑क्षरां द्वि॒पदा॑९ ष॒द॒दां च। वाचं॑ दे॒वा उप॑ जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ दे॒वा उप॑
जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ गन्ध॒र्वाः प॒शवो॑ मनु॒ष्याः। वा॒ची॒मा वि॒श्वा भुव॑ना॒न्यर्पि॑ता॥६२॥

सा नो॑ ह॒वं जु॒षता॑मिन्द्र॒पत्नी॑। वा॒ग॒क्षरं॑ प्रथ॒म॒जा ऋ॒तस्य॑। वेदा॑नां मा॒ता-
ऽमृ॒तस्य॑ नाभिः॑। सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमा॑गात्। अ॒वन्ती॑ दे॒वी सु॒हवा॑ मे अस्तु।
या॒मृष॑यो म॒न्त्रकृ॒तो मनी॑षिणः। अ॒न्वैच्छं॑ दे॒वास्त॑प॒सा श्रमे॑ण। ता॒न्दे॒वीं वाच॑९ ह॒विषा॑
य॒जाम॑हे। सा नो॑ दधातु सु॒कृ॒तस्य॑ लो॒के। च॒त्वारि॑ वा॒क्प॒रि॒मिता॑ प॒दानि॑॥६३॥

तानि॑ विदुर्ब्रा॒ह्म॒णा ये मनी॑षिणः। गुहा॑ त्रीणि॒ निहि॑ता॒ नेङ्ग॑यन्ति। तुरी॒यं वा॒चो
म॒नु॒ष्या वद॑न्ति। श्र॒द्धया॑ऽग्निः॒ समि॑ध्यते। श्र॒द्धया॑ विन्दते ह॒विः। श्र॒द्धां भग॑स्य
मूर्ध॒नि। वच॑सा वे॒दया॑मसि। प्रि॒य९ श्र॒द्धे द॑दतः। प्रि॒य९ श्र॒द्धे दि॑दा॒सतः। प्रि॒यं
भो॒जेषु॑ यज्व॑सु॥६४॥

इदं म॑ उदितं कृ॒धि। यथा॑ दे॒वा असुरे॑षु। श्रद्धा॑मु॒ग्रेषु॑ चक्रिरे। ए॒वं भोजे॑षु
यज्व॑सु। अ॒स्माकं॑मुदितं कृ॒धि। श्रद्धां॑ दे॒वा यज॑मानाः। वा॒युगो॑पा उपा॑सते। श्रद्धा॑
हृद॑य्ययाऽऽकू॒त्या। श्रद्धया॑ हूयते ह॒विः। श्रद्धां॑ प्रा॒तर॑ह्वामहे॥६५॥

श्रद्धां॑ म॒ध्यन्दि॑नं परि॑। श्रद्धा॑ सूर्य॑स्य नि॒मृचि॑। श्रद्धे॑ श्रद्धा॑पये॒ह मा॑। श्रद्धा॑
दे॒वानधि॑ वस्ते। श्रद्धा॑ वि॒श्वमि॑दं जग॑त्। श्रद्धां॑ का॒मस्य॑ मा॒तरम्॑। ह॒विषा॑
वर्ध॑यामसि। ब्रह्म॑ जज्ञा॒नं प्र॑थ॒मं पु॒रस्ता॑त्। वि सी॑म॒तः सुरु॑चो॒ वेन॑ आ॒वः। स
बु॒ध्रिया॑ उप॒ मा अ॑स्य वि॒ष्ठाः॥६६॥

स॒तश्च॑ योनि॑मस॑तश्च॒ विवः॑। पि॒ता वि॒राजा॑मृष॒भो रं॑यी॒णाम्। अ॒न्तरि॑क्षं
वि॒श्वरू॑प॒ आवि॑वेश। तम॒र्कैर॒भ्यर्च॑न्ति व॒त्सम्। ब्रह्म॑ सन्तं ब्रह्म॑णा वर्ध॑यन्तः।
ब्रह्म॑ दे॒वान॑जनयत्। ब्रह्म॑ वि॒श्वमि॑दं जग॑त्। ब्रह्म॑णः क्ष॒त्रं निर्मि॑तम्। ब्रह्म॑ ब्राह्म॒ण
आ॒त्मना॑। अ॒न्तर॑स्मिन्नि॒मे लो॒काः॥६७॥

अ॒न्तर्वि॑श्वमि॑दं जग॑त्। ब्रह्मै॒व भू॒तानां॑ ज्येष्ठम्। तेन॑ कोऽ॒र्हति॑ स्पर्धि॑तुम्।

ब्रह्मन्देवास्त्रयस्त्रिंशत्। ब्रह्मन्निन्द्रप्रजापती। ब्रह्मन् ह विश्वा भूतानि। नावीवान्तः
समाहिता। चतस्र आशाः प्रचरन्त्वग्रयः। इमं नो यज्ञं नयतु प्रजानन्। घृतं
पिन्वंन्नजरं सुवीरम्॥६८॥

ब्रह्मं समिद्धवत्याहुतीनाम्। आ गावो अगमन्नुत भद्रमक्रन्। सीदन्तु गोष्ठे
रणयन्त्वस्मे। प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युः। इन्द्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः। इन्द्रो
यज्वने पृणते च शिक्षति। उपेददाति न स्वं मुषायति। भूयोभूयो रयिमिदस्य
वर्धयन्। अभिन्ने खिल्ले नि दधाति देवयुम्। न ता नशन्ति न ता अर्वा॥६९॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छात्। गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः। इमा या
गावः सजनास इन्द्रः। इच्छामीद्धृदा मनसा चिदिन्द्रम्। यूयं गावो मेदयथा कृशं
चित्। अश्लीलं चित्कृणुथा सुप्रतीकम्। भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचः। बृहद्वो वयं
उच्यते सभासु। प्रजावतीः सूयवसं रिशन्तीः। शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिबन्तीः।
मा वः स्तेन ईशत माऽघशंसः। परि वो हेती रुद्रस्य वृज्यात्। उपेदमुपपर्वनम्।

आसु गोषूपपृच्यताम्। उपर्षभस्य रेतसि। उपेन्द्र तव वीर्ये॥७०॥

चरामि कर्नीयोऽन्यानर्पिता पुदानि यज्वंसु हवामहे विष्टा लोकाः सुवीरमर्वा पिबन्तीः षट्॥_____ [८]

ता सूर्याचन्द्रमसां विश्वभृत्तमा महत्। तेजो वसुमद्राजतो दिवि। सामात्माना
चरतः सामचारिणा। ययोर्व्रतं न ममे जातुं देवयोः। उभावन्तौ परि यातु अमर्या।
दिवो न रश्मीः स्तनुतो व्यर्णवे। उभा भुवन्ती भुवना कविक्रतू। सूर्या न चन्द्रा चरतो
हतामती। पती द्युमद्विश्वविदा उभा दिवः। सूर्या उभा चन्द्रमसा विचक्षणा॥७१॥

विश्ववारा वरिवोभा वरेण्या। ता नोऽवतं मतिमन्ता महिब्रता। विश्ववपरी
प्रतरणा तरन्ता। सुवर्विदा दृशये भूरिरश्मी। सूर्या हि चन्द्रा वसु त्वेषदर्शता।
मनुस्विनोभानुचरतोनु सन्दिवम्। अस्य श्रवो नद्यः सप्त बिभ्रति। द्यावा
क्षामा पृथिवी दर्शतं वपुः। अस्मे सूर्याचन्द्रमसाऽभिचक्षे। श्रद्धेकमिन्द्र चरतो
विचर्तुरम्॥७२॥

पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि यातो अध्वरम्। विश्वान्यन्यो

भुव॑नाऽभि॒ चष्टे॑। ऋ॒तून॒न्यो वि॒दध॑ञ्जायते पुनः॑। हिर॑ण्यवर्णाः शुच॑यः पाव॒का यासा॑ ५
 राजा॑। यासा॑ दे॒वाः शि॒वेन॑ मा॒ चक्षु॑षा पश्यत। आपो॑ भ॒द्रा आदि॑त्पश्यामि।
 नास॑दासी॒न्नो सदा॑सीत्तदानी॑म्। नासी॒द्रजो॒ नो व्यो॑मा प॒रो यत्। किमाव॑रीवः कुह॒
 कस्य॑ शर्मन्॥ ७३ ॥

अम्भः॑ किमा॑सी॒द्रहनं॑ गभी॒रम्। न मृ॒त्युर॒मृतं॑ तर्हि॒ न। रात्रि॑या अ॒हं
 आसी॑त्प्रके॒तः। आनी॑दवा॒तः स्व॒धया॒ तदे॒कम्। तस्मा॑द्धान्यं न प॒रः किञ्च॒नास॑।
 तम॑ आसी॒त्तम॑सा गूढम॒ग्रे प्र॒केत॑म्। स॒लिल॑ सर्व॒मा इ॒दम्। तुच्छे॑ना॒भ्वपि॑हितं
 यदासी॑त्। तम॑स॒स्तन्म॑हि॒ना जा॑य॒तैक॑म्। काम॒स्तद॒ग्रे सम॑वर्त॒ताधि॑॥ ७४ ॥

मन॑सो रे॒तः प्रथ॑मं यदासी॑त्। स॒तो बन्धु॑मस॑ति॒ निर॑विन्दन्। हृदि॑ प्र॒तीष्या॑ क॒वयो॑
 मनी॑षा। ति॒रश्ची॒नो वि॒ततो॑ र॒श्मिरे॑षाम्। अ॒धः स्वि॑दासी(३)दुपरि॑ स्विदासी(३)त्।
 रे॒तो॒धा आ॑सन्महि॒मानं॑ आसन्। स्व॒धा अ॒वस्ता॒त्प्रय॑तिः प॒रस्ता॑त्। को अ॒द्धा
 वैद् क इ॒ह प्र वो॑चत्। कुत॑ आजा॑ता कुत॑ इ॒यं विसृ॑ष्टिः। अ॒र्वाग्दे॒वा अ॒स्य

विसर्जनाय॥७५॥

अथा॒ को वे॑द॒ यत॑ आब॒भूव॑। इ॒यं वि॒सृष्टि॑र्यत॑ आब॒भूव॑। यदि॑ वा द॒धे यदि॑ वा॒
न। यो अ॒स्याध्य॑क्षः पर॒मे व्यो॑मन्। सो अ॒ङ्ग वे॑द॒ यदि॑ वा॒ न वे॑द॒। कि॒ं॒ऽस्वि॒द्वन॒ङ्क
उ॒ स वृ॒क्ष आ॑सीत्। यतो॒ द्यावा॑पृथि॒वी नि॑ष्टत॒क्षुः। मनी॑षिणो॒ मन॑सा पृ॒च्छते॑दुत॒त्।
यद॒ध्यति॑ष्ठ॒द्भुव॑नानि धा॒रयन्। ब्रह्म॒ वनं॒ ब्रह्म॒ स वृ॒क्ष आ॑सीत्॥७६॥

यतो॒ द्यावा॑पृथि॒वी नि॑ष्टत॒क्षुः। मनी॑षिणो॒ मन॑सा॒ विब्र॑वीमि वः।
ब्रह्मा॒ध्यति॑ष्ठ॒द्भुव॑नानि धा॒रयन्। प्रा॒तर॒ग्निं प्रा॒तरि॒न्द्रं॑ हवामहे। प्रा॒तर्मि॒त्रावरु॑णा
प्रा॒तर॒श्विना॑। प्रा॒तर्भगं॑ पू॒षणं॑ ब्रह्म॑ण॒स्पति॑म्। प्रा॒तः सोम॑मु॒त रु॒द्रं॑ हु॒वेम। प्रा॒तर्जि॑तं
भग॑मु॒ग्रं॑ हु॒वेम। व॒यं पु॒त्रमदि॑ते॒र्यो वि॑ध॒र्ता। आ॒ध्रश्चि॒द्यं मन्य॑मानस्तु॒रश्चित्॥७७॥

राजा॑ चि॒द्यं भगं॑ भ॒क्षीत्याह॑। भग॒ प्रणे॑त॒र्भग॒ सत्य॑राधः। भगे॒मां धिय॑मुद॒व दद॑न्नः।
भग॒ प्र णो॑ जनय॒ गोभि॑रश्वैः। भग॒ प्र नृभि॑र्नृ॒वन्तः॑ स्याम। उ॒तेदानीं॑ भग॑वन्तः स्याम।
उ॒त प्र॑पि॒त्व उ॒त मध्ये॑ अह्ना॑म्। उ॒तोदि॑ता मघव॒न्त्सूर्य॑स्य। व॒यं दे॒वानां॑ सु॒मतौ

स्याम। भगं एव भगवां॑ अस्तु देवाः॥७८॥

तेन॑ व॒यं भ॒गव॑न्तः स्याम। तं त्वा॑ भ॒ग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स नो॑ भ॒ग॒ पुर॑ ए॒ता
भ॑वे॒ह। स॒म॒ध्व॒रायो॑षसो॑ नमन्त। द॒धि॒क्रावे॑व॒ शुच॑ये प॒दाय॑। अ॒र्वा॒ची॒नं व॑सु॒विदं॑
भ॒गं नः॑। रथ॑मि॒वाश्वा॑ वा॒जिन॑ आव॑हन्तु। अ॒श्वा॒वती॑र्गो॒मती॑र्न उ॒षासः॑। वी॒र॒व॒तीः
स॒द॒मुच्छ॑न्तु भ॒द्राः। घृ॒तं दु॒हा॒ना वि॒श्वतः॑ प्र॒पी॒नाः। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ स॒दा
नः॥७९॥

वि॒च॒क्ष॒णा वि॒च॒त॒रं॑ श॒र्म॒त्र॒धि॒ वि॒स॒र्ज॑नाय॒ ब्र॒ह्म व॑नं ब्र॒ह्म स॑ वृ॒क्ष आ॑सी॒तुर॒श्चि॒दे॒वाः प्र॒पी॒ना॒ एकं॑ च॥—————[९] पी॒वाँ॒त्रान्ते॑ शु॒क्रासः॑ सोमो॑

धे॒नु॒मि॒न्द्र॒स्तरं॑ स्वा॒ज्छु॒चि॒मा दे॒वो या॑तु॒ सूर्यो॑ दे॒वीम॑हम॒स्मि॒ ता सूर्या॑चन्द्रम॒सा न॑वं॥९॥

पी॒वाँ॒त्राम॑ग्रे॒ त्वं पा॑र॒याना॑धृष्यः शु॒चिं नु॑ वि॒श्रय॑माणो दि॒वो रु॒क्मोऽन्नं॑ प्रा॒णम॑त्र॒न्ता सूर्या॑चन्द्रम॒सा न॑वंस॒सतिः॥७९॥

पी॒वाँ॒त्रां यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ स॒दा नः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑। नक्ष॑त्रं दे॒वमिन्द्रि॑यम्। इ॒दमा॑सां विचक्ष॒णम्। ह॒विरा॑सं
जु॒होत॑न। यस्य॒ भान्ति॑ र॒श्मयो॒ यस्य॑ के॒तवः॑। यस्ये॒मा वि॒श्वा भु॑व॒नानि॒ सर्वा॑।
स कृ॒त्तिका॑भि॒रभिसं॑वसानः। अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॑वि॒ते द॑धातु। प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी वे॑तु
प॒त्नी॑। वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः॥१॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒वि॒ते द॑धातु। यथा॒ जीवे॑म श॒रदः॒ सर्वा॑राः। रोहि॒णी
दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्रति॒मोद॑माना। प्र॒जाप॑तिः५ ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती।
प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॑यातु य॒ज्ञम्। सोमो॒ राजा॑ मृ॒गशी॑र्षेण॒ आग॑न्। शि॒वं नक्ष॑त्रं
प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑। आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु। रे॒तः प्र॒जां यज॑माने दधातु॥२॥

यत्ते॒ नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॑र्षमस्ति। प्रि॒यः५ रा॑जन् प्रि॒यत॑मं प्रि॒याणा॑म्। तस्मै॑ ते सोम

ह॒विषा॑ वि॒धेम। शं न॑ ए॒धि द्वि॒पदे॑ शं चतु॑ष्पदे। आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मा न एति। श्रेष्ठो॑
दे॒वानां॑ पति॑रघ्नियाना॑म्। नक्ष॑त्रमस्य ह॒विषा॑ वि॒धेम। मा नः॑ प्र॒जाः री॑रिष॒न्मोत॑
वी॒रान्। हे॒ती रु॒द्रस्य॑ परि॑ णो वृणक्तु। आ॒र्द्रा नक्ष॑त्रं जुषताः॑ ह॒विर्नः॑॥३॥

प्र॒मु॒ञ्च॒मानौ॑ दुरि॒तानि॑ वि॒श्वाः। अ॒पा॒घशः॑ स॒न्नुद॑ता॒मरा॑तिम्। पुन॑र्नो दे॒व्यदि॑तिः
स्पृ॒णोतु। पुन॑र्वसू नः पुन॑रेता॑ य॒ज्ञम्। पुन॑र्नो दे॒वा अ॒भिय॑न्तु स॒र्वे। पुनः॑ पुन॑र्वो
ह॒विषा॑ य॒जामः। ए॒वा न दे॒व्यदि॑तिरन॒र्वा। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री जग॑तः प्रति॒ष्ठा। पुन॑र्वसू
ह॒विषा॑ वर्ध॑यन्ती। प्रि॒यं दे॒वाना॑म॒प्येतु॑ पा॒थः॥४॥

बृ॒ह॒स्पतिः॑ प्रथ॒मं जा॑यमानः। ति॒ष्यं नक्ष॑त्रम॒भि सम्ब॑भूव। श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ पृ॒त॒नासु॑
जि॒ष्णुः। दि॒शोऽनु॑ सर्वा॒ अभ॑यं नो अस्तु। ति॒ष्यः पु॒रस्ता॑दु॒त म॑ध्य॒तो नः। बृ॒ह॒स्पति॑र्नः
परि॑ पातु प॒श्चात्। बाधे॑तां द्वेषो॒ अभ॑यं कृणुताम्। सु॒वीर्य॑स्य॒ पत॑यः स्याम। इ॒दः
स॒र्पेभ्यो॑ ह॒विर॑स्तु जुष्टम्। आ॒श्रेषा॑ येषा॑मनु॒यन्ति॑ चे॒तः॥५॥

ये अ॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीं क्षि॑यन्ति। ते नः॑ स॒र्पासो॑ ह॒वमा॑गमिष्ठाः। ये रौ॑च॒ने

सूर्यस्यापि सर्पाः। ये दिवं देवीमनु सञ्चरन्ति। येषामाश्रेषा अनुयन्ति कामम्।
तेभ्यः सर्पेभ्यो मधुमञ्जुहोमि। उपहूताः पितरो ये मघासु। मनोजवसः सुकृतः
सुकृत्याः। ते नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः। स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषन्ताम्॥६॥

ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः। येऽमुं लोकं पितरः क्षियन्ति। याँश्च विद्म याँ
उ च न प्रविद्म। मघासु यज्ञँ सुकृतं जुषन्ताम्। गवां पतिः फल्गुनीनामसि त्वम्।
तदर्यमन्वरुणमित्र चारु। तं त्वा वयँ सनितारँ सनीनाम्। जीवा जीवन्तमुप
संविशेम। येनेमा विश्वा भुवनानि सञ्जिता। यस्य देवा अनु सं यन्ति चेतः॥७॥

अर्यमा राजाऽजरस्तुविष्मान्। फल्गुनीनामृषभो रोरवीति। श्रेष्ठो देवानां भगवो
भगासि। तत्त्वा विदुः फल्गुनीस्तस्य वित्तात्। अस्मभ्यं क्षत्रमजरँ सुवीर्यम्।
गोमदश्ववदुप सन्नुदेह। भगो ह दाता भग इत्प्रदाता। भगो देवीः फल्गुनीरा
विवेश। भगस्येत्तं प्रसवं गमेम। यत्र देवैः सधुमादं मदेम॥८॥

आयातु देवः संवितोपयातु। हिरण्ययेन सुवृता रथेन। वहन् हस्तँ सुभगं

विद्वानापसम्। प्रयच्छन्तं पपुंरिं पुण्यमच्छं। हस्तः प्रयच्छत्वमृतं वसीयः। दक्षिणेन
प्रतिगृणीम एनत्। दातारमद्य संविता विदेय। यो नो हस्ताय प्रसुवाति यज्ञम्।
त्वष्टा नक्षत्रमभ्येति चित्राम्। सुभ५ संसं युवति५ रोचमानाम्॥९॥

निवेशयन्नमृतान्मर्त्यांश्च। रूपाणि पि५शन् भुवनानि विश्वा। तन्नस्त्वष्टा तदु
चित्रा विचष्टाम्। तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मह्यम्। तन्नः प्रजां वीरवती५ सनोतु।
गोभिर्नो अश्वैः समनक्तु यज्ञम्। वायुर्नक्षत्रमभ्येति निष्ठ्याम्। तिग्मशृङ्गो वृषभो
रोरुवाणः। समीरयन् भुवना मातरिश्वा। अप द्वेषा५सि नुदतामरातीः॥१०॥

तन्नो वायुस्तदु निष्ठ्या शृणोतु। तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मह्यम्। तन्नो देवासो
अनुजानन्तु कामम्। यथा तरेम दुरितानि विश्वा। दूरमस्मच्छत्रवो यन्तु भीताः।
तदिन्द्राग्नी कृणुतां तद्विशाखे। तन्नो देवा अनुमदन्तु यज्ञम्। पश्चात् पुरस्तादभयं
नो अस्तु। नक्षत्राणामधिपत्नी विशाखे। श्रेष्ठाविन्द्राग्नी भुवनस्य गोपौ॥११॥

विषूचः शत्रूनप बाधमानौ। अप क्षुधं नुदतामरातिम्। पूर्णा पश्चादुत पूर्णा

पुरस्तात्। उन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय। तस्यां देवा अधि संवसन्तः। उत्तमे
नाकं इह मादयन्ताम्। पृथ्वी सुवर्चा युवतिः सजोषाः। पौर्णमास्युदगाच्छोभमाना।
आप्याययन्ती दुरितानि विश्वा। उरुं दुहां यजमानाय यज्ञम्॥१२॥

चित्रानुर्वजमाने दधातु हविर्नः पाथुश्चेतो जूषन्तुश्चेतो मदेम रोचमानामरातीर्गोषो यज्ञम्॥[१]

ऋद्ध्यास्मि हव्यैर्नमसोपसद्य। मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु। अनूराधान् हविषा
वर्धयन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। चित्रं नक्षत्रमुदगात्पुरस्तात्। अनूराधास
इति यद्वदन्ति। तन्मित्र एति पृथिभिर्देवयानैः। हिरण्ययैर्विततैरन्तरिक्षे। इन्द्रो
ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति। यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्यं ततार॥१३॥

तस्मिन्वयममृतं दुहानाः। क्षुधं तरेम दुरितिं दुरिष्टिम्। पुरन्दराय वृषभाय
धृष्णवे। अषाढाय सहमानाय मीढुषे। इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमद्दुहाना। उरुं कृणोतु
यजमानाय लोकम्। मूलं प्रजां वीरवतीं विदेय। पराच्येतु निर्ऋतिः पराचा।
गोभिर्नक्षत्रं पशुभिः समक्तम्। अहर्भूयाद्यजमानाय मह्यम्॥१४॥

अह॑र्नो अ॒द्य सु॒विते॑ द॒धातु॑। मूलं॑ नक्ष॑त्रमिति॒ यद्वद॑न्ति। परा॑चीं वा॒चा निर्ऋ॑तिं
नुदामि॑। शि॒वं प्र॒जायै॑ शि॒वम॑स्तु॒ मह्य॑म्। या दि॒व्या आपः॑ पय॑सा सम्ब॒भूवुः।
या अ॒न्तरि॑क्ष उ॒त पार्थि॑वीर्याः। यासा॑मषा॒ढा अ॑नुयन्ति॒ काम॑म्। ता न॒ आपः॑
शङ् स्यो॑ना भ॑वन्तु। याश्च॒ कूप्या॒ याश्च॑ ना॒द्याः समु॑द्रियाः। याश्च॑ वैश॒न्तीरु॑त
प्रा॑स॒चीर्याः॥१५॥

यासा॑मषा॒ढा मधु॑ भ॒क्षय॑न्ति। ता न॒ आपः॑ शङ् स्यो॑ना भ॑वन्तु। तन्नो॒ विश्वे॒
उप॑ शृण्वन्तु दे॒वाः। तद॑षा॒ढा अ॒भिसं॑यन्तु॒ यज्ञ॑म्। तन्नक्ष॑त्रं प्रथ॒तां प॒शुभ्यः॑।
कृषि॑र्वृष्टि॒र्यज॑मानाय कल्प॒ताम्। शु॒भ्राः क॒न्या यु॒वतयः॑ सु॒पेश॑सः। क॒र्मक॑तः सु॒कृतो॑
वी॒र्या॑वतीः। विश्वा॑न् दे॒वान् ह॒विषा॑ वर्ध॒यन्तीः। अ॒षा॒ढाः काम॑मुप॒ यान्तु॑ य॒ज्ञम्॥१६॥

यस्मिन् ब्रह्मा॒ऽभ्यज॑य॒त्सर्व॑मेतत्। अ॒मुं च॑ लो॒कमि॑दम् च॒ सर्व॑म्। तन्नो॒
नक्ष॑त्रमभि॒जिद्वि॑जित्य॑। श्रियं॑ दधा॒त्वह्णी॑यमानम्। उ॒भौ लो॒कौ ब्रह्म॑णा॒ सञ्जि॑ते॒मौ।
तन्नो॒ नक्ष॑त्रमभि॒जिद्वि॑च॒ष्टाम्। तस्मि॑न्व॒यं पृ॒तनाः॒ सञ्जि॑येम। तन्नो॑ दे॒वासो॒

अनु॒जानन्तु॑ कामम्। शृ॒ण्वन्ति॑ श्रो॒णाम॒मृत॑स्य गो॒पाम्। पु॒ण्याम॑स्या॒ उप॑शृ॒णोमि॒
वाचम्॑॥१७॥

म॒हीं दे॒वीं विष्णु॑पत्नीमजूर्याम्। प्र॒तीची॑मेना॒ ह॒विषा॑ यजामः। त्रे॒धा
विष्णु॑रुरुगा॒यो विच॑क्रमे। म॒हीं दि॒वं पृथि॒वीम॒न्तरि॑क्षम्। तच्छ्रो॒णैति॑श्रव॑
इच्छ॑माना। पु॒ण्यं श्लोकं॑ यज॑मानाय कृ॒ण्वती॑। अ॒ष्टौ दे॒वा वस॑वः सो॒म्यासः॑।
चत॑स्रो दे॒वीर॒जराः॑ श्रवि॑ष्ठाः। ते य॒ज्ञं पा॑न्तु रज॑सः प॒रस्ता॑त्। स॒व॒त्स॒रीण॑म॒मृत॑ः
स्व॒स्ति॑॥१८॥

य॒ज्ञं नः॑ पा॒न्तु वस॑वः प॒रस्ता॑त्। द॒क्षिण॑तोऽभि॒यन्तु॑ श्रवि॑ष्ठाः। पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम॒भि
संवि॑शाम। मा नो अ॒राति॑रघ॒शः सा॒ऽगन्। क्ष॒त्रस्य॑ रा॒जा वरु॑णोऽधि॒राजः॑।
नक्ष॑त्राणा॒ शत॑भि॒षग्वसि॑ष्ठः। तौ दे॒वेभ्यः॑ कृ॒णुतो॑ दी॒र्घमा॑युः। श॒तं स॒हस्रा॑
भे॒षजा॑नि॒ धत्तः॑। य॒ज्ञं नो॒ राजा॑ वरु॑ण॒ उप॑यातु। तन्नो॒ विश्वे॑ अ॒भि संय॑न्तु
दे॒वाः॥१९॥

तन्नो॒ नक्ष॑त्रं श॒तभि॑षग॒जुषा॑णम्। दी॒र्घमा॑युः प्र॒तिर॑द्भे॒षजा॑नि। अ॒ज

एकपादुदगात्पुरस्तात्। विश्वा भूतानि प्रति मोदमानः। तस्य देवाः प्रसवं यन्ति सर्वे। प्रोष्ठपदासो अमृतस्य गोपाः। विभ्राजमानः समिधान उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगन्द्याम्। तं सूर्यं देवमजमेकपादम्। प्रोष्ठपदासो अनुयन्ति सर्वे॥२०॥

अहिर्बुध्नियः प्रथमान एति। श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम्। तं ब्राह्मणाः सोमपाः सोम्यासः। प्रोष्ठपदासो अभि रक्षन्ति सर्वे। चत्वार एकमभि कर्म देवाः। प्रोष्ठपदास इति यान् वदन्ति। ते बुध्नियं परिषद्यं स्तुवन्तः। अहिं रक्षन्ति नमसोपसद्य। पूषा रेवत्यन्वेति पन्थाम्। पुष्टिपती पशुपा वाजबस्त्यौ॥२१॥

इमानि हव्या प्रयता जुषाणा। सुगैर्नो यानैरुपयातां यज्ञम्। क्षुद्रान् पशून् रक्षतु रेवती नः। गावो नो अश्वाः अन्वेतु पूषा। अन्नं रक्षन्तौ बहुधा विरूपम्। वाजं सनुतां यजमानाय यज्ञम्। तदश्विनावश्वयुजोपयाताम्। शुभङ्गमिष्ठौ सुयमेभिरश्वैः। स्वं नक्षत्रं हविषा यजन्तौ। मध्वा सम्पृक्तौ यजुषा समक्तौ॥२२॥

यौ देवानां भिषजौ हव्यवाहौ। विश्वस्य दूतावमृतस्य गोपौ। तौ नक्षत्रं
 जुजुषाणोपयाताम्। नमोऽश्विभ्यां कृणुमोऽश्वयुग्भ्याम्। अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु।
 तद्यमो राजा भगवान् विचष्टाम्। लोकस्य राजा महतो महान् हि। सुगं नः
 पन्थामभयं कृणोतु। यस्मिन्नक्षत्रे यम एति राजा। यस्मिन्नेनमभ्यषिञ्चन्त देवाः।
 तदस्य चित्रं हविषा यजाम। अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। निवेशनी यत्तं देवा
 अदधुः॥ २३॥

ततार मह्यं प्रासचीर्या यांन्तु यज्ञं वाचं स्वस्ति देवा अनुयन्ति सर्वे वाजबस्त्यौ समन्तौ देवास्त्रीणि च॥ [२]

नवोनवो भवति जायमानो यमादित्या अशुमाप्याययन्ति। ये विरूपे समनसा
 संव्ययन्ती। समानं तन्तुं परितातना तै। विभू प्रभू अनुभू विश्वतो हुवे। ते नो नक्षत्रे
 हवमागमेतम्। वयं देवी ब्रह्मणा संविदानाः। सुरत्नासो देववीतिं दधानाः। अहोरात्रे
 हविषा वर्धयन्तः। अति पाप्मानमति मुक्त्या गमेम। प्रत्युवदृश्यायती॥ २४॥

व्युच्छन्ती दुहिता दिवः। अपो मही वृणुते चक्षुषा। तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी।
 उदुस्त्रियाः सचते सूर्यः। सचा उद्यन्नक्षत्रमर्चिमत्। तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च। सं

भुक्तेनं गमेमहि। तन्नो नक्षत्रमर्चिमत्। भानुमत्तेजं उच्चरत्। उपयज्ञमिहागमत्॥२५॥

प्र नक्षत्राय देवाय। इन्द्रायेन्दुः हवामहे। स नः सविता सुवत्सनिम्। पुष्टिदां वीरवत्तमम्। उदुत्यं चित्रम्। अदितिर्न उरुष्यतु महीमू षु मातरम्। इदं विष्णुः प्रतद्विष्णुः। अग्निर्मूर्धा भुवः। अनुनोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः स्विष्टम्॥२६॥

आयत्यंगमश्चिर्वष्टम्॥

[३]

अग्निर्वा अकामयत। अन्नादो देवानां स्यामिति। स एतमग्नये कृत्तिकाभ्यः पुरोडाशमष्टाकंपालं निरवपत्। ततो वै सोऽन्नादो देवानां भवत्। अग्निर्वै देवानां मन्नादः। यथा ह वा अग्निर्देवानां मन्नादः। एव ह वा एष मनुष्याणां भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा कृत्तिकाभ्यः स्वाहा। अम्बायै स्वाहा दुलायै स्वाहा। नितृत्यै स्वाहाऽभ्रयन्त्यै स्वाहा। मेघयन्त्यै स्वाहा वरुषयन्त्यै स्वाहा। चुपुणीकायै स्वाहेति॥२७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्। तासां

रोहिणीमभ्यध्यायत्। सोऽकामयत्। उप॒ मा वर्तेत। समे॑नया गच्छे॒येति॑। स ए॒तं
 प्र॒जाप॑तये रोहि॒ण्यै च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै सा तमु॑पावर्तत। समे॑नयागच्छत्।
 उप॑ ह॒ वा ए॑नं प्रि॒यमाव॑र्तते। सं प्रि॒येण॑ गच्छते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य
 उ॒चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ रोहि॒ण्यै स्वाहा॑। रोच॑मानायै
 स्वाहा॑ प्र॒जाभ्युः स्वाहे॑ति॥२८॥

सोमो॒ वा अ॑कामयत्। ओष॑धीना॒ राज्यम॑भिज॑येयमिति॑। स ए॒तं
 सोमा॑य॒ मृग॑शी॒र्षाय॑ श्यामा॒कं च॒रुं पय॑सि॒ निर॑वपत्। ततो॒ वै स ओष॑धीना॒
 राज्यम॑भ्यजयत्। सु॒माना॑ना॒ ह॒ वै रा॒ज्यम॑भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य
 उ॒चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। सोमा॑य॒ स्वाहा॑ मृग॑शी॒र्षाय॑ स्वाहा॑। इ॒न्व॒काभ्युः
 स्वाहा॑ ओष॑धीभ्युः स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॒ऽभिजि॑त्यै स्वाहे॑ति॥२९॥

रु॒द्रो वा अ॑कामयत्। प॒शुमा॑न्त्स्यामिति॑। स ए॒तं
 च॒रुं पय॑सि॒ निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शुमान॑भवत्। प॒शुमान् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॒चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। रु॒द्राय॑ स्वाहा॒ऽऽर्द्रा॑यै स्वाहा॑।

पिन्वमानायै स्वाहा पशुभ्यः स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत्। ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत्। प्रजायते ह वै प्रजयां पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्। स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अकामयत्। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पयसि निरवपत्। ततो वै स ब्रह्मवर्चस्यभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये स्वाहा तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाभ्य आज्ये करम्भं निरवपन्। तानेताभिरेव देवताभिरुपानयन्। एताभिर्ह वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः स्वाहाऽऽश्रेषाभ्यः

स्वाहा॥ द॒न्द॒शू॒कै॒भ्यः॒ स्वा॒हेति॑॥ ३३॥

पि॒त॒रो वा अ॑कामयन्त। पि॒तृ॒लो॒क ऋ॑ध्रुया॒मेति॑। त ए॒तं पि॒तृ॒भ्यो म॒घा॒भ्यः
पु॒रो॒डा॒शꣳ ष॑ट्प॒लं नि॑र॒वप॑न्। ततो॒ वै ते पि॒तृ॒लो॒क आ॑र्ध्रुवन्। पि॒तृ॒लो॒के ह॒ वा
ऋ॑ध्रोति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। पि॒तृ॒भ्यः स्वा॒हा
म॒घा॒भ्यः। स्वा॒हाऽन॒घा॒भ्यः स्वा॒हाऽग॒दा॒भ्यः। स्वा॒हाऽरु॒न्ध॒ती॒भ्यः स्वा॒हेति॑॥ ३४॥

अ॒र्य॒मा वा अ॑कामयत। प॒शु॒मा॒न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तम॑र्य॒म्णे फ॒ल्गु॑नी॒भ्यां च॒रुं
नि॑र॒वप॑त्। ततो॒ वै स प॑शु॒मान॑भवत्। प॒शु॒मान् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒
यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒र्य॒म्णे स्वा॒हा फ॒ल्गु॑नी॒भ्याꣳ स्वा॒हा॥
प॒शु॒भ्यः स्वा॒हेति॑॥ ३५॥

भ॒गो वा अ॑कामयत। भ॒गी श्रे॒ष्ठी दे॒वाना॑ꣳस्या॒मिति॑। स ए॒तं भ॒गाय॑ फ॒ल्गु॑नी॒भ्यां
च॒रुं नि॑र॒वप॑त्। ततो॒ वै स भ॒गी श्रे॒ष्ठी दे॒वाना॑मभवत्। भ॒गी ह॒ वै श्रे॒ष्ठी सं॑मा॒नाना॑
भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। भ॒गाय॑ स्वा॒हा

फल्गुनीभ्यां॑ स्वाहा॑। श्रैष्ठ्याय॑ स्वाहेति॥३६॥

स॒वि॒ता वा अ॑कामयत। श्र॒न्मे दे॒वा द॒धीर॑न्। स॒वि॒ता स्या॒मिति॑। स ए॒तः
स॒वि॒त्रे ह॒स्ताय॑ पु॒रोडा॑शं द्वा॒द॒शक॑पालं नि॒र॒व॒प॒दाशू॑नां व्री॒ही॒णाम्। ततो॑ वै तस्मै
श्रद्धे॒वा अ॑द॒धत। स॒वि॒ताऽभ॑वत्। श्रद्ध॒वा अ॑स्मै म॒नुष्या॑ दधते। स॒वि॒ता स॑मा॒नाना॑
भव॒ति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। स॒वि॒त्रे
स्वाहा॑ ह॒स्ताय॑। स्वाहा॑ द॒द॒ते स्वाहा॑ पृ॒ण॒ते। स्वाहा॑ प्र॒यच्छ॑ते स्वाहा॑ प्र॒तिगृ॑भ्ण॒ते
स्वाहेति॑॥३७॥

त्वष्टा॑ वा अ॑कामयत। चि॒त्रं प्र॒जां वि॑न्देयेति॑। स ए॒तं त्वष्ट्रे॑ चि॒त्रायै॑ पु॒रोडा॑शम॒ष्टा-
क॑पालं नि॒र॒व॒पत्। ततो॑ वै स चि॒त्रं प्र॒जाम॑विन्दत। चि॒त्रः ह॒ वै प्र॒जां वि॑न्दते।
य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। त्वष्ट्रे॑ स्वाहा॑ चि॒त्रायै॑
स्वाहा॑। चै॒त्राय॑ स्वाहा॑ प्र॒जायै॑ स्वाहेति॑॥३८॥

वा॒युर्वा अ॑कामयत। का॒म॒चार॑मे॒षु लो॒केष्व॑भिज॑येय॒मिति॑। स ए॒तद्वा॒यवे॑ नि॒ष्ठ्यायै॑
गृ॒ष्ट्यै दु॒ग्धं प॒यो नि॒र॒व॒पत्। ततो॑ वै स का॒म॒चार॑मे॒षु लो॒केष्व॑भ्य॑जयत्। का॒म॒चारः॑

ह॒ वा ए॒षु लो॒केष्व॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑।
सोऽ॒त्र जु॑होति। वा॒यवे॒ स्वाहा॑ नि॒ष्ठ्यायै॑ स्वाहा॑। का॒म॒चा॒राय॑ स्वाहा॑ऽभिजित्यै॑
स्वाहेति॑॥३९॥

इ॒न्द्रा॒ग्नी वा अ॑कामयेताम्। श्रै॒ष्ठ्यं दे॒वाना॑म॒भिज॑येवेति॑। तावे॒तमि॑न्द्रा॒ग्निभ्या॑
विशा॑खाभ्यां पुरो॒डाश॑मेकादशकपालं निर॑वपताम्। ततो॒ वै तौ श्रै॒ष्ठ्यं
दे॒वाना॑म॒भ्यज॑यताम्। श्रै॒ष्ठ्यं ह॒ वै स॑मा॒नाना॑म॒भि ज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। इ॒न्द्रा॒ग्निभ्या॑ऽ॒ स्वाहा॑ वि॒शा॒खाभ्या॑ऽ॒
स्वाहा॑। श्रै॒ष्ठ्याय॑ स्वाहा॑ऽभिजित्यै॑ स्वाहेति॑॥४०॥

अथै॒तत्पौ॑र्णमा॒स्या आ॒ज्यं नि॑र्वपति। का॒मो वै पौ॑र्णमा॒सी। का॒म आ॒ज्यम्।
का॒मेनै॑व का॒मः स॑म॒र्धय॑ति। क्षि॒प्रमे॑न॒ः सका॑म॒ उप॑नमति। येन॑ का॒मेन॑ यज॑ते।
सोऽ॒त्र जु॑होति। पौ॒र्णमा॒स्यै स्वाहा॑ का॒माय॑ स्वाहा॑ऽऽग॑त्यै स्वाहेति॑॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिः षोडश सोम एकादश रुद्रो दशर्षेकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नव पितर एकादशार्यमा भगो दश दश सविता चतुर्दश त्वष्टा
वायुरिन्द्राग्नी दश दशाथैतत्पौर्णमास्या अष्टौ पञ्चदश॥

मित्रो वा अंकामयत्। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतं मित्रायानूराधेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स मित्रधेयमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयः ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। मित्राय स्वाहाऽनूराधेभ्यः स्वाहा। मित्रधेयाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अंकामयत्। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति। स एतमिन्द्राय ज्यैष्ठ्यायै पुरोडाशमेकादशकपालं निरवपन्महाव्रीहीणाम्। ततो वै स ज्यैष्ठ्यं देवानामभ्यजयत्। ज्यैष्ठ्यः ह वै समानानामभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राय स्वाहा ज्यैष्ठ्यायै स्वाहा। ज्यैष्ठ्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४३॥

प्रजापतिर्वा अंकामयत्। मूलं प्रजां विन्देयेति। स एतं प्रजापतये मूलाय चरुं निरवपत्। ततो वै स मूलं प्रजामविन्दत। मूलः ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये स्वाहा मूलाय

स्वाहा॥ प्रजायै स्वाहेति॥४४॥

आपो वा अकामयन्त। समुद्रं काममभिजयेमेति। ता एतमद्भ्योऽषाढाभ्यश्चरुं
निरवपन्। ततो वै ताः समुद्रं काममभ्यजयन्। समुद्रं ह वै काममभिजयति। य
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अद्भ्यः स्वाहाऽषाढाभ्यः
स्वाहा॥ समुद्राय स्वाहा कामाय स्वाहा॥ अभिजित्यै स्वाहेति॥४५॥

विश्वे वै देवा अकामयन्त। अनपज्यं जयेमेति। त एतं विश्वेभ्यो देवेभ्यो-
ऽषाढाभ्यश्चरुं निरवपन्। ततो वै तेऽनपज्यमजयन्। अनपज्यं ह वै जयति।
य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विश्वेभ्यो देवेभ्यः
स्वाहाऽषाढाभ्यः स्वाहा॥ अनपज्याय स्वाहा जित्यै स्वाहेति॥४६॥

ब्रह्म वा अकामयत्। ब्रह्मलोकमभिजयेयमिति। तदेतं ब्रह्मणेऽभिजिते चरुं
निरवपत्। ततो वै तद्ब्रह्मलोकमभ्यजयत्। ब्रह्मलोकं ह वा अभिजयति। य
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। ब्रह्मणे स्वाहाऽभिजिते

स्वाहा॥ ब्रह्मलोकाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४७॥

विष्णुर्वा अकामयत। पुण्यं श्लोकं शृण्वीय। न मां पापी कीर्तिरागच्छेदिति। स एतं विष्णवे श्रोणायै पुरोडाशं त्रिकपालं निरवपत्। ततो वै स पुण्यं श्लोकं मशृणुत। नैनं पापी कीर्तिरागच्छत्। पुण्यं ह वै श्लोकं शृणुते। नैनं पापी कीर्तिरागच्छति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विष्णवे स्वाहा श्रोणायै स्वाहा॥ श्लोकाय स्वाहा श्रुताय स्वाहेति॥४८॥

वसवो वा अकामयन्त। अग्रं देवतानां परीयामेति। त एतं वसुभ्यः श्रविष्ठाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। ततो वै तेऽग्रं देवतानां पर्यायन्। अग्रं ह वै समानानां पर्येति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहा॥ अग्राय स्वाहा परीत्यै स्वाहेति॥४९॥

इन्द्रो वा अकामयत। दृढोऽशितिलः स्यामिति। स एतं वरुणाय शतभिषजे भेषजेभ्यः पुरोडाशं दशकपालं निरवपत्कृष्णानां ब्रीहीणाम्। ततो वै स दृढो-

ऽशिथिलोऽभवत्। दृढो ह वा अशिथिलो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वरुणाय स्वाहा शतभिषजे स्वाहा। भेषजेभ्यः स्वाहेति॥५०॥

अजो वा एकपादकामयत। तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतमजायैकपदे प्रोष्ठपदेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यभवत्। तेजस्वी ह वै ब्रह्मवर्चसी भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अजायैकपदे स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। तेजसे स्वाहा ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥५१॥

अहिवै बुध्रियोऽकामयत। इमां प्रतिष्ठां विन्देयेति। स एतमहये बुध्रियाय प्रोष्ठपदेभ्यः पुरोडाशं भूमिकपालं निरवपत्। ततो वै स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। इमां ह वै प्रतिष्ठां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अहये बुध्रियाय स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥५२॥

पूषा वा अकामयत। पशुमान्स्यामिति। स एतं पूष्णे रेवत्यै चरुं निरवपत्। ततो वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ

चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। पू॒ष्णे स्वाहा॑ रे॒वत्यै॑ स्वाहा॑। प॒शुभ्यः॑ स्वाहेति॑॥५३॥

अ॒श्विनौ वा अ॑कामयेताम्। श्रो॒त्रस्वि॒नाव॑ब॒धिरौ स्या॑वेति॑। तावे॒तम॒श्विभ्या॑म॒श्वयु॒ग्भ्यः
पु॒रोडा॑शं द्वि॒कपा॒लं नि॒र॑वपताम्। ततो॒ वै तौ श्रो॑त्रस्वि॒नाव॑ब॒धिरा॒वभ॑वताम्।
श्रो॒त्रस्वी॑ ह॒ वा अ॑ब॒धिरो भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑।
सोऽ॒त्र जुहो॑ति। अ॒श्विभ्या॑ः स्वाहा॑ऽश्व॒युग्भ्या॑ः स्वाहा॑। श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑ श्रु॒त्यै
स्वाहेति॑॥५४॥

य॒मो वा अ॑कामयत। पि॒तृणा॑ः रा॒ज्यम॑भिज॑येय॒मिति॑। स ए॒तं
य॒माया॑प॒भर॑णीभ्यश्च॒रुं नि॒र॑पवत्। ततो॒ वै स पि॑तृणा॑ः रा॒ज्यम॑भ्य॑जयत्।
स॒मा॒ना॒नाः ह॒ वै रा॑ज्यम॑भि॒ज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑।
सोऽ॒त्र जुहो॑ति। य॒माय॑ स्वाहा॑ऽप॒भर॑णीभ्यः स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑ऽभि॒जित्यै॑
स्वाहेति॑॥५५॥

अथै॒तद॑मा॒वास्या॑या॒ आज्यं॑ निर्व॑पति। का॒मो वा अ॑मा॒वास्या॑। का॒म आज्य॑म्।

कामेनैव कामं समर्धयति। क्षिप्रमेनं सकामं उपनमति। येन कामेन यजते।
सोऽत्र जुहोति। अमावास्यायै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥५६॥

मित्र इन्द्रः प्रजापतिर्दश दशाप् एकादश विश्वे ब्रह्म दशदश विष्णुस्त्रयोदश वसव इन्द्रोऽजोऽहिर्वे बुध्नियः पूषाऽश्विनौ यमो दश दशाथैतदमावास्याया अष्टौ पञ्चदश॥

[५]

चन्द्रमा वा अकामयत। अहोरात्रानर्धमासान्मासानृतून्संवत्सरमात्वा।
चन्द्रमसः सायुज्यं सलोकतामाप्नुयामिति। स एतं चन्द्रमसे प्रतीदृश्यायै
पुरोडाशं पञ्चदशकपालं निरवपत्। ततो वै सोऽहोरात्रानर्धमासान्मासा-
नृतून्संवत्सरमात्वा। चन्द्रमसः सायुज्यं सलोकतामाप्नोत्। अहोरात्रान् ह वा
अर्धमासान्मासानृतून्संवत्सरमात्वा। चन्द्रमसः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति।
य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। चन्द्रमसे स्वाहा
प्रतीदृश्यायै स्वाहा। अहोरात्रेभ्यः स्वाहाऽर्धमासेभ्यः स्वाहा। मासेभ्यः स्वाहर्तुभ्यः
स्वाहा। संवत्सराय स्वाहेति॥५७॥

अहोरात्रे वा अकामयेताम्। अत्यहोरात्रे मुच्येवहि। न नावहोरात्रे

आ॑प्नुयाता॒मिति॑। ते ए॒तम॑होरा॒त्राभ्यां॑ च॒रुं निर॑वपताम्। द्व॒यानां॑ व्रीही॒णाम्।
 शु॒क्लानां॑ च कृ॒ष्णानां॑ च। स॒वा॒त्योर्दु॒ग्धे। श्वे॒तायै॑ च कृ॒ष्णायै॑ च। ततो॒ वै ते
 अत्य॑होरा॒त्रे अ॑मुच्येते। नैनै॑ अहोरा॒त्रे आ॑प्नुताम्। अति॑ ह॒ वा अ॑होरा॒त्रे मु॑च्यते।
 नैन॑महोरा॒त्रे आ॑प्नुतः। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
 अहे॒ स्वाहा॒ रात्रि॑यै॒ स्वाहा॑। अति॑मुक्त्यै॒ स्वाहेति॑॥५८॥

उ॒षा वा अ॑कामयत। प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑ सु॒भगा॑ स्या॒मिति॑। सै॒तमु॑षसे॑ च॒रुं
 निर॑वपत्। ततो॒ वै सा प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑ सु॒भगा॑ऽभवत्। प्रि॒यो ह॒ वै संमा॑नानां॑
 सु॒भगा॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। उ॒षसे॒
 स्वाहा॒ व्यु॑ष्ठ्यै॒ स्वाहा॑। व्यू॒षुष्यै॒ स्वाहा॑ व्यु॒च्छन्त्यै॒ स्वाहा॑। व्यु॑ष्ठायै॒ स्वाहेति॑॥५९॥

अथै॒तस्मै॒ नक्ष॑त्राय च॒रुं निर॑वपति। यथा॒ त्वं दे॒वाना॑मसि॑। ए॒वम॒हं म॑नु॒ष्याणां॑
 भूया॑स॒मिति॑। यथा॑ ह॒ वा ए॒तद्दे॒वाना॑म्। ए॒व॑ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति। य
 ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। नक्ष॑त्राय॒ स्वाहो॑दे॒ष्यते॒

स्वाहा॥ उ॒द्य॒ते स्वा॒होदि॑ताय॒ स्वाहा॥ हर॑से॒ स्वाहा॒ भर॑से॒ स्वाहा॥ भ्राज॑से॒ स्वाहा॒ तेज॑से॒ स्वाहा॥ तप॑से॒ स्वाहा॥ ब्रह्म॑वर्च॒साय॒ स्वाहेति॥६०॥

सूर्यो॑ वा अ॒काम॑यत। नक्ष॑त्राणां प्रति॒ष्ठा स्या॒मिति॑। स ए॒तः सूर्या॑य॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स नक्ष॑त्राणां प्रति॒ष्ठाऽभ॑वत्। प्र॒ति॒ष्ठा ह॒ वै संमा॑नानां॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। सूर्या॑य॒ स्वाहा॒ नक्ष॑त्रेभ्यः॒ स्वाहा॥ प्र॒ति॒ष्ठायै॒ स्वाहेति॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै च॒रुं निर॑वपति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व प्रति॑ तिष्ठति। सोऽत्र॑ जुहोति। अदि॑त्यै॒ स्वाहा॥ प्र॒ति॒ष्ठायै॒ स्वाहेति॥६२॥

अथै॒तं विष्ण॑वे च॒रुं निर॑वपति। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्रति॑ तिष्ठति। सोऽत्र॑ जुहोति। विष्ण॑वे॒ स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॒ स्वाहा॥ प्र॒ति॒ष्ठायै॒ स्वाहेति॥६३॥

चन्द्रमाः पञ्चदशहोरात्रे सप्तदशोपा एकादशाथैतस्मै नक्षत्राय त्रयोदश सूर्यो दशाथैतमदित्यै पञ्चाथैतं विष्णवे षट्थसप्त (सविताऽऽशूनां ब्रौहीणामिन्द्रो महाब्रौहीणामिन्द्रोः कृष्णानां ब्रौहीणामहोरात्रे द्वयानां ब्रौहीणाम्। पितरः षट्पदपालः सविता द्वादशकपालमिन्द्राग्नी एकादशकपालमिन्द्र एकादशकपालमिन्द्रो दशकपालं विष्णुस्त्रिकपालमहिर्भूमिकपालमृश्विनौ द्विकपालं चन्द्रमाः पञ्चदशकपालमग्निस्त्वष्टा वसवोऽष्टाकपालमन्यत्रं चरुम्। रुद्रौऽर्यमा पूषा पशुमान्श्रियाः सोमो रुद्रो बृहस्पतिः पर्यसि वायुः पयः सोमो वायुरिन्द्राग्नी मित्र इन्द्र आपो ब्रह्म यमोऽभिर्जित्यै त्वष्टा प्रजापतिः प्रजायै पौर्णमास्या अमावास्याया अगत्यै विश्वे जित्या अश्विनो श्रुत्यै। ब्रह्म तदेतं विष्णुः स एतं वायुः

स एतदापस्ताः। पितरो विश्वे वसवोऽकामयन्तु मेति त एतन्निरवपन्। आपोऽकामयन्तु मेति ता एतन्निरवपन्। इन्द्राग्नी अश्विनांवकामयेतां वेति तावेतन्निरवपताम्। अहोरात्रे वा अकामयेतामिति ते एतन्निरवपताम्। अन्यत्राकामयतेति स एतन्निरवपत्। इन्द्राग्नी श्रेष्ठमिन्द्रो ज्यैष्ठमिन्द्रो दृढः। अहिः सूर्योऽदित्ये विष्णवे प्रतिष्ठायै। सोमो यमः समानानाम्। अग्निर्नो रीरिषदन्यत्रं रीरिषः॥॥

[६]

अग्निर्न ऋध्यास्म नवोनवोऽग्निर्मित्रश्चन्द्रमाः षट्॥६॥
अग्निर्नस्तत्रो वायुरहिर्बुध्निर्यं ऋक्षा वा इयमथेतत्पौर्णमास्या अजो वा एकपाथसूर्यस्त्रिषष्टिः॥६३॥
अग्निर्नः पातु प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोम॑ आसीत्। तं गा॑य॒त्र्याऽह॑रत्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत।
तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्। तत्पु॒र्णस्य॑ पु॒र्णत्व॑म्। ब्र॒ह्म वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॒ख्या
व॒त्सान॑पाक॒रोति॑। ब्र॒ह्मणै॒वैना॑न॒पाक॑रोति। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः प॒शवः॑॥१॥

तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री। यत्पु॒र्णशा॒ख्या गाः
प्रा॒र्पय॑ति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वता॑या प्रा॒र्पय॑ति। यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॑दि॒ति। अ॒पु॒र्णान्त॑स्मै
शु॒ष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्। अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यं का॒मये॑त प॒शुमा॑न्त्स्या॒दि॒ति। ब॒हुप॑र्णान्त॑स्मै
बहु॑शा॒खामा॑हरेत्। प॒शुम॑न्तमे॒वैनं॑ करोति॥२॥

यत्प्रा॒चीमा॑ ह॒रेत्। दे॒वल॑ोकम॒भि ज॑येत्। यदु॒दीचीं॑ मनुष्यल॑ोकम्। प्रा॒चीमु॒दीची॑मा
ह॑रति। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒भिजि॑त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॑माने
दधा॑ति। वा॒यवः॑ स्वे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्ष॒स्याध्य॑क्षाः। अ॒न्तरि॑क्ष॒देव॒त्याः खलु॑

वै प॒शवः॑ ॥ ३ ॥

वा॒यव॑ ए॒वैनान्प॒रि द॑दाति। प्र वा ए॒नाने॒तदा क॑रोति। यदा॑ह। वा॒यवः
स्थे॒त्युपा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। यज॑मानायै॒व प॒शूनु॑पं ह्वयते। दे॒वो वः॑ स॒विता
प्रा॒रप॑य॒त्वित्या॑ह॒ प्रसू॑त्यै। श्रेष्ठ॑तमाय॒ कर्म॑ण॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑त॒मं कर्म॑।
तस्मा॑दे॒वमा॑ह। आप्या॑यध्वम॒घ्निया दे॒वभा॒गमित्या॑ह॥ ४ ॥

व॒त्सेभ्य॑श्च॒ वा ए॒ताः पु॒रा म॑नुष्येभ्यश्चाप्यायन्त। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैना॒ इन्द्रा॑याप्याययति।
ऊ॒र्ज॑स्वतीः॒ पय॑स्वती॒रित्या॑ह। ऊ॒र्जः॒ हि प॑यः स॒म्भर॑न्ति। प्र॒जाव॑तीरनमी॒वा
अ॒य॒क्ष्मा इत्या॑ह॒ प्रजा॑त्यै। मा वः॑ स्तेन ई॒शत॒ माऽघ॑श॒स॒ इत्या॑ह॒ गुप्त्यै॑।
रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः परि॑ वो वृ॒ण॒क्तित्या॑ह। रु॒द्रादे॒वैना॑स्त्रायते। ध्रु॒वा अ॒स्मिन्गो॑प॒तौ स्या॑त
ब॒ह्वीरित्या॑ह। ध्रु॒वा ए॒वास्मि॑न्ब॒ह्वीः क॑रोति॥ ५ ॥

यज॑मानस्य प॒शून्पा॒हीत्या॑ह। प॒शूनां॑ गो॒पी॒थाय॑। तस्मा॑त्सा॒यं प॒शव॑
उप॑स॒माव॑र्तन्ते। अन॑धः सादयति। गर्भा॑णां धृ॒त्या अ॒प्र॑पादाय। तस्मा॑द्गर्भाः॑

प्र॒जाना॑म॒प्रपा॑दुकाः। उ॒परी॑व॒ निद॑धाति। उ॒परी॑व॒ हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॥६॥

पु॒शवः॑ करोति पु॒शवो॑ दे॒वभा॒गमि॒त्याह॑ करोति न॒व च॥ _____[१]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वि॒तुः प्र॑स॒व इ॒त्य॑श्च॒प॒र्शुमा॑द॒त्ते प्र॑सू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मि॒त्याह॑।
अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑म॒ध्व॒र्यू आ॑स्ता॒म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामि॒त्याह॑ य॒त्यै। यो वा ओष॑धीः
प॒र्व॒शो वे॑द। नैनाः स हि॒न॒स्ति। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ओष॑धीः प॒र्व॒शो वे॑द। स ए॒ना न
हि॒न॒स्ति। अ॒श्वप॑र्श्वा ब॒र्हिर॑च्छै॒ति। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः स॑यो॒नित्वा॑य॥७॥

ओष॑धीना॒महि॑सायै। य॒ज्ञस्य॑ घो॒षद॑सी॒त्याह॑। यज॑मान ए॒व र॒यिं द॑धाति।
प्र॒त्युष्ट॑ र॒क्षः प्र॒त्युष्टा॑ अ॒रा॒तय॑ इ॒त्याह॑। र॒क्ष॑सा॒मप॑हत्यै। प्रे॒यम॑गा॒द्धिष॑णां
ब॒र्हिर॑च्छे॒त्याह॑। वि॒द्या वै धि॑षणा॑। वि॒द्ययै॑वैन॒दच्छै॒ति। म॒नु॒ना कृ॑ता स्व॒धया॑
वि॒त॒ष्टे॒त्याह॑। मा॒न॒वी हि प॑र्शुः स्व॒धाकृ॑ता॥८॥

त आ॒व॒ह॒न्ति क॒वयः॑ पु॒रस्ता॑दि॒त्याह॑। शु॒श्रु॒वाँसो॒ वै क॒वयः॑। य॒ज्ञः पु॒रस्ता॑त्।
मु॒ख॒त ए॒व य॒ज्ञमा॑ र॒भते॑। अथो॒ यदे॒तदु॒क्त्वा यतः॑ कु॒तश्चा॒ हर॑ति। तत्प्रा॒च्या ए॒व

दि॒शो भ॑वति। दे॒वेभ्यो॑ जु॒ष्टमि॑ह ब॒र्हिरा॑सद इत्या॑ह। ब॒र्हिषः॑ समृ॑द्धौ। क॒र्मणो॑-
ऽन॑पराधाय। दे॒वानां॑ परि॑षूतम॒सीत्या॑ह॥ ९॥

यद्वा इ॒दं किं॑ च। तद्दे॒वानां॑ परि॑षूतम्। अथो॒ यथा॒ वस्य॑से प्र॒तिप्रो॑च्याहे॒दं
क॑रिष्यामीति॑। ए॒वमे॒व तद॑ध्व॒र्युर्दे॒वेभ्यः॑ प्र॒तिप्रो॑च्यं ब॒र्हिर्दा॑ति। आ॒त्मनो॑ऽहि॒ंसा॑यै।
याव॑तः स्त॒म्बान्प॑रिदि॒शेत्। यत्तेषा॑मुच्छि॒ष्टं ऽप्या॑त्। अति॒ तद्य॒ज्ञस्य॑ रेचयेत्। एक॑ं
स्त॒म्बं प॑रिदि॒शेत्। तं॑ स॒र्वं दा॑यात्॥ १०॥

य॒ज्ञस्यान॑तिरेकाय। व॒र्षवृ॑द्धम॒सीत्या॑ह। व॒र्षवृ॑द्धा वा ओष॑धयः।
दे॒वब॑र्हिरि॒त्याह॑। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैन॑त्करोति। मा त्वा॒ऽन्व॒ङ्गा ति॑र्यगि॒त्याहा॑हि॒ंसा॑यै।
पर्व॑ ते रा॒ध्यास॑मि॒त्याह॑र्ध्वै॑। आ॒च्छे॒त्ता ते॒ मा रि॑षमि॒त्याह॑। नास्या॒ऽऽत्म॑नो मीयते।
य ए॒वं वेद॑॥ ११॥

दे॒वब॑र्हिः श॒तव॑ल्शं वि॒रोहे॑त्या॑ह। प्र॒जा वै ब॑र्हिः। प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय।
स॒हस्र॑वल्शा वि व॒यं॑ रु॒हेमे॑त्या॑ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॒स्ते। पृ॒थि॒व्याः स॒म्पृचः॑

पा॒हीत्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। अयु॑ङ्गायुङ्गान्मु॒ष्टीं लु॑नोति। मि॒थुन॑त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। सु॒स॒म्भृता॑
त्वा॒ सम्भ॑रा॒मीत्या॑ह। ब्रह्म॑णै॒वैन॒थ्सम्भ॑रति॥१२॥

अदि॑त्यै रा॒स्नाऽसी॑त्या॒ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैन॒द्रास्ना॑ करोति।
इन्द्रा॑ण्यै स॒न्नह॑न॒मित्या॑ह। इन्द्रा॑णी वा अ॒ग्रे दे॒वता॑ना॒ऽसम॑न॒ह्यत। साऽऽघ्नो॑त्।
ऋ॒द्ध्यै सन्न॑ह्यति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जाना॑मप॒रावा॑पाय। तस्मा॒थ्सत्ता॑व॒सन्तताः॑ प्र॒जा
जा॑यन्ते॥१३॥

पू॒षा ते॑ ग्र॒न्थिं ग्र॑न्था॒त्वित्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति। स ते
मा॒स्थादि॒त्याहा॑हि॒सायै॑। प॒श्चात्प्रा॑श्चमुप॑गूहति। प॒श्चाद्वै प्रा॒चीन॑ऽरेतो॑ धीयते।
प॒श्चादे॒वास्मै॑ प्रा॒चीन॑ऽरेतो॑ दधाति। इन्द्र॑स्य त्वा बा॒हुभ्या॑मुद्य॑च्छु॒ इत्या॑ह।
इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। बृह॑स्पते॑र्मूर्ध्ना ह॑रा॒मीत्या॑ह। ब्रह्म॑ वै दे॒वाना॑
बृह॑स्पतिः॥१४॥

ब्रह्म॑णै॒वैन॑द्धरति। उ॒र्वन्तरि॑क्ष॒मन्वि॒हीत्या॑ह गत्यै॑। दे॒व॒ङ्ग॒मम॑सीत्या॑ह।

देवानेवैनं दमयति। अनन्धः सादयति। गर्भाणां धृत्या अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः
प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव नि दधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै॥१५॥

सयोनित्वायं स्वधाकृताऽसीत्याह दायद्वेदं भरति जायन्ते बृहस्पतिः समष्ट्यै॥ _____[२]

पूर्वेद्युरिध्माबर्हिः करोति। यज्ञमेवारभ्य गृहीत्वोपवसति। प्रजापतिर्यज्ञम-
सृजत। तस्योखे अस्त्रं सेताम्। यज्ञो वै प्रजापतिः। यथ्सान्नाय्योखे भवतः।
यज्ञस्यैव तदुखे उपदधात्यप्रस्त्रं साय। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया
इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। मातरिश्वनो घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै। द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह।
दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता। यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि
परमेण धाम्नेत्याह। वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दृहंस्व मा ह्वारित्याह
धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां वा एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्।

तेभ्य एवैनत्करोति। शतधारं सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वाय।
त्रिवृत्पलाशशाखायां दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः। त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो
यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वाय। साक्षात्पवित्रं दर्भाः। प्राक्सायमधिनि दधाति।
तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः। तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यं ह्येतदहः। अन्नं वै
चन्द्रमाः। अन्नं प्राणाः। उभयमेवोपेत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स इत्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषो-
ऽस्कन्दाय। न हि हुतं स्वाहाकृतं स्कन्दति। दिवि नाको नामाग्निः। तस्य
विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याह। नाकमेवाग्निं भागधेयेन समर्धयति।
स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याह। द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपां चैवौषधीनां च रसं संसृजति। अथो ओषधीष्वेव
पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त

इव हि दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकान् यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नाम गृह्णाति। भद्रमेवासां कर्मा विष्करोति। सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याह। इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ विश्वकर्मा। इमानेवैतामिलोकान् यथापूर्वं दुहे। अथो यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्ते। एवमेवैना एतदुपस्तौति। तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून्दुहन्ति॥२२॥

बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हविरिति वाचं विसृजते। यथादेवतमेव प्रसौति। दैव्यस्य च मानुषस्य च व्यावृत्तै। त्रिराह। त्रिषत्या हि देवाः। अवाचं यमोऽनन्वारभ्योत्तराः। अपरिमितमेवाव रुन्धे। न दारुपात्रेण दुह्यात्। अग्निवद्वै दारुपात्रम्। यद्दारुपात्रेण दुह्यात्॥२३॥

यातयाँम्रा हविषा यजेत। अथो खल्वाहुः। पुरोडाशमुखानि वै हवीँषि। नेत इतः पुरोडाशँ हविषो यामोऽस्तीति। काममेव दारुपात्रेण दुह्यात्। शूद्र एव

न दुह्यात्। असंतो वा एष सम्भूतः। यच्छूद्रः। अहविरेव तदित्याहुः। यच्छूद्रो दोग्धीति॥२४॥

अग्निहोत्रमेव न दुह्याच्छूद्रः। तद्धि नोत्पुनन्ति। यदा खलु वै पवित्रमत्येति। अथ तद्धविरिति। सम्पृच्यध्वमृतावरीरित्याह। अपां चैवौषधीनां च रसः सः सृजति। तस्मादपां चौषधीनां च रसमुपजीवामः। मन्द्रा धनस्य सातय इत्याह। पुष्टिमेव यजमाने दधाति। सोमेन त्वातन्चमीन्द्राय दधीत्याह॥२५॥

सोममेवैनत्करोति। यो वै सोमं भक्षयित्वा। संवत्सरः सोमं न पिबति। पुनर्भक्ष्योऽस्य सोमपीथो भवति। सोमः खलु वै साँन्नाय्यम्। य एवं विद्वान्साँन्नाय्यं पिबति। अपुनर्भक्ष्योऽस्य सोमपीथो भवति। न मृन्मयेनापि दध्यात्। यन्मृन्मयेनापिदध्यात्। पितृदेवत्यः स्यात्॥२६॥

अयस्पात्रेण वा दारुपात्रेण वाऽपि दधाति। तद्धि सदेवम्। उदन्वद्भवति। आपो वै रक्षोघ्नीः। रक्षसामपहत्यै। अदस्तमसि विष्णावे त्वेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञायैवैनददस्तं करोति। विष्णो हव्यः रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै। अनधः सादयति।

गर्भाणां धृत्या अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव निदधाति।
उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२७॥

असीत्याहु धृत्यै यजमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्याद्वाग्धीति दधीत्याह स्यात्सादयति पञ्च च॥ [३]

कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयमित्याहु शक्त्यै। यज्ञस्य वै सन्ततिमनु प्रजाः
पशवो यजमानस्य सन्तायन्ते। यज्ञस्य विच्छित्तिमनु प्रजाः पशवो यजमानस्य
विच्छिद्यन्ते। यज्ञस्य सन्ततिरसि यज्ञस्य त्वा सन्तत्यै स्तृणामि सन्तत्यै त्वा
यज्ञस्येत्याहवनीयात्सन्तनोति। यजमानस्य प्रजायै पशूनां सन्तत्यै। अपः
प्रणयति। श्रद्धा वा आपः। श्रद्धामेवारभ्य प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। यज्ञो
वा आपः॥२८॥

यज्ञमेवारभ्य प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। वज्रो वा आपः। वज्रमेव
भ्रातृव्येभ्यः प्रहृत्य प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। आपो वै रक्षोग्रीः।
रक्षंसामपहत्यै। अपः प्रणयति। आपो वै देवानां प्रियं धाम। देवानामेव प्रियं
धाम प्रणीय प्रचरति॥२९॥

अपः प्रणयति। आपो वै सर्वा देवताः। देवता एवारभ्यं प्रणीय प्रचरति।
 वेषाय त्वेत्याह। वेषाय ह्येनदादत्ते। प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरांतय इत्याह।
 रक्षंसामपहत्यै। धूरसीत्याह। एष वै धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥३०॥

अध्वर्युं च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति। अध्वर्योश्च यजमानस्य
 चाप्रदाहाय। धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं धूर्वाम् इत्याह। द्वौ वाव
 पुरुषौ। यं चैव धूर्वति। यश्चैनं धूर्वति। तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वं देवानामसि
 सस्त्रितं पप्रितं जुष्टं वह्निं देवहूतं मित्याह। यथायजुरेवैतत्॥३१॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृहंस्व मा ह्वारित्याह धृत्यै।
 मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय। मा भेर्मा संविक्था मा त्वा
 हिंसिषमित्याहाहिंसायै। यद्वै किं च वातो नाभि वाति। तत्सर्वं वरुणदेवत्यम्।
 उरु वातायेत्याह। अवारुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह
 प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह॥३२॥

अ॒श्विनौ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। अ॒ग्नये॑
जुष्टं॑ निर्व॒पामी॑त्याह। अ॒ग्नय॑ ए॒वैनां॑ जुष्टं॑ निर्वपति। त्रि॒र्यजु॑षा। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः।
ए॒षां लो॒काना॑मात्यै॑। तू॒ष्णीं च॑तुर्थम्। अ॒प॑रि॒मितमे॒वाव॑ रुन्धे। स ए॒वमे॒वानु॑पूर्व॑
हवी॑षि॒ निर्व॑पति॥ ३३॥

इ॒दं दे॒वाना॑मि॒दमु॑ नः सु॒हेत्या॑ह॒ व्यावृ॑त्यै। स्फा॒त्यै त्वा॒ नारा॑त्या॒
इत्या॑ह॒ गुत्यै॑। तम॑सीव॒ वा ए॒षोऽन्त॑श्चरति। यः प॑री॒णहि॑। सुव॑र॒भि वि
ख्ये॑षं वैश्वान॒रं ज्योति॑रित्याह। सुव॑रे॒वाभि वि प॑श्यति वैश्वान॒रं ज्योतिः॑।
द्यावा॑पृथि॒वी ह॒विषि॑ गृही॒त उद॑वेपेताम्। दृ॒ह॑न्ता॒न्दुर्या द्यावा॑पृथि॒व्योरित्या॑ह।
गृहा॑णां द्यावा॑पृथि॒व्योर्धृत्यै॑। उ॒र्वन्तरि॑क्षमन्विहीत्याह॒ गत्यै॑। अदि॑त्यास्त्वो॒पस्थे॑
सादया॑मीत्याह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैन॑दुपस्थे॑ सादयति। अ॒ग्ने ह॒व्य॑
रक्ष॑स्वेत्याह॒ गुत्यै॑॥ ३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यणीयादेतद्वाहुभ्यामित्याह हवीषि निर्वपति गत्यै चत्वारि च॥ [४]

इन्द्रो वृत्रमहन्। सोऽपः। अभ्यम्रियत्। तासां यन्मेध्यं यज्ञियं सदेवमासीत्।
तदपोदक्रामत्। ते दुर्भा अभवन्। यद्वर्भैरप उत्पुनाति। या एव मेध्या यज्ञियाः
सदेवा आपः। ताभिरेवैना उत्पुनाति। द्वाभ्यामुत्पुनाति॥३५॥

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। देवो वः सवितोत्पुनात्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैना
उत्पुनाति। अच्छिद्रेण पवित्रेणेत्याह। असौ वा आदित्योऽच्छिद्रं पवित्रम्। तेनैवैना
उत्पुनाति। वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरित्याह। प्राणा वा आपः। प्राणा वसवः। प्राणा
रश्मयः॥३६॥

प्राणैरेव प्राणान्त्सं पूणक्ति। सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं मे कर्मासदिति।
सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। आपो
देवीरग्रेपुवो अग्रेगुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं
नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे यज्ञपतिम्॥३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्याह। वृत्रं

हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं
 व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह। तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्नये वो जुष्टं
 प्रोक्षाम्यग्नीषोमाभ्यामित्याह। यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि
 यज्ञः॥ ३८॥

अथो रक्षसामपंहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया
 एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतः
 रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा
 अदितिः॥ ३९॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै।
 पुरस्तात्प्रतीचीनं ग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः
 पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत।
 कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्के।
 हविषोऽस्कन्दाय॥ ४०॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवणमेवैनत्करोति। प्रति त्वा-
ऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वाय। अग्नेस्तनूरसीत्याह। अग्नेर्वा एषा तनूः।
यदोषधयः। वाचो विसर्जनमित्याह। यदा हि प्रजा ओषधीनामश्नन्ति। अथ
वाचं विसृजन्ते। देववीतये त्वा गृह्णामीत्याह॥४१॥

देवताभिरेवैनत्समर्धयति। अद्रिरसि वानस्पत्य इत्याह। ग्रावाणमेवैनत्करोति।
स इदं देवेभ्यो हव्यं सुशमिं शमिष्वेत्याह शान्त्यै। हविष्कृदेहीत्याह।
य एव देवानां हविष्कृतः। तान् ह्वयति। त्रिह्वयति। त्रिषत्या हि देवाः।
इषमावदोर्जमावदेत्याह॥४२॥

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। द्युमद्वदत वयं सङ्घातं जेष्मेत्याह
भ्रातृव्याभिभूत्यै। मनोः श्रद्धादेवस्य यजमानस्यासुरघ्नी वाक्। यज्ञायुधेषु
प्रविष्टाऽऽसीत्। तेऽसुरा यावन्तो यज्ञायुधानामुद्वदतामुपाशृण्वन्। ते पराभवन्।
तस्मात्स्वानां मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानामुद्वदतामुप-

शृण्वन्ति। ते परां भवन्ति। उच्चैः समाहन्त वा आह विजित्यै॥४३॥

वृद्धः एषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठं एषां भवति। वरुषवृद्धमसि प्रति त्वा वरुषवृद्धं वेत्त्वित्याह। वरुषवृद्धा वा ओषधयः। वरुषवृद्धा इषीकाः समृद्धौ। यज्ञः रक्षाः स्यनु प्राविशन्। तान्यस्मा पशुभ्यो निरवादयन्त। तुषैरोषधीभ्यः। परापूतः रक्षः परापूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै॥४४॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुषैरेव रक्षांसि निरवादयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। वायुर्वो विविनक्तित्याह। पवित्रं वै वायुः। पुनात्येवैनान्। अन्तरिक्षादिव वा एते प्रस्कन्दन्ति। ये शूर्पात्। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह। प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्तवा आह। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्रे यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या अपहत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥—————[५]

अवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रति-

ष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः
पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहुकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत॥४६॥

कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरधिपिनष्टि। यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते।
हविषोऽस्कन्दाय। द्यावापृथिवी सुहास्ताम्। ते शम्यामात्रमेकमहर्व्येतां
शम्यामात्रमेकमहः। दिवः स्कम्भनिरसि प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह।
द्यावापृथिव्योर्वीत्यै। धिषणाऽसि पर्वत्या प्रति त्वा दिवः स्कम्भनिर्वेत्त्वित्याह।
द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै॥४७॥

धिषणाऽसि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्वित्याह। द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै। देवस्य
त्वा सवितुः प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि
देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्त्यै। अधिवपामीत्याह।
यथादेवतमेवैनानधि वपति। धान्यमसि धिनुहि देवानित्याह। एतस्य यजुषो
वीर्येण॥४८॥

यावदेकां देवतां कामयन्ते यावदेकां। तावदाहुतिः प्रथते। न हि तदस्ति।
यत्तावदेव स्यात्। यावञ्जुहोति। प्राणाय त्वाऽपानाय त्वेत्याह। प्राणानेव यजमाने
दधाति। दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धामित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। अन्तरिक्षादिव
वा एतानि प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रति-
गृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती पि० षाणूनि कुरुतादित्याह
मेध्यत्वाय॥४९॥

निलायतु विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि निष्क्रव्यादं सेधा
देवयजं वहेत्याह। य एवामात्क्रव्यात्। तमपहत्य। मेध्येऽग्नौ कपालमुपदधाति।
निर्दग्धं रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्याह। रक्षांस्येव निर्दहति। अग्निवत्युपदधाति।
अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तो-
ऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एवं वेद। ध्रुवमसि पृथिवीं दृ० हेत्याह। पृथिवीमेवैतेन

दृ॒हति॑। ध॒त्रम॑स्यन्तरि॑क्षं दृ॒ह॒त्याह॑। अ॒न्तरि॑क्षमे॒वैतेन॑ दृ॒हति॑। ध॒रुण॑मसि॒ दिवं॑
दृ॒ह॒त्याह॑। दि॒वंमे॒वैतेन॑ दृ॒हति॑॥५१॥

ध॒र्मा॑सि॒ दिशो॑ दृ॒ह॒त्याह॑। दि॒शं ए॒वैतेन॑ दृ॒हति॑। इ॒माने॒वैतैर्लो॒कान्दृ॒हति॑।
दृ॒ह॑न्तेऽस्मा इ॒मे लो॒काः प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। य ए॒वं वेद॑। त्री॒ण्यग्रे॑
क॒पाला॒न्युप॑दधाति। त्रयं इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। ए॒कम॑ग्रे क॒पाल॒मुप॑
दधाति। ए॒कं वा अ॑ग्रे क॒पालं॒ पुरु॑षस्य स॒म्भव॑ति॥५२॥

अथ॒ द्वे। अथ॒ त्रीणि॑। अथ॑ च॒त्वारि॑। अथा॒ष्टौ। तस्मा॑द॒ष्टाक॑पालं॒ पुरु॑षस्य॒ शिरः॑।
यदे॒वं क॑पाला॒न्युप॑दधाति। य॒ज्ञो वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑ति॒ः स॒ऽस्क॑रोति।
आ॒त्मान॑मे॒व तथ्स॑ऽस्क॑रोति। त॒ः स॒ऽस्कृ॑तमा॒त्मानम्॑॥५३॥

अ॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽनु॑ प॒रैति॑। यद॒ष्टावु॑प॒दधा॑ति। गा॒य॒त्रि॒या तथ्स॑मि॒तम्। यन्न॑व।
त्रि॒वृता॒ तत्। यद॒शं। वि॒राजा॒ तत्। यदे॒काद॑श। त्रि॒ष्टुभा॒ तत्। यद्वा॑द॒श॥५४॥

जग॑त्या॒ तत्। छन्दः॑ स॒मितानि॑ स उ॒प॒दध॑त्क॒पाला॑नि। इ॒माँल्लो॒कान॑नुपूर्वं दि॒शो

विधृत्यै दृ२हति। अथाऽऽयुः प्राणान्प्रजां पशून् यजमाने दधाति। सजातानस्मा
अभितो बहुलान्करोति। चितुः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। भृगूणामङ्गिरसां तपसा
तप्यध्वमित्याह। देवतानामेवैनानि तपसा तपति। तानि ततुः स३स्थिते। यानि
घर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधस इति चतुष्पदयर्चा वि मुञ्चति। चतुष्पादः पशवः।
पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवमेवेतेन दृ२हति सम्भवति त२ स३स्कृतमात्मानं द्वादश स३स्थिते त्रीणि च॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ
हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। सं वपामीत्याह।
यथादेवतमेवैनानि संवपति। समापो अद्विरग्मतु समोषधयो रसेनेत्याह।
आपो वा ओषधीर्जिन्वन्ति। ओषधयोऽपो जिन्वन्ति। अन्या वा एतासामन्या
जिन्वन्ति॥५६॥

तस्मादेवमाह। स२ रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह। आपो
वै रेवतीः। पशवो जगतीः। ओषधयो मधुमतीः। आप ओषधीः पशून्। तानेवास्मा

एक॒धा स॒ꣳसृ॒ज्यं। मधु॑मतः करोति। अ॒द्भ्यः परि॒ प्रजा॑ताः स्थ॒ सम॒द्भिः पृ॑च्यध्वमिति॑
पर्या॑प्लावयति। यथा सुवृ॑ष्ट इ॒माम॑नुवि॒सृत्य॑॥५७॥

आप॒ ओष॑धीर्म॒हय॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। जन॑यत्यै त्वा॒ संयौ॑मीत्या॒ह। प्र॒जा ए॒वैतेन॑
दा॒धार। अ॒ग्नये॑ त्वा॒ऽग्नीषोम॑भ्या॒मित्या॑ह॒ व्यावृ॑त्यै। म॒खस्य॑ शिरो॒ऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो
वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः। यत्पु॑रो॒डाशः॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह॥५८॥

घ॒र्मोऽसि॑ वि॒श्वायु॑रित्या॒ह। वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॑माने दधाति। उ॒रु प्र॑थस्वो॒रु ते
य॒ज्ञप॑तिः प्रथता॒मित्या॑ह। यज॑मानमे॒व प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ प्रथयति। त्वचं॑ गृ॒ह्णीष्वे॒त्या॑ह।
सर्व॑मे॒वैन॑ꣳ सत॑नुं करोति। अथा॒ऽऽप आ॒नीय॑ परि॑मार्ष्टि। मा॑ꣳस ए॒व तत्त्वचं॑
दधाति। तस्मा॑त्त्व॒चा मा॑ꣳसं छु॒न्नम्। घ॒र्मो वा ए॒षोऽशा॑न्तः॥५९॥

अ॒र्धमा॒सेऽर्ध॑मा॒से प्र॑वृ॒ज्यते। यत्पु॑रो॒डाशः॑। स ई॒श्वरो॑ यज॑मानꣳ शु॒चा प्र॒दहः॑।
पर्य॑ग्नि करोति। प॒शुमे॒वैन॑मकः। शान्त्या॒ अप्र॑दाहाय। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति। त्र्या॑वृद्धि
य॒ज्ञः। अथो॒ रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अ॒न्तरि॑तꣳ रक्षो॒ऽन्तरि॑ता॒ अरा॑तय॒ इत्या॑ह॥६०॥

रक्ष॑साम॒न्तर्हि॑त्यै। पुरो॒डाशं॑ वा अधि॑श्रित॒ः रक्षा॑ऽस्यजिघा॒सन्। दि॒वि नाको॒
नामा॒ग्नी र॑क्षो॒हा। स ए॒वास्मा॒द्रक्षा॑ऽस्यपा॑हन्। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता श्र॑पय॒त्वित्या॑ह।
स॒वितृ॑प्र॒सूत ए॒वैन॑ऽ श्रपयति। वर्षि॑ष्ठे अधि॑ नाक॒ इत्या॑ह। रक्ष॑साम॒प॑हत्यै।
अ॒ग्निस्ते॑ त॒नुवं॑ माऽति॑धा॒गित्या॑हाऽन॑तिदाहाय। अ॒ग्ने ह॒व्यः र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह
गु॒त्यै॥६१॥

अवि॑दहन्तः श्रपय॒तेति॑ वाचं॒ विसृ॑जते। य॒ज्ञमे॒व ह॒वीऽप्य॑भि॒व्याह॑त्य॒ प्रत॑नुते।
पुरो॒रुच॑मवि॑दाहाय॒ श्रुत्यै॑ करोति। म॒स्तिष्को॒ वै पुरो॒डाशः॑। तं यन्नाभिं॑
वा॒सये॑त्। आ॒विर्म॑स्तिष्कः॒ स्यात्। अ॒भिवा॑सयति। तस्मा॒द्गुहा॑ म॒स्तिष्कः॑।
भस्म॑नाऽभिवा॑सयति। तस्मा॑न्मा॒ऽसेना॑स्थि॒ छुन्न॑म्॥६२॥

वे॒देना॒भिवा॑सयति। तस्मा॒त्केशैः॑ शिर॑श्छुन्नम्। अ॒खल॑तिभा॒वुको॑ भवति। य ए॒वं
वेद॑। प॒शोर्वै प्र॑ति॒मा पुरो॒डाशः॑। स नाय॒जुष्क॑म॒भिवा॑स्यः। वृथै॑व स्यात्। ई॒श्वरा॑
यज॑मानस्य प॒शवः॑ प्रमे॑तोः। सं ब्रह्म॑णा पृ॒च्य॒स्वेत्या॑ह। प्रा॒णा वै ब्रह्म॑॥६३॥

प्रा॒णाः प॒शवः॑। प्रा॒णैरे॒व प॒शून्सम्पृ॑णक्ति। न प्र॒मायु॑का भवन्ति। यज॑मानो

वै पु॒रोडा॑शः। प्र॒जा प॒शवः॑ पु॒रीष॑म्। यदे॒वम॑भिवा॒सय॑ति। यज॑मानमे॒व प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑ सम॑र्धयति। दे॒वा वै ह॒विर्भृ॑त्वाऽब्रु॑वन्। कस्मि॑न्निदं म्र॑क्ष्यामह॒ इति॑।
सोऽ॒ग्निर॑ब्रवीत्॥६४॥

मयि॑ त॒नूः सं निध॑ध्वम्। अ॒हं व॒स्तं ज॑नयिष्यामि। यस्मि॑न्म्रक्ष्यध्व॒ इति॑। ते दे॒वा
अ॒ग्नौ त॒नूः स॒न्त्य॑दधत। तस्मा॑दाहुः। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वता॒ इति॑। सोऽ॒ङ्गारे॑णाऽऽपः।
अ॒भ्य॑पातयत्। तत॑ एक॒तोऽजा॑यत। स द्वितीय॑म॒भ्य॑पातयत्॥६५॥

ततो॑ द्वि॒तोऽजा॑यत। स तृ॒तीय॑म॒भ्य॑पातयत्। तत॑स्त्रि॒तोऽजा॑यत। यद॒द्ध्यो-
ऽजा॑यन्त। तदा॒प्याना॑माप्य॒त्वम्। यदा॒त्म॒भ्योऽजा॑यन्त। तदा॒त्म्याना॑मात्म्य॒त्वम्।
ते दे॒वा आ॒प्येष्व॑मृजत। आ॒प्या अ॑मृजत॒ सूर्या॑भ्युदिते। सूर्या॑भ्युदि॒तः
सूर्या॑भिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्या॑भिनिमृक्तः कु॒न॒खिनि॑। कु॒न॒खी श्या॑वदति। श्या॑वदन्न॒ग्रदिधि॑षौ। अ॒ग्र॒दिधि॑षुः
प॑रिवि॒त्ते। प॒रि॒वि॒त्तो वी॑र॒हणि॑। वी॒र॒हा ब्र॑ह्म॒हणं॑ नात्य॑च्यवत। अ॒न्त॒र्वेदि॑

निनयत्यवरुद्धौ। उल्मुकेनाभि गृह्णाति श्रुतत्वाय। श्रुतकामा इव हि देवाः॥६७॥

अन्या जिन्वन्त्यनु विसृत्यैवमाहाशान्त आहु गुप्त्यै छत्रं ब्रह्माब्रवीद्वितीयमभ्यपातयध्मूयामिनिश्रुक्ते देवाः॥ [८]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति स्फ्यमादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह।
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आदद इन्द्रस्य
बाहुरसि दक्षिण इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। सहस्रभृष्टिः शततेजा
इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। वायुरसि तिग्मतेजा इत्याह। तेजो वै
वायुः॥६८॥

तेज एवास्मिन्दधाति। विषाद्वै नामासुर आसीत्। सोऽबिभेत्। यज्ञेन मा
देवा अभिभविष्यन्तीति। स पृथिवीमभ्यवमीत्। सा मेध्याऽभवत्। अथो यदिन्द्रो
वृत्रमहन। तस्य लोहितं पृथिवीमनु व्यधावत्। सा मेध्याऽभवत्। पृथिवि
देवयजनीत्याह॥६९॥

मेध्यामेवैना देवयजनीं करोति। ओषध्यास्ते मूलं मा हिंसिषमित्याह।
ओषधीनामहिंसायै। व्रजं गच्छ गोस्थानमित्याह। छन्दांसि वै व्रजो गोस्थानः।

छन्दाँस्येवास्मै॑ व्रजं गोस्थानं करोति। वर्षतु ते द्यौरित्याह। वृष्टिर्वै द्यौः।
वृष्टिमेवाव रुन्धे। ब॒धा॒न दे॒व स॒वितः पर॒मस्यां॑ परावतीत्याह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ बंध्राति परमस्यां परावति
शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुत्तथै।
अ॒र॒रुर्वै॑ ना॒मा॒सुर॑ आसीत्। स पृ॒थि॒व्यामुप॑मु॒ह्यतोऽश॑यत्। तं दे॒वा अप॑हतोऽरुः
पृ॒थि॒व्या इति॑ पृ॒थि॒व्या अपा॑घ्नन्। भ्रातृ॒व्यो वा अ॒रुः। अप॑हतोऽरुः पृ॒थि॒व्या
इति॑ यदाह॥७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तेऽमन्यन्त। दिवं वा अयमितः पतिष्यतीति।
तमरुस्ते दिवं माऽस्कानिति दिवः पर्यबाधन्त। भ्रातृव्यो वा अरुः। अरुस्ते दिवं
मा स्कानिति यदाह। भ्रातृव्यमेव दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुर्हरति। पृथिव्या
एव भ्रातृव्यमपहन्ति। द्वितीयं हरति॥७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपहन्ति। तृतीयं हरति। दिव एवैनमपहन्ति। तूष्णीं चतुर्थं

हरति। अपरिमितादेवैनमपहन्ति। असुराणां वा इयमग्रं आसीत्। यावदासीनः परापश्यति। तावद्देवानाम्। ते देवा अब्रुवन्। अस्त्वेव नोऽस्यामपीति॥ ७३॥

क्यन्नो दास्यथेति। यावत्स्वयं परिगृहीथेति। ते वसंवस्त्वेति दक्षिणतः पर्यगृह्णन्। रुद्रास्त्वेति पश्चात्। आदित्यास्त्वेत्युत्तरतः। तेऽग्निना प्राञ्चोऽजयन्। वसुभिर्दक्षिणा। रुद्रैः प्रत्यञ्चः। आदित्यैरुदञ्चः। यस्यैवं विदुषो वेदिं परिगृह्णन्ति॥ ७४॥

भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। देवस्य सवितुः सव इत्याहु प्रसूत्यै। कर्म कृण्वन्ति वेधस इत्याहु। इषितः हि कर्म क्रियते। पृथिव्यै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामताम्। प्राचीनमुदीचीनं मेध्यम्। प्रतीचीनं दक्षिणाऽमेध्यम्। प्राचीमुदीचीं प्रवृणां करोति। मेध्यामेवैनां देवयजनीं करोति॥ ७५॥

प्राञ्चौ वेद्यः सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची श्रोणी। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय। उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति। तस्मादोषधयः पराभवन्ति॥ ७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा अतितिष्ठद्रक्षाऽस्यनूत्पिपते।
यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुन्खिनीः प्रजाः स्युः। स्फ्येन छिनत्ति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रैणैव
यज्ञाद्रक्षाऽस्यपहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता। इयतीं खनति॥७७॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिर्देवेभ्यो निलायत। तां चतुरङ्गुले-
ऽन्वविन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेयां। चतुरङ्गुलं खनति। चतुरङ्गुले ह्योषधयः
प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति। दक्षिणतो
वर्षीयसीं करोति। देवयजनस्यैव रूपमकः॥७८॥

पुरीषवतीं करोति। प्रजा वै पशवः पुरीषम्। प्रजयैवैनं पशुभिः पुरीषवन्तं
करोति। उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति। एतावती वै पृथिवी। यावती वेदिः।
तस्या एतावत एव भ्रातृव्यं निर्भज्य। आत्मन उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति।
ऋतमस्यृतसदनमस्यृतश्रीरसीत्याह। यथायजुरेवैतत्॥७९॥

क्रूरमिव वा एतत्करोति। यद्वेदिं करोति। धा असि स्वधा असीति योयुष्यते

शान्त्यै॑। उ॒र्वी चा॒सि व॒स्वी चा॒सीत्या॑ह। उ॒र्वीमे॒वैनां॑ व॒स्वीं करो॑ति। पु॒रा कू॒रस्य॑
वि॒सृपो॑ वि॒रप्शि॒न्नित्या॑ह मे॒ध्यत्वा॑य। उ॒दादा॑य पृ॒थि॒वीं जी॒रदा॑नु॒र्यामै॑रयं च॒न्द्रम॑सि
स्व॒धाभि॑रित्या॑ह। यदे॒वास्या॑ अमे॒ध्यम्। तद॑प॒हत्य॑। मे॒ध्यां दे॒वय॑ज॒नीं कृ॒त्वा॥८०॥

यद॒दश्च॑न्द्रम॑सि मे॒ध्यम्। तद॒स्यामे॑रयति। तां धी॒रांसो॑ अनु॒दृश्य॑ यजन्त॒
इत्या॑हानु॒ख्यात्यै॑। प्रोक्ष॑णी॒रा सा॑दय। इ॒ध्माब॑रु॒हिरु॑प॒साद॑य। सु॒वं च॑ सु॒चंश्च॑
सम्मृ॑द्धि। पत्नी॒ꣳ सन्न॑ह्य। आ॒ज्ये॒नोदे॑हीत्या॑हानु॒पूर्वता॑यै। प्रोक्ष॑णी॒रा सा॑दयति।
आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः॥८१॥

रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। स्फ्य॑स्य॒ वर्त्म॑न्त्सादयति। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑त्यै। उ॒वाच॑ हा॒सितो॑
दै॒वलः॑। ए॒ताव॑ती॒र्वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒क आप॑ आसन्। याव॑तीः प्रोक्ष॑णी॒रिति॑।
तस्मा॑द्ब॒ह्वीरा॒साद्याः॑। स्फ्य॑मुदस्यन्। यं द्वि॒ष्यात्तं॑ ध्या॑येत्। शु॒चैवै॑नम॒र्पय॑ति॥८२॥

वै वायुराहं परावतीत्याहाहं द्वितीयꣳ हर्तीति परिगृह्णन्ति देवयजनीं करोति भवन्ति खनत्यकरोतकृत्वा रंक्षोघ्नीरंर्पयति॥ [९]

वज्रो॒ वै स्फ्यः॑। यद॒न्वश्च॑ धा॒रये॑त्। वज्रै॑ऽध्व॒र्युः क्ष॑ण्वीत। पु॒रस्ता॑त्ति॒र्यश्च॑

धारयति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य दक्षिणतो रक्षाऽस्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचंश्च प्रतीचंश्च। स्फ्येनोदीचंश्चाधराचंश्च। स्फ्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं भ्रातृव्यमपहृत्य। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधाय वृश्चन्त्येवम्। हस्तावव नेनित्ते। आत्मानमेव पवयते। स्फ्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वाय। अथो पाप्मनं एव भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबर्हिर्गुपसादयति युक्त्यै। यज्ञस्य मिथुनत्वाय। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राऽऽहुतिपथादिध्मं प्रतिपादयेत्। प्रजा वै बर्हिः। अपराध्रुयाद्बर्हिषां प्रजानां प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेध्मं प्रतिपादयति। सम्प्रत्येव बर्हिषां प्रजानां प्रजननमुपैति। दक्षिणमिध्मम्। उत्तरं बर्हिः। आत्मा वा इध्मः। प्रजा बर्हिः। प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे। ततो मेधमुपनीय। यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति

प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्चं च॥ [१०]

तृतीयस्यां देवस्यांश्चपशुं यो वै पूर्वद्युः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्सोऽपोऽवधूतं धृष्टिदेवस्येत्याहु सं वंपामि देवस्य स्फ्यमा दंदे वज्रो वै स्फ्यो दशं॥१०॥
 तृतीयस्यां यज्ञस्यानतिरेकाय पवित्रंवत्यध्वर्युं चाधिषवणमस्यन्तरिक्ष एव रक्षंसामन्तरहित्यै द्वौ वाव पुरुषौ यददश्चन्द्रमसि मेध्यं पञ्चाशीतिः॥८५॥
 तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्याह मेध्यत्वाय। सुचः सम्मार्ष्टि। सुवमग्रे। पुमांसमेवाभ्यः सश्यति मिथुनत्वाय। अथ जुहूम्। अथोपभृतम्। अथ ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥

अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः सुचः। वृष्टिः सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा इमाँल्लोकाननुपूर्वं कल्पयति। ते ततः क्लृप्ताः समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद। यदि कामयेत वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति। अग्रतः सम्मृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनां हि वृष्टिः। यदि कामयेतावर्षुकः स्यादिति। मूलतः सम्मृज्यात्। वृष्टिमेवोद्यच्छति। तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठात्सम्मृज्यात्। मूलतोऽधस्तात्। तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको भवतीति॥३॥

प्राचीमभ्याकारम्। अग्रैरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यते। अथो अग्राद्वा
 ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। अधस्तात्प्रतीचीम्।
 दण्डमुत्तमतः। मूलेन मूलं प्रतिष्ठित्यै। तस्मादरत्नौ प्राश्युपरिष्टाल्लोमानि।
 प्रत्यश्च्यधस्तात्॥४॥

स्रुग्येषा। प्राणो वै स्रुवः। जुहूर्दक्षिणो हस्तः। उपभृत्स्रुव्यः। आत्मा ध्रुवा।
 अन्नं सम्मार्जनानि। मुखतो वै प्राणोऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नं प्रविश्य।
 बाह्यतस्तनुवः शुभयति। तस्मात्स्रुवमेवाग्रे सम्मार्ष्टि। मुखतो हि प्राणोऽपानो
 भूत्वा। आत्मानमन्नमाविशति। तौ प्राणापानौ। अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति।
 य एवं वेद॥५॥

जुहूर्मृज्याद्वतीति प्रत्यश्च्यधस्तान्मार्ष्टि पञ्च च॥ [१]

दिवः शिल्पमवततम्। पृथिव्याः ककुभिं श्रितम्। तेन वयः सहस्रं वल्शेन।
 सपत्नं नाशयामसि स्वाहेति स्रुक्सम्मार्जनान्यग्नौ प्र हरति। आपो वै दर्भाः।

रूपमेवैषामेतन्महिमानं व्याचष्टे। अनुष्टुभर्चा। आनुष्टुभः प्रजापतिः। प्राजापत्यो
वेदः। वेदस्याग्रं स्रुक्सम्मार्जनानि॥६॥

स्वेनैवैनानि छन्दसा। स्वयां देवतया समर्धयति। अथो ऋग्वाव योषां। दर्भो
वृषां। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्रजायते प्रजयां
पशुभिर्यजमानः। तान्येके वृथैवापांस्यन्ति। तत्तथा न कार्यम्। आरब्धस्य यज्ञियस्य
कर्मणः सविदोहः॥७॥

यद्यैनानि पशवोऽभि तिष्ठेयुः। न तत्पशुभ्यः कम्। अद्धिर्मार्जयित्वोत्क्रे
न्यस्येत्। यद्वै यज्ञियस्य कर्मणोऽन्यत्राऽऽहुतीभ्यः सन्तिष्ठते। उत्करो वाव तस्य
प्रतिष्ठा। एतां हि तस्मै प्रतिष्ठां देवाः समभरन्। यदद्धिर्मार्जयति। तेन शान्तम्।
यदुत्क्रे न्यस्यति। प्रतिष्ठामेवैनानि तद्गमयति॥८॥

प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः। अथो स्तम्बस्य वा एतद्रूपम्।
यथ्स्रुक्सम्मार्जनानि। स्तम्बशो वा ओषधयः। तासां जरत्क्षे पशवो न रमन्ते।

अप्रियो ह्येषां जरत्कक्षः। यावदप्रियो ह वै जरत्कक्षः पशूनाम्। तावदप्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यन्यत्राग्नेर्दधति। नवदाव्यासु वा ओषधीषु पशवो रमन्ते॥९॥

नवदावो ह्येषां प्रियः। यावत्प्रियो ह वै नवदावः पशूनाम्। तावत्प्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यग्नौ प्रहरन्ति। तस्मादेतान्यग्नावेव प्रहरेत्। यतरस्मिन्सम्मृज्यात्। पशूनां धृत्यै। यो भूतानामधिपतिः। रुद्रस्तन्तिचरो वृषा। पशूनस्माकं मा हिंसीः। एतदस्तु हुतं तव स्वाहेत्यग्निसम्मार्जनान्यग्नौ प्रहरति। एषा वा एतेषां योनिः। एषा प्रतिष्ठा। स्वामेवैनानि योनिम्। स्वां प्रतिष्ठां गमयति। प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥१०॥

वेदस्याग्रं सुख्सम्मार्जनानि विदोहो गमयति पशवो रमन्ते हिंसीः पदं च॥ [२]

अयंज्ञो वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्न्यन्वास्ते। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। यत्तिष्ठन्ती सन्नह्येता। प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात्। आसीना सन्नह्यते। आसीना ह्येषा वीर्यं करोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनया समदन्दधीत। देवानां पत्न्या समदन्दधीत।
देशादक्षिणत उदीच्यन्वास्ते। आत्मनो गोपीथाय। आशासाना सौमनसमित्याह।
मेध्यामेवैनां केवलीं कृत्वा। आशिषा समर्धयति। अग्नेरनुव्रता भूत्वा सन्नह्ये
सुकृताय कमित्याह। एतद्वै पत्न्यै व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न। योक्रमेव युते।
यमन्वास्ते। तस्यामुष्मिल्लोके भवतीति योक्रमेण। यद्योक्रमं। स योगः। यदास्ते। स
क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य क्लृप्त्यै। युक्तं क्रियाता आशीः कामे युज्याता इति। आशिषः
समृद्धौ। ग्रन्थिं ग्रन्नाति। आशिषं एवास्यां परि गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः। स्त्री
पत्नी। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते प्रजया
पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पत्नी। यज्ञस्य धृत्या अशितिलं भावाय।

सुप्रजसंस्त्वा वयं सुपत्नीरुपं सेदिमेत्याह। यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति।
 ऊनेऽतिरिक्तं धीयाता इति प्रजात्यै। महीनां पयोऽस्योषधीनां रस इत्याह।
 रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। तस्य तेऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्याया
 इत्याह। अमेवैतामा शास्ते॥१५॥

करोति व्रतोपनयनं क्षेमो यजमानः शास्ते॥ [३]

घृतं च वै मधुं च प्रजापतिरासीत्। यतो मध्वासीत्। ततः प्रजा असृजत।
 तस्मान्मधुषि प्रजननमिवास्ति। तस्मान्मधुषा न प्रचरन्ति। यातयाम हि।
 आज्येन प्रचरन्ति। यज्ञो वा आज्यम्। यज्ञेनैव यज्ञं प्रचरन्त्ययातयामत्वाय।
 पत्न्यवेक्षते॥१६॥

मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यद्वै पत्नी यज्ञस्य करोति। मिथुनं तत्। अथो पत्न्या
 एवैष यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। अमेध्यं वा एतत्करोति। यत्पत्न्यवेक्षते।
 गार्हपत्येऽधि श्रयति मेध्यत्वाय। आहुवनीयमभ्युद्ववति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
 तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहीत्याह॥१७॥

तेजो वा अ॒ग्निः। तेज॒ आज्यम्। तेज॑सै॒व तेजः॑ सम॑र्धयति। अ॒ग्निस्ते तेजो॑ मा
विनै॑दित्या॒हाहि॑ ५ सायै। स्फ्यस्य॒ वर्त्म॑न्त्सादयति। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै। अ॒ग्नेर्जि॑ह्वाऽसि
सु॒भूर्दे॒वाना॑मित्या॒ह। य॒थाय॒जुरे॒वैतत्। धाम्ने॑धाम्ने दे॒वेभ्यो॑ य॒जुषे॑यजुषे भ॒वेत्या॑ह। आ॒
मे॒वैता॑मा शा॑स्ते॥१८॥

तद्वा अतः॑ प॒वित्रा॑भ्यामे॒वोत्पु॑नाति। यज॑मानो वा आज्यम्। प्रा॒णापा॒नौ प॒वित्रे॑।
यज॑मान ए॒व प्रा॒णापा॒नौ द॑धाति। पुन॒रा॒हारम्। ए॒वमि॑व हि प्रा॒णापा॒नौ स॒ञ्चर॑तः।
शु॒क्रम॑सि ज्योति॑रसि तेजो॑ऽसीत्या॒ह। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्म॑हि॒मानं॑ व्याच॑ष्टे। त्रि॒र्यजु॑षा।
त्रय॑ इ॒मे लो॒काः॥१९॥

ए॒षां लो॒काना॑मा॒प्त्यै। त्रिः। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्यत्वा॑य। अथाऽऽज्य॑वतीभ्यामप
रू॒पमे॒वासा॑मे॒तद्वर्णं॑ दधाति। अपि॒ वा उ॒ताऽऽहुः॑। यथा॑ ह॒ वै योषा॑ सु॒वर्णं॑ ५ हि॒रण्यं॑
पे॒शलं॑ बिभ्र॑ती रू॒पाण्या॑स्ते। ए॒वमे॒ता ए॒तर्ही॑ति। आपो॒ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑॥२०॥

ए॒षा हि वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑ त॒नूः। यदा॑ज्यम्। तत्रो॒भयो॑र्मीमा॒ ५ सा। जा॒मि स्यात्।

यद्यजुषाऽऽज्यं यजुषाऽप उ॑त्पुनी॒यात्। छन्द॑साऽप उ॒त्पुना॒त्यजा॑मित्वाय। अथो॑
मिथुन॒त्वाय॑। सा॒वि॒त्रि॒यर्चा॑। स॒वि॒तृ॒प्र॒सूतं मे॒ कर्मा॑स॒दिति॑। स॒वि॒तृ॒प्र॒सूतमे॒वास्य॑ कर्म
भवति। प॒च्छो गाय॑त्रिया त्रि॒ष्वमृ॑द्ध॒त्वाय॑। अ॒द्विरे॒वौष॑धीः सं न॑यति। ओष॑धीभिः
प॒शून्। प॒शुभि॑र्यज॑मानम्। शु॒क्रं त्वा॑ शु॒क्रायां॑ ज्योति॑स्त्वा ज्योति॑ष्य॒र्चिस्त्वा॒
ऽर्चि॑षीत्या॒ह सर्व॑त्वाय॑। पर्या॑प्त्या॒ अन॑न्तरायाय॥ २१॥

ईक्षत आह शास्ते लोका देवता भवति पद च॥ [४]

दे॒वा॒सुराः॑ संय॑न्ता आसन्। स ए॒तमिन्द्र॑ आज्य॑स्यावका॒शम॑पश्यत्। तेनावै॑क्षत।
ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। पराऽसु॑राः। य ए॒वं वि॒द्वाना॑ज्यम॒वेक्ष॑ते। भव॑त्यात्मना॑। परा॑ऽस्य
भ्रातृ॑व्यो भवति। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। यदाज्ये॑ना॒न्यानि॑ ह॒वींष्य॑भिघा॒रय॑ति॥ २२॥

अथ॒ केनाऽऽज्य॑मिति॑। स॒त्येने॑ति॑ ब्रूयात्। चक्षु॑र्वै स॒त्यम्। स॒त्येनै॒वैन॑दभि
घा॑रयति। ई॒श्व॒रो वा ए॒षोऽन्धो॑ भवि॑तोः। यश्चक्षु॑षाऽऽज्यम॒वेक्ष॑ते। नि॒मी॒ल्यावै॑क्षेत।
दा॒धारा॒त्मश्चक्षुः॑। अ॒भ्याज्यं॑ घा॒रय॑ति। आ॒ज्यं गृ॑ह्णाति॥ २३॥

छन्दांसि वा आज्यम्। छन्दांस्येव प्रीणाति। चतुर्जुहां गृह्णाति। चतुष्पादः पशवः। पशून्नेवाव रुन्धे। अष्टावुपभृति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रः प्राणः। प्राणमेव पशुषु दधाति। चतुर्ध्रुवायाम्॥ २४॥

चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति। यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। चतुर्जुहां गृह्णन्भूयो गृह्णीयात्। अष्टावुपभृति गृह्णन्कनीयः। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। गौर्वै स्रुचः। चतुर्जुहां गृह्णाति। तस्माच्चतुष्पदी॥ २५॥

अष्टावुपभृति। तस्मादष्टाशंफा। चतुर्ध्रुवायाम्। तस्माच्चतुः स्तना। गामेव तथ्संस्करोति। साऽस्मै सस्कृतेषमूर्जं दुहे। यज्जुहां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृति। प्रयाजानूयाजेभ्यस्तत्। सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते। यद्ध्रुवायामाज्यम्॥ २६॥

अभिघारयति गृह्णाति ध्रुवायां चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्वे च॥

आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रं यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥२७॥

तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्रेरेव मेधमव रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुगन्धस्त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः स्रुचः। यजमानमेव प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति बर्हिरासाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनंलोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः

स॒ह सु॒चा पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑ ग्र॒न्थिं प्रत्यु॑क्षति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। यथा॒ सू॒त्यै का॒ल
आपः॑ पु॒रस्ता॑द्यन्ति॥२९॥

ता॒दृगे॒व तत्। स्व॒धा पि॒तृभ्य॒ इत्या॑ह। स्व॒धाका॒रो हि पि॑त॒ृणाम्। ऊ॒र्ध्वं
ब॒र्हिष॑द्भ्य इति॒ दक्षि॑णायै श्रो॒णेरोत्त॑रस्यै नि॒नय॑ति सन्त॑त्यै। मा॒सा वै पि॑तरौ
ब॒र्हिष॑दः। मा॒साने॒व प्री॑णाति। मा॒सा वा ओष॑धीर्व॒र्धय॑न्ति। मा॒साः पच॑न्ति स॒मृद्धौ।
अ॒न॑ति॒स्कन्द॑न् ह॒ पर्जन्यो॑ वर्षति। यत्रै॒तदे॒वं क्रि॑यते॥३०॥

ऊ॒र्जा पृ॑थि॒वीं ग॑च्छतेत्या॑ह। पृ॒थि॒व्यामे॒वोर्जं॑ दधाति। तस्मा॑त्पृथि॒व्या ऊ॒र्जा
भु॑ञ्जते। ग्र॒न्थिं वि॒ स्र॑सयति। प्र॒ज॒नय॑त्ये॒व तत्। ऊ॒र्ध्वं प्रा॑श्चमु॒द्धूढं॑ प्र॒त्यश्च॑मा
य॑च्छति। तस्मा॑त्प्रा॒चीन॑रे॒तो धी॑यते। प्र॒तीचीः॑ प्र॒जा जा॑यन्ते। वि॒ष्णोः स्तूपो॑-
ऽसी॑त्या॑ह। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः॥३१॥

य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै। पु॒रस्ता॑त्प्र॒स्तुरं॑ गृ॒ह्णाति॑। मु॒ख्यमे॒वैनं॑ करोति। इ॒यन्तं॑ गृ॒ह्णाति॑।
प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॒खेन॑ स॒मि॑तम्। इ॒यन्तं॑ गृ॒ह्णाति॑। य॒ज्ञप॑रुषा॒ समि॑तम्। इ॒यन्तं॑

गृह्णाति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥३२॥

अपरिमितं गृह्णाति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। तस्मिन्पवित्रे अपि सृजति। यजमानो वै प्रस्तरः। प्राणापानौ पवित्रे। यजमान एव प्राणापानौ दधाति। ऊर्णाम्रदसं त्वा स्तृणामीत्याह। यथायजुरेवैतत्। स्वासस्थं देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनंस्वासस्थं करोति॥३३॥

बर्हिः स्तृणाति। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः। प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। अनतिदृश्नं स्तृणाति। प्रजयैवैनं पशुभिरनतिदृश्नं करोति। धारयन्प्रस्तरं परिधीन्परि दधाति। यजमानो वै प्रस्तरः। यजमान एव तथस्वयं परिधीन्परि दधाति। गन्धर्वोऽसि विश्वावसुरित्याह॥३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्तामित्याह। प्राणापानौ मित्रावरुणौ। प्राणापानावेवास्मिन्दधाति। सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पात्वित्याह। रक्षसामपहत्यै।

कस्यांश्चिदभि॒शंस्त्या॒ इत्या॑ह। अ॒प॒रि॒मि॒तादे॒वैनं॑ पा॒ति॥ ३५॥

वी॒तिहो॑त्रं त्वा क॒व इत्या॑ह। अ॒ग्निमे॒व हो॒त्रेण॒ सम॑र्धयति। द्यु॒मन्त॒ः
समि॑धीम॒हीत्या॑ह॒ समि॑द्धौ। अ॒ग्ने बृ॒हन्त॑म॒ध्वर॒ इत्या॑ह॒ वृद्धौ॑। वि॒शो य॒त्रे
स्थ॒ इत्या॑ह। वि॒शां य॒त्यै। उ॒दी॒चीना॑ग्रे नि द॑धाति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। व॒सूना॑
रु॒द्राणा॑मादि॒त्याना॑ स॒दसि॑ सी॒देत्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒व स॒दने॑ प्र॒स्तर॑ सा॒दय॑ति।
जुहू॑र॒सि घृ॒ताची॒ नाम्ने॑त्या॒ह॥ ३६॥

अ॒सौ वै जुहूः॑। अ॒न्तरि॑क्षमु॒पभृ॑त्। पृथि॒वी ध्रु॒वा। तासा॑मे॒तदे॒व प्रि॒यं
नाम॑। यद्घृ॒ताची॑ति॒। यद्घृ॒ताची॑त्याह॒। प्रि॒येणै॒वैना॒ नाम्ना॑ सा॒दय॑ति। ए॒ता
अ॒सद॑न्त्सु॒कृत॑स्य॒ लोक॑ इत्या॑ह। स॒त्यं वै सु॒कृत॑स्य॒ लोकः॑। स॒त्य ए॒वैनाः॑
सु॒कृत॑स्य॒ लोके॑ सा॒दय॑ति। ता वि॒ष्णो पा॒हीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः॑। य॒ज्ञस्य॒ धृत्यै॑।
पा॒हि य॒ज्ञं पा॒हि य॒ज्ञप॑तिं पा॒हि मां य॑ज्ञ॒निय॑मित्या॒ह। य॒ज्ञाय॒ यज॑मानायाऽऽ॒त्मनै॑।
तेभ्य॑ ए॒वाऽऽशि॑ष॒माशा॑स्तेऽना॑त्यै॥ ३७॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीर्णवीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति षट् च॥ [६]

अ॒ग्निना॒ वै हो॒त्रा॑। दे॒वा असु॑रान॒भ्य॑भवन्। अ॒ग्नये॑ समि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ब्रूहीत्याह॒
 भ्रातृ॑व्याऽभिभूत्यै। एक॑विंशतिमिध्मदारूणि॒ भवन्ति॑। एक॑विंशो वै पु॒रुषः॑।
 पु॒रुष॑स्याऽऽत्यै। पञ्च॑दशेध्मदारूण्य॒भ्या द॑धाति। पञ्च॑दश॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॑ रात्रयः।
 अ॒र्धमा॒सशः॑ संवत्सर आ॑प्यते। त्री॒न्य॑रि॒धी॒न्य॑रि॒ दधाति॑॥३८॥

ऊ॒र्ध्वे स॒मिधा॒वा द॑धाति। अ॒नूया॒जेभ्यः॑ स॒मिध॒मति॑ शिनष्टि। षट्॑त्सम्पद्यन्ते।
 षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देनो॑प॒ वाज॑यति। प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यः
 प्रा॒णः। यज॑मान आहव॒नीयः॑। यज॑मान ए॒व प्रा॒णं द॑धाति॥३९॥

त्रि॒रुप॑ वाजयति। त्रयो॒ वै प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। वे॒देनो॑प॒यत्य॑ सु॒वेण॑
 प्रा॒जाप॒त्यमा॑घार॒मा घा॑रयति। य॒ज्ञो वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिं मुख॒त
 आ॑र॒भते॑। अथो॑ प्र॒जाप॑तिः सर्वा॑ दे॒वताः॑। सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति। अ॒ग्निम॑ग्नी॒त्रि॒स्त्रिः
 सं मृ॒द्धीत्या॑ह। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः॥४०॥

अथो॒ रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। प॒रि॒धी॒न्त्सं मा॑र्ष्टि। पु॒नात्ये॒वैना॑न्। त्रि॒स्त्रिः सं मा॑र्ष्टि।

त्र्यावृद्धिं यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अथो एते वै देवाश्वाः। देवाश्वानेव तत्सं माँष्टि।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आसीनोऽन्यमाधारमा धारयति॥४१॥

तिष्ठन्नन्यम्। यथाऽनो वा रथं वा युज्यात्। एवमेव तदध्वर्युर्यज्ञं युनक्ति।
सुवर्गस्य लोकस्याभ्यूढ्यै। वहन्त्येनं ग्राम्याः पशवः। य एवं वेद। भुवनमसि वि
प्रथस्वेत्याह। यज्ञो वै भुवनम्। यज्ञ एव यजमानं प्रजयां पशुभिः प्रथयति। अग्ने
यष्टरिदं नम इत्याह॥४२॥

अग्निर्वै देवानां यष्टा। य एव देवानां यष्टा। तस्मा एव नमस्करोति।
जुह्वेह्यग्निस्त्वा ह्वयति देवयज्याया उपभृदेहि देवस्त्वा सविता ह्वयति देवयज्याया
इत्याह। आग्नेयी वै जुहूः। सावित्र्युपभृत्। ताभ्यामेवैने प्रसूत आदत्ते। अग्नाविष्णू
मा वामव क्रमिषमित्याह। अग्निः पुरस्तात्। विष्णुर्यज्ञः पश्चात्॥४३॥

ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या क्रामति। विजिहाथां मा मा सन्ताप्तमित्याहाहिंसायै।
लोकं मे लोककृतौ कृणुतमित्याह। आमेवैतामा शास्ते। विष्णोः स्थानमसीत्याह।
यज्ञो वै विष्णुः। एतत्खलु वै देवानामपराजितमायतनम्। यद्यज्ञः। देवानामेवा-

पराजित आ॒यत॑ने तिष्ठति। इ॒त इन्द्रो॑ अकृ॒णोद्वी॑र्याणीत्याह॥४४॥

इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। स॒मा॒र॒भ्यो॒र्ध्वो अ॑ध्व॒रो दि॑वि॒स्पृश॑मित्याह वृद्धैः।
आ॒घा॒रमा॑घा॒र्यमा॑ण॒मनु॑ स॒मा॒र॒भ्यः। ए॒तस्मि॑न्का॒ले दे॒वाः सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑यन्।
सा॒क्षादे॒व यज॑मानः सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अथो स॒मृद्धे॑नै॒व य॒ज्ञेन॑ यज॑मानः सु॒व॒र्गं
लो॒कमे॑ति। अ॒हुतो॑ य॒ज्ञो य॒ज्ञप॑ते॒रित्या॑हाना॒त्यै। इन्द्रा॑वा॒न्श्वाहे॑त्याह। इन्द्रि॒यमे॒व
यज॑माने दधाति। बृ॒ह॒द्वा इत्या॑ह॥४५॥

सु॒व॒र्गो वै लो॒को बृ॒ह॒द्वाः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै। य॒ज॒मा॒नदे॒वत्या॑ वै जु॒हूः।
भ्रा॒तृ॒व्यदे॒वत्यो॑प॒भृत्। प्रा॒ण आ॑घा॒रः। य॒त्स॑ऽस्पर्शये॑त्। भ्रा॒तृ॒व्येऽस्य॑ प्रा॒णं द॑ध्यात्।
अ॒स॑ऽस्पर्शय॑न्न॒त्या क्रा॑मति। यज॑मान ए॒व प्रा॒णं द॑धाति। पा॒हि मा॑ऽग्ने दु॒श्च॑रि॒तादा॑
मा॒ सुच॑रिते भ॒जेत्या॑ह॥४६॥

अ॒ग्नि॒र्वा॒व प॒वि॒त्रम्। वृ॒जि॒नम॑नृ॒तं दु॒श्च॑रितम्। ऋ॒जु॒क॒र्म॑ स॒त्यं सुच॑रितम्।
अ॒ग्नि॒रे॒वैनं॑ वृ॒जि॒नाद॑नृ॒तादु॒श्च॑रि॒तात्पा॑ति। ऋ॒जु॒क॒र्मे स॒त्ये सुच॑रिते भजति।

तस्मादेवमा शास्ते। आत्मनो गोपीथाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाधारः। आत्मा ध्रुवा॥४७॥

आधारमाधार्य ध्रुवा९ समनक्ति। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः प्रति दधाति। द्विः समनक्ति। द्वौ हि प्राणापानौ। तदाहुः। त्रिरेव समञ्ज्यात्। त्रिधातु हि शिर इति। शिर इवेतद्यज्ञस्य। अथो त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। मुखस्य शिरोऽसि सञ्ज्योतिषा ज्योतिरङ्गमित्याह। ज्योतिरेवास्मा उपरिष्ठादधाति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै॥४८॥

परिदधाति प्राणं दधाति हि यज्ञो धारयति नम इत्याह पश्चाद्वीर्याणीत्याह भा इत्याह भुजेत्याह ध्रुवेवास्मिन्दधाति त्रीणि च॥—————[७]

धिष्ण्या वा एते न्युप्यन्ते। यद्वह्मा। यद्धोता। यदध्वर्युः। यदग्नीत्। यद्यजमानः। तान् यदन्तरेयात्। यजमानस्य प्राणान्त्सङ्कर्षेत्। प्रमायुकः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य सञ्चरत्यध्वर्युः॥४९॥

यजमानायैव तल्लोकः शिषति। नास्य प्राणान्त्सङ्कर्षति। न प्रमायुको भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मासीनः। इडाया इडामा दधाति। हस्त्या९ होत्रे। पशवो वा इडा।

प॒शवः॑ पु॒रुषः॑। प॒शुष्वे॒व प॒शून्प्रति॑ष्ठापयति। इडा॑यै वा ए॒षा प्रजा॑तिः॥५०॥

तां प्रजा॑तिं यज॑मानोऽनु प्र जा॑यते। द्विर॒ङ्गुला॑वनक्ति॒ पर्व॑णोः। द्वि॒पाद्यज॑मानः॒ प्रति॑ष्ठित्यै। स॒कृदुप॑ स्तृणाति। द्विरा द॑धाति। स॒कृदभि॑ घा॑रयति। च॒तुः सम्प॑द्यते। च॒त्वारि॒ वै प॒शोः प्र॑ति॒ष्ठाना॑नि। यावा॑ने॒व प॒शुः। तमुप॑ह्वयते॥५१॥

मुख॑मिव प्रत्युप॑ह्वयेत। स॒म्मुखाने॑व प॒शूनुप॑ ह्वयते। प॒शवो॒ वा इडा॑। तस्मा॑त्सा-
ऽन्वा॒रभ्या॑। अध्व॑र्युणां च यज॑मानेन च। उप॑हृतः पशु॑मानं॒सानी॑त्याह। उप॒ ह्येनौ॑
ह्वय॑ते होता॑। इडा॑यै दे॒वता॑नामुप॑ह्वे। उप॑हृतः पशु॑मान्भ॒वति॑। य ए॒वं वेद॑॥५२॥

यां वै ह॒स्त्या॒मिडा॑मा॒दधा॑ति। वा॒चः सा भा॑ग॒धेय॑म्। या॒मुप॑ह्वयते। प्रा॒णाना॑ः
सा। वाचं॑ चै॒व प्रा॒णांश्चाव॑ रुन्धे। अथ॒ वा ए॒तर्ह्युप॑हृताया॒मिडा॑याम्। पु॒रोडा॑श॒स्यै॒व
ब॑र्हि॒षदो॑ मीमा॑ः॒सा। यज॑मानं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। ह॒विर्नो॑ निर्व॒पेति॑। नाह॑म॒भागो॑
निर्व॑प्स्यामीत्य॑ब्रवीत्॥५३॥

न मया॑ऽभा॒गया॑ऽनु॒वक्ष्य॑थेति॒ वाग॑ब्रवीत्। नाह॑म॒भागा॑ पु॒रोनु॒वाक्या॑ भवि॒ष्यामी॑ति

पुरोनुवाक्या॑। नाहम॑भा॒गा या॒ज्या भविष्या॑मीति॑ या॒ज्या। न मया॑ऽभा॒गेन॒
वष॑ट्कारिष्य॒थेति॑ वषट्कारः। यद्य॑जमानभा॒गं नि॒धाय॑ पुरो॒डाशं॑ बर्हिषदं॑ करोति॑।
ताने॒व तद्भा॒गिनः॑ करोति। च॒तुर्धा॑ करोति। चत॑स्रो दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति।
बर्हि॒षदं॑ करोति॥५४॥

यज॑मानो॒ वै पुरो॒डाशः॑। प्र॒जा बर्हिः॑। यज॑मानमे॒व प्र॒जासु॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति।
तस्मा॑द॒स्त्राऽन्याः॑ प्र॒जाः प्र॒ति तिष्ठ॑न्ति। मा॒ऽसेना॒न्याः। अथो॑ खल्वा॒हुः। दक्षि॑णा
वा ए॒ता ह॑विर्य॒ज्ञस्या॑न्तर्वे॒द्यवं॑ रुध्यन्ते। यत्पुरो॒डाशं॑ बर्हिषदं॑ करोतीति॑। च॒तुर्धा॑
करोति। च॒त्वारो॒ ह्ये॒ते ह॑विर्य॒ज्ञस्य॑र्त्विजः॥५५॥

ब्र॒ह्मा होता॑ऽध्व॒र्युर॒ग्रीत्। तम॑भि मृ॒शेत्। इ॒दं ब्र॒ह्मणः॑। इ॒दं॑ होतुः। इ॒दम॑ध्व॒र्योः।
इ॒दम॑ग्री॒ध इति॑। यथै॒वादः॑ सौ॒म्येऽध्व॒रे। आ॒देशं॑मृ॒त्विग्भ्यो॑ दक्षि॑णा नी॒यन्ते॑। ता॒दृगे॒व
तत्। अ॒ग्रीधे॑ प्रथ॒माया॑ द॒धाति॥५६॥

अ॒ग्निमु॑खा॒ ह्यृद्धिः॑। अ॒ग्निमु॑खामे॒वर्द्धि॑ यज॑मान ऋ॒ध्नोति॑। स॒कृदु॑प॒स्तीर्य॑

द्विरा॒दधत्। उ॒प॒स्तीर्य॑ द्वि॒र॒भि घा॑रयति। षट्थ्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व
प्री॑णाति। वेदेन॑ ब्र॒ह्मणै॑ ब्रह्मभा॒गं परि॑हरति। प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यो
ब्र॒ह्मा॥ ५७ ॥

स॒वि॒ता य॒ज्ञस्य॑ प्रसू॑त्यै। अथ॑ का॒मम॑न्येन। ततो॑ होत्रे॑। मध्यं॑ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य।
यद्धो॑ता। मध्य॑त ए॒व य॒ज्ञं प्री॑णाति। अथा॑ध्व॒र्यवे॑। प्र॒ति॒ष्ठा वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। यदध्व॑र्युः।
तस्मा॑द्धवि॒र्य॒ज्ञस्यै॒तामे॒वाऽऽवृ॑त॒मनु॑॥ ५८ ॥

अ॒न्या दक्षि॑णा नीयन्ते। य॒ज्ञस्य॑ प्र॒ति॑ष्ठित्यै। अ॒ग्निम॑ग्नी॒थ्स॒कृ॒थ्स॑कृ॒थ्सं मृ॑ड्ढीत्याह।
परा॑डि॒व ह्ये॒तर॑हि॒ं य॒ज्ञः। इ॒षि॒ता दै॒व्या हो॒ता इ॒त्याह॑। इ॒षि॒तः हि कर्म॑ क्रियते।
भ॒द्र॒वा॒च्याय॑ प्रेषि॑तो मानु॑षः सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हीत्याह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते।
स्व॒गा दै॒व्या हो॒तृभ्य॑ इ॒त्याह॑। य॒ज्ञमे॒व तथ्स्व॒गा क॑रोति। स्व॒स्तिर्मा॒नु॒षेभ्य॑
इ॒त्याह॑। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। शं योर्ब्रू॑हीत्याह। शं॒युमे॒व बा॑र्हस्प॒त्यं भा॑ग॒धेये॑न
सम॑र्धयति॥ ५९ ॥

च॒र॒त्यध्व॑र्युः प्र॒जाति॑र्हयते वेदा॑ब्रवी॒द्वर॑हिषदं करोत्यृ॒त्विजो॑ दधाति ब्र॒ह्माऽनु॑करोति च॒त्वारि॑ च॥ [८]

अथ॒ स्रुचा॑वनुष्टु॒ग्भ्यां॑ वाज॑वतीभ्यां॒ व्यू॑हति। प्र॒ति॒ष्ठा वा अ॑नुष्टुक्। अन्नं॒ वाजः॑
प्रति॑ष्ठित्यै। अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ। प्राचीं॑ जुहू॒मू॑हति। जा॒ताने॒व भ्रात॑र्व्यान्प्रणु॑दते।
प्र॒तीची॑मुप॒भृत॑म्। ज॒निष्य॑माणाने॒व प्रति॑नुदते। सवि॑षूच ए॒वापो॑ह्य स॒पत्नान्
यज॑मानः। अ॒स्मिँल्लो॒के प्रति॑ तिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्या॑म्। द्विप्र॑तिष्ठो हि। वसु॑भ्यस्त्वा रु॒द्रेभ्य॑स्त्वाऽऽदि॒त्येभ्य॑स्त्वेत्या॑ह।
य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। स्रु॒क्षु प्रे॒स्तर॑म॒नक्ति॑। इ॒मे वै लो॒काः स्रुचः॑। यज॑मानः प्र॒स्तरः॑।
यज॑मानमे॒व तेज॑साऽनक्ति। त्रे॒धाऽन॑क्ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः॥६१॥

ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ऽनक्ति। अ॒भि॒पूर्व॑म॒नक्ति॑। अ॒भि॒पूर्व॑मे॒व यज॑मानं॒ तेज॑सा॒ऽनक्ति॑। अ॒क्तः रि॒हाणा॑ इत्या॑ह। तेजो॒ वा आ॒ज्य॑म्। यज॑मानः प्र॒स्तरः॑।
यज॑मानमे॒व तेज॑साऽनक्ति। वि॒यन्तु॑ वय॒ इत्या॑ह। वयं॑ ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कं
ग॑मयति॥६२॥

प्र॒जां योनिं॑ मा निर्मृ॑क्ष॒मित्या॑ह। प्र॒जायै॑ गोपी॒थाय॑। आप्या॑यन्ता॒माप॑ ओष॑धय॒

इत्याह। आपं एवौषधीरा प्याययति। मरुतां पृषतयः स्थेत्याह। मरुतो वै वृष्ट्या ईशते। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेरयेत्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे॥६३॥

यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्यायुर्मियते। आयुष्पा अग्नेऽस्यायुर्मि पाहीत्याह। आयुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्य चक्षुर्मियते। चक्षुष्पा अग्नेऽसि चक्षुर्मि पाहीत्याह। चक्षुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। ध्रुवाऽसीत्याह प्रतिष्ठित्यै। यं परिधिं पर्यधत्था इत्याह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अग्ने देव पुणिभिर्वीयमाण इत्याह। अग्नय एवैनं जुष्टं करोति। तन्त एतमनु जोषं भरामीत्याह। सजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदपचेतयाता इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितमित्याह। भूमानमेवोपैति। परिधीन्प्र हरति। यज्ञस्य समिष्ट्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रस्त्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन शमयति। जुह्वामुपभृतम्।

य॒ज॒मा॒न॒दे॒व॒त्या॑ वै जु॒हूः। भ्रा॒तृ॒व्य॒दे॒व॒त्यो॑प॒भृत्। यज॑मानायैव भ्रातृव्यमुप॑स्तिं
करोति। स॒ꣳस्रा॒वभा॑गाः स्थेत्या॑ह। वस॑वो वै रु॒द्रा आ॑दि॒त्याः स॒ꣳस्रा॒वभा॑गाः।
तेषां॑ तद्भा॑ग॒धेय॑म्॥६६॥

ताने॒व तेन॑ प्रीणाति। वै॒श्व॒दे॒व्यर्चा॑। ए॒ते हि वि॒श्वे दे॒वाः। त्रि॒ष्टु॒ग्भ॑वति। इ॒न्द्रि॒यं वै
त्रि॒ष्टुक्। इ॒न्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। अ॒ग्नेर्वा॒मप॑न्न॒गृह॑स्य स॒द॑सि सादया॒मीत्या॑ह।
इ॒यं वा अ॒ग्निर॑प॒न्न॒गृहः। अ॒स्या ए॒वैने॒ स॒द॑ने सादयति। सु॒म्राय॑ सु॒मिनी॑ सु॒म्रे मा॑
धत्त॒मित्या॑ह॥६७॥

प्र॒जा वै प॒शवः॑ सु॒म्रम्। प्र॒जामे॒व प॒शूना॒त्मन्ध॑त्ते। धु॒रि धु॒र्यो पा॑त॒मित्या॑ह।
जा॒या॒प॒त्योर्गो॑पी॒थाय॑। अ॒ग्ने॑ऽद॒ब्धायो॑ऽशी॒तत॑नो॒ इत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैत॑त्।
पा॒हि मा॒ऽद्य दि॒वः पा॒हि प्र॑सि॒त्यै पा॒हि दु॑रि॒ष्ट्यै पा॒हि दु॑र॒द्भन्यै॑ पा॒हि
दुश्च॑रिता॒दित्या॑ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॒स्ते। अ॒वि॒ष॒न्नः पि॒तुं कृ॑णु सु॒षदा॑
योनि॑ꣳ स्वा॒हेती॑ध्मसं॒वृश्च॑ना॒न्यन्वा॒हार्य॑प॒चने॑ऽभ्या॒धाय॑ फली॒करण॑होमं जु॒होति॑।
अति॑रि॒क्तानि॑ वा इ॒ध्मसं॑ वृश्च॑नानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्। अतिरिक्त एवातिरिक्तं दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्तमास्वाऽव रुन्धे। वेदिर्देवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्वविन्दन्। वेदेन वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पंप्रथे पृथिवी पार्थिवानि। गर्भं बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति पुरस्तात्स्तम्बयजुषो वेदेन वेदिं सम्मार्ष्ट्यनुवित्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। प्रजापतेर्वा एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्निया उपस्थ आस्यति। मिथुनमेव करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदः होताऽऽहवनीयाऽस्तृणन्नेति। यज्ञमेव तत्सन्तनोत्योत्तरस्मादर्धमासात्। तत् सन्ततमुत्तरेऽर्धमास आलभते॥७०॥

तं कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति। वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। देवा गातुविदो गातुं वित्वा गातुमितेत्याह। यत एव यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवावं रुन्धे पर्यधत्था इत्याहुः समिष्टौ भागधेयंयत्तमित्याहुः वा इध्मसं वृश्चनान्यनुवित्त्ये लभते यजमानः॥——[९]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पार्ष्णीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि वरुणस्य पाशमित्याह। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। सवितृप्रसूतो यथादेवतम्॥ ७२॥

न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यं कर्म सुकृतस्य लोकः। अग्निरेवैनं धाता। पुण्ये कर्मणि सुकृतस्य लोके दधाति। स्योनं मे सह पत्यां करोमीत्याह। आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै सन्त्वायं। समायुषा सं प्रजयेत्याह॥ ७३॥

आमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभा। चतुष्पद्वा एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्न्यै पूर्णपात्रे भवति। अस्मिँल्लोके प्रति तिष्ठानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। अथो वाग्वा अनुष्टुक्। वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै मिथुनाद्विद्योतमानः स्तनयन्वर्षति। रेतः सिञ्चन्॥ ७४॥

प्रजाः प्रज्जनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा वै तस्य विमोकः। अद्भिः
शान्तिः। विमुक्तं वा एतर्हि योऽक्रं ब्रह्मणा। आदायै नृत्पत्नीं सहाप उपगृहीते शान्त्यै।
अञ्जलौ पूर्णपात्रमा नयति। रेतं एवास्यां प्रजां दधाति। प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः।
मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठति॥ ७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥ [१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं वेद। विन्दते परिवेष्टारम्।
तमुत्कुरे। यं देवा मनुष्येषु। उपवेषमधारयन्। ये अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा
कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥ ७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नृश्चतुष्पदः। ध्रुवाननपगान्कुर्विति
पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं गूहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः शूद्रा अवस्यन्ति। स्थविमत
उपगूहति। अप्रतिवादिन एवैनान्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा
संशितः। योपवेषे शुक्लः साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म इति॥ ७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुन्नुद ओकसः। सपत्नो यः पृतन्यति। निर्बाध्यैन

ह॒विषा॑। इन्द्र॑ ए॒णं प॑रा॒शरी॑त्। इ॒हि ति॒स्रः प॑रा॒वतः॑। इ॒हि प॑ञ्च ज॒ना अ॒ति। इ॒हि ति॒स्रोऽति॑ रोच॒नाया॑वत्। सूर्यो॑ अ॒सद्वि॑वि। प॒र॒मा॒न्त्वा प॑रा॒वतम्॑॥७८॥

इन्द्रो॑ नयतु वृ॒त्रहा॑। यतो॑ न पुन॒राय॑सि। श॒श्वती॑भ्यः स॒माभ्य॑ इति॑। त्रि॒वृ॒द्वा ए॒ष वज्रो॑ ब्रह्म॑णा स॒शितः॑। शु॒चैवैनं॑ वि॒ध्वा। ए॒भ्यो लो॒केभ्यो॑ नि॒र्णु॑द्य। वज्रेण॑ ब्रह्म॑णा स्तृणु॑ते। ह॒तोऽसा॑वव॒धिष्मा॑मु॒मित्या॑ह स्तृ॒त्यै। यं द्वि॒ष्यात्तं॑ ध्या॑येत्। शु॒चैवैनं॑म॒र्पय॑ति॥७९॥

प्रत्युष्टं दिवः शिल्पमयंजो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवीरग्निना धिष्ण्या अथ सुचौ यो वा अयंथादेवतं परिवेषो वा एकादश॥११॥
प्रत्युष्टमयंज एषा हि विश्वेषां देवानामूर्जा पृथिवीमथो रक्षसान्तां प्रजातिं द्वाभ्यां तं कालेकाले नवससति॥७९॥
प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभते। क्षत्राय राजन्यम्। मरुद्भ्यो वैश्यम्। तपसे शूद्रम्।
तमसे तस्करम्। नारकाय वीरहणम्। पाप्मनै क्लीबम्। आक्रयायायोगम्। कामाय
पुंश्चलम्। अतिक्रुष्टाय मागधम्॥१॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्। नर्माय रेभम्। नरिष्ठायै
भीमलम्। हसाय कारिम्। आनन्दाय स्त्रीषखम्। प्रमुदे कुमारीपुत्रम्। मेधायै
रथकारम्। धैर्याय तक्षाणम्॥२॥

श्रमाय कौलालम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्। शुभे वपम्।
शरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे ज्याकारम्। दिष्टाय रज्जुसर्गम्।
मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय श्वनितम्॥३॥

सन्धये जारम्। गेहायोपपतिम्। निर्ऋत्यै परिवित्तम्। आर्त्यै परिविविदानम्।

अरा॑ध्यै दिधिषू॑पतिम्। प॒वित्राय॑ भि॒षजम्। प्र॒ज्ञानाय॑ नक्षत्रद॒र्शम्। निष्कृ॑त्यै
पेश॑स्कारीम्। बला॑योप॒दाम्। वर्णा॑यानू॒रुधम्॥४॥

न॒दीभ्यः॑ पौञ्जि॒ष्टम्। ऋक्षी॑का॒भ्यो नैषा॑दम्। पुरु॑ष॒व्याघ्राय॑ दु॒र्मदम्। प्र॒युञ्ज
उन्म॑त्तम्। ग॒न्ध॒र्वा॒प्स॒राभ्यो॑ ब्रा॒त्यम्। स॒र्पदे॒व॒ज॒नेभ्यो॑ऽप्र॒तिप॑दम्। अवै॑भ्यः कि॒त॒वम्।
इ॒र्यता॑या॒ अकि॑तवम्। पि॒शा॒चेभ्यो॑ बि॒दल॑का॒रम्। या॒तु॒धानै॑भ्यः कण्ट॑कका॒रम्॥५॥

उ॒त्सा॒देभ्यः॑ कु॒ञ्जम्। प्र॒मुदे॑ वाम॒नम्। द्वा॒भ्यः स्ना॒मम्। स्व॒प्रा॒या॒न्धम्। अध॑र्माय
बधि॑रम्। सं॒ज्ञानाय॑ स्मर॑कारीम्। प्र॒का॒मोद्या॑योप॒सदम्। आ॒शि॒क्षायै॑ प्र॒श्जि॒नम्।
उ॒प॒शि॒क्षायै॑ अभिप्र॒श्जि॒नम्। म॒र्यादा॑यै प्र॒श्ज॒विवा॑कम्॥६॥

ऋ॒त्यै स्ते॒नहृ॑दयम्। वैर॑ह॒त्याय॑ पि॒शु॒नम्। वि॒वि॒त्यै क्ष॒त्तारम्। औप॑द्र॒ष्टाय॑
सङ्ग॑ही॒तारम्। बला॑यानुच॒रम्। भू॒म्ने परि॑ष्क॒न्दम्। प्रि॒याय॑ प्रि॒यवा॑दि॒नम्। अरि॑ष्ट्या
अश्व॑सा॒दम्। मे॒धाय॑ वा॒सः प॒ल्पू॒लीम्। प्र॒का॒माय॑ रज॒यि॒त्रीम्॥७॥

भा॒यै दा॒र्वाहा॑रम्। प्र॒भाया॑ आग्ने॒न्धम्। नाक॑स्य पृ॒ष्ठाय॑भिषे॒क्तारम्। ब्र॒ध्नस्य॑

विष्टपाय पात्रनिर्णेगम्। देवलोकाय पेशितारम्। मनुष्यलोकाय प्रकरितारम्।
सर्वेभ्यो लोकेभ्य उपसेत्तारम्। अवर्त्यै वधायोपमन्थितारम्। सुवर्गाय लोकाय
भागदुघम्। वर्षिष्ठाय नाकाय परिवेष्टारम्॥८॥

अर्मेभ्यो हस्तिपम्। जवायांश्वपम्। पुष्ट्यै गोपालम्। तेजसेऽजपालम्।
वीर्यायाविपालम्। इरायै कीनाशम्। कीलालाय सुराकारम्। भद्राय गृहपम्।
श्रेयसे वित्तधम्। अध्यक्षायानुक्षत्तारम्॥९॥

मन्यवेऽयस्तापम्। क्रोधाय निसरम्। शोकायाभिसरम्। उत्कूलविकूलाभ्यां
त्रिस्थिनम्। योगाय योत्तारम्। क्षेमाय विमोत्तारम्। वपुषे मानस्कृतम्।
शीलायाञ्जनीकारम्। निर्ऋत्यै कोशकारीम्। यमायासूम्॥१०॥

यम्यै यमसूम्। अथर्वभ्योऽवतोकायम्। संवत्सराय पर्यारिणीम्। परिवत्सराया-
विजाताम्। इदावत्सरायापस्कद्वरीम्। इद्वत्सरायातीत्वरीम्। वत्सराय
विजर्जराम्। संवत्सराय पलिक्रीम्। वनाय वनपम्। अन्यतोरण्याय दावपम्॥११॥

सरो॑भ्यो धै॒वरम्। वेश॑न्ताभ्यो दा॒शम्। उ॒प॒स्थाव॑रीभ्यो बै॒न्दम्। न॒ङ्गुला॑भ्यः
 शौ॒ष्क॒लम्। पा॒र्याय॑ कै॒वर्तम्। अ॒वा॒र्याय॑ मा॒र्गा॒रम्। ती॒र्थेभ्य॑ आ॒न्दम्। विष॑मेभ्यो
 मैना॒लम्। स्वने॑भ्यः पर्ण॑कम्। गुहा॑भ्यः किरा॑तम्। सा॒नु॒भ्यो ज॑म्भ॑कम्। पर्व॑तेभ्यः
 कि॒म्पू॒रुष॑म्॥१२॥

प्र॒ति॒श्रु॒त्का॒या ऋ॑तु॒लम्। घोषा॑य भ॒षम्। अन्ता॑य बहु॒वा॒दिन॑म्। अ॒न॒न्ताय॑ मू॒कम्।
 मह॑से वीणा॒वा॒दम्। क्रोशा॑य तू॒णव॑ध्मम्। आ॒क्र॒न्दाय॑ दु॒न्दु॒भ्याघा॑तम्। अ॒वर॑स्प॒राय॑
 शङ्ख॑ध्मम्। ऋ॒भु॒भ्योजि॑नस॒न्धाय॑म्। सा॒ध्येभ्य॑श्चर्म॑म्णम्॥१३॥

बी॒भ॒ध्सायै॑ पौल्क॒सम्। भू॒त्यै जा॑गर॒णम्। अभू॑त्यै स्वप॒नम्। तुला॑यै वाणि॒जम्।
 वर्णा॑य हि॒रण्य॑का॒रम्। विश्वे॑भ्यो दे॒वेभ्यः॑ सि॒ध्म॒लम्। प॒श्चाद्दोषा॑य ग्ला॒वम्। ऋ॒त्यै
 जन॑वा॒दिन॑म्। व्यृ॒द्ध्या अप॑ग॒ल्भ॑म्। स॒श॒राय॑ प्र॒च्छि॒दम्॥१४॥

हसा॑य पु॒श्चलू॑मा ल॑भते। वी॒णा॒वा॒दं ग॑ण॑कं गी॒ताय॑। याद॑से शा॒बुल्या॑म्। न॒र्माय॑
 भद्र॑व॒तीम्। तू॒णव॑ध्मं ग्रा॑म॒ण्यं पा॑णि॒सङ्घा॑तं नृ॒त्ताय॑। मोदा॑यानु॒क्रोश॑कम्। आ॒न॒न्दाय॑

तलवम्॥१५॥

अक्षराजाय कितवम्। कृताय सभाविनम्। त्रेताया आदिनवदर्शम्।
 द्वापराय बहिः सदम्। कलये सभास्थाणुम्। दुष्कृताय चरकाचार्यम्। अध्वने
 ब्रह्मचारिणम्। पिशाचेभ्यः सैलगम्। पिपासायै गोव्यच्छम्। निर्ऋत्यै गोघातम्।
 क्षुधे गौविकर्तम्। क्षुत्तृष्णाभ्यान्तम्। यो गां विकृन्तन्तं मांसं भिक्षमाण
 उपतिष्ठते॥१६॥

भूम्यै पीठसर्पिणमा लभते। अग्नयेऽंसलम्। वायवे चाण्डालम्। अन्तरिक्षाय
 वंशानर्तिनम्। दिवे खलतिम्। सूर्याय हर्यक्षम्। चन्द्रमसे मिर्मिरम्। नक्षत्रेभ्यः
 किलासम्। अह्ने शुक्लं पिङ्गलम्। रात्रियै कृष्णं पिङ्गाक्षम्॥१७॥

वाचे पुरुषमा लभते। प्राणमपानं व्यानमुदानं संमानं तान् वायवै। सूर्याय
 चक्षुरा लभते। मनश्चन्द्रमसे। दिग्भ्यः श्रोत्रम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१८॥

अथैतानरूपेभ्य आलभते। अतिह्रस्वमतिदीर्घम्। अतिकृशमत्यंसलम्।

अतिशुक्लमतिकृष्णम्। अतिश्लक्ष्णमतिलोमशम्। अतिकिरिटमतिदन्तुरम्।
अतिमिर्मिरमतिमेमिषम्। आशायै जामिम्। प्रतीक्षायै कुमारीम्॥१९॥

ब्रह्मणे गीताय श्रमाय सन्धये नदीभ्यं उध्सादेभ्य ऋत्यै भाया अमैभ्यो मन्यवे यम्यै दशदश सर्गैभ्यो द्वादश प्रतिश्रुत्कायै बीभृत्सायै दशदश हसाय
सुसाक्षराजाय त्रयोदश भूम्यै दश वाचे षडथ नवैकान्नविंशतिः॥१९॥

ब्रह्मणे यम्यै नवदश॥१९॥

ब्रह्मणे कुमारीम्॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

स॒त्यं प्रप॑द्ये। ऋ॒तं प्रप॑द्ये। अ॒मृतं प्रप॑द्ये। प्र॒जाप॑तेः प्रि॒यां त॒नुव॑मना॒र्तां प्रप॑द्ये।
इ॒दम॒हं प॑ञ्चद॒शेन॒ वज्रे॑ण। द्विष॑न्तं भ्रात॑र्य॒मव॑ क्रामामि। योऽ॒स्मान्द्वेष्टि॑। यं च॒ व॒यं
द्विष्मः॑। भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

स॒त्यं द॑शं॥ [१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्या॑। दे॒वाञ्जि॑गाति सु॒म॒युः। अ॒ग्न आ॑याहि
वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑ स॒थ्सि ब॒रुहि॑षि। तं त्वां स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑।
घृ॒तेन॑ वर्धयामसि। बृ॒हच्छो॑चा यवि॒ष्ठ्या। स नः॑ पृथुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ देव वि॒वास॑सि। बृ॒हद॑ग्ने सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑ नम॒स्यस्ति॑रः। तमा॑सि
दर्श॑तः। सम॒ग्निरि॑ध्यते वृषा॑। वृषो॑ अ॒ग्निः समि॑ध्यते। अ॒श्वो न दे॑व॒वाहनः॑। त॒
ह॒विष्म॑न्त ईडते। वृष॑णं त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मिधी॑महि॥३॥

अ॒ग्ने दी॑द्यतं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। होता॑रं वि॒श्ववे॑दसम्। अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑

सुक्रतुम्। समिध्यमानो अध्वरे। अग्निः पावक ईड्यः। शोचिष्केशस्तमीमहे।
 समिद्धो अग्न आहुत। देवान् यक्षि स्वध्वर। त्वं हि हव्यवाडसि। आ जुहोत
 दुवस्यत। अग्निं प्रयत्यध्वरे। वृणीध्वं हव्यवाहनम्। त्वं वरुण उत मित्रो अग्ने।
 त्वां वर्धन्ति मतिभिर्वसिष्ठाः। त्वे वसु सुषणनानि सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः
 सदा नः॥४॥

श्रुवायमिधोमहसि सुत च॥

[२]

अग्ने महां असि ब्राह्मण भारत। असावसौ। देवेद्धो मन्विद्धः।
 ऋषिष्टुतो विप्रानुमदितः। कविशस्तो ब्रह्मसंशितो घृताहवनः। प्रणीर्यज्ञानाम्।
 रथीरध्वराणाम्। अतूर्तो होता। तूर्णिर्हव्यवाट्। आस्पात्रं जुहूर्देवानाम्॥५॥

चमसो देवपानः। अरां इवाग्ने नेमिर्देवांस्त्वं परिभूरसि। आ वह देवान्
 यजमानाय। अग्निमग्न आवह। सोममावह। अग्निमावह। प्रजापतिमावह।
 अग्नीषोमावावह। इन्द्राग्नी आवह। इन्द्रमावह। महेन्द्रमावह। देवां औज्यपां
 आवह। अग्निं होत्रायाऽऽवह। स्वं महिमानमावह। आ चाग्ने देवान् वह।

सुयजां च यज जातवेदः॥६॥

देवानामिन्द्रमा वह् पद च॥_____ [३]

अ॒ग्नि॒र्हो॒ता वे॒त्व॒ग्निः। हो॒त्रं वे॑त्तु प्रा॒वि॒त्रम्। स्मो व॒यम्। सा॒धु ते॑ यज॒मान॑ दे॒वता॑।
घृ॒तव॑तीम॒ध्वर्यो॑ स्तु॒चमा॑स्य॒स्व। दे॒वा॒यु॒वं वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डा॑म॒है दे॒वाः ई॒डे॒न्यान्।
न॒म॒स्याम॑ न॒म॒स्यान्। यजा॑म॒ य॒ज्ञिया॑न्॥७॥

अ॒ग्नि॒र्हो॒ता नव॑॥_____ [४]

स॒मि॒धो अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य॒ विय॑न्तु। तनू॒नपा॑द॒ग्र आ॒ज्य॑स्य॒ वेतु॑। इ॒डो अ॒ग्र
आ॒ज्य॑स्य॒ विय॑न्तु। ब॒र्हि॒र॒ग्र आ॒ज्य॑स्य॒ वेतु॑। स्वाहा॒ऽग्नि॑म्। स्वाहा॒ सोम॑म्। स्वाहा॒-
ऽग्नि॑म्। स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तिम्। स्वाहा॒ऽग्नी॑षोमौ। स्वाहे॑न्द्रा॒ग्नी। स्वाहे॑न्द्रम्। स्वाहा॑
महे॑न्द्रम्। स्वाहा॑ दे॒वाः आ॑ज्य॒पान्। स्वाहा॒ऽग्निः॑ हो॒त्राञ्जु॑षा॒णाः। अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य॒
विय॑न्तु॥८॥

इन्द्रा॒ग्नी पञ्च॑ च॥_____ [५]

अ॒ग्निर्वृ॑त्राणि॑ जङ्घ॒नत्। द्र॒वि॒ण॒स्युर्वि॑प॒न्यया॑। समि॑द्धः शु॒क्र आहु॑तः। जुषा॒णो

अ॒ग्निराज्य॑स्य वेतु। त्व॑ सो॒मासि॑ सत्प॑तिः। त्व॑ राजो॒त वृ॑त्र॒हा। त्वं भ॒द्रो अ॑सि॒
 ऋतुः॑। जु॒षाणः॑ सोम॒ आज्य॑स्य ह॒विषो॑ वेतु। अ॒ग्निः प्र॒त्नेन॑ जन्म॑ना। शु॒म्भान॑स्त॒नुव॑ः
 स्वाम्। क॒विर्वि॑प्रे॒ण वावृ॑धे। जु॒षाणो॑ अ॒ग्निराज्य॑स्य वेतु। सोमं॑ गी॒र्भिष्वा॑ व॒यम्।
 वर्ध॑या॒मो वचो॑विदः। सु॒मृडी॒को न॒ आवि॑श। जु॒षाणः॑ सोम॒ आज्य॑स्य ह॒विषो॑
 वेतु॥९॥

स्वा॑ षट् च॥ _____ [६]

अ॒ग्निर्मूर्धा॑ दि॒वः क॒कुत्। पतिः॑ पृथि॒व्या अ॒यम्। अ॒पा॑ रेता॑सि जिन्वति।
 भुवो॑ य॒ज्ञस्य॑ रज॑सश्च ने॒ता। यत्रा॑ नि॒युद्धिः॑ सच॑से शि॒वाभिः॑। दि॒वि मूर्धा॑नं दधि॑षे
 सुव॑र॒षाम्। जि॒ह्वा म॑ग्ने चकृ॑षे ह॒व्यवा॑हम्। प्रजा॑पते॒ न त्वदे॑तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॑तानि
 परि॒ ता ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जहु॒मस्तं नो॑ अस्तु॥१०॥

व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। स वे॑द पु॒त्रः पि॒तर॑ स मा॒तरम्। स स॒नुर्भुव॑त्स
 भुव॑त्पुन॑र्मघः। स द्यामौ॑र्णो॒दन्तरि॑क्ष॒ स सुवः॑। स वि॒श्वा भुवो॑ अभव॒त्स आ॑भवत्।

अ॒ग्नी॒षो॒मा॒ स॒वे॒द॒सा। स॒ह॒ती॒ वन॒त॒ङ्गि॒रः। स॒न्दे॒व॒त्रा ब॒भू॒व॒थुः। यु॒व॒मे॒ता॒नि दि॒वि
रो॒च॒ना॒नि। अ॒ग्नि॒श्च॒ सोम॒ स॒क्र॒तू अ॒ध॒त्त॒म्॥११॥

यु॒व॒ः सि॒न्धू॒ः र॒भि॒श॒स्ते॒रव॒द्यात्। अ॒ग्नी॒षो॒मा॒व॒मु॒ञ्च॒तं गृ॒भी॒ता॒न्। इ॒न्द्रा॒ग्नी रो॒च॒ना
दि॒वः। परि॒ वा॒जे॒षु भू॒ष॒थः। त॒द्वा॒ञ्चे॒ति प्र॒वी॒र्य॒म्। श॒ज॒थ॒द्वृ॒त्र॒मु॒त सं॒नो॒ति वा॒ज॒म्।
इ॒न्द्रा॒ यो अ॒ग्नी स॒ह॒री स॒प॒र्या॒त्। इ॒र॒ज्य॒न्ता॒ व॒स॒व्य॒स्य॒ भू॒रैः। स॒ह॒स्त॒मा स॒ह॒सा
वा॒ज॒य॒न्ता॒। ए॒न्द्रं सा॒न॒सि॒ः र॒यि॒म्॥१२॥

स॒जि॒त्वा॒न॒ः स॒दा॒स॒ह॒म्। व॒र्षि॒ष्ठ॒मू॒तये॑ भ॒र। प्र॒स॒सा॒हि॒षे पु॒रु॒हू॒त श॒त्रू॒न्। ज्ये॒ष्ठ॒स्ते
शु॒ष्मं इ॒ह रा॒ति॒र॒स्तु। इ॒न्द्रा॒ भ॒र द॒क्षि॒णे॒ना॒ व॒सू॒नि। प॒तिः सि॒न्धू॒ना॒म॒सि रे॒व॒ती॒ना॒म्।
म॒हा॒ः इ॒न्द्रो॒ य ओ॒ज॒सा। प॒र्ज॒न्यो॒ वृ॒ष्टि॒मा॒ः इ॒वा॒ स्तो॒मैर्व॒थ्स॒स्य॒ वा॒वृ॒धे। म॒हा॒ः
इ॒न्द्रो॒ नृ॒व॒दा॒च॒र्ष॒णि॒प्राः॥१३॥

उ॒त द्वि॒ब॒र्हा॑ अ॒मि॒नः स॒हो॒भिः। अ॒स्म॒द्रि॒य॒ग्वा॒वृ॒धे वी॒र्या॒य। उ॒रुः पृ॒थुः सु॒कृ॒तः
क॒र्तृ॒भि॒र्भू॒त्। पि॒प्री॒हि दे॒वा॒ः उ॒श॒तो॒ य॒वि॒ष्ठ। वि॒द्वा॒ः ऋ॒तू॒ः र॒ऋ॒तु॒प॒ते य॒जे॒ह। ये दै॒व्या॑

ऋत्विजस्तेभिर्ग्रे। त्व९ होतृणामस्यायजिष्ठः। अग्नि९ स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिर्ग्रेः
प्रिया धामानि। अयाट्थसोमस्य प्रिया धामानि॥१४॥

अयाङ्ग्रेः प्रिया धामानि। अयाद्वजापतेः प्रिया धामानि। अयाङ्ग्रीषोमयोः
प्रिया धामानि। अयाङिन्द्राग्नियोः प्रिया धामानि। अयाङिन्द्रस्य प्रिया धामानि।
अयाण्महेन्द्रस्य प्रिया धामानि। अयाङ्देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि।
यक्षदग््रेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्। आयंजतामेज्या इषः।
कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषता९ हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य
होतः। पावक शोचे वेष्ट्व९ हि यज्वा। ऋता यंजासि महिना वियद्भूः। हव्या वह
यविष्ठ या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधत्९ रुयि चरषणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानिषः षट्॥ _____ [७]

उपहूत९ रथन्तर९ सह पृथिव्या। उप मा रथन्तर९ सह पृथिव्या ह्वयताम्।
उपहूतं वामदेव्य९ सहान्तरिक्षेण। उप मा वामदेव्य९ सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्।
उपहूतं बृहत्सह दिवा। उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः।

उप॑ मा सप्त॑ होत्रा॑ ह्वयन्ताम्। उप॑हूता धे॒नुः स॒हर्ष॑भा। उप॑ मा धे॒नुः स॒हर्ष॑भा
ह्वयताम्॥१६॥

उप॑हूतो भ॒क्षः सखा॑। उप॑ मा भ॒क्षः सखा॑ ह्वयताम्। उप॑हूताँ(४)हो। इडोप॑हूता।
उप॑हूतेडो॑। उपो॑ अ॒स्मा॒ इडो॑ ह्वयताम्। इडोप॑हूता। उप॑हूतेडो॑। मा॒न॒वी घृ॒तप॑दी
मैत्राव॑रु॒णी। ब्रह्म॑ दे॒वकृ॑तमुप॑हूतम्॥१७॥

दैव्या॑ अध्व॒र्यव॑ उप॑हूताः। उप॑हूता मनु॒ष्याः। य इ॒मं य॒ज्ञम॑वान्। ये य॒ज्ञप॑तिं
वर्धा॑न्। उप॑हूते द्यावा॑पृथि॒वी। पूर्॒वजे॑ ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हूतोऽयं य॒ज्ञमा॑नः।
उत्त॑रस्यान्दे॒वय॒ज्याया॑मुप॑हूतः। भूय॑सि ह॒विष्क॑रण॒ उप॑हूतः। दि॒व्ये धा॑म॒न्नुप॑हूतः।
इ॒दं मे॑ दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑ तस्मि॒न्नुप॑हूतः। वि॒श्वम॑स्य प्रि॒यमुप॑हूतम्। वि॒श्वस्य॑
प्रि॒यस्योप॑हूत॒स्योप॑हूतः॥१८॥

स॒हर्ष॑भा ह्वयता॑मुप॑हूतः॑ ह॒विष्क॑रण॒ उप॑हूतश्च॒त्वारि॑ च॥ [८]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु। दे॒वो न॑रा॒शः सः॑। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य
वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्माय॒जी होता॑।

होतु॑र्होतुराय॑जीयान्। अग्ने॑ या॒न्दे॒वानया॑त्। या॑ अ॒पि॒प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अम॑त्स॒त।
ता॑ स॒स॒नुषी॑ हो॒त्रा॑न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑र॒येम॑म्। स्वि॒ष्ट॒कृ॒च्चाग्ने॑ होता॒-
ऽभूः॑। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य नमो॒वा॒के वी॑हि॥१९॥

अपिप्रेः पञ्च च॥

[१]

इ॒दं द्या॑वा॒पृथि॑वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्ध्मं सू॒क्तवा॑कम्। उ॒त न॑मो॒वा॒कम्। ऋ॒ध्यास्म॑
सू॒क्तो॒च्यम॑ग्ने। त्व॑ सू॒क्त॒वा॒ग॑सि। उ॒प॑श्रि॒तो दि॒वः पृ॑थि॒व्योः। ओम॑न्वती ते॒ऽस्मिन्
य॒ज्ञे य॑ज॒मान् द्या॑वा॒पृथि॑वी स्ता॑म्। श॒ङ्ग॒ये जी॑रदा॒नू। अ॒त्र॒सू अ॒प्र॒वेदे॑। उ॒रु॒ग॑व्यूती
अ॒भयं॑ कृ॒तौ॑॥२०॥

वृ॒ष्टि॒द्या॑वा री॒त्या॑पा। श॒म्भु॒वौ म॑यो॒भु॒वौ। ऊ॒र्ज॑स्वती च॒ प॒य॑स्वती च। सू॒प॒च॒र॒णा
च॑ स्व॒धि॒च॒र॒णा च॑। तयो॑रा॒वि॒दि। अ॒ग्नि॒रि॒द॑ ह॒वि॒र॒जु॑षत। अ॒वी॑वृ॒धत् महो॑
ज्यायो॑ऽकृ॒त। सोमं॑ इ॒द॑ ह॒वि॒र॒जु॑षत। अ॒वी॑वृ॒धत् महो॑ ज्यायो॑ऽकृ॒त। अ॒ग्नि॒रि॒द॑ ह॒वि॒र॒जु॑षत॥२१॥

अवी॑वृ॒धत् महो॑ ज्यायो॑ऽकृत। प्र॒जाप॑तिरि॒दः ह॒विर॑जुषत। अवी॑वृ॒धत् महो॑
ज्यायो॑ऽकृत। अ॒ग्नीषो॑मा॒विदः॑ ह॒विर॑जुषेताम्। अवी॑वृ॒धेतां महो॑ ज्यायो॑ऽक्राताम्।
इन्द्रा॑ग्नी इ॒दः ह॒विर॑जुषेताम्। अवी॑वृ॒धेतां महो॑ ज्यायो॑ऽक्राताम्। इन्द्र॑ इ॒दः
ह॒विर॑जुषत। अवी॑वृ॒धत् महो॑ ज्यायो॑ऽकृत। म॒हेन्द्र॑ इ॒दः ह॒विर॑जुषत॥२२॥

अवी॑वृ॒धत् महो॑ ज्यायो॑ऽकृत। दे॒वा आ॑ज्य॒पा आ॒ज्यम॑जुषन्त। अवी॑वृ॒धन्त॒
महो॑ ज्यायो॑ऽकृत। अ॒ग्नि॒रहो॑त्रेणे॒दः ह॒विर॑जुषत। अवी॑वृ॒धत् महो॑ ज्यायो॑ऽकृत।
अ॒स्यामृ॑ध॒द्धोत्रा॑या॒न्देव॑ङ्ग॒माया॑म्। आशा॑स्ते॒ऽयं यज॑मानो॒ऽसौ। आयु॑रा शा॑स्ते।
सुप्र॑जा॒स्त्वमा शा॑स्ते। स॒जात॑व॒नस्या॑मा शा॑स्ते॥२३॥

उत्त॑रान्देवय॒ज्यामा शा॑स्ते। भूयो॑ ह॒विष्कर॑ण॒मा शा॑स्ते। दि॒व्यं धा॑मा शा॑स्ते।
विश्वं॑ प्रि॒यमा शा॑स्ते। यद॒नेन॑ ह॒विषा॑ऽऽशा॑स्ते। तद॑श्या॒त्तद॑ध्यात्। तद॑स्मै दे॒वा
रा॑सन्ताम्। तद॑ग्नि॒र्देवो॑ दे॒वेभ्यो॑ वन॑ते। व॒यम॑ग्ने॒र्मानु॑षाः। इ॒ष्टं च॑ वी॒तं च॑। उ॒भे च॑
नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी अ॑ह॒सस्पा॑ताम्। इ॒ह गति॑र्वा॒मस्ये॑दं च॑। नमो॑ दे॒वेभ्यः॑॥२४॥

अभ्यं कृतावकृताग्निरिदं हविरजुषत महेन्द्र इदं हविरजुषत सजातवनस्यामा शास्ते वीतं च त्रीणि च॥ [१०]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीं स्वस्तिरस्तु नः।
स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे॥२५॥

तच्छुं योरावृणी॥

[११]

आप्यायस्व सन्ते। इह त्वष्टारमग्रियं तन्नस्तुरीपम्। देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु
नः। प्रावन्तु नस्तुजये वाजसातये। याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते। ता नो
देवीः सुहवाः शर्म यच्छता। उत गा विन्यन्तु देवपत्नीः। इन्द्राण्यग्राय्यश्विनी राट्।
आ रोदसी वरुणानी शृणोतु। विन्यन्तु देवीर्य ऋतुर्जनीनाम्॥२६॥

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा। विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः। देवानामुत
यो मर्त्यानाम्। यजिष्ठः स प्र यजतामृतावा। वयमु त्वा गृहपते जनानाम्। अग्ने
अकर्म समिधा बृहन्तम्। अस्थूरि णो गार्हपत्यानि सन्तु। तिग्मेन नस्तेजसा
संशिशधि॥२७॥

जनीनामृष्टो च॥

[१२]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह पृथिव्या ह्वयताम्।

उपहूतं वामदेव्यं स॒हान्तरिक्षेण। उप॑ मा वामदेव्यं स॒हान्तरिक्षेण ह्वयताम्।
 उपहूतं बृहत्स॒ह दि॒वा। उप॑ मा बृहत्स॒ह दि॒वा ह्वयताम्। उपहू॑ताः स॒प्त होत्राः॑।
 उप॑ मा सप्त होत्रा॑ ह्वयन्ताम्। उपहू॑ता धे॒नुः स॒हर्ष॑भा। उप॑ मा धे॒नुः स॒हर्ष॑भा
 ह्वयताम्॥२८॥

उपहू॑तो भ॒क्षः स॒खा। उप॑ मा भ॒क्षः स॒खा ह्वयताम्। उपहू॑ताँ(४)हो। इडोपहू॑ता।
 उपहू॑तेडो॑। उपो॑ अ॒स्मां इडो॑ ह्वयताम्। इडोपहू॑ता। उपहू॑तेडो॑। मा॒न॒वी घृ॒तप॑दी
 मैत्रा॑वरु॒णी। ब्र॒ह्म दे॒वकृ॑तमुपहू॑तम्॥२९॥

दै॒व्या अ॒ध्व॒र्यव॑ उपहू॑ताः। उपहू॑ता मनु॒ष्याः। य इ॒मं य॒ज्ञम॑वान्। ये य॒ज्ञप॑त्नीं
 वर्धा॑न्। उपहू॑ते द्यावा॑पृथि॒वी। पू॒र्व॒जे ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उपहू॑तेयं यज॑माना।
 इन्द्रा॑णीवा॑ऽविध॒वा। अदि॑तिरिव सुपु॒त्रा। उत्त॑रस्यान्देवय॒ज्याया॑मुपहू॑ता। भूय॑सि
 हवि॑ष्कर॑ण॒ उपहू॑ता। दि॒व्ये धाम॑न्नुपहू॑ता। इ॒दं मे॑ दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑
 तस्मि॑न्नुपहू॑ता। विश्व॑मस्याः प्रि॒यमु॑पहू॑तम्। विश्व॑स्य प्रि॒यस्यो॑पहू॑तस्योपहू॑ता॥३०॥

सत्यं प्रवोऽग्ने महानग्निरहोतां समिधोऽग्निवृत्राण्यग्निर्मूर्धोपहूतं देवं ब्रह्मिदं द्यावापृथिवी तच्छं योरा प्यायस्वोपहूतन्नयौदश॥१३॥
 सत्यं वयं स्याम वृष्टिद्यावा त्रिंशत्॥३०॥
 सत्यमुपहूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अ॒ञ्जन्ति॒ त्वाम॑ध्व॒रे दे॒व॒यन्तः॑। वन॑स्पते॒ मधु॑ना॒ दैव्ये॑न। यद॑र्ध्वस्ति॑ष्ठा॒द्रवि॑णे॒ह
ध॑त्तात्। यद्वा॒ क्षयो॑ मा॒तुर॑स्या उ॒पस्थे॑। उच्छ्र॑यस्व वनस्पते। वर्ष्म॑न्पृथि॒व्या अधि॑।
सुमि॑ती मी॒यमा॑नः। वर्चो॑धा य॒ज्ञवा॑हसे। समि॑द्धस्य॒ श्रय॑माणः पुरस्ता॑त्। ब्रह्म॑
वन्वा॒नो अ॒जर॑ सु॒वीर॑म्॥१॥

आ॒रे अ॒स्मद॑म॒तिं बा॑ध॒मानः॑। उच्छ्र॑यस्व मह॒ते सौभ॑गाय। ऊ॒र्ध्व ऊ॒ षु णं॑ ऊ॒तये॑।
तिष्ठा॑ दे॒वो न स॑वि॒ता। ऊ॒र्ध्वो वाज॑स्य॒ सनि॑ता॒ यद॑ञ्जिभिः। वा॒घद्वि॑र्वि॒ह्वया॑महे।
ऊ॒र्ध्वो नः॑ पा॒ह्य ह॑सो॒ नि के॑तुना॑। विश्व॑ सम॒त्रिणं॑ दह। कृ॒धी न॑ ऊ॒र्ध्वा च॒ रथा॑य
जी॒वसे॑। वि॒दा दे॒वेषु॑ नो॒ दुवः॑॥२॥

जा॒तो जा॑यते सुदि॒न॒त्वे अ॒ह्ना॑म्। सम॒र्य आ वि॒दथे॑ वर्ध॒मानः॑। पुन॑न्ति॒ धीरा॑
अ॒पसो॑ मनी॒षा। दे॒व॒या विप्र॑ उ॒दिय॑ति॒ वाच॑म्। युवा॑ सुवासाः॒ परि॑वीत॒ आगा॑त्।

स उ श्रेयाँभवति जायमानः। तं धीरांसः कवय उन्नयन्ति। स्वाधियो मनसा
 देवयन्तः। पृथुपाजा अमर्त्यः। घृतनिर्णिख्स्वाहुतः। अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट्। तं
 सुबाधो यतः सुचः। इत्था धिया यज्ञवन्तः। आचक्रुरग्निमूतयै। त्वं वरुण उत
 मित्रो अग्ने। त्वां वर्धन्ति मतिभिर्वसिष्ठाः। त्वे वसु सुषणनानि सन्तु। यूयं पात
 स्वस्तिभिः सदा नः॥३॥

सुवीरं दवः स्वाहुतोऽष्टौ च॥ _____ [१]

होता यक्षदग्निं सुमिधा सुषमिधा समिद्धं नाभां पृथिव्याः सङ्गृथे वामस्य।
 वर्ष्मन्दिव इडस्पदे वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं
 भुवनस्य गोपाम्। मध्वाद्य देवो देवेभ्यो देवयानान्पथो अनक्तु वेत्वाऽऽज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षन्नराशंसं नृशस्त्रं नृङ्ः प्रणेत्रम्। गोभिर्वपावान्धस्याद्वीरैः
 शक्तीवान्रथैः प्रथमया वा हिरण्यैश्चन्द्री वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता
 यक्षदग्निमिड ईडितो देवो देवां आवक्षदूतो हव्यवाडमूरः। उपेमं यज्ञमुपेमां

दे॒वो दे॒वहू॑तिमवतु वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्षद्व॒र्हिः सु॒ष्टरी॑मोर्ण॒म्रदा॑
अ॒स्मिन् य॒ज्ञे वि च॒ प्र च॑ प्रथता॑ऽ स्वास॒स्थं दे॒वेभ्यः॑। ए॒मैन॑दद्य॒ वस॑वो रु॒द्रा
आ॒दित्याः॑ स॒दन्तु॑ प्रि॒यमिन्द्र॑स्यास्तु वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं॥४॥

होता॑ यक्षद्व॒रं ऋ॒ष्याः क॑व॒ष्यो कौ॑षधावनीरुदाता॑भी॒र्जिह॑तां विपक्षौभिः
श्रयन्ताम्। सु॒प्राय॑णा अ॒स्मिन् य॒ज्ञे विश्र॑यन्तामृता॒वृधो॑ वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं।
होता॑ यक्षदुषासा॒नक्ता॑ बृ॒हती॑ सु॒पेश॑सा॒ नृः पति॑भ्यो॒ योनि॑ कृ॒ण्वाने॑।
स॒ऽस्मय॑माने॒ इन्द्रे॑ण दे॒वैरे॑दं ब॒र्हिः सी॑दतां वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑
यक्षद्वैव्या होता॑रा म॒न्द्रा पो॑ता॒रा क॒वी प्रचै॑तसा। स्वि॑ष्टम॒द्यान्यः क॑रदिषा
स्व॒भिगूर्त॑म॒न्य ऊ॒र्जा स॑त॒वसे॑मं य॒ज्ञं दि॒वि दे॒वेषु॑ ध॒त्तां वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं।
होता॑ यक्षत्ति॒स्रो दे॒वीर॑प॒साम॑प॒स्तमा॑ अ॒च्छिद्र॑म॒द्येद॑म॒पस्त॑न्वताम्। दे॒वेभ्यो॑
दे॒वीर्दे॒वमपो॑ वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्षत्त्वष्टा॑र॒मचि॑ष्टु॒मपा॑कः॒ रेतो॑धां
विश्र॑वसं यशो॒धाम्। पु॒रुरूप॑म॒काम॑कर्शनः॒ सु॒पोषः॒ पोषैः॒ स्यात्सु॑वीरो

वीरेर्वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिमुपावस्रक्षद्वियो जोष्टारं
 शशमन्नरः। स्वदाथस्वर्धितिरऋतुथाद्य देवो देवेभ्यो हव्यावाङ्मेत्वाऽऽज्यस्य
 होतुर्यजं। होता यक्षदग्निः स्वाहाऽऽज्यस्य स्वाहा मेदसः स्वाहा स्तोकानां
 स्वाहा स्वाहाकृतीनां स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवां औज्यपान्थस्वाहा-
 ऽग्निः होत्राङ्गुषाणा अग्न आज्यस्य वियन्तु होतुर्यजं॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं सुवीरं वीरेर्वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं चत्वारि च (अग्निन्तनूनपात्त्रराशःसंमग्निमिड ईडितो बर्हिर्दुरं उपासान्ता देव्यां
 तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमग्निम्। पञ्च वेत्वेको वियन्तु द्विर्वीतामेको वियन्तु द्विर्वेत्वेको वियन्तु होतुर्यजं॥) [२]

समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे। देवो देवान् यजसि जातवेदः। आ च वहं
 मित्रमहश्चिकित्वान्। त्वं दूतः कविरसि प्रचेताः। तनूनपात्पथ ऋतस्य यानान्।
 मध्वा समञ्जन्थस्वदया सुजिह्व। मन्मानि धीभिरुत यज्ञमृन्धन्। देवत्रा च कृणुह्यध्वरं
 नः। नराशंसस्य महिमानमेषाम्। उप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैः॥६॥

ते सुक्रतवः शुचयो धियन्धाः। स्वदन्तु देवा उभयानि हव्या। आजुह्वान ईड्यो
 वन्द्यश्च। आयाह्यग्ने वसुभिः सजोषाः। त्वं देवानामसि यह होता। स एनान्

यक्षीषितो यजीयान्। प्राचीनं बर्हिः प्रदिशां पृथिव्याः। वस्तोरस्या वृज्यते अग्रे
अह्नाम्। व्युं प्रथते वितरं वरीयः। देवेभ्यो अदितये स्योनम्॥७॥

व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्ताम्। पतिभ्यो न जनयः शुम्भमानाः। देवीर्द्वारो
बृहतीर्विश्वमिन्वाः। देवेभ्यो भवथ सुप्रायणाः। आसुष्वयन्ती यजते उपांके।
उषासानक्तां सदतां नि योनौ। दिव्ये योषणे बृहती सुरुक्मे। अधि श्रियः
शुक्रपिशं दधाने। दैव्या होतांरा प्रथमा सुवाचा। मिमांसा यज्ञं मनुषो यजध्वै॥८॥

प्रचोदयन्ता विदथेषु कारू। प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशां दिशन्तां। आ नो यज्ञं
भारती तूयमेतु। इडां मनुष्वदिह चेतयन्ती। तिस्रो देवीर्बर्हिरेदः स्योनम्।
सरस्वती स्वपंसः सदन्तु। य इमे द्यावापृथिवी जनित्री। रूपैरपि शद्भुवनानि
विश्वा। तमद्य होतरिषितो यजीयान्। देवं त्वष्टारमिह यक्षि विद्वान्॥९॥

उपावसृजत्मन्यां समञ्जन्। देवानां पाथं ऋतुथा हवींषि। वनस्पतिः
शमिता देवो अग्निः। स्वदन्तु हव्यं मधुना घृतेन। सद्यो जातो व्यमिमीत

य॒ज्ञम्। अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मभवत्पु॒रो॒गाः। अ॒स्य होतुः॑ प्र॒दिश्य॑तस्य॑ वा॒चि। स्वाहा॑कृत॑
ह॒विर॑दन्तु दे॒वाः॥१०॥

य॒ज्ञैः स्यो॑नं य॒ज्ञे॒ष्व्ये वि॒द्वान॑ष्टौ च॥ [३]

अ॒ग्निर्होता॑ नो अध्व॒रे। वा॒जी सन्परि॑णीयते। दे॒वो दे॒वेषु॑ य॒ज्ञियः॑।
परि॑त्रिवि॒ष्ट्यध्व॒रम्। यात्य॒ग्नी र॒थीरि॑व। आ दे॒वेषु॑ प्रयो॒ दध॑त्। परि॒ वाज॑पतिः
क॒विः। अ॒ग्निर्ह॒व्यान्य॑क्रमीत्। दध॒द्रत्नानि॑ दा॒शुषे॑॥११॥

अ॒ग्निर्होता॑ नो नव॑॥ [४]

अजै॑द॒ग्निः। अस॑न॒द्वाज॒न्नि। दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑द्। प्राञ्जो॑भिर्हिन्वा॒नः। धेना॑भिः
कल्प॑मानः। य॒ज्ञस्यायुः॑ प्रति॒रन्। उप॒ प्रेष्य॑ होतः। ह॒व्या दे॒वेभ्यः॑॥१२॥

अजै॑द॒ष्टौ॥ [५]

दै॒व्याः श॑मितार उ॒त म॑नुष्या आर॑भध्वम्। उप॑नयत॒ मेध्या॑ दुरः। आ॒शासा॑ना
मेध॑पतिभ्यां॒ मेधम्॑। प्रा॒स्मा अ॒ग्निं भ॑रत। स्तृणी॑त ब॒रुहिः॑। अन्वे॑नं मा॒ता म॑न्यताम्।
अनु॑ पि॒ता। अनु॑ भ्रा॒ता स॑ग॒र्भ्यः। अनु॑ सखा॒ सयू॑थ्यः। उ॒दीची॑ना॑ अस्य प॒दो
निध॑त्तात्॥१३॥

सूर्यं चक्षुर्गमयतात्। वातं प्राणमन्ववसृजतात्। दिशः श्रोत्रम्। अन्तरिक्षमसुम्।
पृथिवीं शरीरम्। एकधाऽस्य त्वचमाच्छातात्। पुरा नाभ्यां अपिशसो
वपामुत्खिन्दतात्। अन्तरेवोष्माणं वारयतात्। श्येनमस्य वक्षः कृणुतात्। प्रशसा
बाहू॥१४॥

शला दोषणी। कश्यपेवांसौ। अच्छिद्रे श्रोणी। कवषोरू स्नेकपर्णाष्ठीवन्तौ।
षड्विंशतिरस्य वङ्क्यः। ता अनुष्ठ्योच्यावयतात्। गात्रं गात्रमस्यानूनं कृणुतात्।
ऊवध्यगोहं पार्थिवं खनतात्। अस्त्रा रक्षः ससृजतात्। वनिष्ठुमस्य मा
रोविष्ट॥१५॥

उरूकं मन्यमानाः। नेद्वस्तोके तनये। रवितारवच्छमितारः। अध्रिगो शमीध्वम्।
सुशमिं शमीध्वम्। शमीध्वमध्रिगो। अध्रिगुश्चापापश्च। उभौ देवानां शमितारौ।
ताविमं पशूँ श्रपयतां प्रविद्धांसौ। यथायथाऽस्य श्रपणन्तथातथा॥१६॥

धत्ताद्बाहू मा रोविष्ट तथातथा॥

[६]

जुषस्व सप्रथस्तमम्। वचो देवप्सरस्तमम्। हव्या जुह्वान आसनि। इमं नो

य॒ज्ञम॒मृते॑षु धेहि। इ॒मा ह॒व्या जा॑तवेदो जुषस्व। स्तो॒काना॑मग्ने मेद॑सो घृ॒तस्य॑।
 होत॒ः प्राशा॑न प्रथ॒मो नि॒षद्य॑। घृ॒तव॑न्तः पावक ते। स्तो॒काः श्रो॑तन्ति मेद॑सः।
 स्वध॑र्मं दे॒ववी॑तये॥१७॥

श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम्। तुभ्य॑ स्तो॒का घृ॑तश्चुतः। अग्ने॒ विप्रा॑य सन्त्य। ऋषिः श्रेष्ठः
 समि॑ध्यसे। य॒ज्ञस्य॑ प्रावि॒ता भ॑व। तुभ्य॑ श्रोतन्त्य॒घ्निगो॑ शचीवः। स्तो॒कासो॑ अग्ने
 मेद॑सो घृ॒तस्य॑। क॒वि॒श॒स्तो बृ॑हता भा॒नुना॑गाः। ह॒व्या जु॑षस्व मेधिर। ओजि॑ष्ठन्ते
 मध्य॒तो मेद॑ उद्धृतम्। प्र ते व॒यं द॑दामहे। श्रोत॑न्ति ते वसो स्तो॒का अधि॑त्व॒चि।
 प्रति॑ तान्दे॒वशो॑र्विहि॥१८॥

दे॒ववी॑तय उद्धृत॒श्रीणि॑ च॥

[७]

आवृ॑त्रहणा वृ॒त्रह॑भिः शुष्मैः। इन्द्रं या॒तन्नमो॑भिरग्ने अ॒र्वाक्। यु॒व॑
 राधो॑भिर॒कवे॑भिरिन्द्र। अग्ने॒ अस्मे॑ भ॒वतमु॑त्तमेभिः। होता॑ यक्षदिन्द्रा॒ग्नी। छा॒गस्य॑
 व॒पाया॑ मेद॑सः। जु॒षेता॑ ह॒विः। होत॑र्यज॒। वि॒ह्यख्य॑न्मन॒सा व॑स्य इच्छन्।
 इन्द्रा॑ग्नी ज्ञा॒स उ॒त वा॑ सजा॒तान्॥१९॥

नान्या युवत्प्रमंतिरस्ति मह्यम्। स वां धियं वाजयन्तीमतक्षम्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। पुरोडाशस्य जुषेताः हविः। होतर्यजं। त्वामीडते अजिरं दृत्याय। हविष्मन्तः सदमिन्मानुषासः। यस्य देवैरासदो बरुहिरग्रे। अहान्यस्मै सुदिना भवन्तु। होता यक्षदग्निम्। पुरोडाशस्य जुषताः हविः। होतर्यजं॥२०॥

सृजान्निन्दे च॥ [८]

गीर्भिर्विप्रः प्रमंतिमिच्छमानः। ईदृष्टं रयिं यशसं पूर्वभाजम्। इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा। प्र णो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः। माच्छेद्व रश्मीरिति नाधमानाः। पितृणां शक्तीरनुयच्छमानाः। इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणो मदन्ति। ताह्यद्रीं धिषणाया उपस्थे। अग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणन्तः। नमस्यामस्त्वेड्यं जातवेदः। त्वां दूतमरतिं हव्यवाहम्। देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम्॥२१॥

जातवेदो वे च॥ [९]

त्वं ह्यग्रे प्रथमो मनोता। अस्या धियो अभवो दस्महोता। त्वं सीं वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु। सहो विश्वस्मै सहसे सहध्यै। अथा होता न्यसीदो यजीयान्।

इडस्पद इषयन्नीड्यः सन्। तं त्वा नरः प्रथमं देवयन्तः। महो राये चितयन्तो
अनुग्मन्। वृतेव यन्तं बहुभिर्वस्यैः। त्वे रयिं जागृवांसो अनुग्मन्॥२२॥

रुशन्तमग्निं दर्शतं बृहन्तम्। वपावन्तं विश्वहां दीदिवांसम्। पदं देवस्य
नमसा वियन्तः। श्रवस्यवः श्रवं आपन्नमृक्तम्। नामानि चिदधिरे यज्ञियानि।
भद्रायां ते रणयन्तु सन्दृष्टौ। त्वां वर्धन्ति क्षितयः पृथिव्याम्। त्वं रायं उभयांसो
जनानाम्। त्वं त्राता तरणे चेत्योऽभूः। पिता माता सदमिन्मानुषाणाम्॥२३॥

सपर्येण्यः स प्रियो विक्ष्वग्निः। होता मन्द्रो निषसादा यजीयान्। तं त्वा वयं
दम आ दीदिवांसम्। उपजुबाधो नमसा सदेम। तं त्वा वयं सुधियो नव्यमग्ने।
सुम्रायवं ईमहे देवयन्तः। त्वं विशो अनयो दीद्यानः। दिवो अग्ने बृहता रौचनेन।
विशां कविं विश्वपतिं शश्वतीनाम्। नितोशनं वृषभं चरषणीनाम्॥२४॥

प्रेतीषणि मिषयन्तं पावकम्। राजन्तमग्निं यजुतं रयीणाम्। सो अग्न ईजे
शशमे च मर्तः। यस्तु आनदत्समिधा हव्यदातिम्। य आहुतिं परि वेदा नमोभिः।

विश्वेत्सवा॒मा द॑धते॒ त्वोतः॑। अ॒स्मा उ॑ ते॒ महि॑ म॒हे वि॑धेम। नमो॑भिर॒ग्ने स॒मिधो॑त
ह॒व्यैः। वेदी॑सू॒नो सह॑सो गी॒र्भिरु॒क्थैः। आ ते॑ भ॒द्राया॑ꣳ सु॒मतौ॑ य॒तेम॥२५॥

आ यस्त॒तन्थ॒ रोद॑सी॒ विभा॒सा। श्रवो॑भिश्च श्रव॒स्यंस्तरु॑त्रः। बृ॒हद्भि॑र्वाजैः
स्थवि॑रेभि॒रस्मे। रे॒वद्भि॑र॒ग्ने वि॒तरं॑ वि भा॑हि। नृ॒वद्व॑सो॒ सद॒मिद्धे॑ह्य॒स्मे। भू॒रितो॑काय॒
तन॑याय प॒श्वः। पूर्वी॑रिषो॑ बृ॒हती॑रा॒रे अ॑घाः। अ॒स्मे भ॒द्रा सौ॑श्रव॒सानि॑ सन्तु।
पु॒रू॒ण्य॑ग्ने पु॒रु॒धा त्वा॒या। वसू॑नि॒ राज॑न्व॒सुता॑ते अ॒श्याम्। पु॒रू॒णि हि॒ त्वे पु॑रु॒वार॒
सन्ति॑। अ॒ग्ने वसु॑ वि॒धते॒ राज॑नित्वे॥२६॥

जागृवाꣳसो अनु॒गन्मानु॑षाणाश्च॒रप॑णीनां य॒तेमा॑श्या॒न्द्रे च॑॥ [१०]

आभ॑रतꣳ शि॒क्षतं॑ वज्र॒बाहू॑। अ॒स्माꣳ इ॒न्द्रा॒ग्नी अव॑तꣳ श॒चींभिः॑। इ॒मे नु॑ ते
र॒श्मयः॑ सूर्य॑स्य। येभिः॑ स॒पित॑त्वं पि॒तरो॑ न॒ आय॑न्। होता॑ यक्ष॒दिन्द्रा॒ग्नी। छा॒गं॑स्य
ह॒विष॑ आ॒त्ताम॑द्य। म॒ध्यतो॑ मे॒द् उ॒द्धृत॑म्। पु॒रा द्वेषो॑भ्यः। पु॒रा पौ॑रु॒षेय्या॑ गृ॒भः।
घ॒स्ता॑न्नूनम्॥२७॥

घा॒से अ॑ज्राणां॒ यव॑सप्रथ॒मानाम्॑। सु॒मत्क्ष॑राणाꣳ श॒तरु॑द्रि॒याणाम्॑। अ॒ग्नि॒ष्वात्ता॑नां॒

पीवोपवसनानाम्। पार्श्वतः श्रोणितः शितामृत उन्थादतः। अङ्गादङ्गादवत्तानाम्।
करत एवेन्द्राग्नी। जुषेता॑ ह॒विः। होत॒र्यज॑। दे॒वेभ्यो॑ वनस्पते ह॒वी॑षि। हिर॑ण्यपर्ण
प्रदिवस्ते अर्थम्॥२८॥

प्रदक्षिणिद्रशनया॑ नि॒यूय॑। ऋ॒तस्य॑ वक्षि प॒थिभी॑ रजिष्ठैः। होता॑
यक्षद्वनस्पतिम॒भिहि॑। पि॒ष्टत॑मया रभिष्ठया रशनया॑र्धित। यत्रेन्द्रा॒ग्नियोश्छा॑गस्य
ह॒विषः॑ प्रि॒या धा॑मानि। यत्र वनस्पतेः॑ प्रि॒या पा॑था॑सि। यत्र दे॒वाना॑माज्य॒पाना॑
प्रि॒या धा॑मानि। यत्राग्नेर्होतुः॑ प्रि॒या धा॑मानि। तत्रैतं प्र॒स्तुत्ये॑वोप॒स्तुत्ये॑
वोपाव॑स्रक्षत्। रभी॑या॑समिव कृ॒त्वी॥२९॥

करदे॒वं दे॒वो वन॒स्पतिः॑। जुष॒ता॑ ह॒विः। होत॒र्यज॑। पि॒प्री॑हि दे॒वा॑
उ॒शतो॑ यविष्ठ। वि॒द्वा॑ ऋ॒तूँर्ऋ॒तुप॑ते यजे॒ह। ये दै॒व्या॑ ऋ॒त्विज॒स्तेभि॑रग्ने। त्व॑
होतृ॑णामस्यायजिष्ठः। होता॑ यक्षद॒ग्निः॑ स्वि॒ष्टकृ॑तम्। अया॑ङ्गि॒रिन्द्रा॒ग्नियोश्छा॑गस्य
ह॒विषः॑ प्रि॒या धा॑मानि। अया॒ङ्ग्वन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पा॑था॑सि। अया॑ङ्ग्वे॒वाना॑माज्य॒पाना॑
प्रि॒या धा॑मानि। यक्षद॒ग्नेर्होतुः॑ प्रि॒या धा॑मानि। यक्ष॒त्स्वं म॑हि॒मानम्॥

आयंजता॒मेज्या॒ इषः॑। कृ॒णोतु॒ सो अ॑ध्व॒रा जा॒तवे॑दाः। जु॒षता॑ ह॒विः।
होत॑र्यज॑॥३०॥

नूनमर्थं कृत्वा पाथांसि सप्त च॥

[११]

उपो॑ ह॒ यद्वि॑दथ॑ वा॒जिनो॒ गूः। गी॒र्भिर्वि॑प्राः प्रम॑तिमिच्छ॒मानाः। अ॒र्वन्तो॒ न
का॒ष्ठा॒न्नक्ष॑माणाः। इन्द्रा॒ग्नी जो॑हु॒वतो॒ नर॑स्ते। वन॑स्पते र॒शनया॑ऽभि॒धाय॑। पि॒ष्टत॑मया
व॒युना॑नि वि॒द्वान्। वह॑ देव॒त्रा दि॑धिषो ह॒वीः॑षि॑। प्र च॑दा॒तार॑म॒मृते॑षु वोचः। अ॒ग्निः
स्वि॑ष्टकृतम्। अया॑ऽङ्गि॒रिन्द्रा॑ग्नि॒योश्छा॑गस्य ह॒विषः॑ प्रि॒या धा॑मानि॥३१॥

अया॒ङ्गन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पा॑था॒ंसि। अया॑ङ्गै॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॑मानि।
यक्ष॑द॒ग्नेर॑होतुः प्रि॒या धा॑मानि। यक्ष॑त्स्वं म॒हि॒मानम्। आयंजता॒मेज्या॒ इषः॑।
कृ॒णोतु॒ सो अ॑ध्व॒रा जा॒तवे॑दाः। जु॒षता॑ ह॒विः। अ॒ग्ने यद॑द्य वि॒शो अ॑ध्वरस्य
होतः। पाव॑क शोचे वे॒ष्ट्वं हि यज्वा॑। ऋ॒ता य॑जासि म॒हि॒ना वि॒यद्भूः। ह॒व्या वह॑
यवि॑ष्ट या ते॑ अ॒द्य॥३२॥

धामानि भूरकं च॥

[१२]

दे॒वं ब॒र्हिः सु॒दे॒वं दे॒वैः स्या॒त्सु॒वीरं॑ वी॒रैर्व॒स्तोर्वृ॒ज्येता॒क्तोः प्र॒भ्रिये॒तात्य॒न्यात्रा॒या
 ब॒र्हिष्म॑तो म॒देम॒ वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑। दे॒वीर्द्वा॒रः सङ्घा॒ते
 वि॒ड्डीर्या॑मञ्छि॒थिरा॒ ध्रुवा॒ देव॑हू॒तौ व॒त्स ई॒मेना॒स्तरु॑ण॒ आमि॑मी॒यात्कुमा॑रो
 वा॒ नव॑जा॒तो मैना॒ अर्वा॒ रेणु॑क॒काटः॑ पृ॒ण॒ग्वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वि॒यन्तु॒ यज॑।
 दे॒वी उ॒षासा॒नक्ता॑ऽद्या॒स्मिन् य॒ज्ञे प्र॒यत्य॑हे॒ताम॒पि नूनं॑ दै॒वीर्वि॒शः प्रा॒यासि॑ष्टा॒ः
 सु॒प्री॑ते सु॒धिते॑ वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वी जो॒ष्ट्री वसु॑धि॒ती ययो॑र॒न्या॒
 ऽघा॑द्वेषा॒सि यु॒यव॑दा॒न्याव॑क्ष॒द्वसु॒ वार्या॑णि॒ यज॑मा॒नाय॒ वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य
 वी॒तां यज॑। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती॒ इष॑मूर्ज॒मन्या॑व॒क्षत्स॒ग्धिः स॒पीति॑म॒न्या न॒वेन॒ पूर्वं
 द॒यमा॑नाः स्या॒म पुरा॑णेन॒ नवं॑ ता॒मूर्ज॑मूर्जाहु॒ती ऊ॒र्जय॑माने अ॒धातां॑ वसु॒वने॑
 वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वा दै॒व्या होता॑रा॒ नेष्टा॑रा॒ पोता॑रा॒ ह॒ताघ॑श॒सावा॑भ॒रद्व॑सू
 वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीरि॑डा॒ सर॑स्व॒ती
 भा॒रती॒ द्यां भा॑र॒त्यादि॒त्यैर॑स्पृक्ष॒त्सर॑स्व॒तीम॑ रु॒द्रेर्य॑ज्ञमा॒वीदि॒हैवे॑ड॒या वसु॑म॒त्या

सधुमादं मदेम वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो नराशंसस्त्रिशीर्षा
 षडक्षः शतमिदेनशितिपृष्ठा आदधति सहस्रमीं प्रवहन्ति मित्रावरुणेदस्य
 होत्रमर्हतो बृहस्पतिः स्तोत्रमश्विनाऽऽध्वर्यवं वसुवने वसुधेयस्य वेतु
 यजं। देवो वनस्पतिर्वरुषप्रावा घृतनिर्णिग्दामग्रेणास्पृक्षदान्तरिक्षं मध्येनाप्राः
 पृथिवीमुपरेणादृहीद्वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवं बर्हिर्वारितीनां निधेधाऽसि
 प्रच्युतीनामप्रच्युतन्निकामधरणं पुरुस्पार्हं यशस्वदेना बर्हिषाऽन्या बर्हीऽप्यभि
 ष्याम वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवो अग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः
 सत्यमन्माऽऽयजी होता होतुर्होतुरायजीयानग्रे यान्देवानयाड्या अपिप्रेर्ये
 ते होत्रे अमथ्सत् ता संसनुषी होत्रा देवङ्गमान्दिवि देवेषु यज्ञमेरयेम
 स्विष्टकृच्चाग्रे होताऽभूर्वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहि यजं॥३३॥

यजेकं च॥ _____ [१३]

देवं बर्हिः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवीद्वारः। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु।

दे॒वी उ॒षासा॒नक्ता॑॥ व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वीताम्। दे॒वी जोष्टी॑॥ व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य
वीताम्। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वीताम्॥ ३४॥

दे॒वा दै॒व्या होता॑रा। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वीताम्। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः।
व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वियन्तु। दे॒वो नरा॒शंसः॑। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु। दे॒वो
वन॒स्पतिः॑। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॒रिती॑नाम्। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य
वेतु॥ ३५॥

दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्माय॒जी होता॑॥
होत॑र॒होतुरा॑य॒जीयान्। अ॒ग्ने या॒न्दे॒वानया॑ट्। या॒ अपि॑प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अम॑त्सत।
ता॒ संस॑नुषी॒ होत्रा॑न्देव॒ङ्गमा॑म्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रंये॒मम्। स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने
होता॑ऽभूः॥ व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य नमोवा॒के वी॑हि॥ ३६॥

वीतां वेत्वभूरेकं च॥

[१४]

अ॒ग्निम॑द्य होता॑रमवृणीता॒यं यज॑मानः पच॑न्प॒क्तीः पच॑न्पु॒रोडा॑शं ब॒ध्नन्नि॑न्द्रा॒ग्निभ्या॑
छा॒गं सूप॑स्था अ॒द्य दे॒वो वन॒स्पति॑रभवदिन्द्रा॒ग्निभ्या॑ छा॒गेना॑घस्ता॒न्तं मे॑दस्तः

प्रतिपच॒ताग्र॑भी॒ष्टाम॑वी॒वृधेतां॑ पुरो॒डाशे॑न॒ त्वाम॑द्य॒र्ष आ॑र्षेय ऋषी॒णान्न॑पादवृणीता॒यं
यज॑मानो ब॒हुभ्य॑ आ सङ्ग॑तेभ्य ए॒ष मे॑ दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ यक्ष्यत॒ इति॑ ता या
दे॒वा दे॑व॒दाना॑न्यदु॒स्तान्य॑स्मा॒ आ च॑ शा॒स्वा च॑ गुर॒स्वेषि॑तश्च॒ होत॑रसि॒ भद्र॑वाच्या॒य
प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः सू॒क्तवा॑काय॒ सूक्ता॑ ब्रूहि॥३७॥

अ॒ग्निम॑द्यैकम्॥ [१५]

अ॒ञ्जन्ति॑ होता॒ यक्ष॑त्समि॒द्धो अ॒द्याग्नि॑रजै॒र्देव्या॑ जु॒पस्वा वृ॑त्रह॒णा गी॑र्भिस्त्व॒ ह्याभ॑रत॒मुपा॑हु॒ यद्दे॒वं ब॒र्हिः सु॑दे॒वं दे॒वं ब॒र्हिर्ग॒ग्निम॑द्य पञ्च॑दश॥१५॥
अ॒ञ्जन्त्य॑ग्नि॒रहोता॑ नो गी॒र्भिरु॑पो॒ ह॒ यद्वि॑दथ॒ वाजि॑नः॒ सप्त॑त्रि॒ंशत्॥३७॥
अ॒ञ्जन्ति॑ सू॒क्ताब्रू॑हि॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

सर्वान् वा एषोऽग्नौ कामान्प्रवेशयति। योऽग्नीनन्वाधाय व्रतमुपैति। स यदनिष्ट्वा प्रयायात्। अकामप्रीता एनं कामा नानुप्रयायुः। अतेजा अवीर्यः स्यात्। स जुहुयात्। तुभ्यं ता अङ्गिरस्तम। विश्वाः सुक्षितयः पृथक्। अग्ने कामाय येमिरिति। कामानेवास्मिन्दधाति॥१॥

कामप्रीता एनं कामा अनु प्रयान्ति। तेजस्वी वीर्यावान्भवति। सन्ततिर्वा एषा यज्ञस्य। योऽग्नीनन्वाधाय व्रतमुपैति। स यदुद्धायति। विच्छित्तिरेवास्य सा। तं प्राञ्चमुद्धृत्य। मनसोपतिष्ठेत्। मनो वै प्रजापतिः। प्राजापत्यो यज्ञः॥२॥

मनसैव यज्ञः सन्तनोति। भूरित्याह। भूतो वै प्रजापतिः। भूतिमेवोपैति। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यस्याऽऽहिताग्नेरग्निरपक्षायति। यावच्छम्यया प्रविध्यैत्। यदि तावदपक्षायैत्। तं सम्भरेत्। इदं तु एकं पुर उं तु एकम्॥३॥

तृतीयेन॑ ज्योतिषा॑ संवि॑शस्व। संवे॑शनस्तनु॒वै चारु॑रेधि। प्रि॒ये दे॒वानां॑
पर॒मे ज॒नित्र॑ इति॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॑ꣳ सम्भ॑रति। सैव ततः॑ प्रायश्चि॑त्तिः। यदि॑
परस्त॒रामे॑प॒क्षायै॑त्। अ॒नुप्र॒यायाव॑स्येत्। सो ए॒व ततः॑ प्रायश्चि॑त्तिः। ओष॑धी॒र्वा
ए॒तस्य॑ प॒शून्प॒यः प्रवि॑शति। यस्य॑ ह॒विषे॑ व॒त्सा अ॒पाकृ॑ता॒ धय॑न्ति॥४॥

तान् यद्बु॒द्ध्यात्। या॒तया॑म्रा ह॒विषा॑ यजेत। यन्न दु॒ष्ट्यात्। य॒ज्ञप॒रुरन्त॑रि॒यात्।
वा॒य॒व्यां॑ यवा॒गूं निर्व॑पेत्। वा॒युर्वै प॒यःसः॑ प्रदापयि॑ता। स ए॒वास्मै॑ प॒यः प्रदा॑पयति।
प॒यो वा ओष॑धयः। प॒यः प॒यः। प॒यसै॒वास्मै॑ प॒योऽव॑ रुन्धे॥५॥

अथोत्त॑रस्मै ह॒विषे॑ व॒त्सान॒पाकृ॑र्यात्। सैव ततः॑ प्रायश्चि॑त्तिः। अ॒न्य॒त॒रान् वा
ए॒ष दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयति। ये यज॑मानस्य सा॒यं गृ॒हमा॒ गच्छ॑न्ति। यस्य॑ सा॒यं
दु॒ग्धꣳ ह॒विरा॑र्तिमा॒च्छति॑। इन्द्रा॑य व्री॒हीन्नि॒रुप्योप॑ वसेत्। प॒यो वा ओष॑धयः। प॒यं
ए॒वार॑भ्य॒ गृही॒त्वोप॑ वसति। यत्प्रा॒तः स्या॑त्। तच्छृ॑तं कु॒र्यात्॥६॥

अथे॒तर॑ ऐ॒न्द्रः पुं॒रोडा॑शः स्यात्। इन्द्रि॑ये ए॒वास्मै॑ स॒मीची॑ दधाति। प॒यो

वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवं रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे
 वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन
 व्यर्धयति। ये यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमा गच्छन्ति। यस्योभयं
 हविरार्तिमाच्छति॥७॥

ऐन्द्रं पञ्चशरावमोदनं निर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं यजेत्। अग्निमुखा एव
 देवताः प्रीणाति। अग्निं वा अन्वन्या देवताः। इन्द्रमन्वन्याः। ता एवोभयीः प्रीणाति।
 पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवं रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे
 वत्सानपाकुर्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अर्धो वा एतस्य यज्ञस्य मीयते। यस्य व्रत्ये-
 ऽहन्पत्यनालम्बुका भवति। तामपुरुषं यजेत। सर्वेणैव यज्ञेन यजते। तामिक्षोपं
 ह्वयेत। अमूहमस्मि। सा त्वम्। द्यौरहम्। पृथिवी त्वम्। सामाहम्। ऋत्नम्।
 तावेहि सम्भवाव। सह रेतो दधावहै। पुंसे पुत्राय वेत्तवै। रायस्पोषाय

दधाति यज्ञं उत एकन्थयन्ति रुन्धे कुर्यादाच्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमष्टौ च (सर्वान् वि वै यदि परस्तरामोषधीरन्यतरानुभयानुर्थो वै॥)॥—————[१]

यद्विष्णुणेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्।
अनायतनः स्यात्। प्राजापत्ययर्चा वल्मीकवपायामव नयेत्। प्राजापत्यो वै
वल्मीकः। यज्ञः प्रजापतिः। प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। भूरित्याह। भूतो
वै प्रजापतिः॥१०॥

भूतिमेवोपैति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
यत्कीटावपन्नेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्।
अनायतनः स्यात्। मध्यमेन पूर्णेन द्वावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि निनयेत्।
द्वावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र॒होत॒व्यम्। सैव ततः॒ प्रायश्चि॑त्तिः। यदव॑वृ॒ष्टेन
जुहु॑यात्। अप॑रूपमस्याऽऽ॒त्म॒ञ्जाये॑त। कि॒लासो॑ वा॒स्यादर्श॑सो वा॑। यत्प्रत्ये॒यात्।
य॒ज्ञं विच्छि॑न्द्यात्। स जु॑हुयात्। मि॒त्रो जना॑न्कल्पयति प्रजा॒नन्॥१२॥

मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम्। मित्रः कृष्टीरनिमिषाऽभि चष्टे। सत्याय हव्यं
घृतवञ्जुहोतेति। मित्रेणैवैनत्कल्पयति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव
ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पूर्वस्यामाहुत्या५ हुतायामुत्तराऽऽहुतिः स्कन्देत्। द्विपाद्भिः
पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥१३॥

चतुष्पाद्भिः पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यत्र वेत्थ वनस्पते देवानां गुह्या नामानि।
तत्र हव्यानि गामयेति वानस्पत्ययर्चा समिधमाधाय। तूष्णीमेव पुनर्जुहुयात्।
वनस्पतिनैव यज्ञस्यातां चानांतां चाऽऽहुती वि दाधार। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा
पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङङ्गारः स्कन्देत्।
अध्वर्यवे च यजमानाय चाकः३ स्यात्॥१४॥

यदक्षिणा। ब्रह्मणे च यजमानाय चाकः३ स्यात्। यत्प्रत्यक्। होत्रे च पत्नियै
च यजमानाय चाकः३ स्यात्। यदुदङ्गुः। अग्नीधे च पशुभ्यश्च यजमानाय चाकः३
स्यात्। यदभिजुहुयात्। रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। यन्नाभिजुहुयात्। अशान्तः

प्रह्रियेत॥१५॥

सुवस्य बुध्रेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा यजमानस्तमत्। नमस्ते
अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते। नमो यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा
हिंसीरिति येन स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सहस्रशृङ्गो वृषभो जातवेदाः। स्तोमपृष्ठो
घृतवाँन्सुप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्वा जहाम। गोपोषं नो वीरपोषं च
यच्छेति। ब्रह्मणैवैनं प्र हरति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वे प्रजापतिः स्थापयति प्रजानन्भि जुहुयाध्व्याद्वियेत जहाम त्रीणि च (यद्विष्वण्णेन प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाज्ञेभ्यः
प्राङ्ङ्गांरो यदक्षिणा यत्प्रत्यग्यददङ्कः॥)॥

[२]

वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यस्याऽऽहिताग्नेरग्निर्मथ्यमानो न
जायते। यत्रान्यं पश्येत्। तत आहृत्य होतव्यम्। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं
भवति। यद्यन्यन्न विन्देत्। अजायां होतव्यम्। आग्नेयी वा एषा। यदजा।
अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥१७॥

अजस्य तु नाश्नीयात्। यदजस्याश्नीयात्। यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्।

ताम॑द्यात्। तस्मा॑द॒जस्य॑ ना॒श्यम्। यद्य॒जान्न॑ वि॒न्देत्। ब्रा॒ह्मण॑स्य॒ दक्षि॑णे ह॒स्ते
होत॑व्यम्। ए॒ष वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्ब्रा॑ह्म॒णः। अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हुतं
भ॑वति॥१८॥

ब्रा॒ह्मणं॑ तु व॑स॒त्यै नाप॑ रुन्ध्यात्। यद्ब्रा॑ह्म॒णं व॑स॒त्या अ॑परुन्ध्यात्।
यस्मि॑न्ने॒वाग्ना॒वाहु॑तिं जुहुयात्। तं भा॑ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयेत्। तस्मा॑द्ब्राह्म॒णो व॑स॒त्यै
नाप॑रु॒ध्यः। यदि॑ ब्राह्म॒णं न वि॒न्देत्। द॒र्भस्त॒म्बे हो॑त॒व्यम्। अ॒ग्निवान्॑ वै द॒र्भस्त॒म्बः।
अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हुतं भ॑वति। द॒र्भां ५ स्तु॑ नाध्या॑सीत॥१९॥

यद्द॒र्भान्॒ध्यासी॑त। या॒मे॒वाग्ना॒वाहु॑तिं जुहुयात्। ता॒मध्या॑सीत। तस्मा॑द्द॒र्भा
ना॒ध्या॑सित॒व्याः। यदि॑ द॒र्भान्न॑ वि॒न्देत्। अ॒प्सु हो॑त॒व्यम्। आपो॑ वै सर्वा
दे॒वताः॑। दे॒वता॑स्वे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हुतं भ॑वति। आप॒स्तु न परि॑चक्षीत। यदापः
परि॑चक्षीत॥२०॥

या॒मे॒वाप्स्वा॒हुतिं॑ जुहुयात्। तां परि॑चक्षीत। तस्मा॑दापो॒ न परि॑चक्ष्याः। मे॒ध्यां

च वा एतस्यामेध्या च तनुवौ स२ सृज्येते। यस्याऽऽहिताग्नेरन्यैरग्निभिर्अग्रयः
 स२सृज्यन्ते। अग्रये विविचये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। मेध्यां चैवास्यामेध्यां
 च तनुवौ व्यावर्तयति। अग्रये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। अग्निमेव
 व्रतपतिः३ स्वेन भागधेयेनोप धावति। स एवैनं व्रतमा लम्भयति॥२१॥

गर्भः३ स्रवन्तमगदमंकः। अग्निरिन्द्रस्त्वष्टा बृहस्पतिः। पृथिव्यामव चुश्रोतैतत्।
 नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैः। रेतो वा एतद्वाजिनमाहिताग्नेः। यदग्निहोत्रम्।
 तद्यत्स्रवेत्। रेतोऽस्य वाजिनः३ स्रवेत्। गर्भः३ स्रवन्तमगदमंकुरित्याह। रेतं
 एवास्मिन्वाजिनं दधाति॥२२॥

अग्निरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। रेतं एव तदधाति। इन्द्र इत्याह।
 इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। त्वष्टेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां मिथुनानां३ रूपकृत्।
 रूपमेव पशुषु दधाति। बृहस्पतिरित्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवास्मै
 प्रजाः प्र जनयति। पृथिव्यामव चुश्रोतैतदित्याह। अस्यामेवैनत्प्रतिष्ठापयति।

नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैरित्याह। रक्षंसामपहत्यै॥२३॥

अजाऽग्रावेवास्योग्रिहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत परिचक्षीत लम्बयति दधाति देवानां बृहस्पतिः पञ्च च (वि वै यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य दर्भस्तम्बेऽपसु होतव्यम्)॥

[३]

याः पुरस्तात्प्रस्रवन्ति। उपरिष्ठाथ्सर्वतश्च याः। ताभीं रश्मिपवित्राभिः। श्रद्धां यज्ञमा रभे। देवा गातुविदः। गातुं यज्ञाय विन्दत। मनसस्पतिना देवेन। वाताद्यज्ञः प्र युज्यताम्। तृतीयस्यै दिवः। गायत्रिया सोम आभृतः॥२४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वक्लमन्तरमा ददे। आपो देवीः शुद्धाः स्थ। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्गाय देवानाम्। पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो वथ्सेषु पय इन्द्राय हविषे धियस्व। गायत्री पर्णवल्केन। पयः सोमं करोत्विमम्॥२५॥

अग्निं गृह्णामि सुरथं यो मयोभूः। य उद्यन्तमारोहति सूर्यमहै। आदित्यं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम्। श्वो यज्ञाय रमतां देवताभ्यः। वसून्नुद्रानादित्यान्। इन्द्रेण सह देवताः। ताः पूर्वः परि गृह्णामि। स्व आयतने मनीषया। इमामूर्जं पञ्चदशीं ये

प्रविष्टाः। तान्देवान्परि गृह्णामि पूर्वः॥२६॥

अ॒ग्निर्ह॑व्य॒वाडि॑ह ताना व॑हतु। पौ॒र्ण॒मा॒सः॑ ह॒विरि॒दमे॑षां मयि। आ॒मा॒वा॒स्यः॑
ह॒विरि॒दमे॑षां मयि। अ॒न्तरा॑ऽग्नी प॒शवः॑। दे॒वसु॑स॒दमा॑ ग॒मन्। तान्पूर्वः॑ परि
गृह्णामि। स्व आ॒यत॑ने मनीषया॑। इ॒ह प्र॒जा वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्। अ॒ग्निं गृ॒हप॑तिम॒भि
सं॒वसा॑नाः। ताः पूर्वः॑ परि गृह्णामि॥२७॥

स्व आ॒यत॑ने मनीषया॑। इ॒ह प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्। अ॒ग्निं गृ॒हप॑तिम॒भि
सं॒वसा॑नाः। तान्पूर्वः॑ परि गृह्णामि। स्व आ॒यत॑ने मनीषया॑। अ॒यं पि॑तृ॒णाम॒ग्निः।
अवा॑ङ्मु॒व्या पि॑तृ॒भ्य आ॑। तं पूर्वः॑ परि गृह्णामि। अ॒विष॑न्नः पि॒तुं क॑रत्। अज॑स्रं
त्वाः॑ संभा॒पालाः॥२८॥

वि॒ज॒यभा॑गः॑ स॒मिन्ध॑ताम्। अ॒ग्ने दी॒दाय॑ मे स॒म्य। विजि॑त्यै श॒रदः॑ श॒तम्।
अ॒न्नमा॑वस॒थीय॑म्। अ॒भि ह॑राणि श॒रदः॑ श॒तम्। आ॒वस॒थे श्रि॑यं म॒न्त्रम्।
अहि॑र्बु॒ध्रियो॒ नि य॑च्छतु। इ॒दम॒हम॒ग्निज्यै॑ष्ठेभ्यः। वसु॑भ्यो य॒ज्ञं प्र॑ब्रवीमि।

इदम॒हमिन्द्र॑ज्येष्ठेभ्यः॥२९॥

रु॒द्रेभ्यो॑ य॒ज्ञं प्र ब्र॑वीमि। इदम॒हं वरु॑णज्येष्ठेभ्यः। आ॒दि॒त्येभ्यो॑ य॒ज्ञं प्र ब्र॑वीमि।
प॒यस्व॑तीरोष॑धयः। प॒यस्व॑द्वीरु॒धां प॒यः। अ॒पां प॒यसो॑ यत्प॒यः। तेन॑ मा॒मिन्द्र॑ स॒
सृ॒ज। अ॒ग्ने॑ व्रत॑पते व्र॒तं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केयं तन्मे॑ राध्यताम्। वा॒यो व्रत॑पत॒
आदि॑त्य व्रत॑पते॥३०॥

व्र॒तानां॑ व्रत॑पते व्र॒तं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केयं तन्मे॑ राध्यताम्। इ॒मां प्रा॒ची॒मुदी॑चीम्।
इष॑मूर्ज॑म॒भि स॑स्कृताम्। ब॒हुप॑र्णामशु॑ष्काग्राम्। ह॒रा॒मि प॑शुपाम॒हम्। यत्कृ॑ष्णो
रू॒पं कृ॒त्वा। प्रावि॑श॒स्त्वं वन॑स्पतीन्। तत॑स्त्वामे॑कवि॒शति॑धा। स॒म्भ॑रामि
सुस॑म्भृता॥३१॥

त्री॒न्प॑रि॒धी॒ऽस्ति॒स्रः स॒मिधः॑। य॒ज्ञायु॑रनुस॒ञ्च॒रान्। उ॒प॒वे॒षं मे॑क्ष॒णं धृ॑ष्टिम्। सं
भ॑रामि सुस॑म्भृता॥ या जा॒ता ओष॑धयः। दे॒वेभ्य॑स्त्रियु॒गं पु॒रा। तासां॑ पर्व॑ राध्यासम्।
प॒रि॒स्तर॑मा॒हरन्। अ॒पां मे॒ध्यं य॒ज्ञिय॑म्। सदे॑व॒ः शि॒वम॑स्तु मे॥३२॥

अ॒च्छे॒त्ता वो॒ मा रि॑षम्। जी॒वा॒नि श॒रदः॑ श॒तम्। अ॒परि॑मिता॒नां परि॑मिताः।
 सन्न॑ह्ये सु॒कृ॒ताय॒ कम्। ए॒नो मा॒ निगा॑ङ्क॒तम॑च्च॒नाह॑म्। पुन॑रु॒त्थाय॑ बहु॒ला भ॑वन्तु।
 स॒कृ॒दाच्छि॒न्नं ब॒र्हिरू॑र्णामृ॒दु। स्यो॒नं पि॒तृभ्य॑स्त्वा भ॒राम्य॑हम्। अ॒स्मिन्त्सी॑दन्तु मे
 पि॒तरः॑ सो॒म्याः। पि॒ताम॑हाः प्र॒पिता॑महाश्चानु॒गैः सह॑॥३३॥

त्रि॒वृ॒त्प॒ला॒शे द॒र्भः। इ॒या॒न्प्रा॑देशसं॒मितः॑। य॒ज्ञे प॒वित्रं॑ पोत॑तमम्। प॒यो ह॒व्यं
 के॒रोतु॑ मे। इ॒मौ प्रा॑णा॒पानौ। य॒ज्ञस्या॑ङ्गा॒नि सर्व॑शः। आ॒प्या॒यय॑न्तौ स॒ञ्चर॑ताम्।
 प॒वित्रे॑ ह॒व्यशो॑धने। प॒वित्रे॑ स्थो वैष्ण॒वी। वा॒युर्वा॑ मन॑सा पुना॒तु॥३४॥

अ॒यं प्रा॒णश्चा॑पा॒नश्च॑। यज॑मान॒मपि॑ गच्छ॒ताम्। य॒ज्ञे ह्य॑भू॒तां पोता॑रौ। प॒वित्रे॑
 ह॒व्यशो॑धने। त्वया॒ वेदि॑ वि॒विदुः॑ पृथि॒वीम्। त्वया॑ य॒ज्ञो जा॑यते वि॒श्वदा॑निः।
 अ॒च्छि॒द्रं य॒ज्ञमन्वे॑षि वि॒द्वान्। त्वया॒ होता॑ सन्त॑नोत्य॒र्धमा॑सान्। त्रय॑स्त्रि॒ंशोऽसि॑
 तन्तू॑नाम्। प॒वित्रे॑ण स॒हाग॑हि॥३५॥

शि॒वेय॑ र॒ज्जुर॑भि॒धानी॑। अ॒घ्नियामु॑प॒ सेव॑ताम्। अ॒प्र॒स्र॑साय॒ य॒ज्ञस्य॑। उ॒खे

उप॑दधाम्य॒हम्। प॒शुभिः॑ स॒न्नीतं॑ बिभृताम्। इन्द्रा॑य श्रु॒तं दधि॑। उ॒प॒वे॒षोऽसि॑ य॒ज्ञाय॑।
त्वां प॑रि॒वे॒षम॑धारयन्। इन्द्रा॑य ह॒विः कृ॑ण्वन्तः। शि॒वः श॒ग्मो भ॑वासि नः॥३६॥

अमृ॑न्मयन्देवपा॒त्रम्। य॒ज्ञस्याऽऽयु॑षि॒ प्र यु॑ज्यताम्। ति॒रः प॒वि॒त्रम॑तिनीताः।
आपो॑ धारय॒ माति॑गुः। दे॒वेन॑ सवि॒त्रोत्पू॑ताः। वसोः॑ सूर्य॑स्य र॒श्मिभिः॑। गां दो॑हपवि॒त्रे
र॒ज्जुम॑। सर्वा॑ पात्रा॒णि शु॑न्धत। ए॒ता आ च॑रन्ति॒ मधु॑म॒द्बुहा॑नाः। प्र॒जाव॑तीर्य॒शसो॑
वि॒श्वरू॑पाः॥३७॥

ब॒ह्वीर्भ॑वन्तीरुप॒जाय॑मानाः। इ॒ह व॒ इन्द्रो॑ रमयतु गावः। पू॒षा स्थ॑। अ॒य॒क्ष्मा वः॑
प्र॒जया॑ स॒ सृ॑जामि। रा॒यस्पोषे॑ण बहुलाभ॑वन्तीः। ऊ॒र्जं प॑यः पि॒न्व॑माना घृ॒तं च॑।
जी॒वो जी॑वन्तीरुप॑वः सदेयम्। द्यौश्चे॒मं य॒ज्ञं पृ॑थि॒वी च॒ सन्दु॑हाताम्। धा॒ता सोमे॑न
स॒ह वा॑तेन वा॒युः। यज॑मानाय॒ द्रवि॑णं दधातु॥३८॥

उ॒थ्सं दु॑हन्ति क॒लशं॑ चतु॑र्बिलम्। इडां॑ दे॒वीं मधु॑मती॒ सुव॑र्विदम्। तदिन्द्रा॑ग्नी
जि॒न्वत॑ सूनृता॑वत्। तद्यज॑मानममृ॒तत्वे॑ दधातु। का॒मधु॑क्षः प्र णो॑ ब्रूहि। इन्द्रा॑य

ह॒विरि॑न्द्रि॒यम्। अ॒मूं यस्यां॑ दे॒वाना॑म्। म॒नुष्या॑णां॒ पयो॑ ह॒ितम्। ब॒हु दु॒ग्धीन्द्रा॑य
दे॒वेभ्यः॑। ह॒व्यमा॑ प्या॒यतां॑ पुनः॑॥३९॥

व॒थ्सेभ्यो॑ म॒नुष्ये॑भ्यः। पुन॒र्दोहा॑य कल्पताम्। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑तिरसि। य॒ज्ञस्य॑
त्वा॒ सन्त॑ति॒मनु॑ सन्त॑नोमि। अद॑स्तमसि॒ विष्ण॑वे त्वा। य॒ज्ञाया॑पि दधाम्य॒हम्।
अ॒द्विररि॑क्तेन पात्रेण। याः पू॒ताः प॑रि॒शेर॑ते। अ॒यं प॒यः सोमं॑ कृत्वा। स्वां योनि॑मपि
गच्छ॑तु॥४०॥

पु॒र्णव॑ल्कः प॒वित्र॑म्। सौ॒म्यः सोमा॑द्धि निर्मि॑तः। इ॒मौ पु॒र्णं च॑ द॒र्भं च॑। दे॒वानां॑
ह॒व्यशो॑ध॒नौ। प्रा॒त॒र्वे॒षाय॑ गोपाय। विष्णो॑ ह॒व्यः हि रक्ष॑सि। उ॒भाव॑ग्री उ॒पस्तृ॑ण॒ते।
दे॒वता॑ उप॒वस॑न्तु मे। अ॒हं ग्रा॒म्यानु॑प॒ वसा॑मि। म॒ह्यं गो॑प॒तये॑ प॒शून्॥४१॥

आभूत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वं परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसम्भृता मे सह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून्
(याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा इह पशवोऽयं पितृणामग्निः)॥

[४]

दे॒वा दे॒वेषु॑ परा॑क्रमध्वम्। प्रथ॑मा द्विती॑येषु। द्विती॑यास्तृती॑येषु। त्रिरे॑कादशा इ॒ह
मा॑ऽवत। इ॒दं श॑केयं यदि॒दं क॒रोमि॑। आ॒त्मा क॑रोत्वा॒त्मनै॑। इ॒दं क॑रिष्ये भेष॒जम्।

इदं मे विश्वभेषजा। अश्विना प्रावतं युवम्। इदमहं सेनाया अभीत्वयै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्य ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय। आ प्यायतां घृतयोनिः।
अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम्। खमङ्घ्रि त्वचमङ्घ्रि। सुरूपं त्वा वसुविदम्। पशूनां तेजसा।
अग्नये जुष्टमभि धारयामि। स्योनं ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्त्सीदामृते प्रति तिष्ठ। ब्रीहीणां मेध
सुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथस्रुर्भुवनस्य गोपाः। शृत उथ्स्नाति जनिता मतीनाम्।
यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टः। देवानां विष्ठामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्त्सोम
घृतवान् हि भूत्वा। देवान्गच्छ सुवर्विन्द यजमानाय मह्यम्। इरा भूतिः पृथिव्यै
रसो मोत्क्रमीत्॥४४॥

देवाः पितरः पितरो देवाः। योऽहमस्मि स सन् यजे। यस्यास्मि न तमन्तरेमि।
स्वं मे इष्टं स्वं दत्तम्। स्वं पूतं स्वं श्रान्तम्। स्वं हुतम्। तस्य मेऽग्निरुपद्रष्टा।
वायुरुपश्रोता। आदित्योऽनुख्याता। द्यौः पिता॥४५॥

पृथिवी माता। प्रजापतिर्बन्धुः। य एवास्मि स सन् यजे। मा भर्मा संविक्ष्वा
 मा त्वा हिंसिषम्। मा ते तेजोऽप क्रमीत्। भरतमुद्धरेमनुषिञ्च। अवदानानि
 ते प्रत्यवदास्यामि। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः। यदवदानानि तेऽवघ्न।
 विलोमाकार्षमात्मनः॥४६॥

आज्येन प्रत्यनज्येनत्। तत् आ प्यायतां पुनः। अज्यायो यवमात्रात्।
 आव्याधात्कृत्यतामिदम्। मा रूरूपाम यज्ञस्ये। शुद्धं स्विष्टमिदं हविः।
 मनुना दृष्टां घृतपदीम्। मित्रावरुणसमीरिताम्। दक्षिणार्धादसम्भिन्दन्।
 अवघाम्येकतोमुखाम्॥४७॥

इडे भागं जुषस्व नः। जिन्व गा जिन्वार्वतः। तस्यास्ते भक्षिवाणः स्याम।
 सर्वात्मानः सर्वगणाः। ब्रध्न पिन्वस्व। ददतो मे मा क्षायि। कुर्वतो मे मोपदसत्।
 दिशां कृषिरसि। दिशो मे कल्पन्ताम्। कल्पन्तां मे दिशः॥४८॥

दैवीश्च मानुषीश्च। अहोरात्रे मे कल्पेताम्। अर्धमासा मे कल्पन्ताम्। मासा मे
 कल्पन्ताम्। ऋतवो मे कल्पन्ताम्। संवत्सरो मे कल्पताम्। कृषिरसि कल्पतां

मे। आशानां त्वाऽऽशापालेभ्यः। चतुर्भ्यो अमृतैभ्यः। इदं भूतस्याध्यक्षेभ्यः॥४९॥

विधेमं हविषा वयम्। भजतां भागी भागम्। मा भागोऽभक्त। निरभागं भजामः। अपस्मिन्व। ओषधीर्जिन्व। द्विपात्पाहि। चतुष्पादव। दिवो वृष्टिमेरय। ब्राह्मणानामिदं हविः॥५०॥

सोम्यानां सोमपीथिनाम्। निर्भक्तो ब्राह्मणः। नेहा ब्राह्मणस्यास्ति। समङ्कां बर्हिर्हविषा घृतेन। समादित्यैर्वसुभिः सं मरुद्भिः। समिन्द्रेण विश्वेभिर्देवेभिरङ्गाम्। दिव्यं नभो गच्छतु यत्स्वाहा। इन्द्राणीवाविधवा भूयासम्। अदितिरिव सुपुत्रा। अस्थूरि त्वा गार्हपत्य॥५१॥

उपनिषदे सुप्रजास्त्वायं। सं पत्नी पत्यां सुकृतेन गच्छताम्। यज्ञस्य युक्तौ धुर्यावभूताम्। सञ्जानानौ विजहतामरांतीः। दिवि ज्योतिरजरमा रभेताम्। दशते तनुवो यज्ञ यज्ञियाः। ताः प्रीणातु यजमानो घृतेन। नारिष्ठयोः प्रशिषमीडमानः। देवानां दैव्येऽपि यजमानोऽमृतोऽभूत्। यं वा देवा अकल्पयन्॥५२॥

ऊ॒र्जो भा॒गः श॑त॒क्रतू॑। ए॒तद्वा॑ तेन॑ प्री॒णानि॑। तेन॑ तृ॒प्यतम॑ ह॒वौ। अ॒हं दे॒वानां॑
सु॒कृता॑मस्मि लो॒के। ममे॒दमि॑ष्टं न मिथु॑र्भवाति। अ॒हं ना॑रि॒ष्ठावनु॑ यजामि वि॒द्वान्।
यदा॑भ्या॒मिन्द्रो॑ अद॑धाद्वा॒गधे॑यम्। अदा॑रसृ॒द्धवत॑ देवसोम। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे म॑रुतो
मृ॒डता॑ नः। मा नो॑ विदद॒भिभा॑मो अश॑स्तिः॥५३॥

मा नो॑ विदद्वृजना॒ द्वेष्या॒ या। ऋ॒षभं॑ वा॒जिनं॑ व॒यम्। पूर्ण॑मांसं यजामहे। स
नो॑ दो॒हता॑ सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्त्रिण॑म्। प्रा॒णाय॑ सु॒राध॑से। पूर्ण॑मांसाय॒
स्वाहा॑। अ॒मावा॒स्या सु॒भगा॑ सु॒शेवा॑। धे॒नुरि॑व भूय॑ आ॒प्याय॑माना। सा नो॑ दो॒हता॑
सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्त्रिण॑म्। अ॒पा॒नाय॑ सु॒राध॑से। अ॒मावा॒स्यायै॑ स्वाहा॑।
अ॒भि स्तृ॑णीहि॒ परि॑ धेहि॒ वेदि॑म्। जा॒मिं मा हि॑ सीरमु॒या शया॑ना। होतृ॑षद॒ना
हरि॑ताः सुव॑र्णाः। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य ब्र॒ध्ने॥५४॥

अ॒भी॒त्वंयै॑ करोमि क॒मी॒त्पिताऽऽत्म॑न॒ एक॑तो मु॒खां मे॒ दिशोऽव्य॑क्षेभ्यो ह॒विर्गार्ह॑पत्या कल्पयन्नश॑स्तिः सा नो॑ दो॒हता॑ सु॒वीर्य॑ सप्त च॥—[५]

परि॑स्तृणीत॒ परि॑धत्ता॒ग्निम्। परि॑हितोऽ॒ग्निर्यज॑मानं भुनक्तु। अ॒पाः र॒स
ओष॑धीनाः सुव॑र्णः। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य सन्तु का॒मदु॑घाः। अ॒मुत्रा॑मु॒ष्मिलो॑के।

भूप॑ते॒ भुव॑नपते। म॒ह॒तो भू॒तस्य॑ पते। ब्र॒ह्माणं॑ त्वा वृणीमहे। अ॒हं भूप॑तिर॒हं
भुव॑नपतिः। अ॒हं म॒ह॒तो भू॒तस्य॑ पतिः॥५५॥

दे॒वेन॑ सवि॒त्रा प्र॑सू॒त आ॒र्त्विज्यं॑ करिष्यामि। दे॒वं स॒वित॑रे॒तं त्वा॑ वृणते।
बृ॒ह॒स्पतिं॑ दै॒व्यं ब्र॒ह्माण॑म्। तद॒हं मन॑से प्र ब्र॒वीमि॑। मनो॑ गाय॒त्रियै॑। गा॒य॒त्री
त्रि॒ष्टुभे॑। त्रि॒ष्टुज॑ग॒त्यै। जग॑त्यनु॒ष्टुभे॑। अ॒नु॒ष्टुक्प॒ङ्क्तौ। प॒ङ्क्तिः प्र॒जाप॑तये॥५६॥

प्र॒जाप॑तिर्वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑। वि॒श्वे दे॒वा बृ॒ह॒स्पत॑ये। बृ॒ह॒स्पति॑र्ब्रह्म॒णे। ब्रह्म॑ भूर्भुवः
सुवः॑। बृ॒ह॒स्पति॑र्दे॒वानां॑ ब्र॒ह्मा। अ॒हं म॑नु॒ष्या॑णाम्। बृ॒ह॒स्पते॑ य॒ज्ञं गो॑पाय। इ॒दं तस्मै॑
ह॒र्म्यं क॑रोमि। यो वो॑ दे॒वाश्चर॑ति ब्रह्म॒चर्य॑म्। मे॒धा॒वी दि॑क्षु मन॑सा तप॒स्वी॥५७॥

अ॒न्तर्द॑तश्चर॒ति मानु॑षीषु। चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः सु॑पेशाः। घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य
म॒ध्ये। म॒र्मृज्य॑मा॒ना मह॑ते सौभ॒गाय॑। मह्यं॑ धुक्ष्व॒ यज॑मानाय॒ कामान्॑। भूमि॑र्भू॒त्वा
म॑हि॒मानं॑ पु॒पोष॑। ततो॑ दे॒वी वर्ध॑यते॒ पया॑ंसि। य॒ज्ञिया॑ य॒ज्ञं वि च॒ यन्ति॑ शं च।
ओष॑धी॒राप॑ इ॒ह शक्नो॑रीश्च। यो मा॑ हृ॒दा मन॑सा॒ यश्च॑ वा॒चा॥५८॥

यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः। यः श्रुतेन हृदयेनेष्णता च। तस्येन्द्र वज्रेण
 शिरश्छिनद्भि। ऊर्णामृदु प्रथमानं स्योनम्। देवेभ्यो जुष्टं सदानाय बर्हिः। सुवर्गे
 लोके यजमानं हि धेहि। मां नाकस्य पृष्ठे परमे व्योमन्। चतुः शिखण्डा युवतिः
 सुपेशाः। घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते। साऽऽस्तीर्यमाणा महते सौभगाय॥५९॥

सा मे धुक्ष्व यजमानाय कामान्। शिवा च मे शग्मा चैधि। स्योना च मे
 सुषदा चैधि। ऊर्जस्वती च मे पयस्वती चैधि। इषमूर्जं मे पिन्वस्व। ब्रह्म तेजो मे
 पिन्वस्व। क्षत्रमोजो मे पिन्वस्व। विशं पुष्टिं मे पिन्वस्व। आयुरन्नाद्यं मे पिन्वस्व।
 प्रजां पशून्मे पिन्वस्व॥६०॥

अस्मिन् यज्ञ उप भूय इन्नु मे। अविंक्षोभाय परिधीं दधामि। धर्ता धरुणो
 धरीयान्। अग्निर्द्वेषांसि निरितो नुदातै। विच्छिनद्भि विधृतीभ्यां सपत्नान्।
 जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः। विशो यन्त्राभ्यां विधमाम्येनान्। अहं
 स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः। विशो यन्त्रे नुदमाने अरातिम्। विश्वं पाप्मानममतिं

दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके। धृतीं स्थो विधृती स्वधृती। प्राणान्मरि
धारयतम्। प्रजां मरि धारयतम्। पशून्मरि धारयतम्। अयं प्रस्तर उभयस्य
धृता। धृता प्रयाजानामुतानूयाजानाम्। स दाधार समिधो विश्वरूपाः। तस्मिन्श्नुचो
अध्या सादयामि। आ रोह पथो जुहु देवयानान्॥६२॥

यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। हिरण्यपक्षाऽजिरा सम्भृताङ्गा। वहांसि मा
सुकृतां यत्र लोकाः। अवाहं बाध उपभृता सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान् ये च
जनिष्यमाणाः। दोहै यज्ञं सुदुघामिव धेनुम्। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे
मथ्सपत्नाः। यो मा वाचा मनसा दुर्मरायुः। हृदाऽरातीयादभिदासदग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरं ध्रुवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे मथ्सपत्नाः।
ऋषभोऽसि शाक्रः। घृताचीनां सूनुः। प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीद। स्योनो
मे सीद सुषदः पृथिव्याम्। प्रथयि प्रजयां पशुभिः सुवर्गे लोके। दिवि सीद

पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो भूयासम्॥६४॥

अधरे मथ्सपत्नः। इयं स्थाली घृतस्य पूर्णा। अच्छिन्नपयाः शतधार उथ्सः।
मारुतेन शर्मणा दैव्येन। यज्ञोऽसि सर्वतः श्रितः। सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्।
शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। प्रजापतिरसि
सर्वतः श्रितः॥६५॥

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं मे सन्तु सूनृताः।
इरावतीः पशुमतीः। इदमिन्द्रियममृतं वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकिथ्सन्। तेन
देवा अवतोप माम्। इहेषमूर्जं यशः सह ओजः सनेयम्। शृतं मयि श्रयताम्।
यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासिश्चद्वलमिन्द्रे प्रजापतिः। इदं तच्छुक्रं मधु वाजिनीवत्। येनोपरिष्ठादधि नोन्म
दधि मां धिनोतु। अयं वेदः पृथिवीमन्वविन्दत्। गुहां सतीं गहने गह्वरेषु।
स विन्दतु यजमानाय लोकम्। अच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोतु। अयं यज्ञः

समंसदद्धविष्मान्। ऋचा साम्ना यजुषा देवताभिः॥६७॥

तेन लोकान्त्सूर्यवतो जयेम। इन्द्रस्य सुख्यममृतत्वमश्याम्। यो नः कनीय इह कामयातै। अस्मिन् यज्ञे यजमानाय मह्यम्। अप तमिन्द्राग्नी भुवनान्नुदेताम्। अहं प्रजां वीरवतीं विदेय। अग्ने वाजजित्। वाजं त्वा सरिष्यन्तम्। वाजं जेष्यन्तम्। वाजिनं वाजजितम्॥६८॥

वाजजित्यायै सं माँर्जिम्। अग्निमन्नादमन्नाद्याय। उपहूतो द्यौः पिता। उप मां द्यौः पिता ह्वयताम्। अग्निराग्नीध्रात्। आयुषे वर्चसे। जीवात्वै पुण्याय। उपहूता पृथिवी माता। उप मां माता पृथिवी ह्वयताम्। अग्निराग्नीध्रात्॥६९॥

आयुषे वर्चसे। जीवात्वै पुण्याय। मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यम्। विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु। बृहस्पतिस्तनुतामिमं नः। विश्वे देवा इह मादयन्ताम्। यन्ते अग्न आवृश्चामि। अहं वाँ क्षिपितश्चरन्। प्रजां च तस्य मूलं च। नीचैर्देवा नि वृश्चत॥७०॥

अग्ने॑ यो नोऽभि॒दास॑ति। सु॒मा॒नो यश्च॑ नि॒ष्ठ्यः। इ॒ध्मस्यै॑व प्र॒क्षाय॑तः। मा
तस्योच्छे॑षि॒ किञ्च॑न। यो मां द्वेष्टि॑ जा॒तवे॑दः। यं चाऽऽहं॑ द्वेष्मि॒ यश्च॑ माम्।
सर्वा॑ऽस्तान॑ग्रे सन्द॑ह। या॑ऽश्चाहं॑ द्वेष्मि॒ ये च॑ माम्। अग्ने॑ वाज॒जित्। वाजं॑ त्वा
ससृ॑वा॒ऽसम्॥ ७१॥

वाजं॑ जि॒गिवा॑ऽसम्। वा॒जिनं॑ वाज॒जितम्। वा॒ज॒जि॒त्यायै॑ सम्मा॑र्जिम्।
अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। वेदि॑र्ब॒र्हिः श्रु॑त॒ऽहविः॑। इ॒ध्मः परि॑धयः सु॒चः। आ॒ज्यं
य॒ज्ञ ऋ॒चो य॒जुः। या॒ज्याश्च॑ वष॒ट्काराः॑। सं मे॒ सन्न॑तयो नमन्ताम्। इ॒ध्मस॒न्नह॑ने
हु॒ते॥ ७२॥

दि॒वः खी॑लोऽव॑ततः। पृ॒थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तः। तेना॑ स॒हस्र॑काण्डेन। द्विष॑न्त॒ऽ
शोच॑यामसि। द्विष॑न्मे ब॒हु शो॑चतु। ओष॑धे॒ मो अ॒ह॒ऽशु॑चम्। य॒ज्ञ नम॑स्ते य॒ज्ञ।
नमो॑ नम॑श्च ते य॒ज्ञ। शि॒वेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व। स्यो॒नेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व॥ ७३॥

सु॒भू॒तेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व। य॒ज्ञस्य॑र्द्धि॒मनु॑ सन्ति॑ष्ठस्व।

उप॑ ते यज्ञ॑ नमः॑। उप॑ ते नमः॑। उप॑ ते नमः॑। त्रि॒ष्फ॒लीक्रि॒यमा॑णानाम्। यो न्य॒ङ्गो
अ॒व॒शिष्य॑ते। रक्ष॑सां भाग॒धेयम्॑। आप॒स्तत्र॑ व॒हतादि॑तः॥७४॥

उ॒लूख॑ले॒ मुस॑ले॒ यच्च॑ शूर्पे॑॥ आ॒शि॒श्लेष॑ दृषदि॒ यत्क॑पाले॑॥ अ॒व॒प्रुषो॑ वि॒प्रुषः॑
संय॑जामि। वि॒श्वे दे॒वा ह॒विरि॑दं जु॒षन्ता॑म्। य॒ज्ञे या वि॒प्रुषः॑ सन्ति॒ ब॒ह्वीः। अ॒ग्नौ
ताः सर्वाः॑ स्वि॒ष्टाः सु॒हृता॑ जुहोमि। उ॒द्यन्न॒द्यमि॑त्र महः॑। स॒पत्न्या॑न्मे अनीनशः॑।
दि॒वैनान् वि॒द्युता॑ जहि। नि॒म्रोच॑न्न॒धरान्कृ॑धि॥७५॥

उ॒द्यन्न॒द्य वि नो॑ भज। पि॒ता पु॒त्रेभ्यो॑ यथा॑॥ दी॒र्घायु॑त्वस्य॑ हे॒शिषे। तस्य॑ नो
देहि॑ सूर्य॑।

॥ हृद्रोगघ्न-मन्त्राः ॥

उ॒द्यन्न॒द्य मि॑त्रमहः॑। आ॒रोह॑न्नुत्तरां॑ दि॒वम्॑॥ हृ॒द्रो॒गं मम॑ सूर्य॑। ह॒रि॒माणं॑ च नाशय।
शु॒क्रेषु॑ मे ह॒रि॒माणम्॑॥ रो॒प॒णाका॑सु दध्मसि॥७६॥

अथो॑ ह॒रि॒द्र॒वेषु॑ मे। ह॒रि॒माणं॑ नि दध्मसि। उद॑गाद॒यमा॑दित्यः॑। वि॒श्वेन॑ सह॑सा

स॒ह। द्विष॑न्तं॒ मम॑ र॒न्धय॑न्। मो अ॒हं द्विष॑तो र॒धम्।

यो नः॑ शपा॒दश॑पतः। यश्च॑ नः॑ शप॑तः शपा॑त्। उ॒षाश्च॑ तस्मै॑ नि॒म्रुक्क॑। सर्वं॑ पा॒पं
समू॑हताम्॥ ७७ ॥

यो नः॑ स॒पत्नो॒ यो रणः॑। म॒र्तोऽभि॑दास॑ति दे॒वाः। इ॒ध्मस्ये॑व प्र॒क्षाय॑तः। मा
तस्यो॑च्छे॒षि कि॑ञ्चन। अ॒वसृ॑ष्टः प॒राप॑त। श॒रो ब्र॑ह्म॑सं॒शितः॑। गच्छा॑मि॒त्रान्प्र
वि॑श। मै॒षां कश्च॑नोच्छि॑षः॥ ७८ ॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौमगाय पशुर्मे पितृस्व दुर्मरायुं देवयानानग्रेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूयासं प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः प्रविष्टं देवताभिर्वाज्जितं पृथिवी
ह्वयतामग्निराग्नीध्राद्दधत ससृवांसं हूते स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि दधमस्यूहतामृष्टौ च॥ [६]

सक्षे॒दं प॑श्य। वि॒ध॒र्त॒रि॒दं प॑श्य। ना॒के॒दं प॑श्य। र॒म॒तिः प॑नि॒ष्ठा। ऋ॒तं व॑र्षि॒ष्ठम्।
अ॒मृता॒यान्या॒हुः। सूर्यो॑ व॒रि॑ष्ठो अ॒क्षभि॑र्वि॒भा॒ति। अनु॑ द्यावा॑पृथि॒वी दे॒वपु॑त्रे।
दी॒क्षाऽसि॑ तप॑सो॒ योनिः॑। तपो॑ऽसि॒ ब्रह्म॑णो॒ योनिः॑॥ ७९ ॥

ब्रह्मा॑सि क्ष॒त्रस्य॑ योनिः॑। क्ष॒त्रम॑स्यु॒तस्य॑ योनिः॑। ऋ॒तम॑सि॒ भूरा र॑भे। श्रद्धां
मन॑सा। दी॒क्षां तप॑सा। वि॒श्वस्य॑ भुव॑न॒स्याधि॑प॒त्नीम्। सर्वे॑ कामा॒ यज॑मानस्य

सन्तु। वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामशीमहि। इन्द्रं शाक्वर गायत्रीं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर त्रिष्टुभं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर जगतीं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वरानुष्टुभं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर पङ्क्तिं प्रपद्ये॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहं दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि। ऋतं च मे सत्यं चाभूताम्। ज्योतिरभूवः सुवरगमम्। सुवर्गं लोकं नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य विष्टपमगमम्। पृथिवी दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षं दीक्षा। तया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः। ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः॥८३॥

तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दीक्षयामि। दि॒शो दी॒क्षा। तया॑ च॒न्द्रमा॑ दी॒क्षया॑ दीक्षि॒तः।
 यया॑ च॒न्द्रमा॑ दी॒क्षया॑ दीक्षि॒तः। तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दीक्षयामि। आपो॑ दी॒क्षा। तया॑
 वरु॑णो राजा॑ दी॒क्षया॑ दीक्षि॒तः। यया॑ वरु॑णो राजा॑ दी॒क्षया॑ दीक्षि॒तः। तया॑ त्वा
 दी॒क्षया॑ दीक्षयामि। ओष॑धयो दी॒क्षा॥८४॥

तया॑ सोमो॑ राजा॑ दी॒क्षया॑ दीक्षि॒तः। यया॑ सोमो॑ राजा॑ दी॒क्षया॑ दीक्षि॒तः।
 तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दीक्षयामि। वाग्दी॒क्षा। तया॑ प्रा॒णो दी॒क्षया॑ दीक्षि॒तः। यया॑ प्रा॒णो
 दी॒क्षया॑ दीक्षि॒तः। तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दीक्षयामि। पृ॒थि॒वी त्वा दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑ दीक्षताम्।
 अ॒न्तरि॑क्षं त्वा दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑ दीक्षताम्। द्यौस्त्वा॑ दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑ दीक्षताम्॥८५॥

दि॒शस्त्वा दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। आप॑स्त्वा दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्।
 ओष॑धयस्त्वा दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। वाक्का॑ दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑ दीक्षताम्। ऋच॑स्त्वा
 दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। सामा॑नि त्वा दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। यजू॑ंषि त्वा
 दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। अह॑श्च रा॒त्रिश्च। कृ॒षिश्च वृ॒ष्टिश्च। त्वि॒षिश्चाप॑चितिश्च॥८६॥

आप॑श्चोष॑धयश्च। ऊ॒र्क् सूनृ॑ता च। तास्त्वा दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे॑

दक्षपितॄह सीद। देवानां सुमो महते रणाय। स्वासस्थस्तनुवा संविशस्व।
 पितेवैधि सूनव आ सुशेवः। शिवो मां शिवमा विश। सत्यं मं आत्मा। श्रद्धा
 मेऽक्षितिः॥८७॥

तपो मे प्रतिष्ठा। सवितृप्रसूता मां दिशो दीक्षयन्तु। सत्यमस्मि। अहं त्वदस्मि
 मदसि त्वमेतत्। ममासि योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्रे। पुत्रः
 पित्रे लोककृज्जातवेदः। आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तात्। अग्रे स्वां योनिमा सीद
 साध्या। अस्मिन्सधस्थे अद्युत्तरस्मिन्॥८८॥

विश्वे देवा यजमानश्च सीदत। एकमिषे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वा-
 ऽन्वेतु। त्रीणि व्रताय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। चत्वारि मायोभवाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। पञ्च
 पशुभ्यो विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। षड्रायस्पोषाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सप्त सप्तभ्यो होत्राभ्यो
 विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सखायः सप्तपदा अभूमा। सुख्यं ते गमेयम्॥८९॥

सख्यात्ते मा योषम्। सख्यान्मे मा योषाः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यांस्ते पृथिवी

पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यांस्तेऽन्तरिक्षं पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यांस्ते
द्यौः पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यांस्ते दिशः पादः॥९०॥

पुरोरजास्ते पञ्चमः पादः। सा न इषमूर्जं धुक्वा तेजं इन्द्रियम्।
ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यम्। वि मिमे त्वा पयस्वतीम्। देवानां धेनुः सुदुधामनपस्फुरन्तीम्।
इन्द्रः सोमं पिबतु। क्षेमो अस्तु नः। इमान्नराः कृणुत वेदिमेत्य। वसुमतीः
रुद्रवतीमादित्यवतीम्॥९१॥

वर्ष्मन्दिवः। नाभां पृथिव्याः। यथाऽयं यजमानो न रिष्येत्। देवस्य सवितुः सवे।
चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। तस्याः सुपर्णावधि
यौ निविष्टौ। तयोर्देवानामधि भागधेयम्। अप् जन्यं भयं नुद। अपं चक्राणि वर्तय।
गृहः सोमस्य गच्छतम्। न वा उ वेतन्म्रियसे न रिष्यसि। देवाः इदैषि पृथिभिः
सुगेभिः। यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तत्र त्वा देवः सविता दधातु॥९२॥

ब्रह्मणो योनिरहंसः पृङ्क्तिं प्रपद्ये दीक्षा ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितस्तया त्वा दीक्षया दीक्षयाम्योपधयो दीक्षा द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षतामपचित्तिश्चाक्षितिरुत्तरस्मिन्गमये
दिशः पाद आदित्यवतीं वर्तय पञ्च च॥

यदस्य पारे रजसः। शुक्रं ज्योतिरजायत। तन्नः पर्षदति द्विषः। अग्ने वैश्वानर-
स्वाहा॥ यस्माद्दीषाऽवाशिष्टाः। ततो नो अभयं कृधि। प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृडा।
नमो रुद्राय मीढुषे॥ यस्माद्दीषा न्यषदः। ततो नो अभयं कृधि॥९३॥

प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृडा। नमो रुद्राय मीढुषे॥ उदुस्र तिष्ठ प्रति तिष्ठ मारिषः।
मेमं यज्ञं यजमानं च रीरिषः। सुवर्गे लोके यजमानं हि धेहि। शन्न एधि द्विपदे
शं चतुष्पदे। यस्माद्दीषाऽवैपिष्टाः पलायिष्टाः समज्ञास्थाः। ततो नो अभयं कृधि।
प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृडा। नमो रुद्राय मीढुषे॥९४॥

य इदमकः। तस्मै नमः। तस्मै स्वाहा॥ न वा उवेतन्म्रियसे। आशानां त्वा विश्वा-
आशाः। यज्ञस्य हि स्थ ऋत्वियौ॥ इन्द्राग्नी चेतनस्य च। हुताहुतस्य तृप्यतम्।
अहुतस्य हुतस्य च। हुतस्य चाहुतस्य च। अहुतस्य हुतस्य च। इन्द्राग्नी अस्य
सोमस्य। वीतं पिबतं जुषेथाम्। मा यजमानं तमो विदत्। मर्त्विजो मो इमाः
प्रजाः। मा यः सोममिमं पिबात्। सः सृष्टमुभयं कृतम्॥९५॥

कृधि मीढुषेऽहुतस्य च सप्त च॥

[८]

अ॒ना॒गसं॑स्त्वा व॒यम्। इ॒न्द्रेण॑ प्रे॒षिता॑ उ॒प। वा॒युष्टे॑ अ॒स्त्व॑श्श॒भूः। मि॒त्रस्ते॑
अ॒स्त्व॑श्श॒भूः। वरु॑णस्ते अ॒स्त्व॑श्श॒भूः। अपा॑ङ्ग्या ऋ॒तस्य॑ गर्भाः। भुव॑नस्य
गो॒पाः श्येना॑ अतिथयः। पर्व॑तानां ककु॒भः प्र॒युतो॑ नपा॒तारः। व॒शुनेन्द्र॑ ह्य॒यत।
घोषे॑णामी॒वाश्चा॑तयत॥ ९६॥

यु॒क्ताः स्थ॒ वह॑त। दे॒वा ग्रा॒वाण॑ इ॒न्दुरिन्द्र॑ इत्य॑वादिषुः। ए॒न्द्रम॑चुच्यवुः प॒रम॑स्याः
प॒राव॑तः। आ॒ऽस्मात्स॒धस्था॑त्। ओ॒रोर॑न्तरि॒क्षात्। आ सु॑भू॒तम॑सुषवुः। ब्र॒ह्मव॑र्चसं
म आसु॑षवुः। स॒मरे॑ रक्षा॑स्यवधिषुः। अप॑हतं ब्रह्म॒ज्यस्य॑। वाक्क्र॑ त्वा म॒नश्च॑
श्रीणी॑ताम्॥ ९७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वाऽपान॑श्च श्रीणी॑ताम्। चक्षु॑श्च त्वा श्रो॒त्रं च॑ श्रीणी॑ताम्। दक्ष॑श्चत्वा बलं
च श्रीणी॑ताम्। ओज॑श्च त्वा सह॑श्च श्रीणी॑ताम्। आयु॑श्च त्वाऽज॒रा च॑ श्रीणी॑ताम्।
आ॒त्मा च॑ त्वा त॒नूश्च॑ श्रीणी॑ताम्। शृ॒तोऽसि॑ शृ॒तं कृ॑तः। शृ॒तार्य॑ त्वा शृ॒तेभ्य॑स्त्वा।
यमिन्द्र॑मा॒हुर्वरु॑णं यमा॒हुः। यं मि॒त्रमा॒हुर्यमु॑ स॒त्यमा॒हुः॥ ९८॥

यो देवानां देवतमस्तपोजाः। तस्मै त्वा तेभ्यस्त्वा। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घर्मो वि भातु मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पर्यसा सह। तस्य दोहमशीमहि॥१९॥

तस्य सुम्रमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु। मित्रो जनान्प्र स मित्र। यस्मान्न जातः परो अन्यो अस्ति। य आविवेश भुवनानि विश्वा। प्रजापतिः प्रजया संविदानः। त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोडशी। एष ब्रह्मा य ऋत्वियः। इन्द्रो नाम श्रुतो गुणे॥१००॥

प्र ते महे विदथे शंसिषु हरी। य ऋत्वियः प्र ते वन्वे। वनुषो हर्यतं मदम्। इन्द्रो नाम घृतं नयः। हरिभिश्चारु सेचते। श्रुतो गुण आ त्वा विशन्तु। हरिर्वर्षसङ्गिरः। इन्द्राधिपतेऽधिपतिस्त्वं देवानामसि। अधिपतिं माम्। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु॥१०१॥

इन्द्रश्च सम्राड्वरुणश्च राजा। तौ ते भक्षं चक्रतुरग्र एतम्। तयोरनु भक्षं भक्षयामि।

वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु। प्रजापतिर्विश्वकर्मा। तस्य मनो देवं यज्ञेन राध्यासम्।
अर्थेगा अस्य जहितः। अवसानपतेऽवसानं मे विन्द। नमो रुद्राय वास्तोष्पतये।
आयने विद्रवणे॥१०२॥

उद्याने यत्परायणे। आवर्तने विवर्तने। यो गोपायति तं हुवे।
यान्यपामित्यान्यप्रतीत्तान्यस्मि। यमस्य बलिना चरामि। इहैव सन्तः प्रति
तद्यातयामः। जीवा जीवेभ्यो नि हराम एनत्। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिन्।
तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः॥१०३॥

सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेम। इदमनु श्रेयोऽवसानमा गन्म। शिवे नो
द्यावापृथिवी उभे इमे। गोमृद्धनवदश्ववदूर्जस्वत्। सुवीरा वीरैरनु सञ्चरेम। अर्कः
पवित्रं रजसो विमानः। पुनाति देवानां भुवनानि विश्वा। द्यावापृथिवी पयसा
संविदाने। घृतं दुहाते अमृतं प्रपीने। पवित्रमर्को रजसो विमानः। पुनाति देवानां
भुवनानि विश्वा। सुवर्ज्योतिर्यशो महत्। अशीमहिं गाधमुत प्रतिष्ठाम्॥१०४॥

चातयत् श्रीणीतां१ सत्यमाहुर्शीमहि गणे कुरु विद्रवणे पितृयाणां अर्को रजसो विमानुस्त्रीणि च॥—————[१]

उदस्ताम्पसीत्सविता मित्रो अर्यमा। सर्वानुमित्रानवधीद्युगेन। बृहन्तं
मामकरद्वीरवन्तम्। रथन्तरे श्रयस्व स्वाहा पृथिव्याम्। वामदेव्ये श्रयस्व
स्वाहाऽन्तरिक्षे। बृहति श्रयस्व स्वाहा दिवि। बृहता त्वोपस्तभ्रोमि। आ त्वा ददे
यशसे वीर्याय च। अस्मास्वघ्निया यूयं दधाथेन्द्रियं पयः। यस्तै द्रप्सो यस्तं
उदरूषः॥१०५॥

दैव्यः केतुर्विश्वं भुवनमाविवेश। स नः पाह्यरिष्ठ्यै स्वाहा। अनु मा सर्वो
यज्ञोऽयमेतु। विश्वे देवा मरुतः सामार्कः। आप्रियश्छन्दांसि निविदो यजूंषि।
अस्यै पृथिव्यै यद्यज्ञियम्। प्रजापतेर्वर्तनिमनु वर्तस्व। अनुवीरैरनु राध्याम् गोभिः।
अन्वश्वैरनु सर्वैरु पुष्टैः। अनु प्रजयाऽन्विन्द्रियेण॥१०६॥

देवा नो यज्ञमृजुधा नयन्तु। प्रतिक्षत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे। प्रत्यश्वेषु प्रति
तिष्ठामि गोषु। प्रति प्रजायां प्रति तिष्ठामि भव्यै। विश्वमन्याऽभि वावृधे।

तदन्यस्यामधिंश्रितम्। दिवे च विश्वकर्मणे। पृथिव्यै चाकरं नमः। अस्कान्द्यौः
पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः॥१०७॥

स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्र जनयतु। अस्कानजनि प्राजनि। आ
स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात्प्र जनिषीमहि। ये देवा येषामिदं भागधेयं बभूव। येषां
प्रयाजा उत्तानूयाजाः। इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यः। अग्निहोतृभ्यो देवेभ्यः स्वाहा।
उत त्या नो दिवा मतिः॥१०८॥

अदितिरूत्या गमत्। सा शन्ताची मयस्करत्। अप स्निधः। उत त्या
दैव्या भिषजा। शन्नस्करतो अश्विना। यूयातामस्मद्रपः। अप स्निधः।
शमग्निरग्निभिस्करत्। शन्नस्तपतु सूर्यः। शं वातो वात्वरपाः॥१०९॥

अप स्निधः। तदित्पदं न विचिकेत विद्वान्। यन्मृतः पुनरप्येति जीवान्।
त्रिवृद्यद्भुवनस्य रथवृत्। जीवो गर्भो न मृतः स जीवात्। प्रत्यस्मै पिपीषते। विश्वानि
विदुषे भर। अरङ्गमाय जग्मवे। अपश्चादध्वने नरे। इन्दुरिन्दुमवागात्। इन्दोरिन्द्रो-

उपात्। तस्यं त इन्द्रविन्द्रपीतस्य मधुमतः। उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि॥११०॥

उदरुप इन्द्रियेण गा मतिररुपा अंगान्त्रिणि च॥ [१०]

ब्रह्मं प्रतिष्ठा मनंसो ब्रह्मं वाचः। ब्रह्मं यज्ञानां हविषामाज्यस्य। अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्। आश्रावितमत्याश्रावितम्। वषट्कृतमत्यनूक्तं च यज्ञे। अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्प्रयतं देवहेडनम्। अरायो अस्मां अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन। ततं म आपस्तदुं तायते पुनः। स्वादिष्ठा धीतिरुचथाय शस्यते। अयं समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहाकृतस्य समुतृष्णुतर्भुवः। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्॥११२॥

इमं मे वरुण तत्त्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि प्रजापते। इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि। मैषान्नुगादपरो अर्धमेतम्। शतं जीवन्तु शरदः

पुरूचीः। तिरो मृत्युं दधतां पर्वतेन। इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा। भेषजं
दुरिष्ठ्यै स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै स्वाहा दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्धौ स्वाहा समृद्धौ स्वाहा। यत इन्द्र भयामहे। ततो नो अभयं कृधि।
मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतये। वि द्विषो वि मृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिः।
वृत्रहा वि मृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्करः। आभिर्गीर्भिर्यदतो
न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि। भूयिष्ठभाजो
अध ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्। यज्ञस्य क्रियते मिथु। अग्ने तदस्य कल्पय।
त्व९ हि वेत्थ यथातथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः पुरुषसम्मितः। अग्ने तदस्य
कल्पय। त्व९ हि वेत्थ यथातथम्। यत्पाकत्रा मनसा दीनदक्षा न। यज्ञस्य मन्वते
मर्तासः। अग्निष्टद्धोता ऋतुविद्विजानन्। यजिष्ठो देवा९ ऋतुशो यजाति॥११५॥

देवाश्चित्रं तनूभ्यः स्वाहो नं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च॥ [११]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा मुञ्चत। ऋतस्यर्तेन

मामु॒त। दे॒वां जी॒वनका॒म्या यत्। वा॒चाऽनृ॑तमू॒दिम। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः।
गा॒र्हप॑त्यः प्रमु॑ञ्चतु। दुरि॒ता या॒नि च॑कृम। क॒रोतु॑ माम॑ने॒नसम्॥११६॥

ऋ॒तेन॑ द्या॒वापृ॑थि॒वी। ऋ॒तेन॑ त्व॒ सं॒र॒स्वति॑। ऋ॒तान्मा॑ मुञ्च॒तां ह॑सः।
यद॒न्यकृ॑तमा॒रिम। स॒जा॒त॒श॒सा॒दुत॑ वा॒ जा॒मि॒श॒सात्। ज्या॒य॒सुः श॒सा॒दुत॑ वा॒
कनी॑यसः। अना॑ज्ञातं दे॒वकृ॑तं यदे॒नः। तस्मा॒त्त्वम॒स्माञ्जा॑तवे॒दो मु॒मु॒ग्धि। यद्वा॒चा
यन्मन॑सा। बा॒हु॒भ्यामू॒रु॒भ्याम॒ष्टी॒व॒द्भ्याम्॥११७॥

शि॒श्नैर्य॑द॒नृ॒तं च॑कृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः। यद्ध॒स्ता॒भ्यां
च॒कर॑ कि॒ल्बिषा॑णि। अ॒क्षाणां॑ व॒श्रमु॑प॒जिघ्र॑मानः। दू॒रेप॑श्या च॑ रा॒ष्ट्रभृ॑च्च।
ता॒न्य॑प्स॒रसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑। अदी॑व्य॒वृणं॑ यद॒हं च॒कार॑। यद्वा॒दा॑स्यन्त्सञ्ज॒गारा॒
जने॑भ्यः। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः। यन्मयि॑ मा॒ता गर्भे॑ स॒ति॥११८॥

ए॒न॑श्च॒कार॒ यत्पि॒ता। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः। यदा॑ पि॒पेषं॑ मा॒तरं॑ पि॒तरम्॑। पु॒त्रः
प्रमु॑दितो॒ धयन्॑। अ॒हि॒सितौ॑ पि॒तरौ॑ मया॒ तत्। तद॑ग्रे अ॒नृ॒णो भ॑वामि। यद॒न्तरि॑क्षं

पृथिवीमुत द्याम्। यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिम। अग्निर्मा तस्मादेनंसः। यदाशसा
निशसा यत्पराशसा॥११९॥

यदेनंश्चकृमा नूतनं यत्पुंराणम्। अग्निर्मा तस्मादेनंसः। अतिं क्रामामि दुरितं
यदेनंसः। जहामि रिप्रं परमे सधस्थे। यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तमा
रोहामि सुकृतां नु लोकम्। त्रिते देवा अमृजतैतदेनंसः। त्रित एतन्मनुष्येषु मामृजे।
ततो मा यदि किञ्चिदानशे। अग्निर्मा तस्मादेनंसः॥१२०॥

गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृमा। करोतु मामनेनसम्। दिवि जाता
अप्सु जाताः। या जाता ओषधीभ्यः। अथो या अग्निजा आपः। ता नः शुन्धन्तु
शुन्धनीः। यदापो नक्तं दुरितं चराम। यद्वा दिवा नूतनं यत्पुंराणम्। हिरण्यवर्णास्तत
उत्पुनीत नः। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि॥१२१॥

अनेनसमष्टीकञ्चा२ सति पराशसाऽऽनुशेऽग्निर्मा तस्मादेनंसः पुनीत नृन्नीणि च (यदेवा देवा ऋतेन सजातशः साद्यद्वाचा यद्वस्ताभ्यामदीव्यं यन्मयि माता यदा पिपेप
यदन्तरिक्षं यदाशसाऽति क्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता यदापं इमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने त्वमग्ने अयासि।
)॥

यत्ते ग्राव्णां चिच्छिदुः सोम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि स्वधिता परूषि।
 तथ्सन्धुत्स्वाज्येनोत वर्धयस्व। अनागसो अधमिथ्सङ्घयेम। यत्ते ग्रावां बाहुच्युतो
 अचुच्यवुः। नरो यत्ते दुदुहर्दक्षिणेन। तत्त आप्यायतां तत्ते। निष्ठ्यायतां देव सोम।
 यत्ते त्वचं बिभिदुर्यच्च योनिम्। यदास्थानात्प्रच्युतो वेनसि त्मना॥१२२॥

त्वया तथ्सोम गुप्तमस्तु नः। सा नः सन्धासत्परमे व्योमन्। अहाच्छरीरं पयसा
 समेत्य। अन्योन्यो भवति वर्णो अस्य। तस्मिन्वयमुपहूतास्तव स्मः। आ नो भज
 सदसि विश्वरूपे। नृचक्षाः सोम उत शुश्रुगस्तु। मा नो वि हांसीद्विर आवृणानः।
 अनागास्तनुवो वावृधानः। आ नो रूपं वहतु जायमानः॥१२३॥

उप क्षरन्ति जुह्वो घृतेन। प्रियाण्यङ्गानि तव वर्धयन्तीः। तस्मै ते सोम नम
 इद्वषेद्व। उप मा राजन्सुकृते ह्वयस्व। सं प्राणापानाभ्यां समु चक्षुषा त्वम्। स
 श्रोत्रेण गच्छस्व सोम राजन्। यत्त आस्थितं शमु तत्ते अस्तु। जानीतान्नः सङ्गमने
 पथीनाम्। एतं जानीतात्परमे व्योमन्। वृकाः सधस्था विद रूपमस्य॥१२४॥

यदागच्छात्पृथिभिर्देवयानैः। इष्टापूर्ते कृणुतादाविरस्मै। अरिष्ठो राजन्नगदः
 परेहि। नमस्ते अस्तु चक्षसे रघूयते। नाकुमारोह सह यजमानेन। सूर्य
 गच्छतात्परमे व्योमन्। अभूद्देवः सविता वन्द्यो नु नः। इदानीमहं उपवाच्यो
 नृभिः। वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत्।
 उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया। आदित्यानां
 प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांष्ठा घविषा परि णो वृणक्तु। आप्यायस्व सन्तैः॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्पञ्च च॥ _____ [१३]

यदिदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च श्रोत्रेण। यद्रेतसा
 मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो
 विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। यदृचा साम्ना यजुषा। पशूनां
 चर्मन् हविषा दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ। अद्ध्यो लोका दधिरे तेज
 इन्द्रियम्॥१२६॥

शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। येन ब्रह्म

येन॑ क्ष॒त्रम्। येनै॑न्द्रा॒ग्नी प्र॒जाप॑तिः सोमो वरु॑णो येन॒ राजा॑। वि॒श्वे दे॒वा ऋष॑यो येन॑
प्रा॒णाः। अ॒द्भ्यो लो॒का दधिरे॑ तेज॑ इन्द्रि॒यम्। शु॒क्रा दी॒क्षायै॑ तर्प॑सो वि॒मोच॑नीः।
आपो॑ विमो॒क्तीर्मयि॑ तेज॑ इन्द्रि॒यम्। अ॒पां पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒ः रसः॑। सोम॑स्य प्रि॒यं
धाम॑॥१२७॥

अ॒ग्नेः प्रि॒यत॑म॒ः ह॒विः स्वाहा॑। अ॒पां पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒ः रसः॑। सोम॑स्य प्रि॒यं
धाम॑। इन्द्र॑स्य प्रि॒यत॑म॒ः ह॒विः स्वाहा॑। अ॒पां पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒ः रसः॑। सोम॑स्य
प्रि॒यं धाम॑। वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑ प्रि॒यत॑म॒ः ह॒विः स्वाहा॑। व॒यः सौम॑ व्र॒ते तव॑।
मन॑स्त॒नूषु॑ पिप्र॑तः। प्र॒जाव॑न्तो अशीमहि॥१२८॥

दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। सो॒म्येभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। क॒व्येभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑।
दे॒वांस इ॒ह मा॑दयध्वम्। सो॒म्यांस इ॒ह मा॑दयध्वम्। क॒व्यांस इ॒ह मा॑दयध्वम्।
अन॑न्तरि॒ताः पि॒तरः॑ सो॒म्याः सोम॑पी॒थात्। अपै॑तु मृ॒त्युर॒मृतं॑ न॒ आगन्। वैव॒स्वतो॑
नो॒ अभ॑यं कृ॒णोतु॑। पु॒र्णं वन॑स्पते॑रिव॥१२९॥

अ॒भि नः॑ शी॒यता॑ र॒यिः। सच॑तां नः॑ शची॒पतिः॑। परं॑ मृत्यो॒ अनु परे॑हि
पन्था॑म्। यस्ते॒ स्व इत॑रो दे॒व॒याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृण्व॒ते ते॑ ब्रवीमि। मा नः॑ प्र॒जा
री॑रिषो॒ मोत वी॒रान्। इ॒दमू॑नु श्रेयो॑व॒सान॒माग॑न्म। यद्गो॒जिद्धं॑ न॒जिद॑श्च॒जिद्यत्। पु॒र्ण
व॒न॒स्पते॑रि॒व। अ॒भि नः॑ शी॒यता॑ र॒यिः। सच॑तां नः॑ शची॒पतिः॑॥१३०॥

वन्स्पतावृद्धो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियं धामांशोमहोवाभिर्नः शीयता रयिरकं च॥ [१४]

सर्वान् यद्विष्वण्णेन वि वै याः पुरस्ताद्देवा देवेषु परिस्तृणीत सक्षेदं यदस्य पारंऽनागस उदस्ताम्पसीद्वह्मं प्रतिष्ठा यद्देवा यत्ते प्रावणा यदिदक्षे चतुर्दश॥१४॥
सर्वान्भूतिमेव यामेवापस्वार्हति व्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानामस्मिन् युजेऽग्ने यो नो ज्योग्जीवाः पुरोरंजाः प्रतैमहे ब्रह्मं प्रतिष्ठा गार्हपत्यन्निःशदुत्तरशतम्॥१३०॥
सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्ग्रहण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता९ सङ्ग्रहणीति। द्वादशारली रशना भवति।
 द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवाव रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्ग्वे मुञ्जाः।
 ऊर्जमेवाव रुन्धे। चित्रा नक्षत्रं भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यं नाम देवयजनमध्यवस्यति। पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि
 जयति। अपदातीनृत्विजः समावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
 केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति। अहतं वासः परिधत्ते।
 पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं यत्वोप वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त
 आसते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥ _____ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः समृद्धौ। ता दिग्भ्यः
 समाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते।

यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मौदनं पंचति। रेत एव तद्वधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। उभयतोरुक्मौ भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। चत्वार आर्षेयाः प्राश्नन्ति। दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। चत्वारि हिरण्यानि ददाति। दिशामेव ज्योतींश्च रुन्धे॥४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन् रशनान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा ओदनः। रेत आज्यम्। यदाज्ये रशनान्युनत्ति। प्रजापतिमेव रेतसा समर्धयति। दर्भमयीं रशना भवति। बहु वा एष कुचरो मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥५॥

यददर्भमयीं रशना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनं मेध्यमा लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्। स महर्त्विजः प्राविशत्। तन्महर्त्विजां महर्त्विक्कम्। यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति। महिमानमेवास्मिन्तद्वधाति। अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदक्रामत्। तथ्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं ददाति। रेत एव

तद्दधाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिरण्यम्। रेतसैवास्मिन्नेतो
दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दुर्भा अंभवत्थद च॥

[२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्नाति। आ देवताभ्यो
वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः प्रतिप्रोच्यं। न देवताभ्य आर्वृश्च्यते। वसीयान्भवति।
यदाहं। ब्रह्मन्नाश्वं मेध्यं भन्त्स्यामि देवेभ्यः प्रजापतये तेन राध्यासमिति। ब्रह्म वै
ब्रह्मा। ब्रह्मण एव देवेभ्यः प्रजापतये प्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्नाति॥७॥

न देवताभ्य आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति
रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। व्यृद्धं वा एतद्यज्ञस्य। यदयजुष्केण
क्रियते। इमामंगृभ्णन्नशनामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या(३) त्रयोदशारत्नी(३)रिति। ऋषभो वा एष
ऋतूनाम्। यथ्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्।

यद॑श्वमे॒धः। यथा॑ वा ऋ॒षभ॑स्य॒ वि॒ष्टप॑म्। ए॒वमे॒तस्य॒ वि॒ष्टप॑म्। त्रयो॒दशम॑र॒त्नि॑
र॒शना॑या॒मुपा॑ द॒धाति॑॥९॥

यथ॑र्ष॒भस्य॒ वि॒ष्टप॑ꣳ सꣳस्क्र॑रोति। तादृ॒गेव॑ तत्। पूर्वं॑ आयु॑षि वि॒दथे॑षु
क॒व्येत्या॑ह। आयु॑रे॒वास्मि॑न्द॒धाति॑। तया॑ दे॒वाः सु॒तमा॑ ब॒भूवु॑रित्या॑ह।
भूति॑मेवोपाव॑र्तते। ऋ॒तस्य॒ साम॑न्त्स॒रमा॑रप॒न्तीत्या॑ह। स॒त्यं वा ऋ॒तम्।
स॒त्येनै॒वैन॑मृ॒तेना॑र॒भते॑। अ॒भि॒धा अ॒सीत्या॑ह॥१०॥

तस्मा॑द॒श्वमे॒धया॒जी सर्वा॑णि भू॒तान्य॑भि भ॑वति। भुव॑नम॒सीत्या॑ह।
भू॒मान॑मेवोपै॑ति। य॒न्ताऽसी॑त्या॑ह। य॒न्तार॑मे॒वैनं॑ करोति। ध॒र्ताऽसी॑त्या॑ह।
ध॒र्तार॑मे॒वैनं॑ करोति। सोऽग्निं॑ वै॒श्वान॑रमित्या॑ह। अ॒ग्नावे॒वैनं॑ वै॒श्वान॑रे जु॒होति॑।
सप्र॑थस॒मित्या॑ह॥११॥

प्र॒जयै॒वैनं॑ प॒शुभिः॑ प्रथयति। स्वाहा॑कृ॒त इत्या॑ह। होमं॑ ए॒वास्यै॑षः।
पृ॒थिव्या॑मित्या॑ह। अ॒स्यामे॒वैनं॑ प्रति॑ष्ठापयति। य॒न्ता रा॒ज्यन्ता॑ऽसि॒ यम॑नो ध॒र्ताऽसि॑

ध॒रुण॑ इत्या॒ह। रू॒पमे॒वास्यै॑तन्महि॒मानं॑ व्याच॑ष्टे। कृ॒ष्यै त्वा॒ क्षेमा॑य त्वा र॒य्यै त्वा॒
पोषा॑य त्वेत्या॒ह। आ॒मेवै॑तामा शा॒स्ते। स्व॒गा त्वा॑ दे॒वेभ्य॑ इत्या॒ह। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैनं॑
स्व॒गा क॑रोति। स्वाहा॑ त्वा प्र॒जाप॑तय॒ इत्या॒ह। प्रा॒जाप॒त्यो वा अ॒श्वः। यस्या॑ ए॒व
दे॒वता॑या आल॒भ्यते॑। तयै॒वैनं॑ स॒मर्ध॑यति॥१२॥

व॒भ्राति॑ स॒मृद्ध्या॑ उ॒पाद॑धात्यु॒सीत्या॑हु स॒प्रथ॑स॒मित्या॑ह दे॒वेभ्य॑ इत्या॑हु पञ्च॑ च॥ [३]

यः पि॒तुर॑नु॒जायाः॑ पु॒त्रः। स पु॒रस्ता॑न्नयति। यो मा॒तुर॑नु॒जायाः॑ पु॒त्रः।
स प॒श्चान्न॑यति। वि॒ष्वंश्च॑मे॒वास्मा॑त्पा॒प्मानं॑ विवृ॑हतः। यो अ॒र्वन्तं॑ जिघा॑सति
तम॒भ्यमी॑ति वरु॑ण इति॒ श्वानं॑ चतु॒र्क्षं प्र॑सौति। प॒रो म॑र्तः प॒रः श्वे॑ति शुन॑श्चतु॒र्क्षस्य॑
प्रह॑न्ति। श्वे॒व वै पा॒प्मा भ्रातृ॑व्यः। पा॒प्मानं॑मे॒वास्य॑ भ्रातृ॑व्यं ह॒न्ति। सै॒ध्रकं॑ मु॒सलं॑
भव॑ति॥१३॥

क॒र्मक॑र्मे॒वास्मै॑ साधयति। पौ॒ंश्च॒ले॒यो ह॑न्ति। पु॒ंश्च॒ल्वां वै दे॒वाः शुचं॑ न्य॑दधुः।
शुचै॒वास्य॑ शुचं॑ ह॒न्ति। पा॒प्मा वा ए॒तमी॑प्स॒तीत्या॑हुः। योऽश्व॑मे॒धेन॑ यज॑त
इति॑। अ॒श्वस्या॑ध॒स्पद॑मुपा॒स्यति॑। व॒ज्री वा अ॒श्वः प्रा॒जाप॑त्यः। व॒ज्रेणै॒व पा॒प्मानं॑

भ्रातृव्यमवक्रामति। दक्षिणाऽपं प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छमलमपं प्लावयति। ऐषीक उदूहो भवति। आयुर्वा
इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति।
वेतसशाखोपसम्बद्धा भवति। अप्सुयौनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्वादेवैनं
योनेर्निर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति। पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति।
अहं च त्वं च वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे एव
सन्दधाति। अभिक्रत्वेन्द्र भूरधृज्मन्नित्यध्वर्युयजमानं वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥

[४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। अभ्य एवैनं चतसृभ्यो दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति।
शतेन राजपुत्रैः सहाध्वर्युः। पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्निष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मध्येनेष्ट्वा। अयं
राजा वृत्रं वेध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः। राज्येनैवास्मिन्क्षत्रं
दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्घ्रिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजाप्रतिधृष्यो-
ऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः। बलनैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन
सूतग्रामणिभिः सह होता। पश्चात्प्राङ्घ्रिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
राजाऽस्यै विशः॥१७॥

बहुग्वै बहुश्वायै बहुजाविकायै। बहुव्रीहियवायै बहुमाषतिलायै। बहुहिरण्यायै
बहुहस्तिकायै। बहुदासपूरुषायै रयिमत्यै पुष्टिमत्यै। बहुरायस्पोषायै राजास्त्विति।
भूमा वै होता। भूमा सूतग्रामण्यः। भूमैवास्मिन्भूमानं दधाति। शतेन
क्षत्तसङ्ग्रहीतृभिः सहोद्गाता। उत्तरतो दक्षिणा तिष्ठम्प्रोक्षति॥१८॥

अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजा सर्वमायुरेत्विति। आयुर्वा उद्गाता। आयुः
क्षत्तसङ्ग्रहीतारः। आयुषैवास्मिन्नायुर्दधाति। शतं शतं भवन्ति। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। चतुः शता भवन्ति। चतस्रो दिशः।
दिक्ष्वैव प्रति तिष्ठति॥१९॥

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य स्कन्दति।
यन्निक्तमनालब्धमुत्सृजन्ति। यथस्तोक्या अन्वाह। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय।
अस्कन्नः हि तत्। यद्धुतस्य स्कन्दति। सहस्रमन्वाह। सहस्रसम्मितः सुवर्गो
लोकः। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमव रुन्धीत। अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितः
सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। स्तोक्या जुहोति। या एव वर्ष्या आपः।
ता अव रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः। स्तोक्यासु वा अहमश्वमेधः
सः स्थापयामि। तेन ततः सः स्थितेन चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं
जुहोति। सोमाय स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे स्वाहेत्याह। सवित्र
एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे स्वाहेत्याह। पूष्ण

ए॒वैनं॑ जुहोति। बृह॒स्पत॑ये स्वाहेत्या॒ह। बृह॒स्पत॑य ए॒वैनं॑ जुहोति। अ॒पां मो॑दाय॒
स्वाहेत्या॒ह। अ॒द्ध्य ए॒वैनं॑ जुहोति। वा॒यवे॒ स्वाहेत्या॒ह। वा॒यव॑ ए॒वैनं॑ जुहोति॥२३॥

मि॒त्राय॒ स्वाहेत्या॒ह। मि॒त्रायै॑वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय॒ स्वाहेत्या॒ह। वरु॑णायै॑वैनं॑
जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति। दश॑दश स॒म्पादं॑ जुहोति। दशा॑क्षरा
वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे। प्र वा ए॒षोऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वते। यः
परा॑ची॒राहु॑तीर्जुहोति। पुनः॑ पुनर॒भ्याव॑र्तं जुहोति। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति तिष्ठति।
ए॒ता९ ह॒ वाव॑ सोऽश्व॑मे॒धस्य॒ स९स्थि॑तिमुवा॒चास्क॑न्दाय। अस्क॑न्न॒९ हि तत्।
यद्य॑ज्ञस्य॒ स९स्थि॑तस्य॒ स्कन्द॑ति॥२४॥

अ॒भिर्जि॑त्यै वैश्वान॒रः सं॒वित्र॑ ए॒वैनं॑ जुहोति वा॒यव॑ ए॒वैनं॑ जुहोति च्यव॑ते षट् च॥_____ [६]

प्र॒जाप॑तये त्वा जुष्टं प्रोक्षा॒मीति॑ पुरस्ता॑त्प्र॒त्यङ्घ्रि॑ष्ठ॒न्प्रोक्ष॑ति। प्र॒जाप॑तिर्वै
दे॒वाना॑मन्ना॒दो वी॒र्या॑वान्। अ॒न्नाद्य॑मे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं द॑धाति। तस्मा॒दश्वः॑ पशूनाम॑न्ना॒दो
वी॒र्या॑वत्तमः। इन्द्रा॒ग्निभ्यां॑ त्वेति॑ दक्षिण॒तः। इन्द्रा॒ग्नी वै दे॒वाना॑मोजिष्ठौ बलि॑ष्ठौ।

ओजं एवास्मिन्बलं दधाति। तस्मादश्वः पशूनामोजिष्ठो बलिष्ठः। वायवे त्वेति पश्चात्। वायुर्वै देवानामाशुः सारसारितमः॥ २५॥

ज्वमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामाशुः सारसारितमः। विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे वै देवा देवानां यशस्वितमाः। यशं एवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्। देवा वै देवानामपंचिततमाः। अपंचितिमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामपंचिततमः॥ २६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः पशूनां त्विषिमान् हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति। सते त्वाऽसते त्वाऽद्ध्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इत्याह। तस्मादश्वमेधयाजिनः सर्वाणि भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः। अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति। अश्वे वै सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं

यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे
सर्वा देवता अन्वायन्ताः॥२७॥

सारसारितमोऽर्पचिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥ _____ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य स्कन्दति।
यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि जुहोति। सर्वहुतमेवैनं
करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्। यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्काराय स्वाहेङ्कृताय
स्वाहेत्याह। एतानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवैनं समर्धयति॥२८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या इति। अथो खल्वाहुः।
होतव्या एव। अत्र वावैवं विद्वानश्वमेधं सङ्स्थापयति। यदश्वचरितानि
जुहोति। तस्माद्धोतव्या इति। बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति। भ्रातृव्यमस्मै
जनयति॥२९॥

यस्यानायतनेऽन्यत्राग्नेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः पुरस्ताथिस्विष्टकृतः।
आहवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति। आयतन एवास्याऽऽहुतीर्जुहोति। नास्मै

भ्रातृव्यं जनयति। तदाहुः। यज्ञमुखेयज्ञमुखे होतव्याः। यज्ञस्य क्लृप्त्यै। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥३०॥

यद्यज्ञमुखेयज्ञमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्। अवं सुवर्गाल्लोकात्पद्येत। पापीयान्भस्यादिति। सकृदेव होतव्याः। न यजमानं पशुभिर्व्यर्धयति। अभि सुवर्गं लोकं जयति। न पापीयान्भवति। अष्टाचत्वारिंशतमश्वरूपाणि जुहोति। अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती। जागतोऽश्वः प्राजापत्यः समृद्धौ। एकमतिरिक्तं जुहोति। तस्मादेकः प्रजास्वर्धुकः॥३१॥

अर्धयति जनयति खल्वाहुर्जगती व्रीणि च॥

[८]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्याह। इयं वै माता। असौ पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अश्वोऽसि हयोऽसीत्याह। शास्त्येवैनमेतत्। तस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते। अत्योऽसीत्याह। तस्मादश्वः सर्वान्पशूनत्येति। तस्मादश्वः सर्वेषां पशूनां श्रेष्ठ्यं गच्छति॥३२॥

प्र यशः श्रेष्ठ्यमाप्नोति। य एवं वेद। नरोऽस्यर्वाऽसि सप्तिरसि वाज्यंसीत्याह।
 रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। ययुर्नामाऽसीत्याह। एतद्वा अश्वस्य प्रियं
 नामधेयम्। प्रियेणैवैनं नामधेयेनाभि वंदति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य। नाम्ना
 चेद्ध्वयेते। मित्रमेव भवतः॥३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनं गमयति। अग्नये स्वाहा
 स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति क्रामति।
 भूरसि भुवे त्वा भव्याय त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वाय। देवा आशापाला
 एतं देवेभ्योऽश्वं मेधाय प्रोक्षितं गोपायतेत्याह। शतं वै तल्प्या राजपुत्रा देवा
 आशापालाः। तेभ्य एवैनं परि ददाति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं
 गन्तोः। इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमतिः स्वाहेति चतृषु
 पृथ्सु जुहोति॥३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। ताभिरेवैनं बध्नाति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनमा

गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनं न जहाति। राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु वा एते व्यायच्छन्ते। येऽश्वं मेध्यं रक्षन्ति। तेषां य उद्वचं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव ते राष्ट्रं गच्छन्ति। अथ य उद्वचं न गच्छन्ति॥३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिच्यते। योऽबलोऽश्वमेधेन यजते। यदमित्रा अश्वं विन्देरन्। हन्येतास्य यज्ञः। चतुः शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय। अथान्यमानीय प्रोक्षेयुः। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥३६॥

गच्छति भवतः पृथु जुहोति न गच्छन्ति नव च॥ _____ [९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत। तस्य तेषानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्। तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥३७॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं जुहोति। अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि जुहोति। चत्वार्योद्ग्रहणानि। सप्त सम्पद्यन्ते।

सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे॥३८॥

एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्वैव्यं क्षत्रम्। सा श्रीः। तद्ध्रस्य विष्टपम्। तत्स्वाराज्यमुच्यते॥३९॥

त्रिंशतमौद्ब्रह्मणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवतां जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां लोकानामात्यै। एषां लोकानां कृत्यै। अप वा एतस्मात्प्राणाः कामन्ति॥४०॥

यो दीक्षामतिरेचयति। सप्ताहं प्रचरन्ति। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। सर्वं वै पूर्णाहुतिः। सर्वमेवाप्नोति। अथो इयं वै पूर्णाहुतिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामव रुन्ध उच्यते कामन्ति तिष्ठति॥

[१०]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं न किञ्चनोदयच्छत्। तं वैश्वदेवान्येवोदयच्छन्।

यद्वैश्वदेवानि जुहोति। यज्ञस्योद्यत्तै। स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहा। स्वाहाऽधीतं मनसे स्वाहा। स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा। काय स्वाहा कस्मै स्वाहा कतमस्मै स्वाहेति प्राजापत्ये मुख्ये भवतः। प्रजापतिमुखाभिरेवैनं देवताभिरुद्यच्छते॥४२॥

अदित्यै स्वाहाऽदित्यै मह्यै स्वाहाऽदित्यै सुमृडीकायै स्वाहेत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनं प्रतिष्ठायोद्यच्छते। सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै स्वाहेत्याह। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनमुद्यच्छते। पूष्णे स्वाहा पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहेत्याह। पशवो वै पूषा। पशुभिरेवैनमुद्यच्छते। त्वष्ट्रे स्वाहा त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा त्वष्ट्रे पुरुरूपाय स्वाहेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति। अथो रूपैरेवैनमुद्यच्छते। विष्णवे स्वाहा विष्णवे निखुर्यपाय स्वाहा विष्णवे निभूयपाय स्वाहेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञायैवैनमुद्यच्छते। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। प्रत्युत्तब्धै सयत्वाय॥४३॥

सावित्रमष्टाकपालं प्रातर्निर्वपति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रं प्रातः सवनम्।
 प्रातः सवनादेवैनं गायत्रियाश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते। अथो प्रातः सवनमेव
 तेनोऽऽप्नोति। गायत्रीं छन्दः। सवित्रे प्रसवित्र एकादशकपालं मध्यन्दिने।
 एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभं माध्यं दिनं सवनम्। माध्यं दिनादेवैनं
 सवनात्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते॥४४॥

अथो माध्यं दिनमेव सवनं तेनोऽऽप्नोति। त्रिष्टुभं छन्दः। सवित्र
 असवित्रे द्वादशकपालमपराह्णे। द्वादशाक्षरा जगती। जागतं तृतीयसवनम्।
 तृतीयसवनादेवैनं जगत्याश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते। अथो तृतीयसवनमेव
 तेनोऽऽप्नोति। जगतीं छन्दः। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं गन्तोः।
 इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतस्र
 आहुतीर्जुहोति॥४५॥

चतस्रो दिशः। दिग्भिरेवैनं परिगृह्णाति। आश्वत्थो व्रजो भवति। प्रजापतिर्देवेभ्यो

निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थो व्रजो भवति। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥४६॥

त्रिष्टुभश्छन्दसोऽपि निर्मिमेते जृहोति नवं च॥ _____ [१२]

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह। ब्राह्मण एव ब्रह्मवर्चसं दधाति।
तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यजायत। आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो
जायतामित्याह। राजन्य एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं इषव्यः
शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह। धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा
दोग्ध्रीं धेनुरजायत। वोढाऽनुङ्घानित्याह॥४७॥

अनुङ्घुह्येव वीर्यं दधाति। तस्मात्पुरा वोढाऽनुङ्घानजायत। आशुः सप्तिरित्याह।
अश्व एव जुवं दधाति। तस्मात्पुराऽऽशुरश्वोऽजायत। पुरन्ध्रियोषित्याह। योषित्येव
रूपं दधाति। तस्मात्स्त्री युवतिः प्रिया भावुंका। जिष्णू रथेष्ठा इत्याह। आ ह वै
तत्र जिष्णू रथेष्ठा जायते॥४८॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। सभेयो युवेत्याह। यो वै पूर्ववयसी। स सभेयो युवा। तस्माद्युवा पुमान्प्रियो भावुकः। आऽस्य यजमानस्य वीरो जायतामित्याह। आ ह वै तत्र यजमानस्य वीरो जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। निकामेनिकामे नः पर्जन्यो वर्षत्वित्याह। निकामेनिकामे ह वै तत्र पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। फलिन्यो न ओषधयः पच्यन्तामित्याह। फलिन्यो ह वै तत्रौषधयः पच्यन्ते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह। कल्पते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥४९॥

अनुष्ठानित्याह जायते वर्षति सप्त च॥ [१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त। तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्वमेधः। अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानजुहोत्। तैर्वै स देवानप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति। अग्नेर्वा एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै

रूपम्। यन्मधुं। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

म॒ह॒तीमे॒व तद्दे॒वतां॑ प्रीणाति। त॒ण्डु॒लैर्जु॑होति। वसू॑नां वा ए॒तद्रूप॑म्। यत्त॑ण्डु॒लाः।
यत्त॑ण्डु॒लैर्जु॑होति। वसू॑ने॒व तत्प्री॑णाति। पृथु॑कैर्जुहोति। रु॒द्राणां॑ वा ए॒तद्रूप॑म्।
यत्पृथु॑काः। यत्पृथु॑कैर्जुहोति॥५२॥

रु॒द्राने॒व तत्प्री॑णाति। ला॒जैर्जु॑होति। आ॒दि॒त्यानां॑ वा ए॒तद्रूप॑म्। यल्ला॒जाः।
यल्ला॒जैर्जु॑होति। आ॒दि॒त्याने॒व तत्प्री॑णाति। क॒र॒म्बैर्जु॑होति। वि॒श्वेषां॑ वा ए॒तद्दे॒वानां॑
रूप॑म्। यत्क॒र॒म्बाः॑। यत्क॒र॒म्बैर्जु॑होति॥५३॥

वि॒श्वाने॒व तद्दे॒वान्प्री॑णाति। धा॒नाभि॑र्जुहोति। नक्ष॑त्राणां वा ए॒तद्रूप॑म्। यद्धानाः॑।
यद्धाना॑भिर्जुहोति। नक्ष॑त्राण्ये॒व तत्प्री॑णाति। स॒क्तुभि॑र्जुहोति। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तद्रूप॑म्।
यत्स॑क्तवः। यत्स॑क्तुभिर्जुहोति॥५४॥

प्र॒जाप॑तिमे॒व तत्प्री॑णाति। म॒सू॒स्यैर्जु॑होति। सर्वा॑सां वा ए॒तद्दे॒वता॑नां॑

रूपम्। यन्मसूस्यानि। यन्मसूस्यैर्जुहोति। सर्वा एव तद्देवताः प्रीणाति।
 प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। प्रियाङ्गा ह वै नामैते। एतैर्वै देवा अश्वस्याङ्गानि समदधुः।
 यत्प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। अश्वस्यैवाङ्गानि सन्दधाति। दशान्नानि जुहोति। दशाक्षरा
 विराट्। विराट्थस्त्रस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथक्जुहोति कर्मबैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति चत्वारि च (अन्नहोमानाऽऽज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलेः पृथक्कैर्लाजैः कर्मबैर्धानभिः
 सक्तुभिर्मसूस्यैः प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि द्वादश।)॥ [१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्। स एतान्प्रजा-
 पतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तानजुहोत्। तैर्वै स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं
 होमां जुहोति। यज्ञादेव तैर्यजमानो रक्षांस्यपं हन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो
 वा आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यपं हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत एवास्य प्राणं दधाति।
 अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवाव रुन्धे। व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुद्धौ। नक्तं
 जुहोति। रक्षसामपहत्यै। आज्येनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्रा॒णो वा आ॒ज्यम्। उ॒भ॒यत॑ ए॒वा॒स्य॑ प्रा॒णं द॑धाति। पु॒रस्ता॑च्चो॒परि॑ष्ठाच्च। ए॒कस्मै॒ स्वा॒हेत्या॑ह। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। द्वा॒भ्या॒ऽस्वा॒हेत्या॑ह। अ॒मुष्मि॑न्ने॒व लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। उ॒भयो॑रे॒व लो॒कयोः॑ प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। अ॒स्मि॑श्चा॒मुष्मि॑श्च। श॒ताय॑ स्वा॒हेत्या॑ह। श॒तायु॑र्वे पु॒रुषः॑ श॒तवी॑र्यः। आ॒यु॑रे॒व वी॒र्य॑म॒व रु॒न्धे। स॒हस्रा॑य॒ स्वा॒हेत्या॑ह। आ॒यु॑र्वे स॒हस्र॑म्। आ॒यु॑रे॒वाव॑ रु॒न्धे। सर्व॑स्मै॒ स्वा॒हेत्या॑ह। अ॒परि॑मितमे॒वाव॑ रु॒न्धे॥५८॥

ए॒व य॒ज्ञाद्र॒क्षा॒ऽस्य॑प॒हन्त्य॑न्त॒तो जु॑होति श॒ताय॑ स्वा॒हेत्या॑ह स॒प्त च॑॥ [१५]

प्र॒जाप॑तिं वा ए॒ष ई॒प्स॒तीत्या॑हुः। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॑तु इति। अथो॑ आहुः। सर्वा॑णि भू॒तानी॑ति। ए॒कस्मै॒ स्वा॒हेत्या॑ह। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒कः। तमे॒वाऽऽप्नो॑ति। ए॒कस्मै॒ स्वाहा॑ द्वा॒भ्या॒ऽस्वा॒हेत्य॑भिपूर्वमाहु॑तीर्जुहोति। अ॒भिपूर्व॑मे॒व सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। ए॒कोत्त॑रं जु॑होति॥५९॥

ए॒क॒वदे॒व सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। स॒न्त॑तं जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒न्त॑त्यै।

श॒ताय॒ स्वाहे॑त्या॒ह। श॒तायु॒र्वै पु॒रुषः॑ श॒तवी॑र्यः। आयु॑रे॒व वी॑र्यम॒व रु॒न्धे। स॒हस्रा॑य॒ स्वाहे॑त्या॒ह। आयु॑र्वै स॒हस्र॑म्। आयु॑रे॒वाव॑ रु॒न्धे। अ॒युता॑य॒ स्वाहा॑ नि॒युता॑य॒ स्वाहा॑ प्र॒युता॑य॒ स्वाहे॑त्या॒ह॥६०॥

त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। इ॒माने॒व लो॒कान॑व॒ रुन्धे॑। अ॒र्बुदा॑य॒ स्वाहे॑त्या॒ह। वा॒ग्वा अ॒र्बुद॑म्। वाच॑मे॒वाव॑ रु॒न्धे। न्य॑र्बुदा॒य स्वाहे॑त्या॒ह। यो वै वा॒चो भू॒मा। तन्य॑र्बुदम्। वा॒च ए॒व भू॒मान॑म॒व रु॒न्धे। स॒मुद्रा॑य॒ स्वाहे॑त्या॒ह॥६१॥

स॒मुद्र॑मे॒वाऽऽप्रो॑ति। म॒ध्याय॒ स्वाहे॑त्या॒ह। म॒ध्यमे॒वाऽऽप्रो॑ति। अ॒न्ताय॒ स्वाहे॑त्या॒ह। अ॒न्तमे॒वाऽऽप्रो॑ति। प॒रा॒र्धाय॒ स्वाहे॑त्या॒ह। प॒रा॒र्धमे॒वाऽऽप्रो॑ति। उ॒षसे॒ स्वाहा॑ व्यु॒ष्ट्यै स्वाहे॑त्या॒ह। रा॒त्रि॒र्वा उ॒षाः। अ॒हर्व्यु॑ष्टिः। अ॒होरा॑त्रे ए॒वाव॑ रु॒न्धे। अथो॑ अ॒होरा॑त्रयो॑रे॒व प्रति॑ तिष्ठति। ता यदु॒भयी॑र्दि॒वा वा॒ नक्तं॑ वा जुहु॒यात्। अ॒होरा॑त्रे मो॒हयेत्। उ॒षसे॒ स्वाहा॑ व्यु॒ष्ट्यै स्वाहो॑दे॒ष्यते स्वाहो॑द्य॒ते स्वाहे॑त्यनु॒दिते॑ जुहोति। उ॒दि॒ताय॒ स्वाहा॑ सु॒व॒र्गाय॒ स्वाहा॑ लो॒काय॒ स्वाहे॑त्यु॒दिते॑ जुहोति।

अ॒हो॒रा॒त्रयो॒रव्य॑तिमोहाय॥६२॥

एको॒त्तरं॑ जु॒होति॑ प्र॒युता॑य॒ स्वाहे॒त्याह॑ समु॒द्राय॑ स्वाहे॒त्याहाहु॑र्व्यु॒ष्टिः स॒प्त च॑॥ [१६]

वि॒भूर्मा॒त्रा प्र॒भूः पि॒त्रेत्य॑श्च॒ना॒मानि॑ जुहोति। उ॒भयो॑रे॒वैनं॑ लो॒कयो॑र्नाम॒धेयं॑
गमयति। आ॒य॑नाय॒ स्वाहा॑ प्रा॒य॑णाय॒ स्वाहे॒त्युद्वा॑वाञ्जुहोति। सर्व॑मे॒वैन॑मस्क॒न्नं
सुव॑र्गं लो॒कं ग॑मयति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ सोमा॑य॒ स्वाहेति॑ पूर्॒वहो॑माञ्जुहोति। पूर्॒व
ए॒व द्वि॑षन्तं॒ भ्रातृ॑व्य॒मति॑ क्रामति। पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहे॒त्याह॑।
य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ सोमा॑य॒ स्वाहेति॑ पूर्॒वदी॑क्षा जुहोति। पूर्॒व ए॒व
द्वि॑षन्तं॒ भ्रातृ॑व्य॒मति॑ क्रामति॥६३॥

पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहे॒त्येक॑वि॒ंशिनीं॑ दी॒क्षां जु॑होति। एक॑वि॒ंशति॑र्वै
दै॒वलो॑काः। द्वा॒द॒श मा॒साः प॒ञ्च॒र्त॒वः। त्रयं॑ इ॒मे लो॑काः। अ॒सावा॑दित्य
ए॒कवि॑ंशः। ए॒ष सु॑व॒र्गो लो॑कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒मं॒ष्ठ्यै। भु॒वो दे॒वानां॑
क॒र्म॒णे॒त्यु॒तुदी॑क्षा जुहोति। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ वा॒यवे॒ स्वाहेति॑

जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अ॒र्वाङ्म॒ज्ञः सङ्गाम॒त्वित्या॒मीर्जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒प्त्यै॑। भू॒तं
भ॒व्यं भवि॑ष्यदिति॒ पर्या॑मीर्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒ पर्या॑प्त्यै। आ
मे॑ गृ॒हा भ॑व॒न्त्वित्या॒भूर्जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भू॒त्यै। अ॒ग्निना॒ तपो॒
ऽन्व॑भव॒दित्य॑नु॒भूर्जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑भू॒त्यै। स्वा॒हाऽऽधि॑मा॒धी॒ताय॒
स्वा॒हेति॑ सम॒स्तानि॑ वैश्वदे॒वानि॑ जुहोति। सम॒स्तमे॒व द्वि॑षन्तं॒ भ्रातृ॑व्य॒मति॑
क्राम॒ति॥६५॥

द॒ध्यः स्वा॒हा हनू॑भ्या॒ऽः स्वा॒हेत्य॑ङ्ग॒होमाञ्जु॑होति। अ॒ङ्गेअ॒ङ्गे वै पु॑रुषस्य
पा॒प्मोप॑श्लिष्टः। अ॒ङ्गाद॑ङ्गादे॒वैनं॑ पा॒प्मन॒स्तेन॑ मुञ्चति। अ॒प्ये॒ताय॒ स्वा॒हा कृ॑ष्णाय॒
स्वा॒हा श्वे॒ताय॒ स्वा॒हेत्य॑श्वरूपाणि॑ जुहोति। रू॒पैरे॒वैन॑ः॒ सम॑र्धयति। ओष॑धी॒भ्यः
स्वा॒हा मू॒लेभ्यः॒ स्वा॒हेत्यो॑षधि॒होमाञ्जु॑होति। द्र॒व्यो वा ओष॑धयः। पु॒ष्पेभ्यो॒ऽन्याः
फलं॑ गृह्णन्ति। मू॒लेभ्यो॒ऽन्याः। ता ए॒वोभयी॒रव॑ रुन्धे॥६६॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमाञ्जुहोति। आरण्यस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
मेषस्त्वा पचतैरवत्वित्यपाव्यानि जुहोति। प्राणा वै देवा अपाव्याः। प्राणानेवाव
रुन्धे। कूप्याभ्यः स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहेत्यपाः होमाञ्जुहोति। अप्सु वा आपः। अन्नं
वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदव रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विपत्नं भ्रातृव्यमति कामत्यनन्तरित्यै कामति रुन्धे जायत एकं च॥ [१७]

अम्भाऽसि जुहोति। अयं वै लोकोऽम्भाऽसि। तस्य वसवोऽधिपतयः।
अग्निर्ज्योतिः। यदम्भाऽसि जुहोति। इममेव लोकमव रुन्धे। वसूनाः सायुज्यं
गच्छति। अग्निं ज्योतिरव रुन्धे। नभाऽसि जुहोति। अन्तरिक्षं वै नभाऽसि॥६८॥

तस्य रुद्रा अधिपतयः। वायुर्ज्योतिः। यन्नभाऽसि जुहोति। अन्तरिक्षमेवाव
रुन्धे। रुद्राणां सायुज्यं गच्छति। वायुं ज्योतिरव रुन्धे। महाऽसि जुहोति।
असौ वै लोको महाऽसि। तस्यादित्या अधिपतयः। सूर्यो ज्योतिः॥६९॥

यन्महाऽसि जुहोति। अमुमेव लोकमव रुन्धे। आदित्यानां सायुज्यं
गच्छति। सूर्यं ज्योतिरव रुन्धे। नमो राज्ञे नमो वरुणायेति यव्यानि

जुहोति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ। म॒यो॒भूर्वा॑तो॒ अ॒भि वा॑तू॒स्रा इति॑ ग॒व्यानि॑ जुहोति।
प॒शूना॑मवरुद्धौ। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहेति॑ सन्तति॒होमाञ्जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सन्त॑त्यै॥ ७० ॥

सि॒ताय॑ स्वाहा॑ऽसि॒ताय॑ स्वाहेति॑ प्रमु॑त्तीर्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्रमु॑त्तये।
पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षाय॑ स्वाहेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। द॒त्वते॒ स्वाहा॑ऽद॒न्तका॑य॑
स्वाहेति॑ शरीर॒होमाञ्जु॑होति। पि॒तृ॒लो॒कमे॒व तैर्य॑ज॒मानो॑ऽव॑ रुन्धे। कस्त्वा॑ यु॒नक्ति॑
स त्वा॑ यु॒नक्ति॑ति॒ परि॒धीन् यु॑नक्ति। इ॒मे वै लो॒काः परि॑धयः। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान्
यु॑नक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥ ७१ ॥

यः प्रा॑ण॒तो य आ॑त्म॒दा इति॑ म॒हि॒मानौ॑ जुहोति। सु॒व॒र्गो वै लो॒को महः॑।
सु॒व॒र्गमे॒व ता॒भ्यां लो॒कं यज॑मानोऽव॑ रुन्धे। आ ब्र॒ह्म॑न्ब्राह्म॒णो ब्र॑ह्मवर्च॒सी
जा॑यता॒मिति॑ सम॑स्तानि ब्रह्मवर्च॒सानि॑ जुहोति। ब्र॒ह्म॑वर्च॒समे॒व तैर्य॑ज॒मानो॑ऽव॑
रुन्धे। ज॒ज्ञि बी॒जमि॑ति॒ जुहो॑त्यन॒न्तरि॑त्यै। अ॒ग्नये॑ सम॑नमत्पृथि॒व्यै सम॑नम॒दिति॑
सन्न॑ति॒होमाञ्जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सन्न॑त्यै। भू॒ताय॑ स्वाहा॑ भवि॒ष्यते॑ स्वाहेति॑

भूताभ॒व्यौ हो॒मौ जु॒होति॑। अ॒यं वै लो॒को भू॒तम्॥७२॥

अ॒सौ भ॑वि॒ष्यत्। अ॒नयो॑रे॒व लो॒कयोः॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति। सर्व॒स्याऽऽत्यै॑।
सर्व॒स्याव॑रु॒द्धौ। यद॑क्र॒न्दः प्रथ॑मं जा॒यमान॑ इ॒त्य॑श्व॒स्तोमी॑यं जु॒होति॑। सर्व॒स्याऽऽत्यै॑।
सर्व॑स्य॒ जित्यै॑। सर्व॑मे॒व तेना॑ऽऽप्रो॒ति। सर्व॑ ज॒यति॑। यो॑ऽश्व॒मे॒धेन॑ यज॑ते॥७३॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। य॒ज्ञं र॒क्षाऽस्य॑जि॒घांस॑न्। स ए॒तान्प्र॒जा॒प॑तिर्न॒क्तं हो॒मान॑पश्यत्। तान॑जु॒होत्। तैर्वै॑ स य॒ज्ञाद्र॒क्षाऽस्य॑पा॒हन्।
यन्न॑क्तं हो॒माञ्जु॑होति॑। य॒ज्ञादे॒व तैर्य॑ज॒मानो॑ र॒क्षाऽस्य॑प॒हन्ति॑। उ॒षसे॒ स्वाहा॒
व्यु॑ष्ठ्यै॒ स्वाहे॒त्यन्त॑तो जु॒होति॑। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॥७४॥

वे नभा॑ंसि॒ सूर्यो॑ ज्योतिः सन्त॑त्यै॒ सम॑ष्ट्यै॒ भूतं॑ यज॑ते न॒वं च॥ [१८]

ए॒क॒यू॒पो वै॑का॒द॒शिनी॑ वा। अ॒न्येषा॑ य॒ज्ञानां॑ यू॒पा भ॑वन्ति। ए॒क॒विं॒शिन्य॑श्व॒मे॒धस्य॑।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भि॒जित्यै॑। बै॒ल्वो वा॑ खादि॒रो वा॑ पा॒ला॒शो वा॑। अ॒न्येषा॑
य॒ज्ञक्र॑तूनां यू॒पा भ॑वन्ति। रा॒ज्जु॑दा॒ल ए॒क॒विं॒शत्य॑रत्निरश्व॒मे॒धस्य॑। सु॒व॒र्गस्य॑

लो॒कस्य॒ सम॑ष्ट्यै। नान्येषां॑ प॒शूनां॑ ते॒ज॒न्या अ॑व॒द्यन्ति॑। अ॒व॒द्यन्त्य॑श्व॒स्य॥ ७५॥

पा॒प्मा वै ते॒ज॒नी। पा॒प्मनो॑ऽप॒हत्यै॑। प्ल॒क्ष॒शा॒खाया॑म॒न्येषां॑ प॒शूनाम॑व॒द्यन्ति॑।
वे॒त॒स॒शा॒खाया॑म॒श्व॒स्य। अ॒प्सु॒योनि॑र्वा अ॒श्वः। अ॒प्सु॒जो वे॒त॒सः। स्व॒ ए॒वास्य॑
यो॒ना॒व॒व॑ द्यति। यूपे॑षु ग्रा॒म्यान्प॒शून्नि॑यु॒ञ्जन्ति॑। आ॒रो॒केष्वा॑र॒ण्यान्धा॑रयन्ति। प॒शूनां॑
व्यावृ॑त्त्यै। आ ग्रा॒म्यान्प॒शूल्ल॑भन्ते। प्रा॒र॒ण्यान्त्सृ॑जन्ति। पा॒प्मनो॑ऽप॒हत्यै॑॥ ७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥ [१९]

रा॒ज्जु॒दाल॑म॒ग्नि॒ष्ठं मि॑नोति। भ्रू॒ण॒ह॒त्याया॑ अ॒प॒हत्यै॑। पौतु॑द्रवाव॒भितो॑ भवतः।
पु॒ण्य॑स्य ग॒न्ध॒स्याव॑रुद्धै। भ्रू॒ण॒ह॒त्यामे॒वास्मा॑द॒प॒हत्यै॑। पु॒ण्ये॑न ग॒न्धे॒नोभ॑यतः परि॑
गृ॒ह्णाति॑। षड्वै॒ल्वा भ॑वन्ति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सस्या॑व॒रुद्धै॑। षड्वा॑दि॒राः। ते॒ज॒सोऽव॑रुद्धै॥ ७७॥

षट्वा॑ला॒शाः। सो॒म॒पी॒थस्या॑व॒रुद्धै॑। ए॒क॒विं॒शतिः॑ स॒म्प॒द्यन्ते॑। ए॒क॒विं॒शति॑र्वै
दै॒व॒लो॒काः। द्वा॒द॒श॒ मा॒साः प॒ञ्च॒र्त॒वः। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सा॒वा॒दित्य॑ ए॒क॒विं॒शः।
ए॒ष सु॑व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॑ष्ट्यै। श॒तं प॒श॒वो भ॑वन्ति॥ ७८॥

श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति ति॑ष्ठति। सर्वं॑ वा
अ॒श्वमे॒ध्याप्रो॑ति। अप॑रि॒मिता॑ भवन्ति। अप॑रि॒मित॒स्याव॑रुद्धौ। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति।
कस्मा॑त्स॒त्यात्। द॒क्षिण॒तोऽन्ये॑षां पशूनाम॑व॒द्यन्ति॑। उ॒त्तर॒तोऽश्व॑स्येति॑। वा॒रु॒णो वा
अश्वः॑॥७९॥

ए॒षा वै व॑रु॒णस्य॑ दिक्। स्वाया॑मे॒वास्य॑ दि॒श्यव॑द्यति। यदि॑त॒रेषां॑ पशूनाम॑व॒द्यति॑।
श॒तदे॒वत्यं॑ तेना॒व रु॑न्धे। चि॒तेऽग्ना॑वधिं॑ वैत॒से कटे॑ऽश्वं चि॒नोति॑। अ॒प्सुयो॑नि॒र्वा
अश्वः॑। अ॒प्सुजो॑ वैत॒सः। स्व ए॒वैनं॑ यो॒नौ प्र॑ति॒ष्ठाप॑यति। पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑ तू॒परं
चि॒नोति॑। प॒श्चात्प्रा॒चीनं॑ गोमृ॒गम्॥८०॥

प्रा॒णापा॒नावे॒वास्मि॑न्स॒म्यश्चौ॑ दधाति। अश्वं॑ तू॒परं॑ गोमृ॒गमि॑ति॒ सर्व॑हुतं
ए॒ताञ्जु॑होति। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। आ॒त्मना॑ऽभि जु॑होति। सा॒त्मान॑मे॒वैन॑ः
स॒तनुं॑ करोति। सा॒त्माऽमुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। अथो॒ वसो॑रे॒व धा॑रां तेना॒व
रु॑न्धे। इ॒लुव॑र्दाय॒ स्वाहा॑ ब॒लिव॑र्दाय॒ स्वाहे॒त्याह॑। सं॒वत्स॑रो वा इ॒लुव॑र्दः। प॒रि-

व॒त्स॒रो ब॑लि॒वर्दः॑। सं॒व॒त्स॒रादे॒व प॑रि॒वत्स॒रादायु॑र॒वं रु॒न्धे। आ॒यु॒रे॒वास्मि॑न्दधाति।
तस्मा॑द॒श्वमे॒धया॒जी ज॒रसा॑ वि॒स्रसा॑मुं लो॒कमे॑ति॥८१॥

तेज॒सोऽव॑रु॒द्धो भ॑व॒न्त्यश्वो॑ गोमृ॒गमि॑लु॒वर्दश्च॑त्वारि च॥ [२०]

ए॒क॒वि॒ंशो॑ऽग्नि॒र्भव॑ति। ए॒क॒वि॒ंशः॑ स्तोमः॑। ए॒क॒वि॒ंशति॑र्यूपाः॑। यथा॒ वा अ॒श्वो
व॒र्षभा॒ वा वृ॒षाणः॑ स॒ंस्फुरे॑रन्। ए॒वमे॒व तथ्स्तो॑माः स॒ंस्फुर॑न्ते। यदे॒क॒वि॒ंशाः॑।
ते यत्स॑मृ॒च्छे॑रन्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। द्वा॒द॒श ए॒वाग्निः॑ स्या॒दित्या॑हुः। द्वा॒द॒शः
स्तोमः॑॥८२॥

एका॑द॒श यू॒पाः। यद्द्वा॑द॒शो॑ऽग्नि॒र्भव॑ति। द्वा॑द॒श मा॒साः सं॒व॒त्स॒रः। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मा॑
अ॒न्नम॑व॒ रुन्धे॑। यद्द॒श यू॒पा भ॑व॒न्ति। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।
वि॒राजै॒वान्नाद्य॑म॒व॒ रुन्धे॑। य ए॒काद॒शः। स्तन॑ ए॒वास्यै॒ सः॥८३॥

दुह॑ ए॒वैनां॑ तेन॑। तदा॑हुः। यद्द्वा॑द॒शो॑ऽग्निः स्या॑द्द्वा॒द॒शः स्तोम॑ ए॒काद॒श यू॒पाः।
यथा॒ स्थू॒रिणा॑ या॒यात्। ता॒दृक्त॑त्। ए॒क॒वि॒ंश ए॒वाग्निः॑ स्या॒दित्या॑हुः। ए॒क॒वि॒ंशः॑
स्तोमः॑। ए॒क॒वि॒ंशति॑र्यूपाः॑। यथा॒ प्र॒ष्टिभि॑र्याति॑। ता॒दृगे॒व तत्॥८४॥

यो वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभो वेद। ककुद्ध राज्ञा भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति।
 एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः। एता वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभः। य एवं
 वेद। ककुद्ध राज्ञा भवति। यो वा अश्वमेधे त्रीणि शीरूषाणि वेद। शिरो ह राज्ञा
 भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः। एतानि
 वा अश्वमेधे त्रीणि शीरूषाणि। य एवं वेद। शिरो ह राज्ञा भवति॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो ह राज्ञा भवति पद च॥ [२१]

देवा वा अश्वमेधे पवमाने। सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्।
 यदश्वमेधेऽश्वेन मेध्येनोदश्चो बहिष्पवमानं सर्पन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै।
 न वै मनुष्यः सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद। अश्वो वै सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद।
 यदुद्गातोद्गायेत्। यथा क्षेत्रज्ञोऽन्येन पथा प्रतिपादयेत्। तादृक्तत्॥८६॥

उद्गातारमपरुध्य। अश्वमुद्गीथाय वृणीते। यथा क्षेत्रज्ञोऽञ्जसा नयति।
 एवमेवैनमश्वः सुवर्गं लोकमञ्जसा नयति। पुच्छमन्वा रभन्ते। सुवर्गस्य लोकस्य

समंष्ट्यै। हिं करोति। सामैवाकः। हिं करोति। उद्गीथ एवास्य सः॥८७॥

वडं॒बा॒ उप॑ रुन्धन्ति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै। अथो॒ यथो॑पगा॒तारं॑ उप॒गाय॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। उद॑गासीद॒श्वो मे॒ध्य इत्या॑ह। प्रा॒जाप॒त्यो वा अश्वः॑। प्रजाप॑तिरुद्गीथः। उद्गीथमेवाव॑ रुन्धे। अथो॒ ऋ॒क्सामयो॑रेव॒ प्रति॑ तिष्ठति। हि॒र॒ण्येनो॒पाक॑रोति। ज्योति॑र्वै हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॑रे॒व मु॒खतो॑ दे॒धाति॑। यज॑माने च प्र॒जासु॑ च। अथो॒ हि॒र॒ण्यज्योति॑रे॒व यज॑मानः सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति॥८८॥

तथ्स उपाकरोति चत्वारि च॥

[२२]

पुरु॑षो॒ वै य॒ज्ञः। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। यद॒श्वे प॒शून्नि॑युञ्जन्ति। य॒ज्ञादे॒व तद्य॒ज्ञं प्रयु॑ङ्के। अश्व॑ तू॒परं॑ गोमृ॒गम्। तान॑ग्नि॒ष्ठ आल॑भते। से॒नामु॒खमे॒व तथ्स॑श्यति। तस्मा॑द्राज॒मुखं॑ भी॒ष्मं भावु॑कम्। आ॒ग्नेयं॑ कृ॒ष्णग्री॑वं पु॒रस्ता॑ल्ल॒लाटे॑। पूर्वा॑ग्निमे॒व तं कु॑रुते॥८९॥

तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्निं पु॒रस्ता॑त्स्थापयन्ति। पौ॒ष्णमु॒न्वश्च॑म्। अन्नं॑ वै पू॒षा। तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्नावा॑हार्य॒मा ह॑रन्ति। ऐ॒न्द्रा॒पौष्ण॑मुपरि॒ष्ठात्। ऐ॒न्द्रो वै रा॑ज॒न्योऽन्नं॑

पूषा। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति। तस्मा॑द्राज॒न्योऽन्ना॑दो भावु॑कः। आ॒ग्ने॒यौ
कृ॒ष्ण॒ग्री॒वौ बा॒हुवोः। बा॒हुवो॑रे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते॥१०॥

तस्मा॑द्राज॒न्यो बा॒हुब॒लीभा॑वु॒कः। त्वा॒ष्ट्रौ लो॑मशस॒क्थौ स॒क्थ्योः। स॒क्थ्यो॑रे॒व
वी॒र्यं॑ धत्ते। तस्मा॑द्राज॒न्य ऊ॒रुब॒लीभा॑वु॒कः। शि॒ति॒पृ॒ष्ठौ बा॑र्हस्प॒त्यौ पृ॒ष्ठे।
ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒समे॒वोपरि॑ष्ठाद्धत्ते। अथो॑ क॒वचे॑ ए॒वैते॑ अ॒भितः॑ पर्यू॑हते। तस्मा॑द्राज॒न्यः
सन्न॑द्धो वी॒र्यं॑ करोति। धा॒त्रे पृ॑षोद॒रम॒धस्ता॑त्। प्र॒ति॒ष्ठामे॑वैतां कु॑रुते। अथो॑ इ॒यं
वै धा॑ता। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठति। सौ॒र्यं ब॒लक्षं॑ पु॒च्छे। उ॒त्से॒धमे॒व तं कु॑रुते।
तस्मा॑दु॒त्से॒धं भ॒ये प्र॒जा अ॒भिस॑ऽश्रयन्ति॥११॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥ [२३]

साङ्ग॒हृ॒ण्या च॑तुष्टय्यो यो वै यः पि॒तृश्च॒त्वारो॑ यथा॑ नि॒क्तं प्र॒जाप॑तये त्वा यथा॑ प्रोक्षितं विभू॑रां॒ह प्र॒जाप॑तिरकामयताश्चमे॒धेन॑ प्र॒जाप॑तिर्न किञ्चन सा॑वित्रमा
ब्रह्म॑न्प्रजापतिर्दे॒वैभ्यः॑ प्र॒जाप॑ती रक्षा॑सि प्र॒जाप॑तिमीप्सति विभू॑रश्चनान्यम्भा॑स्येकयूपो रा॒ज्जु॒दाल॑मेकवि॑शो दे॒वाः पु॑रुष॒स्त्रयो॑वि॑शतिः॥२३॥

साङ्ग॒हृ॒ण्या तस्मा॑दश्वमे॒धया॑जो यत्परि॑मिता यद्य॑ज्ञमुखे यो दी॒क्षां दे॒वाने॒व त्रयं॑ इ॒मे सि॒ताय॑ प्राणापानावे॒वास्मिन्॑ तस्मा॑द्राज॒न्य ए॑कंनवतिः॥११॥

साङ्ग॒हृ॒ण्या स॑ऽश्रयन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥नवमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सौऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त।
 तमाप्नोत्। तमाप्त्वाऽष्टादशिभिरवारुन्ध। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैराप्त्वा
 यजमानोऽव रुन्धे। संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः। द्वादश मासाः
 पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव तैराप्त्वा यजमानो-
 ऽव रुन्धे। अग्निष्ठेऽन्यान्पशून्पाकुरोति। इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय।
 नवनवालभ्यन्ते सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां पितापुत्रौ।
 व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोग्रामान्तौ स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिण आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायेरन्।
 तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे
 यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः। अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत।

अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥ ३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशूनालभते। तेनैव पशूनं रुन्धे। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययं
अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न यज्ञवेशसं भवति। न यजमानमरण्यं मृतं
हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो नाम। सं पितापुत्रावस्यतः।
समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः
परिमोषिण आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥ ४॥

ऋतवः स्यातामुत्सृजेत्स्यतुस्त्रीणि च॥

[१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकाववं रुन्धीयेति। स एतानुभयान्पशूनं पश्यत्।
ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत। तैर्वै स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव
पशुभिरिमं लोकमवारुन्ध। आरण्यैरमुम्। यद् ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव
तैर्लोकमवं रुन्धे। यदरण्यान्॥ ५॥

अमुं तैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः। य इतइतश्चातुर्मास्यानि
संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान् वै संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः

प॒श॒वं आ॒ल॒भ्यन्ते॑। प्र॒त्यक्ष॑मे॒व तैः सं॒वत्स॑रं यज॑मा॒नोऽवं रु॒न्धे। वि॒ वा ए॒ष प्र॒जया॑
प॒शुभि॑र्ऋ॒ध्यते। यः सं॒वत्स॑रं प्र॑यु॒ङ्क्ते। सं॒वत्स॑रः सु॒वर्गो लो॒कः॥६॥

सु॒व॒र्गं तु लो॒कं नाप॑राध्नोति। प्र॒जा वै प॒श॒वं एका॑द॒शिनी॑। यदे॒त ऐ॑काद॒शिनाः
प॒श॒वं आ॒ल॒भ्यन्ते॑। साक्षा॑दे॒व प्र॒जां प॒शून् यज॑मा॒नोऽवं रु॒न्धे। प्र॒जाप॑तिर्वि॒राज॑म॒-
सृ॒जत। सा सृ॒ष्टाऽश्व॑मे॒धं प्रावि॑शत्। ता॒न्द॒शिभि॑रनु॒ प्रायु॑ङ्क्त। ता॒मा॑प्रोत्। ता॒मा॒स्वा
द॒शिभि॑रवा॒रुन्ध। यद्द॒शिना॑ आ॒ल॒भ्यन्ते॑॥७॥

वि॒राज॑मे॒व तैरा॒स्वा यज॑मा॒नोऽवं रु॒न्धे। एका॑द॒श द॒शत॑ आ॒ल॒भ्यन्ते॑।
एका॑द॒शाक्ष॑रा त्रि॒ष्टुप्। त्रै॒ष्टु॒भाः प॒श॒वः। प॒शूने॒वावं रु॒न्धे। वै॒श्वदे॒वो वा अ॒श्वः।
ना॒नादे॒व॒त्याः प॒श॒वो भ॑वन्ति। अ॒श्वस्य॑ स॒र्वत्वा॑य। ना॒नारू॒पा भ॑वन्ति।
तस्मा॑न्ना॒नारू॒पाः प॒श॒वः। ब॒हुरू॒पा भ॑वन्ति। तस्मा॑द्ब॒हुरू॒पाः प॒श॒वः स॒मृद्धौ॑॥८॥

आ॒र॒ण्यो॒ल्लो॒को द॒शिना॑ आ॒ल॒भ्यन्ते॑ ना॒नारू॒पाः प॒श॒वो द्वे च॑॥ _____ [२]

अ॒स्मै वै लो॒काय॑ ग्रा॒म्याः प॒श॒व आ॒ल॒भ्यन्ते॑। अ॒मुष्मा॑ आ॒र॒ण्याः।
यद्गा॒म्यान्प॒शूना॒ल॒भते॑। इ॒ममे॒व तैर्लो॒कम॑वं रु॒न्धे। यदा॑र॒ण्यान्। अ॒मुं तैः।

उभया॑न्प॒शूनाल॑भते। गा॒म्याः॑श्चा॒र॒ण्याः॑श्च। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॒रवरु॑द्धौ। उ॒भया॑न्प॒शूना॒ल॑भते॥९॥

गा॒म्याः॑श्चा॒र॒ण्याः॑श्च। उ॒भय॑स्या॒न्नाद्य॑स्यावरुद्धौ। उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भते। गा॒म्याः॑श्चा॒र॒ण्याः॑श्च। उ॒भये॑षां प॒शूनाम॑वरुद्धौ। त्रय॑स्त्रयो भवन्ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। कस्मा॑त्स॒त्यात्॥१०॥

अ॒स्मिँल्लो॒के ब॒हवः॑ का॒मा इति॑। यत्स॑मा॒नीभ्यो॑ दे॒वता॑भ्योऽन्ये॑ऽन्ये प॒शव॑ आल॒भ्यन्ते॑। अ॒स्मिन्ने॒व तल्लो॒के का॒मा॑न्दधाति। तस्मा॑द॒स्मिँल्लो॒के ब॒हवः॑ का॒माः। त्रया॑णां त्रया॒णां॑ स॒ह व॒पा जु॑होति। त्र्या॑वृतो वै दे॒वाः। त्र्या॑वृत इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। ए॒षां लो॒कानां॑ क्लृप्त्यै॑। पर्य॑ग्निकृताना॒र॒ण्यानु॑त्सृज॒न्त्यहि॑सायै॥११॥

अवरुद्धा उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भते स॒त्यादहि॑सायै॥

[३]

यु॒ञ्जन्ति॑ ब्र॒ध्नमि॒त्याह॑। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो ब्र॒ध्नः। आ॑दि॒त्यमे॒वास्मै॑ युनक्ति। अ॒रुष॑मि॒त्याह॑। अ॒ग्निर्वा अ॒रुषः॑। अ॒ग्निमे॒वास्मै॑ युनक्ति। चर॑न्त॒मि॒त्याह॑। वा॒युर्वै चर॑न्। वा॒युमे॒वास्मै॑ युनक्ति। परि॑त॒स्थुष॑ इत्या॒ह॥१२॥

इमे वै लोकाः परितुस्थुषः। इमानेवास्मै लोकान् युनक्ति। रोचन्ते रोचना दिवीत्याह। नक्षत्राणि वै रोचना दिवि। नक्षत्राण्येवास्मै रोचयति। युञ्जन्त्यस्य काम्येत्याह। कामानेवास्मै युनक्ति। हरी विपक्षसेत्याह। इमे वै हरी विपक्षसा। इमे एवास्मै युनक्ति॥१३॥

शोणा धृष्णू नृवाहसेत्याह। अहोरात्रे वै नृवाहसा। अहोरात्रे एवास्मै युनक्ति। एता एवास्मै देवता युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। केतुं कृण्वन्नकेतव इति ध्वजं प्रतिमुञ्चति। यश एवैनं राज्ञां गमयति। जीमूतस्येव भवति प्रतीकमित्याह। यथायजुरेवैतत्। ये ते पन्थानः सवितः पूर्व्यास इत्यध्वर्युर्यजमानं वाचयत्यभिजित्यै॥१४॥

परा वा एतस्य यज्ञ एति। यस्य पशुरुपाकृतोऽन्यत्र वेद्या एति। एतं स्तोतरेतेन पथा पुनरश्वमावर्तयासि न इत्याह। वायुर्वै स्तोता। वायुमेवास्य परस्ताद्वधात्यावृत्त्यै। यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य

स्कन्दति। यदस्योपाकृतस्य लोमानि शीयन्ते। यद्वालेषु काचानावयन्ति।
लोमान्येवास्य तथ्सम्भरन्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुव॒रिति॑ प्राजाप॒त्याभिरा॑व॒यन्ति। प्राजाप॒त्यो वा अश्वः॑। स्वयै॒वैनं॑
देव॒तया॑ सम॒र्धय॑न्ति। भूरिति॑ महि॒षी। भुव॒ इति॑ वा॒वाता॑। सुव॒रिति॑ परिवृ॒क्ती।
ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑ का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॒र्वै हि॑र॒ण्यम्।
रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चैवास्मै रा॒ष्ट्रं च॑ सु॒मीची॑ दधाति। स॒हस्रं॑ भवन्ति। स॒हस्रं॑सम्मि॒तः
सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिजि॒त्यै। अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्तेजं॑ इन्द्रि॒यं
प॒शवः॑ श्रीः क्रा॑मन्ति। योऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते। वस॑वस्त्वाऽञ्जन्तु गाय॒त्रेण॑ छन्द॒सेति॑
महि॑ष्यभ्य॒नक्ति॑। तेजो॒ वा आ॑ज्यम्। तेजो॑ गाय॒त्री। तेज॑सैवास्मै तेजोऽव॑
रुन्धे॥१७॥

रु॒द्रास्त्वा॑ञ्जन्तु त्रैष्टु॒भेन॑ छन्द॒सेति॑ वा॒वाता॑। तेजो॒ वा आ॑ज्यम्। इन्द्रि॒यं त्रि॑ष्टुप्।
तेज॑सैवास्मा॑ इन्द्रि॒यमव॑ रुन्धे। आ॒दि॒त्यास्त्वा॑ऽञ्जन्तु जाग॑तेन॒ छन्द॒सेति॑ परिवृ॒क्ती।

तेजो वा आज्यम्। पशवो जगती। तेजसैवास्मे पशूनव रुन्धे। पत्नयोऽभ्यञ्जन्ति।
श्रिया वा एतद्रूपम्॥१८॥

यत्पत्नयः। श्रियमेवास्मिन्तद्वधति। नास्मात्तेज इन्द्रियं पशवः श्रीरप
क्रामन्ति। लाजी(३)ञ्छाची(३)न् यशोममाँ(४) इत्यतिरिक्तमन्नमश्वायोपाहरन्ति।
प्रजामेवान्नादीं कुर्वते। एतद्देवा अन्नमत्तैतदन्नमद्धि प्रजापत इत्याह।
प्रजायामेवान्नाद्यं दधते। यदि नावजिघ्रैत्। अग्निः पशुरासीदित्यवघ्रापयेत्।
अव हैव जिघ्रति। आक्रान् वाजी क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी द्यौस्तै पृष्ठं पृथिवी
सुधस्थमित्यश्वमनुमन्त्रयते। एषां लोकानामभिजित्यै। समिद्धो अञ्जन्कृदरं
मतीनामित्यश्वस्याप्रियो भवन्ति सरूपत्वाय॥१९॥

परितुस्थुष इत्याहेमे एवास्मै युनक्तुभिजित्यै भरन्त्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति त्रीणि च॥ [४]

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। होता च ब्रह्मा च
ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवेन ब्रह्मवर्चसेन च समर्धयतः। दक्षिणतो ब्रह्मा भवति।
दक्षिणत आयतनो वै ब्रह्मा। बारुहस्पत्यो वै ब्रह्मा। ब्रह्मवर्चसमेवास्य दक्षिणतो

दधाति। तस्माद्दक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः। उत्तरतो होता भवति॥२०॥

उत्तरत आयतनो वै होता। आग्नेयो वै होता। तेजो वा अग्निः। तेज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्धस्तेजस्वितरः। यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो वै यूपः। यजमानमेव तेजसा च ब्रह्मवर्चसेन च समर्धयतः। किं स्विदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह। द्यौर्वै वृष्टिः पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमव रुन्धे। किं स्विदासीद्बृहद्वय इत्याह। अश्वो वै बृहद्वयः। अश्वमेवाव रुन्धे। किं स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह। रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवाव रुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिलेत्याह। श्रीर्वै पिलिप्पिला। अन्नाद्यमेवाव रुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य एकाकी चरति। तेज एवाव रुन्धे। क उस्विज्जायते पुनरित्याह। चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवाव रुन्धे। किं स्विद्धिमस्य भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अ॒यं वै लो॒क आ॒वप॑नं म॒हत्। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति तिष्ठति। पृ॒च्छामि॑ त्वा॒
पर॒मन्तं॑ पृथि॒व्या इत्या॑ह। वेदि॒र्वै परो॑ऽन्तः पृथि॒व्याः। वेदि॑मे॒वाव॑ रुन्धे। पृ॒च्छामि॑
त्वा॒ भुव॑नस्य॒ नाभि॑मित्या॑ह। य॒ज्ञो वै भुव॑नस्य॒ नाभिः॑। य॒ज्ञमे॒वाव॑ रुन्धे। पृ॒च्छामि॑
त्वा॒ वृष्णो॑ अ॒श्वस्य॑ रे॒त इत्या॑ह। सोमो॒ वै वृष्णो॑ अ॒श्वस्य॑ रे॒तः। सोम॑पी॒थमे॒वाव॑
रुन्धे। पृ॒च्छामि॑ वा॒चः पर॑मं व्यो॒मेत्या॑ह। ब्र॒ह्म वै वा॒चः पर॑मं व्यो॒म। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑
रुन्धे॥ २४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवाव रुन्धे महदित्याहु सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्चत्वारि च॥ [५]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑
व्या॒नाय॑ स्वाहे॑ति॒ संज्ञ॑प्यमा॒न आ॑हु॒तीर्जु॑होति। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति।
नास्मा॑त्प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति। अ॒वन्तीः॒ स्थाव॑न्तीस्त्वाऽव॑न्तु। प्रि॒यं त्वा॑ प्रि॒याणा॑म्।
वर्षि॑ष्ठमा॒प्याना॑म्। नि॒धी॒नां त्वा॑ निधि॒पति॑ हवामहे वसो म॒मेत्या॑ह। अपै॒वास्मै॑
तद्धु॑वते॥ २५॥

अथो ध्रुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति। त्रयं इमे लोकाः।

ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ धुवते। त्रिः पुनः॑ परि॒यन्ति॑। षट्त्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑।
 ऋ॒तुभिरे॒वैनं॑ धुवते। अप॒ वा ए॒तेभ्यः॑ प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति॥२६॥

ये य॒ज्ञे धु॒वनं॑ त॒न्वते॑। न॒व॒कृत्वः॑ परि॒यन्ति॑। न॒व॒ वै पु॒रुषे॑ प्रा॒णाः।
 प्रा॒णाने॒वाऽऽत्म॑न्दधते। नै॒भ्यः प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति। अ॒म्बे अ॒म्बाल्य॑म्बि॒क इति॑
 प॒त्नीमु॑दानयति। अ॒ह॒तै॒वैना॑म्। सु॒भ॒गे का॒म्पी॑ल॒वासि॒नीत्या॑ह। तप॑ ए॒वैना॑मु॒प॒नय॑ति।
 सु॒व॒र्गे लो॒के सम्प्रो॑र्ण॒वामि॒त्याह॑॥२७॥

सु॒व॒र्गमे॒वैना॑ लो॒कं ग॑मयति। आऽह॑म॒जानि॑ गर्भ॒धमा॑ त्वम॒जाऽसि॑
 गर्भ॒धमि॒त्याह॑। प्र॒जा वै प॒शवो॑ गर्भः॑। प्र॒जामे॒व प॒शूना॑त्मन्ध॒त्ते। दे॒वा
 वा अ॑श्वमे॒धे प॒व॒माने॑। सु॒व॒र्गं लो॒कं न॑ प्रा॒जान॑न्। तम॑श्वः प्रा॒जाना॑त्।
 यथ्सू॒चीभि॑रसिप॒थान्क॑ल्पयन्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्र॒ज्ञा॑त्यै। गा॒य॒त्री
 त्रि॒ष्टु॒ब्ज॒गती॒त्याह॑॥२८॥

य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। त्र्य॒यः सू॒च्यो॑ भवन्ति। अ॒य॒स्मय्यो॑ रज॒ता हरि॑ण्यः। अ॒स्य

वै लो॒कस्य॑ रू॒पम॑य॒स्मय्यः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य रज॒ताः। दि॒वो ह॑रि॒ण्यः। दि॒शो वा
अ॑य॒स्मय्यः॑। अ॒वा॒न्तर॑दि॒शा र॑ज॒ताः। ऊ॒र्ध्वा ह॑रि॒ण्यः। दि॒श ए॒वास्मै॑ कल्पयति।
कस्त्वा॑ छ्यति॒ कस्त्वा॑ वि॒शास्ती॒त्याहा॑हि॒सायै॑॥ २९॥

ब्रुवते कामन्त्यूर्वाधामित्याह जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥

[६]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑च्छ्री॒ राष्ट्रं॑ क्रा॒मति॑। योऽ॒श्वमे॒धेन॑ यज॒ते। ऊ॒र्ध्वा मे॑ना॒मुच्छ्र॑यता॒दित्या॑ह
श्री॒र्वे रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः। श्रिय॑मे॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रमूर्ध्व॑मुच्छ्र॑यति। वे॒णुभा॒रङ्गि॒रावि॑वेत्या॒ह। रा॒ष्ट्रं
वै भा॒रः। रा॒ष्ट्रमे॒वास्मै॑ पर्य॑हति। अथा॑स्या॒ मध्य॑मे॒धता॑मि॒त्याह॑। श्री॒र्वे रा॒ष्ट्रस्य॑
मध्य॑म्॥ ३०॥

श्रिय॑मे॒वाव॑ रुन्धे। शी॒ते वा॒ते पु॒नन्नि॑वेत्या॒ह। क्षे॒मो वै रा॒ष्ट्रस्य॑ शी॒तो वा॒तः।
क्षे॒ममे॒वाव॑ रुन्धे। यद्ध॑रि॒णी य॒वम॑त्तीत्या॒ह। वि॒ड्वै ह॑रि॒णी। रा॒ष्ट्रं य॒वः। वि॒शं चै॒वास्मै॑
रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। न पु॒ष्टं प॒शु म॑न्यत॒ इत्या॑ह। तस्मा॒द्राजा॑ प॒शून्
पुष्य॑ति॥ ३१॥

शू॒द्रा य॑दर्य॒जारा॑ न पोषा॑य धनाय॒तीत्या॑ह। तस्मा॑द्वैशीपु॒त्रं नाभि॑षि॒ञ्चन्ते॑। इ॒यं

य॒का शंकु॑न्ति॒केत्या॑ह। वि॒ड्वै शंकु॑न्ति॒का। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः। वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑
स॒मीची॑ दधाति। आ॒हल॒मिति॑ सर्प॒तीत्या॑ह। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्राय॑ वि॒शः सर्प॑न्ति। आ॒हतं॑
ग॒भे प॒स इत्या॑ह। वि॒ड्वै ग॒भः॥३२॥

रा॒ष्ट्रं प॒सः। रा॒ष्ट्रमे॒व वि॒श्याह॑न्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं वि॒शं घातु॑कम्। मा॒ता च॑ ते पि॒ता
च॑ त॒ इत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता। अ॒सौ पि॒ता। आ॒भ्यामे॒वैनं॑ परि॒ददा॑ति। अ॒ग्रं वृ॒क्षस्य॑
रो॒हत॒ इत्या॑ह। श्री॒र्वै वृ॒क्षस्या॒ग्रम्। श्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे॥३३॥

प्र॒सु॒ला॒मीति॑ ते पि॒ता ग॒भे मु॒ष्टिम॑त॒सय॑दित्या॑ह। वि॒ड्वै ग॒भः। रा॒ष्ट्रं मु॒ष्टिः।
रा॒ष्ट्रमे॒व वि॒श्याह॑न्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं वि॒शं घातु॑कम्। अप॒ वा ए॒तेभ्यः॑ प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति।
ये य॒ज्ञेऽपू॑तं वदन्ति। द॒धि॒क्राव्णो॑ अ॒कारि॑ष॒मिति॑ सु॒रभि॑मती॒मृचं॑ वदन्ति। प्रा॒णा वै
सु॒रभ्यः॑। प्रा॒णाने॒वाऽऽत्मा॑न्दधते। नै॒भ्यः प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति। आपो॒ हि ष्ठा॑ म॒योभुव॑
इत्य॒द्भिर्मा॑र्जयन्ते। आपो॒ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑भिरे॒वाऽऽत्मा॑न् पवयन्ते॥३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गर्भो रुन्धे दधते चत्वारि च॥

[७]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाः सृ॒ष्ट्वा प्रे॒णाऽनु॑ प्रावि॑शत्। ता॒भ्यः पुनः॑ सम्भ॑वितुं नाश॑क्रोत्।

सोऽब्रवीत्। ऋध्रवदिथ्सः। यो मेतः पुनः सम्भरदिति। तं देवा अश्वमेधेनैव
समभरन्। ततो वै त आर्ध्वन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्युधोति।
पुरुषमालभते॥३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै विराट्। अन्नमेवाव रुन्धे।
अश्वमालभते। प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्।
श्रियमेवाव रुन्धे। गामालभते॥३६॥

यज्ञो वै गौः। यज्ञमेवालभते। अथो अन्नं वै गौः। अन्नमेवाव रुन्धे।
अजावी आलभते भूम्ने। अथो पुष्टिर्वै भूमा। पुष्टिमेवाव रुन्धे। पर्यग्निकृतं पुरुषं
चारण्याश्चोत्सृजन्त्यहिंसायै। उभौ वा एतौ पशू आलभ्येते। यश्चावमो यश्च
परमः। तैऽस्योभये यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता
भवन्ति। नैनं दद्ववः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता
अभिहुता हिंसन्ति। योऽश्वमेधेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥३७॥

प्रथमेन वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्टोमेन कृतेनायानामुत्तरेहन्। एकविंशे
 प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति। एकविंशत्प्रतिष्ठायां ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो वै पृष्ठानि।
 ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठायां देवता अभ्यारोहति। शक्ररयः
 पृष्ठं भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये वा एते पशव आलभ्यन्ते॥३८॥

उतेव ग्राम्याः। उतेवारण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति। अथो अहं एवैष
 बलिर्हियते। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः।
 यद्गव्या इति। गव्यान्पशूनुत्तमेऽहं नालभते॥३९॥

तेनैवोभयान्पशूनव रुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभिजितस्याभिजित्यै।
 सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या भवन्ति। अन्त एव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। सोमाय
 स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति द्वन्द्विनः पशूनालभते। अहोरात्राणामभिजित्यै।
 पशुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। छगुलं कल्माषं किकिदीविं
 विदीगयमिति त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवाऽऽत्मानं समर्धयति। ऋतुभिर्वा

ए॒ष व्यृ॑ध्यते। योऽ॑श्वमे॒धेन॒ यज॑ते। पि॒शङ्गा॒स्रयो॑ वास॒न्ता इत्यृ॑तुप॒शूनाल॑भते।
 ऋ॒तुभिरे॒वाऽऽत्मान॑ꣳ सम॑र्धयति। आ वा ए॒ष प॒शुभ्यो॑ वृ॒श्च्यते। योऽ॑श्वमे॒धेन॒
 यज॑ते। पर्य॑ग्निकृ॒ता उ॒थ्सृ॑ज॒न्त्यना॑व्रस्काय॥४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाद्यान्पशूनालभतेऽष्टौ च॥ [९]

प्र॒जाप॑तिरकामयत म॒हान॑न्नादः स्या॒मिति॑। स ए॒ताव॑श्वमे॒धे म॑हि॒माना॑वपश्यत्।
 ताव॑गृहीत। ततो॒ वै स म॒हान॑न्नादोऽभवत्। यः का॒मये॑त म॒हान॑न्नादः स्या॒मिति॑।
 स ए॒ताव॑श्वमे॒धे म॑हि॒मानौ गृ॑हीत। म॒हाने॒वान्नादो॑ भ॒वति। य॒ज॒मान॑दे॒वत्या॑ वै व॒पा।
 राजा॑ म॒हिमा॑। यद्व॒पां म॑हि॒म्नोभ॒यतः॑ परि॒यज॑ति। यज॑मानमे॒व रा॒ज्येनो॑भ॒यतः॑
 परि॑गृह्णाति। पु॒रस्ता॑श्स्वाहाका॒रा वा अ॒न्ये दे॒वाः। उ॒परि॑ष्ठाश्स्वाहाका॒रा अ॒न्ये।
 ते वा ए॒तेऽश्व॑ ए॒व मे॒ध्य उ॒भयेऽव॑रुध्यन्ते। यद्व॒पां म॑हि॒म्नोभ॒यतः॑ परि॒यज॑ति।
 ताने॒वोभया॑न्प्रीणाति॥४१॥

परियजति षट्॥ [१०]

वै॒श्वदे॒वो वा अश्वः॑। तं यत्प्रा॑जाप॒त्यं कुर्या॑त्। या दे॒वता॒ अपि॑भागाः। ता

भा॒ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयेत्। दे॒वता॑भ्यः स॒मदं॑ दध्यात्। स्ते॒गान्द॑ष्ट्राभ्यां म॒ण्डूकां॑
ज॒म्भ्ये॑भि॒रिति॑। आ॒ज्यम॑व॒दानं॑ कृत्वा प्र॑ति॒स॒ङ्ख्याय॑माहु॒तीर्जु॑होति। या ए॒व दे॒वता॑
अ॒पि॒भागाः। ता भा॒ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। न दे॒वता॑भ्यः स॒मदं॑ दधाति॥४२॥

चतु॑र्दशै॒तान॑नुवा॒काञ्जु॑होत्यन॑न्तरित्यै। प्र॒या॒साय॑ स्वाहेति॑ प॒ञ्चद॑शम्। प॒ञ्चद॑श॒ वा
अ॒र्धमा॑सस्य॒ रात्र॑यः। अ॒र्धमा॑स॒शः स॑व॒थ्स॒र आ॑प्यते। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्।
तै॑ऽब्रुव॒न्न॒ग्रयः॑ स्वि॒ष्टकृ॑तः। अ॒श्वस्य॑ मे॒ध्यस्य॑ व॒यमु॑द्धा॒रमु॑द्ध॒राम॑है। अथै॒तान॑भि
भ॒वा॒मेति॑। ते लोहि॑त॒मुद॑हरन्त। ततो॑ दे॒वा अ॑भवन्॥४३॥

परा॑ऽसुराः। यथि॑स्वि॒ष्टकृ॑द्भ्यो लोहि॑तं जु॒होति॑ भ्रातृ॒व्याऽभि॑भूत्यै। भव॑त्या॒त्मना॑।
परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। गो॒मृग॑क॒ण्ठेन॑ प्रथ॒मामाहु॑तिं जुहोति। प॒शवो॑ वै गो॒मृगः।
रु॒द्रोऽग्निः॑ स्वि॒ष्टकृ॑त्। रु॒द्रादे॒व प॒शून्त॑र्दधाति। अथो॒ यत्रै॒षाऽऽहु॑ति॒र्हूय॑ते। न तत्र॑
रु॒द्रः प॒शून्भि॑म॒न्यते॑॥४४॥

अ॒श्वश॒फेनं॑ द्वि॒तीया॑माहु॒तिं जु॑होति। प॒शवो॑ वा ए॒कश॑फम्। रु॒द्रोऽग्निः॑ स्वि॒ष्टकृ॑त्।

रुद्रादेव पशून्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः पशून्भिमन्यते।
 अयस्मर्येन कमण्डलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः। रुद्रोऽग्निः
 स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः
 प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यभ्वन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीयमभवत्। यदश्वस्तोमीयं
 जुहोति। समेधमेवैनमालभते। आज्येन जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधो-
 ऽश्वस्तोमीयम्। मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
 बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा
 कनीयसीर्वा जुहुयात्। पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
 बृहती। बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया समर्धयति॥४७॥

अ॒श्व॒स्तो॒मीय॑ ५ हु॒त्वा द्वि॒पदा॑ जुहोति। द्वि॒पाद्वै पु॒रुषो॑ द्विप्रतिष्ठः। तदे॒नं प्रति॒ष्ठया॑
सम॑र्धयति। तदा॑हुः। अ॒श्व॒स्तो॒मीयं॑ पूर्॒व ५ हो॒तव्याँ॑ (३) द्वि॒पदा॑ (३) इति॑। अश्वो॒
वा अ॑श्वस्तोमीयम्। पु॒रुषो॑ द्वि॒पदाः॑। अ॒श्व॒स्तो॒मीय ५ हु॒त्वा द्वि॒पदा॑ जुहोति।
तस्मा॑ द्वि॒पाच्चतु॑ष्पादमत्ति। अथो॑ द्वि॒पद्ये॒व चतु॑ष्पदः प्रति॑ष्ठापयति। द्वि॒पदा॑ हु॒त्वा।
नान्यामु॑त्तरा॒माहु॑तिं जुहुयात्। यदन्यामु॑त्तरा॒माहु॑तिं जुहुयात्। प्र प्रति॑ष्ठाया॑श्चवेत।
द्वि॒पदा॑ अन्त॒तो जु॑होति॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥ ४८॥

बृहत्संर्धयति स्थापयति पञ्च च॥

[१२]

प्र॒जाप॑तिरश्वमे॒धम॑सृजत। सोऽस्मा॑त्सृष्टोऽपा॑क्रामत्। तं य॑ज्ञक्र॒तुभि॒रन्वै॑च्छत्।
तं य॑ज्ञक्र॒तुभि॒रान्व॑विन्दत्। तमिष्टि॑भि॒रन्वै॑च्छत्। तमिष्टि॑भि॒रान्व॑विन्दत्।
तदिष्टी॑नामिष्टित्वम्। यथ्स॑व॒त्सर॑मिष्टि॑भिर्यज॑ते। अश्वमे॒व तदन्वि॑च्छति।
सा॒वि॒त्रियो॑ भवन्ति॥ ४९॥

इ॒यं वै स॑वि॒ता। यो वा अ॒स्यान्न॑श्यति॒ यो नि॒लय॑ते। अ॒स्यां वाव॑ तं वि॒न्दन्ति॑। न
वा इ॒मां कश्च॑नेत्या॑हुः। ति॒र्यङ्गो॒र्ध्वोत्यै॑तुम॒र्हतीति॑। यथ्स॑वि॒त्रियो॑ भवन्ति। स॒वि॒तृ-

प्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं गन्तोः। यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्य यत्यै धृत्यै॥५०॥

यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। तस्माद्विवां नष्टैष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते सायं धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं क्रामति। योऽश्वमेधेन यजते। ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा। श्रियमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियमश्नुते। वीणाऽस्मै वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ गायताम्॥५२॥

प्रभ्रंशुकास्माच्छ्रीः स्यात्। न वै ब्राह्मणे श्री रमत इति। ब्राह्मणोऽन्यो गायेत्। राजन्योऽन्यः। ब्रह्म वै ब्राह्मणः। क्षत्रं राजन्यः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण

चोभयतुः श्रीः परिगृहीता भवति। तदाहुः। यदुभौ दिवा गायेताम्। अपास्माद्राष्ट्रं
क्रामेत्॥५३॥

न वै ब्राह्मणे राष्ट्रं रमत इति। यदा खलु वै राजा कामयते। अथ ब्राह्मणं
जिनाति। दिवा ब्राह्मणो गायेत्। नक्तं राजन्यः। ब्रह्मणो वै रूपमहः। क्षत्रस्य
रात्रिः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृहीतं भवति। इत्यददा
इत्ययजथा इत्यपच इति ब्राह्मणो गायेत्। इष्टापूर्तं वै ब्राह्मणस्य॥५४॥

इष्टापूर्तेनैवैनं स समर्धयति। इत्यजिना इत्ययुध्यथा इत्यमुं सङ्ग्राममहन्निति
राजन्यः। युद्धं वै राजन्यस्य। युद्धेनैवैनं स समर्धयति। अक्लृप्ता वा एतस्यर्तव
इत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति। तिस्रोऽन्यो गायति तिस्रोऽन्यः। षट्सम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतून्वास्मै कल्पयतः। ताभ्यां सुःस्थायाम्। अनोयुक्ते च शते
च ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति॥५५॥

गायेंताङ्कामेद्राह्मणस्य कल्पयतश्चत्वारि च॥

[१४]

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वायन्ताः। तेभ्यो यदाहुतीर्न जुहुयात्।

लो॒के॒लो॒क ए॒नं मृ॒त्युर्वि॒न्देत्। मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑ मृ॒त्यवे॒ स्वाहे॒त्यभि॑पूर्वमाहु॒तीर्जु॑होति।
लो॒कालो॑कादे॒व मृ॒त्युमव॑यजते। नैनं॑ लो॒के॒लो॒के मृ॒त्युर्वि॒न्दति॑। यद्मु॒ष्मै स्वाहा॑-
ऽमु॒ष्मै स्वाहे॑ति जुह्व॑त्सञ्चक्षी॑त। ब॒हुं मृ॒त्युम॒मित्रं॑ कुर्वीत। मृ॒त्यवे॒ स्वाहे॒त्येक॑स्मा
ए॒वैकां॑ जुहुयात्। ए॒को वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के मृ॒त्युः॥५६॥

अ॒श॒न॒या मृ॒त्युरे॒व। तमे॒वामु॒ष्मि॑ल्लो॒केऽव॑यजते। भ्रू॒ण॒ह॒त्यायै॑ स्वाहे॒त्यव॑भृथ
आहु॑तिं जुहोति। भ्रू॒ण॒ह॒त्यामे॒वाव॑ यजते। तदा॑हुः। यद्भ्रू॒ण॒ह॒त्या पा॒त्र्याऽथ॑।
कस्मा॑द्यज्ञेऽपि॑ क्रियत् इति॑। अ॒मृ॒त्युर्वा अ॒न्यो भ्रू॒ण॒ह॒त्याया॑ इत्या॑हुः। भ्रू॒ण॒ह॒त्या
वाव॑ मृ॒त्युरि॑ति। यद्भ्रू॒ण॒ह॒त्यायै॑ स्वाहे॒त्यव॑भृथ आहु॑तिं जुहोति॥५७॥

मृ॒त्युमे॒वाऽऽहु॑त्या तर्पयित्वा प॑रि॒पाणं॑ कृत्वा। भ्रू॒ण॒घ्ने भै॑ष॒जं क॑रोति। ए॒ताः
ह॒ वै मु॑ण्डि॒भ औ॑दन्य॒वः। भ्रू॒ण॒ह॒त्यायै॑ प्रायश्चित्तिं वि॒दां च॑कार। यो हा॒स्यापि॑
प्र॒जायां॑ ब्राह्म॒णः ह॑न्ति। सर्व॑स्मै तस्मै॑ भैष॒जं क॑रोति। जुम्ब॒काय॑ स्वाहे॒त्यव॑भृथ

उत्त॒मामाहु॑तिं जुहोति। वरु॑णो वै जु॒म्ब॒कः। अ॒न्त॒त ए॒व वरु॑ण॒मव॑यजते।
 ख॒ल॒तेर्वि॑क्लि॒धस्य॑ शु॒क्लस्य॑ पि॒ङ्गाक्ष॑स्य॒ मूर्धं जु॑होति। ए॒तद्वै वरु॑णस्य रू॒पम्।
 रू॒पेणै॒व वरु॑ण॒मव॑यजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥

[१५]

वा॒रु॒णो वा अश्वः॑। तं दे॒वत॑या॒ व्य॑र्धयति। यत्प्रा॑जाप॒त्यं क॒रोति॑। नमो॑ रा॒ज्ञे
 नमो॑ वरु॑णा॒येत्या॑ह। वा॒रु॒णो वा अश्वः॑। स्वयै॑वैनं दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति। नमो॑ऽश्वा॒य
 नमः॑ प्र॒जाप॑तय॒ इत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अश्वः॑। स्वयै॑वैनं दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति।
 नमो॑ऽधि॑पतय॒ इत्या॑ह॥५९॥

धर्मो॑ वा अधि॑पतिः। धर्ममे॒वाव॑ रुन्धे। अधि॑पतिर॒स्यधि॑पतिं मा कुर्व॑धि॒पतिर॒हं
 प्र॒जानां॑ भूयास॒मित्या॑ह। अधि॑पतिमे॒वैनं॑ समा॒नानां॑ करोति। मां धे॑हि मयि
 धे॒हीत्या॑ह। आ॒शिषं॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। उ॒पाकृ॑ताय॒ स्वाहे॑त्युपाकृ॑ते जुहोति।
 आल॑ब्धाय॒ स्वाहे॑ति॒ नियु॑क्ते जुहोति। हु॒ताय॒ स्वाहे॑ति हु॒ते जु॑होति। ए॒षां

लोकानामभिजित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्च्यवते। योऽश्वमेधेन यजते। आग्नेयमैन्द्राग्रमाश्विनम्।
तान्पशूनालभते प्रतिष्ठित्यै। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवाव
रुन्धे। ब्रह्म वा अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्रो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवाव रुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुद्धौ। त्रयो भवन्ति।
त्रय इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति
दशहविषमिष्टिं निर्वपति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।
अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतस इति याज्यानुवाक्या भवन्ति सर्वत्वाय॥६२॥

अधिपतय इत्याहमभिजित्या ऐन्द्राग्रो भवति रुन्धे एकं च॥

[१६]

यद्यश्वमुपतपद्विन्देत्। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्। सौम्यं चरुम्। सवित्रमष्टा-
कपालम्। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेवैनं भिषज्यति।
यथ्सौम्यो भवति। सोमो वा ओषधीना राजा। याम्य एवैनं विन्दति॥६३॥

ताभिरेवैनं भिषज्यति। यथ्सावित्रो भवति। सवितृप्रसूत एवैनं भिषज्यति।
 एताभिरेवैनं देवताभिर्भिषज्यति। अगदो हैव भवति। पौष्णं चरुं निर्वपेत्। यदि
 श्लोणः स्यात्। पूषा वै श्लोण्यस्य भिषक्। स एवैनं भिषज्यति। अश्लोणो हैव
 भवति॥६४॥

रौद्रं चरुं निर्वपेत्। यदि महती देवताऽभिमन्येत। एतद्देवत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं
 देवतया भिषज्यति। अगदो हैव भवति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेन्मृगाखुरे
 यदि नाऽऽगच्छेत्। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः। इयमेवैनमर्चिभ्यां परिरोधमानयति।
 आहैव सुत्यमहर्गच्छति। यद्यधीयात्॥६५॥

अग्नयेऽ१होमुचेऽष्टाकपालः। सौर्यं पयः। वायव्यं आज्यभागः। यजमानो वा
 अश्वः। अ१हंसा वा एष गृहीतः। यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। यद१होमुचे
 निर्वपति। अ१हंस एव तेन मुच्यते। यजमानो वा अश्वः। रेतंसा वा एष
 व्यध्यते॥६६॥

यस्याश्चो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। सौर्यं रेतः। यत्सौर्यं पयो भवति। रेतसैवैनं स समर्धयति। यजमानो वा अश्वः। गर्भैर्वा एष व्यृध्यते। यस्याश्चो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। वायुव्यां गर्भाः। यद्वायुव्यं आज्यभागो भवति। गर्भैरेवैनं स समर्धयति। अथो यस्यैषाऽश्वमेधे प्रायश्चित्तिः क्रियते। इष्ट्वा वसीयान्भवति॥६७॥

विन्दत्यश्वो हव भवत्यधीयाहृद्यते गर्भैरेवैनं स समर्धयति द्वे च॥ [१७]

तदाहुः। द्वादश ब्रह्मौदनान्त्संस्थिते निर्वपेत्। द्वादशभिर्वेष्टिभिर्यजेतेति। यदिष्टिभिर्यजेत। उपनामुक एनं यज्ञः स्यात्। पापीयास्तु स्यात्। आप्तानि वा एतस्य छन्दांसि। य ईजानः। तानि क एतावदाशु पुनः प्रयुञ्जीतेति। सर्वा वै संस्थिते यज्ञे वागाप्यते॥६८॥

साप्ता भवति यातयाम्नी। क्रूरीकृतेव हि भवत्यरुष्कृता। सा न पुनः प्रयुज्येत्याहुः। द्वादशैव ब्रह्मौदनान्त्संस्थिते निर्वपेत्। प्रजापतिर्वा ओदनः। यज्ञः प्रजापतिः। उपनामुक एनं यज्ञो भवति। न पापीयान्भवति। द्वादश भवन्ति। द्वादशमासाः संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति॥६९॥

आप्यते संवत्सर एकं च॥

[१८]

ए॒ष वै वि॒भूर्नामं॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ वि॒भु भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते।
 ए॒ष वै प्र॒भूर्नामं॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ प्र॒भु भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष
 वा ऊ॒र्जस्वा॒न्नामं॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्रो॒र्जस्व॑द्भवति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते।
 ए॒ष वै प॒यस्वा॒न्नामं॑ य॒ज्ञः॥ ७० ॥

सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ प॒यस्व॑द्भवति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै वि॒धृतो॑ नामं॑
 य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ वि॒धृतं॑ भवति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै व्या॒वृत्तो॑
 नामं॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ व्या॒वृत्तं॑ भवति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै
 प्रति॑ष्ठितो॒ नामं॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ प्रति॑ष्ठितं॑ भवति॥ ७१ ॥

यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै ते॒जस्वी॑ नामं॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ ते॒जस्वि॑
 भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै ब्र॑ह्मवर्च॒सी नामं॑ य॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑
 ब्रा॒ह्म॒णो ब्र॑ह्मवर्च॒सी जा॑यते। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वा अ॑तिव्या॒धी नामं॑
 य॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑ रा॒ज॒न्योऽति॑व्या॒धी जा॑यते। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै

दी॒र्घो॑ नाम॑ य॒ज्ञः। दी॒र्घायु॑षो ह॒ वै तत्र॑ मनु॒ष्या॑ भवन्ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते।
 ए॒ष वै क्लृ॑प्तो नाम॑ य॒ज्ञः। कल्प॑न्ते ह॒ वै तत्र॑ प्र॒जाभ्यो॑ योगक्षे॒मः। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑
 यज॑न्ते॥ ७२॥

पर्य॒स्वा॒न्नामं॑ य॒ज्ञः प्रति॑ष्ठितं भवति यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते षट् (ए॒ष वै वि॒भूः प्र॒भूर्ज॑स्वा॒न्यय॑स्वा॒न् वि॒धृतो॑ व्यावृ॒त्तः प्रति॑ष्ठितस्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्यति॒व्याधी दी॒र्घः
 क्लृ॑प्तो द्वाद॒श॥)॥ [१९]

ता॒र्प्येणा॑श्च॒ संज्ञ॑पयन्ति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्। य॒ज्ञेनै॒वैन॑ संम॑र्धयन्ति। या॒मेन॑
 साम्ना॑ प्र॒स्तो॒ताऽनू॑पतिष्ठते। य॒मलो॒कमे॒वैन॑ गमयति। ता॒र्प्यं च॑ कृत्य॒धीवा॑से चा॒श्च संज्ञ॑पयन्ति। ए॒तद्वै प॑शूना॒ रूपम्। रू॒पेणै॒व प॑शूनव॑ रुन्धे। हि॒र॒ण्य॒क॒शि॒पु भ॑वति।
 तेज॒सोऽव॑रुद्धौ॥ ७३॥

रु॒क्मो भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै। अ॒श्वो भ॑वति। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑।
 अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पं ता॒र्प्यम्। अ॒न्तरि॑क्षस्य कृत्य॒धीवा॑सः। दि॒वो हि॑र॒ण्य॒क॒शि॒पु।
 आ॒दि॒त्यस्य॑ रु॒क्मः। प्र॒जाप॑ते॒रश्वैः॑। इ॒ममे॒व लो॒कं ता॒र्प्येणा॑ऽऽप्नोति॥ ७४॥

अ॒न्तरि॑क्षं कृत्य॒धीवा॑सेन॑। दि॒वः हि॑र॒ण्य॒क॒शि॒पुना॑। आ॒दि॒त्यः रु॒क्मेण॑। अ॒श्वेनै॒व
 मे॒ध्येन॑ प्र॒जाप॑तेः सायु॑ज्यः सलो॒कता॑माप्नोति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ सायु॑ज्यम्।

सार्ष्टिता॑ समानलो॒कता॑माप्नोति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥७५॥
अ॒व॒रु॒ध्या आ॒प्नोत्य॒ष्टौ च॑॥_____ [२०]

आ॒दि॒त्याश्चाङ्गि॑रसश्च सुव॒र्गे लो॒केऽस्पर्ध॑न्त। तेऽङ्गि॑रस आदि॒त्येभ्यः॑।
अ॒मुमा॑दि॒त्यम॒श्वः॑ श्वे॒तं भू॒तं दक्षि॑णामनयन्। ते॑ऽब्रुवन्। यन्नो नै॑ष्ट। स वर्यो॑
भू॒दिति॑। तस्मा॑द॒श्वः॑ सव॒र्येत्याह्व॑यन्ति। तस्मा॑द्यज्ञे वरो दीयते। यत्प्र॒जाप॑तिरा॒ल॒ब्धोऽश्वो॑ऽभ॒वत्। तस्मा॑द॒श्वो नाम॑॥७६॥

यच्च॒यद॒रुरासी॑त्। तस्मा॑द॒र्वा नाम॑। यथ्स॒द्यो वाजा॑न्थ्समज॑यत्। तस्मा॑द्वा॒जी
नाम॑। यदसुराणां लो॒काना॑दत्त। तस्मा॑दादि॒त्यो नाम॑। अ॒ग्नि॒र्वा अ॑श्वमे॒धस्य॒
योनि॑रा॒यत॑नम्। सूर्यो॑ऽग्ने॒र्योनि॑रा॒यत॑नम्। यद॑श्वमे॒धेऽग्नौ॑ चित्य॑ उत्तरवे॒दिमु॑पव॑पति।
योनि॑मन्तमे॒वैन॑मा॒यत॑नवन्तं करोति॥७७॥

योनि॑माना॒यत॑नवान्भवति। य ए॒वं वेद॑। प्रा॒णापा॒नौ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्।
यद॑र्काश्वमे॒धौ। प्रा॒णापा॒नावे॒वाव॑ रुन्धे। ओजो॑ बलं वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्।
यद॑र्काश्वमे॒धौ। ओजो॑ बल॑मे॒वाव॑ रुन्धे। अ॒ग्नि॒र्वा अ॑श्वमे॒धस्य॒ योनि॑रा॒यत॑नम्।

सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिं चिनोति। तावर्काश्वमेधौ।
अर्काश्वमेधावेवाव रुन्धे। अथो अर्काश्वमेधयोरेव प्रति तिष्ठति॥७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनञ्चत्वारि च॥ [२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुं भूतं मेधायाऽऽऽलभन्त। तमालभ्योपावसन्।
प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा एतद्देवानामहः। यथ्संवत्सरः। तस्मादश्वः
पुरस्ताथ्संवत्सर आलभ्यते। यत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः।
यथ्सद्यो मेधोऽभवत्॥७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुं भवति। य एवं वेद। यद्वै तत्प्रजापतिरालभ्यो-
ऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो
जायते। य एवं वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्यालभते। समेनं देवास्तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्। पशुं भूतं मेधायाऽऽऽलभन्त।
यज्ञमेव। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त।

तैऽमृतत्वमंगच्छन्। योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥

प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मरमेव गच्छति। एतस्य वै रूपेण
पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्याऽऽप्त्यै।
सर्वस्य जित्यै। सर्वमेव तेनाऽऽप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन यजते। य उ
चैनमेवं वेद॥८२॥

मेधोऽमृद्यजन्त एति वेद॥ [२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति।
अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी। यत्सायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य
लोमं लोमं जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं
जुह्वति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति।
दृशपूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे॥८३॥

यद्दृशपूर्णमासौ यजते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। एतदनुकृति ह

स्म॒ वै पु॒रा। अ॒श्व॑स्य॒ मे॒ध्य॑स्य पु॒देप॑दे जुह॒ति। यो वा अ॒श्व॑स्य॒ मे॒ध्य॑स्य वि॒वर्त॑नं
वेद॑। अ॒श्व॑स्यै॒व मे॒ध्य॑स्य वि॒वर्त॑नेवि॒वर्त॑ने जुहोति। असौ वा आ॑दि॒त्योऽश्वः॑।
स आ॑हव॒नीय॑मागच्छति। तद्वि॒वर्त॑ते। यद॑ग्नि॒होत्रं जुहोति॑। अ॒श्व॑स्यै॒व मे॒ध्य॑स्य
वि॒वर्त॑नेवि॒वर्त॑ने जुहोति। ए॒तद॑नुकृति ह स्म॒ वै पु॒रा। अ॒श्व॑स्य॒ मे॒ध्य॑स्य
वि॒वर्त॑नेवि॒वर्त॑ने जुह॒ति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥

[२३]

प्रजापतिस्तमंष्टादशभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युञ्जन्ति तेजसाऽपंप्राणा अपृश्रीरुध्वां प्रजापतिः प्रेणाऽनु प्रथमेन प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं यंजकृतुभिरपृश्रीब्राह्मणौ सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभृस्ताप्येणादित्याः प्रजापतिं पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥२३॥ प्रजापतिरस्मिंल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्प्रातः प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यः सर्वे ह वै तत्र पर्यः स्वद्य उ चैनमेवं वेदं चत्वार्यशीतिः॥८४॥ प्रजापतिरश्वमेधं जुहति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तैत्तिरीय आरण्यकम्॥

॥प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः। स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ
 स॑स्त॒नूभिः॑। व्यशे॑म दे॒वहि॑तं यदायुः। स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑
 पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः। स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥ ॐ
 शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः। स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ
 स॑स्त॒नूभिः॑। व्यशे॑म दे॒वहि॑तं यदायुः। स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑
 पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः। स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु।
 आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॑ सू॒र्यश्च॑। स॒ह सं॑ञ्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्यात्मानो॒
 अ॒द्रुहः॑। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत। महाना॒ग्नीर्म॑हामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः॑

स्वः। देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत॥२॥

अपाश्र्युष्णिमपा रक्षः। अपाश्र्युष्णिमपा रघम्। अपाघ्नमपं चावर्तिम्।
अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीतांश्च। भुवनं देवसूवरीः। आदित्यानदितिं
देवीम्। योनिर्नोर्ध्वमुदीषता। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्यमण्डलम्। सर्वैरेव
विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते। सर्वस्माद्भुवनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं
कालविशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्याथ्स्यन्दते यथा॥४॥

तां नद्योऽभि समायन्ति। सौरुः सती न निवर्तते। एवं नानासमुत्थानाः। कालाः
संवत्सरः श्रिताः। अणुशश्च महशश्च। सर्वे समवयत्रितम्। सतैः सवैः समाविष्टः।
ऊरुः सन्न निवर्तते। अधिसंवत्सरं विद्यात्। तदेवं लक्षणे॥५॥

अणुभिश्च महद्भिश्च। सुमारूढः प्रदृश्यते। संवत्सरः प्रत्यक्षेण। नाधिसत्वः प्रदृश्यते। पटरो विक्लिधः पिङ्गः। एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते। एकं हि शिरो नाना मुखे। कृत्स्नं तदतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्येषा भवति। शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्त्विति। नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽऽदित्यः संवत्सर एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं रूपम्। योऽस्य महानर्थ उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साकञ्जानां सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो देवजा इति। तेषामिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे रजन्ते विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा सखायमब्रवीत्। जहाको अस्मदीषते। यस्तित्याजं सखिविदं सखायम्।

न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति। यदी॑ शृणोत्युलकं॑ शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति॑। ऋतुर्ऋतुना नुद्यमानः। विनंनादाभिधावः। षष्टिश्च त्रिंशका वल्गाः। शुक्लकृष्णौ च षष्टिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो वसुभिः सह। संवत्सरस्य सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः। अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूञ्श्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदृश्यते। एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु वक्ष्यामः। ऋतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासां रुद्रगणः। ग्रीष्मेणाऽऽवर्तते सह। निजहन् पृथिवीं॑ सर्वाम्॥१०॥

ज्योतिषाऽप्रतिख्येन॑ सः। विश्वरूपाणि वासांसि॑। आदित्यानां॑ निबोधत। संवत्सरीणं कर्मफलम्। वर्षाभिर्ददतां॑ सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्भाऽऽपीत इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते। ह्लादयते॑ ज्वलंतश्चैव। शाम्यतंश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा भ्रंश्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रंश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति। संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्य इत्यर्थः॥११॥

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्र्गं नास्ति। ऋभूणां
तन्निबोधत। कनकाभानि वासांसि। अहतानि निबोधत। अन्नमश्रीतं मृज्मीत।
अहं वो जीवनप्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः। अमुतो जेतुमिषुमुखमिव।
सन्नद्धाः सह ददृशे ह। अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपर्दिनः।
अक्रुद्धस्य योत्स्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्। अक्ष्णयोः
क्षिपणोरिव॥१३॥

दुर्मिक्षं देवलोकेषु। मूनूनामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः। वैद्युतो यान्ति
शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षत। इह जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति।
इहेहवः स्वतपसः। मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा आवृणो॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा विप्रहरन्ति।
अग्निजिह्वा असश्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न

पवमानः। मातृक्कच्चन् विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वग्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनुरित्युज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य। एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्चात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न हिंसातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षि शारशीर्ष्णिः। सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः सह। इन्द्राय सर्वान्कामान्भिवहति। स द्रप्सः। तस्यैषा भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अ॑शुमती॑मतिष्ठत्। इयानः कृष्णो द॒शभिः स॒हस्रैः। आव॒र्तमिन्द्रः
 शच्या॒ धम॑न्तम्। उप॒स्रुहि तं नृ॑मणामथ॑द्रामि॒ति। एत॑यैवेन्द्रः सलावृ॑क्या स॒ह।
 असुरान् प॑रिवृ॒श्चति। पृथि॑व्य॒शुम॑ती। ताम॒न्वव॑स्थितः संव॒त्सरो दि॒वं च।
 नैवं विदुषाऽऽचार्या॑न्तेवा॒सिनौ। अन्यो॑न्यस्मै॑ द्रुह्या॒ताम्। यो द्रु॒ह्यति। भ्र॑श्यते
 स्व॑र्गालो॒कात्। इत्यृ॑तुम॒ण्डला॒नि। सूर्य॑मण्डलान्याख्या॒यिकाः। अत ऊ॒र्ध्वं
 स॑निर्व॒चनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः प॒टरः प॒तङ्गः। स्व॑र्णरो ज्योतिषी॒मान् विभा॑सः। ते अस्मै॑ सर्वे
 दिवमा॑तप॒न्ति। ऊ॒र्जं दु॒हाना॑ अनपस्फुर॑न्त इति। कश्य॑पोऽष्ट॒मः। स महामे॑रुं
 न जहा॑ति। तस्यै॒षा भव॑न्ति। यत्ते॒ शिल्पं॑ कश्यप॒ रोच॑नावत्। इन्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लं
 चि॒त्रभा॑नु। यस्मिन्सूर्या॒ अर्पि॑ताः स॒प्त सा॒कम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै॑ सर्वे कश्यपाज्योतिर्लभन्ते।
 तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्धमति। भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवनि।

सप्त शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्त्सप्त सूर्यानि॒ति।
पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव महामेरुं
गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त
महामेरुम्। एकं चाजहत्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति। तस्मादिह
तप्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातप्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः।
तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना
अनपस्फुरन्त इति। सप्तर्त्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो
नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः सोमाभी रक्षण
इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति। एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति
वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा

वज्रिन्त्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादतूनां नानासूर्यत्वम्।
अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति।
चित्रं देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा द्यावापृथिवी
अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। कायं संवत्सरो मिथः। काहः केयं देव रात्री। क्व मासा
ऋतवः श्रिताः। अर्धमासा मुहूर्ताः। निमेषास्त्रुटिभिः सह। केमा आपो निविशन्ते।
यदीतो यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्यं समाहिताः॥२६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्यं समाहिता। अनवर्णे इमे भूमी। इयं चाऽसौ च
रोदसी। किंस्विदत्रान्तरा भूतम्। येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति
वत्सस्य वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे दशस्ये॥२७॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दार्धर्था पृथिवीमभितो मयूखैः। किं तद्विष्णोर्बल-
माहुः। का दीप्तिः किं परायणम्। एको यद्धारयद्देवः। रेजती रोदसी उभे।
वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते। त्रिपदाद्धारयद्देवः। यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥२८॥

अग्नयो वायवश्चैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा परं मृत्युम्। अवमं
मध्यमञ्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्। एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं
मृत्युम्। पवमानं तु मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते॥२९॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा। आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र
पुण्यकृतो जनाः। ततो मध्यममायन्ति। चतुर्माग्निं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वा
पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं नस्तद्वह्मन् प्रब्रूहि। यदि वैत्थाऽसतो गृहान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते
वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र

तैऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्यणः। दीर्घश्रुत्तमो भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः। सिद्धगमनः। तस्यैषा भवति। आयस्मिन्त्सप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्वा रुहः॥३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति। कश्यपः पश्यको भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नयं सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेमेति॥३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा
अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच
व्यासः पाराशर्यः। विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राट्। अङ्गारिर्बम्भारिः। हस्तः सुहस्तः।
कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्सूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च
महादेवाः। रश्मयश्च देवा गरगिरः॥३६॥

नैनं गरौ हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि तक्षन्ती। एकपदी द्विपदी
सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो
विशेषणम्। अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः
सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति। वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा
तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति। समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं जिन्वन्त्यग्रय इति। यदक्षरं

भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासन्ते। म॒ह॒र्षि॒मस्य गो॒प्तारम्। ज॒मद॑ग्निमकुर्वत।
ज॒मद॑ग्निरा॒प्याय॑ते। छ॒न्दो॑भिश्चतुरु॒त्तरैः। रा॒ज्ञः सोम॑स्य तृ॒प्तासः॥३९॥

ब्रह्म॑णा वी॒र्या॑वता। शि॒वा नः प्र॒दिशो॑ दि॒शः। तच्छुं योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं
य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः॑ स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मानु॑षेभ्यः। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु
भेष॒जम्। शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे। सोम॒पा (३) असोम॒पा (३) इति॑
निगद॑व्याख्या॒ताः॥४०॥

[९]

स॒हस्र॑वृ॒दि॒यं भू॒मिः। प॒रं व्यो॑म स॒हस्र॑वृत्। अ॒श्विना॑ भुज्य॒नास॒त्या। वि॒श्वस्य॑
जग॑तस्प॒ती। जा॒या भू॒मिः प॑तिव्यो॒म। मि॒थुन॑न्ता अ॒तुर्य॑थुः। पु॒त्रो बृ॒हस्प॑ती रु॒द्रः।
स॒रमा॑ इति॑ स्त्रीपु॒मम्। शु॒क्रं वा॑म॒न्यद्य॑ज॒तं वा॑म॒न्यत्। वि॒षु॒रूपे॑ अ॒ह॒नी द्यौरि॑व
स्थः॥४१॥

वि॒श्वा हि मा॒या अव॑न्थः स्वधा॒वन्तौ। भ॒द्रा वा॑ पू॒षणा॒वि॒ह रा॒तिर॑स्तु।
वासा॑त्यौ चि॒त्रौ जग॑तो नि॒धानौ॑। द्यावा॑भूमी च॒रथः॑ स॒९ सखा॑यौ।

ताव॒श्विना॑ रा॒सभा॑श्चा॒ हव॑ मे। शु॒भ॒स्प॒ती आ॒गत॑ꣳ सूर्य॒या सह॑। त्यु॒ग्रो॒ह
भु॒ज्युम॑श्विनोदमे॒धे। र॒यिं न कश्चि॑न्ममृ॒वां (२) अवा॑हाः। तमू॒हथु॒नो॒भिरा॑त्म॒न्वती॑भिः।
अ॒न्तरि॑क्ष॒प्रुङ्गिर॑पोदकाभिः॥४२॥

ति॒स्रः, क्षप॒स्त्रिरहा॑ति॒व्रज॑द्भिः। नास॑त्या भु॒ज्युमू॑हथुः पत॒ङ्गैः। स॒मु॒द्रस्य॑
ध॒न्वं॒न्ना॒र्द्रस्य॑ पा॒रे। त्रि॒भीर॑थैः श॒तप॑द्भिः षड॑श्वैः। स॒वि॒तारं॑ वि॒त॑न्वन्तम्। अ॒नु॒ब॒ध्राति॑
शा॒म्बरः॑। आप॒पूर॑ष॒म्बर॑श्चैव। स॒वि॒तारे॑प॒सोऽभ॑वत्। त्यꣳ सु॒तृप्तं॑ वि॒दित्वै॑व।
ब॒हु॒सोम॑ गि॒रं व॑शी॥४३॥

अ॒न्वेति॑ तु॒ग्रो व॑क्रिया॒न्तम्। आ॒य॒सू॒यान्थ॑सोम॑तृप्सुषु। स स॒ङ्ग्राम॑-
स्तमो॑द्योऽत्यो॒तः। वा॒चो गाः पि॑पाति॒ तत्। स तद्गो॑भिः स्तवा॑ऽत्येत्य॒न्ये।
र॒क्षसा॑नन्वि॒ताश्च॑ ये। अ॒न्वेति॑ परि॑वृ॒त्याऽस्तः॑। ए॒वमे॒तौ स्थो॑ अश्विना। ते ए॒ते द्युः
पृथि॒व्योः। अ॒ह॒र॒ह॒र्गर्भं॑ दधा॒थे॥४४॥

तयो॑रे॒तौ व॒थ्साव॑होरा॒त्रे। पृथि॒व्या अ॒हः। दि॒वो रा॒त्रिः। ता अ॒वि॑सृष्टौ। दम्प॑ती

ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒थ्सौ। अ॒ग्निश्चा॑ऽऽदि॒त्यश्च॑। रा॒त्रेर्व॒थ्सः। श्वे॒त आ॑दि॒त्यः।
अ॒होऽग्निः॥ ४५॥

ता॒म्रो अ॑रु॒णः। ता अ॑वि॒सृष्टौ। दम्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒थ्सौ। वृ॒त्रश्च॑
वैद्यु॑तश्च॑। अ॒ग्नेर्वृ॒त्रः। वैद्यु॑त॒ आदि॒त्यस्य॑। ता अ॑वि॒सृष्टौ। दम्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ
व॒थ्सौ॥ ४६॥

उ॒ष्मा च॑ नीहा॒रश्च॑। वृ॒त्रस्यो॒ष्मा। वैद्यु॑तस्य॑ नीहा॒रः। तौ ता॒वेव॑ प्र॒तिप॑द्येते।
से॒यः रा॒त्रौ ग॒र्भिणी॑ पु॒त्रेण॑ सं॒व॑सति। तस्या॒ वा ए॒तदु॒ल्बण॑म्। य॒द्रात्रौ॑ र॒श्मयः॑।
यथा॒ गोर्ग॒र्भिण्या॑ उ॒ल्बण॑म्। ए॒वमे॒तस्या॑ उ॒ल्बण॑म्। प्र॒जयि॑ष्णुः प्र॒जया॑ च प॒शुभि॑श्च
भ॒वति॑। य ए॒वं वे॒द। ए॒तमु॒द्यन्त॑मपि॒यन्तं॑ चे॒ति। आदि॒त्यः पु॒ण्यस्य॑ व॒थ्सः। अथ
प॒वित्रा॑ङ्गि॒रसः॥ ४७॥

[१०]

प॒वित्र॑वन्तः प॒रिवा॑ज॒मास॑ते। पि॒तैषां॑ प्र॒त्नो अ॒भिर॑क्षति व्र॒तम्। म॒हः
संमु॒द्रं वरु॑णस्ति॒रोद॑धे। धी॒रा इ॒च्छेकु॑र्ध॒रुणे॒ष्वार॑भम्। प॒वित्रं॑ ते॒ वि॒त॑तं

ब्रह्मणस्पते॑। प्रभु॑र्गात्राणि॒ पर्येषि॑वि॒श्वतः॑। अत॑प्ततनू॒र्न तदा॑मो अ॑श्रुते। श्रु॒तास् इ॒द्वह॑न्त॒स्तत्स॑मा॒शत। ब्र॒ह्मा दे॒वाना॑म्। अस॑तः स॒द्ये तत॑क्षुः॥४८॥

ऋष॑यः स॒प्तात्रि॑श्च॒ यत्। सर्वे॑ऽत्रयो अ॑गस्त्यश्च। नक्ष॑त्रैः शङ्कु॑तोऽवसन्। अथ॑ स॒वितुः॑ श्यावा॒श्वस्या॑ऽव॒र्तिकाम॑स्य। अ॒मी य ऋ॒क्षा निहि॑तास उ॒च्चा। नक्तं॑ दद॑श्चे॒ कुह॑चि॒द्विवे॑युः। अद॑ब्धानि॒ वरु॑णस्य व्र॒तानि॑। वि॒चाक॑श॒च्चन्द्र॑मा॒ नक्ष॑त्रमेति। तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यम्। भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि॥४९॥

धियो॒ यो नः॑ प्रचो॒दया॑त्। तत्स॑वि॒तुर्वृ॑णीमहे। व॒यं दे॒वस्य॑ भो॒ज॑नम्। श्रेष्ठ॑ः सर्व॒धात॑मम्। तुरं॑ भग॑स्य धीमहि। अपा॑गू॒हत स॑विता॒ तृभीन्। सर्वा॑न्दि॒वो अ॒न्य॑सः। नक्तं॑ ता॒न्य॑भवन्द्दृ॒शे। अ॒स्थ्य॒स्त्रा सम्भ॑विष्यामः। नाम॒ नामै॒व ना॒म मै॑॥५०॥

नपु॑ंस॒कं पु॒माः स्त्र्य॑स्मि। स्थाव॑रोऽस्म्यथ॒ जङ्ग॑मः। य॒जेऽय॑क्षि॒ यष्टा॑हे च। मया॑ भू॒तान्य॑यक्षत। प॒शवो॑ मम॑ भू॒तानि॑। अनू॑बन्ध्योऽस्म्य॒हं वि॒भुः। स्त्रियः॑ स॒तीः। ता उ॑मे पु॒ंस आ॑हुः। प॒श्य॑दक्ष॒ण्वान्न॑विचै॒तद॒न्यः। क॒विर्यः॑ पु॒त्रः स इ॒मा चि॑केत॥५१॥

यस्ता विजानात्संवितुः पितासत्। अन्धो मणिमविन्दत्। तमनङ्गुलिरावयत्।
अग्नीवः प्रत्यमुश्वत्। तमजिह्वा असश्वत्। ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद
सम्प्रति। न स जातु जनः श्रद्दध्यात्। मृत्युर्मा मारयादितिः। हसितं रुदितं
गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि स्वेव विद्धि तत्।
अतृष्यं स्तृष्यध्यायत्। अस्माज्जाता मे मिथू चरन्। पुत्रो निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता
यश्च चेतनः। स तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्नीवः प्रत्यमुश्वत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असश्वत्। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि प्रविशेत्। मिथौ
चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवंस्य व्रतम्। आतमग्ने रथं तिष्ठ। एकांश्वमेकयोजनम्।
एकचक्रमेकधुरम्। वातघ्राजिगतिं विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षौ यातु सञ्जति। यच्छ्वेतान् रोहितांश्चाग्नेः। रथे युक्त्वाऽधितिष्ठति। एकया
च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च।

नियुद्धिर्वायविह तां विमुञ्च॥५५॥

[११]

आत॑नुष्व॒ प्रत॑नुष्व। उ॒द्धमाऽऽध॑म् सन्ध॑म्। आदित्ये चन्द्र॑वर्णानाम्। गर्भ॑माधेहि
यः पुमान्। इतः॑ सि॒क्तः सूर्य॑गतम्। च॒न्द्रम॑से रसं कृधि। वारादं जन॑याग्रेऽग्निम्।
य एको॑ रुद्र उच्य॑ते। अ॒स॒ङ्ख्या॒ताः स॑हस्राणि। स्मर्य॑ते न च दृश्य॑ते॥५६॥

ए॒वमे॒तं नि॑बोधत। आ म॒न्द्रैरि॑न्द्र ह॒रिभिः॑। या॒हि म॒यूर॑रोमभिः। मा त्वा
केचि॑न्नि॒येमु॒रिन्न॑ पा॒शिनः॑। द॒ध॒न्वेव॑ ता इ॒हि। मा म॒न्द्रैरि॑न्द्र ह॒रिभिः॑। यामि
म॒यूर॑रोमभिः। मा मा केचि॑न्नि॒येमु॒रिन्न॑ पा॒शिनः॑। नि॒ध॒न्वेव॑ तां (२) इ॒मि। अणु॑भिश्च
म॒हद्भि॑श्च॥५७॥

नि॒घृष्वैर॑स॒मायु॑तैः। कालै॑र॒हरि॑त्वंमाप॒न्नैः। इन्द्राऽऽया॑हि स॒हस्र॑युक्।
अ॒ग्निर्वि॑भ्राष्टि॑वसनः। वा॒युः श्वे॑त॒सिक॑द्रुकः। स॒व॒त्स॒रो वि॑षू॒वर्णैः॑। नित्या॒स्तेऽनु॑च॒रास्त॑व
सु॒ब्रह्म॑ण्योः सु॒ब्रह्म॑ण्योः सु॒ब्रह्म॑ण्योम्। इन्द्राऽऽग॑च्छ ह॒रिव॑ आगच्छ मे॒धाति॑थेः।
मेष॑ वृष॒णश्च॑स्य मे॒ने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण। अरुणाश्वा
 इहागताः। वसंवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसोऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते।
 ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः खादग्दतः। इतो रुद्राः
 पराङ्गताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च। विश्वरूपैरिहाऽऽगताम्।
 रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च।
 कालावयवानामितः प्रतीच्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं
 करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेवं विद्युदिति।
 ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण
 उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न

चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्। अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं महीमू षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः। अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये जातास्तन्वः परि। देवां (२) उपप्रैत्सप्तभिः॥६२॥

परा माताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रैत्पूर्य्य युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्। परा माताण्डमाभरदिति। ताननुक्रमिष्यामः। मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमा च। अ२शश्च भगश्च। इन्द्रश्च विवस्वा३श्चेत्येते। हिरण्यगर्भो ह२सः शुचिषत्। ब्रह्मजज्ञानं तदित्पदमिति। गर्भः प्राजापत्यः। अथ पुरुषः सप्त पुरुषः॥६३॥

[यथास्थानं गर्भिण्यः]

योऽसौ तपन्नुदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायोदगाः। असौ योऽस्तमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायास्तमेति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायास्तङ्गाः। असौ य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः। असौ योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत् मोत्सृपत्॥६५॥

इमे मासाश्चार्धमासाश्च। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत् मोत्सृपत्। इम ऋतवः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा

मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मो॒त्सृप॑त्। अ॒यं सं॑वत्स॒रः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒
चो॒त्सर्प॑ति च॥६६॥

मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प। इ॒दम॑हः। सर्वे॑षां
भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒ चो॒त्सर्प॑ति च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प। इ॒यं रा॒त्रिः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒ चो॒त्सर्प॑ति
च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प। ॐ भूर्भुवः॒ स्वः।
एत॑द्वो मिथुनं मा नो मिथुनं॑ री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथाऽऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने
स्वतेजसा भानि। सतां सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
अभिधून्वतामभिघ्नताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
ऋभूणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां

स्थाने स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा

भा॒नि। अ॒तिलो॒हि॒ता॒नां रु॒द्रा॒णां स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ऊ॒र्ध्वा॒नां रु॒द्रा॒णां
स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि॥ ७० ॥

अ॒व॒प॒त॒न्ता॒नां रु॒द्रा॒णां स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वै॒द्यु॒ता॒नां रु॒द्रा॒णां
स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। प्र॒भ्रा॒ज॒मा॒नी॒नां रु॒द्रा॒णी॒नां स्थाने स्व॒तेज॑सा
भा॒नि। व्य॒व॒दा॒ती॒नां रु॒द्रा॒णी॒नां स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वा॒सु॒कि॒वै॒द्यु॒ती॒नां
रु॒द्रा॒णी॒नां स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। र॒ज॒ता॒नां रु॒द्रा॒णी॒नां स्थाने स्व॒तेज॑सा
भा॒नि। प॒रु॒षा॒णां रु॒द्रा॒णी॒नां स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। श्या॒मा॒नां रु॒द्रा॒णी॒नां
स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। क॒पि॒ला॒नां रु॒द्रा॒णी॒नां स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
अ॒तिलो॒हि॒ती॒नां रु॒द्रा॒णी॒नां स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ऊ॒र्ध्वा॒नां रु॒द्रा॒णी॒नां
स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। अ॒व॒प॒त॒न्ती॒नां रु॒द्रा॒णी॒नां स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
वै॒द्यु॒ती॒नां रु॒द्रा॒णी॒नां स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रू॒पा॒णि वो
मि॒थु॒नं मा नो मि॒थु॒नं री॒द्वम्॥ ७१ ॥

[१७]

अथा॒ग्ने॒रष्ट॑पु॒रुष॑स्य। अ॒ग्नेः पूर्॒व॒दि॒श्य॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। जा॒त॒वे॒द॒स

उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥ ७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥ ७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्। त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्ठादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः

सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि। चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि
स्वल्लोके। ए॒वा ह्ये॒वा। ए॒वा ह्यग्ने॑। ए॒वा हि वा॑यो। ए॒वा हीन्द्र॑। ए॒वा हि पू॑षन्।
ए॒वा हि दे॑वाः॥७४॥

[२०]

आप॑मा॒पाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः। अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह
सं॒श्चस्कर॑र्द्धिया। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्या॒त्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः।
पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सु॒त। म॒हाना॒ग्नीर्म॑हामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः स्वः॑॥७५॥

दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सु॒त। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णि॒
म॒पा रघ॑म्। अ॒पा॒घ्ना॒मप॑चावर्ति॒म्। अ॒प॒दे॒वीरि॑तो हि॒त। व॒ज्रं दे॒वीरजी॑ताश्च। भु॒वनं
दे॒व॒सूव॑रीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॒षत॑॥७६॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः। स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ
संस्त॑नूभिः। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः। स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑

पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाः शतधा हि। समाहितासो
सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका
सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्।
पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान्
भवति। अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्रेरायतनं वेद॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्रेरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद।
योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान्
भवति। यो वायोरायतनं वेद। आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं
वेद। आयतनवान् भवति। असौ वै तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति।

योऽमुष्य॑ तप॑त आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॑। आपो॑ वा अ॒मुष्य॑ तप॑त
आ॒यत॑नम्॥८०॥

आ॒यत॑नवान् भवति॑। य ए॒वं वेद॑। योऽपामा॑यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॑।
च॒न्द्रमा॑ वा अ॒पामा॑यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॑। यश्च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नं वेद॑।
आ॒यत॑नवान् भवति॑। आपो॑ वै च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॑॥८१॥

य ए॒वं वेद॑। योऽपामा॑यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॑। नक्ष॑त्राणि वा
अ॒पामा॑यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॑। यो नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान्
भवति॑। आपो॑ वै नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॑। य ए॒वं वेद॑॥८२॥

योऽपामा॑यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॑। पर्ज॑न्यो वा अ॒पामा॑यत॑नम्।
आ॒यत॑नवान् भवति॑। यः पर्ज॑न्यस्याऽऽय॑त॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॑। आपो॑
वै पर्ज॑न्यस्याऽऽय॑त॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॑। य ए॒वं वेद॑। योऽपामा॑यत॑नं
वेद॑॥८३॥

आ॒यत॑नवान् भवति॑। सं॒व॒त्स॒रो वा अ॒पामा॑यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॑। यः

संवत्सरस्याऽऽयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै संवत्सरस्याऽऽयतनम्।
आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितां वेदं। प्रत्येव
तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। अपां रसमुदयं सन्।
सूर्ये शुक्रं समाभृतम्। अपां रसस्य यो रसः। तं वो गृह्णाम्युत्तममिति। इमे
वै लोका अपां रसः। तेऽमुष्मिन्नादित्ये समाभृताः। जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा।
अपां पूरयित्वा गुल्फदघ्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्निहायसे। अग्निं
प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते।
साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते। असौ भुवनेऽप्यनाहिताग्निरेताः। तमभित एता
अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा आहुः शण्डिलाः। कमग्निं

चिनुते। स॒त्रिय॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। स॒व॒त्स॒रं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॒नुते। सा॒वि॒त्रम॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। अ॒मु॒मा॒दि॒त्यं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॒नुते॥८७॥

ना॒चि॒के॒तम॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। प्रा॒णान्प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॒नुते। चा॒तु॒र्हो॒त्रिय॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। ब्र॒ह्मं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॒नुते। वै॒श्व॒सृ॒जम॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। शरी॑रं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॒नुते। उ॒पा॒नु॒वा॒क्य॑मा॒शुम॒ग्निं चि॒न्वा॒नः॥८८॥

इ॒माँल्लो॒कान्प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॒नुते। इ॒ममा॑रुणकेतुक॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒न इति॑। य ए॒वासौ। इ॒तश्चा॒ऽमु॒तश्चा॒ऽव्य॑तीपा॒ती। तमि॑ति। यो॑ऽग्नेर्मि॒थूया वेद॑। मि॒थु॒न॒वान्भ॑वति। आपो॒ वा अ॒ग्नेर्मि॒थूयाः। मि॒थु॒न॒वान्भ॑वति। य ए॒वं वेद॑॥८९॥

[२२]

आपो॒ वा इ॒दमा॑स॒न्त्सल॑िलमे॒व। स प्र॒जाप॑तिरेकः पुष्कर॒पर्णे सम॑भवत्। तस्यान्त॒र्मन॑सि का॒मः सम॑वर्तत। इ॒दं सृ॑जेय॒मिति॑। तस्मा॒द्यत्पु॑रुषो॒ मन॑साऽभि॒गच्छ॑ति। तद्वा॒चा व॑दति। तत्कर्म॑णा करोति। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता।

काम॒स्तद॒ग्रे सम॑वर्त॒ताधि॑ । मन॑सो॒ रेतः॑ प्रथ॒मं यदा॑सीत् ॥ १० ॥

सु॒तो बन्धु॑मस॒ति निर॑विन्दन् । हृ॒दि प्र॒ती॒ष्या क॒वयो॑ मनी॒षेति॑ । उपै॒नन्त॒दुप॑नमति ।
यत्का॑मो भ॒वति॑ । य ए॒वं वेद॑ । स तपो॑ऽतप्यत । स तप॑स्त॒त्त्वा । शरी॑रमधूनुत । तस्य॒
यन्मा॒ऽसमा॑सीत् । ततो॑ऽरु॒णाः के॒तवो॑ वात॑रश॒ना ऋष॑य॒ उद॑तिष्ठन् ॥ ११ ॥

ये नखाः॑ । ते वै॒खान॒साः । ये वालाः॑ । ते वा॒लखि॒ल्याः । यो रसः॑ । सोऽपा॒म् ।
अ॒न्त॒र॒तः कूर्म॑ भू॒तः सर्प॑न्तम् । तम॑ब्रवीत् । मम॒ वैत्व॑ङ्गा॒ऽसा । सम॑भूत् ॥ १२ ॥

नेत्य॑ब्रवीत् । पूर्व॑मे॒वाहमि॑हास॒मिति॑ । तत्पु॑रुषस्य पुरुष॒त्वम् । स स॒हस्र॑शीर्षा
पु॒रुषः । स॒हस्रा॒क्षः स॒हस्र॑पात् । भू॒त्वोद॑तिष्ठत् । तम॑ब्रवीत् । त्वं वै पूर्व॑ऽ सम॑भूः ।
त्वमि॒दं पूर्वं॑ कुरु॒ष्वेति॑ । स इ॒त आ॒दायाऽऽपः॑ ॥ १३ ॥

अ॒ञ्जलि॑ना॒ पुर॑स्ता॒दुपा॑दधात् । ए॒वाह्ये॑वेति॑ । तत॑ आ॒दि॒त्य उद॑तिष्ठत् । सा प्राची॑
दिक् । अथा॑रु॒णः के॒तुर्दक्षि॑ण॒त उ॒पाद॑धात् । ए॒वाह्य॑ग्र॒ इति॑ । ततो॒ वा अ॒ग्निरुद॑तिष्ठत् ।
सा दक्षि॑णा दिक् । अथा॑रु॒णः के॒तुः प॒श्चादु॒पाद॑धात् । ए॒वा हि वा॒यो इति॑ ॥ १४ ॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत उपादधात्।
 एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची दिक्। अथारुणः केतुर्मध्यं
 उपादधात्। एवा हि पूषन्निति। ततो वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति। ततो देवमनुष्याः पितरः।
 गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा
 रक्षांसि पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्गो हि ते समभवन्।
 तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो ह यद्धृहतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जूनयन्तीः स्वयम्भुम्। ततं
 इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्ध्यो वा इदं समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म
 स्वयम्भ्विति। तस्मादिदं सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव
 तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः

प्रथम॒जा ऋ॒तस्य॑। आ॒त्मना॒ऽऽत्मानं॑म॒भि संवि॑वेशेति॒। सर्व॑मे॒वेदमा॒त्वा।
सर्व॑मव॒रुद्ध्य॑। तदे॒वानु॑प्रवि॑शति। य ए॒वं वेद॑॥९८॥

[२३]

चतु॑ष्टय्य॒ आपो॑ गृ॒ह्णाति। च॒त्वारि॒ वा अ॒पां रू॒पाणि॑। मेघो॑ वि॒द्युत्।
स्त॒नयि॑तुर्वृ॒ष्टिः। तान्ये॒वाव॑रुन्धे। आ॒तप॑ति॒ वर्ष्या॑ गृ॒ह्णाति। ताः पु॒रस्ता॒दुप॑दधाति।
ए॒ता वै ब्र॑ह्मवर्च॒स्या आपः॑। मु॒ख॒त ए॒व ब्र॑ह्मवर्च॒सम॑वरुन्धे। तस्मा॑न्मुख॒तो
ब्र॑ह्मवर्च॒सित॑रः॥९९॥

कू॒प्या गृ॒ह्णाति। ता दक्षि॑ण॒त उप॑दधाति। ए॒ता वै ते॑ज॒स्विनी॒रापः॑।
तेज॑ ए॒वास्य॑ दक्षि॑ण॒तो द॑धाति। तस्मा॑द्वक्षि॑णो॒र्धस्तेज॒स्वित॑रः। स्था॒वरा
गृ॒ह्णाति। ताः प॒श्चादुप॑दधाति। प्र॒ति॑ष्ठिता॒ वै स्था॑व॒राः। प॒श्चादे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति।
वह॑न्तीर्गृ॒ह्णाति॥१००॥

ता उत्त॑र॒त उप॑दधाति। ओज॑सा॒ वा ए॒ता वह॑न्तीरि॒वोद्ग॑तीरि॒व आ॒कूज॑तीरि॒व

धावन्तीः। ओजं एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्धं ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। पल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूपदधाति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो वातरशना ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाः शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति। शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥१०३॥

[२४]

जानुदग्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपाः सर्वत्वाय। पुष्करपर्णः रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो वै पुष्करपर्णम्। सत्यः रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथो^१ स्वर्गस्य लोकस्य समंष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह सञ्चस्करद्धिया इति। वाय्वश्चा रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छिद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्रः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पञ्चचितय उपदधाति। पाङ्क्तोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते। लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै विराट्। तस्या वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः। पुरोरजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।

न॒चि॒के॒त॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॒नु॒ते। च॒तु॒र्हो॒त्रि॒य॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॒नु॒ते। वै॒श्व॒सृ॒ज॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॒नु॒ते॥१०८॥

उ॒पा॒नु॒वा॒क्य॑मा॒शु॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॒नु॒ते। इ॒म॒मा॑रुणकेतुक॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒न इति॑। वृषा॒ वा अ॒ग्निः। वृषा॑णौ स॒ङ् स्फा॑लयेत्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। तस्मा॑न्नानुष॒ज्यः। सो॒त्तर॑वे॒दिषु॑ ऋ॒तुषु॑ चिन्वीत। उ॒त्तर॑वे॒द्याः ह्य॑ग्निश्ची॒यते॑। प्र॒जाका॑मश्चिन्वीत॥१०९॥

प्रा॒जा॒प॒त्यो वा ए॒षोऽग्निः॑। प्रा॒जा॒प॒त्याः प्र॒जाः। प्र॒जावा॑न् भवति। य ए॒वं वेद॑। प॒शुका॑मश्चिन्वीत। सं॒ज्ञानं॑ वा ए॒तत् प॑शूनाम्। यदापः॑। प॒शूनामे॒व सं॒ज्ञाने॑ऽग्निं चि॒नु॒ते। प॒शुमा॑न् भवति। य ए॒वं वेद॑॥११०॥

वृ॒ष्टि॑का॒मश्चि॒न्वीत॑। आपो॒ वै वृ॒ष्टिः। प॒र्जन्यो॒ वर्षु॑को भवति। य ए॒वं वेद॑। आ॒म॒या॒वी चि॒न्वीत॑। आपो॒ वै भे॑षजम्। भे॒ष॒जमे॒वास्मै॑ करोति। सर्व॒मायु॑रेति। अ॒भि॒चर॑श्चिन्वीत। व॒ज्रो वा आपः॑॥१११॥

व॒ज्रमे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्र॒हर॑ति। स्तृ॒णु॒त ए॒नम्। तेज॑स्कामो॒ यश॑स्कामः।

ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा वाँऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवर्नुधे। तस्यैतद्वृतम्। वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनतिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्। नोदकस्याघातुंकान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुंका आपः। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं च नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु। आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भिः। अस्माकं भूत्वविता तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभवज मा मुहुः। सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुश्चस्व स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं कल्पयन्तु। मा च

ते ख्यास्मं तीरिषत्। उत्तिष्ठत् मा स्वप्त। अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य
तृप्तासः। सूर्येण सयुजोषसः। युवां सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्यां हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको ज्योतिषाऽऽवृतः।
यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनाऽऽवृतां पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः
कीर्तिं प्रजां ददुः। विभ्राजमानां हरिणीम्। यशसां सम्प्रीवृताम्। पुरं हिरण्मयीं
ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी। इह चामुत्र चान्वेति।
विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किं च
क्रियते। अग्निस्तदनुवेधति। अश्रुतांसः श्रुतासश्च॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापेक्षन्ते। इन्द्रमग्निं च ये विदुः। सिकता
इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः। अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः।
अपेतं वीतं वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तु-

भिर्यक्तम्॥११८॥

य॒मो द॑दा॒त्वव॒सान॑म॒स्मै। नृ॒ मु॑ण॒न्तु नृ॒पा॒त्व॒र्यः॑। अ॒कृ॒ष्टा ये च॒ कृ॒ष्ट॒जाः। कु॒मा॒री॒षु
क॒नी॒नी॒षु। जा॒रि॒णी॒षु च॒ ये हि॒ताः। रे॒तः पी॒ता आ॒ण्ड॑पी॒ताः। अ॒ङ्गा॒रेषु च॒ ये हु॒ताः।
उ॒भया॑न् पु॒त्रपौ॒त्रका॑न्। यु॒वेऽहं॑ य॒मरा॑ज॒गान्। श॒तमि॑न्नु श॒रदः॑॥११९॥

अ॒दो य॒द्वह्म॑ वि॒ल॒बम्। पि॒तृ॒णां च॑ य॒मस्य॑ च। व॒रु॒ण॒स्याश्वि॑नो॒र॒ग्रेः। म॒रु॒तां च॑
वि॒हाय॑साम्। का॒म॒प्र॒यव॑णं मे अ॒स्तु। स ह्ये॒वास्मि॑ स॒नात॑नः। इति॑ ना॒को ब्र॑ह्मि॒श्रवो॑
रा॒यो ध॑नम्। पु॒त्रा॒नापो॑ दे॒वीरि॒हाऽऽहि॑त॥१२०॥

[२७]

विशी॑र्ष्णीं गृध्र॑शी॒र्ष्णीं च। अ॒पे॒तो निर्ऋ॑तिः॒ ह॒थः। प॒रि॒बा॒धः श्वे॑तकु॒क्षम्।
नि॒जङ्घ॑ः॒ शब॑लोद॒रम्। स॒ तान् वा॒च्याय॑या स॒ह। अ॒ग्ने नाश॑य स॒न्द॒शः।
ई॒र्ष्या॒सूये॑ बु॒भु॒क्षाम्। म॒न्युं कृ॒त्यां च॑ दी॒धिरे। रथे॑न किं॒शु॒काव॑ता। अ॒ग्ने नाश॑य
स॒न्द॒शः॥१२१॥

[२८]

पु॒र्जन्या॑य॒ प्रगा॑यत। दि॒वस्पु॒त्राय॑ मी॒ढुषे॑। स नो॑ यु॒वस॑मिच्छतु। इ॒दं वचः॑
 पु॒र्जन्या॑य स्व॒राजे॑। हृ॒दो अ॒स्त्वन्त॑र॒न्तद्यु॑योत। म॒योभू॑र्वातो॒ विश्व॑कृ॒ष्टयः॑ सन्त्व॒स्मे।
 सु॒पिप्प॒ला ओष॑धीर्दे॒वगो॑पाः। यो गर्भ॑मोष॒धीना॑म्। गवा॑ कृ॒णोत्य॑र्वताम्। पु॒र्जन्यः॑
 पु॒रुषी॑णाम्॥१२२॥

[२९]

पुन॑र्मामै॒त्विन्द्रि॑यम्। पुन॒रायुः॑ पुन॒र्भगः॑। पुन॒र्ब्राह्म॑णमैतु मा। पुन॒र्द्रवि॑णमैतु
 मा। यन्मे॒ऽद्य रे॑तः पृथि॒वीम॑स्कान्। यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदा॑पः। इ॒दं तत्पुन॑राददे।
 दी॒र्घायु॑त्वाय॒ वर्च॑से। यन्मे॒ रेतः॑ प्रसि॑च्यते। यन्म॒ आजा॑यते पुनः॑। तेन॑ माम॒मृतं॑
 कुरु। तेन॑ सुप्र॒जसं॑ कुरु॥१२३॥

[३०]

अ॒द्ध्यस्ति॑रोऽधाऽजा॑यत। तव॑ वैश्र॒वणः॑ स॒दा। तिरो॑ऽधेहि स॒पत्नान्नः॑। ये
 अपो॑ऽश्र॒न्ति के॑च॒न। त्वा॒ष्ट्रीं मा॒यां वैश्र॑व॒णः। रथ॑ सह॒स्रव॑न्धुरम्। पु॒रुश्च॑क्र॒ सह॑
 स॒हस्रा॑श्वम्। आ॒स्था॒याया॑हि नो ब॒लिम्। यस्मै॑ भू॒तानि॑ ब॒लिमा॑व॒हन्ति॑। धनं॑ गा॒वो

हस्ति॒ हिर॑ण्य॒मश्वान्॑॥१२४॥

असा॑म सु॒म॒तौ य॒ज्ञि॒य॒स्य॑। श्रि॒यं बि॒भ्र॒तोऽन्न॑मुखीं वि॒राज॑म्। सु॒दर्श॑ने च॒
क्रौ॒श्चे च॑। मै॒ना॒गे च॑ म॒हा॒गि॒रौ। श॒त॒द्वा॒द्वार॑गमन्ता। स॒ह्य॑र्ष्यं न॒गरं॑ तव॑। इति॒
मन्त्राः॑। क॒ल्पो॑ऽत ऊ॒र्ध्वम्। यदि॒ बलि॑हरे॒त्। हि॒र॒ण्य॒ना॒भये॑ वि॒तु॒दये॑ कौ॒बे॒राया॑यं
ब॒लिः॥१२५॥

सर्व॑भूताधिपतये नम इति। अथ बलि॑हृत्वोप॑तिष्ठेत्। क्ष॒त्रं क्ष॒त्रं वै॑श्रव॒णः।
ब्रा॒ह्म॒णा वय॑स्मः। नम॑स्ते अस्तु मा मां हि॑सीः। अस्मा॑त्प्रविश्यान्नम॑द्धीति। अथ
तम॑ग्निमा॑दधी॒त। यस्मि॑न्नेतत्कर्म प्र॑युञ्जी॒त। ति॒रोऽधा॒ भूः। ति॒रोऽधा॒ भुवः॥१२६॥

ति॒रोऽधाः॒ स्वः। ति॒रोऽधा॒ भूर्भुवः॒ स्वः। सर्वे॑षां लो॒का॒ना॒माधि॑पत्ये॒ सीदे॑ति। अथ
तम॑ग्निमि॒न्धी॒त। यस्मि॑न्नेतत्कर्म प्र॑युञ्जी॒त। ति॒रोऽधा॒ भूः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॒ भुवः
स्वाहा॑। ति॒रोऽधाः॒ स्वः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॒ भूर्भुवः॒ स्वः स्वाहा॑। यस्मि॑न्नस्य॒ काले॑
सर्वा॑ आ॒हुती॑र॒हुता॑ भवे॒युः॥१२७॥

अपि ब्रा॒ह्म॒ण॑मुखी॒नाः। तस्मि॑न्न॒हः काले॑ प्र॑युञ्जी॒त। परः॑ सु॒प्त॒ज॑नाद्वेपि। मास्म

प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्।
सर्वार्था न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विधातुको भ्राता। ममान्तरहृदये श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवंधीत्। मयि स्वाहा।
राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने। नमो वयं वैश्रवणाय कुर्महे। स मे
कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय।
महाराजाय नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठा ५ शतधा हि।
समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्वृतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः संमासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः।
त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी। चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्।
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमित्येतेनानुवाकेन।
उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

अंसञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये। चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः। अरण्येऽधीयीन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं सङ्स्पर्शं। तमाचार्यो दद्यात्। शिवानः शन्तमेत्योषधीरालम्भं। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे। धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्। यथाशक्ति वा। एवङ्स्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत। तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाक् सस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे
नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां वयं स्वर्गं लोकमेष्यामो
वयमेष्याम इति तेऽसुराः सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
अमुह्यंस्ते न प्राजानंस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेन वै
यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै
यज्ञोपवीतिनो यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते यजंत
एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्यैवाधीयीत याजयेद्यजंत वा यज्ञस्य प्रसृत्या अर्जिनं वासो
वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव
विपरीतं प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान् प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत्

तानि वरमवृणीताऽऽदित्यो नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
तस्मादुत्तिष्ठन्तः५ ह वा तानि रक्षांस्यादित्यं योधयन्ति यावदस्तमन्वेगात्तानि
ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रियाऽभिमन्त्रितेनाम्भसा शाम्यन्ति तदु ह वा एते
ब्रह्मवादिनः पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आप ऊर्ध्वं विक्षिपन्ति
ता एता आपो वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं
प्रक्रमन्ति तेन पाप्मानमवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं यन्तम् आदित्यमभिध्यायन् कुर्वन्
ब्राह्मणो विद्वान्त्सकलं भद्रमश्रुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य
एवं वेदः॥२॥

[२]

यद्देवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा मुञ्चतर्तस्यर्तेन
मामिता। देवा जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृतमूदिमा। तस्मान्न इह मुञ्चत विश्वे देवाः
सजोषसः। ऋतेन द्यावापृथिवी ऋतेन त्वः सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं
चानृतमूदिमा। इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः। ते नो मुञ्चन्त्वेनसो

यदन्यकृतमारिम। सजातशःसादुत जामिशःसाञ्ज्यायसः शःसादुत वा
कनीयसः। अनाधृष्टं देवकृतं यदेनस्तस्मात् त्वमस्माञ्जातवेदो मुमुग्धि॥३॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्वाः शिश्रैर्यदनृतं चकृमा वयम्।
अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु चकृम यानि दुष्कृता। येन त्रितो
अर्णवान्निर्बभूव येन सूर्यं तमसो निर्मुमोच। येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातीस्तेनाहं
ज्योतिषा ज्योतिरानशान आक्षि। यत्कुसीदमप्रतीत्तं मयेह येन यमस्य निधिना
चरामि। एतत्तदग्रे अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रति तत्तं दधामि। यन्मयि माता
यदा पिपेष यदन्तरिक्षं यदाशसातिक्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता यदाप इमं
मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्रे स त्वं नो अग्रे त्वमग्रे अयासि॥४॥

[३]

यददीव्यनृणमहं बभूवादिथ्सन्वा सञ्जगर जनेभ्यः। अग्निर्मा तस्मादिन्द्रश्च
संविदानौ प्रमुञ्चताम्। यद्धस्ताभ्यां चकर किल्बिषाण्यक्षाणां वृष्टुमुपजिघ्रमानः।
उग्रं पश्या च राष्ट्रभृच्च तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि। उग्रं पश्ये राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि

यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं ऋणानृणव इत्थंमानो यमस्य लोके अधिरञ्जुराय। अव
ते हेळ उदुत्तममिमं मे वरुण तत्त्वां यामि त्वं नो अग्रे स त्वं नो अग्रे। सङ्कुसुको
विकुसुको निर्ऋथो यश्च निस्वनः। तेऽ(१)स्मद्यक्षमनांगसो दूरादूरमचीचतम्।
निर्यक्षमचीचते कृत्यां निर्ऋतिं च। तेन योऽ(१)स्मथ्समृच्छातै तमस्मै
प्रसुवामसि। दुःशः५सानुशः५साभ्यां घणेनानुघणेन च। तेनान्योऽ(१)स्मथ्समृच्छातै
तमस्मै प्रसुवामसि। सं वर्चसा पयसा सन्तनूभिरगन्महि मनसा सः५ शिवेन।
त्वष्टा नो अत्र विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधदयमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण आयाति परायक्ष्मः५ सुवामि
ते। आयुर्दा अग्रे हविषो जुषाणो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु
गव्यं पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमम्। इममग्न आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो वरुण
सः५ शिशाधि। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ विश्वे देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्। अग्न

आयूँषि पवस॒ आ सुवोर्ज॒मिषं च नः। आ॒रे बा॑धस्व दु॒च्छुना॑म्। अ॒ग्ने पव॑स्व
स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॑द्र॒यिं मयि॑ पोष॑म्॥६॥

अ॒ग्निर्ऋ॒षिः पव॑मानः॒ पाञ्च॑जन्यः॒ पुरो॑हि॒तः। तमी॑महे महा॒ग॒यम्।
अ॒ग्ने जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो नुदस्व। अ॒स्मे दी॑दिहि
सु॒मना॒ अहे॑ळ॒ञ्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ उ॒द्भौ। सह॑सा जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः
स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो नुदस्व। अधि॑ नो ब्रूहि सु॒मन॑स्यमा॒नो व॒यः स्या॑म
प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒तो ज॒नो वृ॒को वा॒रो जि॒घाँस॑ति। ताँ॑स्त्वं
वृ॒त्रहं॑ जहि वस्व॒स्मभ्य॑माभ॑र। अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒दास॑ति स॒मानो॑ यश्च नि॒ष्ठ्यः। तं
व॒यः स॒मिधं॑ कृ॒त्वा तुभ्य॑म॒ग्नेऽपि॑ दध्मसि॥७॥

यो नः॒ शपा॑दश॒पतो॑ यश्च॒ नः श॑प॒तः शपा॑त्। उ॒षाश्च॒ तस्मै॑ नि॒मृक् सर्वं॑ पा॒पः
समू॑हताम्। यो नः॒ स॒पत्नो॑ यो र॒णो म॒र्तोऽभि॑दास॑ति दे॒वाः। इ॒ध्मस्ये॑व प्र॒क्षाय॑तो
मा तस्यो॑च्छे॒षि किं॑ च॒न। यो मां॑ द्वेष्टि॑ जा॒तवे॑दो यं चा॒हं द्वेष्टि॑ यश्च॒ माम्।

सर्वाऽस्तान्ग्रे सन्दह याऽश्वाहं द्वेष्मि ये च माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो
 द्वेषते जनः। निन्दाद्यो अस्मान्दिप्साच्च सर्वाऽस्तान्मष्मषा कुरु। सःशितं मे
 ब्रह्म सःशितं वीर्या(१)म्बलम्। सःशितं क्षत्रं मे जिष्णु यस्याहमस्मि पुरोहितः।
 उदेषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म्
 अहम्। पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः प्राणः पुनराकूतं
 म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्। वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां
 दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतासु। स एतान्पाशान् प्रमुचन्
 प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्। वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यथ्सङ्गरमभिधावाभ्याशा
 अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तथ्सुवामि। अमी ये सुभगे दिवि
 विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष्व
 लोकान्कृधि बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनेरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान् पथो अनुष्व।

स प्रजा॒नन्प्रति॑गृ॒णीत॑ वि॒द्वान्प्रजा॑पतिः प्रथम॒जा ऋ॒तस्य॑। अ॒स्माभिर्दत्तं॑ ज॒रसः॑
पर॒स्तादच्छि॑न्नं तन्तु॑मनुस॒ञ्चरे॑म॥९॥

त॒तं तन्तु॑मन्वेके॒ अनु सञ्च॑रन्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्यमाय॑नवत्। अब॒न्ध्वेके॒ दद॑तः
प्र॒यच्छा॑द्वातुं॒ चेच्छ॑क्र॒वाँसः॑ स्व॒र्ग ए॑षाम्। आर॑भेथा॒मनु सञ्च॑र॒भेथाँ॑ समानं
पन्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑ पूर्तं॒ परि॑विष्टं॒ यदग्नौ॑ तस्मै॒ गोत्रा॑येह जाया॑पती
सञ्च॑र॒भेथाम्। यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॑त द्यां यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॑सि॒म।
अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो॒ गार्ह॑पत्य॒ उन्नो॑ नेषदु॒रिता॑ या॒नि च॑कृ॒म। भूमि॑र्मा॒ताऽदि॑तिर्नो
ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भिशा॑स्त ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॑तृयाच्छं भ॑वासि जा॒मि
मि॒त्वा मा वि॑वि॒थ्सि॒ लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ मद॑न्ते वि॒हाय॒ रोगं॑
त॒न्वा(१)ँ॑ स्वाया॑म्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॒र्गे तत्र॑ प॒श्येम॑ पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्।
यद॒न्नम॑द्यन्तेन दे॒वा दा॑स्यन्नदा॑स्यन्नु॒त वा॑ करि॒ष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति
यद्दे॒व किं॑ च॒ प्रति॑जग्रा॒हम॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यद॒न्नम॑न्नि बहु॒धा वि॑रूपं

वासो॒ हिरण्य॑मु॒त गाम॑जामविम्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॑ष्यागो॒ अस्ति॒ यदे॒व किं च॑
प्रति॑जग्रा॒हम॑ग्निर्मा॒ तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यन्म॑या॒ मन॑सा वा॒चा कृ॑तमे॒नः कदा॑चन।
सर्व॑स्मा॒त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॒ग्धि॒ त्व॑ हि वे॒त्थं यथा॑तथम्॥१०॥

[६]

वा॒ता॒र॒श॒ना ह॒ वा ऋ॑षयः श्रम॑णा ऊ॒र्ध्वम॑न्थि॒नो ब॑भूवु॒स्तानृ॑षयो॒ऽर्थमा॑य॒ऽस्ते
नि॒लाय॑मचर॒ऽस्तेऽनु॑प्रविशुः कू॒श्मा॒ण्डानि॒ ता॑ऽस्तेष्वन्व॑विन्द॒ञ्छ्रद्ध॑या॒ च
तप॑सा च॒ तानृ॑षयो॒ऽब्रुव॑न्क॒था नि॒लाय॑म॒ चर॑थेति॒ त ऋ॑षी॒नब्रुव॑न्नमो॒ वोऽस्तु॑
भग॑वन्तो॒ऽस्मिन्धा॑ग्नि॒ केन॑ वः स॒पर्या॑मेति॒ तानृ॑षयो॒ऽब्रुव॑न्प॒वित्रं॑ नो ब्रू॒त
येना॑रे॒पसः॑ स्या॒मेति॒ त ए॒तानि॑ सू॒क्तान्य॑पश्यन् यद्दे॒वा दे॒वहे॑ळं॒ नं यददी॑व्य॒नृण॑म॒हं
ब॑भूवा॒ऽऽयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒दित्ये॒तैरा॒ज्यं जु॑हुत वैश्वान॒राय॒ प्रति॑वेदयाम॒ इत्यु॑प॒तिष्ठ॑त
यद॑र्वा॒चीन॑मेनो॒ भ्रू॑णह॒त्याया॒स्तस्मा॑न्मोक्ष्यध्व॒ इति॒ त ए॒तैर॑जुहवु॒स्तेऽरे॑पसो॒-
ऽभ॑वन्क॒र्मादि॒ष्वेतै॑र्जु॒हया॑त्पू॒तो दे॒वलो॒कान्थ॑सम॑श्रुते॥११॥

[७]

कूश्माण्डैर्जुहुयाद्योऽपूत इव मन्येत यथा स्तेनो यथा भ्रूणहैवमेष
 भवति योऽयोनौ रेतः सिञ्चति यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहृत्यायास्तस्मान्मुच्यते
 यावदेनो दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः संतति जुहोति संवत्सरं दीक्षितो
 भवति संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते मासं दीक्षितो भवति यो मासः
 स संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते चतुर्विंशतिः रात्रीर्दीक्षितो
 भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते द्वादश
 रात्रीर्दीक्षितो भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते
 षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते
 तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति त्रिपदा गायत्री गायत्रिया एवाऽऽत्मानं पुनीते
 न मांसमश्रीयान्न स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो ब्राह्मणस्य
 व्रतं यवागू राजन्यस्याऽऽमिक्षा वैश्यस्याथो सौम्येप्यध्वर एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि
 मन्येतोपदस्यामीत्योदनं धानाः सक्तून् घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अ॒जान् ह॒ वै पृ॒श्नीं॑ स्तप॒स्यमा॑नान् ब्रह्म॑ स्वय॒म्भ्व॑भ्यान् र्ष॒त्त ऋ॑षयोऽभव॒न्तदृ॑षीणां
तां दे॒वता॑मुपा॒तिष्ठ॑न्त य॒ज्ञका॑मास्त ए॒तं ब्र॑ह्मय॒ज्ञम॑पश्य॒न्तमा॑ह॒रन्ते॑ नाय॒जन्त॑
यदृ॒चोऽध्य॑गीष॒त ताः प॑य॒आहु॑तयो दे॒वाना॑मभव॒न् यद्य॑जू॒षि घृ॑ताहु॒तयो
यथ्सा॑मानि॒ सोमा॑हुतयो॒ यदथ॑र्वाङ्गि॒रसो॑ मध्वा॒हुतयो॑ यद्वा॒ह्मणा॑नीतिहा॒सान्
पु॒रा॒णानि॑ कल्पा॒न्नाथा॑ नारा॒श॒सी॒र्म॑दाहुतयो॒ दे॒वाना॑मभव॒न्ताभिः॑ क्षु॒धं पा॑प्मान॒म॒पा॑घ्नन्नप॒हत॑पाप्मानो दे॒वाः स्व॒र्गं लो॒कमा॑यन् ब्रह्म॑णः सायु॑ज्यमृष॑योऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पश्च॒ वा ए॒ते म॑हाय॒ज्ञाः स॑त॒ति प्र॑ता॒यन्ते॑ स॒तति॑ स॒न्तिष्ठ॑न्ते दे॒वय॑ज्ञः
पि॒तृय॑ज्ञो भू॒तय॑ज्ञो म॒नुष्य॑य॒ज्ञो ब्र॑ह्मय॒ज्ञ इति॑ यद॒ग्नौ जु॑होत्य॒पि स॑मि॒धं तद्दे॑वय॒ज्ञः
स॒न्तिष्ठ॑ते॒ यत्पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धा क॑रोत्य॒प्यप॑स्त॒त्पि॒तृय॑ज्ञः स॒न्तिष्ठ॑ते॒ यद्भू॑तेभ्यो॒ बलि॑
ह॒रति॑ तद्भू॒तय॑ज्ञः स॒न्तिष्ठ॑ते॒ यद्वा॒ह्मणे॑भ्योऽन्नं ददा॑ति॒ तन्म॑नुष्यय॒ज्ञः स॒न्तिष्ठ॑ते॒
यथ्स्वा॑ध्या॒यम॑धी॒यीतै॑का॒मप्यृ॑चं यजुः॒ साम॑ वा॒ तद्ब्र॑ह्मय॒ज्ञः स॒न्तिष्ठ॑ते॒ यदृ॒चोऽधी॑ते॒

पयंसुः कूल्या अस्य पितृन्ध्रस्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य कूल्या
यथ्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो मधोः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान्
पुराणानि कल्पान्गाथा नाराशंसीर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्ध्रस्वधा अभिवहन्ति
यदृचोऽधीते पयं आहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति यद्यजूंषि घृताहुतिभिर्यथ्सामानि
सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वाहुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि
कल्पान्गाथा नाराशंसीर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति त एनं तृप्ता आयुषा
तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादच्छदिर्दर्श उदीच्यां प्रागुदीच्यां
वोदितं आदित्ये दक्षिणत उपवीयोपविश्य हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य
सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्रिराचामति तेन ऋचः
प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन यजूंषि यथ्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यथ्सव्यं
पाणिं पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते तेनार्थर्वाङ्गिरसो

ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथां नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां
महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा प्राडासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां
रसो यद्दर्भाः सरंसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा सपवित्रावोमिति
प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो
अक्षरे परमे व्योमन् यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः स्वरित्याहैतद्वै वाचः सत्यं
यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्ताथ सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पृच्छोऽर्धर्चशोऽनवान्
सविता श्रियः प्रसविता श्रियमेवाऽऽप्रोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा छन्दांसि
प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति ह स्माऽऽह शौच आह्वेय
उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत व्रजन्नुताऽऽसीन उत शयानोऽधीयीतैव
स्वाध्यायं तपस्वी पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे नमो

अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो
विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो यद्वाह्मणस्तस्मात्तर्हि
तेऽक्षिणं तपति तदेषाऽभ्युक्ता। चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य
वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति
स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक् सायमवभृथो नमो
ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति
सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वरुषं हविः स्तनयितुर्वषट्कारो
यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे
वर्षति विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायां

स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं नाकः रोहत्युत्तमः
 समानानां भवति यावन्तः ह वा इमां वित्तस्य पूर्णां ददध्वर्गं लोकं जयति
 तावन्तं लोकं जयति भूयाःसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं
 गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः समृद्धिर्देवतानि
 य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते ब्रजः॥स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे
 वा यावत्तरसः स्वाध्यायमधीते सर्वाल्लोकाञ्जयति सर्वाल्लोकाननृणोऽनु-
 सञ्चरति तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिःस्तृतीयं लोके अनृणाः
 स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं
 वै जातं पाप्मा जग्राह तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहुतीनां
 यज्ञेन यज्ञस्य दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसाः
 स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं योऽनूत्सृजत्यभागो

वा॒चि भ॑व॒त्यभा॑गो ना॒के तदे॒षाऽभ्यु॑क्ता। यस्ति॒त्याजं॑ सखि॒विद॑ꣳ सखा॑यं न
तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो अ॑स्ति। यदीꣳ शृ॒णोत्य॑ल॒कꣳ शृ॒णोति॑ न हि प्र॒वेदं
सुकृ॑तस्य॒ पन्था॑मिति॒ तस्मा॑त्स्वा॒ध्यायो॑ऽध्यै॒तव्यो॑ यं यं क्र॒तुमधी॑ते तेन॑ तेनास्येष्टं
भ॑व॒त्यग्ने॒र्वायो॑रा॒दित्य॑स्य॒ सायु॑ज्यं गच्छति॒ तदे॒षाऽभ्यु॑क्ता। ये अ॒र्वाङ्मु॑त वा॑ पुरा॒णे
वे॒दं वि॒द्वाꣳसं॑म॒भितो॑ वदन्त्या॒दित्य॑मे॒व ते परि॑वदन्ति॒ सर्वे॑ अ॒ग्निं द्वि॒तीयं॑ तृ॒तीयं॑ च
हꣳस॑मिति॒ याव॑ती॒र्वे दे॒वता॑स्ताः सर्वा॑ वेद॒विदि॑ ब्राह्म॒णे व॑सन्ति॒ तस्मा॑द्ब्राह्म॒णेभ्यो॑
वेद॒विद्भ्यो॑ दि॒वे दि॒वे नम॑स्कुर्या॒न्नाश्ली॑लं की॒र्तये॑दे॒ता ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्य॑त इ॒व वा ए॒ष प्रे॒व रि॑च्यते॒ यो या॒जय॑ति॒ प्रति॑ वा गृ॒ह्णाति॑
या॒जयि॑त्वा प्रतिगृ॒ह्य वाऽन॑श्न॒न्निः स्वा॑ध्या॒यं वे॒दमधी॑यीत त्रिरा॒त्रं वा॑ सा॒वित्रीं॑
गा॒यत्री॑म॒न्वाति॑रेचयति॒ वरो॑ दक्षि॑णा॒ वरे॑णै॒व वरः॑ꣳ स्पृ॒णोत्या॑त्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दु॒हे ह॒ वा ए॒ष छ॒न्दाꣳसि॑ यो या॒जय॑ति॒ स येन॑ यज्ञ॒क्रतु॑ना॒ या॒जये॑त्सोऽर॑ण्यं

प॒रेत्य॑ शुचौ देशे स्वा॑ध्यायमे॒वैन॒मधी॑यन्नासी॒त तस्या॑न॒शनं॑ दीक्षा॒ स्थान॑मु॒प॒सद॑
आस॑नं॒ सुत्या॑ वाग्जु॒हूर्मनं॑ उप॒भृद्धृ॑तिर्ध्रु॒वा प्रा॒णो ह॒विः सामा॑ध्व॒र्युः स वा ए॒ष
य॒ज्ञः प्रा॒णदक्षि॑णोऽन॒न्तदक्षि॑णः समृ॑द्धतरः॥२१॥

[१७]

क॒ति॒धाव॑की॒र्णी प्रवि॑शति॒ चतु॑र्धेत्या॒हुर्ब्रह्म॑वा॒दिनो॑ म॒रुतः॑ प्रा॒णैरिन्द्रं॑ बले॒न
बृह॑स्पतिं॒ ब्रह्म॑वर्च॒सेना॒ग्निमे॒वेत॑रेण॒ सर्वे॑ण॒ तस्यै॑तां प्राय॑श्चित्तिं वि॒दां च॑कार
सुदे॒वः का॑श्य॒पो यो ब्र॑ह्मचा॒र्यव॑किरे॒दमा॑वा॒स्याया॒॑ रात्र्या॑म॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑
द्विरा॒ज्यस्यो॑प॒घातं॑ जुहोति॒ कामा॑व॒कीर्णो॑ऽस्म्यव॒कीर्णो॑ऽस्मि॒ काम॑ कामा॒य
स्वाहा॑ कामाभि॒द्रुग्धो॑ऽस्म्यभि॒द्रुग्धो॑ऽस्मि॒ काम॑ कामा॒य स्वाहे॑त्य॒मृतं॑ वा
आज्य॑म॒मृतं॑मे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते हु॒त्वा प्र॑य॒ताञ्जलिः॑ कवा॑तिर्य॒ङ्मुग्नि॑म॒भिम॑न्त्रयेत् सं
मा॑ऽऽसिञ्चन्तु म॒रुतः॑ समिन्द्रः॒ सं बृह॑स्पतिः। सं मा॒ऽयम॑ग्निः सिञ्च॑त्वायु॒षा च॑
बले॒न चा॑ऽऽयुष्मन्तं करोत् मेति॒ प्रति॑ हास्मै म॒रुतः॑ प्रा॒णान्द॑धति॒ प्रतीन्द्रो॑ बलं॒ प्रति॑
बृह॑स्पतिर्ब्रह्मवर्च॒सं प्रत्य॑ग्निरि॒तर॒थ्सर्व॒॑ सर्व॑तनु॒भूत्वा सर्व॑मायुरेति॒ त्रिर॑भि॒मन्त्र॑येत्

त्रिषत्या हि देवा योऽपूत इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
 एवाऽऽत्मानमायुरेवाऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरं स्पृणोत्यात्मा हि
 वरः ॥ २२ ॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म प्रपद्ये ब्रह्मकोशं
 प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं
 प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा
 कश्यपस्य यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा विष्णुरहदयः
 संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य
 प्रथमं काण्डं तत् इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शांकरः
 शिशुमारस्तः ह य एवं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति जयति स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते
 नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि
 ध्रुवस्य क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि त्वां भूतान्युप

पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः शिशुकुमाराय नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम उदीच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम ऊर्ध्वायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमोऽधरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमोऽवान्तरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मध्ये ये वसन्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं जीवितं वर्धयन्ति नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमः॥२४॥

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः स्वस्तिरस्तु नः।
स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे। ॐ
शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः स्रुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बर्हिः। केतो अग्निः।
विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवृक्ता। प्राणो हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते
विधे नामन्। विधेम ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
आऽस्मासु नृमण्धाथस्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥—————[१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवृक्ता। वाचस्पते वाचो
वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः
सोमं पिबतु। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥—————[२]

अ॒ग्निर्होता॑। अ॒श्विना॑ऽध्व॒र्यू। त्वष्टा॒ऽग्नीत्। मि॒त्र उ॑पवक्ता। सोमः॑ सोम॑स्य
पुरो॒गाः। शु॒क्रः शु॒क्रस्य॑ पुरो॒गाः। श्रा॒तास्त॑ इन्द्र॒ सोमाः॑। वा॒तापे॑र्हवन्श्रुतः
स्वाहा॑॥ ३॥

अ॒ग्निर्होता॑ऽष्टौ॥

[३]

सूर्य॑ ते चक्षुः॑। वा॒तं प्रा॒णः। द्यां पृ॒ष्ठम्। अ॒न्तरि॑क्षमा॒त्मा। अ॒ङ्गैर्य॑ज्ञम्। पृ॒थि॒वीꣳ
शरी॑रैः। वाच॑स्पतेऽच्छि॑द्रया वा॒चा। अ॒च्छि॑द्रया जु॒ह्वा। दि॒वि दै॒वावृ॑धꣳ हो॒त्रा
मे॒रय॑स्व स्वाहा॑॥ ४॥

सूर्य॑ ते नव॑॥

[४]

म॒हाह॑विर्होता॑। स॒त्यह॑विर्ध्व॒र्युः। अ॒च्यु॑तपाजा अ॒ग्नीत्। अ॒च्यु॑तमना उपवक्ता।
अ॒नाधृ॑ष्यश्चा॑प्रतिधृ॑ष्यश्च॑ य॒ज्ञस्या॑भिग॒रौ। अ॒यास्य॑ उद्गा॒ता। वाच॑स्पते ह॒द्विधे॑
नामन्। वि॒धेम॑ ते नाम॑। वि॒धेस्त्वम॑स्माकं नाम॑। वाच॑स्पतिः सोम॑मपात्। मा
दै॒व्यस्त॑न्तुश्छेदि॒ मा म॑नुष्यः॑। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑॥ ५॥

अ॒पा॒त्रीणि॑ च॥

[५]

वा॒ग्घोता॑। दी॒क्षा प॒त्नी। वा॒तोऽध्व॒र्युः। आ॒पोऽभि॑गरः। मनो॑ ह॒विः। तप॑सि

जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्मं स्वयम्भु। ब्रह्मणे स्वयम्भुवे स्वाहा॥६॥

वाग्धोता नव॥

[६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता। स प्रतिष्ठा॥७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्। अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। विष्ठाश्च मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणश्च मे भूयात्॥८॥

चन्द्रमाः षड्होता। स ऋतून्कल्पयाति। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। ऋतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नं सप्तहोता। स प्राणस्य प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरष्टहोता। सौऽनाधृष्यः॥९॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। तेजस्वी च भूयासम्।

प्रजापतिर्दशहोता। स इदं सर्वम्। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥ [७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्र उक्थामदैः। मित्रावरुणावाशिषा। अङ्गिरसो धिष्णिचैरग्निभिः। मरुतः सदोहविर्धानाभ्याम्। आपः प्रोक्षणीभिः। ओषधयो बर्हिषा। अदितिर्वेद्या। सोमो दीक्षया॥११॥

त्वष्टेध्मेन। विष्णुर्यज्ञेन। वसव आज्येन। आदित्या दक्षिणाभिः। विश्वे देवा ऊर्जा। पूषा स्वंगाकारेण। बृहस्पतिः पुरोधया। प्रजापतिरुद्गीथेन। अन्तरिक्षं पवित्रेण। वायुः पात्रैः। अहं श्रद्धया॥१२॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥ [८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतेः। पृथ्या पूष्णः। वागवायोः। दीक्षा सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्। आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः। मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्। चतस्रो दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृता च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुप्दिशः पद्म॥ ————— [९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्रये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामश्च समुद्रमाविश। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा। उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्। वरुणायाश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो

हस्तिनम्। गुन्धर्वाप्सराभ्यः स्रगलं करुणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्।
ब्रह्मण ओदनम्। समुद्रायाऽऽपः॥१७॥

उत्तानायङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहत्।
दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः। स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा
परियाति जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय रथम्।
तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता। कामः प्रतिग्रहीता।
कामः समुद्रमा विश। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीत्रे नवं च॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्याऽऽत्मानं दशधा चरन्तम्। अन्तः समुद्रे
मनसा चरन्तम्। ब्रह्मान्वविन्ददशहोतारमर्णे। अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्।

एकः सन्बहुधा विचारः। शतं शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति। सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे होतारो यत्रैकं भवन्ति। समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा। सर्वाः प्रजा यत्रैकं भवन्ति। चतुर्होतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः। समानसीन आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव आत्मानं सवितारं बृहस्पतिम्। चतुर्होतारं प्रदिशोऽनु क्लृप्तम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्वविन्दत्। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो निचिक्वुः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं गुहासु। अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो निचिक्वुः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः। विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्याऽऽत्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्र॑ ५ राजा॑न॒ ५ सवि॒तार॑मे॒तम्। वा॒योरा॒त्मानं॑ क॒वयो॒ निचि॑क्युः। र॒श्मि॑ ५
 र॑श्मी॒नां मध्ये॒ तप॑न्तम्। ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॒ निपा॑न्ति। य आ॑ण्डको॒शे भुव॑नं बि॒भर्ति॑।
 अ॒निर्भि॑ण्णः सन्न॒थं लो॒कान् वि॒चष्टे॑। यस्या॑ऽऽण्डको॒शः शुष्म॑मा॒हुः प्रा॒णमु॒ल्बम्।
 तेन॑ क्लृ॒प्तोऽमृ॑ते॒नाह॑मस्मि। सु॒वर्णं॒ कोश॑ ५ रज॑सा॒ परी॑वृतम्। दे॒वानां॑ वसु॒धानी॑
 वि॒राज॑म्॥ २३॥

अ॒मृत॑स्य पूर्णान्ता॒मु क॒लां वि॒चक्ष॑ते। पाद॑ ५ षड्ढो॑तुर्न किला॑विवि॒थ्से। येन॑र्तवः
 पञ्च॒धोत॑ क्लृ॒प्ताः। उ॒त वा॑ ष॒ड्धा मन॑सो॒त क्लृ॒प्ताः। त॑ ५ षड्ढो॑तारमृ॒तुभिः॒ कल्प॑मानम्।
 ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॒ निपा॑न्ति। अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। अ॒न्तश्च॒न्द्रम॑सि
 मन॑सा॒ चर॑न्तम्। स॒हैव सन्तं॒ न वि॒जा॑नन्ति दे॒वाः। इन्द्र॑स्या॒ऽऽत्मान॑ ५ शत॒धा
 चर॑न्तम्॥ २४॥

इन्द्रो॑ राजा॒ जग॑तो॒ य ई॒शे॑। स॒प्तहो॑ता सप्त॒धा वि॒क्लृ॑प्तः। प॒रेण॑ तन्तुं
 परि॒षि॒च्यमा॑नम्। अ॒न्तरा॑दित्ये मन॑सा॒ चर॑न्तम्। दे॒वाना॑ ५ हृद॑यं ब्रह्मा॒न्ववि॑न्दत्।

ब्रह्मैतद्ब्रह्मण उज्जभार। अर्कः श्रोतन्तः सरिरस्य मध्ये। आ यस्मिन्सप्त पेरवः।
मेहन्ति बहुलाः श्रियम्। बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्॥२५॥

अच्युतां बहुलाः श्रियम्। स हरिर्वसुवित्तमः। पेरुरिन्द्राय पिन्वते। बह्वश्वामिन्द्र
गोमतीम्। अच्युतां बहुलाः श्रियम्। मह्यमिन्द्रो नियच्छतु। शतः शता अस्य
युक्ता हरीणाम्। अर्वाङा यातु वसुभी रश्मिरिन्द्रः। प्रमहमाणो बहुलाः श्रियम्।
रश्मिरिन्द्रः सविता मे नियच्छतु॥२६॥

घृतं तेजो मधुमदिन्द्रियम्। मय्ययमग्निर्दधातु। हरिः पतङ्गः पटरी सुपूर्णः।
दिविक्षयो नभसा य एति। स न इन्द्रः कामवरं ददातु। पञ्चारं चक्रं परिवर्तते
पृथु। हिरण्यज्योतिः सरिरस्य मध्ये। अजस्रं ज्योतिर्नभसा सर्पदेति। स न इन्द्रः
कामवरं ददातु। सप्त युञ्जन्ति रथमेकचक्रम्॥२७॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिनाभिं चक्रमजरमनर्वम्। येनेमा विश्वा भुवनानि
तस्थुः। भद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे। तपो दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजश्च

जा॒तम्। तद॒स्मै दे॒वा अ॒भि सन्न॑मन्तु। श्वे॒तः र॒श्मिं बो॑भुज्यमा॑नम्। अ॒पां ने॒तारं॒
भुव॑नस्य गो॒पाम्। इन्द्रं॑ निचि॑क्युः पर॒मे व्यो॑मन्॥२८॥

रोहि॑णीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः। क्षर॑न्तीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः। श॒तः स॒हस्रा॑णि
प्र॒युता॑नि॒ नाव्या॑नाम्। अ॒यं यः श्वे॒तो र॒श्मिः। परि॒ सर्व॑मि॒दं जग॑त्। प्र॒जां
प॒शून्धना॑नि। अ॒स्माकं॑ ददा॒तु। श्वे॒तो र॒श्मिः परि॒ सर्वं॑ ब॒भूव। सुव॑न्म॒ह्यं प॒शून्
वि॒श्वरू॑पान्। प॒तङ्ग॑म॒क्तम॑सुरस्य मा॒यया॑॥२९॥

हृ॒दा प॑श्यन्ति॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। स॒मुद्रे॑ अ॒न्तः क॒वयो॑ विच॑क्षते। मरी॑चीनां
प॒दमि॑च्छन्ति वे॒धसः॑। प॒तङ्गो॑ वाचं॒ मन॑सा बिभ॑र्ति। तां ग॑न्ध॒र्वोऽव॑द॒द्भर्मे॑ अ॒न्तः।
तां द्योत॑मानाः॒ स्व॒र्यं मनी॑षाम्। ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। ये ग्रा॒म्याः प॒शवो॑
वि॒श्वरू॑पाः। वि॒रूपाः॑ सन्तो॒ बहु॑धैक॑रूपाः। अ॒ग्नि॒स्ताः अ॒ग्रे प्र॑मु॒मोक्तु॑ दे॒वः॥३०॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जया॑ संवि॒दानः॑। वी॒तः स्तु॑केस्तुके। यु॒वम॒स्मासु॑ निय॑च्छतम्। प्र
प्र॑ य॒ज्ञप॑ति॒न्तिर। ये ग्रा॒म्याः प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पाः। वि॒रूपाः॑ सन्तो॒ बहु॑धैक॑रूपाः।

तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। वायुस्ता अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः प्रजया संविदानः। इडाये सृप्तं घृतवच्चराचरम्। देवा अन्वविन्दन्गुहां हितम्। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधामां विराजं चरन्तं गोमतीं मे निर्यच्छुत्वेकंचक्रु व्योमन्मायया देव एकरूपा अष्टौ च॥——[११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो वृत्वा। अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदः सर्वम्। यद्भूतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदन्नैनातिरोहति। एतावानस्य महिमा। अतो ज्यायाश्च पूरुषः॥३२॥

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्क्रामत्। साशनाशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥३३॥

यत्पुरुषेण हविषा॑। दे॒वा य॒ज्ञम॑तन्वत। व॒स॒न्तो अ॑स्यासी॒दाज्य॑म्। ग्री॒ष्म इ॒ध्मः
श॒रद्ध॒विः। स॒प्तास्या॑सन्परि॒धयः॑। त्रिः स॒प्त स॒मिधः॑ कृ॒ताः। दे॒वा यद्य॑ज्ञं त॒न्वा॒नाः।
अब॑ध्नन्पुरुषं प॒शुम्। तं य॒ज्ञं ब॒र॒हिषि॑ प्रौक्षन्। पुरुषं जा॒तम॑ग्रतः॥ ३४॥

तेन॑ दे॒वा अ॑यंजन्त। सा॒ध्या ऋष॑यश्च॒ ये। तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः।
सम्भृ॑तं पृषदाज्यम्। प॒शूँस्ताँश्च॑क्रे वा॒य॒व्यान्। आ॒र॒ण्यान्ग्रा॒म्याश्च॒ ये।
तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः। ऋचः॒ सामा॑नि जज्ञिरे। छ॒न्दाँसि॑ जज्ञिरे॒ तस्मा॑त्।
यजु॑स्तस्मा॑दजायत॥ ३५॥

तस्मा॑दश्वा॑ अजायन्त। ये के चो॑भ॒याद॑तः। गावो॑ ह जज्ञिरे॒ तस्मा॑त्। तस्मा॑ज्जा॒ता
अ॑जा॒वयः॑। यत्पुरुषं व्य॑दधुः। क॒ति॒धा व्य॑कल्पयन्। मुखं किम॑स्य॒ कौ बा॒हू। का॒वूरू
पादा॑वुच्येते। ब्रा॒ह्म॒णोऽस्य॒ मुख॑मासीत्। बा॒हू रा॑ज॒न्यः कृतः॥ ३६॥

ऊ॒रू तद॑स्य॒ यद्वैश्यः॑। प॒द्भ्याँ शू॒द्रो अ॑जायत। च॒न्द्रमा॒ मन॑सो जा॒तः। चक्षोः॑
सूर्यो॑ अजायत। मुखा॑दिन्द्रश्चा॒ग्निश्च॑। प्रा॒णाद्वा॒युर॑जायत। नाभ्या॑ आसीद॒न्तरि॑क्षम्।

शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत। पृथ्वां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकां अकल्पयन्॥ ३७ ॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते। धाता पुरस्ताद्यमुदाजुहार। शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृत इह भवति। नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते। यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥ ३८ ॥

पुरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नामं द्वे च (ज्यायानधि पुरुषः। अन्यत्र पुरुषः॥) [१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि। तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रे। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृत इह भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा विजायते॥ ३९ ॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। यो देवेभ्य

आत॑पति। यो दे॒वानां॑ पु॒रोहि॑तः। पूर्॒वो यो दे॒वेभ्यो॑ जा॒तः। नमो॑ रु॒चाय॒ ब्राह्म॑ये।
 रुचं॑ ब्रा॒ह्म ज॒नय॑न्तः। दे॒वा अ॒ग्रे तद॑ब्रुवन्। यस्त्वै॒वं ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्यात्। तस्य॑ दे॒वा
 अस॒न्वशे॑। ह्रीश्च॑ ते ल॒क्ष्मीश्च॒ पत्न्यौ॑। अ॒होरा॒त्रे पा॒र्श्वे। नक्ष॑त्राणि रू॒पम्। अ॒श्विनौ
 व्यात्त॑म्। इ॒ष्टं म॑निषाण। अ॒मुं म॑निषाण। सर्वं॑ मनिषाण॥४०॥

जायते वशं सप्त च॥

[१३]

भ॒र्ता स॒न्ध्रिय॑माणो बिभर्ति। ए॒को दे॒वो ब॑हु॒धा नि॒विष्टः॑। य॒दा भा॒रं त॒न्द्रय॑ते
 स भ॑र्तुम्। नि॒धाय॑ भा॒रं पुन॑रस्त॑मेति। तमे॒व मृ॒त्युम॒मृतं॑ तमा॑हुः। तं भ॒र्तारं॑ तमुं
 गो॒प्तार॑माहुः। स भृ॒तो भ्रि॒यमा॑णो बिभर्ति। य ए॒नं वेद॑ स॒त्येन॑ भ॑र्तुम्। स॒द्यो जा॒तमु॒त
 ज॑हात्ये॒षः। उ॒तो ज॑रन्तं न ज॑हात्ये॒कम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हूने॒कम॑हर्जहार। अत॑न्द्रो दे॒वः सद॑मे॒व प्रा॑र्थः। यस्त॑द्वेद॒ यत॑ आब॒भूव॑।
 स॒न्धां च॒ या॑ स॒न्दधे॒ ब्रह्म॑णै॒षः। रम॑ते तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॑याने। नैनं॑ ज॑हात्यहः
 सु पू॒र्व्येषु॑। त्वामा॑पो अनु सर्वा॑श्चरन्ति जा॒न॒तीः। व॒त्सं प॑यसा पु॒ना॒नाः। त्वम॒ग्नि॑

हव्यवाह॑ꣳ समि॑न्त्से। त्वं भ॒र्ता मा॑त॒रिश्वा॑ प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञस्त्वमु॑वे॒वासि॒ सोमः॑। तव॑ दे॒वा हव॑माय॑न्ति॒ सर्वे॑। त्वमेको॑ऽसि
ब॒हूननु॑प्रवि॑ष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म ए॒धि। नमो॑ वामस्तु शृ॒णुत॑ꣳ हव॑ मे।
प्राणा॑पानावजि॒रꣳ स॒श्वर॑न्तौ। ह्वया॑मि वां ब्रह्म॑णा तूर्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि॑ तं ज॒हितं
यु॒वाना॑। प्राणा॑पानौ संविदा॒नौ ज॒हितम्। अ॒मुष्या॑सु॒नामा सङ्ग॑साथाम्॥४३॥

तं मे॑ दे॒वा ब्रह्म॑णा संविदा॒नौ। व॒धाय॑ दत्तं तम॒हꣳ ह॑नामि। असं॑ज्जजान स॒त
आब॑भूव। यं यं ज॒जान॑ स उ॒ गो॒पो अ॑स्य। यदा॑ भा॒रं तन्द्रय॑ते स भर्तु॑म्।
प॒रास्य॑ भा॒रं पुन॑रस्तमेति। तद्वै त्वं प्रा॒णो अ॑भवः। म॒हान्भो॒गः प्र॒जाप॑तेः। भुजः॑
करि॒ष्यमाणः॑। यद्वे॒वान्प्रा॑णयो॒ नव॑॥४४॥

एकं प्र॒जाना॑ङ्गसा॒थां नव॑॥ [१४]

हरि॑ꣳ हर॑न्तमनु॑यन्ति दे॒वाः। विश्व॑स्येशा॒नं वृष॑भं म॒तीना॑म्। ब्रह्म॑
सरू॒पमनु॑मे॒दमा॒गात्। अय॑नं मा वि॒व॒धीर्वि॒क्रम॑स्व। मा छि॑दो मृत्यो॒ मा
व॒धीः। मा मे॒ बलं॑ वि॒वृ॒हो मा प्रमो॑षीः। प्र॒जां मा मे॑ रीरिष॒ आयु॑रुग्र। नृचक्ष॑सं

त्वा ह॒विषा॑ वि॒धेम। स॒द्यश्च॑क॒मा॒नाय॑। प्र॒वे॒पा॒नाय॑ मृ॒त्यवै॑॥४५॥

प्रा॒स्मा आ॒शा अशृ॑ण्वन्। का॒मै॒ना॒ज॒न॒य॒न्पुनः॑। का॒मै॒न मे॒ काम॒ आगा॑त्।
हृ॒द॒या॒द्धृ॒द॒यं मृ॒त्योः। यद॒मी॒षा॒म॒दः प्रि॒यम्। तदै॒तू॒प॒मा॒म॒भि। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑ परै॒हि
प॒न्था॑म्। यस्ते॒ स्व इ॒त॒रो दे॒व॒या॒ना॑त्। चक्षु॑ष्म॒ते शृ॑ण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि। मा नः॑ प्र॒जा
री॒रि॒षो मो॒त वी॒रान्। प्र पू॒र्व्यं मन॑सा॒ वन्द॑मानः। ना॒ध॒मा॒नो वृष॑भं च॒र्षणी॑नाम्।
यः प्र॒जा॒ना॒मे॒क॒रा॒ण्मा॒नु॒षी॒णाम्। मृ॒त्युं य॒जे प्र॒थम॑जा॒मृ॒तस्य॑॥४६॥

मृत्यवै वीराश्चत्वारि च॥

[१५]

त॒र॒णिर्वि॒श्वद॑र॒शतो॑ ज्योति॒ष्कृ॒द॒सि सूर्य॑। वि॒श्व॒मा भा॑सि रोच॒नम्।
उ॒प॒या॒म॒गृ॒हीतो॑ऽसि॒ सूर्या॑य॒ त्वा भ्राज॑स्व॒त ए॒ष ते॒ योनिः॑ सूर्या॑य॒ त्वा
भ्राज॑स्व॒ते॥४७॥

[१६]

आ प्या॑यस्व मदि॒न्तम॒ सोम॒ विश्वा॑भि॒रू॒तिभिः॑। भवा॑ नः स॒प्रथ॑स्तमः॥४८॥

[१७]

ई॒यु॒ष्टे ये पूर्व॑तराम॒पश्यन् व्यु॒च्छन्ती॑मु॒षसं॑ म॒र्त्यासः॑। अ॒स्माभि॑रू॒ नु
प्र॒ति॒चक्ष्या॑ऽभू॒दो ते य॑न्ति॒ ये अ॑प॒रीषु॑ प॒श्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योति॑ष्मतीं त्वा सादयामि ज्योति॑ष्कृतं त्वा सादयामि ज्योति॑र्विदं त्वा
सादयामि भास्व॑तीं त्वा सादयामि ज्वल॑न्तीं त्वा सादयामि मल्मला॒भ॒वन्तीं॑ त्वा
सादयामि दी॒प्य॑मानां त्वा सादयामि रोच॑मानां त्वा सादयाम्यज॑स्रां त्वा सादयामि
बृ॒ह॒ज्योति॑षं त्वा सादयामि बो॒ध॑यन्तीं त्वा सादयामि जाग्र॑तीं त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्र॒या॒साय॑ स्वाहा॑ऽऽया॒साय॑ स्वाहा॑ वि॒या॒साय॑ स्वाहा॑ सं॒या॒साय॑ स्वाहा॑द्या॒साय॑
स्वाहा॑ऽव॒या॒साय॑ स्वाहा॑ शु॒चे॑ स्वाहा॑ शोका॑य॒ स्वाहा॑ तप्य॑त्वै स्वाहा॑ तप॑ते स्वाहा॑
ब्र॒ह्म॒ह॒त्यायै॑ स्वाहा॑ सर्व॑स्मै स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चित्॑त् सं॒न्ता॒नेन॑ भ॒वं य॒क्रा रु॒द्रन्त॑नि॒म्ना प॑शुपति॑ऽ स्थूल॑हृद॒येना॒ग्नि॑

हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वं मतस्त्राभ्यां महादेवमन्तः पार्श्वेनौषिष्ठहनः
शिङ्गीनिकोश्याभ्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः स्वस्तिरस्तु नः।
स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ
शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो
वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः
परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च
शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो
वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे
प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं
प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि
मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अंवन्तु शोभायै
पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो

वा॒चस्प॑तये॒ नम॒ ऋषि॑भ्यो म॒त्रकृ॑द्भ्यो म॒त्रप॑तिभ्यो॒ मा मा॑मृष॑यो म॒त्रकृ॑तो म॒त्रप॑तयः॑
 परा॑दुर्मा॒हमृषी॑न्म॒त्रकृ॑तो म॒त्रप॑तीन्परा॑दां वैश्व॑दे॒वीं वाच॑मु॒द्यासः॑ शि॒वाम॑द॒स्तां जुष्टा॑
 दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मि॒दं जग॑त्। शर्म॑ च॒न्द्रश्च॑ सूर्य॑श्च
 शर्म॑ ब्रह्म॑प्रजाप॒ती। भू॒तं व॑दिष्ये भु॒वं व॑दिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑
 वदिष्ये ब्रह्म॑ वदिष्ये स॒त्यं व॑दिष्ये तस्मा॑ अ॒हमि॑दमु॒पस्तर॑णमु॒पस्तृ॑ण उप॒स्तर॑णं मे
 प्र॒जायै॑ पशू॒नां भू॒यादु॒पस्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशू॒नां भू॒यासु॑ प्राणा॑पानौ मृत्यो॑र्मा पा॒तु
 प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टुं मधु॑ मनिष्ये मधु॑ जनिष्ये मधु॑ वक्ष्यामि मधु॑ वदिष्यामि
 मधु॑मतीं दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मु॒द्यासः॑ शुश्रू॑षेण्या॑ मनु॒ष्येभ्य॑स्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु शो॒भायै॑
 पि॒तरोऽनु॑मदन्तु॥१॥

[१]

यु॒ञ्जते॒ मन॑ उ॒त यु॒ञ्जते॒ धियः॑। वि॒प्रा वि॒प्रस्य॑ बृ॒हतो वि॑प॒श्चितः॑। वि हो॒त्रा दधे॑
 व॒युना॒विदे॒क इत्। म॒ही दे॒वस्य॑ सवि॒तुः परि॑ष्टुतिः। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामा॑ददे। अ॒ग्नि॑र॒सि ना॑रि॒रसि॑। अ॒ध्वर॑कृ॒द्दे॒वेभ्यः॑।

उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

दे॒व॒य॒न्त॑स्त्वे॒महे॑ । उ॒प॒ प्र॒य॑न्तु म॒रुतः॑ सु॒दान॑वः । इन्द्रं प्रा॒शूर्भ॑वा स॒चा । प्रै॒तु
ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ । प्र दे॒व्यै॑तु सू॒नृता॑ । अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं प॒ङ्क्ति॑राध॒सम् । दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु
नः । दे॒वी द्या॒वापृ॑थि॒वी अ॒नु मे म॑सा॒थाम् । ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य । म॒खस्य॑ शि॒रः॑ ॥३॥

म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । इ॒य॒त्य॒ग्र आ॑सीः । ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य । म॒खस्य॑
शि॒रः॑ । म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । दे॒वीर्व॑म्री॒रस्य॑ भू॒तस्य॑ प्रथ॒मजा॑ ऋ॒ताव॑रीः ।
ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य । म॒खस्य॑ शि॒रः॑ ॥४॥

म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । इन्द्र॑स्यौजो॑ऽसि । ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य । म॒खस्य॑
शि॒रः॑ । म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । अ॒ग्नि॒जा अ॑सि प्र॒जाप॑ते॒ रेतः॑ ।
ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य । म॒खस्य॑ शि॒रः॑ ॥५॥

म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । आ॒यु॒र्धेहि॑ प्रा॒णं धे॑हि । अ॒पा॒नं धे॑हि व्या॒नं
धे॑हि । चक्षु॑र्धेहि श्रो॒त्रं धे॑हि । म॒नो धे॑हि वाचं धे॑हि । आ॒त्मानं धे॑हि प्र॒तिष्ठां धे॑हि ।

मां धेहि मयि धेहि। मधु त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा करोमि।
जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन
छन्दसा। सूर्यस्य हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पुते शिरं ऋतावरीरुद्धासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरांऽसि नवं च॥_____ [२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु। मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण
धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा। ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना
दिवम्। मित्रो बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्रं चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै
त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः
पृथिव्याम्। आशा दिश आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥९॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठद्भुवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवे त्वा। साधवे त्वा।

सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदमहममुमांमुष्यायुणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि।
 गायत्रेण त्वा छन्दसाऽऽच्छृण्वि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृण्वि। जागतेन त्वा
 छन्दसाऽऽच्छृण्वि। छृणत्तु त्वा वाक्। छृणत्तु त्वोर्क्। छृणत्तु त्वा हविः। छृन्धि
 वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि हविः। देवं पुरश्चर सगध्यासं त्वा॥१०॥

पृथिवीं भवं वाख्यद्वा॥ [३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। अग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावधिश्चय।
 प्रतिप्रस्थातर्विहर। प्रस्तोतः सामानि गाय। यजुर्युक्तं सामभिराक्तं खन्त्वा।
 विश्वैर्देवैरनुमतं मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्। स्तुभौ वहन्तु
 सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः। भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः
 प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥ [४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। यमाय त्वा मखाय त्वा। सूर्यस्य हरसे
 त्वा। प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा।

मन॑से॒ स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै॒ स्वाहा॑। दक्षा॑य॒ स्वाहा॑ क्रत॑वे॒ स्वाहा॑। ओज॑से॒ स्वाहा॑
बला॑य॒ स्वाहा॑। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता मध्वा॑ऽनक्तु॥१२॥

पृथि॑वीं तप॑सस्त्रायस्व। अ॒र्चिर॑सि शोचि॑रसि॒ ज्योति॑रसि॒ तपो॑ऽसि।
स॒ःसी॑दस्व म॒हा॒ः अ॑सि। शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः। वि॒धूम॑मंग्रे अरु॒षं मि॑येध्य। सृ॒ज
प्र॑शस्तदर्श॒तम्। अ॒ञ्जन्ति॒ यं प्र॑थय॑न्तो न वि॒प्राः। व॒पाव॑न्तं नाग्नि॒ना तप॑न्तः।
पि॒तुर्न पु॒त्र उ॑प॑सि॒ प्रेष्ठः॑। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॑न्नसादीत्॥१३॥

अ॒ना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑ती दक्षि॒णतः॑।
इन्द्र॑स्याऽऽधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्। दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं
मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्तर॒तः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। वि॒धृति॑रु॒परि॑ष्ठात्। बृह॑स्पते॒राधि॑पत्ये।
ब्रह्म॑ मे दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑ मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः।
मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि भू॒रिपु॑त्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सूप॒सदा॑ मे भूया॒ मा मां हि॑सीः। तपो॒ष्वग्ने॑ अन्त॑रा॒ अ॒मित्रान्॑।
तपा॒शः॑ संमर॒रुषः॑ पर॑स्य। तपा॑वसो चिकित्ता॒नो अ॒चित्तान्॑। वि ते॑ तिष्ठन्ताम॒जरा॑
अयासः॑। चितः॑ स्थ परि॒चितः॑। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॒श्रयस्व॑। मा अ॑सि। प्र॒मा
अ॑सि। प्र॒ति॒मा अ॑सि॥१६॥

स॒म्मा अ॑सि। वि॒मा अ॑सि। उ॒न्मा अ॑सि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्धिर॑सि। दि॒वं
तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नम्। आप्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा
स्तो॒तृभ्यो॑ महि॑ गो॒त्रा रु॒जासि॑। भूयि॑ष्ठभाजो॒ अर्धं॑ ते स्याम। शु॒क्रं ते॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं
ते॑ अ॒न्यत्॥१७॥

विषु॑रूपे अह॑नी॒ द्यौरि॑वासि। विश्वा॒ हि मा॒या अवा॑सि स्वधावः। भ॒द्रा ते॑ पूषन्नि॒ह
रा॒तिर॑स्तु। अर्ह॑न्विभ॒र्षि साय॑कानि धन्वा॑। अर्ह॑ निष्कं य॑ज॒तं विश्व॑रूपम्। अर्ह॑
नि॒दन्द॑यसे विश्व॒मभु॑वम्। न वा ओ॒जीयो॑ रुद्र॒ त्वद॑स्ति। गा॒य॒त्रम॑सि। त्रैष्टु॑भमसि।
जाग॑तमसि। मधु॒ मधु॒ मधु॑॥१८॥

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा। दश प्रतीचीर्दश भास्युदीचीः। दशोर्ध्वा भासि
 सुमनस्यमानः। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः। अग्निष्वा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु
 गायत्रेण छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन
 छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। वरुणस्त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु जागतेन छन्दसा।
 स मां रुचितो रोचय॥१९॥

द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्भिरुत्तरतो रोचयत्वाऽनुष्टुभेन छन्दसा। स मां रुचितो
 रोचय। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्देवैरुपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्केन छन्दसा। स मां रुचितो
 रोचय। रोचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसि। रोचिषीयाहं मनुष्येषु। सम्राद्धर्म रुचितस्त्वं
 देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसि। रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी
 ब्रह्मवर्चसी भूयासम्। रुगंसि। रुचं मयि धेहि॥२०॥

मयि रुक्। दश पुरस्ताद्रोचसे। दश दक्षिणा। दश प्रत्यङ्गुः। दशोदङ्गुः। दशोर्ध्वो
 भासि सुमनस्यमानः। स नः सम्राडिषमूर्जं धेहि। वाजी वाजिनै पवस्व। रोचितो

घ॒र्मो रु॒ची॒य॥२१॥

रोच॑य धे॒हि न॑वं च॥

[६]

अप॑श्यं गो॒पाम॑निपद्यमानम्। आ च॒ परा॑ च पृ॒थिभि॑श्चरन्तम्। स स॒ध्रीचीः॑
स विषू॑चीर्वसानः। आ व॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑ प्रा॒वीः। मधु॑ मा॒र्ध्वीभ्यां॑ मधु॒
माधू॑चीभ्याम्। अनु॑ वां दे॒ववी॑तये। सम॒ग्निर॒ग्निना॑ गत। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒
सूर्ये॑ण रोचते॥२२॥

स्वाहा॑ सम॒ग्निस्तप॑सा गत। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑णारोचिष्ट। ध॒र्ता दि॒वो
विभा॑सि॒ रज॑सः। पृ॒थिव्या॑ ध॒र्ता। उ॒रोर॒न्तरि॑क्षस्य ध॒र्ता। ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म्।
अम॑र्त्यस्तपो॒जाः। हृ॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा। दि॒वे त्वा॒ सूर्या॑य त्वा॥२३॥

ऊ॒र्ध्वमि॑मम॒ध्वरं॑ कृ॒धि। दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा यच्छ॑। वि॒श्वासां॑ भुवां पते। वि॒श्वस्य॑
भुव॑नस्पते। वि॒श्वस्य॑ मनसस्पते। वि॒श्वस्य॑ वचसस्पते। वि॒श्वस्य॑ तपसस्पते।
वि॒श्वस्य॑ ब्रह्मणस्पते। दे॒वश्रू॑स्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वान्पा॑हि। त॒पो॒जां वाच॑म॒स्मे निय॑च्छ
दे॒वायु॑वम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः कवीनाम्। सं
 देवो देवेनं सवित्रा यतिष्ठ। स२ सूर्येणारुक्त। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा
 असि। पिता नोऽसि पिता नो बोध। आयुर्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा
 द्रविणोदाः॥ २५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा हिंसीः। त्वमग्ने
 गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्। शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्य२हंसः।
 समेद्धार२ शत२ हिमाः। तन्द्राविण२ हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती
 ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विंदेय तवं सन्दृशि। माऽह२ रायस्पोषेण
 वि योषम्॥ २६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुर्व द्रविणोदा दधाना द्वे च॥ _____ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे।
 अदित्यै रास्नासि। इड एहि। अदित एहि। सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि।
 असावेहि॥ २७॥

अदित्या उ॒ष्णी॒षम॑सि। वा॒युर॑स्यै॒डः। पू॒षा त्वो॒पाव॑सृजतु। अ॒श्विभ्यां॑ प्रदा॑पय।
यस्ते॒ स्तनः॑ शश॒यो यो म॑यो॒भूः। येन॒ विश्वा॒ पुष्य॑सि वा॒र्याणि॑। यो र॑त्न॒धा व॑सुविद्यः।
सुद॒त्रः। सर॑स्वति॒ तमि॒ह धा॑त॒वेकः॑। उ॒स्रं घ॒र्म५ शि॑५ष। उ॒स्रं घ॒र्म पा॑हि॥ २८॥

घ॒र्माय॑ शि॑५ष। बृह॒स्पति॑स्त्वोप॑सीदतु। दान॑वः स्थ॒ पे॒रवः॑। वि॒ष्व॒ग्वृ॒तो लो॑हि॒तेन॑।
अ॒श्विभ्यां॑ पि॒न्वस्व॑। सर॑स्वत्यै पि॒न्वस्व॑। पू॒ष्णे पि॑न्वस्व। बृह॒स्पत॑ये पि॒न्वस्व॑।
इन्द्रा॑य पि॒न्वस्व॑। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्व॑॥ २९॥

गा॒य॒त्रो॑ऽसि। त्रैष्टु॑भोऽसि। जाग॑तमसि। स॒होर्जो॑ भा॒गेनो॑प॒मेहि॑। इन्द्रा॑श्विना॒
मधु॑नः सा॒र॒घस्य॑। घ॒र्म पा॑त वसवो॒ यज॑ता॒ वद॑। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑
वृष्टि॑वन॒ये जु॑होमि। मधु॑ ह॒विर॑सि। सूर्य॑स्य॒ तप॑स्तप। द्यावा॑पृथि॒वीभ्यां॑ त्वा॒
परि॑गृह्णामि॥ ३०॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामि। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तॄणा॑मनु॒मतो॑ भर्तु॑५ शकेयम्।
तेजो॑ऽसि। तेजो॑ऽनु प्रेहि॑। दि॒वि॒स्पृ॒ङ्गा मा॑ हि॑५सीः। अ॒न्तरि॑क्ष॒स्पृ॒ङ्गा मा॑ हि॑५सीः।

पृथिविस्पृङ्गा मां हिंसीः। सुवरसि सुवर्मे यच्छ। दिवं यच्छ दिवो मां पाहि॥३१॥

एहिं पाहि पितृस्व गृह्णामि नवं च॥

[८]

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा। सलिलाय त्वा वाताय स्वाहा। अनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा। अप्रतिधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा। अवस्यवे त्वा वाताय स्वाहा। दुवस्वते त्वा वाताय स्वाहा। शिमिद्वते त्वा वाताय स्वाहा। अग्नये त्वा वसुमते स्वाहा। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहा। वरुणाय त्वाऽऽदित्यवते स्वाहा॥३२॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा। सवित्रे त्वर्भुमते विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहा। यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा। विश्वा आशा दक्षिणसत्। विश्वा देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना। स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय। शं यजुर्भिः। अश्विना घर्म पातं हार्दिवानम्॥३३॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी मंसाताम्। स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावट्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्। अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां

द्यावा॑पृथि॒वी अ॑म॒साता॑म्। तं प्रा॒व्यं यथा॑ वट्। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृथि॒व्यै॥३४॥

दि॒वि धा॑ इ॒मं य॒ज्ञम्। य॒ज्ञमि॒मं दि॒वि धाः॑। दि॒वं गच्छ॑। अ॒न्तरि॑क्षं गच्छ॑।
पृथि॒वीं गच्छ॑। प॒ञ्च प्र॒दिशो॑ गच्छ॑। दे॒वान्ध॑र्म॒पान्गच्छ॑। पि॒तृन्ध॑र्म॒पान्गच्छ॑॥३५॥

आदित्यव॑न्ते स्वाहा॑ ह॒र्दिवा॑नं पृ॒थिव्या॑ अ॒ष्टौ च॑॥ [९]

इ॒षे पी॑पिहि। ऊ॒र्जे पी॑पिहि। ब्र॒ह्मणे॑ पीपिहि। क्ष॒त्राय॑ पीपिहि। अ॒द्भ्यः पी॑पिहि।
ओष॑धी॒भ्यः पी॑पिहि। वन॒स्पति॑भ्यः पीपिहि। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ पीपिहि। सु॒भूताय॑
पीपिहि। ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॑ पीपिहि॥३६॥

यज॑मानाय पीपिहि। मह्यं॑ ज्यैष्ठ्या॑य पीपिहि। त्वि॒ष्यै त्वा॑। द्यु॒म्राय॑ त्वा।
इ॒न्द्रि॒याय॑ त्वा॒ भूत्यै॑ त्वा। धर्मा॑ऽसि सु॒धर्मा मे॑ न्य॒स्मे। ब्र॒ह्माणि॑ धारय। क्ष॒त्राणि॑
धारय। वि॒शं धार॑य। ने॒त्वा वा॑तः स्कु॒न्दया॑त्॥३७॥

अ॒मुष्य॑ त्वा प्रा॒णे सा॑दयामि। अ॒मुना॑ स॒ह नि॑रर्थं गच्छ॑। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं
द्वि॒ष्मः। पू॒ष्णे श॑र॒से स्वाहा॑। ग्रा॒व॒भ्यः स्वाहा॑। प्र॒तिरे॒भ्यः स्वाहा॑। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ः

स्वाहा॥ पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहा॥ रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा॥३८॥

अहज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा॥ रात्रिर्ज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा॥ अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते अग्ने समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः। अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाहि॥३९॥

एषा ते अग्ने समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा॥ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा॥ भूः स्वाहा॥ हुतः हविः। मधुं हविः। इन्द्रतमेऽग्नौ॥४०॥

पिता नोऽसि मा मां हिंसीः। अश्यामं ते देवघर्म। मधुमतो वाजवतः पितुमतः। अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः। अशीमहि त्वा मा मां हिंसीः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय पोषिहि स्कन्दयाद्रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च॥ [१०]

घर्म या ते दिवि शुक्। या गांयत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे। या हविर्धाने। तान्तं
एतेनावं यजे स्वाहा। घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्ये।
याऽऽग्नीध्रे। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा॥४२॥

घर्म या ते पृथिव्यां शुक्। या जागते छन्दसि। या वैश्ये। या सदसि।
तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा। अनुनोऽद्यानुमतिः। अन्विदनुमते त्वम्। दिवस्त्वा
परस्पायाः। अन्तरिक्षस्य तनुवः पाहि। पृथिव्यास्त्वा धर्मणा॥४३॥

वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः। क्षत्रस्य तनुवः पाहि।
विशस्त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायै।
चक्षुषस्तनुवः पाहि। श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे।
वल्गुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः सक्तिर्नाभिर्ऋतस्य।
सदो विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो अप हरः। अन्यद्वतस्य सश्विम।

घर्मैतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्। तेन वर्धस्व चाऽऽ चं प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्।
आ चं प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पृद्वद्धविधानम्। अग्निरध्यक्षाः।
रुद्रोऽधिपतिः। समहमायुषा। सं प्राणेन। सं वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन।
सं रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिक्रददृषा हरिः। महान्मित्रो
न दर्शतः। सः सूर्येण रोचते। चिदंसि समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा।
हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः। महान्स्सधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। विश्वावसुः सोम गन्धर्वम्। आपो ददृशुषीः।
तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण आसाम्। परि सूर्यस्य परिधीः
रपश्यत्। विश्वावसुरभि तन्नो गृणातु। दिव्यो गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा
घा सत्यमुत यन्न विद्म॥४८॥

धियो॑ हिन्वा॒नो धिय॑ इ॒त्रो॑ अव्यात्। सस्त्रि॑मविन्द॒च्चरणे॑ न॒दीना॑म्। अपा॑वृणो॒द्दुरो॑
अश्म॑व्रजानाम्। प्रासा॑न्गन्ध॒र्वो अ॒मृता॑नि वोचत्। इन्द्रो॑ दक्षं॒ परि॑जानाद॒हीनम्॑।
ए॒तत्त्वं दे॑व घर्म॒ देवो॑ दे॒वानु॑पा॒गाः। इ॒दम॒हं म॑नुष्यो॒ मनु॑ष्यान्। सोम॑पी॒थानु॑मेहि।
स॒ह प्र॒जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑ण। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु॥४९॥

दुर्मि॒त्रास्तस्मै॑ भूयासुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑।
उ॒दुत्यं॑ चि॒त्रम्। इ॒ममू॑षुत्यम॒स्मभ्य॑ꣳ स॒निम्। गा॒य॒त्रं न॑वीयाꣳसम्। अ॒ग्ने दे॒वेषु॑
प्रवो॑चः॥५०॥

याऽऽग्नी॑ध्रे तान्तं॒ एते॑नाव॒ यजे॑ स्वाहा॒ धर्म॑णा शं॒ युधा॑याः प्यासिषी॑महि पोषे॑ण॒ निष॑न्तो वि॒द्य सं॒न्वष्टौ॥ [११]

म॒हीनां॑ पयो॑ऽसि वि॒हितं॑ दे॒व॒त्रा। ज्यो॒ति॒र्भा अ॑सि वन॒स्पती॑ना॒मोष॑धीनाꣳ रसः॑।
वा॒जिनं॑ त्वा वा॒जिनो॑ऽवं नयामः। ऊ॒र्ध्वं मनः॑ सुव॒र्गम्॥५१॥

[१२]

अस्का॒न्धौः पृ॑थि॒वीम्। अस्का॑नृष॒भो यु॒वा॒गाः। स्क॒न्ने॒मा वि॒श्वा भु॑व॒ना। स्क॒न्नो
य॒ज्ञः प्र॒ज॑नयतु। अस्का॑नज॒नि प्रा॒ज॑नि। आ स्क॒न्नाज्जा॑यते वृषा॑। स्क॒न्नात्

प्रज॑निषीमहि॥५२॥

[१३]

या पुरस्ता॑द्विद्युदाप॑तत्। तान्तं ए॒तेना॑व॒ यजे॒ स्वाहा॑। या दक्षि॑ण॒तः। या प॒श्चात्।
योत्त॑र॒तः। योपरि॑ष्टाद्विद्युदाप॑तत्। तान्तं ए॒तेना॑व॒ यजे॒ स्वाहा॑॥५३॥

[१४]

प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॒ स्वाहा॑। चक्षु॑षे॒ स्वाहा॑ श्रोत्रा॑य॒ स्वाहा॑।
मन॑से॒ स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै॒ स्वाहा॑॥५४॥

[१५]

पू॒ष्णे स्वाहा॑ पू॒ष्णे शर॑से॒ स्वाहा॑। पू॒ष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॒ स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रन्धि॑षाय॒
स्वाहा॑। पू॒ष्णेऽङ्घ्रि॑णये॒ स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रुणा॑य॒ स्वाहा॑। पू॒ष्णे सा॑के॒ताय॒ स्वाहा॑॥५५॥

[१६]

उद॑स्य॒ शुष्मा॑द्भानु॒नार्त॑ बिभ॑र्ति। भा॒रं पृ॑थि॒वी न भू॑मः। प्र शु॒क्रैतु॑ दे॒वी म॑नी॒षा।
अ॒स्मत्सु॑त॑ष्टो॒ रथो॒ न वा॒जी। अ॒र्चन्त॒ एके॒ महि॑ साम॑मन्वत। तेन॒ सूर्य॑मधारयन्।

तेन॑ सूर्यमरोचयन्। घ॒र्मः शिर॑स्तदयमग्निः। पुरी॑षमसि सं प्रियं प्र॒जया॑ प॒शुभिर्भुवत्।
प्र॒जापति॑स्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रुवा॑ सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते॑ अ॒ग्न आ॒र्द्रा यो॒नयो॑ याः कु॒ला॒यिनीः॑। ये ते॑ अ॒ग्न इ॒न्द्रवो॑ या उ॒ नाभ॑यः।
यास्ते॑ अ॒ग्ने त॒नुव॑ ऊ॒र्जो॒ नाम॑। ताभि॑स्त्वमु॒भयी॑भिः संवि॒दानः॑। प्र॒जाभि॑र॒ग्ने द्रवि॑णे॒ह
सीद॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रुवा॑ सीद॥५७॥

[१८]

अ॒ग्निर॑सि वैश्वान॒रोऽसि॑। सं॒व॒थ्स॒रोऽसि॑ परि॒व॒थ्स॒रोऽसि॑। इ॒दाव॒थ्स॒रोऽसीदु॒व॒थ्स॒रोऽसीदु॒व॒थ्स॒रोऽसि॑ व॒थ्स॒रोऽसि॑। तस्य॑ ते वस॒न्तः शिरः॑। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः।
व॒रु॒षाः पुच्छ॑म्। श॒रदु॒त्तरः॑ प॒क्षः। हे॒म॒न्तो मध्य॑म्। पूर्॒वप॒क्षाश्चित॑यः। अ॒पर॑प॒क्षाः
पुरी॑षम्। अ॒होरा॒त्राणी॑ष्ट॒काः। तस्य॑ ते मा॒साश्चार्ध॑मा॒साश्च॑ कल्पन्ताम्। ऋ॒तव॑स्ते
कल्पन्ताम्। सं॒व॒थ्स॒रस्ते॑ कल्पताम्। अ॒होरा॒त्राणि॑ ते कल्पन्ताम्। एति॑ प्रेति॒ वीति॑
समि॒त्युदि॑ति। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रुवः॑ सीद॥५८॥

चित्तं नव च॥ _____ [१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊ षु णं ऊतये। ऊर्ध्वो नः पाह्य९हंसः। विधुन्दद्राण९
समने बहूनाम्। युवान्९ सन्तं पलितो जंगार। देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या
ममार। सह्यः समान। यदृते चिदभिश्चिषः। पुरा जर्तृभ्य आतृदः। सन्धाता सन्धिं
मघवा पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहृतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो घर्म व्यथितो विव्यथो
नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः। मोष्वस्मा९ स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियांसो
अभिगुर्वृधानः। मा नः ऋतुभिर्हीडितेभिस्मान्। द्विषांसुनीते मा परा दाः। मा
नो रुद्रो निर्ऋतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया। आदित्यानां
प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांष्टा घविषा परि णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा
यामि। त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं
चित्रम्। वयः सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुरहीडिषाता५ सुपर्णाः॥

[२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि धायि
 सुवीर्यम्। त्रिशुग्घर्मो विभातु मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह।
 यज्ञेन पयसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षेत्रेण यशसा सह। सत्येन तपसा सह।
 तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण
 पीतस्य मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥

[२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्नुक्कानाहुतिश्च। अशनया च पिपासा
 च। सेदिश्वामतिश्च। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि।
 यं च वयं द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक् स्रीहितिश्च स्त्रिहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च भीमा च। सुदार्मी
 सेदिरनिरा। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
 द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रहाश्च सहमानश्च सहस्वाश्च
सहीयाश्च। एत्यु प्रेत्य विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोर्दी जयन्तु। मासास्त्वा श्रपयन्तु।
ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फड् जहि। छिन्धी भिन्धी हुन्धी कट्। इति वाचः क्रूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्त्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र पशुमन्तमिच्छ। वज्रेणामुं बोधय
दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्य प्रहर भोजनेभ्यः। अग्ने अग्निना संवदस्व। मृत्यो मृत्युना
संवदस्व। नमस्ते अस्तु भगवः। सकृत्ते अग्ने नमः। द्विस्ते नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते

नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः। दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सुप्तं च॥

[२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि। गृध्रः सुपर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य चोभयोः॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्दैव्यभिरायसि। द्विषन्तं मेऽभिराय। तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमाच्छतु॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडंको वदति वाचमेताम्। तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं कृणुतं गृहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुरहणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो वदाद्विषन्तं मेऽव

बाधासै॥७३॥

[३२]

इ॒त्थादु॒लूक॑ आप॑प्तत्। हि॒र॒ण्या॒क्षो अ॒यो॑मुखः। रक्ष॑सां दू॒त आ॒गतः॑। तमि॒तो
ना॑शया॒ग्ने॥७४॥

[३३]

यदे॒तद्भू॒तान्य॑न्वा॒विश्य॑। दै॒वीं वाचं॑ व॒दसि॑। द्वि॒षतो॑ नः॒ परा॑वद। तान्मृ॑त्यो मृ॒त्यवे॑
नय॑। त आ॒र्त्याऽऽर्ति॑मा॒र्च्छन्तु॑। अ॒ग्निना॒ऽग्निः सं॑व॒दता॑म्॥७५॥

[३४]

प्र॒सार्य॑ स॒क्थ्यौ प॑त॒सि। स॒व्यम॑क्षिं नि॒पेपि॑ च। मे॒हक॑स्य च॒नाम॑मत्॥७६॥

[३५]

अ॒त्रि॒णा त्वा क्रि॑मे ह॒न्मि। क॒ण्वे॑न ज॒मद॑ग्निना। वि॒श्वाव॑सो॒र्ब्रह्म॑णा ह॒तः।
क्रि॒मी॒णाः राजा॑। अ॒प्येषा॑ः स्थ॒पति॑र॒ह॒तः। अथो॑ मा॒ताऽथो॑ पि॒ता। अथो॑ स्थू॒रा
अथो॑ क्षु॒द्राः। अथो॑ कृ॒ष्णा अथो॑ श्वे॒ताः। अथो॑ आ॒शा॒ति॒का ह॒ताः। श्वे॒ताभिः॑ स॒ह

सर्वे ह॒ताः॥७७॥

[३६]

आह॒राव॑द्य। श्रु॒तस्य॑ ह॒विषो॑ यथा॑। तथ्स॒त्यम्। यद॒मुं य॒मस्य॑ ज॒म्भयोः॑।
आद॑धामि॒ तथा॒ हि तत्। खण्फ॑ण्म॒सि॥७८॥

[३७]

ब्रह्म॑णा त्वा श॒पामि॑। ब्रह्म॑णस्त्वा श॒पथे॑न श॒पामि॑। घो॒रेण॑ त्वा भृ॒गूणां॑ चक्षु॑षा
प्रेक्षे॑। रौ॒द्रेण॑ त्वाङ्गि॑रसां॒ मन॑सा ध्या॒यामि॑। अ॒घस्य॑ त्वा धा॒रया॑ वि॒द्ध्यामि॑। अध॑रो
मत्प॑द्यस्वासौ॥७९॥

[३८]

उत्तु॑द शि॒मिजा॑वरि। तल्पे॑जे॒ तल्प॑ उत्तु॑द। गि॒रीः र॒नु प्र॑वेशय। म॒रीची॑रुप॒
सन्नु॑द। याव॑दि॒तः पु॒रस्ता॑दुदया॑ति॒ सूर्यः॑। ताव॑दि॒तोऽमुं॑ ना॒शय॑। योऽस्मा॑न्द्वेष्टि॑। यं
च व॒यं द्वि॑ष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः॒ सुवो॒ भूर्भुवः॒ सुवो॒ भूर्भुवः॒ सुवः॑। भुवो॑ऽद्धायि॒ भुवो॑ऽद्धायि॒ भुवो॑ऽद्धायि॒।

नृ॒म्णा॒यि नृ॒म्णं नृ॒म्णा॒यि नृ॒म्णं नृ॒म्णा॒यि नृ॒म्णम् । नि॒धा॒य्यो वा॒यि नि॒धा॒य्यो वा॒यि
नि॒धा॒य्यो वा॒यि । ए अ॒स्मे अ॒स्मे । सुव॒र्न ज्योतीः ॥८१॥

[४०]

पृ॒थि॒वी स॒मित् । ता॒म॒ग्निः स॒मि॒न्धे । सा॒ऽग्निः स॒मि॒न्धे । ता॒म॒हः स॒मि॒न्धे । सा
मा स॒मि॒द्धा । आ॒यु॒षा तेज॑सा । वर्च॑सा श्रि॒या । यश॑सा ब्र॒ह्मवर्च॑सेन । अ॒न्नाद्ये॑न
स॒मि॒न्ताऽ॒ स्वाहा॑ । अ॒न्तरि॑क्षः स॒मित् ॥८२॥

तां वा॒युः स॒मि॒न्धे । सा वा॒युः स॒मि॒न्धे । ता॒म॒हः स॒मि॒न्धे । सा मा स॒मि॒द्धा ।
आ॒यु॒षा तेज॑सा । वर्च॑सा श्रि॒या । यश॑सा ब्र॒ह्मवर्च॑सेन । अ॒न्नाद्ये॑न स॒मि॒न्ताऽ॒ स्वाहा॑ ।
द्यौः स॒मित् । ता॒मा॒दित्यः स॒मि॒न्धे ॥८३॥

सा॒ऽऽदि॒त्यः स॒मि॒न्धे । ता॒म॒हः स॒मि॒न्धे । सा मा स॒मि॒द्धा । आ॒यु॒षा तेज॑सा ।
वर्च॑सा श्रि॒या । यश॑सा ब्र॒ह्मवर्च॑सेन । अ॒न्नाद्ये॑न स॒मि॒न्ताऽ॒ स्वाहा॑ । प्रा॒जाप॒त्या
मे स॒मि॒द॒सि स॒प॒त्न॒क्षय॑णी । भ्रा॒तृ॒व्य॒हा मे॒ऽसि॒ स्वाहा॑ । अ॒ग्ने॑ व्रत॒प॒ते व्र॒तं
च॑रिष्यामि ॥८४॥

तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्। वायौ व्रतपतु आदित्य व्रतपते। व्रतानां व्रतपते
 व्रतं चरिष्यामि। तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्। द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे।
 साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। अन्तरिक्षः
 समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा
 समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। पृथिवी समित्। तामग्निः
 समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।
 वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा
 मेऽसि स्वाहा। आदित्य व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायौ
 व्रतपतेऽग्रे व्रतपते। व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि॥८८॥

समिध्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाष्टौ च॥ [४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः। अहानिशं भवन्तु नः
 शः रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा नो व्युच्छतु शमादित्य उदेतु नः। शिवा नः
 शन्तमा भव सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि। इडाये वास्त्वसि
 वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छिथ्स्मह्यवास्तुः स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं
 च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाश्छिथ्स्मह्यप्रतिष्ठः
 स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं वि वात वाहि
 यद्रपः। त्वः हि विश्वभेषजो देवानां दूत ईयसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा
 परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यद्दो वातते गृहेऽमृतस्य
 निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे ततो नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आवह
 वात आवातु भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयूषि तारिषत्। इन्द्रस्य

गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः
 प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनार्ता देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं
 प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं म उर्वन्तरं बृहदग्नयः
 पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या स्वस्तिमान्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ
 मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो
 दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि
 सूर्यो भ्राजो दधातु॥१०॥

द्युभिरक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः। तन्नो मित्रो वरुणो
 मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः। कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः
 सखा। कया शचिष्ठया वृता। कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मथ्सदन्धसः।
 दृढाचिदारुजे वसु। अभी षु णः सखीनामविता जरितृणाम्। शतं भवास्यूतिभिः।
 वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अपं ध्वान्तमूर्णुहि पृथि

चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बद्धान्॥११॥

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये। शं योरभिस्रवन्तु नः। ईशाना वार्याणां
क्षयन्तीश्चर्षणीनाम्। अपो याचामि भेषजम्। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु
दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयोभुवस्ता
न ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः।
उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ॥१२॥

आपो जनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साऽग्निना शान्ता सा मै शान्ता शुचः
शमयतु। अन्तरिक्षः शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मै शान्तः शुचः शमयतु। द्यौः
शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मै शान्ता शुचः शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षः
शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः
शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिर्वनस्पतयः
शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः

शान्तिरेव शान्तिः शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाह॥ शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
 द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह श्रीश्च ह्रीश्च
 धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा
 मा॥ श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मा
 हासिषुः। उदायुषा स्वायुषोदोषधीना॥ रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृता॥
 अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुचरेत्। पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः
 शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम शरदः शतं भवाम शरदः शत॥ शृण्वाम
 शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्क सूर्यं दृशे।
 य उदगान्महतोऽर्णवाद्द्विभ्राजमानः सरिरस्य मध्यात्स मा वृषभो लोहिताक्षः
 सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु। ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण
 आवपनमसि धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं दिवं दाधार
 पृथिवी॥ सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि मा मद्देदोऽधिविस्रंसत्। मेधामनीषे

माविंशता९ समीचीं भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
 रुजासि भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम। ब्रह्म प्रावादिष्म तन्नो मा हासीत्। ॐ
 शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥१३॥

परावतो दधातु बद्धां जिन्वथ दृशे सप्त च॥ [४२]

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो
 वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः
 परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यास९ शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च
 शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो
 वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे
 प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं
 प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि

मधु॑मतीं दे॒वेभ्यो॒ वाच॑मु॒द्यास॑ ५ शुश्रू॑षे॒ण्यां॑ मनु॒ष्यै॑भ्य॒स्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु शो॒भायै॑
पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

दे॒वा वै स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परि॒मितं॒ यश॑स्का॒माः। ते॑ऽब्रुवन्। यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑
ऋ॒च्छात्। सर्व॑ेषां न॒स्तत्स॒हास॒दिति॑। तेषां॑ कुरु॒क्षेत्रं॑ वेदि॒रासीत्। तस्यै॑ खाण्ड॒वो
दक्षि॑णार्ध आसीत्। तूर्ध्व॑मुत्तरार्धः। प॒री॒णञ्ज॑घनार्धः। म॒रुवं॑ उत्क॒रः॥१॥

तेषां॑ म॒खं वैष्ण॑वं यश॑ आर्च्छत्। तन्न्य॑कामयत। तेनापा॑क्रामत्। तं
दे॒वा अन्वा॑यन्। यशो॑ऽव॒रुरु॑त्स॒मानाः। तस्या॒न्वाग॑तस्य। स॒व्याद्ध॑नुरजायत।
दक्षि॑णादिषवः। तस्मा॑दिषुध॒न्वं पु॒ण्य॑जन्म। य॒ज्ञज॑न्मा हि॥२॥

तमेक॑ꣳ सन्तम्। ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन्। तस्मा॑देक॑मिषुध॒न्विन॑म्।
ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति। सो॑ऽस्मयत। एकं॑ मा सन्तं ब॒हवो॑
नाभ्य॑धर्षिषुरिति। तस्य॑ सिष्मि॒याण॒स्य तेजो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्दे॒वा ओष॑धीषु
न्य॑मृजुः। ते श्या॒माका॑ अभवन्। स्म॒याका॑ वै नामै॒ते॥३॥

तथ्स्मयाकांनां स्मयाकृत्वम्। तस्माद्दीक्षितेनापिगृह्यं स्मेतव्यम्। तेजसो धृत्यै। स धनुः प्रतिष्कभ्यातिष्ठत्। ता उपदीका अब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ व इमं रन्धयाम। यत्र क्व च खनाम। तदपोऽभितृणदामेति। तस्मादुपदीका यत्र क्व च खनन्ति। तदपोऽभितृन्दन्ति॥४॥

वारैवृतं ह्यासाम्। तस्य ज्यामप्यादन्। तस्य धनुर्विप्रवमाणं शिर उदवर्तयत्। तद्वावापृथिवी अनुप्रावर्तत। यत्प्रावर्तत। तत्प्रवर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्। यद्वाँ(४)इत्यपतत्। तद्धर्मस्य घर्मत्वम्। महतो वीर्यमपत्तदिति। तन्महावीरस्य महावीरत्वम्॥५॥

यदस्याः समभरन्। तथ्सम्राज्ञः सम्राट्त्वम्। तं स्तुतं देवतास्त्रेधा व्यंगृह्यत। अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं दिनं सवनम्। विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्। तेनापशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः। नाशिषोऽवारुन्धत। न सुवर्गं लोकमभ्यजयन्। ते देवा अश्विनावब्रुवन्॥६॥

भिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति। तावंब्रूतां वरं वृणावहै।
 ग्रहं एव नावत्रापि गृह्यतामिति। ताभ्यामेतमाश्विनमंगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य शिरः
 प्रत्यधत्ताम्। यत्प्रवर्ग्यः। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः। अवाशिषोऽरुन्धत।
 अभि सुवर्गं लोकमजयन्। यत्प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। यज्ञस्यैव तच्छिरः प्रतिदधाति।
 तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानः। अवाशिषो रुन्धे। अभि सुवर्गं लोकं जयति।
 तस्मादेष आश्विनप्रवया इव। यत्प्रवर्ग्यः॥७॥

उत्करो ह्येते त्वन्दन्ति महावीरत्वमंब्रुवन्नजयन्त्स च॥ [१]

सावित्रं जुहोति प्रसूत्यै। चतुर्गृहीतेन जुहोति। चतुष्पादः पशवः। पशून्नेवावरुन्धे।
 चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। छन्दांसि देवेभ्योऽपाक्रामन्। न वोऽभागानि
 हव्यं वक्ष्याम इति। तेभ्य एतच्चतुर्गृहीतमधारयन्। पुरोनुवाक्यायै याज्यायै॥८॥

देवतायै वषट्काराय। यच्चतुर्गृहीतं जुहोति। छन्दांस्येव तत् प्रीणाति। तान्यस्य
 प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यं दीक्षितस्य गृहा(३)इ न

होत॒व्या(३)मि॒ति। ह॒वि॒र्वै दी॑क्षि॒तः। य॒ज्जु॑हु॒यात्। ह॒विष्कृ॑तं॒ यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒ध्यात्।
य॒न्न जु॑हु॒यात्॥९॥

य॒ज्ञप॒रुर॒न्तरि॑यात्। य॒जुरे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृ॑तं॒ यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑दधा॒ति।
न य॒ज्ञप॒रुर॒न्तरै॑ति। गा॒य॒त्री छ॑न्दा॒ऽस्य॑त्य॒मन्य॑त। तस्यै॑ वष॒ट्कारो॑ऽभ्य॒य्य
शिरो॑ऽच्छि॒नत्। तस्यै॑ द्वेधा॒ रसः॑ प॒राप॑तत्। पृ॒थि॒वीम॒र्धः प्रावि॑शत्। प॒शून्म॒र्धः। यः
पृ॒थि॒वीं प्रावि॑शत्॥१०॥

स ख॑दि॒रोऽभ॑वत्। यः प॒शून्। सोऽजा॑म्। य॒त्खा॑दि॒र्य॒ग्निर्भ॑व॒ति। छ॑न्द॒सामे॒व
रसे॑न य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यदौदु॑म्बरी। ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
सम्भ॑रति। यद्वै॒णवी॑। तेजो॒ वै वेणुः॑॥११॥

तेज॑सै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वैक॑ङ्क॒ती। भा॒ ए॒वाव॑रुन्धे। दे॒वस्य॑ त्वा
स॒वि॒तुः प्र॑स॒व इ॒त्य॒ग्निमा॑द॒त्ते प्र॑सू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि
दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॒ आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। व॒ज्रं इ॒व वा॒ ए॒षा।

यदग्निः। अग्निरसि नारिरसीत्याहु शान्त्यै॥१२॥

अध्वरकृद्देवेभ्य इत्याहु। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्देवेभ्य इति वावैतदाहु। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्याहु। ब्रह्मणैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रेतु ब्रह्मणस्पतिरित्याहु। प्रेत्यैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्र देव्येतु सूनृतेत्याहु। यज्ञो वै सूनृता। अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसमित्याहु॥१३॥

पाङ्क्तो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याहु। देवानेव यज्ञनियः कुरुते। देवीं द्यावापृथिवी अनु मे म२साथामित्याहु। आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऋद्ध्यासमद्य मुखस्य शिर इत्याहु। यज्ञो वै मुखः। ऋद्ध्यासमद्य यज्ञस्य शिर इति वावैतदाहु। मखाय त्वा मुखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्याहु। निर्दिश्यैवैनद्धरति॥१४॥

त्रिर्हरति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्वनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्वानः करुण्यतरः। इयत्यग्र आसीरित्याहु। अस्यामेवाच्छम्बद्वारं यज्ञस्य

शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एत९ रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पुराक्रमत॥१६॥

तत्राद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्धियत। सोऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्। यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि प्रजापते रेतु इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्गाम्याणां पशूनां चर्मणा सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्। कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव पशूञ्छुचारपयति। तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयाः सः। शुचा ह्यृताः। लोमतः सम्भरति। अतो ह्यस्य

मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति। रक्षसामपंहत्यै। बहवो हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति।
उद्धते सिकतोपोसे परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह। ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो
दधाति। यद्ग्राम्याणां पात्राणां कपालैः स॥सृजेत्। ग्राम्याणि पात्राणि शुचाऽर्पयेत्।
अर्मकपालैः स॥सृजति। एतानि वा अनुपजीवनीयानि। तान्येव शुचारपयति।
शर्कराभिः स॥सृजति धृत्यै। अथो शन्त्वाय। अजलोमैः स॥सृजति। एषा वा अग्नेः
प्रिया तनूः। यदजा। प्रिययैवैनं तनुवा स॥सृजति। अथो तेजसा। कृष्णाजिनस्य
लोमभिः स॥सृजति। यज्ञो वै कृष्णाजिनम्। यज्ञेनैव यज्ञः स॥सृजति॥२०॥
याज्याये न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पुराक्रमताविशत् प्रजायमानानां सृजति शन्त्वायाष्टौ च॥—————[२]

परिश्रिते करोति। ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै। न कुर्वन्नभि प्राण्यात्। यत्कुर्वन्नभि
प्राण्यात्। प्राणाञ्छुचारपयेत्। अपहाय प्राणिंति। प्राणानां गोपीथाय। न प्रवर्ग्य
चाऽऽदित्यं चान्तरेयात्। यदन्तरेयात्। दुश्चर्मा स्यात्॥२१॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आत्मनो गोपीथाय। वेणुना करोति। तेजो वै वेणुः। तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। मुखस्य शिरोऽसीत्याह। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः। यत्प्रवर्ग्यः॥२२॥

तस्मादेवमाह। यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह। यज्ञस्य ह्येते पदे। अथो प्रतिष्ठित्यै। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्याह। छन्दोभिरेवेन करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। छन्दोभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवेन करोति। यजुषा बिलं करोति व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। परिग्रीवं करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य

छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दोभिरेवैनं धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्ध्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह॥२६॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो गोपीथाय। ऋजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वेत्याह। इयं वा ऋजुः। अन्तरिक्षं साधु। असौ सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै। इदमहममुमामुष्याय विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामीत्याह। विशैवैनं पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहति। विशेति राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवैनं पर्यूहति। पशुभिरिति वैश्यस्य। पशुभिरेवैनं

पर्यू॑हति। अ॒सुर्य॑ पात्र॒मना॑च्छृण्णम्॥२८॥

आच्छृ॑णत्ति। दे॒वत्रा॑कः। अ॒ज॒क्षी॒रेणाऽऽच्छृ॑णत्ति। प॒र॒मं वा ए॒तत्प॑यः।
यद॑ज॒क्षी॒रम्। प॒र॒मे॒णैवैनं॑ प॒यसाऽऽच्छृ॑णत्ति। यजु॑षा व्यावृ॑त्यै। छ॒न्दो॑भि॒राच्छृ॑णत्ति।
छ॒न्दो॑भि॒र्वा ए॒ष क्रि॑यते। छ॒न्दो॑भि॒रेव॑ छ॒न्दाऽ॒स्याच्छृ॑णत्ति। छृ॒न्धि वाच॑मित्या॑ह।
वाच॑मे॒वावरु॑न्धे। छृ॒न्ध्यूर्ज॑मित्या॑ह। ऊ॒र्जमे॒वावरु॑न्धे। छृ॒न्धि ह॒विरि॑त्या॑ह।
ह॒विरे॒वाकः॑। दे॒व पुर॑श्चर स॒ध्यास॑न्त्वेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्॥२९॥

स्याद्यत्तं वृग्यं श्रद्धांभिः करोति वीर्यं सम्मितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृणुञ्छन्दाऽस्याच्छृणुत्यष्टौ च॥ [३]

ब्रह्म॑न्प्रच॑रिष्यामो॒ होत॑र्ध॒र्मम॑भिष्टु॒हीत्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर्हि॑ बृह॒स्पतिः॑। यद्व॒ह्मा।
तस्मा॑ ए॒व प्र॑तिप्रोच्य॒ प्रच॑रति। आ॒त्मनोऽना॑त्यै। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वेत्या॑ह।
ए॒ता वा ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ सम॑र्धयति। म॒दन्ती॑भिः प्रोक्ष॑ति। तेजं॑
ए॒वास्मि॑न्दधाति॥३०॥

अ॒भि॒पूर्वं प्रोक्ष॑ति। अ॒भि॒पूर्वमे॒वास्मि॑न्तेजो॑ दधाति। त्रिः प्रोक्ष॑ति। त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः॑।
अथो॑ मे॒ध्यत्वा॑य। होता॑ऽन्वा॒ह। रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ स॒न्तत्यै॑।

त्रिष्टुभः स॒तीर्गा॒यत्री॒रिवान्वा॑ह॥ ३१॥

गा॒य॒त्रो हि प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व यज॑माने दधाति। सन्त॑त॒मन्वा॑ह। प्रा॒णाना॑म॒न्नाद्य॑स्य सन्त॑त्यै। अथो॒ रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। यत्प॑रि॒मिता॑ अनु॒ब्रूयात्। प॑रि॒मित॒मव॑रुन्धीत। अप॑रि॒मिता॑ अन्वा॑ह। अप॑रि॒मित॒स्याव॑रुद्धै। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑॥ ३२॥

यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ऊ॒र्ङ्मौ॒ञो वे॒दो भव॑ति। ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॒म॑र्धयति। प्रा॒णा॒हुती॑र्जु॒होति॑। प्रा॒णाने॒व यज॑माने दधाति। स॒प्त जु॑होति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता म॒ध्वा॑ऽन॒क्तित्या॑ह॥ ३३॥

तेज॑सै॒वैन॑मनक्ति। पृ॒थि॒वीं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेति॒ हिर॑ण्य॒मुपा॑स्यति। अ॒स्या अन॑तिदाहाय। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। प्र॒ल॒वाना॑दी॒प्योपा॑स्यति। दे॒वता॑स्वे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अप्र॑तिशी॒र्णाग्रं॑ भवति। ए॒तद्व॑र्हि॒रह्यैषः॑॥ ३४॥

अ॒र्चि॒रसि॑ शोचि॒रसी॒त्याह॑। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मव॒र्चसं॑ द॒धाति॑। स॒सी॑दस्व

म॒हा॑ अ॒सीत्या॑ह। म॒हान् ह्ये॑षः। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। ए॒ते वा॒व त ऋ॑त्विजः।
ये द॑र्शपूर्णमा॒सयोः॑। अथ॑ क॒था होता॑ यज॑मानायाऽऽशि॒षो नाशा॑स्त॒ इति॑।
पु॒रस्ता॑दाशीः खलु॒ वा अ॒न्यो य॒ज्ञः। उ॒परि॑ष्ठादाशीर॒न्यः॥ ३५॥

अ॒ना॒धृ॒ष्या पु॒रस्ता॑दिति॒ यदे॒तानि॒ यजू॑ऽप्याह॑। शी॒रू॒ष॒त ए॒व य॒ज्ञस्य॒ यज॑मान
आ॒शि॒षोऽव॑रुन्धे। आ॒युः पु॒रस्ता॑दाह। प्र॒जां दक्षि॑णतः। प्रा॒णं प॒श्चात्। श्रोत्र॑मुत्त॒रतः॑।
विधृ॑तिमु॒परि॑ष्ठात्। प्रा॒णाने॒वास्मै॑ स॒मीचो॑ दधाति। ई॒श्वरो॑ वा ए॒ष दि॒शोऽनु॑न्म॑दितोः।
यं दि॒शोऽनु॑ व्यास्था॒पय॑न्ति॥ ३६॥

मनो॒रश्वा॑सि॒ भूरि॑पु॒त्रेती॒माम॒भि॒मृ॑शति। इ॒यं वै मनो॒रश्वा॒ भूरि॑पु॒त्रा। अ॒स्यामे॒व
प्रति॑तिष्ठ॒त्यनु॑न्मा॒दाय॑। सू॒प॒सदा॑ मे भू॒या मा मा॑ हि॒सी॒रित्या॒हाहि॑सायै। चि॒तः
स्थ परि॑चित॒ इत्या॑ह। अप॑चितिमे॒वास्मि॑न्दधाति। शि॒रो वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
अ॒सौ खलु॒ वा आ॑दि॒त्यः प्र॑व॒र्ग्यः। तस्य॑ म॒रुतो॑ र॒श्मयः॑॥ ३७॥

स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॑श्रय॒स्वेत्या॑ह। अ॒मुमे॒वाऽऽदि॒त्यः र॒श्मिभिः॑ पर्यू॑हति।

तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमु॑ष्मिँ॒ल्लोके॑ र॒श्मिभिः॑ पर्यूढः। तस्मा॑द्राजा॑ वि॒शा पर्यूढः।
 तस्मा॑द्भ्राम॒णीः संजा॑तैः पर्यूढः। अ॒ग्नेः सृष्ट॑स्य॒ यतः॑। वि॒कङ्क॑तं॒ भा आ॑र्च्छत्।
 यद्वै॒कङ्क॑ताः परि॒धयो॑ भव॑न्ति। भा ए॒वाव॑रुन्धे। द्वा॒दश॑ भवन्ति॥३८॥

द्वा॒दश॑ मा॒साः संव॑त्सरः। संव॑त्सरमे॒वाव॑रुन्धे। अस्ति॑ त्रयो॒दशो॑
 मा॒स इ॒त्याहुः॑। यत्र॑यो॒दशः॑ परि॒धिर्भव॑ति। तेनै॒व त्रयो॑दशं मा॒सम॑वरुन्धे।
 अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्धिर॒सीत्या॑हु॒ व्यावृ॑त्त्यै। दि॒वं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेत्यु॒परि॑ष्टा॒द्धिर॑ण्य॒मधि॑
 नि॒दधा॑ति। अ॒मुष्या॑ अ॒न॒तिदा॑हाय। अथो॑ आ॒भ्यामे॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑गृह्णाति।
 अ॒र्हन् बिभ॑र्षि॒ साय॑कानि॒ धन्वे॑त्या॒हुः॥३९॥

स्तौत्ये॒वैन॑मे॒तत्। गा॒य॒त्रम॑सि॒ त्रैष्टु॑भमसि॒ जाग॑तम॒सीति॑ ध॒वित्रा॑ण्याद॒त्ते।
 छ॒न्दो॑भिरे॒वैनान्या॑द॒त्ते। मधु॑ म॒ध्विति॑ धू॒नोति॑। प्रा॒णो वै मधु॑। प्रा॒णमे॒व यज॑माने
 दधा॑ति। त्रिः परि॑यन्ति। त्रि॒वृद्धि॑ प्रा॒णः। त्रिः परि॑यन्ति। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः॥४०॥

अथो॑ रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। त्रिः पुनः॑ परि॑यन्ति। षट्॒त्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑।

ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। दुश्चर्मा वै स भवति।
 एष ह वा अस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। यन्त्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एतां ह
 वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्चर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं परीयात्। आत्मनो
 गोपीथाय। प्राणा वै ध्रुवित्राणि। अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै।
 विनिषद्य धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
 समंष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहेष उपरिष्ठावाशीरन्यो व्यास्थापर्यन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम समंष्ट्यै द्वे च॥ [४]

अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह। अग्निरेवैनं वसुभिः
 पुरस्ताद्रोचयति गायत्रेण छन्दसा। स मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा
 शास्ते। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसेत्याह। इन्द्र एवैनं
 रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयति त्रैष्टुभेन छन्दसा। स मा रुचितो रोचयेत्याह।

आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः प॒श्चाद्रो॑चयतु जाग॑तेन॒ छन्द॑सेत्या॒ह।
वरु॑ण ए॒वैन॑मादि॒त्यैः प॒श्चाद्रो॑चयति॒ जाग॑तेन॒ छन्द॑सा॥४३॥

स मां रुचि॑तो रोच॒येत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। द्युता॑नस्त्वां मा॒रुतो॑
म॒रुद्भि॑रुत्तर॒तो रो॑चय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सेत्या॒ह। द्युता॑न ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तर॒तो
रो॑चय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा। स मां रुचि॑तो रोच॒येत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते।
बृह॑स्पति॒स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयतु पाङ्के॑न॒ छन्द॑सेत्या॒ह। बृह॑स्पति॒रे॒वैनं॑
वि॒श्वैर्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयति॒ पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा। स मां रुचि॑तो रोच॒येत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥४४॥

रोचि॑तस्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सीत्या॒ह। रोचि॑तो ह्येष दे॒वेषु॑। रोचि॑षी॒याहं
म॑नुष्यै॒ष्वित्या॑ह। रोच॑त ए॒वेष॑ म॑नुष्यै॒षु। सम्रा॑ङ्घर्म रुचि॑तस्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी
ब्र॑ह्मवर्चस्य॑सीत्या॒ह। रुचि॑तो ह्येष दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी।
रुचि॑तोऽहं म॑नुष्यै॒ष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॑यास॒मित्या॑ह। रुचि॑त

ए॒वैष॑ म॒नुष्ये॑ष्वायु॒ष्माऽस्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भ॑वति। रु॒गंसि॑ रुचं॒ मयि॑ धेहि॒ मयि॑
रु॒गित्या॑ह। आ॒शिषं॑मे॒वैता॑मा शा॒स्ते। तं यदे॒तैर्यजु॑र्भि॒ररो॑चयित्वा। रु॒चितो॑ घ॒र्म इति॑
प्रब्रू॒यात्। अ॒रोचु॑कोऽध्व॒र्युः स्यात्। अ॒रोचु॑को॒ यज॑मानः। अथ॒ यदे॒नमे॒तैर्यजु॑र्भी
रोचयित्वा। रु॒चितो॑ घ॒र्म इति॑ प्राह॑। रोचु॑कोऽध्व॒र्युर्भव॑ति। रोचु॑को॒ यज॑मानः॥४५॥

पश्चाद्रौचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा स मां रुचितो रौचयेत्याहाशिषमेवैतामाशास्ते शास्तेऽष्टौ च॥ [५]

शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ग्री॒वा उ॑प॒सदः॑। पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्रव॒र्ग्यं
प्रवृ॑णक्ति। ग्री॒वास्वे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। त्रिः प्रवृ॑णक्ति। त्रयं॒ इमे॒ लोकाः॑।
ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑ शि॒रोऽव॑रुन्धे। षट्त्स॒म्पद्य॑न्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑॥४६॥

ऋ॒तुभ्य॑ ए॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रोऽव॑रुन्धे। द्वाद॑श॒कृत्वः॑ प्रवृ॑णक्ति। द्वाद॑श॒ मासाः॑
संव॑त्सरः। सं॒वत्स॒रादे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रोऽव॑रुन्धे। चतु॑र्वि॒ंशतिः॑ स॒म्पद्य॑न्ते।
चतु॑र्वि॒ंशति॑र॒र्धमा॑साः। अ॒र्धमा॑सेभ्य॑ ए॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रोऽव॑रुन्धे। अथो॒ खलु॑।
स॒कृदे॒व प्र॒वृज्यः॑। ए॒कं हि॒ शिरः॑॥४७॥

अ॒ग्नि॒ष्टोमे॒ प्रवृ॑णक्ति। ए॒तावा॑न् वै य॒ज्ञः। यावा॑न॒ग्नि॒ष्टोमः॑। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑

शिरः॑ प्रति॑दधाति। नोक्थ्ये॑ प्रवृ॒ञ्च्यात्। प्र॒जा वै प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदुक्थ्ये॑ प्रवृ॒ञ्च्यात्।
प्र॒जां प॒शून॑स्य॒ निर्द॑हेत्। वि॒श्वजि॑ति॒ सर्व॑पृ॒ष्ठे प्रवृ॑णक्ति॥४८॥

पृ॒ष्ठानि॒ वा अ॒च्यु॑तं च्यावयन्ति। पृ॒ष्ठैरे॒वास्मा॒ अ॒च्यु॑तं च्यावयित्वाऽव॑रुन्धे। अप॑श्यं
गो॒पामि॑त्याह। प्रा॒णो वै गो॒पाः। प्रा॒णमे॒व प्र॒जासु॑ वि॒यात॑यति। अप॑श्यं गो॒पामि॑त्याह।
अ॒सौ वा आ॑दित्यो गो॒पाः। स ही॑माः प्र॒जा गो॑पायति। तमे॒व प्र॒जानां॑ गो॒प्तारं॑
कुरु॑ते। अ॒निप॑द्यमान॒मित्या॑ह॥४९॥

न ह्ये॑ष नि॒पद्य॑ते। आ च॒ परां॑ च प॒थिभि॑श्चरन्त॒मित्या॑ह। आ च॒ ह्ये॑ष परां॑ च
प॒थिभि॑श्चरति। स स॒ध्रीचीः॒ स वि॑षू॒चीर्व॑सान् इत्या॑ह। स॒ध्रीचीं॑श्च ह्ये॑ष वि॑षू॒चीश्च
व॑सानः प्र॒जा अ॒भि वि॒पश्य॑ति। आ॒व॒रीव॑र्ति॒ भुव॑नेष्वन्तरित्या॑ह। आ ह्ये॑ष व॒रीव॑र्ति
भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑ प्रा॒वीर्मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु॒ माधू॑चीभ्या॒मित्या॑ह। वास॑न्तिकावे॒वास्मां॑
ऋ॒तू क॑ल्पयति। स॒म॒ग्नि॒र॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह॥५०॥

ग्रेष्मा॑वे॒वास्मां॑ ऋ॒तू क॑ल्पयति। स॒म॒ग्नि॒र॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह। अ॒ग्नि॒र्ह्ये॒वैषो॑ऽग्निना॑

सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपसा गतेत्याह। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति।
धृता दिवो विभासि रजसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मा ऋतू कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्त्सन्दधाति। विश्वासां
भुवां पत इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म
देवान्पाहीत्याह। शैशिरावेवास्मा ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः। तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता मतीनामित्याह। प्रजा वै
मृतयः। तासामेष एव पिता। यत्प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह।
पतिर्ह्येष प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ स९ सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं
चैवाऽऽदित्यं प्रवर्ग्यं च स९शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह। बोधयत्येवैनम्। न

वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्नियै दशमः। नव वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः। ऋत्विजोऽवेक्षन्ते। एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते। रुचितमवेक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवेक्षन्ते। सर्वमायुरयन्ति। न पत्यवेक्षेत। यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत। न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति। प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह। सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुक्त्यनिपद्यमानमित्याह गतेत्याह शार्दावेवास्मां ऋतू कल्पयति रुन्धे कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥

देवस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इति॑ र॒श॒ना॒माद॑त्ते प्र॒सू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह।
 अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्या॑मित्या॒ह यत्यै॑। आद॑दे॒ऽदित्यै॑
 रा॒स्ना॒ऽसीत्या॑ह॒ यजु॑ष्कृत्यै। इ॒ड ए॒ह्यदि॑त् ए॒हि सर॑स्व॒त्येहीत्या॑ह। ए॒तानि॑ वा
 अ॒स्यै दे॒वना॑मानि॑। दे॒वना॑मैरे॒वैना॑माह्व॒यति॑। असा॒वेह्य॑सा॒वेह्य॑सा॒वेहीत्या॑ह। ए॒तानि॑
 वा अ॒स्यै म॑नुष्यना॒मानि॑॥५८॥

म॒नु॒ष्य॒ना॒मैरे॒वैना॑माह्व॒यति॑। षट्थ॑सम्प॒द्यन्ते॑। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वैना॑माह्व॒यति॑।
 अदि॑त्या उ॒ष्णीष॑म॒सीत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। वा॒युर॑स्यै॒ड इत्या॑ह। वा॒युदे॒वत्यो॑ वै
 व॒त्सः। पू॒षा त्वो॒पाव॑सृज॒त्वित्या॑ह। पौ॒ष्णा वै दे॒वत॑या प॒शवः॑॥५९॥

स्वयै॑वैनं दे॒वत॑यो॒पाव॑सृजति। अ॒श्विभ्या॑ प्र॒दाप॑येत्या॒ह। अ॒श्विनो॑ वै दे॒वाना॑
 भि॒षजौ॑। ताभ्या॑मे॒वास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति। यस्ते॒ स्तनः॑ श॒शय॑ इत्या॒ह। स्तौत्ये॒वैना॑म्।
 उ॒स्रं घ॒र्म॑ शि॒षो॒स्रं घ॒र्म॑ पा॒हि घ॒र्माय॑ शि॒षे॒त्याह॑। यथा॑ ब्रूयाद॒मुष्मै॑ दे॒हीति॑।
 ता॒दृगे॒व तत्। बृ॒हस्प॑ति॒स्त्वोप॑ सीद॒त्वित्या॑ह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनामुपसीदति। दानवः स्थ परं इत्याह।
 मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो लोहितेनेत्याह व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व
 सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा
 देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव भागधेयेन
 समर्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि जागंतमसीति
 शफोपयमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते। सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं
 भागमंकः। अश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्। आवाभ्यामेव
 पूर्वाभ्यां वषट्क्रियाता इति। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव
 पूर्वाभ्यां वषट्करोति। अथो अश्विनावेव भागधेयेन समर्धयति॥६२॥

घर्म पात वसवो यजता वडित्याह। वसूनेव भागधेयेन समर्धयति। यद्वषट्कुर्यात्।
 यातयामाऽस्य वषट्कारः स्यात्। यत्र वषट्कुर्यात्। रक्षांसि यज्ञं हन्युः। वडित्याह।

प॒रोक्ष॑मे॒व वष॑ट्करोति। नास्य॑ या॒तया॑मा वषट्कारो भव॑ति। न य॒ज्ञः रक्षा॑सि
घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वन॑ये जुहोमीत्या॑ह। यो वा अ॑स्य पु॒ण्यो
र॒श्मिः। स वृष्टि॒वनिः॑। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। मधु॑ ह॒विर॒सीत्या॑ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्॑।
सूर्य॑स्य॒ तप॑स्त॒पेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्यां॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामीत्या॑ह।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्यामे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति॥६४॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामीत्या॑ह। अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैन॒मुप॑यच्छति। न वा ए॒तं
म॑नुष्यो॒ भर्तु॑म॒रह॑ति। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॒ भर्तु॑ः शके॒यमि॒त्या॑ह।
दे॒वैरे॒वैनं॑ पि॒तृभि॑रनु॒मत॒ आद॑त्ते। वि वा ए॒नमे॒तदर्ध॑यन्ति। यत्प॒श्चात्प्र॑वृज्यं
पु॒रो जुह॑ति। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ऽनु॒ प्रेही॒त्या॑ह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति।
दि॒वि॒स्पृङ्गा मा॑ हि॒ःसीर॑न्तरि॒क्षस्पृङ्गा मा॑ हि॒ःसीः पृथि॒वि॒स्पृङ्गा मा॑
हि॒ःसी॒रित्या॑हाहि॒ःसायै॑॥६५॥

सुव॑रसि सुव॑र्मे यच्छ॑ दिवं यच्छ॑ दिवो मा॑ पा॒हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते।
शिरो॑ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः॑। आ॒त्मा वा॒युः। उ॒द्यत्य॑ वातना॒मान्या॑ह। आ॒त्मन्ने॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरः॒ प्रति॑दधाति। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ꣳ सन्त॑त्यै। पञ्चा॑ह॥६६॥

पाङ्क्तौ॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शिरः॒ प्रति॑दधाति। अ॒ग्नये॑ त्वा वसु॑मते
स्वाहे॑त्या॑ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॑मान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य त्वा
रु॒द्रव॑ते स्वाहे॑त्या॑ह। च॒न्द्रमा॑ वै सोमो॑ रु॒द्रवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय
त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते स्वाहे॑त्या॑ह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आदि॒त्यवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। बृह॑स्पतये त्वा
वि॒श्वदे॑व्यावते स्वाहे॑त्या॑ह। ब्रह्म॑ वै दे॒वानां॑ बृह॑स्पतिः। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वित्रे
त्व॑र्भुमते वि॒भुमते॑ प्र॒भुमते॑ वाज॑वते स्वाहे॑त्या॑ह। सं॒वत्स॒रो वै सं॒वित॑र्भुमान्
वि॒भुमान्प्र॑भुमान् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॑रस्वते पि॒तृमते॑
स्वाहे॑त्या॑ह। प्रा॒णो वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वान्पि॒तृमान्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति। द॒श॒ सम्प॑द्यन्ते।
 द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑रुन्धे। रौ॒हि॒णाभ्यां॑ वै
 दे॒वाः सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॑हि॒ण्यो रौ॒हिण॑त्वम्। यद्रौ॑हि॒णौ भव॑तः।
 रौ॒हि॒णाभ्या॑मे॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति। अ॒ह॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषता॑
 सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षा॒ऽऽ स्वाहा॑ रा॒त्रि॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषता॑ सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षा॒ऽऽ
 स्वा॒हेत्या॑ह। आ॒दि॒त्यमे॒व तद॑मु॒ष्मि॒ल्लोके॑ऽह्वा॑ प॒रस्ता॑द्वा॒धारा॑ रा॒त्रिया॑ अ॒वस्ता॑त्।
 तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमु॒ष्मि॒ल्लोके॑ऽहो॒रा॒त्राभ्यां॑ धृ॒तः॥ ६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहारधयति ग्रन्थि गृह्णात्यहिंससाये पश्चांऽहादित्यवन्ते स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि च॥ [७]

वि॒श्वा आ॒शा दक्षि॑ण॒सदि॒त्याह॑। वि॒श्वाने॒व दे॒वान्प्री॑णाति। अथो॒ दु॒रि॑ष्ट्या
 ए॒वैनं॑ पाति। वि॒श्वा दे॒वान॑याडि॒हेत्या॑ह। वि॒श्वाने॒व दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति।
 स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑ म॒धोः पि॒बत॑म॒श्विने॒त्याह॑। अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒
 सम॑र्धयति। स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य॒ शं यजु॑र्भिरि॒त्याह॑। अ॒भ्ये॒वैनं॑ घा॒रय॑ति। अथो॑

हविरे॒वाकः॥ ७०॥

अ॒श्विना॑ घ॒र्म पा॑त॒ः हा॑र्दिवा॒नम॑हर्दिवाभि॒रूति॑भिरित्या॒ह। अ॒श्विना॑वेव
भा॒ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी म॑साता॒मित्या॒हानु॑मत्यै। स्वाहेन्द्रा॑य
स्वाहेन्द्रा॑वडित्या॒ह। इन्द्रा॑य॒ हि पु॒रो हू॒यते॑। आ॒श्राव्या॑ह घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑। वष॑ट्कृते
जुहोति। रक्ष॑सामप॒हत्यै। अनु॑यजति स्व॒गाकृत्यै॑। घ॒र्मम॑पातमश्विनेत्या॒ह॥ ७१॥

पूर्वमे॒वोदि॑तम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी अ॑म॒साता॒मित्या॒हानु॑मत्
तं प्रा॒व्यं यथा॑वण्णमो॑ दि॒वे नमः॑ पृथि॒व्या इत्या॑ह। यथा॑य॒जुरे॒वैतत्। दि॒विधा॑
इ॒मं य॒ज्ञं य॒ज्ञमि॒मं दि॒विधा॑ इत्या॑ह। सु॒वर्गमे॒वेन॑ लो॒कं ग॑मयति। दि॒वं
गच्छा॑न्तरि॒क्षं गच्छ॑ पृथि॒वीं ग॒च्छेत्या॑ह। ए॒ष्वे॒वेन॑ लो॒केषु॑ प्रति॑ष्ठापयति। पञ्च
प्र॒दिशो॑ ग॒च्छेत्या॑ह॥ ७२॥

दि॒क्ष्वे॒वेन॑ प्रति॑ष्ठापयति। दे॒वान्ध॑र्म॒पान्गच्छ॑ पि॒तृन्ध॑र्म॒पान्गच्छेत्या॑ह। उ॒भये॑ष्वे॒वेन॑
प्रति॑ष्ठापयति। यत्पि॒न्वते॑। व॒र्षुकः॑ प॒र्जन्यो॑ भवति। तस्मा॑त्पि॒न्वमा॑नः पु॒ण्यः।

यत्प्राङ्निवन्ते। तद्देवानांम्। यदक्षिणा। तत्पितृणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्रुद्राणांम्। प्राश्चमुदञ्चं पिन्वयति।
देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते।
अन्तःपरिधि पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिह्यूर्जे पीपिहीत्याह। इषमेवोर्जं यजमाने दधाति।
यजमानाय पीपिहीत्याह। यजमानायैवैतामाशिषमा शास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय
पीपिहीत्याह। आत्मन एवैतामाशिषमा शास्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय
त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि
धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति यद्यभिचरेत्। अमुष्यं त्वा
प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं
सह निरर्थं गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः। ताभ्यं

ए॒वैनं॑ जुहोति। ग्रा॒वभ्यः॑ स्वाहेत्या॑ह। या ए॒वान्तरिक्षे॑ वाचः॑॥ ७६॥

ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। प्र॒तिरे॒भ्यः॑ स्वाहेत्या॑ह। प्रा॒णा वै दे॒वाः प्र॑ति॒राः। तेभ्य॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑ꣳ स्वाहेत्या॑ह। द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑मे॒वैनं॑ जुहोति। पि॒तृभ्यो॑ घ॒र्मपे॒भ्यः॑ स्वाहेत्या॑ह। ये वै यज्वा॑नः। ते पि॒तरो॑ घ॒र्मपाः॑। तेभ्य॑ ए॒वैनं॑ जुहोति॥ ७७॥

रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहेत्या॑ह। रु॒द्रमे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। स॒र्वतः॑ स॒मन॑क्ति। स॒र्वत॑ ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। उद॑श्चं नि॒रस्य॑ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। अ॒प उप॑स्पृशति मे॒ध्यत्वा॑य। ना॒न्वीक्षे॑त। यद॒न्वीक्षे॑त॥ ७८॥

चक्षु॑रस्य प्र॒मायु॑कꣳ स्यात्। तस्मा॒न्नान्वी॑क्ष्यः। अ॒पी॒परो॑ माऽहो रात्रि॑यै मा पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्ने स॒मि॒त्तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्वायु॑र्मे दा॒ वर्च॑सा माऽऽ॒ञ्जीरि॑त्या॑ह। आयु॑रे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति। अ॒पी॒परो॑ मा॒ रात्रि॑या॒ अहो॑ मा पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्ने स॒मि॒त्तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्वाऽऽयु॑र्मे दा॒ वर्च॑सा माऽऽ॒ञ्जीरि॑त्या॑ह। आयु॑रे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति। अ॒ग्नि॒ज्योति॑र॒ज्योति॑र॒ग्निः स्वाहा॑ सूर्यो॑ ज्योति॑र॒ज्योतिः॑ सूर्यः॑

स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रा(३)न्न
होतव्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्।
भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतः हविर्मधुं
हविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ जुहोति। पिता नोऽसि मा मां
हिः सीरित्याहाहिः सायै। अश्याम ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमत इत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। स्वधाविनोऽशीमहिं त्वा मा मां हिः सीरित्याहाहिः सायै।
तेजसा वा एते व्यध्यन्ते। ये प्रवर्ग्येण चरन्ति। प्राशन्ति। तेज एवात्मन्दधते॥८१॥

संवत्सरं न माः समश्नीयात्। न रामामुपेयात्। न मृन्मयेन पिबेत्। नास्यं
राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज एव तत्संश्यति। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते
देवा विजयमुपयन्तः। विभ्राजि सौर्ये ब्रह्मसन्त्यदधत। यत्किं च दिवाकीर्त्यम्।

तदेतेनैव व्रतेनाङ्गोपायत्। तस्मादेतद्वृतं चार्यम्। तेजसो गोपीथाय। तस्मादेतानि
यजूंषि विभ्राजः सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्य इति प्रातः
संसादयति। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्य इति सायम्। एता वा एतस्य देवताः।
ताभिरेवैनं समर्धयति॥८२॥

अक्रुष्वित्याह प्रदिशो गुच्छेत्याह पितृणामन्तःपरिधिं पिन्वयति धारयेत्याह वाचो घर्मपास्तेभ्य एवेन जुहोत्यन्वीक्षेत होतव्या(३)मित्यग्रावित्याह दधतेऽङ्गोपायश्च स
च॥

[८]

घर्म या ते दिवि शुगिति तिस्र आहुतीर्जुहोति। छन्दाभिरेवास्येभ्यो
लोकेभ्यः शुचमव यजते। इयत्यग्रे जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रयं इमे
लोकाः। अनु नोऽद्यानुमतिरित्याहानुमत्यै। दिवस्त्वा परस्पाया इत्याह। दिव
एवेमाँल्लोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह॥८३॥

एष्वेव लोकेषु प्रजा दाधार। प्राणस्य त्वा परस्पाया इत्याह। प्रजास्वेव
प्राणान्दाधार। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः।
तं यदक्षिणा प्रत्यश्चमुदश्चमुद्वासयेत्। जिह्वं यज्ञस्य शिरो हरेत्। प्राश्चमुद्वासयति।

पुरस्तादेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥८४॥

प्राञ्चमुद्वासयति। तस्मादसावादित्यः पुरस्तादुदेति। शफोपयमान्धवित्राणि धृष्टी
इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य
एवं वेद। औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे। वर्त्मना वा
अन्वित्य॥८५॥

यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्ववैति। साम वै रक्षोहा।
रक्षसामपहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो
रक्षांस्यपहन्ति। पुरुषः पुरुषो निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी।
रक्षसामपहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवीं शुचाऽर्पयेत्। यदप्सु। अपः शुचार्षयेत्।
यदोषधीषु। ओषधीः शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु। वनस्पतींश्छुचार्षयेत्। हिरण्यं
निधायोद्वासयति। अमृतं वै हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया इति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति।
 त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः। तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति।
 षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः
 स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत्प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। सदो
 विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो अप ह्वर इत्याह भ्रातृव्यापनुत्त्यै।
 घर्मैतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
 ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्धयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्व इत्याह।
 रूपमेवास्यैतन्महिमानं रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे। समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह।
 आशिषमेवैतामा शास्ते। व्यसौ योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार
 एवास्यैषः। अचिंक्रदद्वृषा हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्। चिदसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति। नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। विश्वावसुः सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्य क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति। तदेवास्यैतेनाप्याययति। विश्वावसुरभि तन्नो गृणात्वित्याह॥११॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धियु इन्नो अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः। प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपांगा इत्याह। देवो ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो मनुष्यानित्याह॥१२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै प्रवर्ग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्सोमपीथमनुद्वासः सोमं पीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव पशून्सोमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्त्वित्याह। आशिषमेवैतामा शांस्ते। दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म

इत्याह। अ॒भि॒चा॒र ए॒वा॒स्यैषः। प्र वा ए॒षोऽस्मा॒ल्लो॒का॒च्च॑वते। यः प्र॑व॒र्ग्यमु॒द्वा॒सय॑ति।
उ॒दु॒त्यं चि॒त्रमि॑तिं सौ॒री॒भ्या॑मृ॒ग्भ्यां पुन॑रेत्य॒ गार्ह॑पत्ये जुहोति। अ॒यं वै लो॒को
गार्ह॑पत्यः। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। अ॒सौ खलु॒ वा आ॑दि॒त्यः सु॑व॒र्गो
लो॒कः। यथ्सौ॒री भ॑वतः। तेनै॒व सु॑व॒र्गाल्लो॒कान्नै॑ति॥९३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्याया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपहत्ये वै हिरण्यमाहार्धयति ह्येष गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्येषोऽष्टौ च॥—————[९]

प्र॒जाप॑तिं वै दे॒वाः शु॒क्रं प॑योऽदु॒हन्। तदे॒भ्यो न व्य॑भवत्। तद॒ग्निर्व्य॑करोत्।
तानि॑ शु॒क्रिया॑णि॒ सामा॑न्यभवन्। तेषां॒ यो रसो॑ऽत्यक्ष॑रत्। तानि॑ शु॒क्रय॑जू॒ष्ट्य॑भवन्।
शु॒क्रिया॑णां वा ए॒तानि॑ शु॒क्रिया॑णि। सा॒म॒प॒य॒सं वा ए॒तयो॑र॒न्यत्। दे॒वाना॑म॒न्यत्प॑यः।
यद्गोः प॑यः॥९४॥

तथ्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः। तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति।
तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्धयन्ति। एष ह त्वै
साक्षात्प्रवर्ग्यं भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-
येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥९५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्थयति। उत्तरवेद्यामुद्वासयेदन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यस्यासते॥९६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय। पुरो वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति। तत्पश्चान्निम्नोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत। ज्योतिः प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥९७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्वा उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥९८॥

इदम॒हम॒मुष्या॑मुष्याय॒णस्य॑ शु॒चा प्रा॒णमपि॑ दह॒ामीत्या॑ह। शु॒चैवा॒स्य
प्रा॒णमपि॑ दहति। ता॒जगा॑र्तिमा॒च्छति॑। यत्र॑ द॒र्भा उ॑प॒दीक॑सन्तताः स्युः।
तदु॒द्वा॑सये॒द्वृष्टि॑कामस्य। ए॒ता वा अ॒पाम॑नू॒ज्झ्राव॑र्यो॒ नाम॑। यद्द॒र्भाः। अ॒सौ खलु॑
वा आ॑दि॒त्य इ॒तो वृ॒ष्टिमु॑दीरयति। अ॒सावे॒वास्मा॑ आदि॒त्यो वृ॒ष्टिं नि॑यच्छति। ता
आपो॑ नि॒यता॑ ध॒न्वंना॑ यन्ति॥१९॥

गोः पर्य॑ उत्तरवेदिरा॑सते स्थापयति॑ घ॒र्मो य॑न्ति॥ [१०]

प्र॒जाप॑तिः स॒म्प्रि॒यमा॑णः। स॒म्राट्॒सम्भृ॑तः। घ॒र्मः प्रवृ॑क्तः। म॒हावी॑र उ॒द्वा॑सितः।
अ॒सौ खलु॑ वावैष आ॑दि॒त्यः। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। स ए॒तानि॑ नामा॑न्यकुरुत। य ए॒वं वेद॑।
वि॒दुरे॑नं॒ नाम्ना॑। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति॥१००॥

यो वै वसी॑या॒सं य॒थाना॑ममु॒पच॑रति। पु॒ण्या॑र्तिं॒ वै स तस्मै॑ कामयते।
पु॒ण्या॑र्तिमस्मै कामयन्ते। य ए॒वं वेद॑। तस्मा॑दे॒वं वि॒द्वान्। घ॒र्म इति॑ दि॒वाऽऽच॑क्षीत।
स॒म्राडि॑ति॒ नक्त॑म्। ए॒ते वा ए॒तस्य॑ प्रि॒ये त॒नुवौ॑। ए॒ते अ॑स्य प्रि॒ये नाम॑नी।
प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॑॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति जनतामायतः। गायत्री
 देवेभ्योऽपौक्रामत्। तां देवाः प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाऽऽप्नुवन्।
 यच्चतुर्विंशतिकृत्वः प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।
 पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः स संन्नः॥१०२॥

वसवः प्रवृक्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः पर्यस्यानीयमाने। मारुतः
 कथन्। पौष्ण उदन्तः। सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।
 वायुर्हियमाणः। प्रजापतिर्हूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि नामान्यकुरुत। य
 एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽथ।
 कस्मादेषोऽश्नुत इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्यैव वाचं दधाति॥१०४॥

तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः। यत्प्रवर्ग्यः। यत्प्रागवकाशेभ्यः।

तेन प्रजा असृजत। अवकाशैर्देवासुरानसृजत। यदूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नम-
सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा स०संज्ञो हूयमानो वाग्धुतो दधात्येषः॥ [११]

सविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामाँ एति। यद्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते।
अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्रवृज्यते। वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते।
आदित्यो भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते। चन्द्रमा भूत्वा नक्षत्राण्येति॥१०६॥

यत्षष्ठेऽहन्प्रवृज्यते। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमेति। यत्सप्तमेऽहन्प्रवृज्यते।
धाता भूत्वा शक्करीमेति। यदष्टमेऽहन्प्रवृज्यते। बृहस्पतिर्भूत्वा गायत्रीमेति।
यन्नवमेऽहन्प्रवृज्यते। मित्रो भूत्वा त्रिवृत इमाँल्लोकानेति। यदशमेऽहन्प्रवृज्यते।
वरुणो भूत्वा विराजमेति॥१०७॥

यदेकादशेऽहन्प्रवृज्यते। इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभमेति। यद्वादशेऽहन्प्रवृज्यते। सोमो
भूत्वा सुत्यामेति। यत्पुरस्तादुपसदाँ प्रवृज्यते। तस्मादितः पराङ्मूँल्लोकाँ-

स्तप॑न्नेति। यदु॒परि॑ष्टादु॒प॒सदां॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑द॒मुतो॒ऽर्वाङि॒माँल्लो॒कां॑ स्तप॑न्नेति।
य ए॒वं वेद॑। ऐ॒व त॑पति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥ [१२]

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥षष्ठः प्रश्नः॥

ॐ सन्त्वा॑ सिञ्चामि॒ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

प॒रे॒यु॒वा॑ꣳसं प्र॒वतो॑ म॒हीरनु॑ ब॒हुभ्यः॑ पन्था॑मनपस्पशानम्। वै॒व॒स्व॒तꣳ स॒ङ्गम॑नं
जना॑नां य॒मꣳ राजा॑नꣳ ह॒विषा॑ दुवस्यत। इ॒दं त्वा॑ व॒स्त्रं प्रथ॑मन्वाग॒न्नपै॑तदूह
यदि॑हाबि॒भः पुरा॑। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य दक्षि॑णां यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा वि॒बन्धुषु॑।
इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सु॒नी॒थाय॑ वो॒ढवै॑। या॒भ्यां य॒मस्य॑ सा॒दनꣳ सु॒कृतां॑
चापि॑ गच्छ॒तात्। पू॒षा त्वे॒तश्चा॑वयतु प्रवि॒द्वानन॑ष्टपशु॒र्भुवन॑स्य गो॒पाः। स त्वे॒तेभ्यः॑
परि॑ददात्पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒र्दे॒वेभ्यः॑ सु॒वि॒दत्रे॑भ्यः। पू॒षे॒मा आशा॑ अनु॒वेद॑ सर्वाः सो अ॒स्माꣳ
अभ॑यतमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा अ॒घृणिः॑ सर्व॒वीरो॑ऽप्र॒युच्छ॑न्पुर ए॒तु प्रवि॒द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे पुर॒स्तात्। यत्रा॑ऽऽस॑ते
सु॒कृतो॑ यत्र॒ ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः सं॒वि॒ता द॑धातु। भु॒वन॑स्य पत इ॒दꣳ ह॒विः।
अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑ स्वाहा॑। पु॒रुष॑स्य सयाव॒र्यपे॑द॒घानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो अत्र॒

नापरः पुरा जुरसु आयति। पुरुषस्य सयावरि वि ते प्राणमसि स्रसम्।
 शरीरेण महीमिहि स्वधयेहि पितृनुपं प्रजयाऽस्मानिहावह। मैवं माऽऽस्ता
 प्रियेऽहं देवी सती पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ
 पर्यसाऽभ्याववृथस्व॥२॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्यं प्रेतम्। विश्वं
 पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि
 जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि। हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि
 सम्बभूव। सुवर्णं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय। अत्रैव
 त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। धनुरहस्तादाददाना
 मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो
 अभिमातीर्जयेम। मणिं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव
 त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममग्ने चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामृत सोम्यानाम्। एष यश्चमसो
 देवपानस्तस्मिन्देवा अमृतां मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व
 मेदसा पीवसा च। नेत्वा धृष्णुरहरसा जर्हृषाणो दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्क्ष्याते।
 मैनमग्ने विदहो माऽभिशोचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो मा शरीरम्। यदा शृतं
 क्रवो जातवेदोऽथेमेनं प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा क्रसिं जातवेदोऽथेमेनं
 परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथां देवानां वशनीर्भवाति। सूर्यं ते
 चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वां गच्छ यदि
 तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं तपस्व तं ते
 शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो जातवेदस्ताभिर्वहेम५ सुकृतां यत्र
 लोकाः। अयं वै त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानरः पुत्रः
 पित्रे लोककृज्जातवेदो वहेम५ सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

य ए॒तस्य॑ प॒थो गो॒प्तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थो र॑क्षि॒तार॒स्तेभ्यः॑
 स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थोभि॑र॒क्षितार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽऽख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽपाख्या॒त्रे
 स्वाहा॑ऽभिलाल॑पते स्वाहा॑ऽपलाल॑पते स्वाहा॑ऽग्नये॑ कर्म॒कृते॒ स्वाहा॒ यम॑त्र
 नाधी॒मस्तस्मै॑ स्वाहा॑। यस्तं इ॒ध्मं ज॒भर॑त्सिष्वि॒दानो॑ मूर्धा॒नं वा॒त तप॑ते त्वा॒या।
 दि॒वो वि॒श्वस्मा॑त्सीम॒घाय॑त उ॒रुष्यः॑। अ॒स्मात्त्वमधि॑ जा॒तोऽसि॑ त्वद॒यं जा॑यतां
 पुनः॑। अ॒ग्नये॑ वैश्वान॒राय॑ सुव॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑॥५॥

य ए॒तस्य॑ त्वत्पञ्च॑॥

[२]

प्र के॒तुना॑ बृ॒हता॑ भा॒त्यग्निरा॒विर्वि॒श्वानि॑ वृष॒भो रौर॑वीति। दि॒वश्चि॒दन्ता॒दुप॒
 मामु॒दानं॒ड॒पामु॒पस्थे॑ म॒हिषो॑ व॒वर्ध॑। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र ऊ॒त एकं॑ तृतीये॒न ज्योति॑षा
 संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चा॒रुरे॒धि प्रि॒यो दे॒वानां॑ प॒रमे॑ स॒धस्थे॑। नाके॑ सु॒पर्णमु॒प॒
 यत्प॑त॒न्तः हृ॒दा वे॒नन्तो॑ अ॒भ्यच॑क्षत त्वा। हि॒र॑ण्यपक्षं वरु॑णस्य दू॒तं य॒मस्य॑ यो॒नौ
 शकु॑नं भु॒रण्युम्। अति॑द्रव सा॒रमे॒यौ श्वानौ॑ चतु॒रक्षौ॑ श॒बलौ॑ सा॒धुना॑ प॒था। अथा॑
 पि॒तृन्सु॑वि॒दत्रा॑ः अ॒पीहि॑ य॒मेन॑ ये स॒धमा॑दं म॒दन्ति॑। यौ ते॒ श्वानौ॑ यमर॒क्षितारौ॑

चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा। ताभ्यां राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशां अनु। तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्। सोम एकैभ्यः पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो मधु प्रधावति तांश्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरांसो ये तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्तांश्चिदेवापि गच्छतात्। तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये चक्रिरे महत्तांश्चिदेवापि गच्छतात्। अशमन्वती रेवतीः सः रभध्वमुत्तिष्ठत प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये असन्नशेवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे। येनापुनादिन्द्रमनार्तमात्यै तेनाहं मां सर्वतनुं पुनामि। या राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः। धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्रय्या वर्चसा

स॒सृ॒जाथ॑। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑ प॒श्यन्तो॑ ज्योति॒रुत्तर॑म्। दे॒वं दे॒व॒त्रा सूर्य॑म॒गन्म॑
ज्योति॒रुत्त॑मम्। धा॒ता पु॑नातु सवि॒ता पु॑नातु। अ॒ग्नेस्तेज॑सा॒ सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सा॥८॥
धे॒ह्युत्तरि॑माद्यौ च॥ [३]

यन्ते॑ अ॒ग्निम॑म॒न्थाम॑ वृष॒भाये॑व॒ पक्त॑वे। इ॒मन्त॑श्च श॒मयाम॑सि क्षी॒रेण॑ चोद॒केन॑ च।
यन्त्वम॑ग्ने स॒मद॑ह॒स्त्वमु॑ निर्वा॒पया॑ पुनः॑। क॒याम्बूर॑त्र जायतां पाक॒दूर्वा व्य॑ल्कशा।
शी॒ति॒के शी॒ति॒काव॑ति॒ ह्लादु॑के॒ ह्लादु॑कावति। म॒ण्डूक्या॑ सुसङ्ग॒मये॑म॒श्च श॒मय॑।
शं ते॑ धन्व॒न्या आपः॑ श॒मु ते॑ सन्त्व॒नूक्याः॑। शं ते॑ समु॒द्रिया॑ आपः॑ श॒मु ते॑ सन्तु॒
व॒र्ष्याः॑। शं ते॑ स्र॒वंन्तीस्त॑नुवे॒ शमु॑ ते॑ सन्तु॒ क॒र्ष्याः॑। शन्ते॑ नी॒हारो व॑र्षतु॒ शमु॑
पृ॒ष्वाऽव॑शीयताम्॥९॥

अव॑ सृ॒ज पुन॑र॒ग्ने पि॒तृभ्यो॑ यस्तु॒ आहु॑त॒श्चर॑ति स्व॒धाभिः॑। आयु॑र्वसा॒न् उप॑ यातु
शेष॑श्च सङ्ग॑च्छतां त॒नुवा॑ जातवेदः। सङ्ग॑च्छस्व पि॒तृभिः॑ स॒श्च स्व॒धाभिः॑ समि॑ष्टापूर्तेन
पर॑मे व्योमन्। यत्र॑ भू॒म्यै वृ॑णसे॒ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑ त्वा दे॒वः स॑वि॒ता द॑धातु। यत्ते॑
कृ॒ष्णः श॑कुन आ॒तुतो॑द॒ पिपी॑लः सर्प॒ उ॒त वा॒ श्वाप॑दः। अ॒ग्नि॒ष्टद्वि॒श्वोद॑नृ॒णं कृ॑णोतु

सोमंश्च यो ब्राह्मणमाविवेश। उत्तिष्ठातस्तनुव॑ꣳ सम्भरस्व मेह गात्रमवहा मा
 शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः संविता दधातु। इदं त
 एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो
 देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व परमे व्योमन्। यमेन त्वं
 यम्यां संविदानोत्तमं नाकमधि रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः
 पवित्रं या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि जातोऽस्ययं
 त्वदधिजायताम्। अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयताꣳ सधस्थे पञ्चं च॥

[४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयताभिरक्ता। आसीदताꣳ सुप्रयतेह
 बर्हिष्यूजाय जात्यै मम शत्रुहत्यै। यमे इव यतमाने यदैतं प्रवाम्भरन्मानुषा
 देवयन्तः। आसीदतꣳ स्वमुं लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे नः। यमाय
 सोमꣳ सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमꣳ हं यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः।
 यमाय घृतवद्धविर्जुहोत प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमदीर्घमायुः प्र जीवसे।

य॒माय॒ मधु॑मत्त॒मꣳ रा॒ज्ञे ह॒व्यं जु॑होत॒न। इ॒दं नम॒ ऋषि॑भ्यः पू॒र्वजे॑भ्यः पू॒र्वेभ्यः॑
प॒थि॒कृद्भ्यः॑ ॥११॥

योऽस्य॒ कौष्ठ्य॒ जग॑त्: पार्थि॑वस्यै॒कं इ॒द्वशी॑। य॒मं भ॑ङ्ग्य॒श्रवो॑ गा॒य॒ यो
राजा॑न॒प॒रो॒ध्यः। य॒मङ्गाय॑ भ॒ङ्ग्य॒श्रवो॑ यो राजा॑न॒प॒रो॒ध्यः। येना॒ऽऽपो॑ न॒द्यो ध॑न्वा॒नि
येन॒ द्यौः पृ॑थि॒वी दृ॒ढा। हि॒र॒ण्य॒क॒क्ष्यान् सु॑धुरान् हि॒र॒ण्य॒क्षान॑यः श॒फान्।
अ॒श्वान॑न॒श्य॑तो दा॒नं य॒मो रा॑जाऽभि तिष्ठ॑ति। य॒मो दा॑धार पृथि॒वीं य॒मो वि॑श्वमिदं
जग॑त्। य॒माय॒ सर्व॑मि॒त्र॒स्थे य॑त्प्रा॒णद्वा॒युर॑क्षि॒तम्। यथा॒ पञ्च॒ यथा॒ षड्य॑था पञ्च
द॒श॒र्ष॑यः। य॒मं यो वि॑द्या॒त्स ब्रू॑याद्य॒थैक॑ ऋषि॑र्विजान॒ते ॥१२॥

त्रि॒क॑द्रु॒केभिः॑ प॒त॑ति॒ षडु॑र्वी॒रि॒क॒मि॒द्वह॑त्। गा॒य॒त्री त्रि॒ष्टु॒च्छ॒न्दाꣳसि॑ सर्वा॒ ता
य॒म आ॑हि॒ता। अ॒ह॒र॒ह॒र्न॒य॑मानो॒ गाम॑श्च॒ पुरु॑षं जग॑त्। वैव॑स्वतो॒ न तृ॑प्यति॒
पञ्च॑भि॒र्मान॑वैर्य॒मः। वैव॑स्वते॒ वि॒वि॒च्य॑न्ते॒ यमे॑ रा॒ज॒नि ते॒ जनाः॑। ये चे॒ह स॒त्येने॑च्छ॒न्ते
य उ॒ चानृ॑तवादि॒नः। ते रा॑ज॒न्नि॒ह वि॒वि॒च्य॑न्तेऽथा य॑न्ति त्वा॒मुप॑। दे॒वाꣳश्च॒ ये
न॑म॒स्य॑न्ति॒ ब्राह्म॑णाꣳश्चाप॒चित्य॑ति। यस्मि॑न्वृ॒क्षे सु॑प॒ला॒शे दे॒वैः स॒म्पि॑ब॒ते य॒मः।

अत्रा॑ नो वि॒श॒पतिः॑ पि॒ता पु॒रा॒णा अनु॑वे॒नति॑॥१३॥

पृथि॒कृ॒ष्टौ वि॒जान॑तेऽनु॒ वे॒नति॑॥

[५]

वै॒श्वान॒रे ह॒वि॒रि॒दं जु॑होमि सा॒ह॒स्र॒मु॒त्स॑ः श॒तधा॑रमे॒तम्। तस्मि॑न्नेष पि॒तरं॑
पि॒ताम॒हं प्र॑पि॒ताम॒हं बि॒भर॑त्पि॒न्व॒माने॑। द्र॒प्सश्च॑स्क॒न्द पृथि॑वीमनु॒ द्यामि॑मं च॒
योनि॑मनु॒ यश्च॒ पूर्वं॑। तृ॒तीयं॑ योनि॒मनु॑ स॒ञ्चर॑न्तं द्र॒प्सं जु॑होम्यनु॒ सप्त॑ हो॒त्राः। इ॒मं
स॑मु॒द्रं श॒तधा॑र॒मु॒त्सं व्य॑च्यमा॒नं भु॑वंस्य॒ मध्ये॑। घृ॒तं दु॒हा॒ना॒मदि॑तिं जना॒याग्रे॑ मा
हि॑ःसीः पर॒मे व्यो॑मन्। अपे॑त॒ वी॒त॒ वि च॑ सर्प॒तातो॑ येऽत्र॒ स्थ पु॒रा॒णा ये च॒
नूत॑नाः। अहो॑भिर॒द्विर॒क्तुभि॑र्व्यक्तं॒ यमो॑ द॒दा॒त्वव॑सान॒मस्मै॑। स॒वि॒तै॒तानि॑ शरी॑राणि
पृथि॑व्यै मा॒तुरु॑प॒स्थ आ॑द॒धे। तेभि॑र्यु॒ज्यन्ता॑म॒घ्नि॒याः॥१४॥

शु॒नं वा॒हाः शु॒नं ना॒राः शु॒नं कृ॑षतु लाङ्ग॑लम्। शु॒नं व॑र॒त्रा ब॑ध्यन्ताः
शु॒नम॑ष्ट्रा॒मुदि॑ङ्गय॒ शुना॑सी॒रा शु॒नम॑स्मासु॒ धत्त॑म्। शु॒नासी॑रावि॒मां वा॒चं यद्वि॑वि
च॑क्र॒थुः प॑यः। तेने॒मामु॑प॒ सिञ्च॑तम्। सी॒ते व॑न्दा॒महे॑ त्वा॒र्वाची॑ सु॒भगे॑ भव।
यथा॑ नः सु॒भगा॑ सं॒सि यथा॑ नः सु॒फला॑ सं॒सि। स॒वि॒तै॒तानि॑ शरी॑राणि पृथि॑व्यै

मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते शं भव। विमुच्यध्वमघ्निया देव्याना अतारिष्म
तमसस्पा रमस्य। ज्योतिरापाम सुव रगन्म॥१५॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत् उदोषधीर्जिहते पिन्वते सुवः। इरा विश्वस्मै
भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीः रेतसाऽवति। यथा यमाय हार्म्यमवपन्पञ्च
मानवाः। एवं वपामि हार्म्यं यथासाम जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचितं
ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवता। प्रजापतिर्वः सादयतु तया देवतया। आप्यायस्व
सन्ते॥१६॥

अघ्निया अगन्म सप्त च॥

[६]

उत्ते तन्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अहः रिषम्। एताः स्थूणा
पितरो धारयन्तु तेऽत्रा यमः सादनात्ते मिनोतु। उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचसं
पृथिवीः सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा पातु निर्ऋत्या उपस्थे।
उल्लश्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना। माता पुत्रं यथा
सिचाभ्येनं भूमि वृणु। उल्लश्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं मित उप हि श्रयन्ताम्।

ते गृहासो मधुश्चुतो विश्वाहास्मै शरणाः सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु
धेनवः। तिलवत्सा ऊर्जमस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीः॥१७॥

एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहे। अक्षितिर्नाम ते असौ। इदं पितृभ्यः
प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्तु उत्तरं भरेम। तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भवं यमेन त्वं
यम्या संविदानः। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्टां मा माता पृथिवि त्वम्। पितृन्
हि यत्र गच्छास्येधासं यमराज्ये। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां मा माता पृथिवी
मही। वैवस्वतः हि गच्छासि यमराज्ये विराजसि। नळं प्लवमारोहैतं नळेन
पथोऽन्विहि। स त्वं नळप्लवो भूत्वा सन्तर प्रतरोत्तर॥१८॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः पृथिवि शं भव।
षड्ढोता सूर्य ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा
गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां
यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजाः रीरिषो

मोत वी॒रान्। शं वा॒तः श॑ हि ते॒ घृ॒णिः श॑मु॒ ते स॒न्त्वोष॑धीः। क॒ल्पन्तां मे॒ दि॒शः
 श॒ग्माः। पृ॒थि॒व्यास्त्वा॑ लो॒के सा॑दयाम्य॒मुष्य॑ श॒र्मा॑सि पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 सादयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या। अ॒न्तरि॑क्षस्य त्वा दि॒वस्त्वा॑ दि॒शां त्वा॒ नाक॑स्य त्वा पृ॒ष्ठे
 ब्र॒ध्नस्य॑ त्वा वि॒ष्टपे॑ सादयाम्य॒मुष्य॑ श॒र्मा॑सि पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु॒
 तया॑ दे॒वत॑या॥१९॥

अ॒पूप॑वा॒न्धृत॑वा॒श्च॒रुरे॑ह सी॑दतू॒त्तभ्रु॑वन् पृ॒थि॒वीं द्या॑मु॒तोपरि॑। यो॒नि॒कृतः॑
 पथि॒कृतः॑ स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वानां॑ घृ॒तभा॑गा इ॒ह स्थ। ए॒षा ते॑ य॒मसा॑द॒ने
 स्व॒धा नि॒धीय॑ते गृ॒हेऽसौ॑। द॒शाक्ष॑रा॒ तां र॑क्षस्व॒ तां गो॑पायस्व॒ तां ते॑
 परि॑द॒दामि॑ तस्यां॑ त्वा॒ मा द॑भ॒न्पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु॒ तया॑
 दे॒वत॑या। अ॒पूप॑वा॒ञ्छृत॑वा॒न् क्षी॒रवा॒न्दधि॑वा॒न्मधु॑मा॒श्च॒रुरे॑ह सी॑दतू॒त्तभ्रु॑वन् पृ॒थि॒वीं
 द्या॑मु॒तोपरि॑। यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वानां॑ शृ॒तभा॑गाः क्षी॒रभा॑गा
 दधि॑भागा॒ मधु॑भागा इ॒ह स्थ। ए॒षा ते॑ य॒मसा॑द॒ने स्व॒धा नि॒धीय॑ते गृ॒हेऽसौ॑।

श॒ताक्ष॑रा स॒हस्रा॑क्षराऽयुता॑क्षराऽच्यु॑ताक्षरा तां र॑क्षस्व तां गो॑पायस्व तां ते
परि॑ददामि तस्यां त्वा मा द॑भन्पि॒तरो दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु तया
दे॒वत॑या॥ २० ॥

अन॑पस्फुरन्तीरु॒त्तरं दे॒वत॑या द्वे च॥

[७]

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करोमि यास्ते धा॒नाः परि॑किरा॒म्यत्र॑। तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑
संवि॑दानोऽत्र धे॒नूः का॑म॒दुघाः॑ करोतु। त्वाम॑र्जुनौष॑धीनां पयो॑ ब्र॒ह्माण॒ इद्वि॑दुः। तासां
त्वा म॒ध्यादा॑ददे च॒रुभ्यो॑ अपि॑धातवे। दूर्वा॑णां स्त॒म्बमा॑ह॒रैतां प्रि॑यत॑मां मम॑।
इ॒मां दि॒शं मनु॑ष्याणां भूयि॑ष्ठानु वि रो॑हतु। काशा॑नां स्त॒म्बमा॑ह॒र रक्ष॑सामप॑हत्यै।
य ए॒तस्यै॑ दि॒शः प॒राभ॑वन्नघा॒यवो॑ यथा तेनाभ॑वा॒न्युनः॑। द॒र्भाणां॑ स्त॒म्बमा॑ह॒र
पि॒तृणा॑मोष॑धीं प्रि॒याम्। अ॒न्वस्यै॑ मूलं जीवा॑दनु काण्ड॒मथो॑ फल॒म्॥ २१ ॥

लो॒कं पृ॑ण ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः। शं वा॒तः शं हि ते॒ घृणिः॑ श॒मु ते स॒न्त्वोष॑धीः।
कल्प॑न्तां ते दि॒शः सर्वाः॑। इ॒दमे॒व मेतो॑ऽप॒रामा॑र्ति॒माराम॑ काश्च॒न। तथा॑ तद॒श्विभ्यां॑
कृ॒तं मि॒त्रेण॑ वरु॒णेन॑ च। व॒रणो वा॑रयादि॒दं दे॒वो वन॑स्पतिः। आ॒र्त्यै निर्ऋ॑त्यै द्वेषा॑च्च

वन्स्पतिः। विधृतिरसि विधारयास्मदघा द्वेषांसि शमि शमयास्मदघा द्वेषांसि
यव यवयास्मदघा द्वेषांसि। पृथिवीं गच्छान्तरिक्षं गच्छ दिवं गच्छ दिशो गच्छ
सुवर्गच्छ सुवर्गच्छ दिशो गच्छ दिवं गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छाऽऽपो वा
गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वे देवस्य
सवितुः पवित्रं या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु॥२२॥

फलं पुनातु॥ [८]

आ रोहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठा इह त्वष्टा सुजनिमा
सुरत्नो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः। यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति
क्लृप्ताः। यथा न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूषि कल्पयैषाम्। न हि ते अग्ने तनुवै
क्रूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु गौरिव। अपं नः शोशुचदघमग्ने
शुशुध्या रयिम्। अपं नः शोशुचदघं मृत्यवे स्वाहा। अनङ्वाहमन्वारभामहे स्वस्तये।
स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा विं मृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्य। प्राञ्जोगामानृतये हसाय

द्राघीय॑ आयुः॑ प्र॒तरां॑ दधा॑नाः। मृ॒त्योः प॒दं यो॒पय॑न्तो॒ यदै॒म द्राघी॑य॒ आयुः॑
 प्र॒तरां॑ दधा॑नाः। आ॒प्याय॑मानाः प्र॒जया॒ धने॑न शु॒द्धाः पू॒ता भ॑वथ यज्ञियासः।
 इ॒मं जी॒वेभ्यः॑ परि॒धिं द॑धामि॒ मा नोऽनु॑गा॒दप॑रो अर्ध॑मे॒तम्। श॒तं जी॑वन्तु श॒रदः॑
 पुरु॒चीस्ति॒रो मृ॒त्युं द॑द्महे पर्व॑तेन। इ॒मा ना॒रीर॑विध॒वाः सु॒पत्नी॒राञ्ज॑नेन सर्पि॑षा
 सम्मृ॑शन्ताम्। अ॒न॒श्रवो॑ अन॒मी॒वाः सु॒शे॒वा आ॒रो॑हन्तु॒ जन॑यो॒ योनि॑म॒ग्रे। यदा॑ञ्जनं
 त्रैक॑कु॒दं जा॒तं हि॒मव॑त॒स्प॒रि। तेना॒मृत॑स्य॒ मूले॒नारा॑तीर्ज॒म्भया॑मसि। यथा॒
 त्वमु॑द्भि॒नथ्स्यो॑षधे पृथि॒व्या अ॑धि। ए॒वमि॑म उ॒द्भि॒न्दन्तु॑ की॒र्त्या यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन।
 अ॒जोऽस्य॑जा॒स्मद॒घा द्वे॒षांसि॑ य॒वोऽसि॑ य॒वया॒स्मद॒घा द्वे॒षांसि॑॥२४॥

भव॒ ज॒म्भया॑मसि त्रीणि॒ च॥

[९]

अप॑ नः॒ शोशु॑च॒द॒घम॑ग्रे शुशु॒ध्या र॒यिम्। अप॑ नः॒ शोशु॑च॒द॒घम्। सु॒क्षेत्रि॒या
 सु॒गातु॒या व॑सू॒या च॑ यजामहे। अप॑ नः॒ शोशु॑च॒द॒घम्। प्र॒यद्व॑न्दि॒ष्ठ ए॒षां प्रा॒स्माका॑सश्च
 सू॒रयः॑। अप॑ नः॒ शोशु॑च॒द॒घम्। प्र॒यद॑ग्रेः स॒ह॒स्वतो॑ वि॒श्वतो॑ यन्ति॒ सू॒रयः॑। अप॑ नः॒
 शोशु॑च॒द॒घम्। प्र॒यत्ते॑ अ॒ग्रे सू॒रयो॑ जा॒येम॑हि प्र॒ ते व॒यम्। अप॑ नः॒ शोशु॑च॒द॒घम्॥२५॥

त्व॑ हि वि॒श्वतो॑मुख वि॒श्वतः॑ परि॒भूर॑सि॒। अपं॑ नः शोशु॑चद॒घम्।
 द्विषो॑ नो वि॒श्वतो॑मुखाऽति॒ नावे॑वं पारय॒। अपं॑ नः शोशु॑चद॒घम्। स नः॑
 सिन्धु॑मिव ना॒वयाति॑ पर्षा स्व॒स्तये॑। अपं॑ नः शोशु॑चद॒घम्। आपः॑ प्रव॒णादिव॑
 यती॑रपा॒स्मथ्स्य॑न्दताम॒घम्। अपं॑ नः शोशु॑चद॒घम्। उ॒द्धना॑दु॒दकानी॑वापा॒स्मथ्स्य॑न्दताम॒घम्।
 अपं॑ नः शोशु॑चद॒घम्। आ॒न॒न्दाय॑ प्रमो॒दाय॑ पुन॒रागा॑ः॒ स्वान्गृ॑हान्। अपं॑ नः
 शोशु॑चद॒घम्। न वै तत्र॑ प्रमी॒यते॒ गौर॑श्वः पुरु॑षः प॒शुः। यत्रे॒दं ब्र॑ह्म क्रि॒यते॑
 परि॒धिर्जी॑व॒नाय॑कमपं॑ नः शोशु॑चद॒घम्॥२६॥

अ॒घम॑घं च॒त्वारि॑ च॥ [१०]

अप॑श्याम युव॒तिमा॑चर॒न्तीं मृ॒ताय॑ जी॒वां परि॑णी॒यमा॑नाम्। अ॒न्धेन॑ या तम॑सा
 प्रावृ॑ताऽसि॒ प्राची॑मवा॒चीम॑वयन्नरि॒ष्ट्यै। मयै॑तां मा॒ऽस्तां भ्रि॒यमा॑णा दे॒वी स॒ती
 पि॒तृलो॒कं यदै॑षि॒। वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा संव्य॒यन्त्यु॒भौ नो॑ लो॒कौ पय॑साऽऽवृ॑णीहि॒।
 रयि॑ष्ठाम॒ग्निं मधु॑मन्तमृ॒र्मिण॑मूर्जः सन्तं त्वा पय॑सोप॒ स॑स॒देम॑। स॑ र॒य्या समु॑
 वर्च॑सा सच॑स्वा नः स्व॒स्तये॑। ये जी॒वा ये च॑ मृ॒ता ये जा॒ता ये च॑ जन्त्याः॑।

तेभ्यो घृतस्य धारयितुं मधुधारा व्युन्दती। माता रुद्राणां दुहिता वसूनां
 स्वसाऽऽदित्यानाममृतस्य नाभिः। प्रणुवोचं चिकितुषे जनाय मागामनांगामदितिं
 वधिष्ट। पिबतूदकं तृणान्यत्तु। ओमुत्सृजत॥२७॥

वधिष्ट द्वे च॥ [११]

सन्त्वां सिञ्चामि यजुषां प्रजामायुर्धनं च॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सुमङ्गलीरियं वधूरिमां संमेत पश्यंत। सौभाग्यमस्यै दत्त्वायाथास्तं वि परेतन।
 इमां त्वमिन्द्र मीढ्वः सुपुत्रां सुभगां कुरु। दशास्यां पुत्राना धेहि पतिमेकादशं
 कृधि॥ आवहन्ती वितन्वाना। कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च।
 अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑ बृ॒हस्प॑तिः। शं नो
विष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॑ ब्र॒ह्मणे॑। नम॑स्ते वा॒यो। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्र॒ह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑
ब्र॒ह्म वदि॑ष्यामि। ऋ॒तं वदि॑ष्यामि। स॒त्यं वदि॑ष्यामि। तन्मा॑म॒वतु। तद्व॒क्तारं॑म॒वतु।
अ॒वतु॑ मा॒म्। अ॒वतु॑ व॒क्तार॑म्। ॐ शा॒न्तिः शा॒न्तिः शा॒न्तिः॥१॥

स॒त्यं वदि॑ष्यामि पञ्च॑ च॥ _____ [१]

शीक्षां व्या॑ख्यास्या॒मः। वर्णः॑ स्वरः। मात्रा॒ बल॑म्। सामं सन्ता॒नः। इत्यु॑क्तः
शी॑क्षाध्या॒यः॥ २॥

शीक्षां पञ्च॑॥ _____ [२]

स॒ह नो॑ यशः। स॒ह नो॑ ब्र॒ह्मव॑र्चसम्। अथा॑तः स॒ंहि॒ताया॑ उप॒निष॑दं
व्या॑ख्यास्या॒मः। पञ्च॑स्व॒धि॒कर॑णेषु। अधि॑लोक॒मधि॑ज्यौ॒तिष॑म॒धि॒वि॒द्य॒मधि॑-
प्र॒ज॑म॒ध्या॒त्म॑म्। ता॒ महा॑स॒ंहि॒ता इ॒त्याच॑क्षते। अथा॑धि॒लो॒कम्। पृ॒थि॒वी
पू॒र्वरू॑पम्। द्यौरु॒त्तरू॑पम्। आका॑शः स॒न्धिः॥ ३॥

वायुः स॒न्धा॒नम्। इत्य॑धि॒लो॒कम्। अथा॑धि॒ज्यौ॒तिष॑म्। अग्निः पू॒र्वरू॑पम्। आ॒दित्य॑

उत्तररूपम्। आपः सन्धिः। वैद्युतः सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्।
आचार्यः पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनः सन्धानम्। इत्यधिविद्यम्।
अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्। पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननः
सन्धानम्। इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्। वाक्सन्धिः। जिह्वा
सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता
व्याख्याता वेद। सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
लोकेन॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥ _____ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव। स मेन्द्रो मेधया
स्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्। शरीरं मे विचरणम्। जिह्वा मे
मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मे

गोपाय। आ॒वह॑न्ती॒ वित॑न्वा॒ना॥७॥

कु॒र्वा॒णा ची॒र॑मा॒त्मनः॑। वा॒सा॒सि॒ मम॑ गा॒वश्च॑। अ॒न्न॒पा॒ने च॑ स॒र्वदा॑। ततो॑ मे
श्रि॒य॒मा॒वह॑। लो॒म॒शां पु॒शुभिः॑ स॒ह स्वाहा॑॥ आ मा॑ यन्तु ब्रह्मचा॒रिणः॑ स्वाहा॑॥
वि मा॑ऽऽयन्तु ब्रह्मचा॒रिणः॑ स्वाहा॑॥ प्र मा॑ऽऽयन्तु ब्रह्मचा॒रिणः॑ स्वाहा॑॥ दमा॑यन्तु
ब्रह्मचा॒रिणः॑ स्वाहा॑॥ शमा॑यन्तु ब्रह्मचा॒रिणः॑ स्वाहा॑॥८॥

यशो॑ जने॑ऽसानि॒ स्वाहा॑॥ श्रेया॑न् वस्य॑सोऽसानि॒ स्वाहा॑॥ तं त्वा॑ भग॒ प्रवि॑शानि॒
स्वाहा॑॥ स मा॑ भग॒ प्रवि॑श स्वाहा॑॥ तस्मि॑न्सहस्र॑शाखे। निभ॑गाहं त्वयि॑ मृजे॒
स्वाहा॑॥ यथाऽऽपः॑ प्रव॑ता यन्ति॑। यथा॑ मा॒सा अ॒हर्ज॑रम्। ए॒वं मा॑ ब्रह्मचा॒रिणः॑।
धा॒त॒राय॑न्तु स॒र्वतः॑ स्वाहा॑॥ प्र॒ति॒वे॒शोऽसि॑ प्र मा॑ भाहि॒ प्र मा॑ पद्य॒स्व॥९॥

[४]

भूर्भुवः॑ सुव॒रिति॑ वा ए॒तास्ति॒स्रो व्या॑हृतयः। ता॒सा॑मु॒हस्मै॒ तां च॑तुर्थीम्।
माहा॑चमस्यः प्रवे॑दयते। मह॒ इति॑। तद्ब्रह्म॑। स आ॒त्मा। अ॒ङ्गान्य॑न्या दे॒वताः॑।
भूरिति॑ वा अ॒यं लो॒कः। भुव॑ इत्य॒न्तरि॑क्षम्। सुव॒रित्य॒सौ लो॒कः॥१०॥

मह॒ इत्या॑दित्यः। आ॒दि॒त्येन॒ वाव॒ सर्वे॑ लो॒का मही॑यन्ते। भू॒रिति॒ वा
अ॒ग्निः। भुव॒ इति॑ वा॒युः। सुव॒रित्या॑दित्यः। मह॒ इति॑ च॒न्द्रमाः॑। च॒न्द्रम॑सा॒ वाव॒
सर्वा॑णि ज्योती॑र॒षि मही॑यन्ते। भू॒रिति॒ वा ऋचः॑। भुव॒ इति॑ सा॒मानि॑। सुव॒रिति॒
यजू॑र॒षि॥११॥

मह॒ इति॑ ब्रह्म॑। ब्रह्म॑णा॒ वाव॒ सर्वे॑ वे॒दा मही॑यन्ते। भू॒रिति॒ वै प्रा॒णः। भुव॒
इत्य॑पा॒नः। सुव॒रिति॑ व्या॒नः। मह॒ इत्य॑न्नम्। अ॒न्नेन॒ वाव॒ सर्वे॑ प्रा॒णा मही॑यन्ते। ता
वा ए॒ताश्च॑त॒स्रश्च॑तु॒र्धा। च॑त॒स्रश्च॑त॒स्रो व्या॑हृतयः। ता यो वेद॑। स वेद॑ ब्रह्म॑। सर्वे॑ऽस्मै
दे॒वा ब॒लिमा॑व॒हन्ति॥१२॥

अ॒सौ लो॒को यजू॑र॒षि वेद॑ द्वे च॑॥ _____ [५]

स य ए॒षोऽन्त॑र॒हृद॑य आका॒शः। तस्मि॑न्न॒यं पुरु॑षो मनो॒मयः॑। अमृ॑तो हि॒र॒ण्म॑यः।
अन्त॑रेण॒ तालु॑के। य ए॒ष स्तन॑ इवाव॒लम्ब॑ते। सै॒न्द्रयो॑निः। यत्रा॒सौ कै॑शान्तो
वि॒वर्त॑ते। व्य॒पोह्य॑ शी॒र्षक॑पा॒ले। भू॒रित्य॑ग्नौ प्र॒ति॑तिष्ठति। भुव॒ इति॑ वा॒यौ॥१३॥

सुव॒रित्या॑दित्ये। मह॒ इति॒ ब्रह्म॑णि। आ॒प्नोति॒ स्वरा॑ज्यम्। आ॒प्नोति॒
मन॑स॒स्पति॑म्। वाक्प॑तिश्चक्षु॑ष्पतिः। श्रोत्र॑पतिर्वि॒ज्ञान॑पतिः। ए॒तत्ततो॑ भवति।
आ॒का॒शश॑रीरं ब्रह्म। स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं मन॑ आनन्दम्। शान्ति॑समृद्धम॒मृत॑म्। इति॑
प्राची॑नयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॑मृतमेकं च॥ _____ [६]

पृ॒थि॒व्यन्तरि॑क्षं द्यौर्दि॒शोऽवा॑न्तरदि॒शाः। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दित्यश्चन्द्र॒मा नक्ष॑त्राणि।
आप॒ ओष॑धयो वन॒स्पत॑य आका॒श आ॒त्मा। इत्य॑धिभूतम्। अथाध्या॒त्मम्। प्रा॒णो
व्या॒नोऽपा॑न उ॒दानः स॑मा॒नः। चक्षुः॑ श्रोत्रं मनो वाक्कक्। चर्म मा॒स॑ स्नावास्थि॑
म॒ज्जा। ए॒तद॑धि वि॒धाय॑र्षि॒रवो॑चत्। पाङ्क्तुं॑ वा इ॒दं सर्व॑म्। पाङ्क्तै॑नैव पाङ्क्तै॑
स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्व॑मेकं च॥ _____ [७]

ओमि॑ति ब्रह्म। ओमि॒तीद॑ं सर्वम्। ओमि॒त्येत॑दनुकृति ह स्म॒ वा
अ॒प्योश्वा॑वयेत्याश्वा॑वयन्ति। ओमि॒ति सा॑मा॒नि गा॑यन्ति। ओ॒ंशोमि॑ति श॒स्त्राणि॑

श॑सन्ति। ओमित्य॑ध्व॒र्युः प्र॑तिग॒रं प्र॑तिगृणाति। ओमि॒ति ब्र॑ह्मा प्रसौ॑ति।
ओमित्य॑ग्नि॒होत्र॑मनु॑जानाति। ओमि॒ति ब्रा॑ह्मणः प्र॑वक्ष्यन्नाह॒ ब्र॑ह्मोपा॑प्रवा॒नीति॑।
ब्र॒ह्मैवोपा॑प्रोति॥१६॥

ओन्दशं॥ —————[८]

ऋ॒तं च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। स॒त्यं च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। तप॑श्च स्वा॑ध्याय-
प्रव॑चने॒ च। दम॑श्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। श॒मश्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। अ॒ग्नय॑श्च
स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। अ॒ग्निहो॑त्रं च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। अ॒तिथ॑यश्च स्वा॑ध्याय-
प्रव॑चने॒ च। मा॒नुषं॑ च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। प्र॒जा च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। प्र॒जन॑श्च
स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। प्र॒जाति॑श्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। स॒त्यमि॒ति स॒त्यव॑चा॒ राथी॑तरः।
तप॑ इति तपो॒नित्यः॑ पौ॒रुशि॑ष्टिः। स्वा॑ध्यायप्रवचने एवेति नाको॑ मौ॒द्गल्यः॑। तद्धि
तप॑स्तद्धि॒ तपः॑॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च पदं॥ —————[९]

अ॒हं वृ॑क्षस्य॒ रेरि॑वा। की॒र्तिः पृ॑ष्ठं गि॒रेरि॑वा। ऊ॒र्ध्वप॑वि॒त्रो वा॒जिनी॑व स्व॒मृत॑मस्मि।
द्र॒विण॑ꣳ स॒र्वच॑सम्। सु॒मेधा॑ अ॒मृतो॑क्षितः। इति॑ त्रि॒शङ्को॑र्वेदा॒नुव॑चनम्॥१८॥

अहं षट्॥ _____ [१०]

वेदमनूच्याऽऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं चर। स्वाध्याया॑न्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्। स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः। तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रशंसितव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकिथ्सा वा वृत्तविचिकिथ्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा

ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः। अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मृशिनः।
 युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा तेषु वर्तेथाः।
 एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्।
 एवमु चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितुव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्युक्तं च॥ [११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो
 विष्णुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं
 ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्। तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्।
 आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥ [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु
मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

ब्रह्मविदाप्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म। यो वेद निहितं
गुहायां परमे व्योमन्। सौऽश्नुते सर्वान्कामान्त्सह। ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा
एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः। वायोरग्निः। अग्रेरापः। अद्भ्यः
पृथिवी। पृथिव्या ओषधयः। ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषो-
ऽन्नरसमयः। तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः। अयमात्मा।
इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीः श्रिताः। अथो अन्नैर्नैव जीवन्ति।
अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते।
सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासते। अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम्।
तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते। जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च

भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यत इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर
 आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्।
 अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राण एव शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः
 पक्षः। आकाश आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो हि भूतानामायुः।
 तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासन्ते। प्राणो हि
 भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य।
 तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स
 वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव
 शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं
 प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति

कदाचनेति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्।
 अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य
 पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः।
 सत्यमुत्तरः पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्म
 ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा।
 सर्वान्कामान्धसमश्नुत इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा
 एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष
 पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः।
 मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा।
 तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद् चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेदं। सन्तमेनं ततो

विदुरिति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं
 लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चित्समंश्नुता(३)
 उ। सोऽकामयत। बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। इदं
 सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च
 त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च। निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं
 च। सत्यं चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते। तदप्येष
 श्लोको भवति॥६॥

असृष्ट्वा इदमग्रं आसीत्। ततो वै सदजायत। तदात्मानं स्वयमकुरुत।
 तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं
 लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश आनन्दो न
 स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं
 प्रतिष्ठां विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं
 कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको

भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदेति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चमं इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको मानुषं आनन्दः। ते ये शतं मानुषां आनन्दाः। स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दाः। स एक आजानजानां देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः। स एकः कर्मदेवानां देवानामानन्दः।

ये कर्मणा देवानपियुन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः। स एको देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं देवानामानन्दाः। स एक इन्द्रस्याऽऽनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतमिन्द्रस्याऽऽनन्दाः। स एको बृहस्पतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः। स एकः प्रजापतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः। स एको ब्रह्मण आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतमानन्द-

मयमात्मानमुपसङ्गामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एत९ ह वाव न तपति। किमह९ साधुं नाकुरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा

ए॒तत्प्रो॒वाच॑ । अ॒न्नं प्रा॒णं चक्षुः॑ श्रो॒त्रं म॒नो वाच॑मि॒ति । त॒५ हो॒वाच॑ । यतो॒ वा
इ॒मानि॑ भू॒तानि॑ जाय॑न्ते । येन॒ जा॒तानि॑ जी॒वन्ति॑ । यत्प्रय॑न्त्य॒भि संवि॑शन्ति ।
तद्विजि॑ज्ञासस्व । तद्ब्र॒ह्मेति॑ । स तपो॑ऽतप्यत । स तप॑स्त॒प्त्वा ॥ १ ॥

अ॒न्नं ब्र॒ह्मेति॑ व्य॒जानात् । अ॒न्नाद्धे॑व खल्वि॒मानि॑ भू॒तानि॑ जाय॑न्ते । अ॒न्नेन॑ जा॒तानि॑
जी॒वन्ति॑ । अ॒न्नं प्रय॑न्त्य॒भि संवि॑शन्तीति । तद्वि॒ज्ञाय॑ । पुन॑रे॒व वरु॑णं पि॒तर॑मु॒प॑स॒सार ।
अ॒र्धीहि॑ भग॒वो ब्र॒ह्मेति॑ । त॒५ हो॒वाच॑ । तप॑सा॒ ब्रह्म॑ विजि॑ज्ञासस्व । तपो॒ ब्र॒ह्मेति॑ ।
स तपो॑ऽतप्यत । स तप॑स्त॒प्त्वा ॥ २ ॥

प्रा॒णो ब्र॒ह्मेति॑ व्य॒जानात् । प्रा॒णाद्धे॑व खल्वि॒मानि॑ भू॒तानि॑ जाय॑न्ते । प्रा॒णेन॑
जा॒तानि॑ जी॒वन्ति॑ । प्रा॒णं प्रय॑न्त्य॒भि संवि॑शन्तीति । तद्वि॒ज्ञाय॑ । पुन॑रे॒व वरु॑णं
पि॒तर॑मु॒प॑स॒सार । अ॒र्धीहि॑ भग॒वो ब्र॒ह्मेति॑ । त॒५ हो॒वाच॑ । तप॑सा॒ ब्रह्म॑ विजि॑ज्ञासस्व ।
तपो॒ ब्र॒ह्मेति॑ । स तपो॑ऽतप्यत । स तप॑स्त॒प्त्वा ॥ ३ ॥

म॒नो ब्र॒ह्मेति॑ व्य॒जानात् । म॒नसो॑ ह्ये॒व खल्वि॒मानि॑ भू॒तानि॑ जाय॑न्ते । म॒नसा॑
जा॒तानि॑ जी॒वन्ति॑ । म॒नः प्रय॑न्त्य॒भि संवि॑शन्तीति । तद्वि॒ज्ञाय॑ । पुन॑रे॒व वरु॑णं

पितॄमुप॑ससार। अधी॑हि भगवो ब्रह्मेति। त॒ ५ हो॒वाच। तप॑सा ब्रह्म विजि॑ज्ञासस्व।
तपो ब्रह्मेति। स तपो॑ऽतप्यत। स तप॑स्त॒प्त्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्य॑जानात्। विज्ञाना॒द्धे॒व खल्वि॑मानि भू॒ता॒नि जाय॑न्ते। विज्ञाने॑न
जा॒ता॒नि जीव॑न्ति। विज्ञानं प्रय॑न्त्यभि॒ संवि॑शन्तीति। तद्विज्ञा॑य। पुन॑रेव वरुणं
पितॄमुप॑ससार। अधी॑हि भगवो ब्रह्मेति। त॒ ५ हो॒वाच। तप॑सा ब्रह्म विजि॑ज्ञासस्व।
तपो ब्रह्मेति। स तपो॑ऽतप्यत। स तप॑स्त॒प्त्वा॥५॥

आन॒न्दो ब्रह्मेति व्य॑जानात्। आन॒न्दा॒द्धे॒व खल्वि॑मानि भू॒ता॒नि जाय॑न्ते।
आन॒न्देन॑ जा॒ता॒नि जीव॑न्ति। आन॒न्दं प्रय॑न्त्यभि॒ संवि॑शन्तीति। सैषा भा॑र्गवी
वा॒रु॒णी वि॒द्या। पर॑मे व्यो॒मन् प्र॒ति॒ष्ठिता। य ए॒वं वेद॑ प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। अन्न॑वानन्ना॒दो
भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या॥६॥

अन्नं न नि॒न्द्यात्। तद्व॒तम्। प्रा॒णो वा अन्न॑म्। शरी॑रमन्ना॒दम्। प्रा॒णे शरी॑रं प्र॒ति॒ष्ठितम्।
शरी॑रे प्रा॒णः प्र॒ति॒ष्ठितः। तदे॒तदन्न॑मन्ने प्र॒ति॒ष्ठितम्। स य ए॒तदन्न॑मन्ने प्र॒ति॒ष्ठितं
वेद॑ प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। अन्न॑वानन्ना॒दो भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑।

म॒हान्की॒र्त्या॑॥७॥

अन्नं॑ न परि॑चक्षीत। तद्व॒तम्। आपो॑ वा अन्नम्। ज्योति॑रन्नादम्। अ॒प्सु
ज्योतिः॑ प्रति॑ष्ठितम्। ज्योति॑ष्यापः॒ प्रति॑ष्ठिताः। तदे॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितम्। स य
ए॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितं वेद॑ प्रति॑तिष्ठति। अन्न॑वानन्नादो भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जयां
प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॑सेन। म॒हान्की॒र्त्या॑॥८॥

अन्नं॑ बहु॒ कुर्वी॑त। तद्व॒तम्। पृथि॒वी वा अन्नम्। आ॒का॒शोऽन्ना॒दः। पृथि॒व्यामा॑का॒शः
प्रति॑ष्ठितः। आ॒का॒शे पृथि॒वी प्रति॑ष्ठिता। तदे॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितम्। स य
ए॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितं वेद॑ प्रति॑तिष्ठति। अन्न॑वानन्नादो भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जयां
प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॑सेन। म॒हान्की॒र्त्या॑॥९॥

न कश्चन॑ वसतौ प्रत्या॑चक्षीत। तद्व॒तम्। तस्मा॑द्यथा कया च विधया बह्व॑न्नं
प्राप्नु॑यात्। अरा॑ध्यस्मा अन्नमि॑त्याच॒क्षते। एतद्वै मुखतोऽ॑न्नं रा॒द्धम्। मुखतोऽ॑स्मा
अ॒न्नं रा॑ध्यते। एतद्वै मध्यतोऽ॑न्नं रा॒द्धम्। मध्यतोऽ॑स्मा अ॒न्नं रा॑ध्यते। एतद्वा
अन्ततोऽ॑न्नं रा॒द्धम्। अन्ततोऽ॑स्मा अ॒न्नं रा॑ध्यते। य एवं वेद। क्षेम॑ इति वा॒चि।

योगक्षेम इति प्राणापानयोः। कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
 पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश
 इति पशुषु। ज्योतिरिति नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत। महान्भवति। तन्मन
 इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम इत्युपासीत। नम्यन्तैऽस्मै कामाः।
 तद्ब्रह्मेत्युपासीत। ब्रह्मवान्भवति। तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं म्रियन्ते
 द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रियां भ्रातृव्याः। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स
 एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य।
 एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं
 विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्कम्य। इमाँल्लोकान्कामात्री
 कामरूप्यनुसञ्चरन्। एतत्साम गायत्रास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३) वु।
 अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)ऽहमन्नादः। अह३
 श्लोककृदह३ श्लोककृदह३ श्लोककृत्। अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य।

पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य ना(३) भा॒इ। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अ॒हमन्नमन्नम॒दन्त॒मा(३) द्धि। अ॒हं वि॒श्वं भुव॑न॒मभ्य॑भ॒वाम्। सुव॒र्न ज्योतीः॑। य
 ए॒वं वेद॑। इत्यु॑प॒निषत्॑॥१०॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे। ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा
 वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे। ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु
मा वि॑द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥अम्भस्य पारे॥

अम्भ॑स्य पा॒रे भुव॑नस्य॒ मध्ये॒ नाक॑स्य पृ॒ष्ठे म॑ह॒तो म॒हीं॒यान्। शु॒क्रेण॒ ज्योती॑ः॒षि
सम॑नुप्रवि॑ष्टः प्र॒जाप॑तिश्चरति॒ गर्भे॑ अ॒न्तः॥ यस्मि॑न्नि॒दं सं च॒ विचै॑ति॒ सर्वं॒
यस्मि॑न्दे॒वा अधि॒ विश्वे॑ निषे॒दुः। तदे॒व भू॑तं तदु॒ भव्य॑मा इ॒दं तद॑क्षरे॒ पर॑मे
व्यो॑मन्॥ येना॑ऽऽवृ॒तं खं च॒ दिवं॑ म॒हीं च॒ येना॑ऽऽदि॒त्यस्त॑प॒ति तेज॑सा॒ भ्राज॑सा
च। यम॑न्तः संमु॒द्रे क॒वयो॒ वय॑न्ति॒ यद॑क्षरे॒ पर॑मे प्र॒जाः॥ यतः॑ प्रसू॒ता ज॒गतः॑
प्रसू॑ती॒ तोये॑न जी॒वान् व्यस॑स॒र्ज भू॒म्याम्। यदोष॑धीभिः पु॒रुषा॑न्प॒शूश्च॒ विवेश॑
भू॒तानि॑ चराच॒राणि॑॥ अतः॑ परं॒ नान्य॑दणी॒यसः॑ हि॒ परा॑त्परं॒ यन्म॑ह॒तो म॒हान्त॑म्।
यदे॑कम॒व्यक्त॑मन॒न्तरूपं॒ विश्वं॑ पु॒राणं॒ तम॑सः॒ पर॑स्तात्॥१॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं बहुधा जातं
जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य नाभिः॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः।
तदेव शुक्रममृतं तद्ब्रह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः
पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥ अर्धमासा मासा ऋतवः
संवत्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः प्रदुधे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनमूर्ध्वं
न तिर्यश्चं न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येशे कश्चन तस्य नाम महद्यशः॥२॥

न सन्दृशेति तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्। हृदा मनीषा
मनसाऽभिकृत्तो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति॥ अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ॥
एष हि देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भे अन्तः। स विजायमानः
स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखोऽस्तिष्ठति विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो
विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं पतत्रैर्द्यावापृथिवी जनयन्देव
एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीलम्। यस्मिन्निदः॥

सं च विचैक॑ स ओतुः प्रोत॑श्च वि॒भुः प्र॒जासु॑ । प्र तद्वो॑चे अ॒मृतं॑ नु वि॒द्वान्गन्ध॒र्वो
नाम् निहि॑तं गुहा॑सु ॥ ३ ॥

त्रीणि॑ प॒दा निहि॑ता गुहा॑सु यस्तद्वेदं सवि॒तुः पि॒ताऽस॑त् । स नो बन्धु॑र्जनि॒ता
स वि॒धा॒ता धामा॑नि वेद॒ भुव॑नानि वि॒श्वः । यत्र॑ दे॒वा अ॒मृत॑मान॒शाना॑स्तृतीये
धामा॑न्यभ्यैर॒यन्त॑ । परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः परि॑ लो॒कान् परि॑ दि॒शः
परि॑ सु॒वः । ऋ॒तस्य॑ तन्तुं॑ वित॑तं वि॒चृत्य॑ तद॑पश्य॒त्तद॑भवत् प्र॒जासु॑ । प॒रीत्य॑
लो॒कान्प॒रीत्य॑ भू॒तानि॑ प॒रीत्य॑ सर्वाः॑ प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑ । प्र॒जाप॑तिः प्रथम॒जा
ऋ॒तस्याऽऽ॒त्मनाऽऽ॒त्मानं॑ म॒भिसम्ब॑भूव । स॒दस॑स्पति॒मद्भु॑तं प्रि॒यमिन्द्र॑स्य॒ काम्य॑म् ।
सनि॑ मे॒धाम॑यासिषम् । उद्दी॑प्यस्व जा॒तवे॑दोऽप॒घ्नन्नि॑र्ऋ॒तिं मम॑ ॥ ४ ॥

प॒शूश्च॑ म॒ह्यमा॑व॒ह जी॑वं च दि॒शो दि॒शः । मा नो॑ हि॒ंसी॒ज्जा॒तवे॑दो गाम॒श्वं
पु॒रुषं॑ जग॑त् । अ॒बिभ्र॑द॒ग्न आ॑ग॒हि श्रि॒या मा॑ परि॑पातय ।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्।
तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
वक्रतुण्डाय धीमहि। तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
धीमहि॥ ५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय धीमहि। तन्नः षण्मुखः
प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्।
वेदात्मनाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्। नारायणाय विद्महे
वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदृष्टाय
धीमहि॥ ६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे महद्युतिकराय धीमहि।
तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्। वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

स॒हस्र॒पर॑मा दे॒वी श॒तमू॑ला श॒ताङ्कु॑रा। सर्व॑ ह॒रतु॑ मे पा॒पं दूर्वा॑ दुःस्वप्न॒नाश॑नी।
काण्डा॑त्काण्डात् प्र॒रोह॑न्ती॒ परु॑षः परु॒षः परि॑ ॥ ७ ॥

ए॒वानो॑ दूर्वे॒ प्रत॑नु स॒हस्रे॑ण श॒तेन॑ च। या श॒तेन॑ प्रत॒नोषि॑ स॒हस्रे॑ण वि॒रोह॑सि।
तस्या॑स्ते दे॒वीष्टके॑ वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्। अश्व॑क्रान्ते र॒थक्रान्ते॑ वि॒ष्णुक्रान्ते॑
व॒सुन्ध॑रा। शिरसा॑ धार॒यिष्या॑मि र॒क्षस्व॑ मां पदे॒ पदे॑।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमि॑र्धेनु॒र्धर॑णी लो॒कधा॑रिणी। उ॒द्धृता॑ऽसि व॒राहे॑ण कृ॒ष्णेन॑ श॒तबा॑हुना। मृत्तिके॑
हन॑ मे पा॒पं य॒न्मया॑ दुष्कृतं कृतम्। मृत्तिके॑ ब्रह्म॑दत्ताऽसि का॒श्यपे॑नाभि॒मन्त्रि॑ता।
मृत्तिके॑ देहि॑ मे पु॒ष्टिं त्वयि॑ स॒र्वं प्र॑तिष्ठितम् ॥ ८ ॥

मृत्तिके॑ प्रतिष्ठिते स॒र्वं त॒न्मे निर्णु॑द मृत्तिके। तया॑ ह॒तेन॑ पापे॒न ग॒च्छामि॑ प॒रमा॑
गति॑म्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि। मघ॑वन्छु॒ग्धि तव॑ तन्न॒ ऊ॒तये॑ विद्विषो॒
विमृ॑धो॒ जहि॑। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा॑ विमृ॑धो॒ व॒शी। वृषेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः
स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः। स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः। स्व॒स्ति
न॒स्ताक्ष्यो॑ अ॒रि॑ष्टनेमिः स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु। आपो॑न्तमन्युस्तृ॒पल॑प्रभर्मा
धुनिः॒ शिमी॑वाञ्छ॒रुमा॑ ऋ॒जी॒षी। सोमो॑ वि॒श्वान्य॑त॒सावना॑नि॒ नार्वा॑गिन्द्र
प्रति॑माना॒निदे॑भुः ॥ ९ ॥

ब्रह्म॑जज्ञानं प्रथ॒मं पु॒रस्ता॑द्वि॒सी॒म॒तः सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः। सबु॒ध्रिया॑ उप॒मा
अ॒स्य वि॒ष्टाः स॒तश्च॒ योनि॑मस॒तश्च॒ विवः॑। स्यो॒ना पृ॑थिवि॒ भवा॑ऽनृ॒क्षरा॑ नि॒वेश॑नी।
यच्छा॑नः शर्म॑ स॒प्रथाः॑। ग॒न्ध॒द्वा॒रां दु॑राध॒रूपां॑ नित्यपु॒ष्टां करी॑षिणी॒म्। ई॒श्वरी॑
सर्व॑भूता॒नां तामि॑होप॒ह्वये॑ श्रियम्। श्री॑र्मे भ॒जतु॑। अल॑क्ष्मी॒र्मे न॒श्यतु॑। विष्णु॑मुखा
वै दे॒वाश्छ॑न्दो॒भिरि॑माँल्लो॒कान॑नप॒ज॒य्यम॒भ्य॑जयन्। म॒हा॑ इन्द्रो॒ वज्र॑बाहुः षोड॒शी

शर्म यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नो म॒घवा॑ करोतु हन्तुं पा॒प्मानं॑ योऽस्मान् द्वेष्टि॑। सो॒मान्ऽ॒ स्वर॑णं कृणुहि
ब्र॒ह्मण॑स्पते। क॒क्षीव॑न्तं य औ॒शिज॑म्। शरी॑रं यज्ञशम॒लं कु॑सीदं तस्मि॑न्त्सीदतु
योऽस्मान् द्वेष्टि॑। च॒रणं प॒वित्रं॑ वि॒त॑तं पु॒रा॒णं येन॑ पू॒तस्तर॑ति दुष्कृतानि॑। तेन॑
प॒वित्रे॑ण शु॒द्धेन॑ पू॒ता अति॑ पा॒प्मान॑मरातिं॒ तरे॑म। स॒जोषा॑ इन्द्र॒ सग॑णो म॒रुद्भिः
सोमं॑ पिब वृ॒त्रह॑ञ्छूर वि॒द्वान्। ज॒हि शत्रू॑ रप॒ मृधो॑ नुद॒स्वाथा॑भयं कृणुहि वि॒श्वतो॑
नः। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॒ भूया॑सुर्योऽस्मान् द्वेष्टि॑ यं च
व॒यं द्वि॑ष्मः। आपो॒ हि ष्ठा म॑यो॒ भुव॑स्ता न॒ ऊ॒र्जे द॑धातन॥११॥

म॒हेर॑णाय॒ चक्ष॑से। यो वः शि॒वत॑मो॒ रस॑स्तस्य॒ भाज॑यते॒ह नः॑। उ॒श॒तीरि॑व
मा॒तरः॑। तस्मा॒ अरं॑ ग॒माम॑ वो॒ यस्य॑ क्षयाय॒ जिन्व॑थ। आपो॑ ज॒नय॑था च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिर॑ण्यशृङ्गं वरु॑णं प्रप॑द्ये ती॒र्थं मे॑ देहि याचि॑तः। य॒न्मया॑ भु॒क्तम॒साधू॑नां पा॒पेभ्य॑श्च

प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः
सविता च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो वरुणाय नमो
वारुण्यै नमोऽद्भ्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्। अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात्
प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्। यश्चाप्सु वरुणः स
पुनात्वधमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमं सचता परुष्ण्या।
असिक्रिया मरुद्वृधे वितस्तयाऽऽर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया। ऋतं च सत्यं
चाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत। ततो रात्रिरजायत ततः समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत। अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी।
सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो सुवः।
यत्पृथिव्या रजः स्वमान्तरिक्षे विरोदसी। इमांस्तदापो वरुणः पुनात्वधमर्षणः।

पुनन्तु वसंवः पुनातु वरुणः पुनात्वधमर्षणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य गोप्ता।
 एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योर्हिरण्मयम्। द्यावापृथिव्योर्हिरण्मयः सः श्रितः
 सुवः॥१४॥

स नः सुवः सः शिशाधि। आर्द्रं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि। ज्योतिर्ज्वलति
 ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मां
 जुहोमि स्वाहा। अकार्यकार्यवकीर्णी स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः। वरुणोऽपामघ-
 मर्षणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रजो भूमिस्त्वमाः रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः।
 आक्रान्त्समुद्रः प्रथमे विधर्मं जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा। वृषा पवित्रे अधि-
 सानो अव्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवान इन्दुः॥१५॥

[१]

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निजहाति वेदः। स नः पर्षदति दुर्गाणि
 विश्वा नावेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः। तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं

कर्मफलेषु जुष्टा॑म्। दुर्गा॑ दे॒वीः शरण॑म॒हं प्रप॑द्ये सु॒तर॑सि तर॒से नमः॑। अ॒ग्ने
त्वं पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्ध॒स्वस्ति॒भिरति॑ दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑। पू॒श्च पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑
उ॒र्वी भवा॑ तो॒काय॒ तन॑याय॒ शं योः। विश्वा॑नि नो दुर्ग॑हा॒ जात॑वेदः सिन्धुं॑ न
ना॒वा दु॑रि॒ताति॑ पर्षि। अ॒ग्ने अ॒त्रिव॑न्मन॒सा गृणा॑नो॒ऽस्माकं॑ बो॒ध्यवि॑ता त॒नूना॑म्।
पृ॒तना॑जित॒ः सह॑मानम॒ग्निमु॒ग्रः हु॑वेम पर॒मात्स॒धस्था॑त्। स नः॑ पर्ष॒दति॑
दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑ क्षाम॑द्दे॒वो अति॑ दु॒रिता॑ऽत्य॒ग्निः। प्र॒तोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑
होता॒ नव्य॑श्च स॒त्सि। स्वाश्चा॑ग्ने त॒नुव॑ पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्य॑ च सौ॒भग॑माय॒जस्व।
गोभि॑र्जुष्ट॑म॒युजो॑ निषि॑क्तं॒ तवेन्द्र॑ विष्णो॒रनु॑सञ्चरेम। नाक॑स्य पृ॒ष्ठम॑भि सं॒वसानो॑
वैष्णा॑वीं लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूरन्न॑म॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वा॒हा भुवो॑ऽन्नं वा॒यवे॑ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑ सुव॒रन्न॑मादित्याय॒
दिवे॑ स्वाहा भूर्भुवः॑ सुव॒रन्नं॑ च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वाहा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑

भूर्भुवः सुवरन्नमोम्॥१७॥

[३]

भूरग्रये पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरादित्याय दिवे स्वाहा
भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरग्र
ओम्॥१८॥

[४]

भूरग्रये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा भुवो वायवे चान्तरिक्षाय च महते च
स्वाहा सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च
दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवर्महरोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अग्र एनसे स्वाहा। पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा। यज्ञं पाहि विभावंसो
स्वाहा। सर्वं पाहि शतक्रतो स्वाहा॥२०॥

[६]

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒कया॑ । पा॒ह्यु॒त द्वि॒तीय॑या । पा॒ह्यूर्जं॑ तृ॒तीय॑या । पा॒हि गी॒र्भिश्च॑
त॒सृभिर्व॑सो॒ स्वाहा॑ ॥ २१ ॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छ॑न्द॒सामृष॑भो वि॒श्वरू॑पश्छ॑न्दो॒भ्यश्छ॑न्दा॒ऽस्यावि॑वेशः । स॒ता॒ः शि॒क्यः
पु॒रोवा॑चो॒पनि॑षदिन्द्रो॒ ज्येष्ठ॑ इ॒न्द्रिया॑य॒ ऋषि॑भ्यो॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑
भूर्भुवः॑ सुव॒श्छन्द॑ ओम् ॥ २२ ॥

[८]

नमो॑ ब्रह्म॑णे धा॒रणं॑ मे अ॒स्त्वनि॑राकरणं धा॒रयि॑ता भूयासं॒ कर्ण॑योः श्रु॒तं मा
च्यो॑ढ्वं ममा॒मुष्य॑ ओम् ॥ २३ ॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋ॒तं तपः॑ स॒त्यं तपः॑ श्रु॒तं तपः॑ शा॒न्तं तपो॑ दम॒स्तपः॑ शम॒स्तपो॑ दानं॒ तपो॑ यज्ञं॒

तपो॒ भूर्भुवः॒ सुव॒र्ब्रह्मै॒तदुपा॑स्यै॒तत्तपः॑ ॥ २४ ॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा॑ वृक्षस्य॑ स॒म्पुष्पि॑तस्य दूराद्गन्धो वा॑त्ये॒वं पु॒ण्य॑स्य क॒र्मणो॑ दूराद्गन्धो वा॑ति॒ यथा॑ऽसिधा॒रां क॒र्तेऽव॑हितामव॒क्रामे॑ यद्युवे॒ युवे॒ ह वा॑ वि॒ह्वयि॑ष्यामि क॒र्त॑ प॒तिष्या॑मीत्ये॒वम॒नृता॑दा॒त्मानं॑ जुगुप्सैत् ॥ २५ ॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अ॒णोरणी॑यान्मह॒तो मही॑याना॒त्मा गुहा॑यां॒ निहि॑तोऽस्य ज॒न्तोः। तम॑क्रतुं पश्यति वी॒तशो॑को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मान॑मीशम्। स॒प्त प्रा॑णाः प्र॒भव॑न्ति॒ तस्मा॑त्स॒प्तार्चि॑षः स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त इ॒मे लो॒का येषु॑ चर॑न्ति प्रा॒णा गुहा॑शयां॒ निहि॑ताः स॒प्त सं॑प्त। अतः॑ समु॒द्रा गि॒रय॑श्च॒ सर्वे॑ऽस्मात्स्यन्द॑न्ते॒ सिन्ध॑वः॒ सर्व॑रूपाः। अत॑श्च॒ विश्वा॒ ओष॑धयो॒ रसा॑च्च॒ येनै॑ष भू॒तस्ति॑ष्ठत्यन्तरा॒त्मा। ब्र॒ह्मा दे॒वानां॑ पद॒वीः

कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः
पवित्रमत्येति रेभन्। अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बर्हीं प्रजां जनयन्तीं
सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः॥२६॥

हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्। नृषद्वरसदृतसद्धोमसद
गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो
घृतमुवस्य धाम। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम्।
समुद्रादूर्मिर्मधुमां उदारदुपां शुनां सममृतत्वमानद्। घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति
जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामा
नमोभिः। उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः शृङ्गोऽवमीद्वोर एतत्। चत्वारि शृङ्गा
त्रयो अस्य पादा द्वे शीरूषे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति
महो देवो मर्त्यां आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्। इन्द्र एकं सूर्य

एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्ठतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो
रुद्रो महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत जायमानं स नो देवः शुभया स्मृत्या
संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्।
वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न कर्मणा न प्रजया
धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानुशुः। परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो
विशन्ति। वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्न्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः। ते ब्रह्मलोके
तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे। दहं विपापं परमेश्वरभूतं यत्पुण्डरीकं
पुरमध्यस्थम्। तत्रापि दहं गगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्।
यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतिं लीनस्य यः परः स
महेश्वरः॥ २८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं देवमक्षरं परमं पदम्।

विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति।
 पतिं विश्वस्याऽऽत्मेश्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं
 परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं
 नारायणः परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च किञ्चिद्भगत्सर्वं
 दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविं समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश प्रतीकाशं हृदयं
 चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठ्या वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं
 भाती विश्वस्याऽऽयतनं महत्। सन्ततं शिलाभिस्तुलम्बत्याकोशसन्निभम्।
 तस्यान्तं सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महान-
 ग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः। सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः। तिर्यगूर्ध्वमधः
 शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकः। तस्य मध्ये
 वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः। नीलतोयदमध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा।
 नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा

व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता ऋचस्तदृचा मण्डलं स ऋचां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां मण्डलं स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां लोकः सैषा त्र्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषः॥३१॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु ब्रह्मतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं

सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति
य एवं वेदैत्युपनिषत्॥३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय
नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः।
दिव्याय नमः। दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय नमः।
शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय
नमः। आत्माय नमः। आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः।
एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम्॥३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः। भवे भवे नाति भवे भवस्व
माम्। भवोद्भवाय नमः॥३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒म॒दे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑ का॒लाय॒ नमः॑
कल॑वि॒कर॒णाय॒ नमो॑ बल॑वि॒कर॒णाय॒ नमो॑ बला॑य॒ नमो॑ बल॑प्रमथ॒नाय॒ नमः॑
सर्व॑भू॒तद॒मनाय॒ नमो॑ म॒नोन्म॑नाय॒ नमः॑ ॥ ३५ ॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घो॒र॒घो॒र॒तरे॑भ्यः। सर्वे॑भ्यः सर्व॑शर्वे॑भ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु
रु॒द्ररू॑पेभ्यः ॥ ३६ ॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॑रु॒षाय॒ वि॒द्महे॑ मा॒हादे॒वाय॑ धीमहि। तन्नो॑ रु॒द्रः प्र॒चो॒दया॑त् ॥ ३७ ॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवोम् ॥ ३८ ॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतयेऽम्बिकापतय उमापतये पशुपतये नमो नमः ॥ ३९ ॥

[२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः ॥ ४० ॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय

नमो॑ अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रु॑द्राय॒ प्रचे॑तसे मी॒दुष्ट॑माय॒ तव्य॑से। वो॒ चेम् शन्ता॑म॒ हृदे॑। सर्वो॒ ह्येष॑
रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॒ नमो॑ अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य॒ वैक॑ङ्क॒त्यग्नि॑होत्र॒हव॑णी भवति॒ प्रत्ये॒वास्याहु॑तयस्तिष्ठ॒न्त्यथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृ॒णुष्व॒ पाज॒ इति॒ पञ्च॑॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदि॑तिर्दे॒वा ग॑न्ध॒र्वा म॑नु॒ष्याः पि॒तरोऽसु॑रा॒स्तेषा॑ः सर्व॑भू॒तानां॑ मा॒ता मे॒दिनीं॑
म॒हता॒ म॒ही सा॑वि॒त्री गा॑य॒त्री जग॑त्यु॒र्वी पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला वि॒श्वा भू॒ता क॑त॒मा का या

सा स॒त्येत्य॒मृतेति॑ वसि॒ष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो॒ वा इ॒दं सर्वं॑ वि॒श्वा भू॒तान्यापः॑ प्रा॒णा वा आपः॑ प॒शव॒
आपोऽन्न॒मापोऽमृत॒मापः॑ स॒म्राडापो॑ वि॒राडापः॑ स्व॒राडाप॒श्छन्दा॑ऽस्यापो॒
ज्योती॑ऽष्यापो॒ यजू॑ऽष्यापः॑ स॒त्यमापः॑ सर्वा॑ दे॒वता॒ आपो॒ भूर्भुवः॑ सुव॒राप॒
ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः॑ पुनन्तु पृथि॒वीं पृथि॒वी पू॒ता पु॑नातु॒ माम्। पुनन्तु॒ ब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्ब्रह्म॒पूता॑
पु॑नातु॒ माम्। यदुच्छि॑ष्ट॒मभौ॑ज्यं॒ यद्वा दुश्चरि॑तं॒ मम॑। सर्वं॑ पुनन्तु॒ मामापो॑ऽस॒तां च॑
प्रति॒ग्रह॑ऽ स्वाहा॑॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्।
यदहा पापमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्वा।
अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्।
यद्रात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्वा।
रात्रिस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं छन्दं परमात्मं
सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आया॑तु वर॑दा दे॒वी अ॒क्षरं॑ ब्रह्म॑सम्मि॑तम्। गा॒य॒त्रीं छ॒न्द॑सां मा॒तेदं॑ ब्रह्म॑
जुष॑स्व मे। यद॒ह्नात्कुरु॑ते पा॒पं तद॒ह्नात्प्रति॑मुच्य॑ते। यद्रा॒त्रियात्कुरु॑ते पा॒पं
तद्रा॒त्रियात्प्रति॑मुच्य॑ते। सर्व॑ व॒र्णे म॑हादे॒वि स॒न्ध्यावि॑द्ये स॒रस्व॑ति॥५१॥

[३४]

ओजो॑ऽसि स॒हो॑ऽसि ब॒लम॑सि भ्राजो॑ऽसि दे॒वानां॑ धाम॒ नामा॑सि वि॒श्वम॑सि
वि॒श्वायुः॑ स॒र्वम॑सि स॒र्वायु॑रभिभू॒रो गा॒य॒त्रीमावा॑हयामि सा॒वित्रीमावा॑हयामि
स॒रस्व॑तीमावा॑हयामि छ॒न्दऋषी॑नावा॑हयामि श्रि॒यमावा॑हयामि गा॒य॒त्रिया
गा॒य॒त्रीच्छ॒न्दो वि॒श्वामि॑त्र ऋषिः स॒विता॑ दे॒वता॑ऽग्नि॒मुखं॑ ब्रह्मा शि॒रो वि॒ष्णुर्हृद॑यः
रु॒द्रः शि॒खा पृ॒थि॒वी योनिः॑ प्रा॒णापा॑नव्या॒नोदान॑स॒माना स॒प्राणा श्वे॑तवर्णा
सा॒ङ्ख्याय॑नस॒गोत्रा गा॒य॒त्री च॒तुर्वि॑ंशत्यक्षरा त्रि॒पदा॑ षट्कुक्षिः पञ्च॒शीर्षो॑पनयने
वि॒नियो॑ग॒ ओं भूः। ओं भुवः। ओ॑ सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओ॑
स॒त्यम्। ओं तथ्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यं भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि। धियो॒ यो नः॑ प्रचोदया॑त्।

ओ॒मापो॒ ज्योती॒रसो॒ऽमृतं॒ ब्रह्म॒ भूर्भुवः॒ सुव॒रोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उ॒त्तमे॑ शिख॑रे जा॒ते भू॒म्यां प॑र्वत॒मूर्ध॑नि। ब्रा॒ह्मणे॑भ्योऽभ्य॑नुज्ञा॒ता ग॒च्छ दे॑वि
य॒थासु॑खम्। स्तु॒तो म॒या वर॑दा वे॒दमा॒ता प्र॑चोदयन्ती पवने॑ द्विजा॒ता। आयुः
पृथि॑व्यां द्रवि॑णं ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं मह्यं॑ दत्त्वा प्रजा॑तुं ब्र॒ह्मलो॒कम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृ॒णिः सूर्य॑ आ॒दित्यो॑ न प्रभा॑ वात्यक्ष॑रम्। मधु॑ क्षरन्ति॒ तद्र॑सम्। स॒त्यं वै
तद्र॑स॒मापो॒ ज्योती॒रसो॒ऽमृतं॒ ब्रह्म॒ भूर्भुवः॒ सुव॒रोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्म॑मेतु॒ माम्। मधु॑मेतु॒ माम्। ब्रह्म॑मे॒व मधु॑मेतु॒ माम्। यास्ते॑ सोम प्र॒जाव॑त्सोभि॒

सो अ॒हम् । दुःस्व॑प्र॒हन्दु॑रुष॒ह । यास्ते॑ सोम प्रा॒णां॑ स्तां जु॒होमि । त्रिसु॑पर्ण॒मया॑चितं
ब्राह्म॒णाय॑ दद्यात् । ब्र॒ह्म॒ह॒त्यां वा ए॒ते घ्न॑न्ति । ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रिसु॑पर्णं पठ॑न्ति । ते सोमं
प्राप्नु॑वन्ति । आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति । ओम् ॥ ५५ ॥

[३८]

ब्रह्म॑ मे॒धया॑ । मधु॑ मे॒धया॑ । ब्रह्म॑मे॒व मधु॑ मे॒धया॑ । अ॒द्या नो॑ दे॒व स॒वितः॑
प्र॒जाव॑त्सा॒वीः सौभ॑गम् । परा॑ दुः॒ष्वप्रि॑यः सु॒वा । विश्वा॑नि दे॒व स॒वितर्दु॑रि॒तानि॑
परा॑ सु॒वा । यद्भू॒द्रं तन्म॒ आ सु॑वा । मधु॑ वाता॑ ऋ॒ताय॑ते मधु॑ क्षर॑न्ति सि॒न्धवः॑ ।
मा॒ध्वी॒र्नः स॒न्त्वोष॑धीः । मधु॑ नक्त॑मु॒तोष॑सि मधु॑म॒त्पार्थि॑वः रजः॑ । मधु॑ द्यौर॑स्तु नः
पि॒ता । मधु॑मान्नो॒ वन॑स्पति॒र्मधु॑माः अस्तु॑ सूर्यः । मा॒ध्वी॒र्गावो॑ भवन्तु नः । य इ॒मं
त्रिसु॑पर्ण॒मया॑चितं ब्राह्म॒णाय॑ दद्यात् । भ्रू॒ण॒ह॒त्यां वा ए॒ते घ्न॑न्ति । ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रिसु॑पर्णं
पठ॑न्ति । ते सोमं प्राप्नु॑वन्ति । आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति । ओम् ॥ ५६ ॥

[३९]

ब्रह्म॑ मे॒धवा॑ । मधु॑ मे॒धवा॑ । ब्रह्म॑मे॒व मधु॑ मे॒धवा॑ । ब्रह्मा॑ दे॒वानां॑ प॒दवीः॑

कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः
 पवित्रमत्येति रेभन्। हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्धोमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत्। ऋचे त्वा रुचे
 त्वा समिध्स्रवन्ति सरितो न धेनाः। अन्तरहृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा
 अभिचाकशीमि। हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम्। तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत्कुलायी
 भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः। तस्यासते हरयः सप्ततीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य
 धाराम्। य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहृत्यां वा एते घ्नन्ति।
 ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति।
 ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वाची भद्रा सुमनस्यमाना। त्वया जुष्टा
 जुषमाणा दुरुक्ता नृबृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ त्वया जुष्टं ऋषिर्भवति देवि त्वया

ब्रह्माऽऽगुतश्रीरुत त्वया॥ त्वया जुष्टश्चित्रं विन्दते वसु सा नो जुषस्व द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ द॒दातु॑ मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑ अ॒श्विना॑वु॒भावाध॑त्तां
पुष्क॑र॒स्रजा॑। अ॒प्स॒रासु॑ च॒ या मे॒धा ग॑न्ध॒र्वेषु॑ च॒ यन्मनः॑। दैवी॑ मे॒धा सर॑स्वती
सा मां॑ मे॒धा सु॒रभि॑र्जुषता॒ऽऽ स्वाहा॑॥५९॥

[४२]

आ मां॑ मे॒धा सु॒रभि॑र्वि॒श्वरू॑पा॒ हिर॑ण्यवर्णा॒ जग॑ती जग॒म्या। ऊ॒र्ज॑स्वती॒ पय॑सा॒
पिन्व॑माना॒ सा मां॑ मे॒धा सु॒प्रती॑का जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मय्य॑ग्निस्तेजो॑ दधातु॒ मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयीन्द्र॑
इन्द्रि॒यं द॑धातु॒ मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑ सूर्यो॒ भ्राजो॑ दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपै॑तु म॒ृत्यु॒रमृ॑तं न॒ आग॑न्वैवस्व॒तो नो॒ अभ॑यं कृणोतु। प॒र्णं वन॒स्पते॑रिवा॒भि॒नः
शी॒यता॑ र॒यिः स च॑ ता॒न्नः शची॑पतिः॥६२॥

[४५]

परं॑ म॒ृत्यो॒ अनु॒ परै॑हि पन्थां॒ यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ देव॒याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृण्व॒ते ते॑
ब्रवी॑मि मा नः॑ प्र॒जा री॑रिषो॒ मोत॑ वी॒रान्॥६३॥

[४६]

वातं॑ प्रा॒णं मन॑साऽन्वा र॑भामहे प्र॒जाप॑तिं यो भुव॑नस्य गो॒पाः। स नो॑
मृ॒त्योस्त्रा॑यतां॒ पात्व॑ ह॒सो ज्यो॑ग्जी॒वा ज॒राम॑शीमहि॥६४॥

[४७]

अ॒मु॒त्र भू॒या॒दध॒ यद्य॑मस्य॒ बृह॑स्पते अ॒भि॒श॑स्तेरमु॒ञ्चः। प्र॒त्यौ॑हताम॒श्विना॑
मृ॒त्युम॑स्माद्दे॒वाना॑मग्ने भि॒षजा॒ शची॑भिः॥६५॥

[४८]

हरि॑ ह॒रन्त॑मनु॒यन्ति॒ दे॒वा वि॒श्वस्ये॑शा॒नं वृ॒षभं॑ म॒तीना॑म्। ब्र॒ह्म

सरूपमनुमेदमागादयन् मा विवंधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शल्लकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्ऋध्वाऽति मृत्युं
तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिदो मृत्यो मा वंधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मे रीरिष
आयुरुग्र नृचक्षंसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न उक्षितम्। मा
नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तनुवो रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः। वीरान्मा
नो रुद्र भामितोऽवंधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव। यत्कांमास्ते जुहुमस्तन्नो
अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम्॥ ७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा
अभयङ्कुरः॥ ७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्रः ॥

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय
माऽमृतात्॥ ७३॥

[५६]

ये ते सहस्रमयुतं पाशा मृत्यो मर्त्याय हन्तवे। तान् यज्ञस्य मायया सर्वानव

यजामहे॥७४॥

[५७]

मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहा॥७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा। मनुष्यकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा। पितृकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा। आत्मकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा। अन्यकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा। अस्मत्कृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा। यद्विवा च नक्तं चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा। यथ्स्वपन्तश्च जाग्रतश्चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा। यथ्सुषुप्तश्च जाग्रतश्चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा। यद्विद्वाँसुश्चाविद्वाँसुश्चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा। एनस एनसोऽवयजनमसि स्वाहा॥७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो देवाश्चकृम जिह्वा गुरुमनसो वा प्रयुती देव हेडनम्। अरावा यो नो
अभि दुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो निधेतन् स्वाहा॥७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्नमो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं करोमि कामः कर्ता
नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं करोमि मन्युः कर्ता
नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु स्वाहा। गावो हिरण्यं

धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा। श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्।
ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः पुनन्तु मे पापं
यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयं
सुरापानं भ्रूणहत्या तिला शान्तिं शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च
कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजा तु जातवेदः सन्ददातु
स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः
स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा।

शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घशिश्नोपस्थपायवो मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
 विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि
 देहि ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
 स्वाहा॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
 स्वाहा॥ मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
 स्वाहा॥ अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ आत्मा
 मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ अन्तरात्मा मे
 शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ परमात्मा मे शुद्ध्यन्तां
 ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ क्षुधे स्वाहा॥ क्षुत्पिपासाय स्वाहा॥
 विविट्यै स्वाहा॥ ऋग्विधानाय स्वाहा॥ कृषौत्काय स्वाहा॥ क्षुत्पिपासामलं
 ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद मे पाप्मानं स्वाहा॥

अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-मात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजा विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑॥ वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑॥ ध्रु॒वाय॑ भू॒माय॑ स्वाहा॑॥ ध्रु॒वक्षि॑तये॒
स्वाहा॑॥ अ॒च्युत॑क्षि॒तये॑ स्वाहा॑॥ अ॒ग्नये॑ स्वि॒ष्टकृ॑ते स्वाहा॑ ॥ ध॒र्माय॑ स्वाहा॑॥ अध॑र्माय॒
स्वाहा॑॥ अ॒द्भ्यः स्वाहा॑॥ ओ॒षधि॑व॒नस्प॑तिभ्यः स्वाहा॑॥८४॥

र॒क्षोदे॑व॒जने॑भ्यः स्वाहा॑॥ गृ॒ह्याभ्यः॑ स्वाहा॑॥ अ॒वसाने॑भ्यः स्वाहा॑॥ अ॒वसान॑पतिभ्यः
स्वाहा॑॥ स॒र्वभू॑तेभ्यः स्वाहा॑॥ का॒र्माय॑ स्वाहा॑॥ अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑॥ यदे॒जति॑ जग॑ति
यच्च॒ चेष्ट॑ति॒ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॑ नाम्ने स्वाहा॑॥ पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑॥ अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑॥८५॥

दि॒वे स्वाहा॑॥ सू॒र्याय॑ स्वाहा॑॥ च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑॥ नक्ष॑त्रेभ्यः स्वाहा॑॥ इन्द्रा॑य॒
स्वाहा॑॥ बृ॒हस्प॑तये॒ स्वाहा॑॥ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑णे स्वाहा॑॥ स्व॒धा पि॑तृभ्यः

स्वाहा॥ नमो रुद्राय पशुपतये स्वाहा॥८६॥

देवेभ्यः स्वाहा॥ पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः। मनुष्येभ्यो हन्ता॥ प्रजापतये स्वाहा॥ परमेष्ठिने स्वाहा॥ यथा कूपः शतधारः सहस्रधारो अक्षितः। एवा मे अस्तु धान्यं सहस्रधारमक्षितम्। धनधान्ये स्वाहा॥ ये भूताः प्रचरन्ति दिवानक्तं बलिमिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः। तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु स्वाहा॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्रह्म। ओं तद्वायुः। ओं तदात्मा। ओं तत्सत्यम्। ओं तत्सर्वम्। ओं तत्पुरोर्नमः॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्वं रुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदाप आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 श्रद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥
 अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां
 विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रद्धायांमपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां
 विशाप्रदाहाय। अपानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो
 मां विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥ श्रद्धायांमुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो
 मां विशाप्रदाहाय। उदानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मां विशाप्रदाहाय। समानाय स्वाहा॥ ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय।
 अमृतापिधानमसि॥८९॥

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायांमपाने
निविश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायां व्याने निविश्यामृतं हुतम्।
व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायांमुदाने निविश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।
श्रद्धायां समाने निविश्यामृतं हुतम्। समानमन्त्रेनाप्यायस्व॥१०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति
विश्वभुक्॥११॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्मांसान्। नसोः प्राणः। अक्षयोश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्। बाहुवोर्बलम्।

ऊ॒रुवो॒रोजः॑ । अरि॑ष्टा॒ विश्वा॒न्यङ्गा॑नि त॒नूः । त॒नुवा॑ मे स॒ह नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑
हि॒ंसीः॑ ॥ १२ ॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्त॑र्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः॑ सु॒पर्णा॑ उ॒प से॒दुरिन्द्रं॑ प्रि॒यमे॑धा॒ ऋष॑यो॒ नाध॑मानाः । अ॒प ध्वा॒न्तमू॑र्णुहि
पू॒र्धि चक्षु॑र्मु॒मुग्ध्य॑स्मान्नि॒धये॑ऽव ब॒द्धान् ।

[७३]

॥ हृदया॑लम्भनमन्त्रः ॥

प्रा॒णानां॑ ग्रन्थि॒रसि॑ रु॒द्रो मा॑ वि॒शान्त॑कः । तेना॒न्नेना॑प्याय॒स्व ॥ १३ ॥

[७४]

॥ दे॒वता॑प्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो॑ रु॒द्राय॑ वि॒ष्णवे॑ मृ॒त्युर्मे॑ पा॒हि ॥ १४ ॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मन्स्परि । त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वम
नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ १५ ॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवेन मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन
मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु सन्तिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नम उप ते नमः ॥ १६ ॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गाल्लोकाच्च्यवन्ते कदाचन सतां हि
सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्ते । तप इति तपो नानशानात्परं यद्धि परं तपस्तदुर्ध्वं
तदुर्ध्वं तस्मात्तपसि रमन्ते । दम इति नियतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्दमे रमन्ते ।
शम इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छमे रमन्ते । दानमिति सर्वाणि भूतानि प्रशंसन्ति

दानान्नाति दुष्करं तस्माद्दाने रमन्ते । धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं
 धर्मान्नाति दुष्करं तस्माद्धर्मे रमन्ते । प्रजन इति भूयांसस्तस्माद्भूयिष्ठाः
 प्रजायन्ते तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्नय । इत्याहु तस्मादग्नय आधातव्या
 अग्निहोत्रमित्याहु तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते । यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे
 रमन्ते । मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते । न्यास इति
 ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि परांसि न्यास
 एवात्यरेचयद्य एवं वेदेत्युपनिषत्॥१७॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णयः प्रजापतिं पितरमुपससार किं भगवन्तः परमं
 वदन्तीति तस्मै प्रोवाच । सत्येन वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रोचते दिवि
 सत्यं वाचः प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति । तपसा देवा
 देवतामग्रे आयन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्दन् तपसा सपत्नान् प्रणुदामारातीस्तपसि

सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः परमं वदन्ति । दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति दमेन
 ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां दुराधर्षं दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धमः
 परमं वदन्ति । शमेन शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दञ्छमो
 भूतानां दुराधर्षञ्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति । दानं यज्ञानां
 वरूथं दक्षिणा लोके दातारः सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपानुदन्त दानेन
 द्विषन्तो मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्ति । धर्मो
 विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति
 धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु
 प्रजायास्तन्तु तन्वानः पितॄणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं तस्मात् प्रजननं
 परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या । देवयानः पन्था गार्हपत्य ऋक्पृथिवी
 रथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गो लोको
 बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं
 यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति ।

य॒ज्ञ इति॑ य॒ज्ञेन॑ हि दे॒वा दि॒वं ग॒ता य॒ज्ञेनासुरा॑न॒पा॒नुद॑न्त य॒ज्ञेन॑ द्विष॒न्तो मि॒त्रा
 भ॑वन्ति य॒ज्ञे स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्य॒ज्ञं प॑र॒मं व॑दन्ति । मान॒सं वै प्रा॑जाप॒त्यं प॒वित्रं
 मान॒सेन॑ मन॑सा सा॒धु प॑श्यति मान॒सा ऋष॑यः प्र॒जा अ॑सृजन्त मान॒से स॒र्वं
 प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑न्मान॒सं प॑र॒मं व॑दन्ति । न्या॒स इ॒त्याहुर्मनी॑षिणो॑ ब्र॒ह्माणं॑ ब्र॒ह्मा वि॒श्वः
 क॒तमः स्व॑य॒म्भुः प्र॒जाप॑तिः संव॒त्सर॑ इति॑ संव॒त्सरोऽसा॑वा॒दित्यो॑ य ए॒ष आ॑दित्ये
 पु॒रुषः॑ स प॑रमे॒ष्टी ब्र॒ह्मात्मा॑ । याभि॑रा॒दित्य॑स्तप॑ति र॒श्मिभि॑स्ताभिः प॒र्जन्यो॑
 व॒र्षति॑ प॒र्जन्ये॑नौषधिवनस्प॒तयः॑ प्रजा॑यन्त ओषधिवनस्प॒तिभि॑रन्नं भव॒त्यन्नेन॑
 प्रा॒णाः प्रा॒णैर्बलं॑ बले॑न तप॒स्तप॑सा श्र॒द्धा श्र॒द्धया॑ मे॒धा मे॒धया॑ मनी॒षा मनी॑षया
 मनो॑ मन॑सा शान्तिः॒ शान्त्या॑ चि॒त्तं चि॒त्तेन॑ स्मृतिः॒ स्मृत्या॑ स्मारः॒ स्मारे॑ण
 वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाने॑नाऽऽत्मानं॑ वेदयति॒ तस्मा॑दन्नं दद॒न्त्सर्वा॑ण्येतानि॑ ददा॒त्यन्ना॑त्
 प्रा॒णा भ॑वन्ति । भू॒तानां॑ प्रा॒णैर्मनो॑ मन॑सश्च वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाना॑दान॒न्दो ब्र॑ह्मयो॒निः स
 वा ए॒ष पु॒रुषः॑ पञ्च॒धा पञ्चा॑त्मा येन॒ सर्व॑मि॒दं प्रोतं॑ पृथि॒वी चा॒न्तरि॑क्षं च॒ द्यौश्च॑

दिशंश्चावान्तरदिशाश्च स वै सर्वमिदं जगत्स च भूतं स भव्यं जिज्ञासकृत्
 ऋतजा रयिष्ठा । श्रद्धा सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाद्वात्वा तमेवं मनसा हृदा
 च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्त्र्यासमेषां तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो
 विभूरसि प्राणे त्वमसि सन्धाता । ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृत्तेजोदास्त्वमस्यग्निरसि
 वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा
 । महस ओमित्यात्मानं युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो
 महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ १८ ॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिर्लोमानि
 बर्हिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता
 दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्वियते
 सा दीक्षा यदश्नाति तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो

यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो या
 व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यं
 दिनं सायं च तानि सर्वानानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्धमासाश्च
 मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये संवत्सराश्च परिवत्सराश्च
 तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा । एतत्सत्रं यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै जंरामर्यमग्निहोत्रं
 सत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं
 गच्छत्यथ । यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसोर्महिमानौ ब्राह्मणो विद्वानभिजयति
 तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत्॥११॥

[८०]

ॐ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहे । तेजस्वि नावधीतमस्तु
 मा विद्विषावहे । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं प्रकल्पमानमुप-
कल्पमानमुपकृप्तं क्लृप्तम्। श्रेयो वसीय आयथ्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः
प्रभानाभान्सम्भान्। ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता विश्वरूपा
सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा
पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी। दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्संवेशनः सः शान्तः शान्तः। आभवन्प्रभवन्सम्भवन्सम्भूतो
भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं सऽस्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि
तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता दीप्तो
दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता तपन्वितपन्सन्तपन्। रोचनो रोचमानः शुम्भूः

शुम्भ॑मानो वा॒मः। सु॒ता सु॒न्वती॑ प्रसु॒ता सू॒यमा॑नाऽभिषू॒यमा॑णा। पी॒तीं प्र॒पा सम्पा॑
तृप्ति॑स्त॒र्पय॑न्ती॥ २॥

का॒न्ता का॒म्या का॒मजा॑ताऽऽयु॑ष्मती॒ काम॑दु॒घा॥ अ॒भिशा॒स्ताऽनु॑मु॒न्ताऽऽनु॑न्दो
मोदः॑ प्र॒मोदः॑। आ॒साद॑यन्निषा॒दय॑न्त्स॒साद॑नः॒ स॒सन्नः॑ सु॒न्नः। आ॒भूर्वि॒भूः
प्र॒भूः श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं प॑वयिष्यन्पू॒तो मे॒ध्यः। यशो॑ यश॑स्वाना॒युर॒मृतः॑। जी॒वो
जी॑विष्यन्त्स्वर्गो लो॒कः। सह॑स्वान्त्सही॒यानो ज॑स्वान्त्सह॑मानः। जय॑न्नभि॒जय॑न्त्सु॒-
द्रवि॑णो द्रवि॒णोदाः॑। आ॒र्द्रप॑वित्रो ह॒रि॒केशो॑ मोदः॑ प्र॒मोदः॑॥ ३॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑द॒भिजि॑त्। आ॒र्द्रः पि॒न्वमा॑नोऽन्न॑वा॒न्नस॑वा॒निरा॑
स॒र्वौष॑धः स॒म्भ॒रो मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जो॑व॒त्काः। क्षु॒ल्लकाः॑ शि॒पिवि॑ष्ट॒काः।
स॒रि॒स्र॒राः सु॒शेर॑वः। अ॒जिरा॑सो गमि॒ष्णवः॑। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मे॒तर॑हि॒ क्षिप्र॑म॒जिर॑म्।
आ॒शु॒र्नि॒मेषः॑ फ॒णो द्र॑वन्नति॒द्रवन्। त्वर॑स्त्वर॑माण आ॒शुरा॑शी॒याञ्ज॑वः। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑
उ॒क्थ्योऽति॑रा॒त्रो द्वि॑रा॒त्रस्त्रि॑रा॒त्रश्च॑तूरा॒त्रः। अ॒ग्नि॒र्ऋ॒तुः सूर्य॑ ऋ॒तुश्च॑न्द्रमा॑ ऋ॒तुः।

प्रजापतिः संवत्सरो महान्कः॥४॥

[१]

भूरग्निं च पृथिवीं च मां च। त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। भुवो वायुं चान्तरिक्षं च मां च। त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। स्वरादित्यं च दिवं च मां च। त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थ योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः। चितश्चासि सश्चितश्चास्यग्ने। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्ने। यत्ते अग्ने न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि

सञ्चितश्चास्यग्ने। ए॒तावा॒ऽश्वासि॒ भूया॑ऽश्चास्यग्ने। मा ते॑ अग्ने च॒ येन॒ माऽति॑ च॒
येनाऽऽयुरावृ॑क्षि। सर्वे॑षां ज्योति॑षां ज्योति॑र्यद॒दावुदेति॑। तप॑सो जा॒तमनि॑भृष्ट॒मोजः॑।
तत्ते॒ ज्योति॑रिष्टके। तेन॑ मे तप। तेन॑ मे ज्वल। तेन॑ मे दीदिहि। याव॑द्दे॒वाः।
याव॑दसा॑ति॒ सूर्यः॑। याव॑दु॒तापि॒ ब्रह्म॑॥६॥

[३]

स॒व॒त्स॒रोऽसि॑ परि॒व॒त्स॒रोऽसि॑। इ॒दा॒व॒त्स॒रोऽसीदु॒व॒त्स॒रोऽसि॑। इ॒द्व॒त्स॒रोऽसि॑
व॒त्स॒रोऽसि॑। तस्य॑ ते वस॒न्तः शिरः॑। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र्षाः पु॒च्छम्।
श॒रदु॒त्तरः॑ प॒क्षः। हे॒म॒न्तो म॒ध्यम्। पू॒र्वप॒क्षाश्चित॑यः। अ॒पर॒प॒क्षाः पु॒रीष॑म्॥७॥

अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्टकाः। ऋ॒ष॒भोऽसि॑ स्व॒र्गो लो॒कः। यस्यां॑ दि॒शि म॒हीय॑से।
ततो॑ नो॒ मह॑ आ॒व॒ह। वा॒युर्भू॑त्वा सर्वा॒ दिश॑ आ॒वा॒हि। सर्वा॒ दिशो॑ऽनु॒विवा॑हि।
सर्वा॒ दिशो॑ऽनु॒संवा॑हि। चित्त्वा॒ चिति॑मापृ॒ण। अचि॑त्त्वा॒ चिति॑मापृ॒ण। चिद॑सि
समु॒द्रयो॑निः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावाँ। हिरण्यपक्षः शकुनो भुर्ण्युः। महान्सधस्थे ध्रुव
आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं
मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं
मे यच्छ। दिवं मे यच्छ। अह्ना प्रसारय। रात्र्या समंच। रात्र्या प्रसारय। अह्ना
समंच। कामं प्रसारय। कामं समंच॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्। सत्यं तपो नाम्।
रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः। विश्वं यशो महः। समं तपो हरो भाः।
जातवेदा यदि वा पावकोऽसि। वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो
यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं दददभ्याववृथ्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञीं विराज्ञीं। सम्राज्ञीं स्वराज्ञीं। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निरिन्द्रो
बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते मा सर्वे यशसा ससृजन्तु॥११॥

[६]

अस॑वे॒ स्वाहा॒ वस॑वे॒ स्वाहा॑। वि॒भु॑वे॒ स्वाहा॒ वि॒व॑स्वते॒ स्वाहा॑। अ॒भि॒भु॒वे॒
स्वाहा॑ऽधि॑पतये॒ स्वाहा॑। दि॒वां पत॑ये॒ स्वाहा॑ऽह॑स्प॒त्याय॒ स्वाहा॑। चा॒क्षु॒ष्म॒त्याय॒
स्वाहा॑ ज्योति॑ष्म॒त्याय॒ स्वाहा॑। रा॒ज्ञे स्वाहा॑ वि॒रा॒ज्ञे स्वाहा॑। स॒म्रा॒ज्ञे स्वाहा॑ स्व॒रा॒ज्ञे
स्वाहा॑। शू॒षा॑य॒ स्वाहा॒ सू॒र्या॑य॒ स्वाहा॑। च॒न्द्रम॑से॒ स्वाहा॒ ज्योति॑षे॒ स्वाहा॑। स॒ऽस॒र्पा॑य॒
स्वाहा॑ क॒ल्या॑णाय॒ स्वाहा॑। अ॒र्जु॑नाय॒ स्वाहा॑॥१२॥

[७]

वि॒प॒श्चिते॒ पव॑मानाय॒ गाय॑त। म॒ही न धा॑राऽत्य॒न्धो अ॑र्षति। अहि॑र॒ह
जी॒र्णाम॑ति॒सर्प॑ति॒ त्वच॑म्। अत्यो॒ न क्रीड॑न्न॒सर॒द्धृषा॒ हरि॑ः। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि
मृ॒त्यवे॑ त्वा॒ जुष्टं॑ गृह्णामि। ए॒ष ते॒ योनि॑र्मृ॒त्यवे॑ त्वा। अ॒प॒मृ॒त्युम॑प॒क्षुध॑म्। अ॒पे॒तः
श॒पथं॑ जहि। अ॒धा नो॑ अ॒ग्न आ॑व॒ह। रा॒यस्पोष॑ः सह॒स्रिण॑म्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशाः। मृ॒त्यो म॑र्त्याय॒ हन्त॑वे। तान् य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑।
सर्वा॑नव॒यजाम॑हे। भ॒क्षोऽस्य॑मृत॒भक्षः॑। तस्य॑ ते मृ॒त्युपी॑तस्या॒मृत॑वतः। स्व॒गाकृ॑तस्य॒

मधु॑मतः। उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर्य॒ज्ञानां॑ वाक्।
असा॒वेहि॑॥१४॥

अ॒न्यो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धिर अ॑क्रन्दयितरपान। असा॒वेहि॑।
अ॒ह॒स्तोस्त्वा॒ चक्षुः॑। असा॒वेहि॑। अ॒पा॒दाशो॒ मनः॑। असा॒वेहि॑। कवे॒ विप्र॑चित्ते॒ श्रोत्र॑।
असा॒वेहि॑॥१५॥

सु॒ह॒स्तः सु॑वा॒साः। शू॒षो ना॑मा॒स्य॒मृतो॒ मर्त्ये॑षु। तं त्वाऽहं॑ तथा॒ वेद॑। असा॒वेहि॑।
अ॒ग्नि॒र्मे वा॒चि श्रि॑तः। वा॒ग्धृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒ह॒म॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। वा॒युर्मे॑
प्रा॒णे श्रि॑तः॥१६॥

प्रा॒णो हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒ह॒म॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। सू॒र्यो मे॒ चक्षु॑षि श्रि॑तः।
चक्षु॑र॒हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒ह॒म॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। च॒न्द्रमा॑ मे॒ मन॑सि श्रि॑तः॥१७॥

मनो॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒ह॒म॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। दि॒शो मे॒ श्रोत्रे॑ श्रि॑ताः।
श्रोत्र॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒ह॒म॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। आ॒पो मे॒ रेत॑सि श्रि॑ताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी मे शरीरे श्रिता।
शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे
लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो मे बलं श्रितः।
बलं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो मे मन्यौ
श्रितः। मन्युर्हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा मं आत्मनि
श्रितः॥२१॥

आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा
पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो रश्मिभिर्वावृधानः।
अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त। तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्।

तस्माद्विद्युत्। तमंवृश्चत्। यदवृश्चत्। तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः।
वि च हैवास्य तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो आहुः। सर्वेषु
यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्यं मे पाप्मानमिति। अथ
हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्चं मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि च
हैवास्यैते देवते पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य प्रजिघाय। परेहि। प्लक्षं
दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो
मा प्राहैषीत्। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरजसीति। कस्तद्यत्पुरोरजा इति। एष वाव स
पुरोरजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽर्वाग्रजा इति। स कस्मिन्त्वेष इति।
सत्य इति। किं तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच पृक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयांन्भविष्यामि। यो मा सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां सावित्रे संवदेत। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाहं। संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता संविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रैः॥२९॥

अथ यदाह। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाह। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञऋतवः। एष ऋतवः॥३०॥

एष संवत्सरः। अथ यदाह। इदानीं तदानीमिति। एष एव तत्। एष ह्येव ते मुहूर्तानां मुहूर्ताः। जनको ह वैदेहः। अहोरात्रैः समाजंगाम। त९ हौचुः। यो वा अस्मान् वेद। विजहत्पाप्मानमेति॥३१॥

सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिल्लोकेऽन्नं क्षीयत इति। विजहद्ध वै पाप्मानमेति। सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिल्लोकेऽन्नं क्षीयते। य एवं वेद। अहीना हाऽऽश्वथ्यः। सावित्रं विदां चकार॥३२॥

स ह ह९सो हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। ह९सो ह वै हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद।

देवभा॒गो हं श्रोत॒र्षः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒ ५ ह॒ वागदृ॑श्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥३३॥

सर्वं॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॒वाच। कैषा॑ वागसीति।
अयम॒हं सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं॑ महो बिभ्र॒दिति॑। ए॒तावे॑ति ह
गौत॒मः। य॒ज्ञोप॒वीतं॑ कृ॒त्वाऽधो॑ निप॑पात। नमो॒ नम॒ इति॑॥३४॥

स हो॒वाच। मा भै॑षीर्गौतम। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑। तस्मा॒द्ये के च॑ सावि॒त्रं
वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो ह॒ वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दं श्रि॒याऽभिषि॑क्तं
वेद॑। श्रि॒या है॒वाभिषि॑च्यते। घृ॒णिरि॑ति॒ द्वे अ॒क्षरे॑। सूर्य॒ इति॒ त्रीणि॑। आ॒दि॒त्य इति॒
त्रीणि॑॥३५॥

ए॒तद्वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दं श्रि॒याऽभिषि॑क्तम्। य ए॒वं वेद॑। श्रि॒या
है॒वाभिषि॑च्यते। तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑ पर॒मे व्यो॑मन्। यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑
विश्वे॑ निषे॒दुः। यस्तं॑ न वेद॒ किमृ॑चा क॑रिष्यति। य इत्तद्विदुस्त॒ इमे समा॑सत॒
इति॑। न ह॒ वा ए॒तस्य॑र्चा न यजु॑षा॒ न साम्ना॑ऽर्थो॑ऽस्ति। यः सा॒वि॒त्रं वेद॑॥३६॥

तदेतत्परि यद्देवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वंमानं स्वर्गे लोक एति। विजहृद्विश्वा
भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वंमानः स्वर्गे लोक एति। विजहृन्विश्वा
भूतानि सम्पश्यन्। य एवं वेद। शूषो ह वै वार्ष्णेयः। आदित्येन समाजंगाम। त
होवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत इति।
एष वाव स सावित्रः। य एष तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेनं तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव सुरघा। तस्या अग्निरेव सारघं मधु। या एताः पूर्वपक्षापरपक्षयो
रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च
मधुवृषाश्च वेद। कुर्वन्ति हास्यैता अग्नौ मधु। नास्येष्टापूरतं धयन्ति। अथ यो न
वेद॥३८॥

न हास्यैता अग्नौ मधु कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूरतम्। यो ह वा अहोरात्राणां
नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। संज्ञानं विज्ञानं दर्शां दृष्टेति।

ए॒ताव॑नुवा॒कौ पूर्॒वप॒क्षस्या॑होरा॒त्राणां॑ नाम॒धेया॑नि। प्रस्तु॑तं विष्टु॑तं सु॒ता सु॑न्व॒तीति॑।
 ए॒ताव॑नुवा॒काव॑परप॒क्षस्या॑होरा॒त्राणां॑ नाम॒धेया॑नि। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति। य ए॒वं वेद॑॥ ३९॥

यो ह॒ वै मु॑हूर्तानां॑ नाम॒धेया॑नि वेद॑। न मु॑हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। चि॒त्रः के॒तुर्दा॑ता
 प्र॒दा॒ता सं॒वि॒ता प्र॑सवि॒ताऽभि॑शा॒स्ताऽनु॑मन्तेति। ए॒तेऽनु॒वा॒का मु॑हूर्तानां॑ नाम॒धेया॑नि।
 न मु॑हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒ वा अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मासा॑नां च
 नाम॒धेया॑नि वेद॑। ना॒र्धमा॒सेषु॑ न मा॒सेष्वार्ति॑माच्छति। प॒वित्रं॑ पवयि॒ष्यन्त्सह॑-
 स्वा॒न्त्सही॑यानरु॒णोऽरु॒णर॑जा इति। ए॒तेऽनु॒वा॒का अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मासा॑नां च
 नाम॒धेया॑नि॥ ४०॥

ना॒र्धमा॒सेषु॑ न मा॒सेष्वार्ति॑माच्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒ वै य॑ज्ञक्रतूनां च॒र्तूनां॑ च
 सं॒वत्स॒रस्य॑ च नाम॒धेया॑नि वेद॑। न य॑ज्ञक्र॒तुषु॑ नर्तुषु॑ न सं॒वत्स॒र आ॒र्तिमा॑च्छति।

अ॒ग्नि॒ष्टोम उ॒क्थ्यो॑ऽग्नि॒र्ऋतुः प्र॒जाप॑तिः संव॒त्सर॑ इति। ए॒तेऽनु॒वा॒का य॑ज्ञ॒क्रतू॑नां
च॑र्तूनां च॑ संव॒त्सर॑स्य च॑ नाम॒धेया॑नि॥४१॥

न य॑ज्ञ॒क्रतु॑षु न॒र्तुषु॑ न संव॒त्सर॑ आ॒र्तिमा॑र्च्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒ वै
मु॒हूर्तानां॑ मु॒हूर्तान् वेद॑। न मु॒हूर्तानां॑ मु॒हूर्तेष्वार्ति॑मा॒र्च्छति॑। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति।
ए॒ते वै मु॒हूर्तानां॑ मु॒हूर्ताः। न मु॒हूर्तानां॑ मु॒हूर्तेष्वार्ति॑मा॒र्च्छति॑। य ए॒वं वेद॑। अथो॒
यथा॑ क्षे॒त्रज्ञो॑ भू॒त्वाऽनु॑प्र॒विश्यान्न॑म॒त्ति॑। ए॒वमे॒वैतान्क्षे॑त्र॒ज्ञो भू॒त्वाऽनु॑प्र॒विश्यान्न॑म॒त्ति॑।
स ए॒तेषा॑मे॒व संलो॒कता॑ꣳ सायु॑ज्यम॒श्रुते॑। अप॑ पुन॒र्मृत्युं॑ ज॒यति॑। य ए॒वं वेद॑॥४२॥

[१०]

कश्चि॑द्ध॒ वा अ॒स्माल्लो॒कात्प्रेत्य॑। आ॒त्मानं॑ वेद॑। अ॒यम॒हम॒स्मीति॑। कश्चि॑त्स्व॒
लो॒कं न प्र॑ति॒प्रजा॑नाति। अ॒ग्निमु॑ग्धो ह॒ैव धू॑मता॒न्तः। स्व॑ं लो॒कं न प्र॑ति॒प्रजा॑नाति।
अथ॒ यो ह॒ैवैतम॒ग्निꣳ सा॑वि॒त्रं वेद॑। स ए॒वास्माल्लो॒कात्प्रेत्य॑। आ॒त्मानं॑ वेद॑।
अ॒यम॒हम॒स्मीति॑॥४३॥

स स्वं लो॒कं प्र॒तिप्र॑जा॒नाति॑ । ए॒ष उ॑ वे॒वैनं॑ तथ्सा॒वित्रः॑ । स्व॒र्गं लो॒कम्भि॑व॒हति॑ ।
अ॒होरा॒त्रैर्वा इ॒दं स॒युग्भिः॑ क्रि॒यते॑ । इ॒तिरा॒त्राया॑दीक्षिष॒त । इ॒तिरा॒त्राय॑
व्र॒तमुपा॑गु॒रिति॑ । तानि॒हाने॑वं वि॒दुषः॑ । अ॒मुष्मिँ॑लो॒के शे॒वधिं॑ ध॒यन्ति॑ । धी॒तं है॒व स
शे॒वधि॑मनु॒ परै॑ति । अथ॒ यो है॒वैत॑मग्निं॒ सा॒वित्रं॑ वे॒द ॥ ४४ ॥

तस्य॑ है॒वाहो॑रा॒त्राणि॑ । अ॒मुष्मिँ॑लो॒के शे॒वधिं॑ न ध॒यन्ति॑ । अधी॑तं॒ है॒व स
शे॒वधि॑मनु॒ परै॑ति । भ॒रद्वा॑जो ह त्रि॒भिरा॒युर्भिर्ब्र॑ह्म॒चर्य॑मु॒वास॑ । तं ह॒ जी॒र्णिः
स्थ॒वि॒रं श॒यान॑म् । इन्द्र॑ उप॒व्रज्यो॑वाच । भ॒रद्वा॑ज । यत्ते॑ चतु॒र्थमा॒युर्द॒द्याम् । कि॒मे॒नेन॑
कुर्या॑ इति॑ । ब्र॒ह्म॒चर्य॑मे॒वैने॑न च॒रेय॑मिति॑ हो॒वाच ॥ ४५ ॥

तं ह॒ त्री॒न्गि॒रि॒रूपा॑नवि॒ज्ञाता॑नि॒व द॑र्श॒यां च॑का॒र । तेषां॒ है॒कैक॑स्मान्मु॒ष्टिनाऽऽदे॑त्
स हो॑वाच । भ॒रद्वा॑जेत्या॒मत्र्य॑ । वे॒दा वा ए॒ते । अ॒न॒न्ता वै वे॒दाः । ए॒तद्वा
ए॒तैस्त्रि॑भिरा॒युर्भि॒रन्व॑वोच॒थाः । अथ॑ त॒ इत॑र॒दन॑नू॒क्तमे॒व । ए॒हीमं॑ वि॒द्धि । अ॒यं वै
सर्व॑वि॒द्येति॑ ॥ ४६ ॥

तस्मै हैतमग्निं सावित्रमुवाच। तं स विदित्वा। अमृतो भूत्वा। स्वर्गं
लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो ह वै भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति।
आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। एषो एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्तं ह वै त्रय्या विद्यया लोकं जयति। तावन्तं लोकं जयति। य एवं
वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं
वेद। वायोर्वा एतानि नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं
वेद। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। बृहस्पतेर्वा एतानि नाम-
धेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। प्रजापतेर्वा एतानि
नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। ब्रह्मणो वा
एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। स
वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्। असावादित्यः शिरः। स यदेते
देवते अन्तरेण। तत्सर्वं सीव्यति। तस्मात्सावित्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लो॒कोऽसि स्व॒र्गोऽसि। अन॒न्तोऽस्यपा॒रोऽसि। अक्षि॑तोऽस्यक्ष॒य्योऽसि। तप॑सः
प्रति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। विश्व॑ य॒क्षं विश्व॑ भू॒तं विश्व॑ सु॒भूतम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता
विश्व॑स्य जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वतया॑ऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१॥

तपो॑ऽसि लो॒के श्रि॑तम्। तेज॑सः प्रति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। विश्व॑ य॒क्षं विश्व॑ भू॒तं
विश्व॑ सु॒भूतम्। विश्व॑स्य भ॒र्तु विश्व॑स्य जनयि॒तु। तत्त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥२॥

तेजो॑ऽसि तप॑सि श्रि॑तम्। स॒मुद्र॑स्य प्रति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। विश्व॑ य॒क्षं विश्व॑ भू॒तं
विश्व॑ सु॒भूतम्। विश्व॑स्य भ॒र्तु विश्व॑स्य जनयि॒तु। तत्त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्।

प्रजाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ देवत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रुवा सीद॥३॥

समु॒द्रोऽसि तेज॑सि श्रि॒तः। अ॒पां प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं
विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॑तम्।
प्रजाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ देवत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रुवा सीद॥४॥

आपः॑ स्थ समु॒द्रे श्रि॒ताः। पृथि॒व्याः प्र॑ति॒ष्ठा युष्मा॑सु। इ॒दम॑न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑
भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्त्यो विश्व॑स्य जनयि॒त्र्यः। ता व॒ उप॑दधे काम॒दुघा॑
अक्षि॑ताः। प्रजाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ देवत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

पृथि॒व्यस्य॑प्सु श्रि॒ता। अ॒ग्नेः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑
सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्त्री विश्व॑स्य जनयि॒त्री। तां त्वोप॑दधे काम॒दुघा॑मक्षि॑ताम्।
प्रजाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ देवत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रुवा सीद॥६॥

अ॒ग्निर॑सि पृथि॒व्याः श्रि॒तः। अ॒न्तरि॑क्षस्य प्र॒तिष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं

विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुग्धमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१०॥

आ॒दि॒त्यो॑ऽसि दि॒वि श्रि॒तः। च॒न्द्रम॑सः प्र॒तिष्ठा॑। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑ता। तं त्वोप॑दधे
का॒मदु॒घम॑क्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥११॥

च॒न्द्रमा॑ अ॒स्यादि॒त्ये श्रि॒तः। नक्ष॑त्राणां प्र॒तिष्ठा॑। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑ता। तं त्वोप॑दधे
का॒मदु॒घम॑क्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१२॥

नक्ष॑त्राणि स्थ च॒न्द्रम॑सि श्रि॒तानि॑। सं॒व॒त्स॒रस्य॑ प्र॒तिष्ठा॑ युष्मा॑सु। इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं
य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तृणि॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑तृणि॑। तानि॑ व
उप॑दधे का॒मदु॒घान्य॑क्षि॒तानि॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द॥१३॥

सं॒व॒त्स॒रो॑ऽसि नक्ष॑त्रेषु श्रि॒तः। ऋ॒तूनां॑ प्र॒तिष्ठा॑। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑ता। तं त्वोप॑दधे

कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुधानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१५॥

मासाः स्थर्तषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुधानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुधानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१७॥

अ॒हो॒रा॒त्रे स्थाँ॑ऽर्ध॒मा॒सेषु॑ श्रि॒ते। भू॒तस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठे भव्य॑स्य प्र॒ति॒ष्ठे। यु॒वयो॑रि॒दम॑न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सु॒भूत॑म्। विश्व॑स्य भ॒त्र्यो विश्व॑स्य ज॒नयि॑त्र्यौ। ते
वा॒मुप॑दधे का॒मदु॒घे अक्षि॑ते। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द॥१८॥

पौ॒र्ण॒मा॒स्यष्ट॑काऽमा॒वास्या॑। अ॒न्ना॒दाः स्थाँ॑न्नदु॒घो यु॒ष्मासु॑। इ॒दम॑न्तः। विश्वं॑
य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सु॒भूत॑म्। विश्व॑स्य भ॒त्र्यो विश्व॑स्य ज॒नयि॑त्र्यः। ता व
उप॑दधे का॒मदु॒घा अक्षि॑ताः। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द॥१९॥

रा॒डसि॑ बृ॒हती श्री॒रसी॑न्द्र॒पत्नी॑ ध॒र्मप॑त्नी। विश्वं॑ भू॒तम॑नु॒प्रभू॑ता। त्वयी॑दम॑न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सु॒भूत॑म्। विश्व॑स्य भ॒त्री विश्व॑स्य ज॒नयि॑त्री। तां
त्वोप॑दधे का॒मदु॒घा अक्षि॑ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां धामामृतम्।
अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥ २१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे। त्वं
वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि नु त्मना। देवां देवेषु श्रयध्वम्।
प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्। द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्।
चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥ २२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु श्रयध्वम्।
नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्।
द्वादशास्त्रयोदशेषु श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु
श्रयध्वम्। पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम्॥ २३॥

षोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्। अष्टादशा
 एकान्नविंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नविंशा विंशेषु श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु
 श्रयध्वम्। एकविंशा द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु श्रयध्वम्।
 त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः
 षड्विंशेषु श्रयध्वम्॥ २४॥

षड्विंशाः सप्तविंशेषु श्रयध्वम्। सप्तविंशा अष्टाविंशेषु श्रयध्वम्।
 अष्टाविंशा एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशा
 एकत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्रयस्त्रिं-
 शेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रिस्त्रयस्त्रिंशाः। उत्तरे भवता। उत्तरवर्त्मान्
 उत्तरसत्त्वानः। यत्काम इदं जुहोमि। तन्मे समृध्यताम्। वयं स्याम पतयो
 रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २५॥

[२]

अग्नाविष्णू सजोषंसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः। द्युमैर्वाजैर्भिरागतम्। राज्ञीं

वि॒राज्ञीं॑। स॒म्राज्ञीं॑ स्व॒राज्ञीं॑। अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॒ हरो॒ भाः। अ॒ग्निः सोमो॒ बृह॒स्पतिः॑।
विश्वे॑ दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते सर्वे॑ स॒ङ्गत्य॑। इ॒दं मे॒ प्राव॑ता॒ वचः॑। व॒यं स्या॑म॒
पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः स्वाहा॑॥२६॥

[३]

अन्न॑प॒तेऽन्न॑स्य नो देहि। अ॒न॒मी॒वस्य॑ शु॒ष्मिणः॑। प्र प्र॑दा॒तारं॑ तारिषः। ऊ॒र्जं नो॑
धेहि॑ द्वि॒पदे॒ चतु॑ष्पदे। अ॒ग्ने पृ॒थिवी॑पते। सोमं॑ वीरु॒धां पते॑। त्वष्टः॑ स॒मिधां॑ पते।
विष्णा॑वा॒शानां॑ पते। मि॒त्रं स॒त्यानां॑ पते। वरु॑ण धर्म॒णां पते॑॥२७॥

म॒रुतो॑ ग॒णानां॑ पतयः। रु॒द्रं प॒शूनां॑ पते। इन्द्रो॑जसां॑ पते। बृह॑स्पते ब्रह्म॒णस्पते॑।
आ रु॒चा रो॒चेऽहं॑ स्व॒यम्। रु॒चा रुरु॑चे रोच॑मानः। अ॒तीत्या॑दः स्व॑राभ॒रेह॑। तस्मिन्
यो॒नौ प्र॒ज॒नौ प्र॒जाये॑य। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः स्वाहा॑॥२८॥

[४]

स॒प्त ते॑ अ॒ग्ने स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त र्ष॑यः स॒प्त धाम॑ प्रि॒याणि॑। स॒प्त हो॒त्रा
अनु॑वि॒द्वान्। स॒प्त योनी॑रा॒पृण॑स्वा घृ॒तेन॑। प्राची॑ दिक्। अ॒ग्निर्दे॒वता॑। अ॒ग्निं स॑

दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा दिक्। इन्द्रो देवता॥२९॥

इन्द्रः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्। सोमो देवता॥ सोमः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। उदीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता॥ मित्रावरुणौ स दिशां देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता॥ बृहस्पतिः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। इयं दिक्। अदितिर्देवता॥ अदितिः स दिशां देवीं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे कामान्त्समर्धयतु॥३१॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आक्रन्दयितरपान। असावेहि। उषसमुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय। अहमसोऽपोऽशीय। वयः स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥३२॥

[५]

यत्तेऽचितं यदु चितं ते अग्ने। यत्त ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्
विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि सश्चितश्चास्यग्ने। एतावाꣳश्चासि
भूयाꣳश्चास्यग्ने। लोकं पृणच्छिद्रं पृण। अथो सीद शिवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा
बृहस्पतिः। अस्मिन् योनावसीषदन्॥३३॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। ता अस्य सूददोहसः। सोमꣳ श्रीणन्ति
पृश्नयः। जन्मं देवानां विशः। त्रिष्वा रोचने दिवः। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद। अग्ने देवाꣳ इहाऽऽवह। जज्ञानो वृक्तबर्हिषे। असि होता न ईड्यः।
अगन्म महा मनसा यविष्ठम्॥३४॥

यो दीदाय समिद्ध स्वे दुरोणे। चित्रभानू रोदसी अन्तरुर्वी। स्वाहुतं विश्वतः
प्रत्यश्चम। मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनम्। अग्निꣳ होतारं परिभूतमं मतिम्।
त्वामर्भस्य हविषः समानमित्। त्वां महो वृणते नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्त्वा

निधीमहि। मनुष्वत्समिधीमहि। अग्ने मनुष्वदङ्गिरः॥३५॥

देवान्देवायते यज। अग्निर्हि वाजिनं विशे। ददाति विश्वचर्षणिः। अग्नी राये स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्। इषः स्तोतृभ्य आभर। पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्याम्। पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः। स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सौऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते। तदस्य शिरः। अथ यदक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ यत्प्रत्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदङ्। स उत्तरः पक्षः॥३७॥

अथ यत्संवाति। तदस्य समञ्चनं च प्रसारणं च। अथो सम्पदेवास्य सा। स ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो यजते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेद। आयतनवान्भवति।
गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं
लोकमेति। हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गं
लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तप्तो भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च भाति। उरवो ह
वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैते वरीयांसो लोकाः। ये
परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्।
अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। अथो यथा रथे तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपेक्षते। एवमहोरात्रे
प्रत्यपेक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं
वेद॥४१॥

[७]

उ॒शन् ह॒ वै वा॑ज॒श्रव॒सः स॑र्ववे॒द॒सं द॑दौ। तस्य॑ ह॒ नचि॑केता॒ नाम॑ पु॒त्र आ॑स।
त॒५ हं कु॑मा॒र॒५ स॒न्तम्। दक्षि॑णासु नी॒यमा॑नासु श्र॒द्धाऽऽवि॑वेश। स हो॒वाच।
तत् कस्मै॑ मां दा॒स्यसी॑ति। द्वि॒तीयं॑ तृ॒तीयम्। त॒५ ह॒ परी॑त उवाच। मृ॒त्यवे॑ त्वा
ददा॒मीति॑। त॒५ ह॒ स्मोत्थि॑तं वा॒ग॒भिर्व॑दति॥४२॥

गौत॑म कु॒मा॒रमि॑ति। स हो॒वाच। परे॑हि मृ॒त्योर्गृ॑हान्। मृ॒त्यवे॑ वै त्वा॑ऽदा॒मिति॑।
तं वै प्र॒वस॑न्तं ग॒न्तासी॑ति होवाच। तस्य॑ स्म ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒हे व॑सतात्।
स यदि॑ त्वा पृ॒च्छेत्। कु॑मा॒र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सी॒रिति॑। ति॒स्र इति॑ प्र॒तिब्रू॑तात्। किं
प्र॒थ॒मा॒५ रा॒त्रिमा॑श्ना इति॥४३॥

प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॑मि॒ति। प॒शूऽस्त॒ इति॑। किं तृ॒तीया॑मि॒ति। सा॒धुकृ॑त्यां
त॒ इति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं जगाम। तस्य॑ ह ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒ह उ॑वास। तमा॒गत्य॑
पप्रच्छ। कु॑मा॒र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सी॒रिति॑। ति॒स्र इति॑ प्र॒त्युवा॑च॥४४॥

किं प्र॒थ॒मा॒५ रा॒त्रिमा॑श्ना इति॑। प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॑मि॒ति। प॒शूऽस्त॒

इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां तु इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच।
वरं वृणीष्वेति। पितरमेव जीवन्नयानीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो
वै तस्यैष्टापूर्ते ना क्षीयेते। नास्यैष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं
नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अप पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै
प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्।
तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे प्रास्यत्। तदस्मा
अच्छदयत्। तस्माद्धिरण्यं कनिष्ठं धनानाम्। भुञ्जतिप्रियतमम्। हृदयजं हि।
स वै तमेव नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनैष्यत्। तां स्वायैव हस्ताय

दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यंगृह्णात्॥४८॥

दक्षा॑य त्वा॒ दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्णामीति॑। सोऽदक्ष॑त् दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्य॑। दक्ष॑ते
ह॒ वै दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्य॑। य॒ एवं वेद॑। ए॒तद्ध॑ स्म॒ वै तद्वि॒द्वाꣳसो॑ वाज॑श्रव॒सा
गोत॑माः। अप्य॑नू॒देश्या॑ दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्णन्ति॑। उ॒भये॑न वयं दक्षि॑ष्याम॒ह ए॒व दक्षि॑णां
प्रति॑गृह्येति॑। तेऽदक्ष॑न्त॒ दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्य॑। दक्ष॑ते ह॒ वै दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्य॑। य॒ एवं
वेद॑। प्र हान्यं॑ वृ॒णीना॑ति॥४९॥

[८]

तꣳ है॒तमे॑कै पशु॑बन्ध॒ ए॒वोत्तर॑वेद्यां चि॒न्वते॑। उ॒त्तर॑वे॒दिसं॑मित॒ ए॒षोऽग्नि॑रिति॒
वद॑न्तः। तन्न॑ तथा॑ कुर्यात्। ए॒तम॒ग्निं का॑मे॒न व्य॑र्धयेत्। स ए॒नं का॑मे॒न व्यृ॑द्धः।
का॑मे॒न व्य॑र्धयेत्। सौ॒म्ये वा॒वैन॑म॒ध्वरे चि॑न्वीत। यत्र॑ वा॒ भूयि॑ष्ठा॒ आहु॑तयो हू॒येरन्।
ए॒तम॒ग्निं का॑मे॒न सम॑र्धयति। स ए॒नं का॑मे॒न समृ॑द्धः॥५०॥

का॑मे॒न सम॑र्धयति। अथ॑ है॒नं पु॒रर्ष॑यः। उ॒त्तर॑वे॒द्यामे॒व स॒त्रियं॑मचि॒न्वत॑। ततो॑
वै तेऽवि॑न्दन्त॒ प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कम॑जयन्। वि॒न्दत॑ ए॒व प्र॒जाम्। अ॒भि

स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं वायुर्ऋद्धिकामः॥५१॥

यथान्युत्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमाध्नोत्। यामिदं वायुर्ऋद्धः। एतामृद्धिमृध्नोति। यामिदं वायुर्ऋद्धः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो वार्ष्णः पशुकामः। पाङ्गमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स सहस्रं पशून्प्राप्नोत्। प्र सहस्रं पशूनाप्नोति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्ये॥५३॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्। एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै ज्यैष्ठ्यम्। माता पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोति। एतां प्रजातिं

प्रजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उं चैनमेवं वेद।
अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उं चैनमेवं वेद। अथ
हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्।
अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उं चैनमेवं वेद। स
यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्ण्यादुध्सर्पेत्। येयं
प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव
यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा
दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राचीं जुषाणा
वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधाय।

चि॒ति॒कृ॒तिभि॑रभि॒मृ॒श्य॑। अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। चत॑स्र ए॒ता आ॑हु॒तीर्जु॑होति।
त्वम॑ग्ने रु॒द्र इति॑ शतरु॒द्रीय॑स्य रू॒पम्। अ॒ग्नाविष्णू॑ इति॑ वसो॒र्धारा॑याः। अन्न॑पत॒
इत्य॑न्नहोमः। स॒प्त ते॑ अ॒ग्ने स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वा इति॑ विश्व॒प्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथ॑मामिष्ट॑कामुप॒दधा॑ति। इ॒मं तया॑ लोकमभिज॑यति। अथो॒ या अ॒स्मिँल्लो॒के
दे॒वताः॑। तासा॒ं सायु॑ज्यं स॒लोक॑तामाप्नोति। यां द्वि॒तीया॑मुप॒दधा॑ति।
अ॒न्तरि॑क्ष॒लोकं॑ तया॒ऽभिज॑यति। अथो॒ या अ॒न्तरि॑क्ष॒लोके॑ दे॒वताः॑।
तासा॒ं सायु॑ज्यं स॒लोक॑तामाप्नोति। यां तृ॒तीया॑मुप॒दधा॑ति। अ॒मुं तया॑
लो॒कम॒भिज॑यति॥५९॥

अथो॒ या अ॒मुष्मिँल्लो॒के॑ दे॒वताः॑। तासा॒ं सायु॑ज्यं स॒लोक॑तामाप्नोति। अथो॒
या अ॒मूरि॑तरा अ॒ष्टाद॑श। य ए॒वामी॑ उ॒रव॑श्च वरी॑यांसश्च लो॒काः। ताने॒व
ताभि॑र॒भिज॑यति॥ का॒म॒चारो॑ ह॒ वा अ॑स्यो॒रुषु॑ च॒ वरी॑यःसु च लो॒केषु॑ भवति।
यो॑ऽग्निं ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। स॒ंवत्स॑रो वा अ॒ग्निर्ना॑चिके॒तः।

तस्य॑ वस॒न्तः शिरः॑ ॥ ६० ॥

ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒रु॒षा उत्त॑रः। श॒रत्पु॑च्छम्। मा॒साः क॑र्मका॒राः। अ॒हो॒रा॒त्रे
श॑तरु॒द्रीय॑म्। प॒र्जन्यो॑ वसो॒र्धारा॑। यथा॒ वै प॒र्जन्यः॑ सुवृ॑ष्टं वृ॒ष्ट्वा। प्र॒जाभ्यः॑
सर्वा॑न्कामा॒न्त्सम्पू॑रयति। ए॒वमे॒व स तस्य॑ सर्वा॑न्कामा॒न्त्सम्पू॑रयति। यो॑ऽग्निं
ना॑चिके॒तं चि॑नुते ॥ ६१ ॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। सं॒व॒त्सरो॑ वा अ॒ग्निर्ना॑चिके॒तः। तस्य॑ वस॒न्तः शिरः॑। ग्री॒ष्मो
दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒रु॒षाः पु॑च्छम्। श॒रदु॑त्तरः प॒क्षः। हे॒म॒न्तो म॑ध्यम्। पूर्॒वप॑क्षाश्चि॒तयः॑।
अ॒पर॑प॒क्षाः पु॑रीषम्। अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्टकाः। ए॒ष वा॑व सो॑ऽग्निर॑ग्निमयः पु॒नर्ण॑वः।
अ॒ग्निम॑यो ह॒ वै पु॑नर्ण॒वो भू॑त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। यो॑ऽग्निं
ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑ ॥ ६२ ॥

[१०]

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः ॥ २ ॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम् तं काममग्रे। आशानां त्वा विश्वा आशाः। अनु
नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता
विराजाम्। यज्ञो रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्पश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहुः स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते स्वर्गो
वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञ-
क्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
त्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि
देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहमु वा आशाऽस्मि। मां
नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशा भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति।

स ए॒तम॒ग्नये॒ कामा॑य॒ पुरो॑डाशंम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। आ॒शाये॑ च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै
च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्याऽऽशा॑ऽभवत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह
वा अ॒स्याऽऽशा॑ भवति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य
उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॒ऽऽशाये॑ स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै
स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥३॥

तं कामो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ कामे॑न॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै कामो॑ऽस्मि। मां
नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यः कामो॑ भविष्यति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वे॑त्स्यसीति॑।
स ए॒तम॒ग्नये॒ कामा॑य॒ पुरो॑डाशंम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। कामा॑य च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै
च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यः कामो॑ऽभवत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह
वा अ॒स्य॑ कामो॑ भवति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य
उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै
स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥४॥

तं ब्रह्मा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते ब्रह्म॑णा वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॒ वै ब्रह्मा॑ऽस्मि। मां नु
य॑जस्व। अथ॑ ते ब्रह्म॑ण्वान् य॒ज्ञो भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स
ए॒तम॒ग्नये॒ कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। ब्रह्म॑णे च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्।
ततो॒ वै तस्य॑ ब्रह्म॑ण्वान् य॒ज्ञोऽभव॑त्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। ब्रह्म॑ण्वान् ह॒ वा
अ॒स्य य॒ज्ञो भ॑वति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑
चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॒ ब्रह्म॑णे॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै
स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥५॥

तं य॒ज्ञोऽब्रवी॑त्। प्रजा॑पते य॒ज्ञेन॒ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॒ वै य॒ज्ञोऽस्मि॑। मां नु
य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यो य॒ज्ञो भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स
ए॒तम॒ग्नये॒ कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। य॒ज्ञाय॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्।
ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यो य॒ज्ञोऽभव॑त्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॒स्य
य॒ज्ञो भ॑वति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॑दे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑

प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥६॥

तमापोऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयमु वा आपः स्मः। अस्मान्नु यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः श्रयिष्यन्ते। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अद्ध्यश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्सर्वे कामा अश्रयन्त। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥७॥

तमग्निर्बलिमानंब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि भूतानि बलिं हरन्ति। अहमु वा अग्निर्बलिमानस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिं हरिष्यन्ति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै

तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा
 अस्मै भूतानि बलिं हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते।
 य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा।
 अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविविधसि। अहम् वा
 अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं
 लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्।
 अनुवित्त्यै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्। अनु
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति।
 य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय
 स्वाहाऽनुवित्त्यै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय
 स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा ए॒ताः स॒प्त स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। दि॒वःश्ये॑न॒योऽनु॑वित्तयो॒ नाम॑। आ॒शां प्र॒थ॒मां र॑क्षति। का॒मो द्वि॒तीया॑म्। ब्र॒ह्म तृ॒तीया॑म्। य॒ज्ञश्च॑तु॒र्थीम्। आ॒पः प॒ञ्च॒मीम्। अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान्ष्प॒ष्टीम्। अ॒नु॒वि॒त्तिः स॒प्त॒मीम्। अ॒नु ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चा॒रोऽस्य॑ स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑ज॒ते। य उ॑ चै॒ना ए॒वं वेद॑। ता॒स्व॒न्वि॒ष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां॑ द॒द्यात्क्॒सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभार॑ सं॒मृ॒द्धौ॥१०॥

[२]

तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑मग्रं आ॒यन्। तप॑स॒र्षयः॑ स्व॒रन्व॑विन्दन्। तप॑सा स॒पत्न्या॑न्प्र॒णु॒दामा॑र॒तीः। येने॒दं वि॒श्वं प॑रि॒भूतं॑ यदस्ति। प्र॒थ॒म॒जं दे॒व॑ ह॒विषा॑ वि॒धेम॑। स्व॒य॒म्भु ब्र॒ह्म प॑र॒मं तपो॑ यत्। स ए॒व पु॒त्रः स पि॒ता स मा॒ता। तपो॑ ह॒ यक्षं॑ प्र॒थ॒म॑ सं॒म्ब॑भूव। श्र॒द्धया॑ दे॒वो दे॒वत्व॑म॒श्नुते॑। श्र॒द्धा प्र॑ति॒ष्ठा लो॒कस्य॑ दे॒वी॥११॥

सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमा॑गात्। का॒मव॑त्साऽमृ॒तं दु॒हा॒ना। श्र॒द्धा दे॒वी प्र॑थ॒म॒जा ऋ॒तस्य॑। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री ज॑ग॒तः प्र॑ति॒ष्ठा। तां श्र॒द्धां ह॒विषा॑ य॒जाम॑हे। सा

नो॑ लो॒कम॒मृतं॑ दधातु। ईशा॑ना दे॒वी भुव॑न॒स्याधि॑पत्नी। आगा॑त्स॒त्यꣳ ह॒विरि॒दं
जु॒षा॒णम्। यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं च॒ विश्वे॑। तस्मै॑ विधेम ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑॥१२॥

यथा॑ दे॒वैः स॑ध॒मादं॑ मदेम। यस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठोर्व॑न्तरि॒क्षम्। यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं
च॒ सर्वे॑। तत्स॒त्यम॑र्च॒दुप॑ य॒ज्ञं न॒ आगा॑त्। ब्रह्माऽऽहु॑तीरु॒पमो॑द॒मानम्। मन॑सो व॒शे
सर्व॑मिदं ब॒भूव। नान्य॑स्य॒ मनो॑ व॒शम॑न्वि॒याय। भी॒ष्मो हि दे॒वः सह॑सुः स॒हीयान्।
स नो॑ जुषा॒ण उप॑ य॒ज्ञमागा॑त्। आकू॑तीना॒मधि॑पतिं॒ चेत॑सां च॥१३॥

स॒ङ्कल्प॑जूतिं दे॒वं वि॑प॒श्चिम्। मनो॑ राजा॒नमि॒ह वर्ध॑यन्तः। उ॒प॒ह॒वेऽस्य॑
सुम॒तौ स्या॑म। च॒रणं प॒वित्रं॑ वि॒त॑तं पुरा॒णम्। येन॑ पू॒तस्तर॑ति दुष्कृ॒तानि॑। तेन॑
प॒वित्रे॑ण शु॒द्धेन॑ पू॒ताः। अति॑ पा॒प्मान॑मरा॒तिं तरे॑म। लो॒कस्य॑ द्वा॒रम॑र्चि॒मत्प॒वित्र॑म्।
ज्योति॑ष्म॒द्भाज॑मानं॒ मह॑स्वत्। अ॒मृत॑स्य॒ धारा॑ बहु॒धा दोह॑मानम्। च॒रणं नो॑ लो॒के
सुधि॑तां दधातु। अ॒ग्नि॒र्मूर्धा॑ भुवः। अनु॑ नोऽद्यानु॑मति॒रन्वि॑दनु॒मते॑ त्वम्। ह॒व्य॒वाह॑ꣳ
स्वि॑ष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते
 स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्।
 तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्।
 तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो ह वै नामा। ता इष्ट्य इत्याचक्षते पुरोक्षेण।
 पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै तपोऽस्मि। मां नु
 यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
 एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्यं तपोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य तपो भवति।
 अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र
 जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

त३ श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै श्रद्धाऽस्मि। मां
 नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
 एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्य श्रद्धा भवति।
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र
 जुहोति। अग्नये स्वाहा श्रद्धायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

त३ सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु वै सत्यमस्मि। मां
 नु यजस्व। अथ ते सत्यं सत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
 एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै
 तस्य सत्यं सत्यमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य सत्यं
 भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद।
 सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा सत्याय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।

स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ मन॑सा॒ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॒ वै मनो॑ऽस्मि। मां
नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑। स
ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। मन॑से च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑
स॒त्यं मनो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य९ ह॒ वा अ॑स्य॒ मनो॑ भवति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑
जुहोति। अ॒ग्नये॑ स्वाहा॒ मन॑से॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥१९॥

तं चर॑णमब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ चर॑णेन॒ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॒ वै चर॑णमस्मि। मां
नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं चर॑णं भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑। स
ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। चर॑णाय च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑
स॒त्यं चर॑णमभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य९ ह॒ वा अ॑स्य॒ चर॑णं भवति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑

जुहोति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॒ चरणाय॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥२०॥

ता वा ए॒ताः पञ्च॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒ द्वारः॑। अ॒पांघा॒ अनु॑वित्तयो॒ नाम॑।
तपः॑ प्रथ॒मा र॑क्षति। श्र॒द्धा द्वि॒तीया॑म्। स॒त्यं तृ॒तीया॑म्। म॒नश्चतु॑र्थीम्। च॒रणं
पञ्च॒मीम्। अनु॑ ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चारो॑ऽस्य स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति। य
ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑जते। य उ॑ चै॒ना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्वि॒ष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां॑ द॒द्यात्क॒सं
च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒र॑ सम्पृ॒च्छौ॥२१॥

[४]

ब्रह्म॒ वै चतु॑र्होतारः। चतु॑र्होतृ॒भ्योऽधि॑य॒ज्ञो निर्मि॑तः। नैन॑ श॒प्तम्।
नाभिच॑रित॒माग॑च्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒ वै चतु॑र्होतृणां चतु॑र्होतृत्वं वेद॑।
अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑ हा॒स्मै दि॒शः क॑ल्पन्ते। वा॒चस्प॑तिर्हो॒ता द॑शहोतृणाम्।
पृथि॒वी हो॒ता चतु॑र्होतृणाम्॥२२॥

अ॒ग्निर्होता॒ पञ्च॑होतृणाम्। वा॒ग्घोता॒ षड्घो॑तृणाम्। म॒हाह॑वि॒रहोता॑ स॒प्तहो॑तृणाम्।
ए॒तद्वै चतु॑र्होतृणां चतु॑र्होतृत्वम्। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑ हा॒स्मै दि॒शः
कल्प॑न्ते। य ए॒वं वेद॑। ए॒षा वै स॑र्वविद्या। ए॒तद्वैष॑जम्। ए॒षा प॒ङ्क्तिः स्व॒र्गस्य॑
लो॒कस्या॑ञ्जसा॒ऽयनिः॑ स्मृतिः॥२३॥

ए॒तान् योऽध्यै॑त्य॒च्छदि॑र्द॒र्शे याव॑न्त॒रसम्। स्व॑रेति। अ॒न॒प॒ब्रवः॑ स॒र्वमा॑युरेति।
वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। रा॒यस्पोष॑ गौ॒प॒त्यम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी भ॑वति। ए॒तान् योऽध्यै॑ति।
स्पृ॒णोत्या॒त्मानम्। प्र॒जां पि॒तृन्। ए॒तान् वा अ॑रु॒ण औप॑वेशिर्वि॒दां च॑कार॥२४॥

ए॒तैर॑धिवा॒दम॑पा॒जय॑त्। अथो॒ विश्वं॑ पा॒प्मानम्। स्व॑र्ययौ। ए॒तान्योऽध्यै॑ति।
अ॒धिवा॑दं ज॒यति॑। अथो॒ विश्वं॑ पा॒प्मानम्। स्व॑रेति। ए॒तैर॑ग्निं चि॒न्वीत॑ स्व॒र्गका॑मः।
ए॒तैरा॑युष्कामः। प्र॒जाप॑शुका॒मो वा॥२५॥

पु॒रस्ता॒द्वश॑होता॒रमुद॑श्च॒मुप॑दधाति यावत्प॒दम्। हृद॑यं यजु॑षी॒ पत्न्यौ॑ च।
दक्षि॑ण॒तः प्रा॒ञ्चं चतु॑र्होता॒रम्। प॒श्चादुद॑श्चं पञ्च॑होता॒रम्। उ॒त्तर॑तः प्रा॒ञ्चं॑

षड्ढोतारम्। उपरिष्टात्प्राञ्च॑ सप्तहोतारम्। हृदयं॑ यजूं॑षि पत्यं॑श्च। यथा॒वका॒शं
ग्रहान्। यथा॒वका॒शं प्रतिग्रहँल्लोकं॑ पृणाश्च। सर्वा हास्येता देवताः प्रीता अभीष्टा
भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव पाप्मानं भ्रातृव्यं
स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः। एतावान् वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते।
इममेव लोकं पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानंहीनेन। अथो सूत्रेण। वरो
दक्षिणा। वरेणैव वरं स्पृणोति। आत्मा हि वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति।
एकविंशो वा इतः स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति। शतं ददाति। शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसंमितः
स्वर्गो लोकः। स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति। सर्वाणि

वयाँसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै॥ सर्वस्यावरुद्धौ। यदि न विन्देत। मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्। यस्मै कामायाग्निश्चीयते। पष्ठौहीं त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि वयाँसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै॥ सर्वस्यावरुद्धौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो ददाति। तेनाऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयितव्यान् वेद॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति। एते वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो यद्वक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टं स्यात्। अग्निमस्य वृञ्जीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपरुषा सम्मितम्। तेजो

हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्।
सतेजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण
वा एष व्यध्यते। योऽग्निं चिनुते॥३३॥

यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति।
एतासामेव देवतानां सायुज्यम्। सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो नाचिकेते॥३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृत्वा। उप॑
काम॒दुघां॑ दधे। तेन॑र्षिणा॒ तेन॒ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिर॒स्वद्धु॑वा सीद। सर्वाः॑
स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः। सर्वं॑ न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒सवो॑
भूमेः॑॥३५॥

सङ्ख्याता देवमायया। सर्वास्ताः। यावन्त ऊषाः पशूनाम्। पृथिव्यां पुष्टिर्हिताः।

सर्वास्ताः। यावन्तीः सिकन्ताः सर्वाः। अफस्वन्तश्च याः श्रिताः। सर्वास्ताः। यावन्तीः शर्करा धृत्यै। अस्यां पृथिव्यामधि॥३६॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावन्तीर्वीरुधुः सर्वाः। विष्ठिताः पृथिवीमनु। सर्वास्ताः। यावन्तीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः पृथिवीमनु। सर्वास्ताः॥३७॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः। यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः। ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः। यावदाञ्जनमुच्यते॥३८॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्कृष्णायसः सर्वम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसः सर्वम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वः सीसः सर्वं त्रपु। देवत्रा यच्च मानुषम्॥३९॥

सर्वास्ताः। सर्वः हिरण्यः रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वः

सुव॑र्णं॒५ हरि॑तम्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नुष॑म्। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑
दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥४०॥

[६]

सर्वा॑ दि॒शो दि॒क्षु। यच्चा॒न्तर्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठि॒तम्। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑
काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। अ॒न्तरि॑क्षं
च॒ के॒वल॑म्। यच्चा॒स्मिन्न॑न्त॒राहि॑तम्। सर्वा॑स्ताः। आ॒न्तरि॑क्ष्य॑श्च॒ याः प्र॒जाः॥४१॥

ग॒न्ध॒र्वाप्स॑रस॑श्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नु॒दा॒रान्त्स॑लि॒लान्। अ॒न्तरि॑क्षे प्र॒ति॑ष्ठि॒तान्।
सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नु॒दा॒रान्त्स॑लि॒लान्। स्था॒वराः प्रो॒ष्या॑श्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑ धु॒निः५
सर्वा॑न्ध्व॒ः५ सान्। हि॒मो यच्च॑ शी॒यते॑॥४२॥

सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑न्मरी॑चीन् वित॑तान्। नी॒हारो यच्च॑ शी॒यते॑। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑
वि॒द्युतः॑ सर्वा॑न्ध्व॒स्तनयि॑तून्। हा॒दुनी॑र्यच्च॑ शी॒यते॑। सर्वा॑स्ताः। सर्वाः॑ स्र॒वन्तीः स॒रितः॑।
सर्व॑मप्सुच॒रं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत प्रासचीर्याः। सर्वास्ताः।
 ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्।
 यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयांसि सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निं सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं वरुणं भगम्।
 सर्वास्ताः। सत्यं श्रद्धां तपो दमम्। नाम रूपं च भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः
 कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
 सीद॥४५॥

[७]

सर्वान्दिवं सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता इष्टकाः
 कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
 सीद। यावतीस्तारकाः सर्वाः। वितता रोचने दिवि। सर्वास्ताः। ऋचो यजूंषि
 सामानि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च। सर्पदेवजनाश्च ये। सर्वास्ताः।

ये च लो॒का ये चा॑लो॒काः। अ॒न्तर्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठितम्। सर्वा॒स्ताः। यच्च॒ ब्रह्म॒ यच्चा॑ब्र॒ह्म।
अ॒न्तर्ब्र॑ह्मन्प्र॒ति॑ष्ठितम्॥४७॥

सर्वा॒स्ताः। अ॒होरा॒त्राणि॑ सर्वा॒णि। अ॒र्धमा॒सांश्च॒ केव॑लान्। सर्वा॒स्ताः।
सर्वा॑नृ॒तून्सर्वा॑न्मा॒सान्। स॒व॒त्स॒रं च॒ केव॑लम्। सर्वा॒स्ताः। सर्वं॑ भू॒तं॑ सर्वं॑
भव्य॑म्। यच्चा॒तोऽधि॑भविष्यति। सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे।
तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥४८॥

[८]

ऋ॒चां प्रा॒चीं मह॑ती दि॒गु॑च्यते। दक्षि॑णामाहु॒र्यजु॑षामपा॒राम्। अथ॑र्व॒णामङ्गि॑रसां
प्र॒ती॒चीं। साम्ना॒मुदी॑ची मह॑ती दि॒गु॑च्यते। ऋ॒ग्भिः पू॒र्वा॒ह्ने दि॒वि दे॒व ई॑यते। य॒जुर्वे॑दे
ति॒ष्ठति॒ मध्ये॒ अह॑ः। सा॒मवे॑देना॒स्तम॑ये मही॑यते। वेदै॑रशू॒न्यस्त्रि॑भिरे॒ति सूर्यः॑।
ऋ॒ग्भ्यो जा॒तां॑ सर्व॒शो मूर्ति॑माहुः। सर्वा॑ गति॒र्याजु॑षी है॒व शश्व॑त्॥४९॥

सर्वं॑ तेजः॑ साम॒रूप्यं॑ हं शश्व॑त्। सर्वं॑ हे॒दं ब्रह्म॑णा है॒व सृ॑ष्टम्। ऋ॒ग्भ्यो जा॒तं

वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्। सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः।
पूर्वे पूर्वभ्यो वच एतदूचुः। आदर्शमग्निं चिन्वानाः। पूर्वं विश्वसृजोऽमृताः। शतं
वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः सत्रमासत॥५०॥

तप आसीद्गृहपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं ह होतैषामासीत्।
यद्विश्वसृज आसत। अमृतमेभ्य उदगायत्। सहस्रं परिवत्सरान्। भूतं ह
प्रस्तोतैषामासीत्। भविष्यत्प्रति चाहरत्। प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं
सिषासताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा उपगातारः। सदस्या
ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशंसद्वह्मणस्तेजः।
अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां प्रशास्ताऽऽसीत्। यद्विश्वसृज आसत॥५२॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौद्वाव्णः। यद्विश्वसृज
आसत। अपंचितिः पोत्रीयामयजत्। नेष्ट्रीयामयजत्त्विषिः। आग्नीद्वाद्विदुषी सत्यम्।

श्रद्धा हैवायंजथ्स्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिनङ्गुविः॥५३॥

इध्म९ ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषा९ सुब्रह्मण्याऽऽसीत्।
छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतत्राणि तन्वानाऽहः। स३स्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे
पशुपाल्यौ। मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमांसत। सहस्रसमं प्रसुतेन यन्तः। ततो ह जज्ञे भुवनस्य
गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण
पितृमान् योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मान९ सम्पराये।
एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते नो कनीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते पापकेन।
पञ्चपञ्चाशतस्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः।
पञ्चपञ्चाशत एकविंशाः। विश्वसृजा९ सहस्रसंवत्सरम्। एतेन वै विश्वसृजं

इ॒दं वि॒श्व॑म॒सृ॒जन्त॑। यद्वि॒श्व॑म॒सृ॒जन्त॑। तस्मा॑द्वि॒श्व॑सृ॒जः॑। वि॒श्व॑मे॒नान॒नु प्र॒जा॑यते।
 ब्र॒ह्म॑णः सायु॑ज्यं स॒लो॒कता॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑नां॒ सायु॑ज्यम्। सा॒र्ष्टि॑तां
 स॒मा॒नलो॒कता॑ यन्ति। य ए॒तदु॑प॒यन्ति॑। ये चै॒न॒त्प्रा॑हुः। येभ्य॑श्चै॒न॒त्प्रा॑हुः॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

हरिः ॐ॥